ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Західноукраїнський національний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 32
№ 3

Тернопіль
2022

Економічний аналіз
Том 32. № 3.
2022 рік
Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Західноукраїнського національного університету, протокол № 2 від 30 вересня 2022 р.

Рекомендовано рішенням Вченої ради Західноукраїнського національного університету до поширення через мережу Інтернет, протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Західноукраїнський національний університет

Виходить чотири рази на рік

Заснований у червні 2007 року

Збірник входить до категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук
(наказ МОН України від 26.11.2020 р. № 1471)
Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 3. 316 с. DOI: 10.35774/econa2022.03

Збірник наукових праць „Економічний аналіз» містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, управління, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор
Монастирський Г. Л., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Заступник головного редактора
Ярощук О. В., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Редакційна колегія:
Адамик Б. П., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Борисова Т. М., д. е. н., Західноукраїнський національний університет (Україна)
Бронєвіч Ельжбєта, доктор габілітований наук економічних, професор, Білостоцька політехніка (Республіка Польща)
Бруханський Р. Ф., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Задорожний З. -М. В., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Зелінська Анетта, доктор габілітований наук економічних, професор, Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)
Іващук І. О., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Кізима Т. О., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Король С. В., к. е. н., доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Україна)
Крук Барбара, доктор габілітований наук економічних, професор, Щецинський університет (Республіка Польща)
Микитюк П. П., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Спільник І. В., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Хорунжак Н. М., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)
Шушпанов Д. Г., д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: http://econa.org.ua/
http://www.nbuv.gov.ua/
http://www.library.wunu.edu.ua/

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

© Західноукраїнський національний університет, 2022
© «Економічний аналіз», 2022
© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2022

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Шкурупій Ольга, Дейнека Тетяна, Дивнич Ольга, Загребельна Ірина, Антоненко Яна
Концептуальні підходи до визначення основних трендів еволюції глобальної економічної системи ***7***

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Андрушків Ірина, Ратич Уляна
Комерціалізація інноваційної діяльності як стратегічно важливий процес для економіки України та суб'єктів її господарювання ***16***

Криховець-Хом'як Лілія
Економіка інтелекту в контексті трансдисциплінарного підходу ***22***

Кузьмін Олег, Цікало Євген, Дорошкевич Катерина, Колінко Наталія
Методичні положення з аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствами ***31***

Максакова Катерина
Формування систем бенчмаркінгу нафтопереробних підприємств ***41***

Морозова Марина
Особливості управління персоналом ***47***

Омельяненко Тетяна, Остапенко Наталя
Управління брендом виноробного підприємства в умовах воєнного стану ***54***

Рябоконь Іван
Особливості формування показників розвитку освіти ***63***

Ситник Йосиф
Економічна активність молоді в умовах національних викликів: стагнація економіки, пандемія, воєнний стан ***70***

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Єлісєєва Людмила
Особливості розвитку ринку житла в Україні: мікро- та макроекономічні аспекти ***80***

Пістунов Ігор, Демиденко Михайло
Обґрунтування стартапу виробництва медичного кисню ***86***

Свиноус Іван, Іббатулін Марат, Свиноус Надія, Нікітченко Сергій, Шипиліна Олеся
Розвиток кооперації сільськогосподарських товаровиробників як основи продовольчого забезпечення країни ***94***

Хахула Богдан
Економічні аспекти формування інноваційного розвитку безвідходного виробництва продукції тваринництва ***102***

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Завадська Ірина, Палилюлько Оксана
Соціальне забезпечення пенсіонерів в умовах воєнного стану в Україні ***111***

Шаповалова Тетяна
Поняття і зміст соціального захисту та соціального забезпечення населення в сучасній Україні ***123***

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Багацька Катерина, Блакита Ганна
Особливості процесу формування капіталу комунальних підприємств ***131***

Герчаківський Святослав
Антикризове податково-митне регулювання в контексті протидії поширенню COVID-19 в Україні ***140***

Ткачук Ірина
Механізм «гроші йдуть за людиною» в контексті зміни підходів до державного фінансування громадських організацій в Україні ***148***

Чайковський Ярослав, Чайковська Іванна, Чайковський Євген
Нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності банківських установ в Україні ***160***

Угрин Володимир, Бондаренко Євген, Шевчук Антон
Ефективність роботи митних органів України в умовах воєнного стану ***171***

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Гринів Тетяна, Скибінська Зоряна
Аналіз залучення та ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві ***183***

Цюцяк Ігор, Цюцяк Андрій
Використання прибутку: порядок облікового відображення та оподаткування операцій ***193***

МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

Батюк Роман
Особливості стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств ***199***

Замула Олена, Замула Олексій
Управління витратами підприємств на засадах концепції сталого розвитку ***208***

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ціщик Роман, Котис Наталія
Інформаційно-статистичне забезпечення антикризового управління підприємствами ***216***

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Копилова Ольга, Пічугіна Юлія
Фінансові ринки EURONEXT під впливом війни в Україні ***223***

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Сенів Богдан, Король Володимир
Напрями удосконалення оцінки ефективності інновацій на підприємстві ***233***

Данилюк Ірина, Бабала Людмила, Хома Надія
HRM-системи управління персоналом ***240***

Дуляба Наталія, Гончар Світлана
Особливості формування системи управління витратами в міжнародному бізнесі ***247***

Кирнична Вікторія, Разборська Олена
Особливості оподаткування та звітності під час дії воєнного стану як основа підтримки малого та середнього бізнесу ***254***

Мудрик Віталіна, Разборська Олена
Технології обліку, аналізу та аудиту розрахунків з постачальниками, їх вплив на забезпечення безперервності діяльності ***263***

Іонін Євген, Калараш Анастасія
Аналіз впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервної діяльності ***273***

Михайлик Наталія
Особливості маркетингової стратегії закладу вищої освіти ***282***

Костецький Ярослав, Бабій Степан
Розвиток концепції інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства ***288***

Андрушків Богдан
Проблеми управління економічною безпекою підприємства на засадах компетентнісного підходу ***299***

Малюта Людмила, Владимир Ольга, Рудан ВІталій
Інтеграція дизайну в готельно-ресторанний бізнес: ефекти для туризму та розвитку місцевих громад ***208***

CONTENT

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Shkurupii Olha, Deyneka Tatiana, Dyvnych Olha, Zahrebelna Iryna, Antonenko Yana
Conceptual approaches to determining the main trends of the evolution of the global economic system *7*

ECONOMY AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Andrushkiv Iryna, Ratych Uliana
Commercialization of innovative activities as a strategically important process for the economy of Ukraine and its business subjects *16*

Krykhovets-Khomyak Lilia
Economics of intelligence in the context of a transdisciplinary approach *22*

Kuzmin Oleh, Tsikalo Yevhen, Doroshkevych Kateryna, Kolinko Nataliya
Methodological provisions for the analysis of integration processes in enterprise management *31*

Maksakova Kateryna
Forming of benchmarking systems for oil refineries *41*

Morozova Maryna
Personnel management features *47*

Omelianenko Tetiana, Ostapenko Natalia
Brand management of vine production enterprise in the conditions of martial law *54*

Ryabokon Ivan
Features of education development indicators formation *63*

Sytnyk Yosyf
Economic activity of youth in conditions of national challenges: economic stagnation, pandemic, martial law *70*

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND REGIONAL ECONOMY

Yelisieieva Liudmyla
Features of the development of the housing market in Ukraine: micro and macroeconomic aspects *80*

Pistunov Ihor, Demydenko Mykhailo
Justification of a medical oxygen production start-up *86*

Svynous Ivan, Ibbatulin Marat, Synous Nadia, Nikitchenko Serhiy, Shypylina Olesya
Development of cooperation of agricultural goods producers as the basis of food supply of the country *94*

Khahula Bohdan
Economic aspects of the formation of the innovative development of waste-free production of livestock products *102*

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Zavadska Iryna, Palylyulko Oksana
Social security for pensioners in conditions martial law in Ukraine *111*

Shapovalova Tetiana
The concept and content of social protection and social security for the population in modern Ukraine *123*

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Bagatska Kateryna, Blakyta Hanna
Features of the municipal owned enterprises capital formation process *131*

Gerchakivsky Svyatoslav
Anti-crisis tax and customs regulation in the context of combating the spread of COVID-19 in Ukraine *140*

Tkachuk Iryna
"Money follows the person" mechanism in the context of changing approaches to state funding of non-governmental organizations in Ukraine ***148***

Chaikovskyi Yaroslav, Chaikovska Ivanna, Chaikovskyi Yevhen
Regulatory and legal ensuring the innovative activities of banking institutions in Ukraine ***160***

Ugryn Volodymyr, Bondarenko Evgeny, Shevchuk Anton
The efficiency of the customs authorities of Ukraine in the conditions of martial law ***171***

ANALYSIS, AUDITING, ACCOUNTING AND TAXATION

Gryniv Tetiana, Skybinska Zoryana
Analysis of human resources involvement and usage of the company ***183***

Tsiutsiak Ihor, Tsiutsiak Andriy
Use of profit: procedure for accounting display and taxation of operations ***193***

MANAGEMENT AND BUSINESS ADMINISTRATION

Batiuk Roman
Features of strategic management of foreign economic activities of agricultural enterprises ***199***

Zamula Olena, Zamula Oleksii
Cost management of enterprises based on the concept of sustainable development ***208***

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AND BUSINESS ENTITIES

Tsishchyk Roman, Kotys Nataliya
Information and statistical support of anti-crisis management of enterprises ***216***

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Kopylova Olga, Pichugina Julia
EURONEXT financial markets under the influence of the war in Ukraine ***223***

ECONOMIC ANALYSIS IN THE MANAGEMENT OF COMPANIES

Seniv Bohdan, Korol Volodymyr
Directions for improving innovation efficiency assessment at the enterprise ***233***

Danyliuk Iryna, Babala Lyudmila, Khoma Nadia
HRM systems of personnel management ***240***

Duliaba Natalia, Honchar Svitlana
Features of the formation of the cost management system in international business ***247***

Kyrnychna Viktoriia, Rasborska Olena
Features of taxation and reporting during the effect of marital state as the basis of supporting small and medium-sized businesses ***254***

Mudryk Vitalina, Razborska Olena
Technologies of accounting, analysis and audit of settlements with suppliers, their impact on ensuring business continuity ***263***

Ionin Yevhen, Kalarash Anastasia
Analysis of the impact of accounts payable on ensuring business continuity ***273***

Mykhailyk Nataliia
Peculiarities of the marketing strategy of higher educational institutions ***282***

Kostetskyi Yaroslaw, Babii Stepan
Development of the concept of intellectual process management of business processes of the enterprise ***288***

Andrushkiv Bohdan
Problems of management of economic security of the enterprise on the basis of the competence approach ***299***

Malyuta Lyudmyla, Vladymyr Olha, Rudan Vitaly
Integration of design in the hotel and restaurant business: effects for tourism and development of local communities ***307***

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: 10.35774/econa2022.03.07 **JEL classification: F40**
UDC: 339.9.012

Ольга ШКУРУПІЙ
доктор економічних наук, професор, професор,
кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Полтавський державний аграрний університет, Україна
E-mail: olga.sh0123@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5818-7651
ResearcherID:F-4923-2017

Тетяна ДЕЙНЕКА
доктор економічних наук, професор, професор,
кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Полтавський державний аграрний університет, Україна
E-mail: tetyanadeyneka888@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8498-040X
ResearcherID:F-4916-2017

Ольга ДИВНИЧ
кандидат економічних наук, доцент, доцент,
кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Полтавський державний аграрний університет, Україна
E-mail: dyvnych.olga@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0290-4030
ResearcherID: Q-8146-2016

Ірина ЗАГРЕБЕЛЬНА
кандидат економічних наук, доцент, доцент,
кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Полтавський державний аграрний університет, Україна
E-mail: iruna.zagrebelna@pdaa.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8316-1656
ResearcherID: Q-7301-2016

Яна АНТОНЕНКО
Полтавський державний аграрний університет, Україна
E-mail: yana.antonenko@st.pdaa.edu.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ТРЕНДІВ ЕВОЛЮЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Сучасний розвиток суспільства – надскладний процес, який формується під дією численних чинників. Він суперечливий, може переходити від однієї точки біфуркації до іншої, піддаватись численним змінам. Тому для вироблення перспективних стратегій та управління ризиками суспільству потрібен певний аналітичний і прогностичний інструментарій – своєрідний алгоритм опису визначальних тенденцій, за якими рухається суспільство. Мегатренди є стійкими і довгостроковими процесами, які визначають закономірності формування взаємопов'язаних і взаємообумовлених економічних, політичних, соціокультурних відносини та відносин взаємодії людини з природою.

© Ольга Шкурупій, Тетяна Дейнека, Ольга Дивнич, Ірина Загребельна, Яна Антоненко, 2022
Отримано: 05.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Шкурупій О., Дейнека Т., Дивнич О., Загребельна І., Антоненко Я. Концептуальні підходи до визначення основних трендів еволюції глобальної економічної системи. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 7-15. DOI: 10.35774/econa2022.03.007

Мета. Метою статті є виявлення концептуальних підходів до визначення основних трендів еволюції глобальної економічної системи. Завдання дослідження передбачають встановлення основних мегатрендів, що змінюють життя сучасного суспільства, обґрунтування понять «мегасуспільство» та «мегаекономіка», виокремлення глобальних мегатенденцій в епоху Четвертої промислової революції.
Методологія. Наукове дослідження проводилось за допомогою аналізу та синтезу з метою вивчення основних трендів еволюції глобальної економічної системи; графічного методів для наочного подання матеріалу.
Результати. З'ясовано, що мегатренди є стійкими і довгостроковими процесами, які визначають закономірності формування взаємопов'язаних і взаємообумовлених економічних, політичних, соціокультурних відносини та відносин взаємодії людини з природою. Розглянуто основні мегатренди за Дж. Нейсбітом. Визначено поняття «мегасуспільство» як прояв сукупності політичних, економічних соціокультурних відносини та відносин взаємодії людини з природою, що поступово вибудовується під впливом мегатрендів. З'ясовано, що у наш час головною тенденцією в сфері політичних відносин суспільства є тренд зміни світового порядку, тобто процес, за якого відбувається системна трансформація, що була спричинена війною, розв'язаною Росією в центрі Європи на території України. Набувають розвитку процеси утворення багатополярної моделі світового порядку. Зазначено, що багатополярність істотним чином узгоджується з регіоналізацією. Визначено, що глобалізація є закономірною фазою всесвітнього історичного процесу, під час якого періодично змінюється міра взаємозалежності країн і мезоекономічних структур. Цей процес постійно набуває нової якості, змінюється у формах втілення його сутності, але не зникає і не втрачає статус мегатренду у розвитку людства. Обґрунтовано, що глобальні мегатенденції в епоху Четвертої промислової революції включають технологічний прогрес; кліматичні зміни, дефіцит ресурсів; демографічні зміни; зміни економічної могутності; прискорення урбанізації. За Четвертої промислової революції вибудовується принципово нова система виробництва – смарт-виробництво, якій відповідає смарт-економіка – інноваційна, заснована на знаннях, інтелектуальна система господарювання. Розглянуто тренд екологізації життя суспільства (екологізації споживання, виробництва, технологій, економіки тощо), який передбачає вироблення та реалізації світовою спільнотою системних заходів з досконалості природокористування.

Ключові слова: мегатренди; великі тенденції; мегаекономіка; економічний розвиток; суспільний розвиток.

Вступ

Сучасний розвиток суспільства – надскладний процес, який формується під дією численних чинників. Він суперечливий, може переходити від однієї точки біфуркації до іншої, піддаватись численним змінам. Тому для вироблення перспективних стратегій та управління ризиками суспільству потрібен певний аналітичний і прогностичний інструментарій – своєрідний алгоритм опису визначальних тенденцій, за якими рухається суспільство.

Мегатренди є стійкими і довгостроковими процесами, які визначають закономірності формування взаємопов'язаних і взаємообумовлених економічних, політичних, соціокультурних відносини та відносин взаємодії людини з природою. Тим самим визначається магістральний напрям, у ході слідування якому змінюється світове господарство, міжнародна політика, набувають домінування нові культурні і духовні цінності, трансформується організація соціального життя.

Мета та завдання статті

Глобальна економічна система є історичним продуктом господарської діяльності людства. Вона довгий час формувалась як взаємопов'язана сукупність відносин суб'єктів міжнародної взаємодії – національних економічних систем і міжнародних організацій. Сучасний період розвитку світової економіки визначається формуванням її найвищого рівня – мегаекономіки. Тобто, у наш час формується надвисока стадія внутрішньої взаємообумовленості і внутрішньосистемного зв'язку компонентів єдиного світового господарства. Утворення мегаекономіки відбувається під впливом мегатрендів, що виявляють себе у всіх сферах діяльності людства. Такі процесі стають основними тенденціями життя суспільства в цілому та визначають вектори розвитку його матеріальної основи – світової економіки.

Метою статті є виявлення концептуальних підходів до визначення основних трендів еволюції глобальної економічної системи.

Завдання дослідження передбачають встановлення основних мегатрендів, що змінюють життя сучасного суспільства, обґрунтування поняття «мегасуспільство» та

«мегаекономіка», вивчення особливостей формування тренду багатополярності та причин посилення регіоналізму, аргументацію положення про набуття глобалізацією ознак якісно нового змісту, констатацію тенденцій, що відбуваються у сферах технологізації та екологізації життя суспільства, виокремлення глобальних мегатенденції епохи Четвертої промислової революції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження мегатрендів започатковано Дж. Нейсбітом. Автор ідентифікував цей феномен як «основні напрямки руху, які визначають вигляд і суть» суспільства, що змінюється [1]. Ключовими ознаками мегатрендів є довгостроковість дії та одночасність впливу на всі визначальні сфери життя людства – політичну, економічну, соціальну та інші. У сучасній науковій літературі поряд з терміном «мегатренди» використовуються також інші. Наприклад, термінологічні конструкції «основні напрямки» та «великі тенденції», що за змістом сприймаються як тотожні значенню «мегатренди».

Всього Дж. Нейсбіт виділив 10 мегатрендів (рис. 1):

1. Перехід від індустріального суспільства до інформаційного (перехід до суспільства, де визначальною формою багатства стають інформація та знання).

2. Рух у бік дуалізму «технічний прогрес – душевний комфорт» (чим більше переваг надає людині використання техніки, тим більше вона прагне духовності та простоти).

3. Глобалізація світової економіки та залучення США до цього процесу (у більш широкому сенсі – трансформація світової економіки, набуття нею все більш виразних ознак глобалізованості та інтегрування в нову систему взаємодії національних економік).

4. Відмова на рівні суспільства від прагнення миттєвого прибутку та переключення на довгострокову перспективу (суспільство повинно усвідомити переваги довгострокового розвитку перед короткостроковим позитивним ефектом, який без урахування можливих перспектив і наслідків може стати тимчасовим і викликати ризики для подальшого прогресу людства).

Рис. 1. Основні мегатренди за Дж. Нейсбітом

Джерело: *побудовано авторами на основі [1].*

5. Перехід від централізації до децентралізації (аспект політичних змін відповідного змісту в суспільстві).

6. Перехід від надій на допомогу установ та організацій до надій на власні сили (відмова від домінування державного патерналізму на

користь розвитку свободи та відповідальності членів соціуму).

7. Смерть «представницької демократії» та орієнтація на демократію партисипативну (перехід від репрезентативної демократії до демократії участі).

8. Відмова від ієрархічних структур на користь неформальних мереж.

9. Економічний підйом на південному заході США та спад північному сході.

10. Перехід до «вільного суспільства з багатоваріантною поведінкою».

Отже, мегасуспільство – як прояв сукупності політичних, економічних, соціокультурних відносини та відносин взаємодії людини з природою – поступово вибудовується під впливом мегатрендів. Майбутнє планети, таким чином, поволі набуває обрису під дією визначальних рушійних сил, що проявляють себе первинно за сферами людської діяльності, але, внаслідок у взаємообумовленості та взаємозв'язку, формують і визначають у кінцевому підсумку єдиний цивілізаційний вектор розвитку людства.

Ведучи мову про великі тенденції, які проявляються в сфері політичних відносин суспільства, необхідно виокремити, на нашу думку, найактуальнішу з них – тренд зміни світового порядку. Нині, по суті, відбувається системна трансформація, яка була спричинена війною, розв'язаною Росією в центрі Європи на території України. Фактично наш час – це період, коли об'єктивації набувають процеси утворення багатополярної моделі світового порядку.

Варто уточнити, що мегатренди (передусім такі, як зміна моделі світового порядку) – не виникають спонтанно. Тренд багатополярності почав формуватися задовго до теперішніх подій в Україні під впливом цілого «пучка» тісно сплетених між собою міжнародних відносин, що формувались за поточної історичної реальності. Новий феномен ще у 2008 р. констатував Р. Хаас (R. Haass). Він описав його як нову ситуацію, що докорінно відрізняється від тієї, яка була в минулому, і є принциповою зміною розстановки сил. Р. Хаас конкретизував цей напрямок, зазначивши, що у XXI столітті основною відмінністю міжнародних відносин стане безполярність: домінуватимуть не одна, дві або навіть кілька держав, а десятки акторів, здатних надавати різний вплив на стан справ у світі [4].

Визнаючи об'єктивні передумови утворення нової моделі світового порядку, необхідно наголосити також на іншому. Україна опинилась в епіцентрі найбільш значущих для людства поворотних подій, з відведеною їй історією особливою роллю в теперішньому і майбутньому політичному процесі – як у світовому, так і у регіональному. Зокрема П. Климкин вважає, що Україна може стати «рецептом майбутнього для нової Європи» через регіональну модель Триморья [5]. Політичними експертами називаються також інші субрегіональні структури, участь в яких може відповідати геополітичним інтересам України (Вишеградська четвірка, Люблінський трикутник та ін.) [6].

За логікою реальних явищ та подій багатополярність більшим чином узгоджується з регіоналізацією. У доповіді Національної ради з розвідки США (National Intelligence Council, NIC) мова іде саме про неї – про роль регіональних альянсів у сфері сучасної геополітики, зростання якої зумовлюють процеси глобальної роз'єднаності**Помилка! Д жерело посилання не знайдено.**.

Отже, посилення регіоналізму (у тому числі за виникнення нових регіональних об'єднань) є реальністю сучасних міжнародних відносин. Його досить часто протиставляють мегатренду глобалізації, якому властиві ознаки тенденції до одноманітності та уніфікованості. У наукових публікаціях описується перспектива згортання глобалізації на користь розвитку тенденції регіоналізації, коли світ буде поділений на макрорегіони зі своїми центрами впливу (багатополярна модель) [7, с. 32].

Проте, на нашу думку, сучасні процеси у інституціонально-політичному аспекті слід розуміти як новітній етап розвитку глобалізації, а не як завершення руху суспільства за напрямом створення єдиного світового простору. Мова йде про те, що у наш час вже започатковано зміну способу виробництва. Наш час – це періоду переходу від індустріального суспільства до постіндустріального. Постіндустріальне ж суспільство інакше, ніж глобальним бути не може. Глобалізація – об'єктивне явище; закономірна фаза всесвітнього історичного процесу. Тому, за загального тренду – за

принципово визначеної спрямованості, якою є тяжіння руху суспільства до уніфікації світового порядку, – обов'язково буде періодично змінюватися міра взаємозалежності країн і мезоекономічних структур.

З цього випливає, що протилежністю глобалізації є ізоляціонізм, а не регіоналізм. До стану ізоляції може «скотитися» певна держава, але світ в цілому не може бути «відкинутий» назад у своєму розвитку. Як приклад: у наш час через численні пакети накладених санкцій Росія фактично перебуває у стані ізоляції, однак глобалізація як мегатренд від цього не перепиняє свого існування. Глобалізація є об'єктивно та історично зумовленим процесом розвитку, який векторно спрямований з минулого в майбутнє – від роздробленості та розмежованості держав до транспорентності їх кордонів.

У найбільш глибокому розумінні тенденції посилення всезагальної єдності, – тобто у її розумінні, з позицій пояснення феномену політичною економією, – глобалізація є процесом, що відбувається на всіх рівнях існування суспільних відносин: техніко-економічних (продуктивні сили), соціально-економічних (виробничі відносини), соціально-політичних, а також духовних та інших. Глобалізація, таким чином, трактується як безперервний цивілізаційний прогрес на основі продукування чим раз вищого блага. З цього слідує, що такий процес постійно набуває нової якості, змінюється у формах втілення його сутності, але не зникає і не втрачає статус мегатренду у розвитку людства.

Особливість сучасного періоду розвитку суспільства, яке глобалізується, зумовлена, передусім, процесами інформатизації і цифровізації в усіх сферах життєдіяльності людей. Чинники майбутнього розвитку діють у взаємній обумовленості та взаємній залежності, що прискорює зміни сучасного соціуму та трансформує глобальну систему.

Найбільш істотно динамізує загальний (цивілізаційний) розвиток суспільства зміна технологій, які впливають, передусім на економічне життя людства. До цього ведуть технологічні революції, змінність укладів, розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Зміна соціокультурних відносини в суспільстві, ментальності, моралі, духовності іде, як правило, в «фарватері» технологічних та економічних змін, що відбуваються.

Як приклад такої обумовленості можна виокремити блок питань з розвитку світової економічної системи на основі прогресу технологій і взаємозв'язок цих процесів з всіма іншими визначальними трендами сучасності. У цьому контексті не зайвим буде ще раз зауважити, що формування майбутнього техніко-економічного укладу започатковується вже нині. Особливість процесу його розбудови зумовлює Четверта промислова революція. Саме виходячи з розуміння впливовості Четвертої промислової революції на всі сфери життя, суспільства та ролі Industry 4.0 як технологічної бази розвитку сучасної економіки, сучасні науковці виділяють глобальні мегатренди (рис. 2) [2, с. 80].

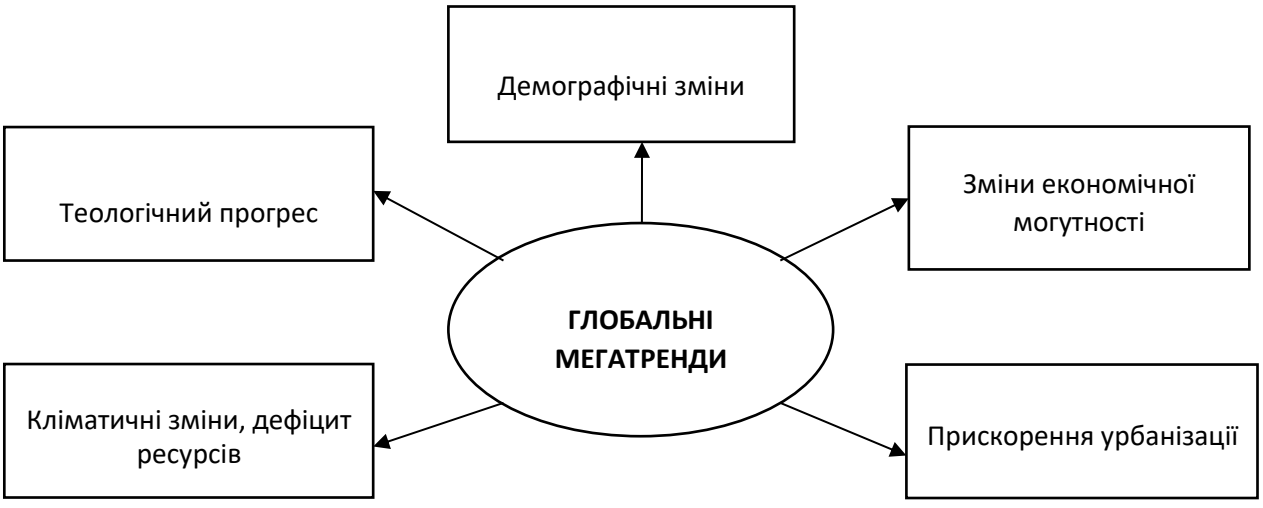

Рис. 2. Глобальні мегатенденції в епоху Четвертої промислової революції

Джерело: побудовано авторами на основі [2].

Питання взаємообумовленого розвитку економіки та технології під дією чинників, що визначають зміст сучасних мегатрендів, прослідковується традиційно передусім в аспекті інновацій. Інновації, як відомо, є «двигунами» економічного прогресу в суспільстві. Вони створюють не тільки можливість економічного зростання, але забезпечують (і це найважливіше) економічний розвиток – створюють умови переходу людства на новий більш високий цивілізаційний рівень.

За Четвертої промислової революції вибудовується принципово нова система виробництва – смарт-виробництво (Smart Manufacturing), якій відповідає смарт-економіка – інноваційна, заснована на знаннях, інтелектуальна система господарювання. Цю велику тенденцію сучасності на технологічному рівні визначають: розвиток інфо-, біо-, нано-, когнітехнологій; поява нових матеріалів, відновлюваних джерел енергії; широке використання робототехніки; розробка адитивних технологій; Інтернет-речей та хмарні обчислення тощо.

За даними Trend Hunter (однієї з найбільших спільнот, яка здійснює моніторинг трендів та інновацій) визначальними тенденціями у сфері технологій на 2022 р. визначені: технологічні розробки, що забезпечують конфіденційність (захист даних споживачів), системи доставки з використанням штучного інтелекту, додатки з дослідження свідомості та релаксації, розробки та вдосконалення досвіду метавсесвіту (простору у віртуальній реальності), виробництво високотехнологічних продуктів та аксесуари, що виготовляються з екологічно чистих матеріалів, поширення потужних спеціалізованих технологій на сферу масового споживання (тенденція активно проявила себе на фоні пандемії COVID-19), спеціальні функції та продукти для боротьби з «вигорянням» (втомою людини від технологій), роботизований ритейл, технології для людей похилого віку та інші [3].

Відносини взаємодії людини з природою також поступово змінюються та набувають ознак визначальних тенденції сучасного розвитку людства. Це проявляється як тренд екологізації життя суспільства (екологізації споживання, виробництва, технологій, економіки тощо).

Усвідомлення людством необхідності збереження планети стало основою ідеології особливого тренду – вироблення та реалізації світовою спільнотою системних заходів з досконалості природокористування. Особливість зазначеного тренду полягає у тому, що він об’єктивується в полі міжнародних відносин: в діяльності Організації об’єднаних націй (United Nations, UN), наприклад, як документ Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, COP26; у резолюціях G7 (Великої сімки, Group of Seven) і G20 (Великої двадцятки, Group of Twenty), у розбудові широкої мережі міжнародних неурядових екологічних організацій тощо.

Як зазначають науковці, основна суперечність суспільства з тих, які виявляють себе у сфері екології, зумовлена залученням до господарської діяльності обмежених ресурсів (які стають все більш важкодоступними та дорогими). З одного боку, це викликає загострення конкурентної боротьби за доступ до них а, з другого – посилює виснаження природних ресурсів за їх використання на потребу бізнесу [8, с. 97-98].

Отже, сучасний розвиток світу відбувається в умовах антропогенно перевантаженої біосфери. Зважаючи на це, одним із найбільш важливих заходів для забезпечення сталого суспільного розвитку є у наш час перехід до використання чистої енергії. Вектор економічного розвитку, який бере початок від Четвертої технологічної революції та передбачає, у тому числі, використання відновлюваних джерел енергії, спрямований безпосередньо на забезпечення добробуту суспільства [9]. Якщо світ слідуватиме концепції сталого розвитку, такий економічний ефект у вигляді збільшення ВВП може становити майже 20 трлн. дол. США, або 2 500 дол. на кожного жителя Землі [10].

Істотно значущими для майбутнього суспільства є також збереження здоров’я населення. Зокрема найбільш актуальним залишається аспект пандемій, що пов’язано з наслідками поширення COVID-19 та ризиками виявлення нових збудників хвороби.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В основу сучасних концептуальних підходів до розуміння основних напрямів еволюції

глобальної економічної системи покладені висновки Дж. Нейсбіта про мегатренди, за яким розвивається світ нині Це – визначальні зміни «вигляду і суті» суспільства, за його висловом. У наш час відбувається поступове формування найвищого рівня світової економіки – мегаекономіки. Під впливом мегатрендів поступово утворюється мегасуспільство як прояв сукупності взаємопов'язаних і взаємообумовлених політичних, економічних, соціокультурних відносини та відносин взаємодії людини з природою.

У сфері політичних відносин найбільш значущим для суспільства є тренд зміни світового порядку. Він об'єктивуються через процес утворення багатополярної моделі; тобто через процес інституціонально-політичної трансформації, до якої безпосередньо залучена Україна внаслідок війни, розв'язаної Росією в центрі Європи на території нашої країни.

Тренди розвитку економіки та технології взаємообумовлені. Це створює умови якісних змін розвитку суспільства і його переходу на новий більш високий цивілізаційний рівень. За Четвертої промислової революції вибудовується принципово нова система виробництва – смарт-виробництво (Smart Manufacturing). Відповідно до розвитку продуктивних сил формується смарт-економіка – інноваційна, заснована на знаннях, інтелектуальна система господарювання.

Тренд екологізації охоплює фактично всі сфери життя суспільства та означає екологізацію споживання, виробництва, технологій, економіки тощо. Найбільш важливим для розвитку людства є у наш час розв'язання проблеми антропогенної перевантаженості біосфери, оскільки в її основі знаходиться суперечність між прагненням безупинного економічного зростання та обмеженістю природних ресурсів.

Зважаючи на значущість наукового аналізу мегатрендів, як таких, що визначають перспективи розвитку суспільства, подальші дослідження передбачають оцінку підходів до їх ідентифікації та кількісного виміру, здійснюваних міжнародними організаціями. Такий науковий інтерес зумовлений можливістю виміру та прогнозування багатофакторних та багаторівневих процесів зазначеного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Naisbitt J. Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives. New York: Warner Books, 1982, 290 pp. URL: https://ru.scribd.com/doc/131695889/John-Naisbitt-Megatrends (дата звернення: 06.05.2022).
2. Григоров О. В., Аніщенко Г. О., Стрижак В. В., Петренко Н. О. Глобальні мегатренди людства, четверта промислова революція та напрямки розвитку майбутньої економіки. Великі дані. *Збірник наукових праць УкрДУЗТ,* 2019, Вип. 184. С. 79-91.
3. Головні тренди 2022 року за версією Trend Hunter: технології. URL: https://www.imena.ua/blog/trend-hunters-top-2022-trends-technology/ (дата звернення: 06.05.2022).
4. Haass R. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance. *Foreign Affairs*. 2008. May-June. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2008-05-03/age-nonpolarity (дата звернення: 06.05.2022).
5. Климкин П. Украина может стать рецептом будущего для новой Европы. URL: https://nv.ua/opinion/ukraina-mozhet-postroit-novuyu-evropu-klimkin-o-budushchem-strany-novosti-ukrainy-50244833.html (дата звернення: 26.05.2022)..
6. Сунгуровский Н. Мировой порядок меняется. Где в нем место Украины? URL: https://nv.ua/opinion/mirovoy-poryadok-menyaetsya-chto-budet-s-ukrainoy-posle-voyny-nato-novosti-ukrainy-50259317.html (дата звернення: 30.06.2022).
7. Поліщук І. О. Геополітичні ознаки нового світового порядку. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 30-35.
8. Дейнека Т. А. Соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства (політико-економічний аналіз) : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 510 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/300242661.pdf (дата звернення: 11.05.2022)
9. Шкурупій О. В., Самойлик Ю. В. Сучасна трансформація енергетики України в контексті Четвертої промислової революції. *Причорноморські економічні студії.* 2020. Вип. 60. Ч. 2, С. 54-60. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/60_2_2020/10.pdf (дата звернення: 11.05.2022).
10. Power Barometer 2020. Eurelectric. 2020. URL: https://www.eurelectric.org/power-barometer/ (дата звернення: 11.05.2022).
11. Global Economic Prospects, June 2022. A World Bank Group Flagship Report. Washington, DC: World Bank. 2022. 176 p.

REFERENCES

1. Naisbitt, J. Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives. New York: Warner Books, 1982, 290 pp. Retrieved from: https://ru.scribd.com/doc/131695889/John-Naisbitt-Megatrends [in English].
2. Hryhorov, O. V., Anishchenko, H. O., Stryzhak, V. V., & Petrenko, N. O. (2019). Global megatrends of mankind, the fourth industrial revolution and directions of development of the future economy. Big data. *Zbirnyk naukovykh prats Ukrainskoho derzhavnoho universytetu zaliznychnoho transportu,* 184, 79-91 [in Ukrainian].
3. The main trends of 2022 according to the Trend Hunter version: technologies. Retrieved from: https://www.imena.ua/blog/trend-hunters-top-2022-trends-technology/ [in Ukrainian].
4. Haass, R. (2008). The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance. *Foreign Affairs*. May-June. Retrieved from: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2008-05-03/age-nonpolarity [in English].
5. Klimkin, P. (2022). Ukraine can become a recipe for the future for a new Europe. Retrieved from: https://nv.ua/opinion/ukraina-mozhet-postroit-novuyu-evropu-klimkin-o-budushchem-strany-novosti-ukrainy-50244833.html [in Russian].
6. Sungurovskij, N. (2022). The world order is changing. Where is the place of Ukraine in it? Retrieved from: https://nv.ua/opinion/mirovoy-poryadok-menyaetsya-chto-budet-s-ukrainoy-posle-voyny-nato-novosti-ukrainy-50259317.html [in Russian].
7. Polishchuk, I. O. (2022). Geopolitical signs of the new world order. *Politychne zhyttia,* 2, 30-35 [in Ukrainian].
8. Deineka, T. A. (2018). *Socio-economic contradictions of the process of globalization of society (political-economic analysis).* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
9. Shkurupii, O. V., Samoilyk, Yu. V. (2020). Modern transformation of Ukrainian energy industry in the context of the Fourth Industrial Revolution. *Prychornomorski ekonomichni studii,* 60, 54-60. Retrieved from: http://bses.in.ua/journals/2020/60_2_2020/10.pdf [in Ukrainian].
10. Petcu, I. (2020). Power Barometer 2020. Eurelectric. Retrieved from: https://www.eurelectric.org/power-barometer/ [in English].
11. Global Economic Prospects (2022). A World Bank Group Flagship Report. Washington, DC: World Bank, June. Retrieved from: https://thedocs.worldbank.org/en/doc/18ad707266f7740bced755498ae0307a-0350012022/original/Global-Economic-Prospects-June-2022.pdf [in English].

Olha Shkurupii, Doctor of Economics, Professor, Department Department of Economics and International Economic Relations, Poltava State Agrarian University, Ukraine
Tatiana Deyneka, Doctor of Economics, Professor, Department of Economics and International Economic Relations, Poltava State Agrarian University, Ukraine
Olha Dyvnych, PhD in Economics, Associate Professor, Lecturer, Department of Economics and International Economic Relations, Poltava State Agrarian University, Ukraine
Iryna Zahrebelna, PhD in Economics, Associate Professor, Lecturer, Department of Economics and International Economic Relations, Poltava State Agrarian University, Ukraine
Yana Antonenko, Poltava State Agrarian University, Ukraine

CONCEPTUAL APPROACHES TO DETERMINING THE MAIN TRENDS OF THE EVOLUTION OF THE GLOBAL ECONOMIC SYSTEM

Abstract
Introduction. The modern development of society is an extremely complex process that is formed under the influence of numerous factors. It is contradictory, can move from one point of bifurcation to another, undergo numerous changes. Therefore, in order to develop perspective strategies and risk management, society needs a certain analytical and prognostic toolkit - a kind of algorithm for describing the determining trends by which society moves. Megatrends are stable and long-term processes that determine the patterns of formation of interconnected and mutually determined economic, political, socio-cultural relations and relations of human interaction with nature.
Goal. The purpose of the article is to identify conceptual approaches to determining the main trends in the evolution of the global economic system. The tasks of the research include the establishment of the main megatrends that change the life of modern society, the substantiation of the concepts of "megasociety" and "megaeconomy", and the identification of global megatrends in the era of the Fourth Industrial Revolution.
Methodology. Scientific research was carried out using analysis and synthesis in order to study the main trends in the evolution of the global economic system; graphic methods for visual representation of the material.
The results. It was found that megatrends are stable and long-term processes that determine the regularities of the formation of interconnected and mutually determined economic, political, socio-cultural relations and relations of human interaction with nature. The main megatrends according to J. Naisbit are considered. The concept of "megasociety" is defined as a manifestation of a set of political, economic, socio-cultural relations and relations of human interaction with nature, which is gradually being built under the influence of megatrends. It has been found that nowadays the main trend in the field of political relations of society is the trend of changing the world order, i.e. the process of systemic transformation that was caused by the war unleashed by Russia in the center of Europe on the territory of Ukraine. The processes of formation of a multipolar model of the world order are developing. It is noted that multipolarity is essentially consistent with regionalization. It was determined that globalization is a natural phase of the world historical process, during which the degree of interdependence of countries and mesoeconomic structures periodically changes. This process constantly acquires a new quality, changes in the forms of embodiment of its essence, but does not disappear and does not lose the status of a megatrend in the development of humanity. It has been argued that global megatrends in the era of the Fourth Industrial Revolution include technological progress; climate change, scarcity of resources; demographic changes; changes in economic power; acceleration of urbanization. During the Fourth Industrial Revolution, a fundamentally new system of production is being built - smart production, which corresponds to the smart

economy - an innovative, knowledge-based, intelligent management system. The trend of greening the life of society (greening of consumption, production, technologies, economy, etc.) is considered, which involves the development and implementation by the world community of systemic measures for the perfection of nature management.

Keywords: megatrends; major trends; megaeconomy; economic development; development of society.

Cite as: Shkurupii, O., Deyneka, T., Dyvnych, O., Zahrebelna, I., Antonenko, Y. (2022). Conceptual approaches to determining the main trends of the evolution of the global economic system. *Economic analysis,* 32 (3), 7-15. DOI: 10.35774/econa2022.03.007

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: 10.35774/econa2022.03.016 **JEL classification: M31**
UDC: 330.341.1(477):330.526.33

Ірина АНДРУШКІВ
кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного і фінансового менеджменту,
Інститут адміністрування та післядипломної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»,
науковий співробітник сектору транскордонного співробітництва,
ДУ «Інститут регіональних досліджень» імені М. І. Долішнього НАН УКРАЇНИ, Україна
E-mail: iraan@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4237-9931
Researcher ID: GNH-1619-2022

Уляна РАТИЧ
аспірант, кафедра адміністративного і фінансового менеджменту,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: translationlviv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2646-6581
Researcher ID: GNP-2200-2022

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СТРАТЕГІЧНО ВАЖЛИВИЙ ПРОЦЕС ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА СУБ'ЄКТІВ ЇЇ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація

У статті досліджено теоретичні підходи науковців до визначення поняття «комерціалізація інновацій» окремими вченими та дослідниками. Встановлено, що у науковій літературі єдиного підходу щодо тлумачення поняття «комерціалізація інновацій» ще не сформовано, тому ця проблема своєї актуальності не втратила й на сьогодні потребує дослідження та узагальнення. Підкреслено факт, що комерціалізація інноваційної продукції є одним з найважливіших етапів інноваційної діяльності, адже саме завдяки грамотній комерціалізації інновації потрапляють на ринок. Наголошено, що комерціалізація інновацій виступає важливим «посередником» між науково – технічною розробкою й об'єктом купівлі продажу та являється дієвим важелем завдяки якому новостворена інноваційна розробка приносить прибуток. Отже, комерціалізація інновацій є своєрідною посередницькою діяльністю, яка сполучає науково-технічну та комерційну діяльності. Незважаючи на те, що комерціалізація інноваційної продукції є складним та трудомістким процесом, проте основною її перевагою є той факт, що вона приносить значні прибутки підприємству та вдосконалює його конкурентні можливості. На підставі проаналізованих праць виділено фактори, які безпосередньо впливають на комерціалізацію інновацій, а саме: фактори безпосереднього впливу (законодавчі зміни; зміни які виникли у податковій чи бюджетній системах; зростання корупції тощо); опосередковані фактори (загострення політичної чи військової ситуацій; екологічні та стихійні лиха тощо). На підставі проведеного дослідження стверджено наступне: комерціалізація інновацій є найважливішим елементом інноваційного процесу, оскільки вона представляє собою процес перетворення результатів науково-технічної діяльності на товар і подальшу їхню ефективну реалізацію в промислових масштабах. Встановлено, що комерціалізація виступає у формі своєрідної посередницької діяльності, що сполучає науково-технічну та комерційну діяльності й забезпечує розвиток ринкових відносин і як каталізатор відображає їх стан. Зроблено висновок, що попри суттєві ускладнення вітчизняного економічного розвитку комерціалізація інновацій здатна забезпечити окреслені завдання щодо курсу України на участь у висококонкурентному середовищі Європейського Союзу та інших країн світу.

© Ірина Андрушків, Уляна Ратич, 2022

Отримано: 03.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Андрушків І., Ратич У. Комерціалізація інноваційної діяльності як стратегічно важливий процес для економіки України та суб'єктів її господарювання. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 16-21. DOI: 10.35774/econa2022.03.016

Ключові слова: комерціалізація інновацій; інноваційна діяльність; інноваційна продукція; посередницька діяльність; інноваційний процес; ринкові відносини; прибуток; підприємство.

Вступ

В умовах ринкової економіки, яка базується на засадах конкуренції, пріоритетним чинником розвитку та виведення країни з економічної кризи стає її готовність до інноваційних змін та поширення інноваційної діяльності, які є невід'ємним фактором як соціального, так і економічного розвитку.

Особливу увагу варто приділяти комерціалізації інновацій, оскільки вони є фундаментальною умовою розвитку як мікро-, так і макроекономічних аспектів у контексті їх впливу на економічний розвиток країни.

Комерціалізація інновацій має стратегічне значення для економіки України та суб'єктів її господарювання, який забезпечує конкурентоспроможність та інтенсивність соціально-економічного розвитку в сучасних умовах. Питання комерціалізації інноваційної діяльності, як стратегічно важливого процесу для економіки України та суб'єктів її господарювання досліджують багато іменитих вчених, серед яких: Т. Л. Бойко, М. П. Бутко, О. В. Попело, С.В. Ванько, Л. Д. Глущенко, А. Полторацька, Т. Стовба, А. Г. Черномазюк, Ю. В. Якимець, Й. А. Шумпетер, М. О. Цибинога, О. В. Старкова, Л. А. Гнучих.

Мета статті

Більшість досліджень у цій сфері мають науковий характер, присвячені невеликій групі проблем. В той самий час, не до кінця дослідженими лишається питання щодо комерціалізації інновацій як одного з найважливіших елементів інноваційного процесу, оскільки вона представляє собою процес перетворення результатів науково-технічної діяльності на товар і подальшу їхню ефективну реалізацію в промислових масштабах. Недостатнє висвітлення окреслених питань визначає актуальність обраної теми дослідження. Дане дослідження присвячене розгляду комерціалізації інновацій як процесу, який пов'язаний із практичним використанням результатів наукових досліджень і розробок з метою виведення на ринок нових або поліпшених продуктів, послуг або процесів з отриманням комерційного ефекту

Методологія дослідження

В основу досліджень роботи покладені як загальнонаукові (аналіз, спостереження), так і спеціальні методи пізнання, що використовуються для дослідження процесу комерціалізації інноваційної діяльності, як стратегічно важливий процес для економіки України та суб'єктів її господарювання

Виклад основного результату дослідження

Створення нових конкурентоспроможних продуктів і послуг, ефективне використання досягнень науки і техніки у період загострення кризових явищ у вітчизняній економіці набуває все більшої актуальності, адже саме комерціалізація результатів науково-технічної діяльності дозволить активізувати підприємницьке середовище у вітчизняній економіці та сприятиме загальноекономічному піднесенню країни та суб'єктів господарювання. Тобто комерціалізація інновацій виступає важливим «посередником» між науково – технічною розробкою й об'єктом купівлі продажу та являється дієвим важелем завдяки якому новостворена інноваційна розробка приносить прибуток. Отже, комерціалізація інновацій є своєрідною посередницькою діяльністю, яка сполучає науково-технічну та комерційну діяльності.

У науковій літературі єдиного підходу щодо тлумачення поняття «комерціалізація інновацій» ще не сформовано, тому ця проблема своєї актуальності не втратила й на сьогодні потребує дослідження та узагальнення.

У таблиці 1. нами наведено визначення даного поняття окремими вченими та дослідниками (табл. 1).

Систематизація наукових досліджень та публікацій дозволила нам дійти висновку стосовно того, що термін «комерціалізація інноваційної діяльності» доцільно визначити як складну економіко-правову категорію, що означає процеси організації та здійснення передачі об'єктів інтелектуальної власності, результатів інноваційної діяльності у реальний сектор економіки на договірній основі [6, с. 10].

Таблиця 1. Теоретичні підходи до визначення поняття «комерціалізація інновацій» окремими вченими та дослідниками

Автор	Визначення поняття “ Комерціалізація інновацій”	Джерело
Глущенко Л. Д.	Комерціалізація інновацій – обов'язкове комерційне використання інформації про технології, тобто використання з обов'язковим отриманням вигоди.	1
Ванько С. В.	Комерціалізація інновацій – процес та сукупність дій, спрямованих на трансформацію наукових досягнень, в ході інноваційної діяльності в реально нові товари та послуги в ринковому просторі, що об’єднує матеріальне виробництво і соціальну сферу. Подання комерціалізації у вигляді процесу передбачає не тільки трансформацію результатів інноваційної діяльності у відповідні товари та послуги, а й своєчасність цих дій, тобто перспективність їх затребуваності суспільством.	2
Цибинога М. О., Старкова О. В., Гнучих Л. А.	Процес комерціалізації – комплекс організаційно економічних заходів, спрямованих на отримання прибутку від ринкової реалізації наявних знань у певній сфері науки і техніки.	3
Бойко Т. Л.	Комерціалізація інновацій – сукупність дій з реалізації результатів науково технічної діяльності з метою отримання прибутку.	4
Шумпетер Й. А.	Комерціалізацію всіх нових комбінацій, що ґрунтуються на: застосуванні нових матеріалів і компонентів; упровадженні нових процесів; відкритті нових ринків; запровадженні нових організаційних форм (так звані управлінські інновації)	5

Джерело: складено на основі [1, с. 32-34; 2, с. 72-76; 3, с. 273-276; 4, с. 44-46; 5, с. 241-248].

Доцільно зазначити, що у сучасному економічному просторі комерціалізацію інновацій визначають як процес, який пов’язаний із практичним використанням результатів наукових досліджень і розробок з метою виведення на ринок нових або поліпшених продуктів, послуг або процесів з отриманням комерційного ефекту.

Як правило, комерціалізація починається там, де наукові дослідження в основному вже завершені та вже є готовий певний продукт або послуга, які мають свої властивості та переваги, що є цінними для комерційних споживачів. Закінчується комерціалізація тоді, коли продукт вже успішно виведено на ринок – у загальному випадку, коли досягнута точка беззбитковості, тобто дохід від продажів перевищує операційні витрати [4, с. 45-47].

Також комерціалізація являється базовою умовою успішного впровадження результатів інноваційної діяльності високотехнологічних підприємств в будь – якій країні, навіть не зважаючи на рівень розвитку економіки. Отже, з вище наведеного випливає, що комерціалізація є своєрідним поштовхом для розвитку економіки.

Також доцільно зазначити і той факт, що комерціалізація виступає важливим «посередником» між науково- технічною розробкою й об‘єктом купівлі продажу та являється дієвим важелем, завдяки якому новостворена інноваційна розробка приносить прибуток.

Комерціалізація інновацій являє собою процес залучення об‘єктів інтелектуальної (інноваційної) діяльності в економічний оборот, тобто використання нематеріальних (матеріальних) активів у господарській діяльності підприємств.

Процес комерціалізації передбачає передачу власником винаходу (результату науково-технічної діяльності) іншому суб’єкту, тобто здійснюється комерційна операція щодо інновації, внаслідок чого нововведення проникають в різні галузі діяльності та знаходять усе більше споживачів. Відповідно основним призначенням комерціалізації є виведення продукту на ринок з метою

поширення інновації та отримання прибутку.

Отже, комерціалізація інноваційної продукції є одним з найважливіших етапів інноваційної діяльності, адже саме завдяки грамотній комерціалізації інновації потрапляють на ринок.

Незважаючи на те, що комерціалізація інноваційної продукції є складним та трудомістким процесом, проте основною її перевагою є той факт, що вона приносить значні прибутки підприємству та вдосконалює його конкурентні можливості.

Комерціалізацію інноваційної продукції підприємства можна здійснювати різними методами та формами. Проте, слід відзначити, що основними критеріями вибору є цілі та можливості підприємств. На рис. 1 нами зображено модель вибору пріоритетних методів комерціалізації інноваційної продукції.

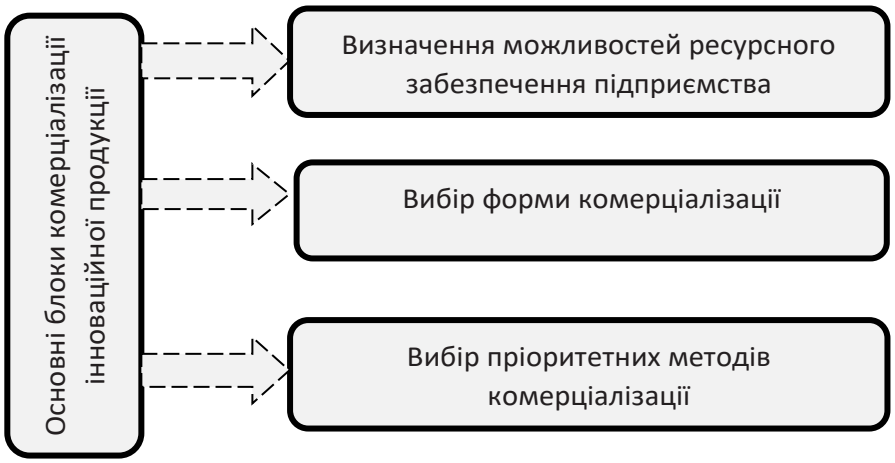

Рис. 4. Модель вибору пріоритетних методів комерціалізації інноваційної продукції

Джерело: складено на основі [7, с. 144-147; 8, с. 278-179].

Як бачимо, є три основних блоки, які взаємопов'язані між собою, але мають свої певні особливості.

В контексті розгляду комерціалізації інноваційної діяльності, як стратегічно важливого процесу для економіки України та суб'єктів її господарювання доцільно зазначити, що суб'єктами комерціалізації інновацій є: великі та середні компанії, венчурні компанії та фонди, приватні інвестори, спеціалізовані банки.

Всі зазначені суб'єкти мають певну зацікавленість у комерціалізації інновацій, оскільки вона спрямована на модернізацію наукових досягнень в якісно новітні товари та послуги в ринковому просторі.

В залежності від форми та рівня взаємодії суб'єктів в процесі комерціалізації інновацій змінюється її складність і прибутковість, швидкість просування результатів науково-технічних досліджень до споживача.

Всі фактори, які впливають на комерціалізацію інновацій можна поділити на дві групи, а саме:

1. Фактори безпосереднього впливу: законодавчі зміни; зміни які виникли у податковій чи бюджетній системах; зростання корупції тощо.

2. Опосередковані фактори: загострення політичної чи військової ситуацій; екологічні та стихійні лиха тощо [6, с.10].

Отже, дослідження факторів впливу дає уявлення про те, у якому напрямку необхідно здійснювати реформи в економіці.

Варто зазначити і те, що успішність комерціалізації інноваційної діяльності в суттєвій мірі визначається привабливістю новітньої ідеї, яка грунтується на основі вивчення й аналізу попиту на ринку, вдало складеним бізнес-планом і взаємодією з інвесторами та партнерами.

Підсумовуючи вище наведене, можна стверджувати наступне: комерціалізація інновацій є найважливішим елементом

інноваційного процесу, оскільки вона представляє собою процес перетворення результатів науково-технічної діяльності на товар і подальшу їхню ефективну реалізацію в промислових масштабах.

Успіх комерціалізації інновації має стратегічне значення для інноваційної діяльності інноватора та визначає його конкурентоспроможність і виступає важливою складовою розвитку економіки в цілому.

Висновки

Підводячи підсумки варто вказати, що комерціалізація інноваційної діяльності є механізмом набуття наукових та науково-технічних знань товарної форми (нових товарів/послуг) задля отримання прибутку. А внаслідок відсутності комерціалізації напрацювання суб'єктів інноваційної діяльності можуть так й залишитися на стадії розробок.

Комерціалізація виступає у формі своєрідної посередницької діяльності, що сполучає науково-технічну та комерційну діяльності й забезпечує розвиток ринкових відносин і як каталізатор відображає їх стан.

Попри суттєві ускладнення вітчизняного економічного розвитку комерціалізація інновацій здатна забезпечити окреслені завдання щодо курсу України на участь у висококонкурентному середовищі Європейського Союзу та інших країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глущенко Л. Д. Комерціалізація інновацій. URL: http://www.rusnauka.com/34_NNM_ 2014/Economics/10_174096.doc.htm.
2. Ванько С. В. Управління комерціалізацією результатів інноваційної діяльності. *Вісник ДонНТУ*. 2012. № 10. С. 7276.
3. Цибинога М. О. Старкова О. В., Гнучих Л. А. Організаційний механізм процедури комерціалізації інновацій. *Системи обробки інформації*. 2019. №2 (92). С. 273-276.
4. Бойко Т. Л. Комерціалізація інновацій в Україні: поточний стан і перспективи активізації. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/19125/1/9495.pdf.
5. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия: пер. з англ. / за. ред. В. С. Автономова. Экономика. 1995. 541 с.
6. Бутко М. П., Попело О. В. Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності в умовах поглиблення інтеграційних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 1. С. 10-20.
7. Полторацька А., Т. Стовба Формування і реалізація механізму комерціалізації результатів інноваційної діяльності. *Економічний аналіз*. 2021 рік. Том 31. № 1.
8. Черномазюк А. Г., Якимець Ю. В. Проблеми комерціалізації інновацій в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/27_NNP_ 2014/Economics/6_176847.doc.htm.

REFERENCES

1. Hlushchenko, L. D. (2014). *Commercialization of innovations.* Retrieved from: http:// www.rusnauka.com/34_NNM_ 2014/Economics/10_174096.doc.htm [in Ukrainian].
2. Vanko, S. V. (2012). Management of commercialization of the results of innovative activity. *Bulletin of NTU*. 10. 72 -76. [in Ukrainian].
3. Tsybynoga, M. O., Starkova O.V., Hnuchych L.A. (2019). Organizational mechanism of the procedure of commercialization of innovations Information processing systems. *Sustemu obrobku infirmatsiy*, 2 (92), 273-276. [in Ukrainian].
4. Boyko, T. L. *Commercialization of innovations in Ukraine: current state and prospects for act*ivation. Retrieved from: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/19125/1/9495.pdf [in Ukrainian].
5. Schumpeter, J. A. (1995). *Capitalism, socialism and democracy*. [in Russian].
6. Butko, M. P., & Popelo, O. V. (2015). Commercialization of the results of scientific and technical activities in the conditions of deepening integration processes *Problemu ta perspectuvu economicu ta upravlinny,* 1, 10-20 [in Ukrainian].
7. Poltoratska, A., & Stovba, T. (2021). Formation and implementation of the mechanism of commercialization of the results of innovative activity. *Economic Analysis*, 31(1). [in Ukrainian].
8. Chernomazyuk, A. G., & Yakimets, Y. V. (2014). Problems of commercialization of innovations in Ukraine. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/27_NNP2014/Economics/6_176847.doc.htm. [in Ukrainian].

Iryna Andrushkiv, Associate Professor, Lecturer, Department of Administrative and Financial management, Institute of Administration and Postgraduate Education, Lviv Polytechnic National University, Researcher of the cross-border cooperation sector, State University "Institute of Regional Studies" named after E. Dolishniy, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
Uliana Ratych, PhD student, Department of Administrative and Financial management, Institute of Administration and Postgraduate Education, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

COMMERCIALIZATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES AS A STRATEGICALLY IMPORTANT PROCESS FOR THE ECONOMY OF UKRAINE AND ITS BUSINESS SUBJECTS

Abstract
The article examines the theoretical approaches of scientists to the definition of the concept of "commercialization of innovations" by individual scientists and researchers. It has been established that a single approach to the interpretation of the concept of "commercialization of innovations" has not yet been formed in the scientific literature, therefore this problem has not lost its relevance and as of today requires research and generalization. The fact that the commercialization of innovative products is one of the most important stages of innovative activity is emphasized, as due to the competent commercialization the innovations enter the market. It is emphasized that the commercialization of innovations acts as an important "intermediary" between scientific and technical development and the object of purchase and sale and is an effective lever with assistance of which the newly created innovative development brings the profit. Therefore, the commercialization of innovations is a kind of intermediary activity that connects scientific and technical and commercial activities. Despite the fact that the commercialization of innovative products is a complex and time-consuming process, its main advantage is the fact that it brings significant profits to the enterprise and improves its competitive capabilities. On the basis of the analyzed works, the factors that directly affect the commercialization of innovations are identified, namely: factors of direct influence (legislative changes; changes that occurred in the tax or budget systems; the growth of corruption, etc.); mediated factors (aggravation of political or military situations; environmental and natural disasters, etc.). Based on the conducted research, the following was confirmed: the commercialization of innovations is the most important element of the innovation process, as it represents the process of transforming the results of scientific and technical activities into products and their further effective implementation on an industrial scale. It has been established that commercialization takes the form of a kind of intermediary activity that connects scientific, technical and commercial activities and ensures the development of market relations and reflects their state as a catalyst. It was concluded that despite the significant complications of domestic economic development, the commercialization of innovations is able to provide the outlined tasks regarding the course of Ukraine to participate in the highly competitive environment of the European Union and other countries of the world.

Keywords: commercialization of innovations; innovative activity; innovative products; intermediary activity; innovative process; market relations; profit; enterprise.

Cite as: Andrushkiv, I., & Ratych, U. (2022). Commercialization of innovative activities as a strategically important process for the economy of Ukraine and its business subjects. *Economic analysis,* 32 (3), 16-21. DOI: 10.35774/econa2022.03.016

DOI: 10.35774/econa2022.03.022

JEL classification: H00
UDC: 331

Лілія КРИХОВЕЦЬ-ХОМ'ЯК
аспірантка кафедри підприємництва і торгівлі,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: lkruhovec@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0126-2550

ЕКОНОМІКА ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Анотація

Вступ. Розглянуто багатогранність складових системи людського інтелекту, прикладні аспекти механізмів формування діяльнісної поведінки особистості з точки зору її економічних виборів.

Методи дослідження. Базис методологічних досліджень складають методи емпіричного та теоретичного дослідження: використання системного підходу у процесі аналізу теоретичних основ і практики у сфері поведінкової економіки. Для досягнення поставленої мети застосовано такі методи дослідження: системного та логічного аналізу, інтерв'ю, метод аналогій, систематизації та узагальнення.

Результати. Досліджено багатогранність сутності категорії «людський інтелект». Більш детально оглянута триєдина модель людського інтелекту, що визначає впливи, індивідуальні та колективні життєві пріоритети, вибори, в тому числі і економічні. Розглянуто нейронні й психологічні аспекти головного мозку та інструменти, які впливають наші людські переконання, бажання, потреби, фінансові вибори, формують дії та особистісну економічну поведінку загалом.

Подано сутнісну характеристику дефініції економіка інтелекту. Обґрунтовано роль та сутність людського інтелекту в контексті сучасних досліджень трансдисциплінарного підходу щодо економічних виборів поведінки діяльності економічних суб'єктів в умовах взаємодії.

Перспективи. Подальші дослідження різних аспектів людського інтелекту є важливими в контексті економіки виборів, фінансового мислення, та підприємництва, в аспекті якісно нової інституційної площини розвитку відносин між суб'єктами освітніх послуг в сучасних реаліях суспільно-економічного розвитку та перезавантаження економіки на національному, регіональному, локальному рівнях.

Ключові слова: інтелект; ментальний інтелект; емоційний інтелект; фізичний інтелект; трансдисциплінарний підхід; економіка інтелекту.

Вступ

Людське життя наповнене набором цінностей за принципом дуальності: бажань і потреб, хочу і треба, блага індивідуального і колективного, особистої свободи і обмежень, потреби у зовнішньому контролі і внутрішньому самоконтролі, егоїзму і безкорисливості, матеріального мотиву і духовного імпульсу, національного патріотизму і світового ідеалу, а також людей, як особистостей (інтегрованих і відособлених), що відображають реалізм сьогодення та володіють колективною груповою свідомістю і визначає значущість, актуальність дослідження проблематики людського інтелекту в контексті економіки виборів діяльності, управління, що виражається через економічну поведінку, і має безпосереднє відношення до сучасних досліджень предмету поведінкової економіки та підприємництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Зазначені питання у своїх працях досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці Д. Мезис, Р. Талер, Д. Гоулман, П. Маклін, Г. Гурджиєву та К. Наранхо У. Бронфенбреннер, М. Руденко, О. Собко, С. Юшин, М. Плотнікова, В. Вольська, Є. Ходаківський та інші. Однак окреслені питання розглядалися здебільшого з

© Лілія Криховець-Хом'як, 2022

Отримано: 08.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Криховець-Хом'як, Л. Економіка інтелекту в контексті трансдисциплінарного підходу. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 22-30. DOI: 10.35774/econa2022.03.022

токи зору психології, філософії і соціологіїі і ще є не до кінця вивченими із економічної складової науки.

Мета статтті

Метою дослідження є визначення ролі та сутності людського інтелекту в контексті сучасних досліджень трансдисциплінарного підходу щодо економічних виборів поведінки діяльності суб'єктів в умовах взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Українська економістка Ольга Собко у своїй роботі «Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток» зазначає, що ефективність функціонування суб'єктів господарювання як у розвинених країнах, так і країнах, які зазнають трансформаційних перетворень, ключовим фактором прогресу та капіталізації інтелектуального капіталу підприємства виступають інтелект, знання, інформація, які дедалі більше визначають конкурентоспроможність кожного господарського суб'єкта. Розвиток інтелектуального капіталу підприємства виступає основною метою його господарювання, враховуючи корисність (цінність), яку він приносить не лише для його власників, менеджерів, працівників, а й локальних громад, в середовищі яких воно функціонує, і країни загалом [6, с. 6-10].

Можна стверджувати, що сучасні дослідження людського інтелекту є вагомими не тільки з точки зору філософії, психології, нейрології чи соціології, а мають на сьогодні пріоритетний напрям дослідження в сферах економіки та підприємництва, і особливо актуальними будуть у перспективі, враховуючи умови турбулентності, невизначених перманентних змін, транзитивності української економіки.

У академічних колах дефініція «інтелект» на сьогодні немає однозначного визначення. Словники та енциклопедії термін «інтелект» зазвичай пояснюють як розум, який пов'язаний із свідомими діями людської психіки.

Словник іншомовних слів подає інтелект від латинської: розуміння, розсудок, пізнання, розум, тобто як здатність людини думати, мислити [5].

У філософському енциклопедичному словнику термін «інтелект» використовується для означення вищої пізнавальної здатності мислення, яка принципово відрізняється творчим, активним характером від пасивно чуттєвих форм пізнання [9, с. 244].

Ще Артур Шопенгауер зазначав, що людський інтелект — лише інструмент волі, який сприяє ефективнішому виживанню… в людини є три види свободи: фізична свобода (володіти чим-небудь, використовувати його), моральна (за однакових можливостей діяти чи не діяти певним чином) та інтелектуальна свобода (пізнавати й оцінювати ситуації) [8].

Часто поняття «інтелект» пов'язують лише із такими категоріями: логічне мислення, оперативна пам'ять та інше, тобто тими процесами людини як особистості, на формування яких має вагомий вплив оточення, соціум.

Отож окремі видання пов'язують поняття «інтелекту» лише із свідомою складовою. Водночас із психологічної точки зору відомо, що свідомість є результатом взаємодії трьох «об'єктивностей»: структури, несвідомого і мови.

У енциклопедії України інтелект розглядається як відносно стійка структура розумових здібностей індивіда, який визначають за рівнем розвитку і розглядають у зв'язку з такими пізнавальними процесами, як сприймання, пам'ять, уява тощо. За можливістю проявлення науковці вирізняють три його типи: генетичний (не може бути виявлений жодною з методик), поведінковий (проявляється у поведінці й діяльності людини), вимірювальний (визначають за оцінкою результатів відповідного тестування). Також розрізняють вербальний і невербальний інтелект [4].

Водночас науковці ж зазначають, що ознаки та зачатки інтелекту спостерігаються у тварин.

Американський нейрофізіолог Поль Маклін є автором триєдиної моделі головного мозку згідно теорії якого, людський мозок складається з трьох частин, накладених одна на одну, як в мотрійці: рептильний мозок (ретикулярний комплекс); емоційний мозок (лімбічна система, яка відповідає за емоції та відчуття), візуальний мозок (кора головного мозку, неокортекс) (рис. 1).

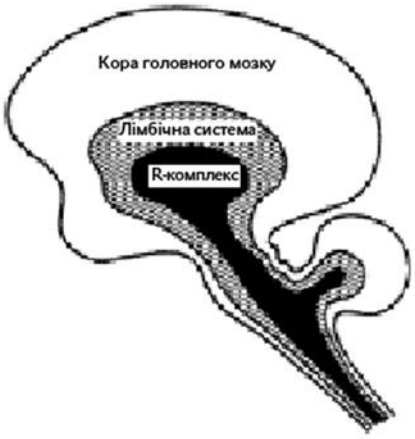

Рис. 1. Модель триєдиної моделі головного мозку Поля Макліна

Розглянемо детальніше функції складових моделі.

Рептильний мозок керує сенсорно-моторними реакціями та організовує роботу п'яти органів чуття: рух, дихання, рівновага, травлення, серцебиття тощо. Саме тут спрацьовують інстинкти розмноження і захисту своєї території, бажання володіти і контролювати, слідувати шаблонам, імітація, обман, боротьба за владу, прагнення до ієрархічних структур, ритуальна поведінка, контроль меншості, агресія, живуть сліди первісних «рептильних» страхів. Саме ця частина мозку налаштована на виживання в разі реальних небезпек («бігти – захищатися – завмерти»), на так звану оборону у разі небезпек для організму. Він завжди сприймає негативно навколишній світ, повний загроз і небезпек. Водночас рептильний мозок здатний плутати уявну небезпеку з реальною загрозою, таким чином він часто бере під контроль розум і тіло людини. Тому рептильний мозок нерідко стає об'єктом зовнішніх маніпуляцій через з метою навіювання страхів. Таким чином особистість людини програмують, умовно замикаючи в тенетах рептильного мозку і легко контролюють.

У своїй праці «Внушение и его роль в общественной жизни», Володимир Бехтєрев описує на прикладі, як оголошення епідемії хвороби дає можливість навіюванню і маніпуляціям людьми, породжуючи страх за життя, при цьому «виключається» логіка і розум [1]. І в сучасних умовах будь-яка оголошена епідемія чи пандемія, із економічної точки зору спонукає нас, споживачів, дбати за своє здоров’я, необдумано хаотично скуповувати різні, часто дорогі безпотрібні фармакологічні препарати, БАДи та засоби індивідуального захисту, витрачаючи при цьому значні кошти. У стресовому стані ми також стаємо жертвою фінансового шахрайства та шарлатанства.

У процесі нашої подальшої біологічної еволюції сформувався мозок ссавця, так званий емоційний мозок за який відповідає лімбічна система. Емоційний мозок створює емоційний фон отриманому досвіду, пов'язує емоційну і фізичну діяльність, керує соціальною поведінкою. Причому манери поведінки, які є «приємні», будуть посилюватися, а ті, що тягнуть «покарання», – поступово відчуджуватися.

Пол Маклін виділяє шість основних емоційних відчуттів: бажання, гнів, страх, сум, радість і ніжність [7].

Завдяки цьому зв'язку відбувається реєстрація результатів процесу навчання і вироблення умовних рефлексів. Саме тому покупці при прийнятті рішення про покупку часто керуються настроєм і емоціями, а не логікою і раціональністю. Саме тому на початку 2000 року з’явився новий напрям маркетингових досліджень нейромаркетинг, який вивчає сенсорні, когнітивні та емоційні відповіді споживачів на різні маркетингові стимули.

Наступна складова триєдиної моделі головного мозку людини неокортекс, який сприймає, аналізує, сортує повідомлення, отримані від органів почуттів. Йому притаманні такі функції, як міркування, мислення, прийняття рішень, реалізація творчих здібностей людини.

Це єдина частина головного мозку, процеси в якій можна усвідомлено відстежити.

Саме там створюється образ навколишнього світу, розвивається усне мовлення і письмова мова, які дозволяють особистості людини звільнитися від влади безпосереднього, миттєвого досвіду і перейти від повторення до передбачення. Передбачення опирається на досвід, який записаний в лімбічній системі, і представляє екстраполяцію того, що відомо з минулого, на ймовірні події майбутнього.

Водночас неокортекс є шостим (психічним, інтуїтивним) органом почуттів. Його розвиток активізує так зване ментальне відчуття, яке дозволяє відчувати найтонші вібрації Всесвіту, молекули ДНК, думки інших людей – сприймати все несвідомі процеси, усвідомлювати, а, отже, і управляти ними.

При цьому аналізуються зазвичай свідомі процеси нашої психіки, але не наголошуються на тісний зв'язок нашої свідомості з підсвідомістю особистості. Саме в неокортексі закладено безмежні можливості процесу пізнання і реалізації їх в життя, що полягає в постійному навчанні, розвитку пізнання, критичному самоусвідомленні та творчому застосуванні знань на практиці. Ментально ми маємо потреби в повазі і границях, на основі емоцій формуються наші бажання ментально ми пізнаємо світ через знання та навчання.

Таким чином, на основі триєдиної моделі головного мозку людини сучасні науковці виділяють три види інтелекту: тілесний інтелект (VE), емоційний інтелект (QE) та ментальний інтелект (IQ), які тісно пов'язані із древньою теорію Еннеаграми, якою успішно користувалися у Вавілоні, давньогрецькі математики, та у ранньохристиянській традиціях.

Еннеаграма – психодинамічна модель, яка описує дев’ять глибинних мотивацій у яких лежать базові особистісні відчуття та емоції, які керують людьми і впливають на їх поведінку, зокрема, і економічну поведінку.

У ХХ столітті система набула поширення завдяки науковцям Георгію Гурджиєву та Клаудіо Наранхо. Вивчення еннеаграми особистості широко використовується у коучингу, мистецтві, спорті, у європейських та американських школах підготовки керівників, представників влади, спортсменів, бізнесменів та у професійному та особистісному зростанні.

Вивчення еннеатипів допомагає зрозуміти як влаштована людина, що мотивує її вчинки, яка ключова емоція, чи відчуття провокує її потреби у станах стресу і комфорту і як можливо більш ефективно взаємодіяти з іншими людьми. В основі еннеаграми лежить модель, вже описаних нами, трьох центрів мозку людини: фізичного, емоційного та розумового, які належать до трьох видів інтелекту: розумовий інтелект (IQ), емоційний інтелект (EQ або емоційна компетентність) та тілесний чи інстинктивний інтелект. У кожного з дев’яти еннеатипів один з центрів домінує (рис. 2).

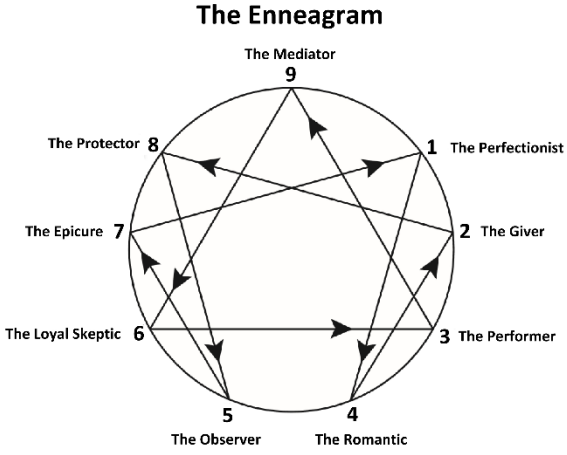

Рис. 2. Схема еннеограми особистості людини

Розглянемо трохи детальніше моделі типи поведінки людини за тріадами.

Зокрема, у типів тріади тіла (8-9-1) переважає питання «Що я роблю?». Провідною

життєвою потребою тілесного центру є повага, сила, автономія.

Базова емоція тілесного центру – гнів. У типів цієї тріади спостерігаються проблеми з агресією та придушенням.

У типів тріади емоцій (2-3-4) переважає питання «Що я відчуваю?». Основна тема: інші люди, міжособистісні стосунки («У чому мають потребу?», «Мене приймають?», «Як мене бачать?»). Переважаючі функції: потреби стосунків, наголос на вербальній та невербальній комунікації.

Справжня функція центру емоцій пов'язана із тим, щоби ми могли відчувати природне почуття любові і прийняття по відношенню до себе та і інших людей. Провідною життєвою потребою серцевого центру є любов та прийняття. Базова емоція серцевого центру – сором. Це почуття виникає, коли нам здається, що інші люди нас не приймають, або не надто добре оцінюють.

У типів тріади ментального центру (5-6-7) найбільш важливим є питання «Що я думаю?». Мета їх: глобальне бачення речей для об'єктивного подальшого перетворення, бачення напрямку, віра в те, що в майбутньому зі мною все буде добре. Переважаючі функції: аналіз та синтез, залучення фантазії та уяви для подолання обмежень, для опрацювання планів та стратегій, об'єктивність та логічний поступ, здатність приймати рішення.

Провідною життєвою потребою центру голови є відчувати себе безпечно у цьому світі і знати: що би зі мною не сталося, я із цим впораюся і зі мною все буде добре. Базова емоція центру голови – страх, направлений у майбутнє.

На нашу думку, таке глибинне розуміння емоцій і відчуттів, дає можливість зрозуміти причину глибинних потреб людини, причому у стані радості і комфорту так і в станах стресу, що відкриває науковцям та практикам економічного спрямування «чорну скриньку» фінансового мислення, споживчої поведінки та мотивації діяльності загалом [3].

Відомим є той факт, що у стані щастя та радості у людини зменшується рівень потреб. Вона задоволена собою і через прості легкодоступні речі приймає навколишній світ. Їй немає потреби щось змінювати у собі: колір волосся, довжину вій, вагу тіла, купляти щосезону модний одяг, гордитися престижністю автомобіля, гаджета тощо. Лише у станах незадоволення зростає рівень потреби покупок, оскільки з'являється короткочасна емоція радості задоволення і стан миттєвого щастя.

Власне емоційний мозок опирається змінам, утримує і тягне в «зону комфорту». І коли людина наважується на зміни, відчуває опір змінам через негативні емоції, відчуття, що тягнуть за собою відповідні події і деструктивні форми спілкування з оточуючим навколо нас світом. Це означає, що розумом управляє емоційний мозок.

Неокортекс сортує повідомлення отримані від емоційного мозку сприймає і аналізує відчуття отримані від органів чуття і виконує притаманні йому функції: мислення, уяви, пам'яті, реалізації творчих здібностей людини, прийняття рішень. Це та частина головного мозку, у якій усі процеси можна усвідомлено відстежити.

Важливо також розуміти, що права і ліва півкулі головного мозку виконують також різні функції. Часто за способом мислення та обробкою інформації людей поділяють на «правопівкульних» і «лівопівкульних». Півкулі мозку по різному відповідають діями на вирішення поставлених завдань. Ліва півкуля відповідає за мову, здатність до письма, сприяє запам'ятовуванню фактів, дат, відповідає за здатність до розв'язування математичних задач, за аналіз та логіку.

Із роботою правої півкулі пов'язують творчі можливості людини, інтуїцію, етику, здатність до адаптації.

Донедавна освітня система була орієнтована на дітей із більш розвиненою лівою півкулею, які мислять лінійним чином і яких легше навчити. Діти з домінуючою лівою півкулею, зазвичай, старанно вчаться, легко розв'язують математичні приклади задачки.

Діти із домінуючою правою півкулею, люблять фантазувати, мріяти, складають різні історії замість того, щоб виконувати домашні завдання із шкільних предметів, тому їх прагнення не заохочуються суспільством. Оскільки «правопівкульні» діти схильні до візуалізації, то адаптуються вони гірше, їм потрібно зорові образи, щоб зрозуміти теорію. Через це їм часто ставиться діагноз розсіяної уваги, або дефіциту уваги.

Наш мозок може працювати також у двох станах у сфокусованому режимі (коли звертаємо пильну увагу, навчаємося чогось нового, розв'язуємо математичні задачі) та розсіяному режимі, коли мозок розслаблений і вільний від усього зайвого (ми фантазуємо, машинально малюємо, уявляємо, проявляємо творчі здібності, мріємо). Сфокусований режим мозку допомагає концентруватися на деталях та меті розсіяний режим мозку – витати у «хмарах» уяви. Але ці стани мозку активно між собою взаємодіють. Якщо ми хочемо перейти від деталей до розгляду повної картини подій потрібно перемкнутися із зосередженого режиму на розсіяний.

Розглянувши нейрорлогічні та психологічні аспекти головного мозку, які ж зупинимося на інструментах, які впливають наші переконання, бажання, потреби економічні вибори дії та поведінку загалом. Як вже зазначалося раніше, ще Володимир Бехтєрєв описував роль навіювання: якщо більшість із нас живе у «блаженній сліпоті», генії не сплять ночами, гостро відчуваючи недосконалість світу [1].

Тобто тут йдеться проте, що пусковим механізмом стають стимули на які реагує наша підсвідомість.

Потенціал наших дій, позитивних і негативних для життя особистості переконань, суджень, страхів, які саме через емоції, які впливають на нашу свідому частину життя вливають на прийняття наших рішень і дій чи бездіяльності, знаходиться у підсвідомості.

Підсвідомість, проявляється у нашій поведінці, в стилі мислення, і головне, у наших виборах підсвідомість – це 90% людського мозку який практично ми не використовуємо в усвідомленому вигляді. Яким чином підсвідомість взаємодіє із свідомою частиною нашого інтелекту можна також розглянути на прикладі сприймання вигаданих слів американськими нейпрологами «кікі» і «буба». Якщо запропонувати групі людей назвати за допомогою даних слів підібрати різні фігури чи форми, то більшість обере «кікі» для гострих предметів, а «буба» для округлих. Цей ефект отримав назву «Звуковий символізм». Ефект відкритий у 1929 році спочатку німецьким психологом Вольфгангом Келером, а далі у 2001 году неврологи Вілейанур Рамачандран и Едвард Хаббард повторили експеримент у США замінивши назви фігур. Такий же експеримент був проведений нами за участю слухачів курсів підвищення кваліфікації Тернопільського ОКІППО, у якому взяло участь 92 респонденти. При цьому 98,2 % опитаних назвали «бубою» округлу фігуру, а «кікі» — гострокутну Тобто це означає, що іноді ми здогадуємося про значення невідомого нам слова лише з його звучання.

Науковці доводять, що асоціації між певними предметами та звуками мови виникають через форму губ, яку вони приймають під час вимови певних звуків. Але на думку Маріано Сіґман такі відповідності часто мають культурне походження. Наприклад, у народності Анд аймара слово «найра» означає минуле та попереду очей, а слово «кіпа» майбутнє та позаду. Це також відображається жестами. Аймара відводять руки назад, коли говорять про майбутнє, оскільки воно невідоме і ми його не бачимо і лише минуле попереду, ми його знаємо і бачимо. І згадуючи минуле вони мимовільно руки простягають уперед.

Цікаво У 1971 році американський психолог Альберт Мейерабиан (Albert Mehrabian) сформулював правило ефективної усної комунікації – «правило 7% – 38% – 55%». Згідно з ним, ефективність усної комунікації лише на 7% залежить від слів. Решта – від інтонації та ритму, а також міміки і жестів. Через звукові засоби (інтонація, тон) передається 38%, а невербальні засоби — 55%. Саме жести відображають справжні людські почуття відносно до аудиторії під час виступу та показують ставлення до співрозмовника. Отож у спілкуванні понад 60% інформації передається елементами кінетики. І ми це зазвичай робимо несвідомо, не задумуючись.

Цікавими у цьому аспекті є дослідження людської пам'яті, яка має значний влив на наші переконання та формування суджень Із середини 2000-х років вчені-неврологи дійшли думки, що пам'ять має застосунок не лише минулого, але вона допомагає діяти відповідним чином у майбутньому.

Зокрема, Елеонора Магвайр, використовує алегорію Білої Королеви із художнього твору Льюїс Керрол, «Аліса в Задзеркаллі», для ілюстрації своєї ідеї, щоб «виробити найкращий курс дій, ви маєте дивитися на себе в проекції…» -зазначає науковиця.

Незважаючи на велику роль підсвідомості, чому дослідження стосуються в більшості саме свідомої сторони інтелекту людини?

На нашу думку, свідомість це та сторона, яка є прозора щодо розуміння причинно-наслідкових зав'язків ця складова людської психіки піддається коригуванню різним впливам і відповідно формує у особистості бажану і водночас передбачену поведінку згідно моральних норм і законів визначених конкретним суспільством. Як вже зазначалося, у свій час людей штучно класифікували за рівнем розвитку інтелекту, лише за здатністю розв'язувати логічні задачки чи життєві ситуації з життя, усе інше не мало відношення до інтелекту.

Але така теорія невдовзі зазнала краху. На зміну цій теорії прийшла теорія множинного інтелекту Говарда Гарднера. Американського психолог у своїй праці «Рамки розуму: теорія множинного інтелекту» науково підтверджує і екпериментльно доводить, що люди мислять по різному і навчаються ефективно багатьма способами [2]. Таким чином науковець розкриває один з можливих способів індивідуалізації освітнього процесу.

Ця теорія отримала всесвітнє визнання як одна з найбільш новаторських теорій пізнання інтелекту людини. Теорія множинного інтелекту підтверджує те, з чим освітяни мають справу щодня: люди мислять і вчаться різноманітними способами. Людина отримує знання через різні канали сприйняття. Спочатку виділяли сім видів інтелекту далі дев'ять видів відповідно сприйняття оточуючого світу і навчання. У кожної людини є свої переважаючі канали сприйняття знань, але водночас людина протягом життя може розвивати і усі інші види інтелекту формуючи нові нейронні зв'язки таким чином відкриваючи нові можливості інтелекту і розширюючи межі людського інтелекту.

Отож практично усі учені є одностайні у визначенні інтелекту як системи.

Загалом також академічно доведено, що людина усвідомлює себе лише максимально на 10%: свої думки, ще трохи вона усвідомлює свої почуття і емоції, а 90% – підсвідомість, яка є неусвідомленою, що з нею відбувається, і яка часто визначає бажану чи небажану для нас поведінку. Саме взаємодія усвідомленої свідомості із неусвідомленою підсвідомістю визначає наш вибір, не тільки з точки зору психології, а але має економічний характер і визначає економіку вибору. Ще Людвіг фон Мізес зазначав, що економіку називають «наукою вибору», яка опосередковано пов'язана із людським інтелектом. Адже економічна теорія розглядає вільний вибір та вибір в умовах примусу зі сторони економічних суб'єктів.

Розглядаючи аспекти вибору, взаємодії, прийняття рішень, відповідної поведінки в контексті людського інтелекту суб'єктів економічних відносин та з огляду на проблематику дослідження вважаємо за доцільність у подальшому вживати термін «економіка інтелекту».

Отож ми дослідили різні аспекти і види людського інтелекту, з точки зору психоаналізу, філософії, поведінкової економіки, що визначає в людини бажання, потреби та мотивує до діяльності чи бездіяльності, здатність до навчання та пізнання себе і навколишнього світу через призму економіки виборів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Як засвідчують дослідження різних джерел інформації категорія «людський інтелект» має багатогранну сутність дефініції. Визначальною є роль людського інтелекту в контексті сучасних досліджень трансдисциплінарного підходу щодо економічних виборів поведінки діяльності суб'єктів взаємодії. Обґрунтовано сутнісну характеристику дефініції «економіка інтелекту». Триєдина модель людського інтелекту, дає нам розуміння, що визначає людські впливи, індивідуальні та колективні життєві пріоритети, вибори, в тому числі, економічні. Розглянуті нейрорлогічні та психологічні аспекти головного мозку, визначать інструменти, які впливають наші людські переконання, бажання, потреби і визначають усвідомлені та неусвідомлені економічні вибори, дії та поведінку людини загалом.

Подальші дослідження різних аспектів людського інтелекту є важливими у контексті економіки виборів, фінансового мислення, та підприємництва, в аспекті якісно нової інституційної площини розвитку відносин між суб'єктами освітніх послуг в сучасних реаліях суспільно-економічного розвитку та

перезавантаження економіки на національному, регіональному, локальному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бехтєрев В. М. Внушение и его роль в общественной жизни. Издательство: Академический проект, 2019 р.
2. Gardner H. Seven Steps to Intelligence. URL: http://www.newhorizons.org. (дата звернення: 05.10.2021).
3. Ennea-type Structures: Self-analysis for the Seeker (Consciousness Classics) by Claudio Naranjo URL: http://findmedianow.com/book90.php?asin=0895560631.
4. Семенова Р. О. Інтелект/ Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12386 (дата звернення: 04.11.2021).
5. «Словник іншомовних слів» Володимир Лук'янюк, 2001. URL: https://www.jnsm.com.ua/sis. (дата звернення: 04.11.2021).
6. Собко О. М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація-функціонування-розвиток: монографія. Тернопіль: Крок, 2014. 360 с.
7. Триєдиний мозок в еволюції. Роль у палеоцеребральних функціях. Пол Д. Маклін. Пленум, Нью-Йорк, 1990. XXIV, 672 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/6043837_The_Triune_Brain_in_Evolution_Role_in_Paleocerebral_Functions_Paul_D_MacLean_Plenum_New_York_1990_xxiv_672_pp_illus_75. (дата звернення: 07.11.2021)
8. Філософія Артура Шопенгауера та сучасність: кол. моногр. / за ред. Анатолія Карася. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 578 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.

REFERENCES

1. Bekhterev, V. M. (2019). *Suggestion and its role in public life*. Publisher: Academic project.
2. Gardner, H. (n.d.). *Seven Steps to Intelligence*. Retrieved from: http://www.newhorizons.org.
3. Naranjo, C. (n.d.). *Ennea-type Structures: Self-analysis for the Seeker (Consciousness Classics).* Retrieved from : http://findmedianow.com/book90.php?asin=0895560631.
4. Semenova, R. O. (2006). *Intellect / Encyclopedia of Modern Ukraine.* Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12386.
5. Lukyanyuk, V. (2001). *Dictionary of foreign words*. Retrieved from: https://www.jnsm.com.ua/sis/.
6. Sobko, O. M. (2014). *Intellectual capital of the enterprise: conceptualization-functioning-development*. Ternopil: Krok.
7. McLean, P. D. (1990). *The triune brain in evolution. Role in paleocerebral functions*. Plenum, New York,. XXIV, 672 p. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/6043837_The_Triune_Brain_in_Evolution_Role_in_Paleocerebral_Functions_Paul_D_MacLean_Plenum_New_York_1990_xxiv_672_pp_illus_75.
8. Karas, A. (2012). *Philosophy of Arthur Schopenhauer and modernity*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University.
9. Shinkaruk, V. I. (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Abris.

Lilia Krykhovets-Khomyak, PhD student, Department of Trade and Exchange Entrepreneurship, West Ukrainian National University, Ukraine

ECONOMICS OF INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF A TRANSDISCIPLINARY APPROACH

Abstract
Introduction. The versatility of the components of the human intelligence system, applied aspects of the mechanisms of formation of activity behavior of the individual in terms of its economic choices are considered.
Research methods. The basis of methodological research is the methods of empirical and theoretical research: the use of a systematic approach in the analysis of theoretical foundations and practice in the field of behavioral economics. To achieve this goal, the following research methods were used: system and logical analysis, the method of analogies, systematization and generalization.
Results. The versatility of the essence of the category "human intelligence" is investigated. The trinity model of human intelligence, which determines the influences, individual and collective life priorities, choices, including economic ones, is examined in more detail. The neural and psychological aspects of the brain and the tools that influence our human beliefs, desires, needs, financial choices, shape actions and personal economic behavior in general are considered.

The essential characteristic of the definition of the economy of intelligence is given. The role and essence of human intelligence in the context of modern research of the transdisciplinary approach to economic choices of behavior of subjects in the conditions of interaction are substantiated.
Perspectives. Further research on various aspects of human intelligence is important in the context of election economics, financial thinking, and entrepreneurship, in terms of a qualitatively new institutional plane of development of relations between educational services in the current realities of socio-economic development and economic reset at the national, regional and local levels..

Keywords: intelligence; mental intelligence; emotional intelligence; physical intelligence; transdisciplinary approach; economics of intelligence.

Cite as: Krykhovets-Khomyak, L. (2022). Economics of intelligence in the context of a transdisciplinary approach. *Economic analysis,* 32 (3), 22-30. DOI: 10.35774/econa2022.03.022

DOI: 10.35774/econa2022.03.031 **JEL classification: C00; P13; L22**
UDC: 338.2; 339.9

Олег КУЗЬМІН
доктор економічних наук, професор,
професор,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: oleh.y.kuzmin@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6014-6437
ResearcherID: R-6451-2017

Євген ЦІКАЛО
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра обліку і аудиту,
Львівський національний університет імені І. Франка, Україна
E-mail: yevhen.tsikalo@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8051-9299
ResearcherID: GSN-6036-2022

Катерина ДОРОШКЕВИЧ
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: kateryna.o.doroshkevych@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3966-224X
ResearcherID: R-4582-2017

Наталія КОЛІНКО
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: nataliia.o.kolinko@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7020-6923
ResearcherID: R-5889-2017

МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ З АНАЛІЗУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Анотація

Вступ. Для обґрунтованого проведення інтеграції в управлінні підприємствами та надання їй рис системності, що важливо для розвитку економічних процесів та підвищення результативності прийнятих на підприємстві управлінських рішень, слід забезпечити усебічне вивчення явищ, які пов'язані із формуванням цілісних утворень із елементів, окремо діючих одиниць тощо. Це передбачає вивчення тенденцій і закономірностей перебігу економічних процесів, методів реалізації системних інтеграційних дій, факторів впливу, що реалізується процесі аналізування. Як відомо, результати аналізування використовуються із метою перспективного планування діяльності об'єктів, прогнозування їх стану, формування рекомендації для підвищення результативності діяльності та її прибутковості. Водночас дієвість отриманих рекомендації залежить від постановки процесу

© Олег Кузьмін, Євген Цікало, Катерина Дорошкевич, Наталія Колінко, 2022

Отримано: 20.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Кузьмін О., Цікало Є., Дорошкевич К., Колінко Н. Методичні положення з аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствами. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 31-40. DOI: 10.35774/econa2022.03.031

дослідження системної інтеграції, наукових методів, методологічних моделей, що знаходить своє відображення у методичних положеннях із аналізування.

Мета. У статті слід узагальнити методичні положення з аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствами з метою підвищення рівня прийнятих на підприємстві управлінських рішень.

Метод (методологія). Для досягнення цілей, у статті використано теоретичне узагальнення, систематизацію, методи аналізу, синтезу тощо. Це забезпечило вивчення літературних джерел за проблемою, аналізування базових принципів, на підставі яких сформовано методичні положення з аналізування інтеграційних процесів підприємств.

Результати. У статті розроблено методичні положення, що містять: комплекс сфер аналізування інтеграційних систем суб'єктів господарювання (рівні інтеграції, а також об'єкти інтеграції системи управління суб'єкта; цільова орієнтація інтеграційних систем управління підприємства; вивчення засобів набуття інтеграційних ознак системи управління підприємства; етапи інтеграційного процесу; вивчення архітектури, застосованої для впровадження інтегрованої корпоративної системи); відповідні їм способи та прийоми (багатокритеріальний аналіз, гра-симулятор у середовищі ERP-бізнес-систем, метод сценаріїв, балансовий метод, підстановки, метод аналізу ієрархій Т. Сааті тощо); чинники, які визначають результативну самоорганізацію та системну інтеграцію в управлінні підприємствами (стандартизація та уніфікація, системність, моделювання, захист даних та прав інтелектуальної власності, утворення стійких взаємозв'язків між процесами інтеграції та самоорганізації, зворотній зв'язок).

Ключові слова: інтеграція; підприємство; системність; методичні положення; аналізування.

Вступ

Як відомо, інтеграція передбачає формування цілісних утворень із відокремлених елементів, окремо діючих одиниць тощо. У результаті реалізації інтеграційних процесів на підприємствах утворюється єдина структура, що відповідає перманентним викликам зовнішнього середовища діяльності організації та узагальнює дію зовнішніх факторів впливу на підприємство. Тож, інтеграційні процеси є системними в управлінні підприємствами, їх реалізація забезпечує розвиток економічних процесів та потребує обґрунтованих управлінських рішень щодо їх реалізації. Це актуалізує вивчення інтеграційних процесів підприємств, що вимагає наукової та обґрунтованої моделі, яка опирається на відповідні методичні положення.

Вивчення вітчизняних та іноземних праць за проблематикою інтеграційних процесів в управлінні підприємствами, а також дослідження практики управління підприємствами дозволяє стверджувати те, що аналізуванню підлягають рівні інтеграції, а також об'єкти інтеграції системи управління суб'єкта [1]. Згідно досліджень європейського комітету стандартизації CEN TC310/WG1 виділяють такі рівні інтеграції: фізична інтеграція (взаємозв'язок пристроїв, верстатів через комп'ютерні мережі); інтеграція додатків (що стосується сумісності програмних додатків і систем баз даних у гетерогенних обчислювальних середовищах); бізнес-інтеграція (координація функцій управління, що передбачає планування, організування, мотивування, контролювання, регулювання бізнес-процесів). Щодо об'єктів інтеграційних процесів, то аналізуванню підлягають дані та процеси їх моделювання, організаційні структури та їх складові (моделювання систем і процесів) і взаємозв'язки системи (вивчення міжелементних комунікаційних зв'язків, їх співмірності, упорядкування). Доповнимо даний перелік об'єктів функціональним аналізуванням інтеграційних систем управління підприємства, їх цільовою орієнтацією, інструментально-прикладним аспектом, який передбачає вивчення засобів набуття інтеграційних ознак системи управління підприємства.

За рівнями інтеграції системи управління суб'єкта господарювання, аналізуванню підлягають системи на етапі: підключення, обміну даними, сумісності, координації, вирівнювання [2, с. 240]. Це забезпечує дослідження перебігу інтеграційних процесів підприємств, вивчення їх концептуальної узгодженості у системі управління, консолідації процесної взаємодії тощо. За результатами аналізування рівнів інтеграції за окремими видами у системі управління підприємства формується висновок щодо рівня

самоорганізації інтеграційних процесів в управлінні підприємствами.

Із сучасними тенденціями, що викликані впливом пандемії COVID-19 на економіку країн світу та їх об'єкти, спостерігаємо змішування об'єктів системної інтеграції суб'єктів господарювання. Це актуалізувало розвиток нових сценаріїв інтеграції, які пов'язані із реалізацією існуючих продуктів та послуг через Інтернет. Для цього, серед іншого, підприємства створюють веб-інтерфейсні системи та інтегрують їх застарілі системи у свої серверні структури (прикладом вважаємо діяльність щодо інтеграції системи управління взаємовідносинами з клієнтами, системи кол-центру та застарілих систем облікових записів клієнтів тощо).

У контексті цих процесів реалізується корпоративна інтеграція (ключовий технічний засіб трансформації своїх бізнес-процесів підприємств), інтеграція корпоративних програм (більш розвинутий сценарій корпоративної інтеграції), інтеграція бізнес-бізнес (B2B) (також розвинута модель корпоративної інтеграції), яка виникає, коли організація інтегрує власні бізнес-процеси з бізнес-процесами своїх ділових партнерів для підвищення ефективності в рамках спільного ланцюжка створення вартості [3, с. 42]. Перспективним напрямом аналізування з огляду на це є вивчення архітектури, застосованої для впровадження інтегрованої корпоративної системи, що включає різні технологічні, людські та організаційні елементи. Також ретельного вивчення потребують методи, що дозволяють інтегрувати декілька підприємств (зокрема, так звані віртуальні підприємства) [4, с. 177].

Тож, докладного вивчення вимагають методи, призначені для реалізації системної інтеграції суб'єктів господарювання. Методи інтеграції систем «ґрунтуються на організації спеціальних груп працівників для обробки даних паперової технічної документації або на програмному обміні через файли даних, призводять до численних помилок і втрат актуальності інформації» [5, с. 246]. Виходячи із цього визначення, у процесі аналізування слід охопити суб'єків системної інтеграції, використовувані їм засоби, порядок дій тощо. Їх дослідження здійснено у [6-12] та інших наукових статтях за проблематикою. Для системної інтеграції суб'єктів господарювання серед іншого рекомендовано здійснювати багатокритеріальний аналіз, гру-симулятор у середовищі ERP-бізнес-систем (PDM та MES-систем автоматизації керування тощо), метод сценаріїв, метод взаємоузгодження (балансовий метод), підстановки, метод аналізу ієрархій Т. Сааті, методи експертних оцінок. Важливим у процесі аналізування є здійснення польових досліджень і лабораторних експериментів для збору даних, ідентифікації конструкцій, тестування конструкцій і зв'язків інтеграційних систем суб'єктів господарювання [10, с. 245]. У праці [7] найпоширенішим прикладним методом дослідження архітектури підприємства (АП) та інтеграції підприємства (ІП) визначено «рамкову та концептуальну модель», а «оціночне дослідження» – найбільш поширеним типом аналізування. У контексті цього дослідження інтерв'ю та опитування є двома найменш застосовуваними методами аналізування інтеграції суб'єктів господарювання.

Стосовно порядку аналізування інтеграційних систем підприємств, то у [9, с. 250] рекомендовано зустрічне аналізування: «зверху вниз» для розповсюдження параметрів робочого навантаження та «знизу вгору», щоб поширювати показники продуктивності, витрат тощо. Ця технологія рекомендована також для формування архітектури інтеграційних систем суб'єктів господарювання. Підхід «знизу вгору» дозволяє врахувати досвід найкращих практик інтеграції підприємства, а підхід «зверху вниз» уважається класичним при формуванні організаційних структур управління [13; 14].

Giachetti R. E., Hernandez P., Nunez A., Truex D. P. пропонують такі етапи аналізування: формування системи вимірювання, емпіричне підґрунтя для вимірювань (польові дослідження), розробка автоматизованої корпоративної інтеграції як інструменту для аналізу та моделювання інформаційних потоків і рішень на підприємстві [10, с. 245].

Як зазначається у [15, с. 1530], спершу слід пояснити технічні, семантичні та організаційні аспекти сумісності інтеграційних елементів. Далі діяльність слід спрямувати на представлення основних стандартів та технології для взаємодії та інтеграції підприємств.

Питанням системної інтеграції суб'єктів господарювання присвячена праця [16]. Із метою поточного дослідження у сферах спільних мережевих організацій, моделювання підприємств і еталонних моделей, сумісності моделей підприємств і процесів тощо, рекомендовано процес аналізування, який здійснено у таких напрямах:

- виявлення еталонних ознак моделей системної інтеграції суб'єктів господарювання;
- вивчення шаблонів, використовуваних як (комерційні) конструкції блоки при проектуванні та комплектуванні, реінженірингу процесів у великомасштабних системах не лише для підтримки єдиної корпоративної інтеграції, але й для спільних мережевих організацій;
- аналізування споживацького інтерфейсу, мови корпоративного моделювання, що використовуються для комерційних інструментів моделювання інтеграційних систем суб'єктів господарювання;
- наявність та легкість використання моделей системної інтеграції суб'єктів господарювання, їх перевірки, кваліфікації, акредитації тощо;
- наявність комерційно доступних інструментів для моделювання та симуляції підприємства, враховуючи функціональні, інформаційні, ресурсні, організаційні та фінансові аспекти суб'єкту господарювання, включаючи людські аспекти та обробку особливих винятків і координацію процесів;
- вивчення властивостей інструментів моделювання системної інтеграції суб'єктів господарювання, які повинні бути конфігурованими, розподіленими за допомогою агентних засобів;
- наявність комерційно доступних інтеграційних платформ та інтеграційної інфраструктури (у формі пакетів комп'ютерних послуг);
- вивчення властивостей суб'єктів інтеграції, що визначені істотними для його інтеграційної взаємодії, які необхідні з метою визначення перешкод, проблем інтеграції та шляхів їх вирішення, що дозволяють підприємству взаємодіяти структуровано та однозначно.

Низка наукових досліджень за проблематикою інтеграційних процесів в управлінні підприємствами присвячена аналізуванню еволюції форм та видів корпоративних архітектур, їх характерних рис, а також переваг і недоліків тощо [13, 16]. Це важливо для розуміння цільового поля інтеграційної взаємодії на підприємствах, що визначає функціональну, інструментально-прикладну, інформаційно-економічну та інші складові системи.

З метою забезпечення успішної самоорганізації та забезпечення інтеграційних процесів підприємств, у економічній літературі дослідженню підлягають повторюваність рішень щодо інтеграції [17, с. 518]. Їх виникнення пов'язане із проблемами повторного використання інтеграційних моделей, які також є предметом аналізування у [18, с. 2]. Дослідниками приділено увагу вивченню текстових та візуальних моделей, що призначені для опису процесів інтеграції різних суб'єктів господарювання. При їх вивченні здійснено опис та наведено приклади побудови за відповідними групами шаблонів основного призначення (маршрутизації повідомлень, перетворення повідомлень і керування повідомленнями). Це відповідає рекомендованій концепції функціонального аналізування інтеграційних систем управління підприємства.

Серед інших проблем самоорганізації та системної інтеграції в управлінні підприємствами, у економічній літературі згадується про:

- забезпечення функціонування репозиторію моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання, що реалізує збереження моделей із метою їх відновлення і повторного використання;
- валідацію моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання, що забезпечує результативність їх використання шляхом задоволення вимог агентів системної взаємодії;
- перевірку, кваліфікацію та акредитацію моделей підприємств, що дозволяє здійснити захист даних та прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання з метою їх результативної імплементації;

- визначення еталонних моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання, що формуються під впливом набору унікальних критеріїв, які визначають інтеграційні вимоги та їх відповідність ознакам інтеграційного базису для підприємства;
- стандартизацію моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання та їх системних складових елементів, які забезпечують формування еталонних архітектур та фреймворків для підприємств, а також актуалізація засобів для представлення та опису корпоративної архітектури, налагодження взаємозв'язків між різними існуючими архітектурами підприємств;
- формування еталонних моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання (еталонної архітектури різних типів) в умовах віртуального ведення бізнесу, що супроводжується зростання масштабів інформаційної діяльності та вимагає підвищеної уваги захисту даних у інформаційних системах;
- поєднання моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання із складовими програмного забезпечення, до яких зараховано пакети прикладних програм, системне програмне забезпечення, доступне для використання у ієрархічно мережевих системах підприємств;
- забезпечення належного інформаційного потоку у інтеграційних системах суб'єктів господарювання, захищеності процесів інформаційно-економічної ідентифікації і управління процесами;
- формування моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання, які охоплюють усі етапи інтеграційного процесу та характеризуються високим рівнем автономності при реалізації процедур прийняття і реалізації управлінських рішень [19; 20].
- технічні, семантичні та організаційні аспекти сумісності моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання, які визначають основні стандарти та технології для взаємодії та інтеграції підприємств [15, с. 1530];
- обмеженість фунціоналу моделей інтеграційних систем суб'єктів господарювання, що не дозволяє здійснити обмін знаннями про дизайн, зв'язки із підсистемами планування ресурсів підприємства, інструментів управління знаннями та загального стандарту для впровадження системи [21, с. 495];
- відсутність прямого зв'язку між процесами представлення проблем бізнес-користувачів та впровадженням при інтеграції суб'єктів господарювання;
- недостатня зрілість стандартів та архітектури, призначеної для інтеграції суб'єктів господарювання і як наслідок слабкий вплив досліджень, реалізованих для розвитку архітектури інтеграції підприємства в промисловості тощо.

Як бачимо, реалізація інтеграційних процесів в управлінні підприємствами супроводжується низкою проблемних ситуацій, визначення яких сприяє виявленню ядра їх соціально-економічних, технічних, політичних, глобалізаційних та інших чинників. Ці чинники впливають на системну інтеграцію в управлінні підприємствами, чим знижують результативність управлінських рішень та ефективність функціонування господарської систем підприємства загалом. Таким чином, їх дослідження належить до завдань, які повинні бути вирішені у процесі аналізування та оцінювання інтеграційних процесів в управлінні підприємствами. У цьому бачимо потенціал досягнення «ефектостану» як системної властивості суб'єктів господарювання в умовах формування їх інтеграційних систем.

Мета статті

З метою підвищення рівня прийнятих на підприємстві управлінських рішень, у статті слід узагальнити методичні положення з аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствам.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виходячи із сутнісного змісту виявлених проблем самоорганізації та системної інтеграції в управлінні підприємствами, застосувавши елементи діагностичного дослідження, аналітично-ієрархічного процесу, морфологічного аналізу та експертні методи, визначимо чинники впливу на результативність інтеграційних систем управління підприємством. До них зараховано:

- стандартизацію та уніфікацію, які забезпечують використання наукового методу до виявлення еталонних моделей, архітектури та фреймворків (стандартів їх формування), що враховують унікальні властивості суб'єктів господарювання та забезпечують сумісність інтеграційних моделей (за технічними, семантичними та організаційними аспектами);
- системність, яка виражається у процесах моделювання, інформаційного забезпечення, послідовній реалізації етапів інтеграційного процесу, використання складових програмного забезпечення та підтримки стабільного потоку даних тощо;
- моделювання, що передбачає формування, валідацію, використання, збереження та відновлення моделей (архітектур) інтеграційних систем суб'єктів господарювання та спрямування зусиль для покращення їх функціоналу відповідно до зміни вхідних вимог до їх використання;
- захист даних та прав інтелектуальної власності, що реалізується у процесі перевірки, кваліфікації та акредитації моделей тощо;
- утворення стійких взаємозв'язків між процесами інтеграції та самоорганізації, що реалізується засобами їх поєднання на основі концептуального підґрунтя та використання рефлексивних підходів;
- зворотній зв'язок, який реалізується для підвищення рівня інтеграції суб'єктів господарювання та передбачає виявлення та урахування проблем бізнес-користувачів при реалізації інтеграційних процесів на підприємствах, збільшення впливу емпіричних досліджень на процес моделювання та стандартизацію архітектур та фреймворків.

Методичні положення з аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствами узагальнені на рис. 1.

Методичні положення містять комплекс сфер аналізування інтеграційних систем суб'єктів господарювання, відповідних їм способів та прийомів, а також чинників, що визначають результативну самоорганізацію та системну інтеграцію в управлінні підприємствами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З метою аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствами відповідно до базових принципів, розроблено методичні положення, що містять: комплекс сфер аналізування інтеграційних систем суб'єктів господарювання (рівні інтеграції, а також об'єкти інтеграції системи управління суб'єкта; цільова орієнтація інтеграційних систем управління підприємства; вивчення засобів набуття інтеграційних ознак системи управління підприємства; етапи інтеграційного процесу; вивчення архітектури, застосованої для впровадження інтегрованої корпоративної системи); відповідні їм способи та прийоми (багатокритеріальний аналіз, гра-симулятор у середовищі ERP-бізнес-систем, метод сценаріїв, балансовий метод, підстановки, метод аналізу ієрархій Т. Сааті тощо); чинники, які визначають результативну самоорганізацію та системну інтеграцію в управлінні підприємствами (стандартизація та уніфікація, системність, моделювання, захист даних та прав інтелектуальної власності, утворення стійких взаємозв'язків між процесами інтеграції та самоорганізації, зворотній зв'язок).

У подальших дослідженнях за проблемою слід забезпечити оцінювання самоорганізації та інформаційного забезпечення інтеграційних процесів в управлінні підприємствами.

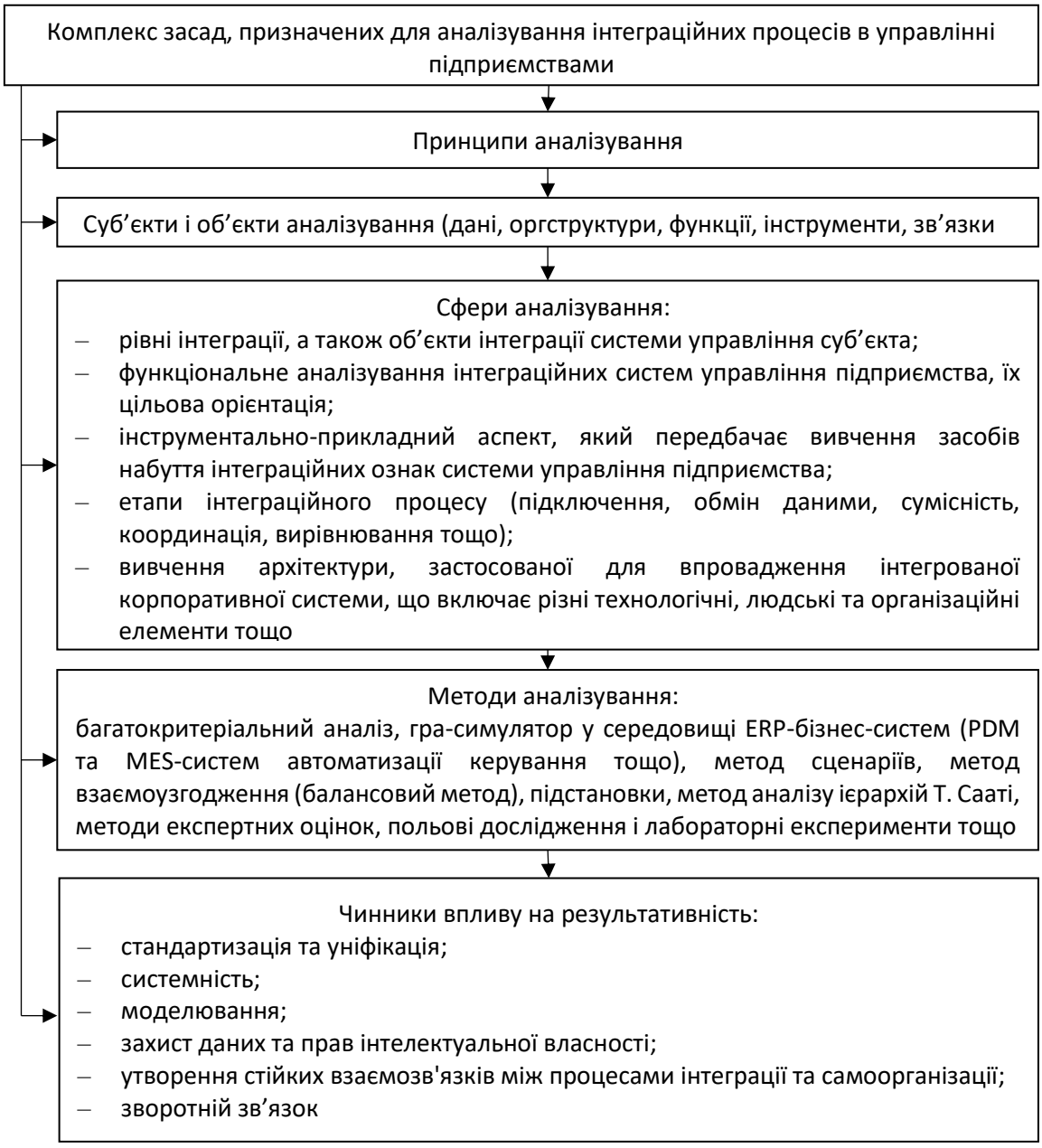

Рис. 1. Узагальнення методичних положень з аналізування інтеграційних процесів в управлінні підприємствами

Складено авторами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Panetto H., Cecil J. Information systems for enterprise integration, interoperability and networking: theory and applications. Enterprise Information Systems. 2013. Vol 7. № 1. PP. 1-6. DOI: 10.1080/17517575.2012.684802.
2. Giachetti R. E., Hernandez P., Nunez, A. and Truex D. P. A research framework for operationalizing measures of enterprise integration. In Knowledge Sharing in the Integrated Enterprise. Springer. Boston, MA. 2004. PP. 237-247. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/0-387-29766-9_20.pdf.

3. Lam W. and Shankararaman V. An enterprise integration methodology. *IT Professional*. 2004. Vol. 6. №. 2. PP. 40-48, March-April 2004, DOI:10.1109/MITP.2004.1278864.

4. Chalmeta R., Campos C. and Grangel R. References architectures for enterprise integration. *Journal of Systems and Software*. 2001. Vol. 57. № 3. PP. 175-191. DOI: 10.1016/S0164-1212(01)00008-5.

5. Цмоць І. Г., Скорохода О. В. та Кісь Я. П. Синтез інтегрованих автоматизованих систем управління підприємством. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Інформаційні системи та мережі.* 2015. № 829. С. 246-254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2015_829_19.

6. Cioca M., Cioca L. I. and Duta L. Web technologies and multi-criteria analysis used in enterprise integration. *Studies in informatics and control*. 2011. Vol. 20. № 2. p. 130. URL: https://www.researchgate.net/profile/Luminita-Duta/publication/258220277_Web_Technologies_and_Multi-criteria_Analysis_Used_in_Enterprise_Integration/links/00b4953807aee447c4000000/Web-Technologies-and-Multi-criteria-Analysis-Used-in-Enterprise-Integration.pdf.

7. Banaeianjahromi N. and Smolander K. The role of enterprise architecture in enterprise integration-a systematic mapping study. Eur. Mediterr. Middle East. Conf. Inf. Syst. 2014. URL: https://www.researchgate.net/profile/Negin-Banaeianjahromi/publication/272824280_THE_ROLE_OF_ENTERPRISE_ARCHITECTURE_IN_ENTERPRISE_INTEGRATION_-_A_SYSTEMATIC_MAPPING_STUDY/links/54f05d370cf2495330e61d86/THE-ROLE-OF-ENTERPRISE-ARCHITECTURE-IN-ENTERPRISE-INTEGRATION-A-SYSTEMATIC-MAPPING-STUDY.pdf.

8. Seethamraju R. Enhancing student learning of enterprise integration and business process orientation through an ERP business simulation game. J*ournal of Information Systems Education*. 2011. Vol. 22. № 1. P. 19. URL: https://jise.org/Volume22/n1/JISEv22n1p19.html.

9. Iacob M. E. and Jonkers H. Quantitative analysis of enterprise architectures. In Interoperability of enterprise software and applications. Springer, London. 2006. PP. 239-252.

10. Giachetti R. E., Hernandez P., Nunez A. and Truex D. P. A research framework for operationalizing measures of enterprise integration. In Knowledge Sharing in the Integrated Enterprise. Springer, Boston, MA. 2004. PP. 237-247. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/0-387-29766-9_20.pdf.

11. Antunes G., Bakhshandeh M., Mayer R., Borbinha J. and Caetano A. Using Ontologies for Enterprise Architecture Integration and Analysis. *Complex Syst. Informatics Model.* 2014. № 1. PP. 1-23. URL: http://www.ifs.tuwien.ac.at/~mayer/publications/pdf/ant_csimq14.pdf.

12. Прохоренко О. В. Управління аутсорсингом на машинобудівному підприємстві: автореф. дис.... канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". Харків. 2015. 23 с.

13. Chen D., Doumeingts G. and Vernad F. Architectures for enterprise integration and interoperability: Past, present and future. *Computers in Industry*. 2008. Vol. 59. Issue 7. PP. 647-659.

14. Протасова Л. В. Стратегічне планування розвитку підприємства: особливості оцінки та інтеграції. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 3. С. 101-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2015_3_17.

15. Vernadat F. B. Enterprise integration and interoperability. *In Springer handbook of automation*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2009. PP. 1529-1538.

16. Molina A., Panetto H., Chen D., Whitman L. and Chapurlat V. Enterprise Integration and Networking: challenges and trends, *Studies in Informatics and Control, Informatics and Control Publications*. 2007. Vol. 16. № (4). PP. 353-368.

17. Umapathy K., Purao S. and Barton R. R. Designing enterprise integration solutions: effectively. *European Journal of Information Systems*. 2008. Vol. 17. № 5. PP. 518-527.

18. Hohpe G. and Woolf B. Enterprise integration patterns. *In 9th conference on pattern language of programs*. 2002. PP. 1-9. URL: https://www.inf.utfsm.cl/~hernan/cursos/INF326-2004s1/lecturas/Enterprise_Integration_Patterns_(Hohpe)_[PLoP].pdf

19. Braganza A. Enterprise integration: creating competitive capabilities. *Integrated Manufacturing Systems.* 2002. Vol. 13. № 8. PP. 562-572. URL: https://doi.org/10.1108/09576060210448143.

20. Nell J. G. Enterprise representation: An analysis of standards issues. *In Modelling and Methodologies for Enterprise Integration.* Springer, Boston, MA. 1996. PP. 56-68.

21. Gao J. X., Aziz H., Maropoulos P. G. and Cheung W. M. Application of product data management technologies for enterprise integration. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*. 2003. Vol. 16. № 7-8. PP. 491-500. URL: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.57.9443&rep=rep1&type=pdf.

REFERENCES

1. Panetto, H. and Cecil, J. (2013). Information systems for enterprise integration, interoperability and networking: theory and applications, *Enterprise Information Systems*, 7 (1), 1-6, DOI: 10.1080/17517575.2012.684802.
2. Giachetti, R. E., Hernandez, P., Nunez, A. and Truex, D. P. (2004). A research framework for operationalizing measures of enterprise integration, In Knowledge Sharing in the Integrated Enterprise. Springer, Boston, MA, 237-247. Retrieved from: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/0-387-29766-9_20.pdf.
3. Lam W. and Shankararaman V. (2004). An enterprise integration methodology, *IT Professional*, 6 (2), 40-48, March-April 2004, DOI:10.1109/MITP.2004.1278864.
4. Chalmeta, R., Campos, C. and Grangel, R. (2001). References architectures for enterprise integration, *Journal of Systems and Software*, 57 (3), 175-191, DOI: 10.1016/S0164-1212(01)00008-5.
5. Tsmots, I. G., Skorohoda, O. V. and Kis, Y. P. (2015). Synthesis of integrated automated enterprise management systems. *The Journal of Lviv Polytechnic National University "Information Systems and Networks",* 829, 246-254. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2015_829_19 (in Ukranian).
6. Cioca, M., Cioca, L. I. and Duta, L. (2011). Web technologies and multi-criteria analysis used in enterprise integration. *Studies in informatics and control*, 20, 2, 130. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Luminita-Duta/publication/258220277_Web_Technologies_and_Multi-criteria_Analysis_Used_in_Enterprise_Integration/links/00b4953807aee447c4000000/Web-Technologies-and-Multi-criteria-Analysis-Used-in-Enterprise-Integration.pdf.
7. Banaeianjahromi, N. and Smolander, K. (2014). The role of enterprise architecture in enterprise integration-a systematic mapping study. Eur. Mediterr. Middle East. Conf. Inf. Syst. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Negin-Banaeianjahromi/publication/272824280_THE_ROLE_OF_ENTERPRISE_ARCHITECTURE_IN_ENTERPRISE_INTEGRATION_-_A_SYSTEMATIC_MAPPING_STUDY/links/54f05d370cf2495330e61d86/THE-ROLE-OF-ENTERPRISE-ARCHITECTURE-IN-ENTERPRISE-INTEGRATION-A-SYSTEMATIC-MAPPING-STUDY.pdf.
8. Seethamraju, R. (2011). Enhancing student learning of enterprise integration and business process orientation through an ERP business simulation game, *Journal of Information Systems Education*, 22 (1), 19. Retrieved from: https://jise.org/Volume22/n1/JISEv22n1p19.html
9. Iacob, M. E. and Jonkers, H. (2006). Quantitative analysis of enterprise architectures, In Interoperability of enterprise software and applications. Springer, London, 239-252.
10. Giachetti, R. E., Hernandez, P., Nunez, A. and Truex, D. P. (2004). A research framework for operationalizing measures of enterprise integration, In Knowledge Sharing in the Integrated Enterprise, Springer, Boston, MA, 237-247. Retrieved from: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/0-387-29766-9_20.pdf.
11. Antunes, G., Bakhshandeh, M., Mayer, R., Borbinha, J. and Caetano, A. (2014). Using Ontologies for Enterprise Architecture Integration and Analysis. *Complex Syst. Informatics Model*, 1, 1-23. Retrieved from: http://www.ifs.tuwien.ac.at/~mayer/publications/pdf/ant_csimq14.pdf.
12. Prokhorenko, O. V. (2015). Outsourcing management at a machine-building enterprise: autoref. Dis... cand. economy sciences: 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)». National technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Kharkiv. (in Ukranian).
13. Chen, D., Doumeingts, G. and Vernad, F. (2008). Architectures for enterprise integration and interoperability: Past, present and future. *Computers in Industry*, 59, (7), 647-659.
14. Protasova, L. V. (2015). Strategic planning of enterprise development: features of assessment and integration, *The Journal of Zhytomyr State Technological University. Series: Economics*, 3, 101-105. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2015_3_17 (in Ukranian).
15. Vernadat, F. B. (2009). Enterprise integration and interoperability. *In Springer handbook of automation*. Springer, Berlin, Heidelberg, PP. 1529-1538.
16. Molina, A., Panetto, H., Chen, D., Whitman, L. and Chapurlat, V. (2007). Enterprise Integration and Networking: challenges and trends, *Studies in Informatics and Control, Informatics and Control Publications*, 16 (4), 353-368.
17. Umapathy, K., Purao, S. and Barton, R. R. (2008). Designing enterprise integration solutions: effectively, *European Journal of Information Systems*, 17 (5), 518-527.
18. Hohpe, G. and Woolf, B. (2002). Enterprise integration patterns. *In 9th conference on pattern language of programs*, 1-9. Retrieved from: https://www.inf.utfsm.cl/~hernan/cursos/INF326-2004s1/lecturas/Enterprise_Integration_Patterns_(Hohpe)_[PLoP].pdf
19. Braganza, A. (2002). Enterprise integration: creating competitive capabilities, *Integrated Manufacturing Systems,* 13 (8), 562-572. Retrieved from: https://doi.org/10.1108/09576060210448143.
20. Nell, J. G. (1996). Enterprise representation: An analysis of standards issues. *In Modelling and Methodologies for Enterprise Integration*. Springer, Boston, MA, 56-68.

21. Gao, J. X., Aziz, H., Maropoulos, P. G. and Cheung, W. M. (2003). Application of product data management technologies for enterprise integration. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 16 (7-8), 491-500. Retrieved from: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.57.9443&rep=rep1&type=pdf.

Oleh Kuzmin, Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University, Ukraine
Yevhen Tsikalo, Candidate of Science (Economics), Associate professor, Department of Accounting and Auditing, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine
Kateryna Doroshkevych, Candidate of Science (Economics), Associate professor, Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University, Ukraine
Nataliya Kolinko, Candidate of Science (Economics), Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

METHODOLOGICAL PROVISIONS FOR THE ANALYSIS OF INTEGRATION PROCESSES IN ENTERPRISE MANAGEMENT

Abstract
Introduction. Study of the well-founded implementation of integration in the management of enterprises and giving it the features of a system, which is important for the development of economic processes, increasing the effectiveness of management decision making at the enterprise. A comprehensive study of phenomena related to the formation of integral entities from elements, separately operating units, etc. should be provided. This involves the study of trends and regularities in the course of economic processes, methods of implementation of system integration actions, influencing factors that are implemented in the analysis process. As you know, the results of the analysis are used for the purpose of prospective planning of the activities of the objects, forecasting their condition, forming recommendations for increasing the effectiveness of the activity and its profitability. At the same time, the effectiveness of the received recommendations depends on the setting of the system integration research process, scientific methods, methodological models, which is reflected in the methodological provisions of the analysis.
Purpose. The article should summarize the methodological provisions on the analysis of integration processes in the management of enterprises in order to improve the level of management decision making at the enterprise.
Method (methodology). To achieve the goals, the article uses theoretical generalization, systematization, methods of analysis, synthesis, etc. This ensured the study of literary sources on the problem, and the analysis of basic principles. On the basis of these principles the methodological provisions for the analysis of the integration processes of enterprises were formed.
Results. The article has developed methodological provisions containing: a complex of spheres of analysis of integration systems of business entities (levels of integration, as well as objects of integration of the entity's management system; target orientation of integration management systems of the enterprise; study of means of acquisition of integration features of the enterprise management system; stages of the integration process; study of the architecture used for the implementation of the integrated corporate system); methods and techniques corresponding to them (multi-criteria analysis, game-simulator in the environment of ERP-business systems, scenario method, balance method, substitutions, AHP-method by T. Saati, etc.); factors that determine effective self-organization and systemic integration in enterprise management (standardization and unification, systematicity, modeling, protection of data and intellectual property rights, formation of sustainable relationships between the processes of integration and self-organization, feedback).

Keywords: integration; enterprise; system; methodical provisions; analysis.

Cite as: Kuzmin O., Tsikalo Ye., Doroshkevych K., Kolinko N. (2022). Methodical provisions on the analysis of integration processes in enterprise management. *Economic analysis,* 32 (3), 31-40. DOI: 10.35774/econa2022.03.031

DOI: 10.35774/econa2022.03.041 JEL classification: H82
UDC: 339

Катерина МАКСАКОВА
аспірант,
кафедра міжнародних економічних відносин,
Сумський державний університет, Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС», Україна
E-mail: k.bezuhla@uabs.sumdu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ БЕНЧМАРКІНГУ НАФТОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. В умовах зростання міри невизначеності в соціально-економічних системах особливої значущості набуває впровадження новітніх управлінських інструментів та систем, спрямованих на забезпечення ефективності, гнучкості та адаптивності підприємств, зокрема – інструментів та систем бенчмаркінгу. В існуючих макроекономічних умовах проблема впровадження бенчмаркінгу в управлінську практику нафтопереробних підприємств є актуальною та своєчасною.

Мета. Дослідження спрямоване на систематизацію концептуальних засад формування систем бенчмаркінгу вітчизняних підприємств нафтопереробної галузі. Задля досягнення зазначеної мети було проведено аналіз змістовного поля категорії "бенчмаркінг"; систематизовано існуючі у вітчизняній практиці підходи до формування бенчмаркінгових систем; розроблено концептуальні засади формування системи бенчмаркінгу для нафтопереробних підприємств.

Результати. В результаті проведеного категоріального аналізу дефініції "бенчмаркінг" було визначено, що у вітчизняній науковій думці існують суттєві розбіжності щодо її трактування, а її змістовне поле в деяких випадках визначається недостатньо чітко, оскільки автори розглядають поняття бенчмаркінгу з поняттями маркетингового та конкурентного аналізу. Визначено, що переважна більшість вітчизняних авторів трактує категорію бенчмаркінгу через надкатегорії процесу, інструменту (методу, способу), пошуку, діяльності. Пропонуємо авторське визначення поняття «бенчмаркінг» як система, що представляє собою комплекс інструментів, методів та управлінських засобів, спрямованих на систематичний пошук взірцевих (або стандартних) управлінських практик, бізнес-процесів, продуктів або рішень як в галузі, так і за її межами, а також їх порівняння з наявними на підприємстві практиками, бізнес-процесами, продуктами або рішеннями з метою підвищення ефективності його економічної діяльності, покращення його конкурентних позицій та зростання його суспільної значущості.

Виходячи з цього та на основі систематизації існуючих у вітчизняній практиці підходів до формування бенчмаркінгових систем розроблено концептуальні засади формування системи бенчмаркінгу, що можуть бути використані на вітчизняних підприємствах нафтопереробної галузі.

Ключові слова: бенчмаркінг; нафтопереробна галузь; нафтопереробні підприємства; управлінська система; управлінська технологія; гнучкість та адаптивність; економічна ефективність.

Вступ

Сучасні умови господарювання характеризуються високим ступенем невизначеності та нестабільності, що стало викликом для багатьох економічних суб'єктів, вимушених функціонувати в соціально-економічних та військово-політичних реаліях, які неможливо було спрогнозувати заздалегідь. Пандемія COVID-19 та зумовлені нею протипандемійні обмеження, глобальна економічна рецесія, а потім – військовий напад Росії на Україну та руйнація усталених ланцюжків постачань – все це стало чинниками,

© Катерина Максакова, 2022

Отримано: 29.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Максакова К. Формування систем бенчмаркінгу нафтопереробних підприємств. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 41-46. DOI: 10.35774/econa2022.03.041

що підвищили значення адаптивності та гнучкості у функціонуванні підприємств усіх галузей народного господарства України, зокрема – нафтопереробної галузі.

Ступінь гнучкості та адаптивності соціально-економічних систем на мікрорівні визначає їх ефективність та суспільну значущість. В екстремальних умовах господарювання виживає лише бізнес, об'єктивно необхідний соціуму. При цьому виклики, що зумовлені станом макросередовища, необхідно розглядати не тільки як загрози, але і як можливості. Це вимагає реформування традиційних управлінських систем вітчизняних суб'єктів господарювання на засадах впровадження підсистем, що підвищують рівень гнучкості та адаптивності бізнесу, зокрема – підсистеми бенчмаркінгу. Це робить проблематику даного дослідження актуальною та своєчасною.

Питання впровадження систем бенчмаркінгу у вітчизняну управлінську практику розглядали численні українські науковці, зокрема А. Г. Гончарук [9], Н. А. Добрянська, О. М. Попович, М. О. Варгатюк, [6], Н. В. Карпенко [7], С. П. Крамарчук [8], А. С. Толстих [1], О. В. Христенко, С. А. Манжос [5], Н. М. Шведа [4], втім, робіт, присвячених формуванню систем бенчмаркінгу на підприємствах нафтопереробної галузі, немає. Проте, роботи вітчизняних вчених, які досліджували можливості бенчмаркінгу як інструменту підвищення адаптивності та ефективності українських підприємств, за умови їх ґрунтовного дослідження та систематизації, можуть і мають стати концептуальною основою для формування систем бенчмаркінгу на нафтопереробних підприємствах.

Мета та завдання статті

Метою статті є систематизація концептуальних засад формування систем бенчмаркінгу вітчизняних нафтопереробних підприємств.

Задля досягнення зазначеної мети поставлено наступні завдання:

- категоріальний аналіз дефініції "бенчмаркінг";
- систематизація підходів до формування системи бенчмаркінгу у вітчизняній науковій та управлінській практиці;
- розробка концептуальних засад формування системи бенчмаркінгу на нафтопереробному підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теорія бенчмаркінгу знайшла достатньо глибоке опрацювання в роботах закордонних науковців та практиків, що вже протягом кількох десятиліть досліджують бенчмаркінг в умовах розвинутого інвестиційного ринку та новітніх технологій у менеджменті. Саме тому західні роботи в сфері теорії та практики бенчмаркінгу можна використовувати на вітчизняних підприємствах лише певною мірою. Натомість, роботи українських фахівців, що враховують вітчизняну специфіку, можуть слугувати основою для розробки концептуальних засад формування та імплементації системи бенчмаркінгу на підприємствах нафтопереробної галузі.

При цьому необхідно зазначити, що змістовне поле дефініції "бенчмаркінг" у вітчизняній управлінській теорії та практиці досі залишається визначеним недостатньо чітко. Як зазначає Толстих А. С., деякі українські науковці недостатньо чітко розмежовують поняття "бенчмаркінг", "конкурентний аналіз", "маркетинговий аналіз" [1, с. 92].

Тому, для того, щоб забезпечити чітке розуміння меж змістовного поля дефініції "бенчмаркінг", необхідно звернутися до робіт західних класиків бенчмаркінгу.

Р. Кемп, який саме і ввів в управлінську практику зазначену дефініцію, визначає бенчмаркінг з точки зору його мети, відповідаючи на питання "для чого?". В його визначенні бенчмаркінг постає як процес пошуку найкращих методів, спрямованих на вдосконалення господарської діяльності компанії [2, с. 25].

Очевидно, що цьому визначенню бракує конкретики, яким саме чином має здійснюватись цей пошук. Натомість, визначення Ф. Котлера містить відповідь на питання "як?": бенчмаркінг він розглядає як процедуру порівняння бізнес-процесів та продуктів компанії з бізнес-процесами та продуктами конкурентів або лідерів галузі (або інших галузей) з метою покращення якості продуктів та підвищення ефективності економічної діяльності компанії [3, с. 108].

Зазначене визначення, на нашу думку, може використовуватись в якості своєрідного еталону, що визначає граничні межі змістовного поля дефініції "бенчмаркинг", порівняння з яким дозволяє не виходити за межі дефініції, що визначається, та убезпечує від категоріальної плутанини.

Розглянемо деякі трактування дефініції "бенчмаркінг" вітчизняними авторами, враховуючи межі змістовного поля цього поняття, визначені Ф. Котлером.

Так Толстих А. С. розглядає бенчмаркінг як один з методів стратегічного планування, метою якого є вивчення та імплементація кращих управлінських практик, а сутність якого полягає у визначенні завдань на основі еталонних показників партнерів та конкурентів підприємства. Толстих А. С. розглядає бенчмаркінг як системний продукт синергії конкурентного аналізу, галузевого аналізу та процесу розробки стратегії [1, с. 92].

На нашу думку, визначення поняття бенчмаркінгу через надкатегорію методів стратегічного планування є дискусійним, втім, за сутністю, це поняття не виходить за межі еталонного трактування бенчмаркінгу Ф. Котлером.

Шведа Н. М., в своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому формуванню системи управління підприємствами машинобудівної галузі на засадах бенчмаркінгу, розглядає останній як інноваційну управлінську технологію, спрямовану на створення суб'єктом управління безперервної системи вдосконалень задля підвищення ефективності бізнесу на основі оригінальних організаційних, управлінських, маркетингових та фінансових рішень і дій, що базується на критичній оцінці зовнішнього та внутрішнього середовища, а також досвіду бізнес-практик інших успішних компаній на аналогічних ринках (а також на інших ринках). Шведа Н.М. розглядає бенчмаркинг як окрему підсистему в системі стратегічного менеджменту, а в якості його головної мети визначає зростання ефективності господарської діяльності та завоювання стратегічних переваг у конкурентній боротьбі [4, с. 6].

Христенко О. В. та Манжос С. А. визначають бенчмаркінг як систематичну діяльність, що полягає у вивченні та використанні досвіду провідних гравців у певній галузі для покращення бізнес-процесів та управлінських практик конкретного підприємства та забезпечення йому бажаної ринкової позиції. Така діяльність включає комплекс інструментів, завдяки яким стає можливим систематичний пошук та оцінка переваг стороннього досвіду та організація їх використання у роботі підприємства [5, с. 154]. Таке трактування здається занадто вузьким, оскільки бенчмаркінг може проводитись не тільки відносно галузевих лідерів, але й відносно найближчих конкурентів, а також провідних підприємств з інших галузей.

Крім того, Христенко О. В. та Манжос С. А. класифікують різні підходи зарубіжних та вітчизняних авторів до визначення бенчмаркінгу через надкатегорії процесу, інструменту (методу, способу), пошуку, діяльності. При цьому в зазначеній класифікації не вистачає надкатегорії системи, втім, на наш погляд, бенчмаркінг доцільно розглядати саме як систему, що дозволяє його визначити з точки зору управлінської надсистеми.

Добрянська Н. А., Попович О. М., Варгатюк М. О. розглядають бенчмаркінг як процес пошуку еталонного або стандартного, але більш ефективного підприємства-конкурента, який слугує одним із інструментів управління якістю, що має на меті порівняння з власним підприємством та наслідування його найкращих практик [6, с. 6]. Такий підхід теж, на наш погляд, є занадто вузьким, оскільки бенчмаркінг може проводитись також відносно підприємств, що працюють в інших галузях економіки.

Враховуючи вищезазначені підходи до трактування даної дефініції, на думку автора, бенчмаркінг доцільно визначити як систему, що представляє собою комплекс інструментів, методів та управлінських засобів, спрямованих на систематичний пошук взірцевих (або стандартних) управлінських практик, бізнес-процесів, продуктів або рішень як в галузі, так і за її межами, а також їх порівняння з наявними на підприємстві з метою підвищення ефективності його економічної діяльності, покращення його конкурентних позицій та зростання його суспільної значущості.

Процес формування системи бенчмаркінгу можна представити як послідовність певних дій (етапів). Вітчизняні науковці демонструють різні підходи щодо їх визначення.

Так, Карпенко Н. В. виділяє у процесі бенчмаркінгу бізнес-процесів наступні етапи:

- аналіз власного бізнес-процесу та його складових;
- аналіз бізнес-процесів подібних підприємств;
- порівняння результатів бізнес-процесів власного та інших підприємств, що має на меті виявлення чинників успіху, а також сильних та слабких сторін;
- стратегічне планування процесів впровадження змін в бізнес-процесах підприємства, спрямованих на формування позитивних результатів [7, с. 139].

Слід зауважити, що даний підхід до процедури бенчмаркінгу має кілька недоліків. По-перше, перш, ніж проводити аналіз бізнес-процесів подібних підприємств, необхідно здійснити порівняння результатів власного та інших підприємств, щоб не наслідувати хибні або недостатньо ефективні практики. По-друге, в зазначеному алгоритмі відсутній етап визначення критеріїв за якими буде здійснюватись порівняння результатів бізнес-процесів. Пріоритети можуть бути різними – показники ефекту та ефективності, фінансова стійкість та ліквідність, частка ринку – але без від початку визначених критеріїв серед масиву подібних підприємств неможливо обрати взірці для обгрунтованого наслідування. По-третє, еталонне підприємство не обов'язково має бути подібним (за галуззю або за масштабами діяльності) – це може бути лідер галузі або підприємство взагалі з іншої сфери діяльності, що застосовує новітні управлінські практики.

Крамарчук С. П. пропонує інший підхід до здійснення процесу бенчмаркінгу на підприємствах SMB-сегменту, що передбачає наступну послідовність етапів:

- аналіз власного підприємства та визначення його пріоритетних проблем;
- визначення бізнес-процесів та підрозділів, що потребують порівняння;
- пошук еталонного підприємства;
- визначення показників та методів збору та оцінки даних;
- аналіз даних, зіставлення інформації, визначення розбіжностей;
- імплементація отриманого досвіду в управлінську практику підприємства [8, с. 78-79].

Слід відзначити, що такий підхід можна застосовувати не тільки в малому та середньому бізнесі, але й у великому корпоративному сегменті незалежно від галузі економічної діяльності. Втім, він є занадто рамковим і не містить в собі конкретизовану методику формування системи бенчмаркінгу.

Гончарук А. Г. виокремлює у формуванні системи бенчмаркінгу наступні етапи:

- планування (вибір сфери та цілей бенчмаркінгу, встановлення пріоритетів, визначення основних чинників впливу, ідентифікація ресурсів, виділення критеріїв та показників, вибір методики збору інформації);
- збір інформації (вибір компаній для порівняння, збір даних про інші компанії, збір даних про власні бізнес-процеси та продукти, вибір методики аналізу інформації);
- порівняльний аналіз (оцінка рівня ефективності власного та порівнюваних підприємств, визначення розриву в ефективності за аналізованими рішеннями, продуктами, процесами, аналіз причин такого розриву, розробка рекомендацій щодо його подолання);
- реалізація розроблених рекомендацій;
- контроль та оцінка результатів впровадження розроблених заходів на основі раніше визначених критеріїв та показників [9, с. 254-255].

Такий алгоритм є циклічним, поновлюваним, на його основі стає можливим систематичне здійснення бенчмаркінгу, яке забезпечує безперервне вдосконалення господарської діяльності підприємства, що є безперечною перевагою.

Систематизувавши вищезазначені підходи, ми пропонуємо авторський концептуальний алгоритм формування системи бенчмаркінгу на нафтопереробному підприємстві:

- визначення об'єкта бенчмаркінгу – це може бути підприємство в цілому, функціональний підрозділ, бізнес-процес, продукт або рішення; визначення аналітичного підходу: погляд зсередини або погляд ззовні;
- визначення кола порівнюваних підприємств: подібних за масштабами та галуззю, або еталонних (як в галузі, так і за її межами); цей етап в свою чергу

поділяється на субетапи: формування первинної бази, упорядкування, відбір групи підприємств для бенчмаркінгу;
- збір інформації: сильні та слабкі сторони власного підприємства, збирання фактів про порівнювані підприємства, верифікація даних;
- аналіз інформації: впорядкування та зіставлення, контроль якості інформації, спостереження за чинниками впливу, визначення недоліків і розривів, аналіз каузальних зв'язків, власне, аналіз;
- розробка та впровадження рекомендацій щодо покращень та вдосконалень;
- контроль за провадженням та повторний аналіз: контроль за динамікою оціночних показників та контроль досягнення проміжних цілей і дотримання планів впровадження.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Впровадження підсистеми бенчмаркінгу в управлінську систему вітчизняних нафтопереробних підприємств має на меті не тільки підвищення рівня їх економічної ефективності, але й забезпечення більшої міри гнучкості та адаптивності. Визначаючи бенчмаркінг як систему, ми передбачаємо необхідність формування комплексу інструментів, методів та управлінських засобів, спрямованих на систематичний пошук взірцевих (або стандартних) управлінських практик, бізнес-процесів, продуктів або рішень як в галузі, так і за її межами, а також їх порівняння з наявними на підприємстві з метою підвищення ефективності його економічної діяльності, покращення його конкурентних позицій та зростання його суспільної значущості. Це має забезпечити планомірність і системність розвитку вітчизняних нафтопереробних підприємств, незважаючи на передбачувані та непередбачувані виклики в макросередовищі. Подальшим напрямом дослідження має стати розробка комплексу інструментів, методів та управлінських засобів бенчмаркінгу, адаптованого до специфіки нафтопереробної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толстих, А. С. Бенчмаркінг в управлінні формуванням стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств регіону. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 92-96.
2. Camp R. C., Benchmarking. The Search for Industry Best Practices That Lead to Superior Performance. Wisconsin : ASQC Industry Press, Milwaukee, 1989.
3. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент. СПб.: Изд-во “Питер”, 2018. 848 с.
4. Шведа, Н. М. Формування системи управління машинобудівними підприємствами на засадах бенчмаркінгу: автореф. дис. …канд. екон. наук : 08.00.04. Тернопіль, 2015. 24 с.
5. Христенко, О. В. Манжос С. А. Застосування бенчмаркінгу в системі управління підприємством. *Фінансовий простір*. 2018. № 1 (29). С. 153-158.
6. Добрянська Н. А., Попович О. М., Варгатюк М. О. Суть та значення методу бенчмаркінгу відносно оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Агросвіт*. 2016. № 11. С. 3-6.
7. Карпенко, Н. В. Бенчмаркінг бізнес-процесів на підприємствах малого і середнього бізнесу. *Механізм регулювання економіки*. 2017. № 4. С. 138-149.
8. Крамарчук, С. П. Методичні аспекти здійснення бенчмаркінгу. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 14. № 13. С. 77-82.
9. Гончарук, А. Г. Бенчмаркінг як метод управління ефективністю підприємства. *Труды Одесского политехнического университета*. 2017. № 1(27). С. 253-258.

REFERENCES

1. Tolstykh, A. S. (2015). Benchmarking in the management of the formation of strategies for the development of agricultural enterprises in the region. *Economics of the agro-industrial complex*, 5, 92-96 [in Ukrainian].
2. Camp, R. C. (1989). *Benchmarking. The Search for Industry Best Practices That Lead to Superior Performance.* Wisconsin : ASQC Industry Press, Milwaukee.
3. Kotler, Ph. (2018). *Marketing Management*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
4. Shveda, N. M. (2015). *Mechanical-engineering enterprise’s management on the basis of benchmarking*. Ternopil: Ivan Puluj National Technical University [in Ukrainian].

5. Khryctenko, O. V., Manzhos, S. A. (2018). Stopping benchmarking in the business management system. *Financial space*, 153-158 [in Ukrainian].
6. Dobriansky, N. A., Popovych, O. M., Varhatiuk, M. O. (2016) The essence and value of the benchmarking method regarding the evaluation of competitiveness of the enterprise. *Agrosvit*, 11, 3-6 [in Ukrainian].
7. Karpenko, N. V. (2017). Benchmarking business processes for small and medium businesses. *Mechanism of Economic Regulation,* 4, 138-149 [in Ukrainian].
8. Kramarchuk, S. P. (2013). Methodological aspects of implementation of benchmarking. *Economic analysis*, 14, 13, 77-82 [in Ukrainian].
9. Goncharuk, A. G. (2017). Benchmarking as a method of enterprise performance management. *Proceedings of the Odessa Polytechnic University,* 1 (27), 253-258 [in Ukrainian].

Kateryna Maksakova, PhD Student, Academic and Research Institute of Business, Economics and Management, Sumy State University, Ukraine

FORMING OF BENCHMARKING SYSTEMS FOR OIL REFINERIES

Abstract
Introduction. In the conditions of increasing degree of uncertainty in socio-economic systems, the implementation of the latest management tools and systems aimed at ensuring the efficiency, flexibility and adaptability of enterprises, in particular – benchmarking tools and systems, becomes especially important. In the existing macroeconomic conditions, the problem of introducing benchmarking into the management practice of oil refining enterprises is relevant and timely.
Purpose. The study is aimed at the systematization of the conceptual foundations of the formation of benchmarking systems of domestic enterprises in the oil refining industry. In order to achieve the specified goal, an analysis of the substantive field of the "benchmarking" category was conducted; approaches to the formation of benchmarking systems existing in domestic practice are systematized; the conceptual principles of the formation of the benchmarking system for oil refining enterprises were developed.
Results. As a result of the conducted categorical analysis of the definition of "benchmarking", it was determined that there are significant differences in domestic scientific opinion regarding its interpretation, and its content field in some cases is not defined clearly enough, because the authors mix the concept of benchmarking with the concepts of marketing and competitive analysis. It was determined that the vast majority of domestic authors interpret the category of benchmarking through the supercategories of process, tool (method), search, activity. It is proposed to consider benchmarking as a management subsystem. In the formulated author's definition, benchmarking is interpreted as a system that is a set of tools, methods and management tools aimed at the systematic search for exemplary (or standard) management practices, business processes, products or solutions both in the industry and beyond, and as well as their comparison with the company's existing practices, business processes, products or solutions in order to increase the efficiency of its economic activity, improve its competitive position and increase its social significance.
Based on this and on the basis of the systematization of approaches to the formation of benchmarking systems existing in domestic practice, the conceptual principles of the formation of the benchmarking system, which can be used at domestic enterprises of the oil refining industry, have been developed.

Keywords: benchmarking; oil refining industry; oil refineries; management system; management technology; flexibility and adaptability; economic efficiency.

Cite as: Maksakova, K. (2022). Forming of benchmarking systems for oil refineries. *Economic analysis,* 32 (3), 41-46. DOI: 10.35774/econa2022.03.041

DOI: 10.35774/econa2022.03.047 JEL classification: D21, D81, J29, J53, K31, L20, M12, M14
UDC: 331.108.2

Марина МОРОЗОВА
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту,
ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Україна
E-mail: Marina.Morozova.UMO@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9193-1198
ReseacherID: F-1377-2019

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В даний час складно уявити будь-яку розвинену організацію без персоналу. Правильно підібраний персонал та вірне управління ним-запорука позитивного розвитку організації. Управління персоналом, безпосередньо впливає на процес організації управління і в довгостроковій перспективі принесуть певний позитивний результат.

Кожна організація у своїй діяльності може вибирати і застосовувати на власний розсуд основні принципи управління персоналом, від правильності вибору яких залежить ефективність їх роботи. Щоб система управління персоналом працювала відповідно до поставлених завдань організації, необхідно дотримання керівниками прийнятих положень у процесі управління.

Мета. Метою даної статті є визначення сутності та ролі управління персоналом в сучасних умовах сьогодення, розвитку організації, розкриття вимог до системи управління персоналом з метою формування конкурентоспроможності організації.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети було використано комплекс методів дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення представлених у науковій літературі, законодавчих актів України концептуальних положень з досліджуваної проблематики.

Результати. В управлінні персоналом немає універсальних принципів управління, які будуть застосовуватися в схожих умовах, оскільки змінюються обставини, а з ними змінюються і працівники, тому принципи повинні мати певну гнучкість і застосовуватися в залежності від ситуацій.

Сфера застосування результатів дослідження. Дані результати можна використати для подальших наукових та практичних розробок, економічного розвитку організації, та швидкого реагування на особливості управління персоналом в цілому.

Висновки. Щоб організація добре функціонувала і була досить конкурентоспроможною, при управлінні персоналом треба враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, насамперед вони повинні орієнтуватися на інновації. При ефективному управлінні відбуваються якісні зміни у сфері роботи з персоналом. Вони полягають у тому, що в рамках традиційних напрямків все більшого значення набувають стратегічні аспекти сьогодення.

Ключові слова: управління персоналом; персонал; комунікація; мотивація; залучення; трудове законодавство; розвиток організації; стратегічні цілі.

Вступ

Сьогодення внесли істотні корективи у життя організацій України. Зміни відбуваються несподівано і швидко. А наші співробітники змушені тестувати нову реальність на себе. Що з ними при цьому відбувається? Які у них очікування і плани? Роботодавці повинні витримувати натиски в роботі у нестабільних умовах, налагоджувати процеси управління персоналом та роботи в екстремальній обстановці, намагатися підтримувати як працівників та їх сім'ї.

Як нам відомо управління персоналом, спрямоване переважно на досягнення цілей

© Марина Морозова, 2022

Отримано: 30.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Морозова М. Особливості управління персоналом. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 47-53. DOI: 10.35774/econa2022.03.047

організації. Але оскільки персонал здатний приймати рішення та оцінювати вимоги, виражати протест у разі незгоди з правилами, система будується на вигідних взаєминах, співпраці. Від дій керівника залежить динаміка розвитку організації, ефективність праці, прибутковість та багато іншого. Багато керівників роблять помилки, яких можна уникнути, якщо досконало вивчити процес управління персоналом, та на основі теоретичної інформації розробити власну стратегію управління персоналом [6].

В кожній організації управління персоналом, це індивідуальний процес, тому не можливо копіювати досвід інших, але можна брати його за основу. Слід дотримуватися базових принципів, які доповнюються нормами, що допомагають досягти бажаної мети та контролювати бізнес-процеси організації.

Щоб підвищити ефективність роботи з персоналом потрібно виключити непотрібну роботу, скоротити кількість помилок, можна автоматизувати процеси управління персоналом за допомогою таких інструментів як комунікація, мотивація, залучення.

Для ефективного керування необхідно поєднувати різні інструменти між собою, шукаючи баланс. Слід також застосовувати адміністративні, економічні та соціально-психологічні засоби впливу на працівників.

Заохочувати колектив дотримуватися трудової дисципліни, встановлених правил. Регламентувати норми та знайомити з ними працівників. Важливо також слідкувати за тим, щоб у колективі не було негласних правил.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що актуальність даного дослідження визначається широким спектром невирішених науково-теоретичних та практичних завдань щодо реформування існуючих та запровадження нових технологій управління персоналом.

У вітчизняній і зарубіжній літературі питанням даної проблематики приділено значну увагу. Ґрунтовний аналіз теоретичних засад управління персоналом міститься у роботах таких науковців, зокрема: Т. Балановської, Г. Дмитренка, Г. Єльникової, Л. Карамушки, А. Кибанова, А. Колота, О. Крушельницької та ін. Однак роботи з даної проблеми мають багатовекторний характер і різний рівень обґрунтованості. Разом з тим вивчення та аналіз опублікованих за даною проблемою робіт показали, що існує необхідність подальшого розвитку теоретичних і практичних підходів до управління персоналом в рамках сьогодення, який вивчає організаційну поведінку і має своїм предметом дослідження людських ресурсів.

Мета статті

Метою даної статті є визначення сутності та ролі управління персоналом в сучасних умовах сьогодення, розвитку організації, розкриття вимог до системи управління персоналом з метою формування конкурентоспроможності організації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процес управління персоналом неможливий без поліпшення організації роботи з персоналом. Так як працівники є провідниками, носіями традицій і знань. Робота з персоналом завжди виокремлюється в самостійний напрям, а за допомогою управління цим процесом можливо уособитись в організаційно-структурному відношенні. Розглядаючи питання управління персоналом, яке на нашу думку, є складним системно організованим процесом, що має різні стадії, періоди, етапи, фази, сторони, рівні, що потребує оптимізації управлінських впливів. За цих умов важливим є результативність цього процесу, яка на сьогодні має велике значення як для організацій так і для працівників. Зокрема за цих умов важливим є результативність цього процесу як реалізація мети такого управління (рис. 1).

Нині ефективність роботи різних організацій безпосередньо залежить від стилю управління, і навіть координації процесів у процесі роботи. Відповідно до цього, умовою для високої результативності в роботі є комунікація, мотивація та залучення. Тому розглянемо їх.

Комунікація відіграє значну роль в управлінні персоналом, у підтримці правильної психоемоційної обстановки, тобто керівник повинен мати високий рівень сприйнятливості та розвиненої інтуїції, що допомагає йому у невизначних ситуацій та вмінні їх вирішувати.

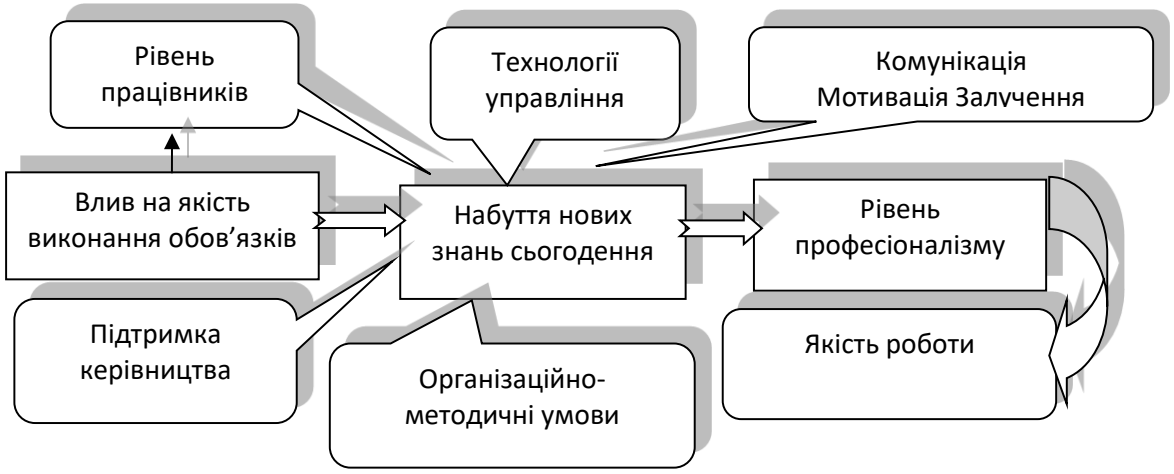

Рис. 1. Вплив управління працівників на показники якості роботи [7]

Але для цього повинна бути відкрита комунікація. Тобто при можливості проводити особисті зустрічі як з командою так і за потребою з окремими працівниками, планування відеозустріч через систему відеоконференцій. Ця політика дозволяє не залишати людей без інформації та допомагає підтримувати рівень довіри та залученість, як до керівництва так і до організації в цілому. Для підтримання відкритої комунікації потрібно пам'ятати ключові функції комунікації до них ми відносимо:

- інформування;
- спілкування;
- прийняття спільних рішень;
- планування;
- аналіз роботи;
- розподіл обов'язків;
- спільна робота;
- тощо.

Комунікації, як спілкування та співпраця в команді, є важливим для створення ефективного та продуктивного робочого середовища. Тож роль комунікацій є значуща та зосереджена на вирішенні важливих питань і не повинна тільки фокусуватися на тому, що відбувається зовні, не приділяючи досить уваги тому, що коїться всередині організації. Потрібно постійно доносити інформацію чим живе команда, яка атмосфера панує в колективі тощо.

На що потрібно зробити фокус у комунікаціях з колективом:

- що зараз відбувається в середині організації, де вона зараз, де планує бути і що потрібно для цього зробити;
- спиратися тільки на достовірну інформацію, надати канали отримання інформації;
- що робити щоб не піддатися паніці тощо.

Доцільно за можливості працівникам які працюють на робочому місці створити кімнати відпочинку, профілактичні огляди, психологічні консультації, організацію дитячого центру співробітникам з дітьми, тощо.

Роботу з працівниками які працюють віддалено, без виходу на свої робоче місце, на нашу думку варто побудувати наступним чином:

- уточнити питання щодо контактів між колегами та керівництвом;
- слідкувати, щоб співробітники були доступними у робочий час;
- спланувати діяльність працівників на тиждень з детальним переліком завдань для кожного працівника з конкретними досяжними й вимірюваними результатами, чіткими строками досягнення;
- наприкінці тижня проаналізувати, які завдання виконані, які залишилися невиконаними та чому.

Але потрібно пам'ятати, що віддалений формат роботи (дистанційна або надомна робота (ст. 60-1, 60-2 КЗпП України), який запроваджується між працівником і керівництвом організації для працівників може встановлюватися гнучкий, дистанційний, надомний режим робочого часу на визначений строк або безстроково як при прийняття на роботу, так і згодом. На час загрози поширення епідемії, пандемії та/або на час загрози військового, техногенного, природного чи іншого характеру умова про дистанційну (надомну) роботу та гнучкий режим робочого

часу може встановлюватися у наказі (розпорядження) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладання у письмовій формі трудового договору про дистанційну (надомну) роботу [4]. Але це не означає, що працівники повинні відмовитися від виконання професійних обов'язків, нарад, навчання або командотворення. Навпаки, саме зараз працівникам необхідно відчувати підтримку керівника і формувати командний дух.

Також для віддаленого формату роботи потрібно обрати канали комунікації як для робочих питань так і для спілкування. Приділяти час на відеоконференції по відстеженню прогресу виконаних завдань та оперативному виявленню проблем.

Для цього потрібно встановити регламент (правила) для віддаленого формату роботи, які питання повідомляються наприклад через електронну пошту, а які через відповідний корпоративний канал, які питання вирішуються через телефонний або відео-дзвінок. Потрібно пам'ятати про встановлення часових рамок для онлайн-спілкування та час реагування на повідомлення. Для побудови ефективної взаємодії в організації потрібно визначити, за яким графіком зможуть працювати співробітники, у який період часу вони зобов'язані бути доступними для спілкування, коли відбуватимуться наради, планерки тощо. Завдяки цьому члени колективу почнуть самостійно планувати час для виконання поставлених завдань і якісніше відноситися до професійних завдань.

Не зважаючи на те який формат роботи застосовується в організації, важливо розуміти, що від того, наскільки правильно построєна комунікація в колективі, зокрема між керівниками та підлеглими, залежить продуктивність працівників та якість роботи.

Також на нашу думку варто запровадити неформальне спілкування. При цьому потрібно підтримувати доброзичливу та спокійну атмосферу для мінімізації негативних наслідків.

Важко залишатись продуктивним і знаходити сили, коли ми всі сьогодні переживаємо тривогу, стрес, підвищення навантаження, невпевненість у перспективах, погане самопочуття, зниження працездатності тощо. Кожна організація має свої пріоритети у впровадженні системи мотивації, але вона має бути гнучкою, залежно від бажаного результату. З огляду на це потрібно розробити нову систему мотивації яка буде дієва і при цьому вона повинна бути простою та зрозумілою для працівників.

Почнемо з визначення. Мотивацією можна назвати спрямовані на кожного співробітника і всіх членів колективу спонукальні дії до ефективної роботи та активної діяльності для задоволення власних потреб та досягнення цілей організації [5]. Через те потрібно для кожного окремого працівника підбирати і застосовувати конкретний метод чи інструмент мотивування, виходячи з особливостей його характеру, умов життя, соціального статусу, цінності роботи тощо. Пропонуємо основні методи мотивації, до яких відносять:

- мотивація через організацію робіт;
- матеріальне стимулювання;
- моральне стимулювання;
- індивідуальний підхід до працівника;
- мотивування через постановку завдань;
- вплив через інформування працівників;
- вплив через корпоративну культуру;
- мотивування через практику управління;
- мотивування через переконання;
- тощо.

Таким чином важливо сьогодні звернути увагу на: умови роботи (комфорт, безпека); узгодженість зусиль; лояльність; оплату праці; довіру; впровадження змін; ставлення до керівника та до колег; тощо.

Отже, щоб вести ефективну діяльність необхідно володіти як теоретичними так і практичними знаннями в області мотивації, вчасно впроваджувати систему мотивації працівників, шукати нові шляхи покращення ефективності роботи.

Мотивація і залученість персоналу – важлива складова успіху організації. Залученість сприяє самореалізації персоналу і підвищує продуктивність, а мотивація приносить плоди у вигляді задоволених і лояльних співробітників.

Залученість – це емоційний та інтелектуальний стан, який мотивує співробітників виконувати їх роботу як найкраще. Спочатку поняття залученості використовувалося соціальними психологами для оцінки ступеня адаптації людей. Однак в подальшому дослідження залученості персоналу стала використовуватися

організаціями для діагностики ставлення працівників до своєї роботи, а також для оцінки якості роботи.

На наш погляд, залучення персоналу – це якісна особливість персоналу, що виражається в позитивному та схвальному ставленні до організації та її діяльності, розумінні значимості свого внеску у діяльність та розвиток організації, прагненні зростати разом з організацією за допомогою прояву ініціативи та внесення інновацій, безперервному взаємозворотному діалозі на рівні керівник – підлеглий (делегування повноважень, взаємна підтримка) як у сфері професійних та трудових відносин, так і в особистісному плані). Залучення у персоналу виникає тоді, коли в організації налагоджені всі механізми роботи, яка дає поштовх до натхнення.

Для досягнення стратегічних цілей організації сьогодні необхідно реалізувати такі основні завдання діяльності як.

Пошук та адаптація нових працівників. Адаптація дає розуміння про структуру організації, принципи роботи та продукт – робить співробітника ефективним з перших днів роботи.

Організаційна структура. Коли кожен співробітник розуміє свої професійні обов'язки.

Система мотивації та залучення. Матеріальне заохочення без нематеріального швидко втрачає актуальність та стає недостатнім стимулом для співробітників.

Автоматизація рутинних процесів. Цей процес значно полегшує щоденні процеси. Автоматизація зменшує вплив людського чинника та звільняє час співробітників для прояву ініціативи.

Система оцінки. Стежить за особистою продуктивністю співробітників, обов'язковою умовою є зворотній зв'язок.

Корпоративна культура. Це єдина система поглядів та цінностей усіх членів колективу.

Індивідуальний план розвитку. Дати співробітнику можливість зростати професійно та кар'єрно [1].

У кожному конкретному випадку управління персоналом може охоплювати не всі, а лише окремі її складові, причому набір цих складових буде різним залежно від цілей організації, цілей та стратегії управління персоналом.

Для цього недостатньо вжити суттєвих заходів лише щодо залучення персоналу та пошуку необхідних фахівців на зовнішньому ринку праці. Важливо поставити перед працівниками комплекс завдань, що відповідає їхньому потенційному рівню і потребує самостійного підходу до їх вирішення. Не менш важливою є і система заохочень, яка має бути настільки привабливою, щоб працівники не пішли за першої можливості з організації.

На нашу думку, як ми вже зазначали раніше керівник повинен спілкуватися з працівниками. Турбота за працівників вимагає від нього аналізувати ситуацію, приймати швидке рішення, займати позицію. Через такі дії керівник може стати прикладом для працівників. Першочергове завдання керівника забезпечити стабільне та за змогою безпечне робоче місце.

Зміни які сьогодні відбуваються у трудовому законодавстві України, мають не меті допомогти підприємствам здійснювати управління персоналом в нових реаліях сьогодення.

Так зокрема Закон України від 15 березня 2022 року за номером № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який має пріоритетне застосування на період дії воєнного стану для працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [2]. В якому розтлумачено всі тонкощі трудових відносин на період дії воєнного стану. Зокрема у даному законі мова йде про:

- укладення, розірвання та припинення трудових договорів;
- тривалість робочого часу та часу відпочинку, особливості нічної роботи;
- регулювання відпусток, святкові та вихідні дні в період воєнного стану;
- оплата праці та відповідальність за невиплату заробітної плати;
- особливості діяльності профспілок.

А 19.07.2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 р. № 2352-IX [3].

Роз'яснення до цих законів містять коментарі до кожної нової чи зміненої статті законодавства про працю. Що надає змогу

роботодавцям швидко реагувати на зміни та ефективно приймати рішення.

Отже, за допомогою чинного законодавства про трудові відносини та ефективного реагування на зміни є можливість швидко застосовати антикризові заходи та прилаштовуватися до роботи навіть в таких умовах. Також роботодавці розуміють, що відбувається поступове відновлення та збереження діяльності підприємств.

Висновки та перспективи подальших розвідок

При розробці системи управління персоналом важливо враховувати досягнутий рівень у всіх зазначених напрямках і з урахуванням аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища організації та факторів, що впливають на їх зміну, а також з урахуванням стратегії організації в цілому повинен бути визначений той рівень, досягнення який дозволить реалізувати стратегію організації.

Як висновок, хотілося б відзначити, що необхідно враховувати всі фактори, які тим чи іншим чином відносяться до сьогоднішньої системи управління персоналом.

Важливо також зазначити, що завдання керівництва підтримувати оптимістичний настрій працівників, зберігати спокій та підтримувати один одного. Орієнтуйтесь на цінності та культуру організацій і тоді є можливість стати ефективними та конкурентоздатними незважаючи на реалії сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балановська Т. І., Гогуля О. П., Троян А. В. Менеджмент: навчальний посібник. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 465 с.
2. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»: закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин»: закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text
4. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
5. Колот А.М. Мотивація персоналу : підручник. Київ: КНЕУ, 2006. 340 с.
6. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом: навч. посібник. Київ: Кондор, 2005. 308 с.
7. Морозова М. Е. Управління персоналом як основа підвищення конкурентоспроможності організації. *Вісник післядипломної освіти*. 2016. Вип. 16 (29). С. 94–105.

REFERENCES

1. Balanovska, T. I., Hohulia, O. P., Troian, A. V. (2017). *Menedzhment*. Kyiv: Komprynt.
2. Zakon Ukrainy «Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu»: zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2136-IKh. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.
3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn»: zakon Ukrainy vid 01.07.2022 № 2352-IKh. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text.
4. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy*. (1971) : zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
5. Kolot, A. M. (2006). *Motyvatsiia personalu*. Kyiv: KNEU.
6. Krushelnytska, O. V., Melnychuk, D. P. (2005). *Upravlinnia personalom*. Kyiv: Kondor.
7. Morozova, M. E. (2016). Upravlinnia personalom yak osnova pidvyshchennia konkurentospromozhnosti orhanizatsii. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity,* 16 (29), 94-105.

Maryna Morozova, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Department of Economics and Personnel Management, University of Educational Management, Ukraine

PERSONNEL MANAGEMENT FEATURES

Abstract

Introduction. Nowadays it is difficult to imagine any developed organization without personnel. Correctly selected staff and its proper management is the key to the positive development of the organization. Personnel management, having a direct impact on the process of organization management and in the long term will bring a certain positive result. Each organization in its activities can choose and apply at its discretion the basic principles of personnel management, the correct choice of which depends on the effectiveness of their work. In order for the personnel management system to

work in accordance with the objectives of the organization, it is necessary for managers to comply with the accepted provisions in the management process.
Objective. The purpose of this article is to determine the essence and role of personnel management in modern conditions, the development of the organization, the disclosure of the requirements for the personnel management system in order to form the competitiveness of the organization.
Method (methodology). To achieve the goal, a set of research methods was used: theoretical – analysis, synthesis, comparison, systematization and synthesis of legislative acts of Ukraine presented in the scientific literature of conceptual provisions on the issues under study.
Results. In personnel management there are no universal principles of management, which will be used in similar conditions, because circumstances change, and with them change and employees, so the principles should have some flexibility and be applied depending on the situations. These results can be used for further scientific and practical developments, economic development of the organization and rapid response to the peculiarities of human resource management in general. In order for an organisation to function well and be sufficiently competitive, personnel management should consider both internal and external changes, above all they should focus on innovation. With effective management, there are qualitative changes in the field of human resources. They consist in the fact that within the traditional directions, strategic aspects of the present become more and more important.

Keywords: personnel management; personnel; communication; motivation; attraction; labor law; organisation development; strategic goals.

Cite as: Morozova, M. (2022). Personnel management features. *Economic analysis,* 32 (3), 47-53. DOI: 10.35774/econa2022.03.047

DOI: 10.35774/econa2022.03.054 **JEL classification: L25, L66, M11, M21**
UDC: 658.8:659.126]:663.2:355.271

Тетяна ОМЕЛЬЯНЕНКО
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна
E-mail: omelianenko@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6218-0455
ReseacherID: https://publons.com/researcher/1861571/tetiana-omelianenko/

Наталя ОСТАПЕНКО
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна
E-mail: 2413870@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5865-3835
ReseacherID: https://publons.com/researcher/5360955/natalia-ostapenko/

УПРАВЛІННЯ БРЕНДОМ ВИНОРОБНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація

Розглянуто трактування різних авторів поняття «бренд» та визначено сутність «управління брендом». Ідентифіковано традиційні цілі, які переслідують організації у процесі управління брендом. Як елемент наукової новизни до цілей було додано нову, яка полягає у збереженні бренду за екстремальних умов воєнної економіки. Продемонстровано взаємозв'язок управління брендом зі бренд-стратегією, стратегією компанії та її бізнес-системою. Визначені основні оцінки ефективності управління брендом. Проаналізовано ефективність бренду виноробного підприємства, на основі чого визначена основна ціль управління брендом компанії, основні виробничі потужності якої перебувають на тимчасово непідконтрольній території та запропонований потенційний спосіб її досягнення в умовах воєнного стану.

Вступ. На сьогодні сучасні підприємства як в Україні, так і в усьому світі все більш активно розвивають свій бренд. Причиною цього є те, що наразі необхідно приділяти значну увагу комунікаціям зі споживачами, створенню позитивного образу компанії та унікальних конкурентних переваг для того, щоб діяльність бізнес-організації була ефективною та довгостроковою. В Україні ситуація ускладнюється воєнними діями, адже бізнес-організації намагаються не тільки віднайти способи свого довгострокового існування, але і можливості збереження лояльності своїх споживачів. З огляду на перспективність цього напряму досліджень та його практичну цінність необхідно більш детально розглянути процес управління брендом.

Мета. Метою статті є дослідження процесу управління брендом та його особливостей в умовах воєнного стану.

Метод (методологія). У ході роботи використовуються теоретичні методи дослідження серед яких індукція, дедукція, аналіз, синтез, аргументація, системний метод та інтерпретація, а також емпіричні методи дослідження, зокрема спостереження, порівняння та узагальнення.

Результати. У роботі було узагальнено теоретико-методичні основи управління брендом, досліджено процес управління брендом на прикладі ПрАТ «Князя Трубецького», обґрунтована необхідність у збереженні бренду в умовах воєнного стану, на основі чого розроблені рекомендації щодо покращення управління брендом.

Ключові слова: бренд; ефективність; збереження бренду; виноробна галузь; виробництво вина; воєнний стан.

© Тетяна Омельяненко, Наталя Остапенко, 2022

Отримано: 30.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Омельяненко Т., Остапенко Н. Управління брендом виноробного підприємства в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 54-62. DOI: 10.35774/econa2022.03.054

Вступ

На сучасному рівні розвитку економіки все частіше постає питання ефективного управління як бізнес-організацією в цілому, так і її окремими підсистемами. Зважаючи на високий рівень конкуренції в країні і світі, підприємства все більше уваги приділяють аспектам формування прихильності та лояльності споживачів до своїх товарів чи послуг. Саме з цієї причини неабиякої актуальності набуває процес управління брендом. Дослідженням даної проблематики займалися багато як вітчизняних, так й іноземних науковців серед яких Дж. Траут і Е. Райс [1], П. Дойль [2], Л. Чернатоні та М. МакДональд [3], Г. Чармессон [4], А. Еллвуд [5], Т. Л. Нагорняк [6], О. Л. Житар [7], О. А Біловодська [8] та багато інших. На сьогодні в Україні процес управління брендом ускладнюється через ведення воєнних дій і доволі велика кількість підприємств стикаються з проблемою збереження місця на ринку, споживачів та бренду.

Мети статті

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних засад управління брендом, обґрунтуванні взаємозв'язку процесу управління брендом зі стратегією підприємства та його бізнес-системою, визначенні методів та способів оцінки ефективності управління брендом та ідентифікації особливостей процесу управління брендом бізнес-організацій в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогоднішній день рівень конкуренції між українськими та іноземними підприємствами на внутрішньому ринку зумовлює потребу у пошуку довгострокових конкурентних переваг. Однією з таких є бренд. За умови раціонального управління брендом підприємство займає більш вигідні позиції на ринку, завойовує прихильність споживачів та збільшує обсяги продажів.

Для початку варто розглянути, що являє собою поняття «бренд». Дослідженням даної теми займались досить багато науковців, проте спостерігаються певні відмінності у підході до визначення бренду. Так, Ф. Котлер, І. Рейн, М. Хемлін, М. Столлер у своїй книзі визначали так «Бренд – ім'я, термін, знак, символ, малюнок або їх поєднання, призначені для ідентифікації товарів або послуг одного продавця або групи продавців і диференціації їх від товарів і послуг конкурентів» [9, с. 93].

Також Ж.-Н. Капферер визначає бренд як ексклюзивну концепцію, яку поділяє та бажає більшість людей, що втілена в товарах, послугах, місцях продажу і/або досвіді [10, с. 31].

У більш сучасному розумінні «бренд – це невідчутна сума властивостей продукту: його імені, упаковки і ціни, його історії, репутації і способу рекламування. Бренд – це комплекс вражень, які залишаються у покупця в результаті використання товару [11, с. 10].

Отже, незважаючи на те, що різні автори дещо нарізно визначають поняття «бренд», проте можна прослідкувати спільні риси, а саме те, що бренд – це не лише графічне зображення чи логотип, це образ компанії, продукту, певний набір очікувань асоціацій та очікувань споживачів.

У той же час поняттю «управління брендом» приділяють значно менше уваги і зазвичай на рівні з даним терміном вживають такі як «брендинг» та «бренд-менеджмент». Усі з них описують один і той самий процес управління брендом, що охоплює формування, підтримку та розвиток відносин, що складаються між споживчою аудиторією та підприємством, а також забезпечує ідентифікацію торгової марки через управління її складовими.

Поняття «управління брендом» є досить широким і включає в себе: створення бренду; створення і управління комунікацією бренду із оточенням; репозиціювання бренду; адаптацію до мінливих умов; просування бренду в маркетинговому каналі; просування бренду і його закріплення у свідомості споживачів; антикризове управління брендом; управління активами бренду [12, с. 12].

Варто зазначити, що будь-яка діяльність, особливо та, що пов'язана з управлінням, повинна бути цілеспрямованою, не винятком є і управління брендом.

Серед цілей управління брендом можна виділити такі:

– виробництво, просування та розповсюдження товарів, привабливих для споживачів;

- створення найкращого для споживачів варіанту з точки зору цінності та корисності порівняно з конкурентами;
- контроль поведінки споживачів при виборі бренду;
- створення та управління капіталом бренду;
- оптимальне використання ресурсів;
- підвищення іміджу бренду;
- збільшення частки ринку;
- обмеження нових учасників на ринку;
- забезпечення правильним маркетинговим комплексом;
- формування уявлення клієнтів про продукт [13].

Вказані цілі є найбільш розповсюдженими серед підприємств, що приділяють увагу своєму бренду, проте з огляду на ситуацію в сучасному світі, особливо в Україні, список цілей варто розширити. Однією з цілей управління брендом наразі є його збереження, бо в умовах швидкозмінного середовища підприємствам необхідно адаптовуватися, не втративши споживачів та їхню лояльність. До того ж збереження бренду може досягатися усіма доступними для підприємства способами.

Саме по собі управління брендом не може існувати без бренд-стратегії компанії. Так, у залежності від специфіки підприємства в управлінні брендом та його кінцевих цілей вирізняють різні бренд-стратегії основними з яких є: стратегія брендового розширення або зонтичний бренд, за допомогою якої вводять додаткові товари й існуючі споживачі більш схильні до купівлі них, ніж потенційні споживачі за рахунок лояльності до бренду; стратегія створення нових брендів, за якої нові бренди виходять на існуючі ринки, спираючись на бренди-конкуренти, при цьому декларують нові цінності з істотними перевагами; стратегія концентрації для створення нових брендів, що орієнтована на створення нових брендів, орієнтованих на чітко визначений сегмент ринку і категорію споживачів; стратегія злиття і поглинання, що означає об'єднання різних брендів під єдиною торговою маркою для підвищення якості продукції та збільшення кількості вже існуючих споживачів; ребрендинг, за допомогою якого може відбуватись репозиціонування бренду з набуттям нових можливостей в умовах сучасного ринку [14].

Проте, варто зазначити, що процес управління брендом зі своїми складовими не може бути відокремлений від усієї бізнес-організації, саме тому потребує системного підходу. Існує чітка залежність між процесом управління брендом, куди входить і бренд-стратегія та стратегією компанії і її бізнес, що можна побачити на рис. 1.

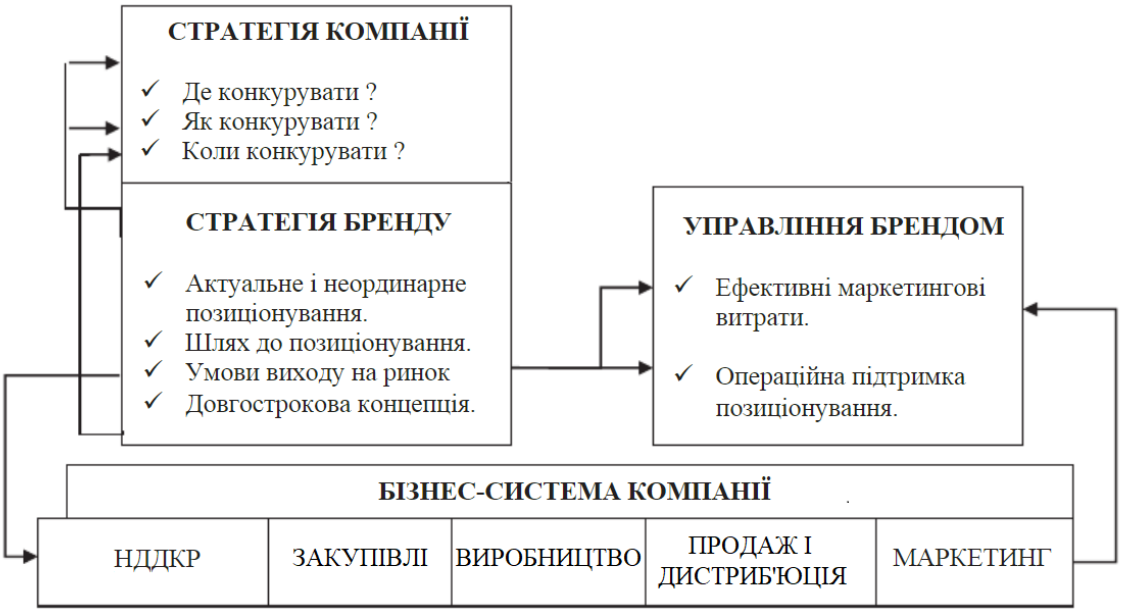

Рис. 1. Зв'язок процесу управління брендом зі стратегією і бізнес-системою компанії [15, с. 25]

Одним із важлиих аспектів управління брендом є оцінка його ефективності. На основі існуючих досліджень неможливо виділити універсальну методику, яка б допомогла оцінити рівень ефективності бренду.

Зазвичай компанії використовують витратні методи оцінки, а саме вважають, що зі збільшенням рекламного бюджету або витрат на маркетингові заходи, ефективність бренду також зростатиме, проте даний підхід є поверховим і не може бути використаний для оцінки ефективності бренду.

Якщо вже спиратись на витратний метод, то для оцінки ефективності бренду необхідно визначити витрати на здійснення брендингу та отриманий ефект. Фактори, на які слід спиратися – це часовий період, за який розраховуються витрати на брендинг; структурні складові витрат при оцінці вартості (так як вкладення в рекламу, з одного боку, призводять безпосередньо до збільшення продажів, які вимірюються відразу, з іншого боку, ці вкладення створюють впізнаваність та імідж торгової марки, що сприяє майбутнім продажам); ставки дисконтування при додаванні витрат (з метою приведення минулих витрат до теперішнього періоду) [16].

З врахуванням наведених вище факторів оцінка ефективності бренду є більш суттєвою і приближеною до реальності, проте варто зазначити, що ефект від бренду неможливо оцінити лише економічно чи матеріально, адже він проявляється і у поведінкових і емоційних аспектах.

Одним із таких методів, що спирається на поведінку споживачів є концепція ефективності управління брендом за С. Девісом і М. Данном [17, с. 221]. Вони запропонували концепцію «Колеса» точок контакту споживачів з брендом, яка ґрунтується на тому, що шляхом визначення та контролю точок контакту бренду і споживача можна оцінити ефективність управління брендом. Сутність даної концепції схематично подано на рис. 2.

За цим методом для оцінки ефективності необхідно проаналізувати формування досвіду споживачів відповідно до позицій трьох груп точок контакту споживача і бренду, серед яких: досвід до здійснення покупки, досвід під час здійснення покупки та досвід після здійснення покупки.

Рис. 2. «Колесо» точок контакту споживачів з брендом

С. Девіс і М. Данн зазначають, що розподіл точок контакту на зазначені групи досить умовні, оскільки одні й ті ж точки можуть виявитися більш ніж в одній групі одночасно і

впливати на поведінку як потенційних, так і реальних покупців.

Якщо розглядати більш детально, то до першої групи відносяться точки, що характеризують залучення нових споживачів шляхом формування знань про бренд ще до здійснення покупки та/або включення його в комплект вибору споживачів. Сюди можна віднести різноманітні інструменти маркетингових комунікацій від вірусного маркетингу до стимулювання збуту.

До другої групи відносяться точки, що формуються під час покупки, які спрямовані на формування позитивного враження під час здійснення покупки. На позитивне сприйняття бренду впливають такі фактори як сервіс, атмосфера покупки, місця розташування магазину та продукції тощо.

До останньої третьої групи відносяться точки, що націлені на контакти після покупки, куди входить післяпродажне обслуговування, програми лояльності для постійних споживачів і загалом відповідність покупки очікуванням. Головною метою формування досвіду, одержуваного після покупки, є збільшення кількості лояльних покупців до компанії та бренду [17, с. 221].

Представлені методи є не єдиними, а ефективність бренду також можна оцінити за допомогою діаграми «здоров'я» бренду за методом Л. Чернатоні [18, с. 232-233], методу Interbrand [19] або методу BV&A [20] тощо.

Підсумовуючи, можна сказати, що управління брендом є комплексним процесом, що включає багато різноматних аспектів та якість даного процесу визначається не лише кількісними показниками, але і якісними, такими як лояльність та прихильність споживачів.

У подальшому розглянемо процес управління брендом на прикладі виноробного підприємства, адже конкуренція в даній галузі доволі висока і однією з конкурентних переваг підприємств є їхній бренд. До того ж Україна має великий потенціал щодо розвитку виноробної галузі, проте практична відсутність протекціоністської політики з боку держави призводить до зменшення кількості вітчизняних вин, про свідчать обсяги виробництва винограду в Україні, наведених у табл. 1.

Таблиця 1. Виробництво винограду за регіонами за період 1990-2020 рр., тис.т.

Регіон	Рік						
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Автономна Республіка Крим	315,7	116,2	179,4	116,3	111,9	н/в	н/в
Закарпатська обл.	28,5	13,8	41,9	27,2	20,3	27,2	26,8
Запорізька обл.	9,0	12,8	3,1	4,7	5,9	5,0	4,9
Миколаївська обл.	61,4	56,1	30,2	37,4	38,9	50,8	21,9
Одеська обл.	337,6	194,6	201,4	193,3	175,1	238,7	169,8
Херсонська обл.	68,3	38,6	26,3	36,1	29,3	36,9	20,1
Всього по Україні	835,7	457,3	513,8	442,6	407,9	386,3	281,0

Складено авторами на основі джерел [21, с. 166; 22, с. 294].

Як видно з наведеної таблиці, обсяги виробництва мають тенденції до скорочення, особливо після анексії АР Крим, що також призводить до збільшення обсягів імпортної продукції. Так як ринок вин в Україні представлений багатьма виноробними підприємствами, серед яких Болградський виноробний завод, ПрАТ «Князя Трубецького», ТОВ «Винхол Оксамитне», АТ «Коблево», Виноробня «Колоніст», Виноробня «Маркіз де Лакарен», завод «Одесавинпром», Виноробний комплекс «Шато Чизай» тощо, та з огляду на низький рівень підтримки з боку держави, великої конкуренції як між вітчизняною, так і з імпортною продукцією, у підприємств існує потреба в розвитку та підтримці свого бренду.

У якості репрезентативного підприємства було обрано ПрАТ «Князя Трубецького». Дане підприємство – це виноробне господарство

повного циклу виробництва, що вирізняється з-поміж подібної продукції співвідношенням «ціна-якість». Підприємство випускає натуральні сухі вина під торговою маркою «Князь Трубецький». Даний бренд зарекомендував себе як українські високоякісні вина за доступною ціною, що виробляються за старовинними рецептурами, які збереглися ще з 1896 року [23].

Основні виробничі потужності даного підприємства знаходяться на території Херсонської області, тобто перебувають на тимчасово непідконтрольній Україні території. Зважаючи на це, у підприємства існує проблема у виготовленні і постачанні готової продукції зі свого виробництва, що безумовно впливає на процес управління брендом.

З цією причини варто оцінити актуальну ефективність бренду ПрАТ «Князя Трубецького» в даних умовах. Найбільш наочно висвітлює сучасний стан бренду підприємства «Колесо» точок контакту споживачів з брендом, що наведено на рис. 3.

Рис. 3. «Колесо» точок контакту споживачів з брендом для ПрАТ «Князя Трубецького»

Як видно зі схеми, наведеної на рис. 3, у всіх групах відсутні точки, пов'язані зі стимулюванням збуту, хоча у довоєнний час ПрАТ «Князя Трубецького» приділяло вагому увагу маркетинговій діяльності. Дана ситуація є цілком зрозумілою, адже стимулювання збуту алкогольної продукції не є надто доречним в умовах воєнного стану. Ситуація ускладнюється тим, що більшість запасів готової продукції, що знаходились у Гостомелі, знищені, а можливості зібрати новий врожай в Херсонській області немає.

Отже, наразі для підприємства основною ціллю у сфері управління брендом є його збереження, що може бути досягнуто шляхом використання однієї з бренд-стратегій. Найбільш доцільною за таких умов є стратегія ребрендингу, а саме репозиціонування бренду.

Репозиціонування бренду полягає в модифікації бренду з метою збереження наявної групи споживачів та в подальшому залучення нових клієнтів. З огляду на ситуацію, що склалась у ПрАТ «Князя Трубецького» є необхідність у збереженні обсягів продажу, високої якості продукції та бренду компанії загалом. Наразі підприємству необхідно віднайти альтернативні способи виробництва продукції.

Якщо розглядати ті виноградники, що наразі є в нашій країні, то вирощуваний виноград досить відрізняються, в першу чергу, за якісним складом та за кількістю отриманого врожаю. Саме тому, закупівля сировини в нашій країні значно скоротить асортиментний ряд ПрАТ «Князя Трубецького».

Можливим рішенням щодо збереження більшого переліку асортиментних позицій може бути закупівля виноматеріалів в іншій країні. Однією з таких країн може стати Республіка Молдова, адже рівень розвитку виноградарства тут є доволі високим. Молдова – 20-й за величиною виробник вина в світі, а також там знаходяться дві найбільші виноробні і колекції вин в світі [24].

До того ж, сусіднє розташування країн значно спростить логістику та зменшить витрати на неї порівняно з тим, щоб закуповувати виноматеріали наприклад, в Італії, Іспанії або Чилі.

Проте постає інша проблема, бо завезену сировину необхідно розлити, а власний завод тимчасово не функціонує. Зважаючи на це, необхідно розглянути альтернативні способи розливу. Рішенням цього може стати укладений ліцензійний договір з ПрАТ «Одесавинпром», на розлив вин під ТМ «Князь Трубецький», адже даний завод практує розлив вин для інших підприємтв під їхньою торговою маркою, наприклад, розлива вина під ТМ «Вина Гулієвих».

Незважаючи на те, що вино буде розлито під існуючою ТМ «Князь Трубецький», для повноцінного збереження бренду, варто значну увагу приділяти якості продукції. ПрАТ «Князя Трубецького» варто здійснювати як суцільний контроль виноматеріалів, так і вибірковий контроль уже розлитої продукції, що допоможе дотримуватись гідного рівня якості продукції.

Дане рішення зможе уникнути проблем з нестачею продукціїї та збереженням бренду «Князь Трубецький» і бути використаним навіть після деокупації Херсонської області, як один із способів розширення виробництва уже існуючого асортиментного ряду, так і введення нових сортів вина.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, як видно з проведеного дослідження, управління брендом становить важливу складову в системі управління бізнес-організацій. Бренд – це не просто лого чи торгова марка, це образ продукту, гарантії від компанії, що випускає цей продукт, набір унікальних характеристик, якість, що формує прихильність та лояльність споживачів.

Процес управління брендом є комплексним і починається від створення самого бренду та до його закріплення у свідомості споживачів, а іноді навіть і до антикризових заходів, що стосуються бренду. У той же час управління брендом не може існувати окремо від стратегії та бізнес-системи підприємства, а бренд-стратегії не мають суперечити іншим елементам стратегії компанії.

Варто зазначити, що досить складно оцінити ефективність бренду компанії, як і будь якого іншого нематеріального активу. До того ж наразі не існує чітко визначених методологій чи підходу до вирішення цього питання. Більшість компаній досліджують ефективність бренду за допомогою витратних методів, проте вони не відображають повною мірою ефект від бренду, адже тут варто враховувати і поведінкові та емоційні аспекти споживачів. Більш повними способами дослідження є «Колесо» точок контакту з брендом, діаграма «здоров'я» бренду, метод Interbrand, метод BV&A тощо, але відсутність єдиного універсального підходу до оцінки бренду залишає простір для розвитку в цьому напрямку.

На основі даного теоретичного матеріалу було проведено дослідження бренду українського виноробного господарства ПрАТ «Князя Трубецького». Підприємство розвиває свій бренд під ТМ «Князь Трубецький», проте дослідження ефективності бренду за методологією С. Девіса і М. Данна показало прогалини у деяких точках контакту зі споживачем. Головною причиною цього є воєнний стан та окупація території, на якій знаходяться основні виробничі потужності підприємства, що ставить під загрозу існування бренду.

Для збереження бренду було запропоновано рішення, за допомогою яких підприємство може виробляти та продавати продукцію на період воєнного стану, після його завершення використати даний досвід для розширення своїх виробничих потужностей та асортиментного ряду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ries Al & Trout Jack, 1986, Marketing Warfare, McGraw-Hill, Inc., United States of America.
2. Peter Doyle, 2008 Value-based Marketing, Wiley, 2nd edition.
3. Leslie de Chernatony, Malcolm McDonald, 2003, Creating Powerful Brands, 3rd Edition Routledge, London.
4. Henry Charmasson, 1988, The Name's the Thing: Creating the Perfect Name for Your Company or Product, Irwin Professional Pub; 1St Edition.
5. Iain Ellwood, 2002, The Essential Brand Book, Kogan Page; 2nd edition.
6. Нагорняк Т. Брендинг території як предмет міждисциплінарного наукового знання. *Сучасна українська політика*. 2011. № 24. С. 35-42.
7. Житар О.Л . Місце брендингу територій у маркетингу. *Економічний простір*. 2010. № 42. С.45- 55.
8. Біловодська О. А., Гайдабрус Н. В. Стратегічний підхід до формування бренда міста (на прикладі м. Сум). *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2012, № 2, С. 22-31.
9. Irving Rein, Philip Kotler, Michael Hamlin, Martin Stoller, 2006, High Visibility: Transforming Your Personal and Professional Brand, McGraw-Hill Education.
10. Jean-Noel Kapferer, 1997, The New Strategic Brand Management Creating and Sustaining Brand Equity Long Term, Kogan page; Subsequent edition, London and Sterling, VA.
11. Скільки коштує ваша репутація? *Український діловий тижневик «Контракти»,* №31 від 30.07.2007.С.10-12.
12. Борщ В. І., Кліменко В. Управління брендом сучасної організації як чинник її конкурентоспроможності. *Економіка. Фінанси. Право*. №4/1, 2020. С. 10-13.
13. Що таке бренд-менеджмент # Значення, цілі, концепції, стратегії, виклики та переваги URL: https://www.businessmanagementideas.com/marketing/brand-management/what-is-brand-management/21168 (Дата звернення 01.08.2022).
14. Карпова С. В. Брендинг: підручник та практикум для прикладного бакалаврату. URL: https://stud.com.ua/63280/marketing/brending (Дата звернення: 11.07.2022)
15. Вдовічена О. Г., Дзундза Т. І Управління портфелем бренду в сучасних ринкових умовах. *Регіональна економіка та управління*, 5 (18), Грудень 2017. С. 23-29.
16. Яцишина Л. К., Методологія оцінки ефективності брендингу. *Ефективна економіка*, № 11, 2015, URL: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=4511 (Дата звернення 13.07.2022)
17. Scott Davis and Michael Dunn, 2002, Building the Brand-Driven Business: Operationalize Your Brand to Drive Profitable Growth, Jossey-Bass; 1st edition.
18. Leslie de Chernatony, 2015, From Brand Vision to Brand Evaluation: The Strategic Process of Growing and Strengthening Brands, Routledge; 3rd edition.
19. Офіційний сайт компанії Interbrand. URL: https://interbrand.com/ (Дата звернення 01.08.2022)
20. Офіційний сайт компанії V-Ratio. URL: http://www.v-ratio.ru/ (Дата звернення 01.08.2022)
21. Статистичний щорічник України за 2010 рік. К.: Державне підприємство "Інформаційно-аналітичне агентство", 2011. 559 с.
22. Статистичний щорічник України за 2020 рік / За ред. І.Є.Вернера. – К.: Державне підприємство "Інформаційно-аналітичне агентство", 2021. 454 с.
23. Виноробне господарство князя П.М. Трубецького. URL: https://vina-trubetskogo.com.ua (Дата звернення: 12.07.2022).
24. Бізнес у Молдові | Почесне консульство Республіки Молдова у Хмельницькому. URL: https://moldova-consulate.km.ua/pro-moldovu/biznes-u-moldovi/ (Дата звернення 11.07.2022).

REFERENCES

1. Ries, A., & Trout, J. (1986). Marketing Warfare, McGraw-Hill, Inc., United States of America.
2. Doyle, P. (2008). Value-based Marketing, Wiley, 2nd edition.
3. de Chernatony, L., McDonald M. (2003). Creating Powerful Brands, 3rd Edition Routledge, London.
4. Charmasson, H. (1988). The Name's the Thing: Creating the Perfect Name for Your Company or Product, Irwin Professional Pub; 1St Edition.
5. Ellwood, I. (2002). The Essential Brand Book, Kogan Page; 2nd edition.
6. Nagornyak, T. (2010). Territorial branding as a subject of interdisciplinary scientific knowledge. *Modern Ukrainian politics*, 24, 35-42. [in Ukrainian].
7. Zhytar, O. L. (2010). Place of territory branding in marketing. *Economic space*, 42, 45–55. [in Ukrainian].
8. Bilovodska, O. A., Haydabrus, N. V. (2012). A strategic approach to the formation of a city brand (on the example of the city of SUm). *Marketing and management of innovations*, 2, 22-31. [in Ukrainian].

9. Rein, Irving, Kotler, Philip, Hamlin, Michael, Stoller, Martin, 2006, High Visibility: Transforming Your Personal and Professional Brand, McGraw-Hill Education.
10. Kapferer, J. (1997). *The New Strategic Brand Management Creating and Sustaining Brand Equity Long Term*, Kogan page; Subsequent edition, London and Sterling, VA.
11. How much is your reputation worth? (2007). *Ukrainian business weekly "Contracts",* 31, 10-12. [in Ukrainian].
12. Borshch, V. I., Klimenko, V. (2020). Brand management of a modern organization as a factor in its competitiveness. *Economy. Finances. Right*, 4/1, 10-13. [in Ukrainian].
13. What is Brand Management # Meaning, Objectives, Concepts, Strategies, Challenges and Benefits. Retrieved from: https://www.businessmanagementideas.com/marketing/brand-management/what-is-brand-management/21168. [in Ukrainian].
14. Karpova, S. V. (n.d.). Branding: textbook and practical for applied bachelor. Retrieved from: https://stud.com.ua/63280/marketing/brending. [in Ukrainian].
15. Vdovichena, O. G., Dzundza, T. I. (2017). Brand portfolio management in modern market conditions. *Regional economy and management.* 5 (18), December, 23-29. [in Ukrainian].
16. Yatsyshina, L. K. (2015). Methodology for assessing the effectiveness of branding. *Effective Economy*, 11. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=4511. [in Ukrainian].
17. Scott, D. and Dunn, M. (2002). Building the Brand-Driven Business: Operationalize Your Brand to Drive Profitable Growth, Jossey-Bass.
18. Leslie de Chernatony (2015). From Brand Vision to Brand Evaluation: The Strategic Process of Growing and Strengthening Brands, Routledge.
19. Official website of the Interbrand company. Retrieved from: https://interbrand.com. [in Ukrainian].
20. Official site of the V-Ratio company. Retrieved from: http://www.v-ratio.ru. [in Ukrainian].
21. Osaulenko, O. H. (2011). Statistical Yearbook of Ukraine for 2010. Kyiv: State Enterprise "Information and Analytical Agency".
22. Werner, I. E. (2021). Statistical Yearbook of Ukraine for 2020 / Ed.. Kyiv: State Enterprise "Information and Analytical Agency". [in Ukrainian].
23. Trubetsky, P. M. (n.d.). Winery of Prince. Retrieved from: https://vina-trubetskogo.com.ua.
24. Business in Moldova | Honorary Consulate of the Republic of Moldova in Khmelnytskyi. Retrieved from: https://moldova-consulate.km.ua/pro-moldovu/biznes-u-moldovi. [in Ukrainian].

Tetiana Omelianenko, Doctor of Sciences in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Management, SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Ukraine
Natalia Ostapenko, SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Ukraine

BRAND MANAGEMENT OF VINE PRODUCTION ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract
The interpretation of the concept of "brand" by different authors was considered and the essence of "brand management" was defined. The traditional goals pursued by organizations in the process of brand management have been identified. As an element of scientific novelty, a new one was added to the goals, which is to preserve the brand under the extreme conditions of the war economy. The relationship of brand management with brand strategy, company strategy and its business system is demonstrated. The main evaluations of the effectiveness of brand management are defined. The effectiveness of the wine company's brand was analyzed, based on which the main goal of brand management of the company, whose main production facilities are located in a temporarily uncontrolled territory, was determined, and a potential way of achieving it in the conditions of martial law was proposed.
Introduction. Today, modern enterprises both in Ukraine and around the world are increasingly actively developing their brand. The reason for this is that it is now necessary to pay considerable attention to communications with consumers, the creation of a positive image of the company and unique competitive advantages in order for the activities of the business organization to be effective and long-term. In Ukraine, the situation is complicated by military actions, because business organizations are trying not only to find ways of their long-term existence, but also the possibility of preserving the loyalty of their consumers. Given the perspective of this direction of research and its practical value, it is necessary to consider the process of brand management in more detail.
Purpose. The purpose of the article is to study the process of brand management and its features in the conditions of martial law.
Method (methodology). In the course of work, theoretical research methods are used, such as induction, deduction, analysis, synthesis, argumentation, system method and interpretation, as well as empirical research methods, in particular observation, comparison and generalization.
Results. The work summarized the theoretical and methodological foundations of brand management, researched the process of brand management using the example of Knyazya Trubetskogo PRJSC, substantiated the need to preserve the brand in the conditions of martial law, based on which recommendations for improving brand management were developed. The purpose of the article is to generalize the main scientific and methodological approaches to defining the main concepts of brand management, defining the relationship between the brand and the strategy and business system of the enterprise, defining approaches to evaluating brand effectiveness and identifying the features of the brand management process of business organizations under martial law.

Keywords: brand; efficiency; brand preservation; wine industry; wine production; martial law.

Cite as: Omelianenko, T., & Ostapenko, N. (2022). Brand management of vine production enterprise in the conditions of martial law. *Economic analysis,* 32 (3), 54-62. DOI: 10.35774/econa2022.03.054

DOI: 10.35774/econa2022.03.063 JEL classification: O15, I21
UDC: 378.091.212.2:005.336.3

Іван РЯБОКОНЬ
кандидат економічних наук,
старший викладач,
кафедра соціоекономіки та управління персоналом,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна
E-mail: ivan.ryabokon@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2005-6576
ResearcherID: https://publons.com/researcher/5334020/ivan-ryabokon/

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Анотація

Вступ. У статті проаналізовано деякі структурні показники, що характеризують розвиток освіти в різних країнах світу за даними Євростату, національних систем освіти, міжнародних університетських рейтингів. Розглянуто також рівні освіти згідно Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED), як всеохопного статистичного опису національних систем освіти, розробленої ЮНЕСКО. Аналізуються особливості освітніх рівнів у різних країнах. Розглянуто показники якості освіти, що застосовуються низкою агентств із забезпечення якості освіти.

Мета. Мета статті полягає в дослідженні сучасних особливостей формування показників якості освіти, враховуючи новітні тенденції на ринку освітніх послуг.

Метод (методологія). Методологічною основою дослідження є наукові роботи з питань сучасного стану та особливостей формування показників розвитку освіти в світі. На всіх етапах дослідження використовувалися діалектичний, системний і синергетичний підходи; методи загальнонаукового пізнання: порівняння, аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Результати. Комплекс структурних показників та рівнів освіти, що характеризують розвиток освіти в різних країнах світу базується на існуючих методиках Євростату, національних систем освіти, міжнародних університетських рейтингів, що лежать в основі забезпечення якості освіти. Рівні освіти у більшості країн світу не мають значних відмінностей, не зважаючи на особливості, притаманні кожній країні, вони відображають розвиток системи освіти протягом життя. Дана освітня система включає всі вікові групи населення. Показники, що характеризують розвиток безпосередньо вищої освіти, є основою для зовнішнього забезпечення якості згідно узгодженому підходу в Європейському просторі вищої освіти за відповідними стандартами. Згідно сучасних глобальних тенденцій розвитку вищої освіти можна виділити напрями децентралізація системи вищої освіти, автономізації ВНЗ, посилення підприємницької складової в системі вищої освіти. Мета подальших досліджень полягає в структуризації і удосконаленні показників розвитку освіти та формуванні їх цілісної системи в контексті забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: освіта; показники розвитку; заклади вищої освіти; агенції із забезпечення якості освіти; формули фінансування освіти.

Вступ

Освіта є основою забезпечення сталого розвитку в умовах сучасних глобальних викликів. Напрямки досягнення цієї мети визначені «Глобальним Порядком денним у сфері освіти 2030» ЮНЕСКО, як установи Організації Об'єднаних Націй через ціль 4 сталого розвитку. Проблема якості освіти актуальна в економічному, соціальному, технічному та ідеологічному вимірах. Якість людських ресурсів залежить від якості освіти, що у свою чергу впливає на рівень розвитку суспільства та глобальну економічну конкурентоспроможність країни. За нових умов глобалізації та інтернаціоналізації освіта трансформується, набуває нового значення. Посилюється роль освіти у сучасних процесах

© Іван Рябоконь, 2022

Отримано: 13.07.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Рябоконь І. Особливості формування показників розвитку освіти. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 63-69. DOI: 10.35774/econa2022.03.063

суспільного розвитку. Постає необхідність зростання масштабів освіти, збільшенні освітньої компоненти в трудовому житті працівників, підвищення частки інтелектуальних функцій в процесі праці.

Мета статті

Мета статті полягає в дослідженні сучасних особливостей формування показників якості освіти, враховуючи новітні тенденції на ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED), розробленої ЮНЕСКО як всеохопний статистичний опис національних систем освіти, виділяють наступні рівні освіти [12]: ISCED 0: Дошкільна освіта. Програми на цьому рівні зазвичай розроблені з цілісним підходом для підтримки раннього когнітивного, фізичного, соціального та емоційного розвитку дітей та ознайомлення маленьких дітей з організованим навчанням поза сімейним контекстом. Рівень ISCED 0 відноситься до програм для дітей молодшого віку, які мають компонент цілеспрямованої освіти. ISCED 1: Початкова освіта. Програми на цьому рівні, як правило, розроблені для того, щоб надати учням фундаментальні навички читання, письма та математики і створити міцну основу для вивчення та розуміння основних галузей знань, особистісного та соціального розвитку під час підготовки до нижньої середньої освіти. Цей рівень зазвичай триває шість років, хоча його тривалість може коливатися від чотирьох до семи років. ISCED 2: Базова середня освіта. Нижня середня освіта загалом продовжує базові програми початкового рівня, хоча навчання, як правило, є більш предметним, часто застосовуються більш спеціалізовані вчителі, які проводять заняття у своїй галузі спеціалізації. Програми на цьому рівні, як правило, розроблені з урахуванням результатів навчання з рівня ISCED 1. Учні, як правило, розпочинають навчання на цьому рівні у віці від 10 до 13 років (найчастіше 12 років). ISCED 3: Вища середня освіта. Програми на цьому рівні зазвичай розроблені таким чином, щоб завершити середню освіту в рамках підготовки до вступу до вищої освіти, або надати навички, необхідні для працевлаштування, або поєднати ці дві цілі. На цьому рівні програми пропонують учням більш різноманітне та поглиблене вивчення дисциплін, ніж програми на рівні базової середньої освіти. Ці програми є більш диференційованими, мають більший вибір предметів і напрямів, за якими можуть навчатися учні. Учні проходять цей рівень зазвичай у віці від 14 до 16 років. ISCED 4: Подальша невища освіта. Навчання на базі середньої освіти, яке готує до як до виходу на ринок праці, так і до вступу до вищої освіти. Така освіта, як правило, призначена для осіб, які одержали повну середню освіту, і які хочуть збільшити шанси або для працевлаштування, або для переходу до вищої освіти. Програми на такому рівні у багатьох випадках не є істотно складнішими, ніж програми повної середньої освіти, оскільки зазвичай призначити скоріше розширити, ніж поглибити знання, навички та компетенції. Відповідно, цей рівень спрямований на навчання нижче високого рівня складності, який характеризує вищу освіту. ISCED 5: Вища освіта короткого циклу. Програми на цьому рівні часто розроблені, щоб надати учасникам професійні знання, навички та компетенції. Як правило, вони практичні, професійно-специфічні та готують студентів до виходу на ринок праці. Однак ці програми можуть також забезпечити шлях до інших програм вищої освіти. Вступ до програм рівня ISCED 5 вимагає успішного завершення рівня ISCED 3 або 4 з доступом до вищої освіти. ISCED 6: Бакалаврат чи його еквівалент. Програми на цьому рівні розроблені з метою надання учасникам академічних та/або професійних знань, навичок та компетенцій середнього рівня, що ведуть до першого вченого ступеня або еквівалентної кваліфікації. Вступ до цих програм зазвичай вимагає успішного завершення програми рівня ISCED 3 або 4 з доступом до вищої освіти. Вступ може залежати від вибору предмета та/або оцінок, досягнутих на рівнях ISCED 3 та/або 4. Крім того, може знадобитися успішно скласти вступні іспити. Вступ або перехід на рівень ISCED 6 іноді можливий після успішного завершення рівня ISCED 5. ISCED 7: Магістратура чи еквівалент. Програми на цьому рівні розроблені з метою надання учасникам академічних та/або професійних знань, навичок та компетенцій середнього рівня, що ведуть до другого вченого ступеня або еквівалентної кваліфікації. Як

правило, програми на цьому рівні базуються на теоретичній основі, але можуть включати практичні компоненти та ґрунтуються на сучасному дослідженні та/або найкращій професійній практиці. Їх традиційно пропонують університети та інші вищі навчальні заклади. Вступ до програм рівня ISCED 7 для підготовки до другого або наступного ступеня зазвичай вимагає успішного завершення програми рівня ISCED 6 або 7.

Рівні освіти у більшості країн світу не сильно відрізняються один від одного та мають багато спільного, хоча кожен рівень має свої особливості залежно від країни. Найбільш вдалим доробком, в якому розглядаються особливості освітніх рівнів у різних країнах, є звіт Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури «Національні освітні системи», що охоплює 37 країн-учасниць програми Еразмус+ [2]. Так, статистична організація Європейської Комісії Євростат веде облік наступних показників, що характеризують розвиток освіти: Участь у дошкільному вихованні за статтю (діти від 4 років) [3] Показник вимірює частку дітей віком від чотирьох років до віку початку обов'язкової початкової освіти, які брали участь у дошкільному навчанні. Показник є частиною набору індикаторів Цілей сталого розвитку ЄС (ЦУР). Він використовується для моніторингу прогресу в досягненні ЦУР 4 щодо забезпечення інклюзивної та якісної освіти для всіх. ЦУР 4 має на меті забезпечити людям доступ до рівноправної та якісної освіти на всіх етапах життя, починаючи з ранньої освіти та догляду, через початкову та середню школу, закінчуючи технічним, професійним навчанням та вищою освітою. Дошкільна освіта та догляд (ECEC) все більше визнається як невід'ємна частина системи освіти та навчання. Тому ЄС прагне, щоб усі діти віком від чотирьох років до віку обов'язкової початкової освіти мали можливість отримати доступ до високоякісної освіти та догляду та користуватись ними. Низька успішність у читанні, математиці або природничих науках [4] Показник вимірює частку 15-річних учнів, які не досягли рівня 2 («рівень базових навичок») за шкалою Програми міжнародного оцінювання учнів PISA для трьох основних шкільних предметів: читання, математики та природничих наук. Дані беруться з Програми міжнародного оцінювання учнів (PISA), трирічного міжнародного опитування, метою якого є оцінка систем освіти шляхом перевірки навичок і знань 15-річних учнів. Участь дорослих у навчанні за статтю [5] Показник вимірює частку людей у віці від 25 до 64 років, які заявили, що вони отримали формальну або неформальну освіту та навчання за чотири тижні, що передували опитуванню (чисельник). Знаменник складається із загальної чисельності населення тієї ж вікової групи, за винятком тих, хто не відповів на запитання «участь у освіті та навчанні». Навчання дорослих охоплює як загальну, так і професійну формальну та неформальну навчальну діяльність. Навчання дорослих зазвичай відноситься до навчальної діяльності після закінчення початкової освіти. Показник є частиною набору індикаторів Цілей сталого розвитку ЄС (ЦУР). Він використовується для моніторингу прогресу в досягненні ЦУР 4 щодо якісної освіти; яка включена в пріоритети Європейської комісії в розділі «Європа, яка підходить до цифрової ери», «Економіка, яка працює для людей» та «Просування нашого європейського способу життя». Рівень освітніх досягнень [6] Найвищий успішно завершений рівень ISCED. Успішне завершення освітньої програми підтверджується документом, офіційно визнаною відповідними національними органами управління освітою. У країнах, де освітні програми не передбачають кваліфікації, може використовуватися критерій повного відвідування програми. Люди, які рано вийшли із системи освіти та навчання [7] Цей показник означає відсоток населення у віці від 18 до 24 років, яке здобуло щонайбільше нижчу середню освіту і не бере участь у подальшій освіті чи підготовці. Чисельник включає осіб у віці від 18 до 24 років, які відповідають двом таким умовам: (a) найвищий рівень освіти або навчання, який вони здобули, – це рівень 0, 1 або 2 за ISCED 2011. та (b) вони не отримували жодної освіти чи підготовки (тобто ні формальної, ні неформальної) протягом чотирьох тижнів, що передували опитуванню. Знаменник у загальній чисельності населення складається з однієї вікової групи, за винятком респондентів, які не відповіли на питання «найвищий рівень освіти або навчання, який ви здобули». Молодь, яка ані працює, ані навчається [8] Цей показник обчислюється як

відсоток населення певної вікової групи та статі, яке не працює та не залучено до подальшої освіти чи навчання. Чисельник показника включає осіб, які відповідають м таким умовам: (a) вони не працюють (тобто безробітні або економічно неактивні відповідно до визначення Міжнародної організації праці) і (b) вони не здобували освіти або підготовки (як формальної так і неформальної) протягом чотирьох тижнів, що передували опитуванню. Знаменник з однієї вікової групи та статі, за винятком респондентів, які не відповіли на запитання. Рівень працевлаштування випускників [9] Цей показник визначається як відсоток населення у віці 20-34 роки, що має принаймні повну середню освіту, яке було працевлаштоване (визначення МОП), не здобувало подальшої освіти (ані формальної, ані неформальної) протягом останніх чотирьох тижнів, що передували опитуванню, і які успішно здобули найвищий рівень освіти за 1, 2 або 3 роки до опитування.

Що стосується показників, що характеризують розвиток безпосередньо вищої освіти, то звіт Європейської асоціації університетів «Дослідження індикаторів у вищій освіті» [10] розглядає їх, опираючись на такі джерела інформації як опитування серед агенцій із забезпечення якості для визначення того, які показники, пов'язані з навчанням і викладанням, вони використовують і як вони їх використовують; кабінетні дослідження для визначення показників освіти, які використовуються у найвідоміших світових рейтингах і системах викладання, або подібних ініціативах; опитування серед колективних повноправних членів Європейської асоціації університетів (національних конференцій ректорів) з метою оновлення існуючої бази знань про механізми розподілу фінансування та показники, які використовуються на системному рівні.

Таблиця 1. Показники освіти, які використовуються агентствами із забезпечення якості

Показник	Кількість агенцій, що використовують показник
Кількість працівників	11
Коефіцієнт відрахувань	10
Кількість студентів	8
Співвідношення студентів і співробітників	7
Задоволеність студентів	7
Дані щодо прийому та зарахування	6
Відсоток студентів, що успішно завершили навчання	5
Мобільність студентів	5
Мобільність працівників	4
Публікації працівників	4
Дані щодо фінансування	3
Педагогічне навантаження	3
Підтримка студентів	3
Розмір, засоби та ресурси	2
Академічні досягнення/оцінки	2

Джерело: *складено автором за даними* [11, с. 8].

Жодне агентство не повідомило, що лише показники будуть використовуватися як основа для результатів зовнішнього забезпечення якості. Також враховуються висновки експертних робочих груп та результати інспекції під час відвідування закладу вищої освіти. Це відповідає узгодженому підходу до зовнішнього забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (стандарти ESG 2.3 і 2.4). Зрозуміло також, що різноманітність підходів до зовнішнього забезпечення якості (наприклад, програмний чи інституційний рівень) у поєднанні з принципом інституційної відповідальності за якість надання освіти та різноманітністю інституційних та програмних профілів

ускладнюють для агенцій використання єдиного стандартного набору показників. В таких міжнародних університетських рейтингах як U-Multirank, ARWU, CWUR тощо застосовуються наступні показники: опитування студентів, репутаційні дослідження, опитування студентів, працевлаштування випускників, прогрес студентів, чисельність студентів та працівників, статистика інтернаціоналізації, інтернаціональні елементи у програмах, гендерний баланс щодо персоналу та студентів, контакти з робочим середовищем. Найпоширеніші показники у формулах фінансування представлені в таблиці 2.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, представлений в статті комплекс структурних показників та рівнів освіти, що характеризують розвиток освіти в різних країнах світу базується на існуючих методиках Євростату, національних систем освіти, міжнародних університетських рейтингів, що лежать в основі забезпечення якості освіти. Рівні освіти у більшості країн світу не мають значних відмінностей, не зважаючи на особливості, притаманні кожній країні, вони відображають розвиток системи освіти протягом життя. Дана освітня система включає всі вікові групи населення. Показники, що характеризують розвиток безпосередньо вищої освіти, є основою для зовнішнього забезпечення якості згідно узгодженому підходу в Європейському просторі вищої освіти за відповідними стандартами.

Згідно сучасних глобальних тенденцій розвитку вищої освіти можна виділити напрями децентралізація системи вищої освіти, автономізації ВНЗ, посилення підприємницької складової в системі вищої освіти. Мета подальших досліджень полягає в структуризації і удосконаленні показників розвитку освіти та формуванні їх цілісної системи в контексті забезпечення сталого розвитку.

Таблиця 2. Показники, що використовуються в національних або системних формулах фінансування

Показник	Кількість систем, що використовують показник
Кількість зарахованих студентів на рівні бакалаврату	22
Кількість зарахованих студентів на рівні магістратури	22
Сума отриманого зовнішнього фінансування	17
Кількість зарахованих студентів в аспірантуру	17
Кількість отриманих ступенів (рівень бакалавра)	17
Кількість отриманих ступенів (рівень магістра)	16
Сума отриманого фінансування на рівні ЄС/на міжнародному рівні	15
Кількість отриманих ECTS	14
Кількість отриманих ступенів (докторський рівень)	13
Частка/кількість іноземних студентів	13
Кількість працівників	12
Індикатори, пов’язані з різноманітністю (стать/соціально-економічний статус/учні з особливими потребами)	10
Рівень працевлаштування випускників	10
Частка/кількість іноземних працівників	8
Кількість виконаних дисертацій	6
Суспільно-корисна діяльність	4
Співвідношення студентів і співробітників	2
Місце у міжнародному рейтингу	2
Місце у національному рейтингу	2

Джерело: *складено автором за даними* [12, с. 10]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. International Standard Classification of Education ISCED 2011. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf.
2. Education Council. Looking to the Future. 2020. URL: https://uploadstorage.blob.core.windows.net/public-assets/education-au/pathways/Final%20report%20-%2018%20June.pdf.
3. Eurostat. Education and training database. Participation in early childhood education by sex (children aged 4 and over). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_30_esmsip2.htm.
4. Eurostat. Education and training database. Low achieving 15-year-olds in reading, mathematics or science. URL:https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_40_esmsip2.htm.
5. Eurostat. Education and training database. Adult participation in learning by sex. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_60_esmsip2.htm.
6. Eurostat. Education and training database. Tertiary educational attainment by sex. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_20_esmsip2.htm.
7. Eurostat. Education and training database. Early leavers from education and training by sex. URL:https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_10_esmsip2.htm.
8. Eurostat. Education and training database. Young people neither in employment nor in education and training. URL:https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/edat1_esms.htm.
9. European Commission/EACEA/Eurydice, 2021. The Structure of the European Education Systems 2021/22: Schematic Diagrams. Eurydice Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
10. Eurostat. Education and training database. Employment rates of recent graduates. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/edat1_esms.htm.
11. Loukkola, T., Peterbauer, H. & Gover, A. Exploring Higher Education Indicators. 2020. Brussels, European University Association.
12. OECD. Education at a Glance, 2021. Paris: OECD.

REFERENCES

1. International Standard Classification of Education ISCED. (2011). Retrieved from: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf.
2. Education Council. Looking to the Future. (2020). Retrieved from: https://uploadstorage.blob.core.windows.net/public-assets/education-au/pathways/Final%20report%20-%2018%20June.pdf.
3. Eurostat. Education and training database. Participation in early childhood education by sex (children aged 4 and over) Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_30_esmsip2.htm.
4. Eurostat. Education and training database. Low achieving 15-year-olds in reading, mathematics or science. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_40_esmsip2.htm.
5. Eurostat. Education and training database. Adult participation in learning by sex. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_60_esmsip2.htm.
6. Eurostat. Education and training database. Tertiary educational attainment by sex Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_20_esmsip2.htm.
7. Eurostat. Education and training database. Early leavers from education and training by sex. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_04_10_esmsip2.htm.
8. Eurostat. Education and training database. Young people neither in employment nor in education and training. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/edat1_esms.htm.
9. European Commission/EACEA/Eurydice. (2021). The Structure of the European Education Systems 2021/22: Schematic Diagrams. Eurydice Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
10. Eurostat. Education and training database. Employment rates of recent graduates Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/edat1_esms.htm.
11. Loukkola, T., Peterbauer, H. & Gover, A. (2020). Exploring Higher Education Indicators. Brussels, European University Association.
12. OECD. Education at a Glance. (2021). Paris: OECD.

Ivan Ryabokon, PhD in Economics, Senior lecturer, Department of Socioeconomics and Personnel Management, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine

FEATURES OF EDUCATION DEVELOPMENT INDICATORS FORMATION

Abstract
Introduction. The article analyzes certain structural indicators which characterize education development in different countries of the world according to Eurostat, national education systems, and international university rankings. Levels of education according to the International Standard Classification of Education (ISCED), as a comprehensive statistical description of national education systems developed by UNESCO, are also considered. Indicators of the quality of education used by a number of agencies for education quality assurance are reviewed.
Purpose. The purpose of the article is to study modern features of quality of education indicators formation, taking into account the latest trends in the market of educational services.
Method (methodology). The methodological basis of the research is scientific works on the current state and peculiarities of education development indicators' formation in the world. Dialectical, systemic and synergistic approaches and methods of general scientific knowledge: comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, were used at all stages of the research.
Results. The complex of structural indicators and levels of education characterizing the development of education in different countries of the world is based on the existing methods of Eurostat, national education systems, international university ratings, which are the basis for ensuring the quality of education. Levels of education in most countries of the world do not have significant differences, despite the peculiarities inherent in each country, they reflect the development of the education system throughout life. This educational system includes all age groups of the population. The indicators characterizing the higher education development are the basis for external quality assurance according to the agreed approach in the European area of higher education according to the relevant standards. According to current global trends in the higher education development, it is possible to distinguish the directions of higher education system decentralization, autonomy of higher education institutions, and strengthening of entrepreneurial component in higher education system. The purpose of further research is structuring and improvement of education development indicators and the formation of their integral system in the context of ensuring sustainable development.

Keywords: education; development indicators; institutions of higher education; agencies for education quality assurance; education financing formulas.

Cite as: Ryabokon, I. (2022). Features of education development indicators formation. *Economic analysis,* 32 (3), 63-69. DOI: 10.35774/econa2022.03.063

DOI: 10.35774/econa2022.03.070

JEL classification: E24, J17, J23, J44, J60, O18, R58
UDC: 338.001

Йосиф СИТНИК
доктор економічних наук, доцент, завідувач,
кафедра менеджменту персоналу та адміністрування,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: yosyf.s.sytnyk@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8718-5738
ResearcherID: R-5946-2017

ЕКОНОМІЧНА АКТИВНІСТЬ МОЛОДІ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: СТАГНАЦІЯ ЕКОНОМІКИ, ПАНДЕМІЯ, ВОЄННИЙ СТАН

Анотація

Вступ. Працевлаштування для людини є ключовим питанням життєдіяльності. Для молоді воно набуває значно важливішого аспекту, адже саме молодь формує нові риси майбутнього ринку праці. В процесі працевлаштування на ринку праці молоді працівники можуть стати новою краплею ідей, змін, вони доволі легко проявляють свою мобільність, водночас вони часто викликають занепокоєння у роботодавців через брак досвіду або повну його відсутність чи недостатню терпеливість, що знижує їхню конкурентоспроможність перед більш досвідченими конкурентами. Потребують наукової уваги теоретичні та прикладні проблеми, що стосуються зміни моделі працевлаштування молоді задля економічного зростання і розвитку в Україні.

Мета. Визначення тенденцій працевлаштування молоді, її ціннісних орієнтацій та пріоритетності сучасних навичок і вмінь в умовах стагнації національної економіки, пандемія та воєнного стану в Україні.

Метод. Застосовано теоретико-методологічний інструментарій та методи анкетування – опитування молоді щодо досвіду їхнього працевлаштування; статистичний – оброблення та аналіз даних анкетування, а також матеріалів центру зайнятості; графічний і табличний – підсилення наочного викладення матеріалу і даних, отриманих в процесі дослідження; узагальнення та абстрактно-логічний при формулюванні висновків та рекомендацій.

Результати. У статті досліджено проблемні питання молодіжного ринку праці, які потребують першочергового вирішення в умовах сучасних викликів. Здійснено порівняння в часовому вимірі та виокремлено найвагоміші особистісні цінності, життєві пріоритети та цілі молоді, які разом із пріоритетністю сучасних навичок та вмінь є найбільш затребуваними на ринку праці в умовах пандемії та воєнного стану. Розглянуто тенденції попиту молоді на вибір професії, яку вони вважають перспективною і високооплачуваною та якою б хотіли оволодіти задля досягнення успіху та матеріального добробуту. Проаналізовано та визначено вагомість причин, що можуть завадити працевлаштуватися молоді в Україні за отриманою професією в умовах сьогодення. Встановлено основні джерела пошуку роботи, що є найбільш ефективними для молоді, зокрема Інтернет ресурси та особисті контакти. Окреслено ключові завдання, які потрібно паралельно вирішити на ринку праці України у середньостроковій перспективі для формування національної моделі молодіжної політики.

Ключові слова: молодь; працевлаштування; ринок праці; професія; цінності; навички; вміння; молодіжна політика.

Вступ

Працевлаштування для людини є ключовим питанням життєдіяльності. Для молоді воно набуває значно важливішого аспекту, адже саме молодь формує нові риси майбутнього ринку праці. В процесі працевлаштування на ринку праці молоді працівники можуть стати новою краплею ідей, змін, вони доволі легко проявляють свою мобільність, водночас вони часто викликають занепокоєння у роботодавців через брак досвіду або повну його відсутність

© Йосиф Ситник, 2022

Отримано: 06.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Ситник Й. Економічна активність молоді в умовах національних викликів: стагнація економіки, пандемія, воєнний стан. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 70-79. DOI: 10.35774/econa2022.03.070

чи недостатню терпеливість, що знижує їхню конкурентоспроможність перед більш досвідченими конкурентами. Відтак актуальною є проблема з'ясування причин низького рівня працевлаштування молоді відповідно до здобутої професії та окреслення напрямів їх вирішення. Потребують наукової уваги теоретичні та методологічні проблеми, що стосуються зміни моделі працевлаштування молоді задля економічного зростання і розвитку в Україні.

Теоретичні та прикладні аспекти розвідки стосовно проблематики молодіжної зайнятості та перспектив її розвитку висвітлено у праці К. Бондаревська [1], особливості молодіжного безробіття як одну з визначальних проблем соціально-економічного розвитку України розглянуто Т. Чатченко [11], теоретичні засади ринку праці в економічній системі розкрито в статті авторів Л. Волянська-Савчук і В. Красовський В. [2], соціально-економічну ефективність зайнятості молоді досліджено авторами Т. Збрицька та В. Мінін [3], світові моделі молодіжної політики висвітлено у статті Л. Костенко [4], регулювання молодіжного сегменту ринку праці на засадах восьмої цілі сталого розвитку в умовах Індустрії 4.0 досліджено у праці О. Трофименко, Л. Борданова та А. Володіна [9], а також. економічний та психолого-правовий аналіз молодіжної політики зайнятості в Україні розкрито у праці І. Ушакова-Кирпач, А. Калінін і О. Грабінчук [10].

У контексті цього дослідження частина завдання полягає у з'ясуванні особливостей організаційно-правового регулювання працевлаштування молоді в Україні, причин дисбалансу у освітньому секторі та на молодіжному ринку праці, а також дослідженні тенденції форм зайнятості молоді в Україні.

Мета статті

Метою дослідження є визначення тенденцій працевлаштування молоді, її ціннісних орієнтацій та пріоритетності сучасних навичок і вмінь в умовах стагнації національної економіки, пандемії й воєнного стану в Україні та окреслення засад моделі молодіжної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зростання безробіття стало світовою тенденцією, серед молоді ця тенденція проглядається набагато глибше, тому потребує адекватних заходів реагування. Для українського молодіжного ринку праці загрозою є й відтік молодих спеціалістів за кордон, де вони вбачають кращий заробіток, можливості чи майбутнє загалом. Безсистемність правового поля у справах працевлаштування молоді знижує потенційні шанси молоді. За крайні роки із приходом Covid-19, а також широкомасштабної російсько-української війни ринок праці вимагає додаткових характеристик до кандидатів, що одночасно є і викликом для молодих фахівців, але також і може погіршити стан на українському ринку праці.

Щоб проаналізувати стан молоді під час зазначених викликів, з якими їм довелося стикнутися, здійснено анкетування низки осіб у Кам'янка-Бузькій територіальній громаді Львівської області. У цьому анкетуванні взяли участь 52 респонденти. За статтю респонденти співвідносяться таким чином: чоловіків – 38,5%, або 20 осіб; жінок – 61,5%, або 32 особи.

За віковою структурою переважала вікова категорія 30-35 років – 31% опитаних (16 осіб), за нею друга за величенною категорія 25-29 років – 29% (15 опитаних), тоді вікова категорія 20-24 років із чисельністю 14 осіб, що становить 27% опитаних і остання за чисельністю вікова категорія 15-19 років – 13% опитаних, або 7 осіб (рис. 1).

За видом діяльності у опитуванні переважали особи, що працюють 44,2% (23 особи), другими за чисельністю були студенти – 30,8% (16 осіб) та 9,6% опитаних перебували у декретній відпустці (5 осіб) (рис. 2).

У розрізі освіти опитуваних 63,5% (33 особи) мають вищу освіту, 15,4% (8 осіб) – повну середню, 13,5% (7 осіб) володіють професійно-технічною освітою та 7,7% (4 особи) – базовою середньою освітою.

Розподіл респондентів за місцем проживання представлено на рис. 3.

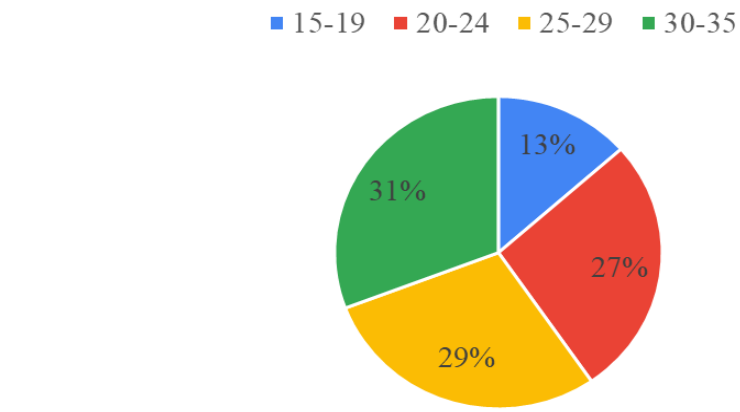

Рис. 1. Вікова структура опитаної молоді

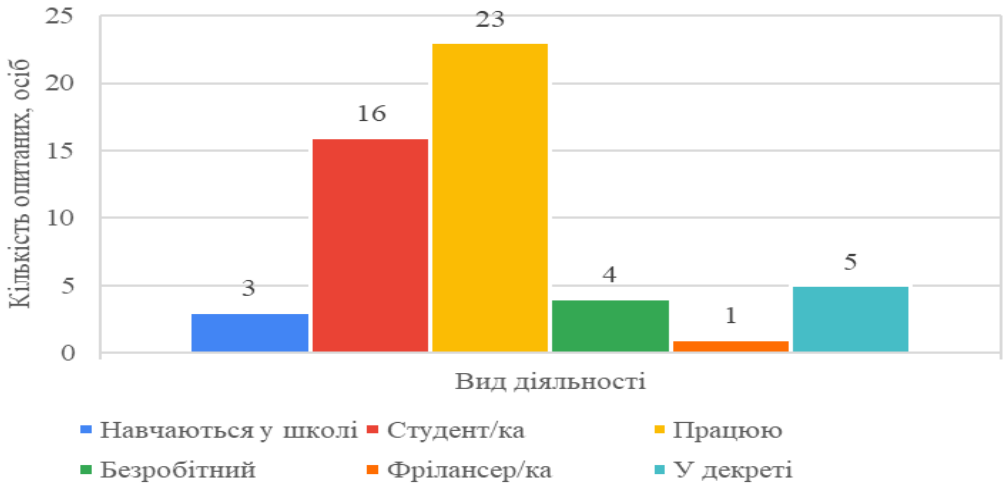

Рис. 2. Структура за видом діяльності опитаної молоді

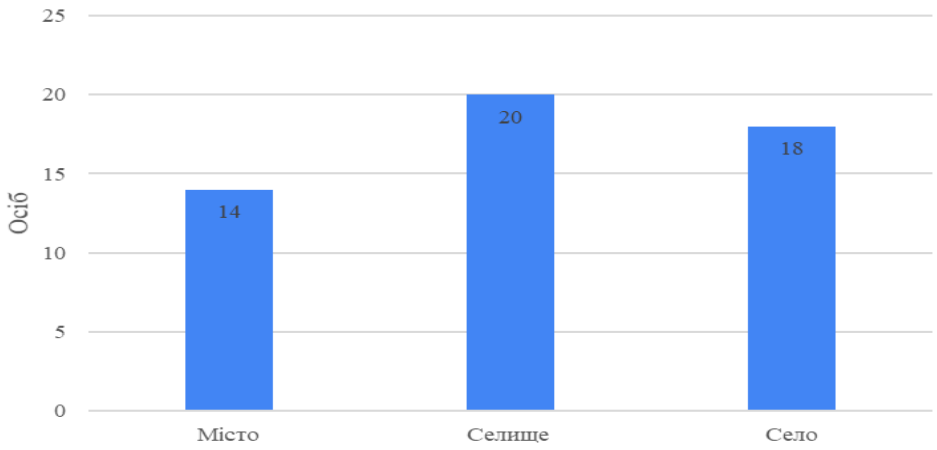

Рис. 3. Чисельність респондентів за місцем проживання

Під час дослідження респондентам були задані питання про проблеми, які на їхню думку, потребують першочергового вирішення у їхній територіальній громаді (ТГ). Відтак 36,5% респондентів відповіли, що у їхній ТГ низький рівень заробітної плати, пенсії чи стипендії та 25% відповіли, що у них високий рівень цін на продукти та комунальні послуги. Проблема безробіття в ТГ стоїть лише на 3 місці із показником 17,3% опитуваних. Також респонденти у цьому питанні скористалися можливістю вказати інший варіант і є наступні три варіанти: корупція; непотизм/блат; диверсифікація моноіндустріальної економіки громади.

Наявність відмінних від наданих варіантів відповідей не може не привертати уваги, оскільки це свідчить про те, що категорія молоді цікавиться політичною діяльністю чи діяльність у їхній ТГ окремо, має власну думку і відкрито висловлює її (рис. 4).

Рис. 4. Важливість проблемних питань, які на думку молоді, потребують першочергового вирішення у їхній ТГ [7]

В процесі опитування були задані питання цінностей респондентів, які порівняно із результатами опитування Міністерства молоді і спорту України «Становище молоді України 2021» (табл. 1). За даними цього аналізу можна стверджувати, що акцент цінностей дещо змінився після введення воєнного стану у лютому 2022 року. Для наших респондентів на питання «Що у житті є найціннішим особисто для Вас?» на першому місці станом на 2022 рік є відчуття захищеності та впевненість у майбутньому, а для респондентів 2021 року було найважливіше бути здоровим та добре почуватися. Єдине що співпадає, то шоста позиція у відповіді «особистий розвиток». Також, один із опитуваних респондентів додав варіант «знайти роботу», що за сьогоднішніх умов набуло нового значення.

Згідно із рисунком 5 можна зазначити, що найбільше у житті респонденти хотіли б досягти сімейного щастя – 32,7% опитаних, а на другому місці для них це воля і незалежність у власних рішеннях та вчинках – 19,2%.

Таблиця 1. Що у житті є найціннішим особисто для Вас?

№ з/п	За анкетним дослідженням (52 опитаних) станом на 15.06.2022		За анкетуванням «Становище молоді України 2021» (2000 опитаних)	
1.	Відчуття захищеності та впевненості у майбутньому	48,10%	Бути здоровим, добре почуватися	75,70%
2.	Щаслива сім'я	44,20%	Матеріальний добробут	58,70%
3.	Матеріальний добробут	42,30%	Надійні друзі	45,80%
4.	Бути здоровим, добре почуватися	36,50%	Щаслива сім'я	40,90%
5.	Цікава і улюблена робота	21,20%	Відчуття захищеності та впевненості у майбутньому	39,70%
6.	Особистий розвиток	15,40%	Особистий розвиток	37,40%
7.	Надійні друзі	13,50%	Цікава і улюблена робота	37%
8.	Знайти роботу	1,90%	-	-

Сформовано на основі джерел [7; 8].

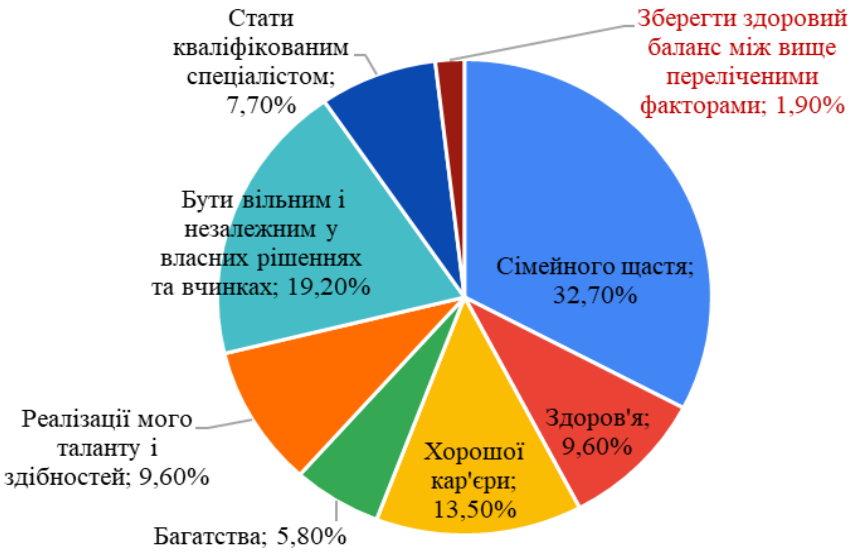

Рис. 5. Відповіді респондентів на питання «Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?» [7]

Якщо ж порівнювати відповіді респондентів стосовно питання «Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?» від Міністерства молоді і спорту України «Становище молоді України 2021» у 2021 році, то виявимо, що незмінно на першому місці для респондентів залишається сімейне щастя, третє місце – хороша кар'єра та п'яте місце – реалізація власного таланту і здібностей. Здоров'я ж у 2022 році для респондентів змістилося із другої на 4 сходинку, а другу сходинку зайняла потреба досягти волі і незалежності у власних рішеннях та вчинках. Багатство ж тепер понизилося на 3 щаблі і займає останнє місце (табл. 2). Також для респондентів появився новий критерій – це зберегти здоровий баланс між всіма вище переліченими факторами.

Водночас розгляд питань пов'язаних із пандемією, то до коронавірусної хвороби працювало 51,9% опитуваних, відповідно 48,1% не працювали. Під впливом пандемії із тих хто працював роботу втратили 11,5%, а 88,5% – не втратили. В опитуванні було також з'ясовано наскільки респонденти вважають, що пандемія вплинула на їхнє життя, де згідно шкали: 1 – це зовсім не вплинула, а 10 – дуже вплинула.

Таблиця 2. Чого найбільше Ви хотіли б досягти в житті?

№ з/п	За анкетним дослідженням (52 опитаних) станом на 15.06.2022	За анкетуванням «Становище молоді України 2021» (2000 опитаних)
1	Сімейного щастя	Сімейне щастя
2	Бути вільним і незалежним у власних рішеннях та вчинках	Здоров'я
3	Хорошої кар'єри	Хороша кар'єра
4	Здоров'я	Багатства
5	Реалізації мого таланту і здібностей	Реалізації мого таланту і здібностей
6	Стати кваліфікованим спеціалістом	Бути вільним і незалежним у власних рішеннях та вчинках
7	Багатства	Стати кваліфікованим спеціалістом
8	Зберегти здоровий баланс між вище переліченими факторами	

Сформовано на основі джерел [7; 8].

Відтак найбільше – 13 респондентів, а це ¼ опитаних відповіли, що пандемія вплинула на їхнє життя на 8 балів, що доволі високий показник, але цікаво те, що немає жодного респондента, хто б вважав, що пандемія не вплинула на них зовсім. Більшість вважає, що хоча б невеликий вплив таки був і 2 респонденти вважають, що пандемія вплинула на їхнє життя на 10 балів.З огляду на пандемію та воєнний стан респондентів запитали які навички на їхню думку видаються особливо необхідними на сьогодні і 32 респонденти, а це 61,5% відповіли, що це стресостійкість (рис. 6).

Рис. 6. Пріоритетність сучасних навичок та вмінь на думку респондентів

Стосовно питання респондентам яку професію вони вважають перспективною і високооплачуваною та якою вони б хотіли оволодіти, то відповіді розподілилися таким чином (рис. 7).

Як свідчать результати цього опитування найбільш високооплачуваною назвали IT-сферу і пов’язані із нею професії, а також ця сфера є лідером серед професій, які б хотіли займати респонденти. Також д престижних професій ввійшли менеджмент, юриспруденція, сфера охорони здоров’я.

Серед опитаних на запитання «Які професії на Вашу думку дають сьогодні можливість досягти успіху в житті?» поширеними були наступні відповіді:

– та професія, що лежить «вам до душі». Успішними і багатими є і художники, і медики і сантехніки.
– важко виділити (кожна професія має значення). Інше питання чи хоче сама людина успіху і чи докладає зусиль до цього.
– будь-яка професія, яка є призначенням людини.

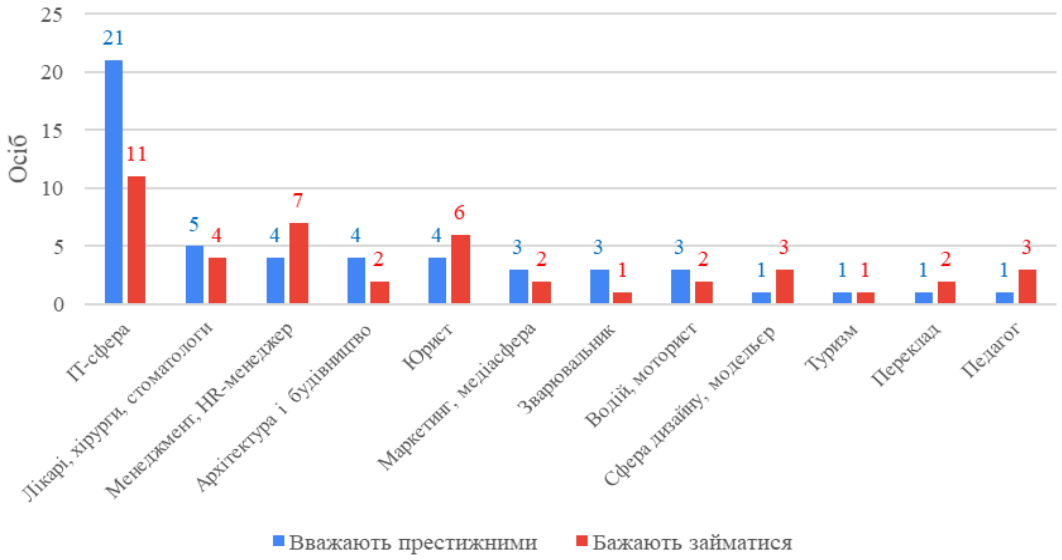

Рис. 7. Пріоритетність сучасних професій на думку респондентів [7]

Серед джерел пошуку роботи, що є найбільш ефективними респонденти виділяють Інтернет – 34 опитаних (65,4%), а також особисті контакти: друзів, родичів знайомих – 26 осіб (50%). Найменш ефективними при пошуку роботи вважають кадрові агентства – 2 особи (3,8%).

Водночас 76,9% молодих осіб вважають, що можуть реалізуватися в Україні, 34,6% не бажають емігрувати за кордон, а 28,8% осіб бажають попрацювати за кордоном певний час або повчитися і потім повернутися. Проте 23,1% опитаних не бачать можливості своєї реалізації в Україні, а 25% планують емігрувати найближчим часом або шукають таку можливість. Ще 11,5% респондентів важко відповісти на питання «чи хочуть вони емігрувати із України?».

Серед причин, які зможуть завадити респондентам працевлаштуватися за отриманою професією, вони виділяють проблему відсутності вакансій загалом і саме у їхньому місці проживання та проблему браку досвіду (рис. 8).

Відтак перед урядом України постає завдання створити власну модель молодіжної політики, яка б спрямовувалася на тісну співпрацю із молоддю, беручи до уваги досвід і помилки країн світу, які вже успішно із цим впоралися.

У своїй основі українська модель має передбачати такі складові:
– розвиток інститутів громадянського суспільства на засадах україноцентризму;
– оцінка ефективності роботи з молоддю та звітування перед громадою про стан роботи з молоддю;
– розвиток інфраструктури молодіжної політики, зокрема її організаційна та фінансова підтримка;
– забезпечення умов для участі молоді та громадського нагляду за нею;
– забезпечення діяльності молодіжних центрів та працівників.

Водночас при врахуванні зарубіжного досвіду необхідно також зважати на такі аспекти: рівень економічного розвитку України; ментальність народу; національна культура; можливості держави; потреби держави.

Опертя на досвід та ефективні моделі молодіжної політики європейських країн, в українських реаліях сьогодення має корелюватися із принципом єдності та узгодженості між виконавчою владою, місцевим самоврядуванням та представництвом молоді.

Рис. 8. Вагомість причин, що можуть завадити працевлаштуватися за отриманою професією [7]

В умовах децентралізації та воєнного стану на регіональному рівні (рівні ТГ) варто активізувати сектор молодіжного підприємництва, зокрема у селах і малих селищах це б допомагало молоді реалізовуватися у власних вподобаннях. Відкритий простір, що об'єднував би матеріальну базу й інструментальний аспект, дозволяв би практично збагачуватися молоді, а плюсом би ставала можливість покращення комунікативних навичок.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Проведене вибіркове анкетування молоді свідчить про те, що цінності молоді у першому півріччі 2022 року після початку активної фази російсько-української війни, дуже змінилися, якщо порівнювати із державним опитуванням 2021 року. Зараз молодь найбільше бажає відчуття захищеності та впевненості у майбутньому та сімейного щастя, а у 2021 році вони бажали здоров'я і матеріального добробуту. За цим же опитуванням можна стверджувати, що в умовах сьогодення сучасна молодь є більше зацікавлена у громадській та політичній діяльності та має власну точку зору. Найбільш престижною і оплачуваною професією у 2022 році молодь вважає, що є IT-сфера. Молодіжна політика України потребує глибокої трансформації, аби сприяти стабільному зростанню, якісному і збалансованому розвитку національного ринку праці.

У подальших дослідженнях варто обґрунтувати засади, принципи та інструментарій новітньої моделі працевлаштування молоді в умовах провадження післявоєнної національної економічної політики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаревська К. В. Молодіжна зайнятість: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Економіка і організація управління: збірник наукових праць*. 2016. №2 (22). С. 24-32.
2. Волянська-Савчук Л., Красовський В. Теоретичні засади ринку праці в економічній системі. *Економіка і організація управління*. 2019. 1 (33). С. 21–32.
3. Збрицька Т. П, Мінін В. С. Соціально-економічна ефективність зайнятості молоді: регіональний аспект. *Економіка і організація управління*. 2021. Т. 43, № 3. С. 156–167.
4. Костенко Л. Світові моделі молодіжної політики: досвід для України. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали IV Всеукр. за міжнар. участю науково-практ. конф., м. Полтава, 23 жовт. 2019 р*. Полтава, 2019. С. 71–75.
5. Матюк Т. В., Панчева Ю. С. Молодіжне безробіття в Україні на сучасному етапі розвитку. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Т. 20, № 3. С. 189–194.

6. Новий Закон «Про молодь». URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/rpr_youth_presentation.pdf.

7. Рогуцька І. В. Дослідження сучасних тенденцій працевлаштування молоді (за матеріалами Кам'янка-Бузької районної філії Львівського центру зайнятості) : Кваліфікаційна робота здобувача освітнього ступеня бакалавр спеціальності 051 Економіка / кер.: док. ек. наук Ситник Й.С. Львів. 2022. 90 с.

8. Становище молоді України 2021. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/ stanovishche-molodi-2021.pdf.

9. Трофименко О., Борданова Л., Володіна А. Регулювання молодіжного сегменту ринку праці на засадах восьмої цілі сталого розвитку в умовах Індустрії 4.0. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31, № 1. С. 261–270.

10. Ушакова-Кирпач І., Калінін А., Грабінчук О. Економічний та психолого-правовий аналіз молодіжної політики зайнятості в Україні. *Наукові перспективи*. 2022. Т. 21, № 3. URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-145-157.

11. Чатченко Т. Молодіжне безробіття як одна з визначальних проблем соціально-економічного розвитку України та шляхи його вирішення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 250–253. URL: http://global-national.in.ua/archive/14-2016/52.pdf.

12. Чорна Н. Ринок праці України: сучасні виклики. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 1. С. 64–73.

REFERENCES

1. Bondarevs'ka, K. V. (2016). Molodizhna zaynyatist': suchasni tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku [Youth employment: current trends and development prospects]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya,* 2(22), 24-32. [in Ukrainian].

2. Volyans'ka-Savchuk, L., Krasovs'kyy, V. (2019). Teoretychni zasady rynku pratsi v ekonomichniy systemi [Theoretical foundations of the labor market in the economic system]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya,* 1(33), 21–32. [in Ukrainian].

3. Zbryts'ka, T., Minin, V. (2021). Sotsial'no-ekonomichna efektyvnist' zaynyatosti molodi: rehional'nyy aspekt [Socio-economic efficiency of youth employment: regional aspect]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*. 43, 3, 156–167. [in Ukrainian].

4. Kostenko, L. (2019). Svitovi modeli molodizhnoyi polityky: dosvid dlya Ukrayiny [World models of youth policy: experience for Ukraine]. *Adaptatsiya pravovoyi systemy Ukrayiny do prava Yevropeys'koho Soyuzu : teoretychni ta praktychni aspekty : materialy IV Vseukrayins'koyi za mizhnarodnoyu uchastyu naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, m. Poltava, 23 zhovtnya 2019 r.* 71–75. [in Ukrainian].

5. Matyuk, T., Pancheva, Yu. (2020). Molodizhne bezrobittya v Ukrayini na suchasnomu etapi rozvytku [Youth unemployment in Ukraine at the current stage of development]. *Pryazovs'kyy ekonomichnyy visnyk,* 20(3), 189-194. [in Ukrainian].

6. Novyy Zakon «Pro molod'». Retrieved from: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/rpr_youth_presentation.pdf.

7. Rohuts'ka, I. (2022). Doslidzhennya suchasnykh tendentsiy pratsevlashtuvannya molodi (za materialamy Kam'yanka-Buz'koyi rayonnoyi filiyi L'vivs'koho tsentru zaynyatosti) [Study of modern trends in youth employment (based on the materials of the Kamianka-Buzka district branch of the Lviv Employment Center)] : *Kvalifikatsiyna robota zdobuvacha osvitn'oho stupenya bakalavr spetsial'nosti 051 Ekonomika / ker.: dok. ek. nauk Sytnyk Y.S. L'viv.* 90. [in Ukrainian].

8. Stanovyshche molodi Ukrayiny 2021. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/ stanovishche-molodi-2021.pdf.

9. Trofymenko, O., Bordanova, L., Volodina, A. (2021). Rehulyuvannya molodizhnoho sehmentu rynku pratsi na zasadakh vos'moyi tsili staloho rozvytku v umovakh Industriyi 4.0. [Regulation of the youth segment of the labor market on the basis of the eighth goal of sustainable development in the conditions of Industry 4.0.]. *Ekonomichnyy analiz,* 31(1), 261–270. [in Ukrainian].

10. Ushakova-Kyrpach, I., Kalinin, A., Hrabinchuk. O. (2022). Ekonomichnyy ta psykholoho-pravovyy analiz molodizhnoyi polityky zaynyatosti v Ukrayini [Economic and psychological and legal analysis of youth employment policy in Ukraine]. *Naukovi perspektyvy,* 21, 3. Retrieved from: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-145-157. [in Ukrainian].

11. Chatchenko, T. (2016). Molodizhne bezrobittya yak odna z vyznachal'nykh problem sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny ta shlyakhy yoho vyrishennya [Youth unemployment as one of the defining problems of the socio-economic development of Ukraine and ways to solve it]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky,* 14, 250–253. Retrieved from: http://global-national.i.n.ua/archive/14-2016/52.pdf. [in Ukrainian].

12. Chorna, N. (2020). Rynok pratsi Ukrayiny: suchasni vyklyky [Labor market of Ukraine: modern challenges]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky,* 1, 64–73. [in Ukrainian].

Yosyf Sytnyk, Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, Head, Department of Human Resource Management and Administration, Lviv Politechnic National University, Ukraine

ECONOMIC ACTIVITY OF YOUTH IN CONDITIONS OF NATIONAL CHALLENGES: ECONOMIC STAGNATION, PANDEMIC, MARTIAL LAW

ABSTRACT

Introduction. Employment for a person is a key issue of life. For young people, it acquires a much more important aspect, because it is young people who form new features of the future labor market. In the process of employment in the labor market, young workers can become a new drop of ideas, changes, they demonstrate their mobility quite easily, at the same time, they often cause concern among employers due to lack of experience or its complete absence or lack of patience, which reduces their competitiveness in front of more experienced competitors. Theoretical and applied problems related to changing the model of youth employment for the sake of economic growth and development in Ukraine need scientific attention.
Goal. Determination of youth employment trends, their value orientations and prioritization of modern skills and abilities in the conditions of stagnation of the national economy, pandemic and martial law in Ukraine.
Method. The theoretical-methodological toolkit and surveying methods are applied – interviewing young people about their employment experience; statistical – processing and analysis of questionnaire data, as well as employment center materials; graphic and tabular – strengthening the visual presentation of the material and data obtained in the research process; generalization and abstract-logical when formulating conclusions and recommendations.
Results. The article examines the problematic issues of the youth labor market, which require priority solutions in the context of modern challenges. A comparison was made in the temporal dimension and the most important personal values, life priorities and goals of young people were singled out, which, together with the priority of modern skills and abilities, are the most in demand on the labor market in the conditions of a pandemic and martial law. The trends of young people's demand for the choice of a profession, which they consider promising and highly paid and which they would like to master in order to achieve success and material well-being, are considered. The importance of the reasons that can prevent youth from getting a job in Ukraine in the received profession in today's conditions has been analyzed and determined. The main sources of job search, which are the most effective for young people, have been established, including Internet resources and personal contacts. The key tasks that need to be solved in the labor market of Ukraine in the medium term in order to form a national model of youth policy are outlined.

Keywords: youth; employment; labor market; profession; values; skills; abilities; youth policy.

Cite as: Sytnyk, Y. (2022). Economic activity of youth in conditions of national challenges: economic stagnation, pandemic, martial law. *Economic analysis,* 32 (3), 70-79. DOI: 10.35774/econa2022.03.070

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: 10.35774/econa2022.03.080 **JEL classification: A13, D40, O30, R30**
UDC: 330.3:338.3

Людмила ЄЛІСЄЄВА
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та природокористування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна
E-mail: Yelisieieva.Liudmyla@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8801-3329
ResearcherID: Q-9086-2017

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ЖИТЛА В УКРАЇНІ: МІКРО- ТА МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація

Вступ. У статті досліджено теоретичні і практичні аспекти розвитку ринку житлової нерухомості України під впливом безпекового та глобальних викликів.

Мета. Мета статті полягає в виявленні особливостей і перспектив розвитку ринку житла в Україні у довоєнний і воєнний періоди.

Метод (методологія). За допомогою системного підходу й структурного аналізу систематизовано основні типи житла, узагальнено недоліки та чинники, що стимулюють і стримують розвиток такого ринку на мікро- та макрорівнях.

Результати. Проаналізовано стан і динаміку формування житла в Україні у довоєнний період. Виявлено, що впродовж останніх років ціни на первинне та вторинне житло постійно зростали. За допомогою статистичного та компаративного методів зроблено висновок, що тенденції розвитку ринку житла в Україні не повністю відповідали світовим трендам. Специфікою розвитку національного ринку було зростання попиту на т.зв. «хрущовки» та недооцінка споживачами нових інноваційних рішень на даному ринку. Під час дослідження напрямів розвитку ринку житла в Україні в контексті зарубіжного досвіду було проведено PEST-аналіз, за допомогою якого виокремлено політичні, економічні, соціальні та технологічні чинники, які стимулюють, або ж навпаки стримують розвиток ринку житлової нерухомості у національній економіці. З'ясовано, що в довоєнний період на ринку нерухомості з'явився новий тренд – поширення екологічного житла. Конкретизовано, що найбільше ринок житлової нерухомості України постраждав внаслідок пандемії covid-19 та був зруйнований в окремих регіонах внаслідок війни. У довоєнний період проблемами для розвитку національного ринку житла були корупційні ризики, високі ставки іпотечного кредитування, неефективність судової системи захисту прав власників тощо. Наразі важливими кроками в напрямі розвитку житлової сфери є усунення ризиків, а також розроблення візії щодо відбудови житлового фонду України, доступного й комфортного для українців. Підсумовано, що новобудови мають бути не лише комфортними, а й виконувати як безпекову, так і енергозбергозберігаючу функції. Для цього необхідна консолідація зусиль усіх суб'єктів національної економіки та міжнародної спільноти.

Ключові слова: житлова нерухомість; ринок житла; ринкова структура ринку житла; ціноутворення на ринку нерухомості; економічна політика.

Вступ

Із початком війни національний ринок нерухомості фактично зупинився і зараз поступово відновлює роботу. Станом на початок червня 2022 р. вартість зруйнованого житла уже перевищила 40 млрд доларів. У повоєнний період гостро стане питання відбудови житла та розвитку ринку нерухомості для задоволення первинних потреб українців.

© Людмила Єлісєєва, 2022

Отримано: 10.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Єлісєєва Л. Особливості розвитку ринку житла в Україні: мікро- та макроекономічні аспекти. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 80-85. DOI: 10.35774/econa2022.03.080

Це підтверджує актуальність вибраної нами проблематики.

У довоєнний період окремі аспекти цієї проблеми досліджували В. Воронін [1], С. Кобзан [2], Н. Петрищенко [3], О. Поморцева та ін. Проте з початком війни ця тема потребує переосмислення в світлі сучасних реалій.

Мета статті

Метою статті є дослідити особливості та перспективи розвитку ринку житла в Україні у довоєнний і воєнний періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нерухомість і ринок нерухомості відіграють важливу роль у соціально-економічних та суспільно-політичних процесах національного господарства. По-перше, нерухомість є однією з основних складових національного багатства та чинником забезпечення добробуту населення. По-друге, вона є матеріально-просторовою формою організації господарської діяльності та компонентом засобів виробництва. По-третє, нерухомість – важливий об'єкт власності, що нерозривно пов'язаний із тріадою власності – правами користування, володіння та розпорядження тощо.

Розрізняють три типи нерухомості: земля, житло та нежитлові приміщення. Крім того, за різними критеріями також виділяють елітну, типову, пересувну, соціальну, орендну, комерційну нерухомість тощо. Відповідно розрізняють і різні види ринків нерухомості. За місцем розташування виокремлюють міський і приміський ринки житла; за формами власності – ринки житла, що перебувають у приватній, муніципальній, колективній, державній власності тощо. За терміном експлуатації житлової нерухомості розрізняють первинний і вторинний ринки нерухомості.

Згідно з економічною теорією житлова нерухомість є економічним благом. Відповідно вона має ознаки подільності та конкурентності. Житлова нерухомість має низку характеристик: високу споживчу корисність відносно інших благ, здатність задовільняти матеріальні й нематеріальні потреби, тривалий період використання та є джерелом доходу тощо.

Житловий фонд складає найбільшу частку національного багатства, оскільки житло належить до головних потреб людини й до недавнього часу було первинною цінністю для більшості громадян України. У 1991 р. загальний обсяг житлового фонду в Україні нараховував 923 млн м2, а через тридцять років такий показник уже становив 1 млрд м2 [4]. Станом на кінець 2021 р. майже весь житловий фонд (98,1%) розміщувався в житлових будинках квартирного типу, а 1,9% (16,1 млн м2) – площа гуртожитків та житлових приміщень у нежилих будівлях. Частка приватного житлового фонду в загальному обсязі становила 93,4%, тоді як комунального – 5,2%, державного – 1,4% [4]. Житловий фонд включає квартири в багатоквартирних житлових будинках, садибні житлові будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях усіх форм власності. Згідно з даними Державної служби статистики України житлова площа, що у довоєнний період припадала в середньому на одну особу в Україні, становила 24 м2 проти 17 м2 у 1990 р. [4]. Водночас такий показник є дещо менший відносно соціального стандарту ООН, що складає 30 м2 житлової площі на одну особу [5]. У довоєнний період Україна щорічно будувала близько 10 млн м2 житла або приблизно 0,25 м2 на особу на рік [6]. Такі обсяги будівництва не призводили до виникнення надлишку нового житла. Найбільше будівництво здійснювалося в Києві, Львові та Одесі.

У довоєнний період попри поширення Covid попит на житлову нерухомість в Україні теж зростав. Однією з причин цього стало збільшення доходів українських трудових мігрантів закордоном [7]. Це суттєво вплинуло на ціноутворення на ринку житлової нерухомості в Україні. У 2021 р. Україна входила до топ-10 європейських держав–лідерів за темпами подорожчання житла. За даними консалтингової компанії Knight Frank, серед 130 держав Україна посіла 24 місце [8]. До початку 2022 р. середня вартість квадратного метру на первинному ринку складала 35 тис грн, тоді як на вторинному – близько 27 тис грн. Для порівняння за вартістю квадратного метру житлової нерухомості в Києві Україна випередила навіть такі міста як: Бухарест, Варшаву та Люксембург. На підставі аналізу даних Державної служби статистики України можемо стверджувати, що у довоєнний період за умови заощадження 30-50% місячного

доходу (вище середнього у регіоні) домогосподарствам, які працювали в національній економіці, було потрібно щонайменше вісім років для того, щоб купити житло, а для населення міст-мільйонників – більше десяти-п'ятнадцяти років. Для прикладу у Харкові для цього було потрібно щонайменше шістнадцять років.

Вторгнення росії та руйнація інфраструктури спричинили призупинку й дезорганізацію вторинного й первинного ринків нерухомості. Станом на кінець травня за даними Міністерства інфраструктури України було уже зруйновано понад 45 000 м2 житла. Найбільше від руйнування житлового фонду постраждали такі міста, як Маріуполь, Харків, Чернігів, Сєвєродонецьк та Лисичанськ.

Унаслідок війни на первинному ринку попит на житло скоротився від 20% до 100% залежно від регіону. Пропозиція теж зменшилась в рази.

На вторинному ринку ситуація також складна. Для прикладу вартість оренди житла у Західному регіоні зросла від 20% до 225%. Аналогічно і в Кіровогорадській, і Черкаській областях, де оренда квартир подорожчала від 13% до 373%. Пропозиція, як і на первинному ринку, зменшилась практично у всій Україні.

Вагомим довоєнним чинником, що впливав на ринок житла, було іпотечне кредитування. Доступність та умови іпотечного кредитування в Україні суттєво відрізнялися від багатьох країн Європи. Для прикладу в країнах Єврозони середня ставка за іпотечними кредитами знаходилася на рівні дещо вище одиниці, тоді як в Україні такі кредити у 2021 р. надавалися за ставкою 12% і вище.

Важливим чинником розвитку ринку нерухомості в Україні також можна вважати рівень бідності, який підвищився внаслідок поширення пандемії covid-19 та і надалі зростає внаслідок військових дій на території України. Це обґрунтовано тим, що значна кількість економічних агентів втратила роботу через масове скорочення робочих місць або через відсутність можливості вести свій бізнес унаслідок війни. Відповідно до цього платоспроможність споживачів значно зменшується.

Під час дослідження було проведено PEST-аналіз, який дозволив виявити політичні (війна, мінливість податкового законодавства, надмірна бюрократизація економіки, політична корупція), економічні (зменшення доходів населення, відсутність заощаджень у більшої частини домогосподарств, високі ціни на енергоресурси та будівельні матеріали), соціальні (внутрішня і зовнішня міграція, мобільність населення, консервативний характер соціальної поведінки населення) та технологічні («старіння», руйнування житлового фонду України, поява інновацій) чинники, які мають суттєвий вплив на ринок житла в Україні. На нашу думку, стимулюючими факторами для розвитку житла в Україні в довоєнний період були поява інноваційних технологій та висока мобільність населення. До стримуючих чинників відносимо мінливість податкового законодавства, політичну корупцію та надмірну бюрократизацію економіки.

Крім того, на світовому ринку житлової нерухомості значного поширення набувають екологічні рішення. Початком «зеленого» будівництва можна вважати енергетичну кризу 1970-х років. Тоді суттєво зросла вартість енергоносіїв, що спонукало зменшити споживання невідновлюваних викопних ресурсів. Для прикладу такі технології активно використовують Китай, США, Японія та Індія [9; 10]. Будівництво комплексів із використанням екологічних технологій вважаємо перспективним напрямом у сучасному будівництві.

Існує низка методів екологічної сертифікації інноваційної нерухомості, використання яких позитивно впливає на імідж бренду забудовника. Найвідомішими методами екологічної сертифікації (надання статусу екологічної будівлі) є європейський BREEAM та американський LEED [11]. Загалом зміст у них однаковий, мають жорсткі критерії відповідності стандартам, але з часом змінюються тільки умови оцінювання. Американський стандарт LEED (від англ. Leadership in Energy and Environmental Design – Лідерство у сфері енергоефективного й екологічного проєктування) розроблений у США у 1998 р. BREEAM (від англ. Building Research Establishment Environmental Assessment Method – Метод досліджень оцінки екологічної ефективності будівель) – це перший метод екологічної сертифікації будівель. Він був розроблений у 1990 р. у Великобританії. Нерухомість, яка має оцінки LEED та BREEAM,

має вищу ринкову вартість на первинному та вторинному ринках.

На думку експертів, «зелене» будівництво – це комплекс заходів, які забезпечують підвищення енергоефективності споруди. До його критеріїв належать енергоефективність, біокліматизм (використання особливостей місцевого клімату для зменшення енергозатратності і створення гармонійного простору), зменшення обсягу шкідливих викидів і т.д.

На сучасному етапі суспільного розвитку світовими лідерами в будівництві є компанії, що будують екологічно чисті будівлі. Зазначимо, що технології такого будівництва розповсюджені та використовують в світі вже давно. Практично 50% приватних будинків в США побудовані за каркасною технологією з використанням природних утеплювачів. Населення Фінляндії будує свої домівки з клеєного брусу, а в Канаді переважно використовують природні дерев'яні колоди.

У довоєнний період у національній економіці теж активізувалося «зелене» будівництво. Причиною цього була висока енергозалежність України від імпортних ресурсів. У загальному енергетичному балансі національного господарства більше 60–70% складали іноземні енергоресурси [12]. Україна була однією з найбільш енергозалежних країн Європи. Цьому сприяло не тільки відсутність власних енергоресурсів, а і їх неефективне використання, що посилювало загрозу захисту національних інтересів та національній безпеці країни.

Якщо розглядати інноваційні рішення на вітчизняному ринку в довоєнний період, можна навести приклад солом'яних будинків від компанії LifeHouseBuilding. На основі доступних технічних рішень вони розробили технологію виготовлення стінових панелей із доступного органічного матеріалу — соломи. У 2017 р. компанія отримала державну сертифікацію своїх конструкцій і давала гарантію на весь термін їх експлуатації. Дана компанія втілила понад 30 проєктів у Дніпрі, Києві, Львові, Харкові та ін. та успішно здійснювала експорт закордон.

У довоєнний період житлова політика в Україні була одним із найбільш дискусійних питань. Значна частина населення потребувала покращення житлових умов, при цьому часто не маючи коштів на придбання нового помешкання. Крім того, уже доволі гостро стояла питання внутрішніх переселенців в Україні [13]. Державні житлові програми, спрямовані на вирішення цієї проблеми, недофінансовувалися, а законодавство у сфері житла потребувало вдосконалення. З огляду на це маємо працювати щонайменше у кількох напрямах: вивчати можливості та джерела відбудови житлового фонду, змінювати підходи до обслуговування житла.

На жаль, через напад російської федерації на Україну ринок житла в багатьох регіонах знищений. Першочерговим завданням є забезпечення житлом осіб, які його втратили через військові дії. Крім того, з часом вагомим інструментом розвитку житлової політики має бути зниження ставки за іпотекою, що підвищить купівельну спроможність населення, стимулюватиме зростання попиту на житло та активізацію ринку первинної нерухомості тощо. Проте серед іншого потрібно усунути ключові перешкоди для розвитку будівельної галузі в Україні. Серед них — корупційні ризики, непрозорі та ненадійні схеми залучення коштів інвесторів у будівництво, недостатньо надійна гарантія влади щодо відповідності об'єкта будівельним нормам під час видачі дозволу на початок виконання будівельних робіт тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ринок житлової нерухомості України найбільше постраждав внаслідок пандемії COVID-19 та зруйнований в окремих регіонах внаслідок війни. У довоєнний період складними проблемами для розвитку національного ринку житла були корупційні ризики, високі ставки іпотечного кредитування, неефективність судової системи захисту прав власників тощо. Тому у післявоєнний період важливими кроками в напрямі розвитку житлової сфери є усунення ризиків, а також розроблення візії щодо відбудови житлового фонду України, доступного й комфортного для українців.

Наразі тривають обговорення з приводу перспектив відновлення житлового будівництва в Україні, серед яких – відмова від будівництва панельних будинків і неоднідність створенн житла з бомбосховищами за прикладом Ізраїлю. Активно розпочалося будівництво модульних будинків. Водночас

мають бути враховані екологічні тенденції, які набувають поширення у всьому світі.

Таким чином, відновлення функціонування ринку житла в Україні буде одним із нагальних завдань у повоєнній відбудові національної економіки. Новобудови мають бути не лише комфортними, а й виконувати як безпекову, так і енергозбергозберігаючу функції. Для цього буде необхідна консолідація зусиль усіх суб'єктів національної економіки та міжнародної спільноти. Одним із важливих факторів забезпечення ефективності функціонування такого ринку має бути подолання корупції на усіх рівнях, щоб відбудовуючи соціальну інфраструктуру і запускаючи ринок нерухомості в Україні підтвердити ті принципи та цінності, які ми задекларували під час війни з росією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронін В. О., Лянце Е. В., Мамчин М. М. Аналітика ринку нерухомості: методологія та принципи сучасної оцінки: монографія. Львів: Магнолія, 2014. 304 с.
2. Кобзан С. М. Формування ринку нерухомості: практичні аспекти та особливості оцінки: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 211 с.
3. Петрищенко Н. А., Андріянова В. С., Рижова Р. Г. Дослідження ринку нерухомості в Україні. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 25. С. 135-139.
4. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
5. Euro Area Housing Markets: Trends, Challenges & Policy Responses (September 2021)/European Commission, European Union. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/dp147_en_0.pdf.
6. Ринок нерухомості та пов'язані ризики / Міністерство фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/blogs/manny34/116197.
7. Єлісєєва Л. В. Роль соціального капіталу в економічному розвитку: монографія / НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ, 2019. 356 с.
8. Active Capital 2021. Trends in Global Real Estate Investment / KnightFrank. URL: https://www.knightfrank.com.
9. Міністерство інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua.
10. Emerging Trends in Real Estate: Climate of change / Urban Land Institute. URL: https://www.pwc.com/sk/sk/assets/PDFs/pwc-emerging-trends-real-estate-europe-2020.pdf.
11. «Зелене» будівництво – головні відмінності сертифікатів LEED та BREEAM. URL: https://aw-therm.com.ua/sertifikati-leed-ta-breeam-golovni-vidminnosti.
12. Міністерство енергетики України. URL: http://mev.gov.ua.
13. Єлісєєва Л. В. Проблеми внутрішньої міграції в Україні. Економіка. Управління. Інновації. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2015_1_13.pdf.

REFERENCES

1. Voronin, V. O., Liantse, E. V., Mamchyn, M. M. (2014). Real estate market analysis: methodology and principles of modern evaluation. Lviv: Mahnoliia [in Ukrainian].
2. Kobzan, S. M. (2019). Formation of the real estate market: practical aspects and peculiarities of assessment. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Petryshchenko, N. A., Andriianova, V. S., Ryzhova, R. H. (2018). Real estate market research in Ukraine. Infrastruktura rynku, 25, 135-139 [in Ukrainian].
4. State Statistics Service of Ukraine. http://www.ukrstat.gov.ua/
5. Euro Area Housing Markets: Trends, Challenges & Policy Responses (September 2021). European Commission, European Union. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/dp147_en_0.pdf [in English].
6. Real estate market and related risks. Ministry of Finance of Ukraine. https://minfin.com.ua/blogs/manny34/116197/ [in Ukrainian].
7. Yelisieieva, L. V. (2019). The role of social capital in economic development. Kyiv: Institute for economics and forecasting National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
8. Active Capital 2021. Trends in Global Real Estate Investment (2021). KnightFrank. https://www.knightfrank.com/ [in English].
9. Ministry of Infrastructure of Ukraine. https://mtu.gov.ua/
10. Emerging Trends in Real Estate: Climate of change. Urban Land Institute. https://www.pwc.com/sk/sk/assets/PDFs/pwc-emerging-trends-real-estate-europe-2020.pdf [in English].

11. "Green" construction – the main differences between LEED and BREEAM certificates. https://aw-therm.com.ua/sertifikati-leed-ta-breeam-golovni-vidminnosti/ [in Ukrainian].
12. Ministry of Energy of Ukraine. http://mev.gov.ua/
13. Yelisieieva, L. V. (2015). Problems of internal migration in Ukraine. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, 1, http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2015_1_13.pdf [in Ukrainian].

Liudmyla Yelisieieva, Doctor of Economics, Professor, Department of Economy and Nature Management, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE HOUSING MARKET IN UKRAINE: MICRO AND MACROECONOMIC ASPECTS

Abstract
Introduction. The article examines the theoretical and practical aspects of the development of national real estate market under the influence of security, global challenges.
Purpose. The purpose of the article is to reveal the peculiarities and prospects of the development of the housing market in Ukraine in the pre-war and post-war periods.
Method (methodology). With the help of a systematic approach and structural analysis, the main types of housing are systematized, the shortcomings and factors that stimulate and restrain the development of such a market are summarized.
Results. The dynamics of housing formation in Ukraine in the pre-war period are analyzed. It was revealed that in recent years, prices for primary and secondary housing have been constantly increasing. With the help of statistical and comparative methods, it was concluded that the development trends of the housing market in Ukraine did not fully correspond to world trends. The specifics of the development of the national market was the growth of demand for the so-called "khrushchevka" and underestimation by consumers of new innovative solutions in this market. During the study of the directions of development of the housing market in Ukraine in the context of foreign experience, a PEST analysis was conducted, with the help of which the political, economic, social and technological factors that stimulate or, on the contrary, restrain the development of the residential real estate market in the national economy, were identified. It was found out that in the pre-war period, a new trend appeared on the real estate market – the spread of ecological housing. It was specified that the residential real estate market of Ukraine suffered the most as a result of the covid-19 pandemic and was destroyed in some regions as a result of the war. In the pre-war period, corruption risks, high mortgage lending rates, inefficiency of the judicial system for protecting the rights of owners, etc., were difficult problems for the development of the national housing market. Therefore, in the post-war period, the elimination of risks, as well as the development of a vision for the reconstruction of the housing stock of Ukraine, which is affordable and comfortable for Ukrainians, are important steps in the direction of the development of the housing sector. It is concluded that restoring the functioning of the housing market in Ukraine will be one of the urgent tasks in the post-war reconstruction of the national economy. New buildings should not only be comfortable, but also perform both safety and energy-saving functions. For this, it will be necessary to consolidate the efforts of all subjects of the national economy and the international community.

Keywords: residential real estate; housing market; market structure of the housing market; pricing in the real estate market; economic policy.

Cite as: Yelisieieva, L. (2022). Features of the development of the housing market in Ukraine: micro and macroeconomic aspects. *Economic analysis,* 32 (3), 80-85. DOI: 10.35774/econa2022.03.080

DOI: 10.35774/econa2022.03.086 **JEL classification: D25, M14**
UDC: 332.1

Ігор ПІСТУНОВ
доктор технічних наук,
професор кафедри економіки та економічної кібернетики,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна
E-mail: pistunovi@google.com
ORCID ID: 0000-0002-9041-9368
ResearcherID: B-9873-2019

Михайло ДЕМИДЕНКО
кандидат технічних наук,
доцент кафедри економіки та економічної кібернетики,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна
E-mail: Demidenko.M.A@nmu.one
ORCID ID: 0000-0001-6298-2079
ReseacherID: https://publons.com/wos-op/researcher/A-8711-2019/

ОБГРУНТУВАННЯ СТАРТАПУ ВИРОБНИЦТВА МЕДИЧНОГО КИСНЮ

Анотація

Вступ. Збільшення попиту на медичний кисень викликає зацікавленість підприємців у вкладанні коштів у розвиток цього напрямку діяльності. В Україні існує достатня кількість заводів, що виготовляють технічний кисень.
Мета. Визначити перелік необхідного обладнання для виготовлення медичного кисню та обґрунтувати можливість створення стартапу.
Метод (методологія). Ефективність стартапу визначалася методом розрахунку чистого, приведеного на початок, прибутку. Для цього було прогнозовано на три роки уперед по місяцях методом експоненційного згладжування такі дані як: інфляція, та ринкова вартість одного балону з медичним киснем. Прогнозування виконувалося із застосуванням у функції FORECAST.ETS електронних таблиць Excel. Прогноз показав значне зниження ціни на медичний кисень при відносно незначному коливанні інфляції. Вартість капіталу була прийнята у 28,2% річних. Методом експертних оцінок визначено ризикову надбавку. Сума вартості капіталу, інфляції та ризикової надбавки склали норму дисконту.
В якості базового підприємства було взято Ремонтно-механічний завод (далі – РМЗ), який входить до складу Східного гірничо-збагачувального комбінату, підпорядкованого Міністерству енергетики України, за даними якого проводилися подальші розрахунки.
В якості споживачів розглядалися лікувальні заклади міст Жовті Води і П'ятихатки, Дніпропетровської області, та міста Олександрія і селища Петрове, Кіровоградської області.
Горизонт розрахунку стартапу визначався згідно гарантійного строку експлуатації обладнання, що виготовлятиме медичний кисень, і складав три роки.
Розрахунок чистого приведеного прибутку виконувався із застосуванням електронних таблиць Excel.
Результати. Загалом *NPV* склав 183303,2 грн, що у 2,956503 рази більше за витрачені кошти. Розрахований термін окупності близько 14 місяців.
Сфера застосування результатів: Проведене дослідження показало, що існує технічна та фінансова можливість швидко задовільнити потреби України в медичному кисні шляхом дообладнання заводів, що виготовляють технічний кисень, обладнаннями, яке буде перетворювати цей кисень у медичний.
Висновки: Інвестиційний проект у вигляді стартапу може виконуватися відносно малими сумами і приносити прибуток. Принцип знайдення чистого, приведеного на початок проекту, прибутку є ефективним в умовах, коли продукція є вже затребуваною на ринку і має відносно сталу ціну. Подальший напрямок досліджень має полягати у визначенні межі застосування розрахунку NPV в умовах, коли продукція або послуги є новими, або такими, що

© Ігор Пістунов, Михайло Демиденко, 2022

Отримано: 04.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Пістунов І., Демиденко М. Обгрунтування стартапу виробництва медичного кисню. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 86-93. DOI: 10.35774/econa2022.03.086

мають значну новизну. Другим напрямком має стати використання методу прогнозування за Боксом-Дженкінсом, з визначенням нижньої та верхньої межі прогнозу за заданим значенням довірчої ймовірності.

Ключові слова: прогнозування попиту; стартап; медичний кисень; норма дисконту; термін окупності; горизонт розрахунку.

Вступ

На даному етапі реформування економіки держави відкриває нові можливості інвестування саме у реальний сектор економіки України. Залучення інвестицій дають змогу отримати ряд вигод, зокрема підтримання платіжного балансу, впровадження новітніх технологій, можливість переходу від ресурсної економіки до інноваційної (високотехнологічної), підвищення експортного потенціалу та досягнення соціально-економічного ефекту. Залучення інвестиційних ресурсів, їх ефективний розподіл, а перш за все це створення умов для реалізації інвестиційних проектів, що в свою чергу дозволить досягнути поставлені цілі.

Особливу увагу натепер викликають так звані стартапи – бізнес-проекти, що реалізуються за короткий період і покликані окупитися у сталі терміни.

Як відомо, киснева терапія відіграє дуже важливу роль у лікуванні хворих на COVID-19.

Наразі в Україні ліцензії на виробництво медичного кисню мають лише 16 підприємств. Зокрема таку ситуацію пов’язують з тим, що заводи, які виробляли та постачали медичний кисень перепрофілювались або збанкрутували та закрились. Тому автором цього проекту під час проходження виробничої практики було запропоновано створення окремої ділянки з виробництва медичного кисню на заводі, що виготовляє технічний кисень.

Мета статті

Мета статті – визначити економічну ефективність проекту виробництва медичного кисню на заводі, що виготовляє технічний кисень; проаналізувати життєвий цикл інвестиційного проекту, окреслити основні його складові та запропонувати способи підвищення їх ефективності з врахуванням певних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження

В якості базового підприємства було взято Ремонтно-механічний завод (далі – РМЗ), який входить до складу Східного гірничо-збагачувального комбінату, підлеглого Міністерству енергетики України [1].

Одним із видів діяльності заводу є виготовлення технічних ацетилену й кисню, огляд і ремонт балонів ацетилену й кисню.

Технічний газоподібний кисень, що виготовляється на кисневій станції дільниці з виробництва технічних газів РМЗ, поставляється для технічних потреб виробничим дільницям ДП "СхідГЗК", що розташовані у місті Жовті Води (Дніпропетровська область), місті Кропивницький, селищах Смоліно та Олексіївка (Кіровоградська область). Крім того кисень постачається для технічних потреб комунальним господарствам "Жовтоводськтепломережа" та "Виробниче житлово-ремонтно-експлуатаційне об'єднання", місто Жовті Води, Дніпропетровська область.

У випадку виготовлення медичного газоподібного кисню наміри на використання продукції мають лікувальні заклади міст Жовті Води і П'ятихатки, Дніпропетровської області, та міста Олександрія і селища Петрове, Кіровоградської області.

В якості сировини для отримання газоподібного технічного кисню використовується атмосферне повітря, що подається до повітряних компресорів 2Р-3/220 через тканеві фільтра та повітряні канали з зовні приміщень машинного відділення кисневої станції, де він стискається та подається під тиском до блоків очистки КжАж-004М та розділення КжАж-004. Напрацьований кисень з блоку розділення закачується у кисневий газгольдер. Звідти готовий продукт (газоподібний кисень) стискується кисневим компресором та подається на рампу для заповнення у кисневі балони ємністю 40 л.

Для реалізації ідеї стартапу перетворення технічного кисню у медичний потрібно наступне обладнання

- Компресор 2Р-3/220 – 15 000 грн – 1 од.;
- Установка КЖАЖ-0,04М Блок очищення повітря –10 000грн. – 1 од. ;

- Установка КЖАЖ-0,04М Блок розподілу повітря –10 000грн. – 1 од.;
- Насос рідинний 21НСГ25/29 – 4 000 грн. – 1 од.;
- Компресор кисневий 2РК 1,5/220 – 15 000 грн. – 1 од.;
- Рампа наповнювальна – 3 000 грн. – 3 од.;
- Ліцензія – 5 000 грн.

Загальна сума капіталовкладень складає всього 62 000 тис. грн, що відповідає самому принципу стартапу.

Для визначення ефективності такого інвестиційного проекту було застосовано стандартний метод розрахунку чистого прибутку, приведеного на початок проекту, який знаходиться за формулою [2].

$$NPV = \sum_{t=1}^{T} \frac{П_t - B_t}{(1+E_t)^t}, \quad (1)$$

де, $П_t$ – доходи на етапі t, B_t – витрати на етапі t, E_t – норма дисконту на етапі t, T – горизонт розрахунку інвестиційного проекту.

Для визначення норми дисконту була використана формула з [2] виду

$$E=ВК+ПР+І, \quad (2)$$

де *ВК* – вартість капіталу, залученого до виконання інвестиційного проекту, *ПР* – премія за ризик, *І* – індекс інфляції.

Вартість капіталу – це:

$$ВК = ВВК + ВЗК, \quad (3)$$

де *ВВК* – вартість власного капіталу, яка є процентом прибутковості від власного виробництва або ставкою по депозитам у банку, *ВЗК* – вартість залученого капіталу, тобто це ставка по кредитам у банку або обіцяна норма прибутковості акцій, випущених для реалізації цього проекту.

Для надійності результатів розрахунку було прийнято, що вартість капіталу дорівнює річній кредитній ставці Приватбанку, яка на момент травня 2022 року складала 28,2%.

Премія за ризик обиралася з табл. 1, наведеної у [2], групою експертів у складі:

1. Балашова Л. Ф. – головний бухгалтер
2. Полюхович Н. В. – головний економіст
3. Лебедєв В. Ю. – головний енергетик
4. Захарчук Т. В. – керівник відділу маркетингу
5. Краснов О. Ю. – керівник дільниці технічних газів)

Думку експертів розділилися поміж 0,05 та 0,06, тому для цих значень були застосовані вагові коефіцієнти 2 та 3 (саме стільки експертів проголовувала за кожен коефіцієнт) і отримано остаточне значення

$$\text{ПР} = \frac{0.05*2+0.06*3}{5} = 0.056.$$

Таблиця 1. Рекомендований розмір премії за ризик

Група інвестицій	Премія за ризик (*ПР*)
Інвестиції, що заміщають – категорія 1 (нові машини й устаткування, транспортні засоби і т.д., що будуть виконувати в основному ті ж функції, що і старе устаткування, що заміняється)	0
Інвестиції, що заміщають – категорія 2 (нові машини й устаткування, що замінять старе устаткування, але є технологічно більш довершеними, вимагають більш високої кваліфікації працівників, інших виробничих підходів і т. п.)	0,03
Інвестиції, що заміщають – категорія 3 (нові потужності, що заміщають старі потужності, нові заводи на тому ж чи іншому місці)	0,06
Нові інвестиції – категорія 1 (нові потужності чи схоже на старе устаткування, за допомогою якого будуть вироблятися чи продаватися ті продукти, що уже вироблялися)	0,05
Нові інвестиції – категорія 2 (нові потужності чи машини для виробництва чи продажу виробничих ліній, що тісно зв'язані з існуючими виробничими лініями)	0,08

Індекс інфляції коливається щомісяця, тому його необхідно прогнозувати на весь горизонт розрахунку.

Попередньо було прийнято, що горизонт розрахунку для цього стартап-проекту становить 3 роки, оскільки такою є гарантований виробником термін роботи обладнання, перелік якого наведено вище.

З сайту Міністерства фінансів [3], взято індекс споживчих цін з 2019 по 2022 роки (табл. 2).

Для прогнозування індексу інфляції було використано метод експоненційного згладжування [4; 5], який реалізовано у функції FORECAST.ETS електронних таблиць Excel, яка обчислює або прогнозує майбутнє значення на основі наявних (історичних) значень за допомогою версії AAA алгоритму експоненційного згладжування (ETS). Прогнозоване значення – це продовження історичних значень на вказану цільову дату, що має бути продовженням часової шкали. За допомогою цієї функції можна прогнозувати майбутні обсяги збуту, потреби в товарі та споживацькі тенденції.

Щоб використовувати цю функцію, потрібно впорядкувати часову шкалу з постійним кроком між різними точками. Наприклад, це може бути місячна часова шкала зі значеннями на перше число кожного місяця, річна часова шкала або часова шкала числових показників. Для такого типу часової шкали дуже корисно зібрати необроблені докладні дані перед прогнозуванням, щоб забезпечити точніші результати прогнозування.

Таблиця 2. Зведена таблиця індексів споживчих цін з 2000 р. по 2022 р. (%)

	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	За рік
2019	101,0	100,5	100,9	101,0	100,7	99,5	99,4	99,7	100,7	100,7	100,1	99,8	104,1
2020	100,2	99,7	100,8	100,8	100,3	100,2	99,4	99,8	100,5	101,0	101,3	100,9	105,0
2021	101,3	101,0	101,7	100,7	101,3	100,2	100,1	99,8	101,2	100,9	100,8	100,6	110,0
2022	101,3	101,6	104,5	103,1	102,7	103,1							117,4

Результати прогнозування наведено у табл. 3.

Таблиця 3. Прогноз індексів споживчих цін на три роки

Рік	Місяць року											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2022							102,575	101,687	101,215	101,366	101,92	101,833
2023	102,277	102,661	103,142	102,98	103,588	103,283	103,915	102,982	103,412	102,18	102,058	101,891
2024	103,248	102,907	102,877	102,791	103,33	103,427	105,684	104,665	104,513	104,933	104,331	103,529
2025	102,873	103,085	103,651	103,672								

Таким чином, прогноз норми дисконту на горизонт розрахунку має складатися із суми трьох показників, розрахованих вище. Причому, два із них треба брати незмінними, а третій – змінний по місяцях. Виходячи цього, річну ставку необхідно розділити на 12, тобто брати число 28,2% / 12 = 2,35%.

Щоб прогнозувати доходи, було прийнято обсяг щомісячних замовлень лікувальних заклади міст Жовті Води і П'ятихатки, Дніпропетровської області, та міста Олександрія і селища Петрове, Кіровоградської області в обсязі 78 балонів.

Для визначення поточних закупівельних цін у майбутніх періодах, було використано дані із сайту держзакупівель Prozorro [6].

Прогнозування виконувалося методом експоненційного згладжування, описаним вище.

Результати прогнозування показані на рис. 1.

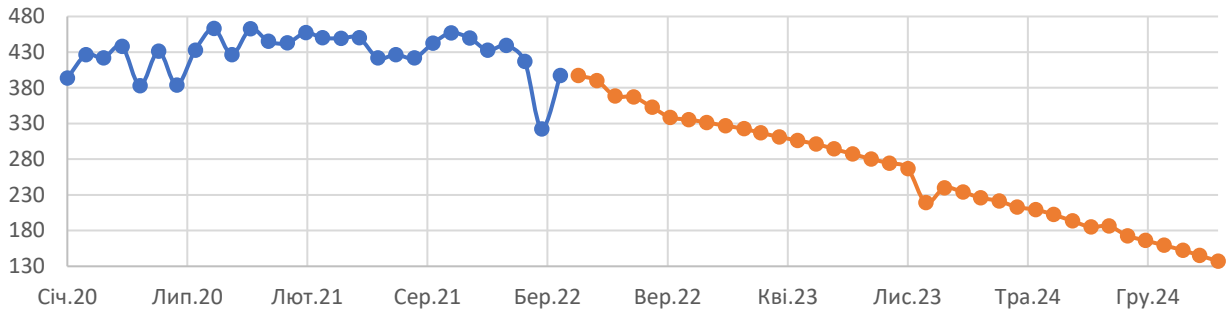

Рис. 1. Фактичні (синім) та прогнозовані (червоним) значення цін на медичний кисень

Аналізуючи отримані результати стає зрозумілим, що таке різке падіння цін у майбутньому робить цей проект ризикованим [7].

Щоб уникнути допустимого ризику, тобто такого, коли інвестиційний проект тільки повертає кошти, у нього вкладені, і не отримує прибутку, необхідно визначити інші витрати на його реалізацію.

Такими є витрати на оренду приміщення, електроенергію та оплату працівників. Оплата доставки балонів до споживачів не врахована, оскільки не входить в ціну балону і оплачується окремо.

Розрахунок заробітної плати робітників на даному підприємстві виконувався наступним чином:

Основні робітники – 51,73 грн./год

Заробітна плата адміністративно-управлінського персоналу встановлюється згідно штатного розкладу підприємства.

Подальші розрахунки витрат подано в табл. 4-6.

Таблиця 4. Склад та структура витрат на виробництво

№	Економічні елементи виробничої собівартості витрат продукції	Всього витрат, грн	Структура, %
1.	Матеріальні витрати за вирахуванням зворотних відходів	15,4	26
2.	Витрати на оплату праці ВП	30	50
3.	Нарахування на заробітну плату ВП(22,5% від п. 2)	6,75	11,3
4.	Амортизація	4,6	7,7
5.	Інші виробничі витрати (10% від п.2)	3	5
	РАЗОМ	59,75	100

Таблиця 5. Склад витрат на збут 1 балону кисню медичного по підприємству

№	Економічні елементи витрат на збут продукції по підприємству	Всього витрат, грн	Структура, %
1.	Матеріали (у т. ч. тара для замовлення партій продажів)	10	23
2.	Паливо, ел. енергія	5	11,5
3.	Малоцінні, швидкозношувані предмети праці складських операцій	5	11,5
4.	Запасні частини для складських основних засобів	5	11,5
5.	Заробітна плата невиробничого персоналу	15	34,6
6.	Нарахування на заробітну плату невиробничого персоналу 22,5 % от п.5.	3,4	7,9
	РАЗОМ	43,4	100%

Таблиця 6. Склад собівартості виробничо-господарської діяльності підприємства за основною діяльністю за рік

№	Виробничо-господарські витрати підприємства	Всього витрат	
		грн	%
1.	Виробнича собівартість продукції,	59,75	58
2.	Витрати на адміністративне (у т.ч. корпоративне) управління,	x	x
3.	Витрати на збут продукції,	43,4	42
4.	Повна собівартість товарної продукції, Сп (п.п. 1+2+3)	103,15	100

Таблиця 7. Результати розрахунків чистого приведеного прибутку (фрагмент)

Номер місяця	Доходи	Витрати	Різниця	Поточна норма дисконту	Дисконт у степені	NPV_t
1	30980	8045,7	22934,3	0,0815	1,0815	21206
2	30442,9	8045,7	22397,2	0,0765	1,15885	19327,1
3	28757,7	8045,7	20712	0,0875	1,28614	16104,1
4	28641,9	8045,7	20596,2	0,0875	1,39868	14725,5
5	27530,6	8045,7	19484,9	0,0825	1,48641	13108,7
6	26419,7	8045,7	18374	0,0815	1,60014	11482,7
7	26172,6	8045,7	18126,9	0,0735	1,64291	11033,4
8	25856,7	8045,7	17811	0,0775	1,81693	9802,83
…	…	…	…	…	…	…
31	13476,3	8045,7	5430,63	0,10525	22,2483	244,092
32	12960,6	8045,7	4914,87	0,09637	18,9972	258,716
33	12436,2	8045,7	4390,54	0,09165	18,0641	243,053
34	11897,3	8045,7	3851,58	0,09316	20,668	186,355
35	11322,9	8045,7	3277,19	0,0987	26,962	121,549
36	10708,8	8045,7	2663,09	0,09783	28,7883	92,5059

Загалом NPV склав 183303,2 грн, що у 2,956503 рази більше за витрачені кошти.

Термін окупності знаходився за формулою (4) з [2] і склав близько 14 місяців.

$$T_{OK} = \frac{K}{\sum_{t=1}^{T} \frac{П_t - B_t}{(1+E_t)^t t}}, \quad (4)$$

де *K* – розмір капіталовкладень.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Внаслідок проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Інвестиційний проект у вигляді стартапу може виконуватися відносно малими сумами і приносити прибуток.

2. Принцип знайдення чистого, приведеного на початок проекту, прибутку є ефективним в умовах, коли продукція є вже затребуваною на ринку і має відносно сталу ціну.

3. Подальший напрямок досліджень має полягати у визначенні межі застосування розрахунку NPV в умовах, коли продукція або послуги є новими, або такими, що мають значну новизну.

4. Другим напрямком має стати використання методу прогнозування за Боксом-Дженкінсом, з визначенням нижньої та верхньої межі прогнозу за заданим значенням довірчої ймовірності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Східний гірничо-збагачувальний комбінат: сайт. URL: http://vostgok.com.ua/
2. Пістунов І. М., Пістунова К. І. Оптимальні рішення в інвестиційному проектуванні : посібник. Д.: НГУ, 2007. 108 с.
3. Мінфін : Сайт. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/
4. Присенко Г. В., Равікович Є. І. Прогнозування соціально-економічних процесів: посібник. К : КНЕУ, 2005. 378 с.
5. Demidenko M. Method of selection of ERP systems using multicriterial optimization models. Naukovyi *Visnyk NHU*. 2018. №5. P. 132–137.
6. Держзакупівлі он-лайн: URL: https://www.dzo.com.ua/tenders/plans?filter%5Bobject2%5D=title_and&filter%5Bsearch2%5D=%D0%BA%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%8C+%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9&filter%5Bobject%5D=cpv&filter%5Bsearch%5D=&filter%5Bplan_budget_amount%5D%5Bstart%5D=&filter%5Bplan_budget_amount%5D%5Bend%5D=&filter%5Bdate%5D%5Bstart%5D=&filter%5Bdate%5D%5Bend%5D=&filter%5Bmoneyget_id%5D=&filter%5Border%5D=pubDate_desc&formname=filter.
7. Пістунов І. М. Пістунов М. І. Визначення та управління фінансово-економічними ризиками : посібник. Нац. гірн. ун–т., 2015. 180 с. URL: http://pistunovi.narod.ru/PU3UK_IIiCTYHOB.pdf.

REFERENCES

1. Eastern Mining and Processing Plant. Retrieved from: http://vostgok.com.ua/ [in Ukrainian].
2. Pistunov, I. M., and Pistunova, K. I. (2007). Optimal solutions in investment planning: a guide. Donetsk: NGU. [in Ukrainian].
3. Minfin (2022). Retrieved from: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation.
4. Prysenko, G. V., and Ravikovich, E. I. (2005). Forecasting socio-economic processes. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
5. Demidenko, M. (2018). Method of selection of ERP systems using multicriterial optimization models. *Naukovyi Visnyk NHU*, 5, 132–137.
6. State procurement online. Retrieved from: https://www.dzo.com.ua/tenders/plans?filter%5Bobject2%5D=title_and&filter%5Bsearch2%5D=%D0%BA%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%8C+%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9&filter%5Bobject%5D=cpv&filter%5Bsearch%5D=&filter%5Bplan_budget_amount%5D%5Bstart%5D=&filter%5Bplan_budget_amount%5D%5Bend%5D=&filter%5Bdate%5D%5Bstart%5D=&filter%5Bdate%5D%5Bend%5D=&filter%5Bmoneyget_id%5D=&filter%5Border%5D=pubDate_desc&formname=filter [in Ukrainian].
7. Pistunov, I. M., and Pistunov, M. I. (2015). Definition and management of financial and economic risks: manual. National mountain Univ. Retrieved from: http://pistunovi.narod.ru/PU3UK_IIiCTYHOB.pdf (Date of access 07/15/2022) [in Ukrainian].

Ihor Pistunov, Doctor of Engineering, Professor, Department of Economics and Economic Cybernetics, National Technical University "Dnipro Polytechnic", Ukraine
Mykhailo Demydenko, Candidate of technical sciences, Associate Professor, Department of Economics and Economic Cybernetics, National Technical University "Dnipro Polytechnic", Ukraine

JUSTIFICATION OF A MEDICAL OXYGEN PRODUCTION START-UP

Abstract
Introduction. The increase in demand for medical oxygen is causing the interest of entrepreneurs in investing in the development of this field of activity. There is a sufficient number of factories producing technical oxygen in Ukraine.
Goal. Determine the list of necessary equipment for the production of medical oxygen and justify the possibility of creating a startup.
Method (methodology). The efficiency of the start-up was determined by the method of calculating the net profit brought to the beginning. For this purpose, such data as: inflation and the market value of one cylinder with medical oxygen were forecast three years ahead by month using the method of exponential smoothing. Forecasting was carried out using Excel spreadsheets in the FORECAST.ETS function. The forecast showed a significant decrease in the price of medical oxygen with relatively little fluctuation in inflation. The cost of capital was assumed to be 28.2% per annum. The risk premium is determined by the method of expert assessments. The sum of the cost of capital, inflation and risk premium made up the discount rate.
The Repair and Mechanical Plant (hereinafter – RMZ) was taken as the base enterprise, which is part of the Eastern Mining and Processing Plant, subordinate to the Ministry of Energy of Ukraine, based on which further calculations were made.
Medical institutions of the cities of Zhovti Voda and Pyatikhatka, Dnipropetrovsk region, and the city of Oleksandria and the village of Petrove, Kirovohrad region, were considered as consumers.
The start-up's calculation horizon was determined according to the warranty period of the equipment that will produce medical oxygen, and was three years.
Calculation of net reduced profit was performed using Excel spreadsheets.
The results. In general, the NPV amounted to UAH 183,303.2, which is 2.956503 times more than the spent funds. The estimated payback period is about 14 months.
Scope of application of the results: The conducted research showed that there is a technical and financial possibility to quickly meet the needs of Ukraine in medical oxygen by equipping factories producing technical oxygen with equipment that will convert this oxygen into medical oxygen.
Conclusions. An investment project in the form of a startup can be implemented with relatively small amounts and bring profit. The principle of finding the net profit brought to the beginning of the project is effective in conditions where the products are already in demand on the market and

have a relatively stable price. A further direction of research should be to determine the limits of application of the NPV calculation in conditions where products or services are new or have significant novelty. The second direction should be the use of the Box-Jenkins forecasting method, with the determination of the lower and upper bounds of the forecast based on the given value of the confidence probability.

Keywords: demand forecasting; startup; medical oxygen; discount rate; payback period; calculation horizon.

Cite as: Pistunov, I., & Demydenko, M. (2022). Justification of a medical oxygen production start-up. *Economic analysis,* 32 (3), 86-93. DOI: 10.35774/econa2022.03.086

DOI: 10.35774/econa2022.03.94 **JEL classification: Q13, Q18**
UDC: 334.732:631.115.8:338.439

Іван СВИНОУС
доктор економічних наук, професор,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: isvinous@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0346-1596

Марат ІББАТУЛІН
доктор економічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна
E-mail: imi_1@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8765-6261

Надія СВИНОУС
доктор філософії в галузі менеджменту, асистент,
Білоцерківський національний університет, Україна
E-mail: svnadia94@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3640-0519

Сергій НІКІТЧЕНКО
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: sanik02@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1940-4788

Олеся ШИПИЛІНА
аспірант,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: buxoblik@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6605-4939

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЯК ОСНОВИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРАЇНИ

Анотація

На основі результатів проведених досліджень запропонувати практичні рекомендації щодо формування кооперативних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників всіх форм господарювання. Теоретико-методологічною основою дослідження є діалектичний підхід пізнання до економічних явищ і процесів, згідно з яким всі об'єкти розглядаються в постійному розвитку, зміні та вдосконаленні виробничих відносин. На основі системного аналізу кооперація розглядається як сукупність взаємоузгоджених та синхронно діючих економічних, організаційних та соціальних складових, що забезпечують досягнення синергетичного ефекту.

Доведено, що кооперування здійснюється за трьома напрямками: внутрішньогосподарське кооперування; кооперування суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу та особистих селянських господарств (ОСГ); кооперування міжгосподарське на районному та обласному рівнях.

Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що у великих сільськогосподарських зонах, доцільно будувати

© Іван Свиноус, Марат Іббатулін, Надія Свиноус, Сергій Нікітченко, Олеся Шипиліна, 2022

Отримано: 14.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Свиноус І., Іббатулін М., Свиноус Н., Нікітченко С., Шипиліна О. Розвиток кооперації сільськогосподарських товаровиробників як основи продовольчого забезпечення країни. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 94-101. DOI: 10.35774/econa2022.03.094

відповідної потужності переробні підприємства та створювати агропромислові кооперативні формування або об'єднання, в яких може відбуватися переміщення капіталу від переробних підприємств до виробникам сільськогосподарської сировини.

Запропонована нами система покликана забезпечити досить тісний зв'язок між рівнем матеріальної зацікавленості, підвищенням відповідальності працівників та величиною валового доходу кооперативу, а отже, сприяти зростанню обсягів виробництва та вдосконаленню якості продукції.

Таким чином, кооперація дозволяє нарощувати виробництво, успішно конкурувати з монополією переробних і торгових підприємств, поєднуючи зусилля великого і дрібного сільськогосподарського виробництва. Вона також може відіграти важливу роль у досягненні гідного місця України у світовій аграрній економіці із властивою їй конкуренцією, боротьбою за довіру суб'єктів господарської діяльності.

Доведено, що ареал поширення кооперативних структур за умов ринку може бути розширено як у горизонталі, і по вертикалі. Вона націлює на розширення кооперації у сфері виробництва, закупівель, переробки та збуту продукції, матеріально-технічного постачання та обслуговування, кредитування та страхування. При цьому стратегічною метою кожного з них має стати формування найдоцільнішої моделі. Результати цього дослідження можуть бути використані у подальших наукових розробках з обґрунтування перспектив розвитку сільськогосподарської кооперації та у практичній діяльності кооперативів.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства; особисті селянські господарства; вертикальна кооперація; горизонтальна кооперація; сільськогосподарський кооператив.

Вступ

Кооперування здійснюється за трьома напрямками: внутрішньогосподарське кооперування; кооперування суб’єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу та особистих селянських господарств (ОСГ); кооперування міжгосподарське на районному та обласному рівнях.

На першому рівні кооперування об'єднання трудових колективів дає можливість вже розвивати кооперативні зв'язки всередині підприємства, спрямовувати їх на спільну зацікавленість у підвищенні ефективності виробництва.

Другий напрямок розвитку кооперації здійснюється шляхом створення сільськогосподарських виробничих кооперативів на базі реорганізованих сільськогосподарських підприємств.

Кооперативи суб’єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу та ОСГ створюються з метою укрупнення виробництва, об'єднання окремих виробничих функцій – збуту, переробки, реалізації продукції; здійснення фінансових та облікових операцій та сервісного обслуговування та ін.

Теоретичним питанням розвитку та особливостей діяльності кооперативів присвячено наукові праці класиків кооперативної думки – М. Туган-Барановського, О. Чаянова, М. Кондратьєва, Б. Мартоса, Є. Храпливого, І. Витановича та ін.

Дослідження сучасних теоретичних та практичних проблем кооперації знайшли відображення у працях вітчизняних вчених економістів-аграрників: П. Березівського, І. Бурачека, Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, П. Канінського, О. Крисального, М. Маліка, Л. Молдаван, П. Саблука, Ю. Ушкаренко, Г. Черевка, В. Юрчишината ін. Водночас складність та багатогранність питань, пов’язаних із визначенням економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів, особливо обслуговуючих, вивчення впливу чинників на ефективність їх діяльності, удосконалення механізму господарювання кооперативних підприємств зумовлює проведення окремого дослідження.

Мета статті

Мета статті – на основі результатів проведених досліджень запропонувати практичні рекомендації щодо формування кооперативних об’єднань сільськогосподарських товаровиробників всіх форм господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток кооперативного руху на районному рівні передбачає виробництво сільськогосподарської продукції, її заготівлю, зберігання, переробку, торгівлю, кредитні операції та іншу підприємницьку діяльність у районному масштабі.

Міжгосподарське кооперування базується на розвитку двох нерозривно пов'язаних та

взаємозумовлених процесів: розподіл праці (спеціалізації) та розширення виробничих зв'язків між спеціалізованими підприємствами.

Залежно від природних та економічних умов, характеру виробничих зв'язків та складу кооперованих підприємств у сільському господарстві на були розвитку такі основні напрями кооперування:

- на основі внутрішньогалузевого поділу праці;
- шляхом організації спільних виробництв на пайових засадах;
- на основі об'єднання усієї виробничої діяльності спеціалізованих господарств;
- на основі об'єднання сільськогосподарських підприємстві з підприємствами з переробки продукції, обслуговування виробництва з науковими установами.

Кожному з цих напрямів відповідає конкретна організаційна форма: спеціалізоване за технологічним принципом підприємство; спільне міжгосподарське об'єднання; аграрно-промислове об'єднання; науково-виробниче об'єднання [1].

Являючись первинною формою міжгосподарської організації, сільськогосподарська кооперація виступає як один із інструментів ринкового механізму, що дозволяє підприємству безболісно пристосовуватися до умов ринкової кон'юнктури, одночасно захищаючи сільськогосподарське виробництво від стихії ринку. З іншого боку, кооперативна система в особі галузевих спілок є надійним засобом (інструментом) державного регулювання сільськогосподарського виробництва для реалізації великих державних та місцевих программ запровадження технічних агрономічних новацій, проведення раціональної фінансової політики. Основа кооперативного розвитку підприємств аграрного сектору нині вбачається у поєднанні вертикального (галузевого) принципу будівництва первинної (низової) мережі кооперації з територіальним принципом організації системи кооперативних спілок (об'єднань), щозамикаються на місцеві структури сільського господарства [2].

Це дозволить централізувати матеріально-фінансові та трудові ресурси, перерозподілити їх для структурних змін із метою максимізації віддачі від технологічно взаємопов'язаного виробництва. Економія капітальних витрат досягається тим, що унеможливлюється будівництво сільськогосподарськими товаровиробниками власних потужностей із переробки [3]. Створення загальних обслуговуючих служб, включаючи маркетингову, відсутність податків на проміжних стадіях виробництва, прискорення обіговості оборотних засобів, підвищення ритмічності постачання сировини та завантаження м'ясопереробних підприємств, що забезпечує зниження реалізаційних цін та нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції.

Проведене у роки реформування подрібнення сільськогосподарського виробництва на малі підприємницькі структури посилило стан справ у сільському господарстві. Настав час сільськогосподарським товаровиробника моб'єднуватись на кооперативній основі, а не розривати виробництво на натуральні господарства окремих індивідуумів. Кооперативам із виробництва сільськогосподарської продукції слід об'єднуватися в галузеві кооперативні спілки та асоціації [4]. Досвід багатьох країн показує, що у стихії ринку найбільше успішно з труднощами борються разом і перемагають.

Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що у великих сільськогосподарських зонах, доцільно будувати відповідної потужності переробні підприємства та створювати агропромислові кооперативні формування або об'єднання, в яких може відбуватися переміщення капіталу від переробних підприємств до виробникам сільськогосподарської сировини. У великі підприємства банки охочіше вкладають гроші. У всьому світі 35% фермерських господарств формуються за рахунок держави та підтримуються ним [5].

Добре налагоджені кооперативні зв'язки фермерських та особистих селянських господарств з великими сільськогосподарськими та переробними підприємствами дозволять отримувати від них підтримку як у грошовій, так і в натуральній формі: корми, ветмедикаменти, насіння сільськогосподарських культур, добрива та інші послуги.

Кооперація сільськогосподарських товаровиробників набула широкого поширення в зарубіжних країнах, де кредити та позички фермерам виділяють у зарубіжних країнах, нижче кредити та позички фермерам виділяють сільські кредитні кооперативи, інші фінансові кооперативні організації, що здійснюють підтримку виробників сільськогосподарської продукції на пільгових умовах. У багатьох країнах у разі стихійних лих фермерам виплачується страхове відшкодування і на кілька років надається відстрочка платежів.

Діяльність кооперативів має низку відмінностей від інших форм виробництва. Кооперативи, створювані з ініціативи самих товаровиробників та керовані ними за власний страх і ризик, характеризуються наявністю колективної власності. Основним завданням кооперативу є надання послуг своїм членам і виробництво товарів, а прибуток, що отримується в результаті його діяльності, йде головним чином на поповнення резервного та інших фондів об'єднання [6]. Частина прибутку, що залишилася, розподіляється між партнерами по кооперації пропорційно їх пайовій участі.

Особливістю колективної форми вертикальної кооперації у тому, що кожне підприємство одночасно пов'язані з кількома кооперативами. Одні з них доставляють на кооперативні підприємства з ферм сільськогосподарську сировину, забезпечують її переробку та збут готової продукції; інші постачають товаровиробників знаряддями та засобами виробництва; треті надають кредити. У кожній країні існує система кооперативного виробничого обслуговування членів кооперативу, включаючи надання технічної допомоги, консультацій та інших виробничих послуг.

Кооперативи, що займаються збором, переробкою та збутом продукції, виробленої фермерами, – це найбільш розвинена сфера кооперативної діяльності, причому ключова роль належить збутовим кооперативам, які визначають напрямок діяльності виробникам та переробникам продукції при даній кон'юнктурі ринку. Включення до системи вертикальних зв'язків цієї ланки дозволяє фермерам та кооперативам працювати впевнено та стабільно.

Кооперативи фермерів консолідовані на регіональному, національному та державному рівні у великі галузеві, продуктові та територіальні спілки. Національні кооперативні спілки є представниками фермерів-кооператорів на переговорах з урядом своїх країн і беруть активну участь у виробленні аграрної політики, обстоюючи інтереси кооперативів. Крім того, вони представляють національну кооперацію у різних міжнародних кооперативних організаціях, у низці країн та у керівних органах ЄС [8].

Головною правової базою діяльності кооперативів є спеціальні закони про кооперацію, що регламентують статус кооперативної організації як добровільного об'єднання селян, що функціонує на демократичних засадах. Однак у різних країнах ці правові положення оформлені по-різному.

Основним законом внутрішнього життя кооперативу є його статут. Він містить визначення мети даного товариства, регулює порядок членства у ньому, встановлює розміри та порядок виплати пайових внесків, передбачає правила ділових взаємин між кооперативом та його членами та порядок формування керівних органів. Зміст статуту має перебувати у повній відповідності до норм чинного законодавства. Зазвичай статути складаються за єдиним зразком, навіщо існують зразкові статути для кооперативів окремих галузей, рекомендовані центральними об'єднаннями.

Статут підкріплюється низкою законодавчих актів. Під час організації кооперативу слід визначити його напрямок. У законодавствах немає розшифровки цілей та завдань кооперативів різної спеціалізації, за винятком кредитних. Режим створення кооперативів регламентується низкою правових вимог. Членом кооперативу може бути будь-яка особа.

Управління сільськогосподарськими кооперативами здійснюється відповідно до норм права. Вищим органом управління кооперативом є загальні збори його членів або (у дуже великих об'єднаннях) збори уповноважених.

Для оперативного керівництва кооперативом загальні збори обирають Адміністративну раду чи дирекцію та контрольні органи (Наглядова рада).

Адміністративні органи обираються на 1-4 роки з обов'язковим звітом про свою діяльність перед загальними зборами кооперативу та контрольними органами. До адміністрації дозволяється залучати найманих службовців та наймати оплачуваного директора для повсякденного управління кооперативом. Діяльність кооперативу потребує значних оборотних коштів (у формі готівки) та основних засобів (у формі інвестиційного капіталу). Фінансування сільськогосподарських кооперативів здійснюється за рахунок власних коштів, а також державних та наднаціональних субсидій. Джерелом власних коштів кооперативів служать пайові та щорічні внески членів та відрахування від прибутків. Обов'язковість фінансової участі кожного члена кооперативу у його діяльності передбачена законодавством та закріплена у статутах більшості країн. Це означає, що кожен фермер при вступі до кооперативу повинен підписати документ, що включає обов'язок внесення пайового внеску.

Пайові внески є іменними (вписуються в реєстр), вони не можуть бути передані у спадок, не можна відмовитися від них на чиюсь користь.

У разі виходу з кооперативу пайові частки виплачуються за номінальною вартістю або за балансовою вартістю на момент виходу.

Крім пайового капіталу сільськогосподарські кооперативи використовують інші внутрішні джерела збільшення своїх фондів, зокрема, вступні та щорічні внески. Ці внески обов'язкові насамперед тих кооперативів, які створюють пайової капітал. Так, швейцарським законодавством передбачається, що розмір щорічних внесків встановлює загальні збори кооперативу залежно від потреб об'єднання.

Окрім пайової участі в капіталі, кооперативи вимагають іноді від нових членів внеску на «право вступу».

Отримуваний внаслідок діяльності кооперативів прибуток (або економія) розподіляється в резервний та інші фонди (страховий, амортизаційний, інвестиційний, розвитку та т. д.). Ці фонди є важливими джерелами формування кооперативного капіталу і мають велике значення, оскільки ця частина коштів, на відміну пайового капіталу, залишається в кооперативі і не підлягає поверненню у разі виходу з нього. Частину прибутку, що залишилася після відрахування до фондів, розподіляють між членами об'єднання пропорційно їх пайовій участі.

На капітал, що належить членам кооперативу, за рішенням загальних зборів може виплачуватись відсоток, якщо бюджетний рік закінчено з прибутком. Величина відсотка найчастіше обмежена.

Для успішного входження сільськогосподарського підприємства до складу інтегрованого формування необхідний комплексний підхід до реформування системи внутрішньогосподарських відносин. Дослідження показали, що вдосконалення внутрішньогосподарських відносин у сільськогосподарських кооперативних формуваннях – необхідна умова їхнього фінансового оздоровлення та підвищення ефективності виробництва. Для досягнення цих цілей необхідно реформувати внутрішньогосподарські трудові та організаційні відносини на основі узгодження загальногосподарських та індивідуальних інтересів членів кооперативу. Таким відносинам найбільше відповідає господарський розрахунок. Сучасні сільськогосподарські виробничі кооперативи істотно різняться за рівнем застосування елементів внутрішньогосподарського розрахунку.

Вища категорія – використання всіх елементів внутрішньогосподарського розрахунку, коли кожен підрозділ кооперативного формування і навіть окремі працівники перебувають у відносинах повного госпрозрахунку з адміністрацією кооперативу.

Перша категорія – це кооперативи, які будують внутрішньогосподарські відносини відповідно до принципів внутрішньогосподарського розрахунку. Тут здійснюється самоокупність та самофінансування, матеріальна зацікавленість та економічна відповідальність. На цих підприємствах визначено оптимальні виробничу та організаційну структури кооперативу, чітко регламентовано порядок взаємовідносин між структурними підрозділами на основі внутрішньогосподарських розрахункових цін. До підрозділів доводяться нормативи витрат і здійснюється преміювання їх зниження, матеріальне заохочення залежить від

одержуваного доходу, передбачено відповідальність підрозділів перед адміністрацією кооперативу та інші підрозділами порушення умов виробництва.

Друга категорія – це кооперативи, у яких освоєно лише основні елементи внутрішньогосподарського розрахунку. Вони відносини між підрозділами та адміністрацією кооперативу чітко не розмежовують відповідальності за невиконання зобов'язань, дотримання нормативів.

У кооперативах третьої категорії також застосовуються елементи внутрішньогосподарського розрахунку. Визначено порядок взаємовідносин між структурними підрозділами на основі внутрішньогосподарських розрахункових цін, матеріальне заохочення пов'язане з результатами діяльності, але не повністю залежить від них, тобто оплата здійснюється за вироблену продукцію, але преміювання за зниження витрат відсутня. Немає чіткого розмежування відповідальності між підрозділами та адміністрацією кооперативу за невиконання зобов'язань.

До четвертої категорії відносяться всі інші кооперативні формування, у яких внутрішньогосподарські розрахунок практично не застосовується, внутрішньогосподарські відносини будуються на умовах адміністративних методах, а оплата праці членів кооперативу безпосередньо не пов'язана з результатами діяльності підрозділів.

В даний час головним завданням кооперативу є виконання договірних зобов'язань, укладених між підрозділами, кооперативу та підрозділами, кооперативу та працівниками, а також кооперативу та зовнішніми контрагентами. Розвиток госпрозрахункових відносин, надання реальної самостійності структурним підрозділам дає можливість самореалізації фахівців, сприяє підвищенню матеріальної зацікавленості всіх працівників, активізує підприємницьку діяльність. Госпрозрахунок підвищує ефективність системи контролю та обліку за витрачанням виробничих ресурсів, забезпечує підвищення матеріальної зацікавленості та відповідальності всіх членів кооперативу. З метою вдосконалення організаційно-економічних відносин у кооперативі пропонується запровадити додаткові заходи щодо стимулювання праці керівників та спеціалістів, встановити норматив їх заробітної плати (від валового доходу, прибутку або суми виручки по господарству), а також фіксовану суму інших планових витрат (зміст основних фондів, закріплених за апаратом, канцтовари, витрати на відрядження, підготовка кадрів тощо). Протягом року працівникам виплачується аванс (пайовикам – гарантований мінімум, найманим спеціалістам – оклади повністю). Наприкінці року визначається сума належної заробітної плати згідно із затвердженим нормативом. До неї додається економія від фіксованих витрат (або утримується перевитрата). Загальна сума коригується залежно від виконання зобов'язань. Якщо Голова кооперативу та співробітники апарату виконали всі свої зобов'язання, то ця сума збільшується на 35%, але за кожну невиконану позицію вона зменшується на 11%.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Запропонована нами система покликана забезпечити досить тісний зв'язок між рівнем матеріальної зацікавленості, підвищенням відповідальності працівників та величиною валового доходу кооперативу, а отже, сприяти зростанню обсягів виробництва та вдосконаленню якості продукції.

Таким чином, кооперація дозволяє нарощувати виробництво, успішно конкурувати з монополією переробних і торгових підприємств, поєднуючи зусилля великого і дрібного сільськогосподарського виробництва. Вона також може відіграти важливу роль у досягненні гідного місця України у світовій аграрній економіці із властивою їй конкуренцією, боротьбою за довіру суб'єктів господарської діяльності.

Ареал поширення кооперативних структур за умов ринку може бути розширено як у горизонталі, і по вертикалі. Вона націлює на розширення кооперації у сфері виробництва, закупівель, переробки та збуту продукції, матеріально-технічного постачання та обслуговування, кредитування та страхування. При цьому стратегічною метою кожного з них має стати формування найдоцільнішої моделі. Результати цього дослідження можуть бути використані у подальших наукових розробках з

обґрунтування перспектив розвитку сільськогосподарської кооперації та у практичній діяльності кооперативів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнатишин Л. Б., Прокопишин О. С., Бутов А. М. Кооперація як чинник формування стратегічного потенціалу суб'єктів агробізнесу. *Український журнал прикладної економіки.* 2020. Т. 5, № 2. С. 16-24.
2. Лук'янова М. М., Гурська І. С. Кооперація як один із аспектів розвитку сільської економіки на інноваційних засадах. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки.* 2018. №1. С. 217-230.
3. Безус Р. М. Крючко Л. С. Кооперація та інтеграція в аграрному бізнесі. *Агросвіт*. 2020. №6. С. 3-9.
4. Головко Р. А. Кооперація виробничо-господарської діяльності фермерських господарств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №19. С. 34-38.
5. Рибчак О. С., Бондаренко Н. В., Кобилянський О. М. Кооперація як основний регуляторний механізм розвитку підприємницької діяльності аграрної сфери. *Агросвіт*. 2019. № 6. С. 20-26.
6. Калачевська Л. І. Сільськогосподарська кооперація у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні. *Інтелект XXI*. 2018. №6. С. 61-65.
7. Самойленко Т. Г. Кооперація в аграрному секторі як напрямок сталого розвитку сільської місцевості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління.* 2018. Т. 29(68), №3. С. 22-24.
8. Лук'янова М. М., Гурська І. С. Сільська кооперація як основа місцевого розвитку. *Агросвіт*. 2018. № 12. С. 62-66.

REFERENCES

1. Hnatyshyn, L. B., Prokopyshyn, O. S., Butov, A. M. (2020). Kooperatsiia yak chynnyk formuvannia stratehichnoho potentsialu subiektiv ahro biznesu. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*,. 5(2), 16-24.
2. Lukianova, M. M., Hurska, I. S. (2018). Kooperatsiia yak odyn iz aspektiv rozvytku silskoi ekonomiky na innovatsiinykh zasadakh. *Visnyk KhNAU. Seriia: Ekonomichni nauky,* 1, 217-230.
3. Bezus, R. M., Kriuchko, L. S. (2020). Kooperatsiia ta intehratsiia v ahrarnomu biznesi. *Ahrosvit,* 6, 3-9.
4. Holovko, R. A. (2019). Kooperatsiia vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti fermerskykh hospodarstv. *Investytsii: praktyka ta dosvid,* 19, 34-38.
5. Rybchak, O. S., Bondarenko, N. V., Kobylianskyi, O. M. (2019). Kooperatsiia yak osnovnyi rehuliatornyi mekhanizm rozvytku pidpryiemnytskoi diialnosti ahrarnoi sfery. *Ahrosvit*, 6, 20-26.
6. Kalachevska, L. I. (2018). Silskohospodarska kooperatsiia u konteksti innovatsiinoho rozvytku silskykh terytorii v Ukraini. *Intelekt XXI*, 6, 61-65.
7. Samoilenko, T. H. (2018). Kooperatsiia v ahrarnomu sektori yak napriamok staloho rozvytku silskoi mistsevosti. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: *Ekonomika i upravlinnia*, 29(68), 3, 22-24.
8. Lukianova, M. M., Hurska, I. S. (2018). Silska kooperatsiia yak osnova mistsevoho rozvytku. *Ahrosvit*, 12, 62-66.

Ivan Svynous, Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine
Marat Ibbatulin, Doctor of Economic Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine
Nadia Svynous, Doctor of Philosophy in the field of Management, Assistant, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine
Serhiy Nikitchenko, PhD, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine
Olesya Shypylina, PhD student, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

DEVELOPMENT OF COOPERATION OF AGRICULTURAL GOODS PRODUCERS AS THE BASIS OF FOOD SUPPLY OF THE COUNTRY

Abstract
On the basis of the results of the conducted research, propose practical recommendations for the formation of cooperative associations of agricultural commodity producers of all forms of management. The theoretical and methodological basis of the study is the dialectical approach of cognition to economic phenomena and processes, according to which all objects are considered in the constant development, change and improvement of production relations. On the basis of a systemic analysis, cooperation is considered as a set of mutually coordinated and synchronously acting economic, organizational and social components that ensure the achievement of a synergistic effect.
It has been proven that cooperation is carried out in three directions: intra-economic cooperation; cooperation of subjects of entrepreneurial activity in the field of agribusiness and personal peasant farms (PSH); inter-farm cooperation at the district and regional levels.
Domestic and foreign experience shows that in large agricultural areas, it is advisable to build processing enterprises of appropriate capacity and create agro-industrial cooperative formations or associations in which capital can be transferred from processing enterprises to producers of agricultural raw materials.
The system proposed by us is designed to ensure a fairly close connection between the level of material interest, increasing the responsibility of employees and the amount of gross income of the cooperative, and therefore, to contribute to the growth of production volumes and improvement of product quality.

Thus, cooperation allows to increase production, successfully compete with the monopoly of processing and trading enterprises, combining the efforts of large and small agricultural production. It can also play an important role in achieving a worthy place for Ukraine in the global agrarian economy with its inherent competition, the struggle for the trust of business entities.
It has been proven that the area of distribution of cooperative structures under market conditions can be expanded both horizontally and vertically. It aims to expand cooperation in the field of production, procurement, processing and sales of products, material and technical supply and service, lending and insurance. At the same time, the strategic goal of each of them should be the formation of the most expedient model. The results of this study can be used in further scientific developments to substantiate the prospects for the development of agricultural cooperation and in the practical activities of cooperatives.

Keywords: agricultural enterprises; personal peasant farms; vertical cooperation; horizontal cooperation; agricultural cooperative.

Cite as: Svynous, I., Ibbatulin, M., Svynous, N., Nikitchenko, S., & Shypylina, O. (2022). Current trends in milk production and consumption in the world in the conditions of globalization. *Economic analysis,* 32 (3), 94-101. DOI: 10.35774/econa2022.03.094

DOI: 10.35774/econa2022.03.102 JEL classification: O32, M11, Q12
UDC: 330.341.1:338.439:502.174:637

Богдан ХАХУЛА
доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БЕЗВІДХОДНОГО ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

Анотація

Стаття присвячена економічним аспектам формування інноваційного розвитку безвідходного виробництва продукції тваринництва. Метою дослідження є розробка на основі узагальнення досліджень науковців практичних рекомендацій щодо стимулювання безвідходного виробництва продукції тваринництва. Під час проведення дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід, діалектичний та абстрактно-логічний, тощо.

Вважаємо, що з метою мінімізації втрат і ефективного використання побічної продукції суб'єктами м'ясопродуктового підкомплексу необхідно здійснити: оптимізація збутового циклу: відмова від існуючої концепції «забитих полиць» у роздрібних торгових мережах, передача продуктів харчування, придатних до споживання, на благодійність, використання побічної продукції у вторинному харчовому виробництві; переробку відходів: використання харчових відходів та побічної сировини харчової промисловості та сільського господарства для виготовлення кормів для тварин, переробка органічних відходів у ґрунт та добрива, отримання теплової енергії за рахунок спалювання органічних відходів, а також промислове виділення з них попутних газів (виробництво біопалива).

Сьогодні у підприємницькому середовищі пріоритет віддається ініціативам щодо оптимізації бізнес-процесів з метою збільшення прибутку та зниження фінансових витрат. Оцінка точок виникнення втрат на всіх етапах виробничо-збутового ланцюжка, визначення причинно-наслідкових зв'язків їх утворення, ведення статистики та моніторингу – складні, міжгалузеві та дорогі процеси, їхня економічна вигода для окремого підприємства неочевидна. При цьому для малого та середнього бізнесу багато практик скорочення продовольчих втрат залишаються недоступними через їх високу вартість або складність законодавчих процедур.У зв'язку з чим в Україні необхідно стимулювання бізнесу з боку держави до зниження продовольчих втрат на всьому виробничо-збутовому ланцюжку: у сільському господарстві, харчовій промисловості, роздрібній торгівлі та сфері громадського харчування.

Встановлено, що зусилля, спрямовані на скорочення втрат їжі, необхідно розглядати з точки зору раціонального використання ресурсів і отримання певної цінності від різних залучених учасників.

Для виробників переваги можуть полягати в наступному: підвищення економічної ефективності за рахунок використання незатребуваних побічних продуктів, їх реалізації зацікавленими учасниками ринку, підвищення якості харчових продуктів; створення репутаційних переваг та додаткової цінності в очах інвесторів та споживачів.

Інтереси споживачів пов'язані зі збільшенням доступності продуктів харчування, а також підвищенням їх якості.

Органи державної влади зацікавлені у тому числі у зниженні продовольчих втрат у частині: зміцнення продовольчої безпеки країни; зниження соціальної напруженості (завдяки зростанню доступності продуктів харчування); зниження екологічного навантаження на довкілля; збереження земельних та водних ресурсів.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства; навколишнє середовище; продукція тваринництва; відходи; тваринництво.

Вступ

Пандемія надає серйозний вплив на економіку та здоров'я людей у всьому світі. Продовольчий сектор є критично важливим, і він відчув цей вплив на собі. У багатьох країнах спостерігається дефіцит продовольства та зростання цін. У фермерів зібралася продукція,

© Богдан Хахула, 2022

Отримано: 18.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Хахула Б. Економічні аспекти формування інноваційного розвитку безвідходного виробництва продукції тваринництва. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 102-110. DOI: 10.35774/econa2022.03.102

яку вони більше не можуть реалізувати. Через обмеження на пересування та внаслідок закриття компаній різко зросли втрати продовольства та обсяги харчових відходів на різних етапах виробничо-збутових ланцюжків. Всі ми бачили, як фермери змушені були виливати молоко і заорювати врожай на полях, тоді в інших кінчалося продовольство. Інші потрясіння, такі як найбільша за останні десятиліття навала пустельної сарани та періоди посухи, також продемонстрували вразливість вирощеного врожаю перед зміною клімату.

У багатьох країнах знижується продовольча безпека. Найгостріше ця проблема стоїть у регіонах, що зазнають конфліктів і зазнають наслідків зміни клімату. Разом з тим, у сільських районах та містах, де багато мешканців через пандемію втратили частину своїх доходів, зростає кількість голодуючих. Навіть за хорошого врожаю та наявності продовольства якісні продукти стають для багатьох домогосподарств економічно недоступними через потрясіння на стороні доходів та зростання роздрібних цін. Пандемія COVID-19 оголила застарілі проблеми, властиві глобальній продовольчій системі. Здорове харчування виявляється занадто дорогим для більш ніж 3 мільярдів людей на планеті. Згідно з новими даними, близько 57 відсотків жителів країн Африки, розташованих на південь від Сахари, а також країн Південної Азії не можуть дозволити собі здоровий раціон харчування.

Проблемам функціонування м'ясопродуктового комплексу приділяли значну увагу Т. Алексійчук В. Месель-Веселяк, В. Галанець, П. Гарасим, Р. Логоша, І. Мамчак, М. Одінцов, П. Пуцентейло. Проте, швидкоплинні зміни функціонування сільськогосподарських підприємств – виробників тваринницької продукції вимагають перегляду деяких положень, зокрема щодо мінімізації впливу їх діяльності на навколишнє середовище.

Мета статті

Метою дослідження є розробка на основі узагальнення досліджень науковців практичних рекомендацій щодо стимулювання безвідходного виробництва продукції тваринництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Підвищення ефективності виробництва продукції м’ясного птахівництва та її переробки, а також нераціональне споживання м’ясопродуктів населення призводить до забруднення навколишнього середовища. Одним з основних продуктів, що виробляється із залишків та відходів, є корми для тваринництва. Якщо звернутися до статистики, то у 2020 р. вітчизняне виробництво кормів для великої рогатої худоби (ВРХ) збільшилося на 3,5%, для свиней – зменшилось на 13%, для птиці – на 0,6%. І, незважаючи на зменшення поголів'я ВРХ та свиней, про зниження потреби в кормах говорити не доводиться. Адже у 2019 р. імпорт за позицією «Продукти для годування тварин» перевищує експорт майже вдвічі. А імпортує Україна корми з тієї ж Франції, Польщі та Угорщини, яким перед цим продає шрот та макуху [1]. Також ведеться робота щодо розробки відповідного законодавства. У рамках нової стратегії «Від ферми до вилки», яка є ключовим елементом Європейського зеленого пакту, ЄС активізує свої дії щодо запобігання втратам і відходам продовольства по всьому ланцюжку створення вартості харчової продукції. Ці кроки включають юридично обов'язкові цілі щодо зменшення кількості харчових відходів до 2023 року. Як і у випадку з безпекою продуктів харчування, споживачі все більше прагнуть прозорості всього ланцюжка поставок, щоб мати впевненість у тому, що проблема харчових відходів отримує достатньо уваги.

Продовольчі та харчові втрати – це не лише втрачені під час виробництва ресурси, а й згубний вплив на стан клімату та екології планети. Сільськогосподарські втрати та харчові відходи є одним із головних факторів, що сприяють зміні клімату; ними припадає близько 8 % всіх викидів парникових газів.

Науковці вважають, що птахофабрика на 400 тис. несучок отримує на рік таку кількість посліду, що при розкладанні його виділяється близько 700 т біогазу, у тому числі 450 т метану (65%), 208 т вуглекислого газу (30%)), 35 т водню, індолу, скатолу, сірководню, аміаку та інших сполук (5%) [2]. Тому як ніколи актуальний пошук альтернативних методів утилізації відходів і сьогодні запропоновані наступні способи: вивезення на поля нативного

посліду, гною або стоків, компостування, переробка гною та посліду на корм, застосування біоенергетичних методів та нових технологій утилізації посліду, створення рибоводно-біологічних ставків та ін.

При екстенсивному господарюванні, корів з невеликими удоями містили насамперед для отримання гною. Концентрація худоби на одиницю земельних угідь була дуже низькою. Гній накопичували біля ферми або вивозили на поля, де він поступово перетворювався на перегній.

Сьогодні за такого способу внесення виникає низка проблем. По-перше, перевезення величезної кількості стоків (вміст сухої речовини 2-5%) вимагає чималих засобів, по-друге, ґрунт, підземні та поверхневі води заражаються інвазійними, інфекційними та токсичними елементами, в) третіх, це веде до накопичення нітратів, міді та цинку у зерні, траві та водних джерелах. У зв'язку з цим у деяких штатах США, наприклад, заборонили застосування нативного пташиного посліду як добрива.

Компостування вимагає спеціальних майданчиків, техніки та великої кількості торфу, соломи та інших матеріалів, що знижують вміст вологи. За дотримання технології отримують біогумус хорошої якості, проте до 30-40% поживних речовин втрачається у вигляді газів.

Основні методи компостування можна розглянути з прикладу курячого посліду.

На майданчик насипають крихту торфу шаром 30-40 см (використовують навантажувачі, тракторні причепи, розкидачі, автосамоскиди), поверх неї – послід (при вологості посліду 75% і торфу 65% співвідношення 1:1). Потім перемішують і за допомогою бульдозера формують бурт. Ширина компостного бурта – 3-4 м, висота – 2, довжина – не менше 6-8 м. Зверху бурт вкривають торфом. У холодну пору року компост зберігають протягом двох, у теплу – одного місяця [3]. Змішувач СА100 для приготування компостів розроблений Українським НДІМіЕ сільського господарства. Технологія передбачає циклічне змішування на похилій площині бурта торфу з напіврідким послідом, що забезпечує рівномірний біотермічний процес. Цей спосіб дозволяє в 2-3 рази зменшити терміни компостування, надійно знезаразити добрива та максимально знизити активність насіння бур'янів.

Для отримання за американською технологією препарату Фермвей у цегляну будівлю завантажують попередньо приготовлену на майданчику з твердим покриттям торфопомітну суміш (1:1). Після завантаження масу спеціально обдмухують, що викликає бурхливий розвиток термомезофільних бактерій. Процес триває 5-7 днів.

Для поліпшення товарних якостей продукту його допрацьовують на дезінтеграторі, дозаторі, стерилізаторі-зневоднювачі, грануляторі. У технологічній лінії є прилади контролю температури, вологості та вмісту кисню у повітряному середовищі аерації. Фермвей використовують у США як органічне добриво, підстилку для тварин та птиці, а також включають до раціонів бичків на відгодівлі.

Прискорюють переробку посліду штами бактерій або грибків під загальною назвою "ефективні мікроорганізми".

У індивідуальних і присадибних господарствах величезним попитом користується висушений курячий послід (пудрет).

Оскільки близько 40% поживних речовин корми не перетравлюється і виділяється з послідом, виникла ідея використати його для годування тварин та птиці. За високих температур курячий послід знезаражували, видаляли з нього перо, пух і насіння бур'янів. Отриманий продукт, що містить 20-30% сирого протеїну, суміші з комбікормом давали бичкам. При заміні 33 і 50% концентратів пудретом отримували добові ваги 870-896 р.

В Англії пташиний послід ферментують, обробляють мурашиною кислотою і з добавками меляси згодовують бичкам. Фірма "ДеЛаваль" має понад 30 варіантів біологічного знезараження гною. За однією з технологій гній направляють скребками та транспортером до центрифуги, де до 95% зважених частинок відокремлюють від вологи. Тверду фракцію з 36% сухої речовини витримують 3 місяці у спеціальному сховищі, потім гранулюють і дають худобі разом із силосом [4].

Застосовують гній для приготування спеціальних силосів – вестлажу та наводжу. У, наприклад, роблять такі суміші: 57% коров'ячого гною і 43% сіна; 42% подрібненої

кукурудзи, 12% кукурудзяного силосу та 40% свинячого гною. При відгодівлі бичків використовують близько 0,5 млн т сечовини, яку частково замінюють пташиним послідом як у чистому вигляді, так і з тирсою. Вівці та кози охоче поїдають вестлаж із 40% гною великої рогатої худоби, 12% сінного різання та 12% подрібненої кукурудзи. Рідку фракцію гною в аеротенках мікробіологічним методом перетворюють на одноклітинний білок, який осідає у вигляді активного мулу.

У Молдавії свинячий гній вологістю 80-85% піддавали кислотного гідролізу. Тверда фракція (лігнін) йшла на добриво, а рідка – для одержання кормових дріжджів. Технологія їх культивування нескладна, але культуральна рідина містить велику кількість хлоридів і сульфатів, яких важко позбутися. Гідробаротермічний метод вимагає великих енергетичних витрат та дорогого обладнання з нержавіючої сталі, і це робить його нерентабельним.

У Канаді для підготовки до згодовування гній попередньо змішують із соломою, потім засівають спорами грибів. В результаті отримують високобілковий корм, придатний для харчування не тільки жуйним, а й моногастричним тваринам. Останнім часом, щоб зменшити виділення азоту та фосфору, застосовують ферменти, що підвищують перетравність та засвоєння поживних речовин.

Добавка ферменту з фітазою на кожні 100 кг сухої речовини дає додатково 2,85 кг поживних речовин, 2,81 кг сирого протеїну та на 1000 ккал – 14,6 ккал, відповідно знижуючи їх надходження у зовнішнє середовище.

У Європі, щоб скоротити виділення аміаку, азоту та фосфору та покращити перетравність кормів, використовують кристалічні амінокислоти. При більш ретельному розрахунку раціонів за доступними та синтетичними амінокислотами можна на відгодівлі свиней зменшити частку сирого протеїну в комбікормі з 17,6 до 14,5%. При вирощуванні підсвинків з 25 до 55 кг було заощаджено 2,2 кг сирого протеїну на кожному поросяті і на 350 зменшено кількість аміаку, що виділяється. Зростання якості кормів та заміна антибіотиків, наприклад маннонолігосахарозою, також підвищує перетравність кормів та засвоюваність амінокислот.

Добавка до корму екстракту з юкки (де-одорази) збільшує прирости свиней на 9,4%. Подібні результати були отримані і на несушках.

Біоенергетичні методи утилізації вирішують відразу кілька завдань: збору та переробки відходів птахофабрик з уловлюванням та нейтралізацією шкідливих біогазів, отримання екологічно чистих добрив, а також метану для міні-ТЕЦ, газоподібного палива для автотракторної техніки, забезпечення роботи безфреонового охолоджувача, виробництва соди і т.д [5].

У Європі 1998 р. налічувалося понад 800 (зокрема 24 великих) біоенергетичних установок, які працюють на гною та посліді. У Китаї, Індії та інших країнах Азії їх понад 3 млн.

Застосування технології стримується через відсутність інвестицій, а також базових конструкцій.

В Англії та США відходи птахівництва, у тому числі і підстилку, використовують як екологічно чисте паливо для обігріву приміщень та отримання електрики.

З метою захисту навколишнього середовища, особливо водойм, від надлишкового азоту, фосфору та калію в деяких штатах США заборонили удобрювати ґрунти пташиним послідом. У зв'язку з цим запропоновано спосіб перетворення його активоване вугілля, що використовується як адсорбент для очищення води у фермерських господарствах, особливо в районах з несприятливою екологією [6].

В американських штатах з найбільшою концентрацією птиці (Меріленд, Делавер та Вірджинія) у 2001 р. у 600 пташниках було вирощено близько 540 млн бройлерів, від яких отримано приблизно 0,5-1,2 млн підстилки. Майже 95 тис. т її було перероблено на паливні пеллети, що значно знизило в них вологість та знищило різні патогени, наприклад сальмонеллу та E. coli. Гази, що відходять, руйнуються при температурі близько 900 °С.

Технологія термічної деполімеризації (TDP) дозволяє з вуглеводневих та органічних відходів тваринництва отримувати газоподібне, рідке та тверде паливо, деякі хімікати та добрива. Так можна утилізувати залишки кормів, послід, гній, підстилку, стоки та загиблих тварин та птицю. Перша стадія проходить за 250-350 °С, друга – при 500-700 °С.

Пілотна установка TDP продуктивністю 7 т/день була пущена в США в 1999 р., комерційна на 40 т/день – в 2002 р. Олії аналогічні дизельному паливу з 8-20 вуглецевими атомами, насиченими і ненасиченими жирними кислотами з 16-18 атомів. Тверді добрива подібні до апатитів, рідкі містять 25-28% сульфату амонію [7].

У штаті Вірджинія 65 тис. т посліду з підстилкою перетворюють на пелетовані туки під торговою маркою "Гармоні". Це прекрасне добриво, в якому знижено рухливість азоту і змінено на краще співвідношення N:P.

Науковцями розроблена баротермовибухова технологія переробки посліду. На думку авторів розробки, це позитивно вплине на навколишнє середовище, дозволить отримувати органомінеральні премікси та кормові добавки. Однак необхідні усунення шумових ефектів при пострілі кавітаційних гармат і дослідження нешкідливості сполук при розкладанні поганих речовин.

Використання каліфорнійського чи іншого селекції хробака набуло широкого поширення США, Канаді, Англії, Японії, Італії. У цьому переслідується три мети: утилізація відходів, отримання кормового білка і підвищення родючості грунту.

Біомаса черв'яків – відмінний білковий корм для птиці та свиней, здатний, проте, акумулювати солі важких металів, діючи як біологічний "насос". Є пропозиція використовувати біомасу для виготовлення мікробіологічних середовищ.

Деякі вчені Китаю та Японії вважають біомасу хробаків придатною для харчування людей.

Все гострішою стає проблема чистої води (річок, озер, підземних джерел). Природна система самоочищення, під якою мається на увазі включення забруднюючих компонентів у загальний кругообіг речовин із виведенням їх у вигляді корисної продукції, не встигає з цим справлятися.Розроблена в ВІЖ чотирикаскадна система рибоводно-біологічних ставків дозволяє отримувати на заключному етапі очищену технічну воду і рибу (з гектара нагульних ставків у 10-20 разів більше повноцінно білка, ніж з гектара пасовища для корми худоби).

Гнойові або помітні стоки направляють у ставки-накопичувачі (перший ступінь), що виконують роль відстійників, тверда фракція з яких застосовується як добрива, рідка під впливом спеціально підібраних мікроводоростей зоопланктону проходить перший етап очищення. У наступному ставку різні види водоростей (хлорела, спіруліна, ряска тощо) продовжують очищати стоки і насичувати їх киснем. У другій половині літа надлишок ряски видаляють і додають її в корм тваринам та птиці. Спеціально підібраний комплекс водоростей та зоопланктону, що функціонують при різних температурах та стійких до поїдання один одного, підвищує керованість системи.

Водорості другого ставка в третьому (рачковому) служать їжею для зоопланктону (різних комах, хробаків, рачків), що надходить для годівлі мальків риб четвертого ставка. За літо мальки виростають у 100 разів і досягають 25-30 г, стаючи великолепним рибопосадковим матеріалом. При використанні останнього, четвертого, каскаду для спільного на гулу коропа та товстолобика (перший поїдає зоопланктон, другий – рослинність) продуктивність може досягати 60-100 ц риби з гектара водної поверхні.

Ще більший економічний ефект дає одночасне розведення риби та водоплавного птаха (качок, гусей). Через 2-3 роки після експлуатації ставків та спуску води на добривному муловими відкладеннями дні одержують високі врожаї сільськогосподарських культур. Якщо ставки-накопичувачі капітальні, то наступні три ступені можуть створюватися на кшталт рисових чеків із застосуванням переносних щитів, шлангів. Біоінженерні споруди типу біоплато або ботанічного майданчика найвищою водною рослинністю, очеретом, рогозом або багаторічними травами довершують ступінь очищення.

Для комплексу на 108 тис. свиней потрібно 108 га землі, з них 25 га – під ставки-накопичувачі. Для інших каскадів придатні непрямі землі.

Личинки мух, вирощені на органічних відходах, мають приголомшливу енергію зростання, їх маса збільшується протягом тижня в 300-500 разів. Вченими підраховано, що біомаса від пари мух та їх потомства при повній

реалізації генетичного потенціалу наприкінці року складе понад 87 т, тобто дорівнюватиме вазі шести слонів.

Науковці розробили екологічно чисту технологію утилізації нативних органічних відходів свинарства та птахівництва за допомогою личинок домашньої мухи (Musca do-mestica L.). Через 5-6 діб з 1 т нативного гною або пташиного посліду отримують 60-100 кг біомаси личинок мух та 640-700 кг біогумусу. Біомаса личинок кімнатної мухи – повноцінний білковий корм для свиней, телят, птиці, хутрових звірів, риб. У ньому міститься 48-52% протеїну, 7-14% жиру, 7-10% клітковини, 7% БЕВ, 11-17% золи, і навіть біологічно активні речовини (вітаміни, екдизон тощо.) [8].

Висока ефективність використання нативних личинок пояснюється хорошим засвоєнням поживних речовин, оскільки до порожнинного, мембранного та внутрішньоклітинного механізмів перетравності додається так званий індукований аутоліз (спільне перетравлення їжі ферментами "господаря" та "жертви" у шлунково-кишковому тракті першого).

З личинок, лялечок та самих мух можна отримувати високоякісний хітин та його похідні, зокрема хітозан, що застосовується у медичній, фармацевтичній, харчовій та парфумерній промисловості. Японські та американські вчені вважають хітозан полімером майбутнього. У тваринництві він на 10-15% підвищує резистентність поросят до інфекційних захворювань, на 20-40 г на добу збільшує прирости ваги підсвинків на відгодівлі.

Використання для лікувально-профілактичних цілей вирощених на комбікормі личинок кімнатної мухи та препаратів на їх основі освоєно у КНР. Горілка, настояна на личинках, має стимулюючу дію. Косметичний крем із додаванням личинкової маси ефективно усуває зморшки, омолоджує шкіру. Пройшов всебічну перевірку активний порошок із личинок мух У Гу Чун; він рекомендується дітям і людям похилого віку як харчова добавка, що володіє бактерицидними властивостями, підвищує імунітет, покращує апетит і життєдіяльність, відновлює сили, знижує втому, посилює ефективність лікування після операції.

Біогумус, отриманий після переробки екскрементів личинками мух, є високоефективним органічним добривом. Урожайність сільськогосподарських культур при його застосуванні збільшується у 1,2-1,5 рази, при цьому нематоди та інші шкідники гинуть.

Внесення біогумусу у ґрунт прискорює мінералізацію фосфорорганічних сполук у результаті дії специфічних мікроорганізмів. Зі збільшенням норм з 10 до 30 т/га підвищується концентрація фосфороруйнівних бактерій. Вміст фосфорної кислоти у грунті залежить від кількості мікроорганізмів, що розкладають органічні та мінеральні сполуки фосфору.

Використання біогумусу як добрива впливає інтенсивне зростання мікрофлори, що прискорює накопичення рухливих форм поживних речовин, необхідні підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Розроблено способи стерилізації нативних личинок. Як і на борошно із сухих личинок, є технічні умови, дозвіл на застосування.

Барабанна сушарка з температурою повітряного потоку 120-140 °С максимально зберігає поживну цінність біомаси личинок мух і дає продукт, що відповідає затвердженим ветеринарно-санітарним вимогам до кормів тваринного походження.

До відходів і насамперед до посліду треба ставитися як до цінної стратегічної сировини для відновлення родючості земель, підвищення врожайності культур, отримання харчового (риби) та кормового (водорості, зоопланктон, черв'яки та личинки) білка [9].

Ефективні мікроорганізми» прискорюють процес біологічного розкладання органічних речовин, у якому до 50% їх перетворюється на гази. Це стара система компостування гною, лише прискореними темпами. Біогаз зручний для отримання біогумусу та пального при автономному веденні особистого господарства, але потребує капвкладень та доопрацювання технології.

Використання рибальсько-біологічних ставків під силу лише великим підприємствам. Замкнена екологічна система незамінна при утилізації рідких відходів: органічна речовина за харчовими ланцюгами живих організмів акумулюється біомасою водоростей, ракоподібних та риб. Стоки повністю знешкоджуються від органічної речовини та патогенних факторів і включаються до повторного «вивороту». Тверда фаза відстійників після біотермічного знезараження

на спеціальних майданчиках перетворюється на біогумус.

При комплексній утилізації твердофазних відходів з використанням личинок економічний ефект максимальний, тому що цей процес – короткочасний, виробництво екологічно чисте і безвідходне, а продукція має багатостороннє застосування.

Вважаємо, що з метою мінімізації втрат і ефективного використання побічної продукції суб'єктами мясопродуктового підкомлексу необхідно здійснити:

- оптимізація збутового циклу:
- відмова від існуючої концепції «забитих полиць» у роздрібних торгових мережах, передача продуктів харчування, придатних до споживання, на благодійність, використання побічної продукції у вторинному харчовому виробництві;
- переробку відходів: використання харчових відходів та побічної сировини харчової промисловості та сільського господарства для виготовлення кормів для тварин, переробка органічних відходів у ґрунт та добрива, отримання теплової енергії за рахунок спалювання органічних відходів, а також промислове виділення з них попутних газів (виробництво біопалива).

Сьогодні у підприємницькому середовищі пріоритет віддається ініціативам щодо оптимізації бізнес-процесів з метою збільшення прибутку та зниження фінансових витрат. Оцінка точок виникнення втрат на всіх етапах виробничо-збутового ланцюжка, визначення причинно-наслідкових зв'язків їх утворення, ведення статистики та моніторингу – складні, міжгалузеві та дорогі процеси, їхня економічна вигода для окремого підприємства неочевидна. При цьому для малого та середнього бізнесу багато практик скорочення продовольчих втрат залишаються недоступними через їх високу вартість або складність законодавчих процедур.У зв'язку з чим в Україні необхідно стимулювання бізнесу з боку держави до зниження продовольчих втрат на всьому виробничо-збутовому ланцюжку: у сільському господарстві, харчовій промисловості, роздрібній торгівлі та сфері громадського харчування.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На сьогоднішній день у генераторів органічних відходів відсутні як економічні стимули щодо впровадження практик поводження з органічними відходами, так і інфраструктурні можливості щодо їх збирання та переробки. Зусилля, спрямовані на скорочення втрат їжі, необхідно розглядати з точки зору раціонального використання ресурсів і отримання певної цінності від різних залучених учасників.

Для виробників переваги можуть полягати в наступному:

- підвищення економічної ефективності за рахунок використання незатребуваних побічних продуктів, їх реалізації зацікавленими учасниками ринку, підвищення якості харчових продуктів;
- створення репутаційних переваг та додаткової цінності в очах інвесторів та споживачів.

Інтереси споживачів пов'язані зі збільшенням доступності продуктів харчування, а також підвищенням їх якості.

Органи державної влади зацікавлені у тому числі у зниженні продовольчих втрат у частині:

зміцнення продовольчої безпеки країни;

- зниження соціальної напруженості (завдяки зростанню доступності продуктів харчування);
- зниження екологічного навантаження на довкілля;
- збереження земельних та водних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захарченко О. В. Утилізація відходів природного походження аграрних формувань: проблемний аспект. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2020. № 1. С. 58-67.

2. Семірненко Ю. І. Утилізація відходів тваринництва шляхом застосування біогазових технологій. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Механізація та автоматизація виробничих процесів*. 2017. Вип. 10. С. 145-148.

3. Карпенко В. І., Голодок Л. П., Горлінський О. В. Утилізація відходів з отриманням біопалива і добрив. *Проблеми екологічної біотехнології*. 2012. № 2. С. 97-123.

4. Ільченко В. М., Махітько В. С. Комплексна переробка та утилізація відходів як основа сталого економічного розвитку району. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки.* 2015. № 2. С. 134-138.

5. Калетнік Г. М. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України: монографія. К.: Хай-Тек Прес, 2010. 515 с.

6. Калетнік Г. М., Гончарук Т. В. Інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі: світовий та вітчизняний досвід. *Бізнес Інформ*. 2013. № 9. С. 155-160.

7. Калетнік Г. М., Гончарук І. В. Економічні розрахунки потенціалу виробництва відновлювальної біоенергії у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 6-16.

8. Калетнік Г. М., Булгаков В. М., Гриник І. В. Науково обґрунтовані та практичні підходи використання соломи та рослинних решток у сільському господарстві. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія : Технічні науки.* 2011. Вип. 9. С. 62-68.

9. Чужма Н. П., Базаєва А. М., Хижняк М. І. Розвиток фіто- і зоопланктону вирощувальних ставів при удобренні їх біогумусом і "Рівермом". *Рибогосподарська наука України*. 2011. № 4. С. 19-25.

REFERENCES

1. Zakharchenko, O. V. (2020). Utylizatsiia vidkhodiv pryrodnoho pokhodzhennia ahrarnykh formuvan: problemnyi aspekt. *Visnyk KhNAU. Seriia : Ekonomichni nauky,* 1, 58-67. [in Ukrainian].

2. Semirnenko, Yu. I. (2017). Utylizatsiia vidkhodiv tvarynnytstva shliakhom zastosuvannia biohazovykh tekhnolohii. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia : Mekhanizatsiia ta avtomatyzatsiia vyrobnychykh protsesiv*, 10, 145-148. [in Ukrainian].

3. Karpenko, V. I., Holodok, L. P., & Horlinskyi, O. V. (2012). Utylizatsiia vidkhodiv z otrymanniam biopalyva i dobryv. *Problemy ekolohichnoi biotekhnolohii*, 2, 97-123. [in Ukrainian].

4. Ilchenko V. M., & Makhitko V. S. (2015). Kompleksna pererobka ta utylizatsiia vidkhodiv yak osnova staloho ekonomichnoho rozvytku raionu. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia : Ekonomichni nauky,* 2, 134-138. [in Ukrainian].

5. Kaletnik, H. M. (2010). *Biopalyvo. Prodovolcha, enerhetychna ta ekolohichna bezpeka Ukrainy*. Kyiv: Khai-Tek Pres. [in Ukrainian].

6. Kaletnik, H. M., & Honcharuk, T. V. (2013). Innovatsiine zabezpechennia rozvytku biopalyvnoi haluzi: svitovyi ta vitchyznianyi dosvid. *Biznes Inform*, 9, 155-160. [in Ukrainian].

7. Kaletnik, H. M., & Honcharuk, I. V. (2020). Ekonomichni rozrakhunky potentsialu vyrobnytstva vidnovliuvalnoi bioenerhii u formuvanni enerhetychnoi nezalezhnosti ahropromyslovoho kompleksu. *Ekonomika APK*, 9, 6-16. [in Ukrainian].

8. Kaletnik H. M., Bulhakov V. M., & Hrynyk I. V. (2011). Naukovo obgruntovani ta praktychni pidkhody vykorystannia solomy ta roslynnykh reshtok u silskomu hospodarstvi. *Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia : Tekhnichni nauky*, 9, 62-68. [in Ukrainian].

9. Chuzhma N. P., Bazaieva A. M., & Khyzhniak M. I. (2011). Rozvytok fito- i zooplanktonu vyroshchuvalnykh staviv pry udobrenni yikh biohumusom i "Rivermom". *Rybohospodarska nauka Ukrainy*, 4, 19-25 [in Ukrainian].

Bohdan Khahula, Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

ECONOMIC ASPECTS OF THE FORMATION OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF WASTE-FREE PRODUCTION OF LIVESTOCK PRODUCTS

Abstract

The article is devoted to the economic aspects of the formation of innovative development of waste-free production of animal husbandry products. The purpose of the study is to develop, based on the generalization of research by scientists, practical recommendations for stimulating the waste-free production of animal husbandry products. During the research, general scientific and special methods of economic research were used, in particular: systemic approach, dialectical and abstract-logical, etc.

We believe that in order to minimize losses and effective use of by-products by the subjects of the meat product sub-complex, it is necessary to implement: optimization of the sales cycle: rejection of the existing concept of "clogged shelves" in retail chains, transfer of edible food products to charity, use of by-products in secondary food production; waste processing: the use of food waste and secondary raw materials of the food industry and agriculture for the production of animal feed, processing of organic waste into soil and fertilizers, obtaining thermal energy due to the burning of organic waste, as well as the industrial release of associated gases from them (biofuel production).

Today, in the business environment, priority is given to initiatives to optimize business processes in order to increase profits and reduce financial costs. Estimating the points of occurrence of losses at all stages of the production and sales chain, determining the cause-and-effect relationships of their formation, keeping statistics and monitoring are complex, interdisciplinary and expensive processes, their economic benefit for an individual enterprise is not obvious. At the same time, for small and medium-sized businesses, many practices for reducing food losses remain inaccessible due

to their high cost or the complexity of legislative procedures. In connection with this, Ukraine needs business stimulation from the state to reduce food losses along the entire production and sales chain: in rural economy, food industry, retail trade and public catering.
It has been established that efforts aimed at reducing food waste must be considered from the point of view of rational use of resources and obtaining certain value from the various participants involved.
For manufacturers, the advantages may be as follows: increase in economic efficiency due to the use of unsolicited by-products, their implementation by interested market participants, improvement in the quality of food products; creating reputational advantages and added value in the eyes of investors and consumers.
The interests of consumers are related to increasing the availability of food products, as well as improving their quality.
State authorities are interested, among other things, in reducing food losses in terms of: strengthening the country's food security; reduction of social tensions (thanks to increasing availability of food products); reduction of ecological load on the environment; preservation of land and water resources.

Keywords: agricultural enterprises; environment; animal husbandry products; waste; animal husbandry

Cite as: Khahula, B, Y. (2022). Economic aspects of the formation of the innovative development of waste-free production of livestock products. *Economic analysis,* 32 (3), 102-110. DOI: 10.35774/econa2022.03.102

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: 10.35774/econa2022.03.111 **JEL classification: D20, E20, E66, F01, F29, O50, Q 17**
UDC: 349

Ірина ЗАВАДСЬКА
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
НРЗВО "Кам'янець-Подільський державний інститут", Україна
E-mail: irynazavadska@80gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7680-9514

Оксана ПАЛИЛЮЛЬКО
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
НРЗВО "Кам'янець-Подільський державний інститут", Україна
E-mail: Palelulko1980@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9314-0461

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІОНЕРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Соціальне забезпечення пенсіонерів України в силу перманентних криз та солідарної пенсійної системи було не на досить високому рівні, однак з початком повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, матеріальна підтримка людей пенсійного віку знизилася до рівня межі бідності, що становить досить серйозні ризики для забезпечення елементарних побутових умов осіб пенсійного віку. Тому зважаючи на воєнний стан в країні проблематика соціального забезпечення пенсіонерів є надзвичайно актуальною для України і потребує наукового вирішення.

Мета. Дослідження проблем соціального забезпечення пенсіонерів України в умовах воєнного стану та формування пропозицій щодо збільшення його якісних характеристик і матеріального рівня.

Метод (методологія). В статті було використано абстрактно-логічний та емпіричний методи наукового дослідження для узагальнення сутності основних теоретичних понять; методи аналізу і синтезу та методи порівняння для розрахунку мінімального рівня економічного добробуту пенсіонера; методи абстрагування та узагальнення для обґрунтування висновків дослідження.

Результати. В статті доведено, що рівень соціального забезпечення пенсіонерів внаслідок війни з Російською Федерацією та спровокованою нею девальвацією національної валюти суттєво знизився і близько 8,7 млн пенсіонерів опинилися поза межею бідності. Обґрунтовано, що для забезпечення базових соціальних потреб пенсіонерів, зокрема придбання мінімального набору продуктів харчування і ліків та оплати комунальних послуги необхідно 5400 грн. Для підвищення рівня соціального забезпечення пенсіонерів України в умовах воєнного стану запропоновано розширити співпрацю з міжнародними гуманітарними організаціями, запровадити обов'язкові громадські роботи у вигляді допомоги пенсіонерам для осіб, які перебувають на обліку в центрах зайнятості, використовувати здачу в розмірі до однієї гривні у торгівельних мережах та кешбек в комерційних банках для оплати продуктових наборів для малозабезпечених пенсіонерів. Після закінчення воєнного стану запропоновано провести пенсійну реформу в Україні та запровадити механізм збереження вартості добровільних відрахувань у накопичувальний фонд.

© Ірина Завадська, Оксана Палилюлько, 2022

Отримано: 30.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати:
Завадська І., Палилюлько О. Соціальне забезпечення пенсіонерів в умовах воєнного стану в Україні. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 111-122. DOI: 10.35774/econa2022.03.111

Ключові слова: соціальне забезпечення; пенсійне забезпечення; споживчий кошик; пенсійна реформа; соціальні послуги; межа бідності; мінімальний економічний добробут.

Вступ

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року спричинила досить суттєві ризики для людей пенсійного віку, адже більшість з них не змогли виїхати не тільки за межі нашої держави, але й не змогли залишити райони інтенсивних бойових дій та окупації. Більше того, погіршення економічної ситуації в країні в цілому та девальвація національної валюти позначилася на реальній вартості пенсій, що знизило купівельну спроможність пенсіонерів, а отже рівень їхнього життя. Відтак дослідження проблем соціального забезпечення пенсіонерів в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення держави є надзвичайно актуальним, адже з кожним днем зростають загрози щодо втрати можливостей людей пенсійного віку на придбання мінімального набору харчових продуктів та медикаментів достатніх для виживання в умовах війни.

Проблемам соціального забезпечення людей пенсійного віку присвятили свої праці низка українських вчених, серед яких варто виділити таких авторів як: Завора Т. [1], Качула С. [2], Когатько Ю., Полякова С. [3], Мигович І., Попович Г. [5], Мохова Ю., Писаренко Н. [6], Олексюк Н. [8], Рябошапка О. [14], Сіньова Л. [15] та інших. Однак не применшуючи заслуги згаданих авторів у дослідженні проблем соціального і пенсійного забезпечення в Україні зауважимо, що не розкритими частинами цієї проблематики є питання соціального забезпечення пенсіонерів в умовах воєнного стану.

Мета статті

Відтак метою статті є дослідження проблем соціального забезпечення пенсіонерів України в умовах воєнного стану та формування пропозицій щодо збільшення його якісних характеристик і матеріального рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження

Достатній рівень соціального забезпечення населення України, зокрема осіб пенсійного віку є необхідною умовою для їх комфортного проживання та забезпечення потреб в харчуванні, житлових умовах та медикаментах.

В науковій літературі з питань соціальної роботи та соціального забезпечення немає єдиного підходу до визначення сутнісної конструкції терміну «соціальне забезпечення», однак узагальнені підходи щодо цієї дефініції містяться у праці Мигович І. І., де під соціальним забезпеченням запропоновано розуміти систему суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, безробіття, втрата годувальника, нещасний випадок на виробництві тощо) [5, с. 68]. Поряд з цим, варто звернути увагу й на визначення поняття «соціальне забезпечення», яке подано у праці, де під соціальним забезпеченням розуміють форму вираження соціальної політики держави, спрямованої на матеріальне забезпечення певних категорій громадян з коштів державного бюджету та спеціальних позабюджетних фондів у випадку настання подій, визнаних державою на даному етапі свого розвитку соціально значущим, з метою вирівнювання соціального стану цих громадян у порівнянні з іншими членами суспільства [8, с. 99]. Наведені вище визначення поняття «соціальне забезпечення» акцентують увагу на матеріальному забезпеченні певної категорії населення, що безумовно є важливим для комфортного проживання тих чи інших категорій населення, однак, на наш погляд, автори не до кінця розкрили власне соціальний аспект. Тут, варто звернути увагу на тлумачення слова «соціальний», наведеного у Словнику української мови, яке трактується як пов’язане з життям і стосунками людей у суспільстві [16]. Тобто в контексті розгляду сутності поняття «соціального забезпечення» та реалізації на практиці державної політики в сфері соціального забезпечення варто звернути увагу на ті аспекти соціального забезпечення, які передбачають врахування соціального статусу тієї чи іншої категорії людей, соціальних взаємовідносин та стосунки з органами державної влади і місцевого самоврядування, а також доступу до соціальних послуг, зокрема: підтриманого проживання, консультування,

соціальний супровід тощо. До переліку соціальних послуг варто додати й медичні послуги і організацію доступу до них. В комплексі поєднання окреслених вище елементів соціального забезпечення можуть бути основою для відображення ширшого поняття – соціального захисту, однак, враховуючи те, що до поточного часу в Україні продовжує діяти солідарна пенсійна система, при якій розмір пенсії визначається державою на основі єдиного підходу до розподілу загального бюджету пенсійного фонду, а медичне страхування не є обов'язковим, поняття «соціальний захист», на практиці, не може в повній мірі відобразити всі його сутнісні ознаки.

Таким чином, виходячи із наведеного вище під соціальним забезпеченням потрібно розуміти комплекс заходів органів державної влади та місцевого самоврядування щодо матеріального забезпечення населення та створення умов для безперешкодного доступу до якісних соціальних послуг з метою забезпечення комфортного проживання громадян з дотриманням мінімально необхідного рівня економічного добробуту.

Визначення мінімально необхідного рівня економічного добробуту громадян є, на наш погляд, ключовим елементом якісного соціального забезпечення. В цьому контексті найширшою верствою населення України, безумовно є пенсіонери, які з врахуванням масової еміграції зумовленої повномасштабною війною з Російською Федерацією, становлять близько третини всього населення нашої держави, а саме 10,8 млн осіб.

Для пенсіонерів мінімальний рівень економічного добробуту визначається рівнем пенсійного забезпечення, яке в свою чергу складає основу соціального забезпечення цієї категорії осіб.

Виходячи із особливостей солідарної пенсійної системи, в Україні, щороку, встановлюється мінімальний рівень пенсії. Так станом на липень 2022 розмір мінімальної пенсії в Україні складав 2600 гривень [17]. Що ж стосується середнього розміру пенсії, то зважаючи на наявність спеціальних пільгових пенсій в Україні, які присуджувалися за певні заслуги чи у зв'язку із працею людей на певних складних або небезпечних роботах, враховувати це показник не коректно, оскільки розрив між мінімальним розміром пенсії та розміром спеціальних пільгових пенсій може досягати більш, ніж 30 разів. При цьому, зауважимо, що відповідно до Закону України «Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI [12] максимальний розмір пенсії не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, однак таке обмеження не поширюється на тих осіб, яким були призначені більші розміри пенсій до моменту вступу закону в дію. Тому, під час аналізу розміру пенсійного забезпечення в Україні та його достатності для забезпечення мінімального економічного добробуту пенсіонерів доцільно використовувати градацію, яка запропонована Пенсійним фондом України або Державною службою статистики України. Щодо визначення мінімального розміру пенсійного забезпечення для досягнення мінімального економічного добробуту, на наш погляд, в першу чергу потрібно використовувати розрахунки Організації Об'єднаних Націй (ООН), за якими межа бідності становить 5,5 дол США на день доходу на одну людину. Відтак, всі особи, які отримують 5,5 дол. США доходу на день знаходяться поза межею бідності [21].

Визначимо приблизну кількість пенсіонерів України, які отримують пенсію в розмірі меншому за 165 дол США на місяць за допомогою таблиці 1.

Дані таблиці 1 відображають критичну ситуацію в системі пенсійного забезпечення, адже 8,69 млн (або 80,5% від загальної кількості) українських пенсіонерів перебувають поза межею бідності. При цьому 6,98 млн пенсіонерів отримують середньоденний дохід не більше ніж 3,2 дол США. У випадку затягування війни з Російською Федерацією та продовження падіння національної економіки, високо ймовірна девальвація національної валюти призведе до збільшення кількості пенсіонерів, які перебуватимуть поза межею бідності.

Використовуваний нами показник бідності ООН в 5,5 дол США доходу на день для однієї особи з огляду на різницю курсів валют може вважатися неоднозначним для нашої країни, тому для більш ґрунтовного аналізу рівня соціального забезпечення пенсіонерів

проаналізуємо вартість мінімального кошика харчових продуктів, медичних препаратів та розміру оплати за комунальні послуги.

Таблиця 1. Розрахунок розміру пенсії та доходу пенсіонерів України на один день в доларах США станом на вересень 2022 року *

Розмір пенсії у гривнях	Частка пенсіонерів, які отримують визначений обсяг пенсії, %	Кількість пенсіонерів, які отримують визначений розмір пенсії, млн осіб	Розмір пенсії в доларах США**	Дохід в дол США одного пенсіонера на один день
до 2000 грн	3,70%	0,40	до 47,96 дол США	до 1,6 дол США
від 2001 до 3000 грн	40,40%	4,36	від 47,98 до 82,05 дол США	від 1,6 до 2,4 дол. США
від 3001 до 4000 грн	20,50%	2,21	від 71,94 до 71,97 дол США	від 2,4 до 3,2 дол. США
від 4001 до 5000 грн	10,90%	1,18	від 95,95 до 119,9 дол США	від 3,2 до 4,0 дол. США
від 5001 до 10000 грн	18,30%	1,98	від 119,93 до 239,81 дол США	від 4,0 до 7,99 дол. США
понад 10000 грн	6,20%	0,67	понад 239,81 дол США	Понад 7,99 дол. США
Приблизна кількість пенсіонерів України, які перебувають поза межею бідності, млн осіб		8,69	х	х

** Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [17].*

*** Для розрахунку розміру пенсії в доларах США використано середній комерційний курс гривні до долара США (41,7 грн/дол) у зв'язку із значними відмінностями між валютним курсом, встановленим Національним банком України та готівковим валютним курсом на чорному ринку.*

Зауважимо, що споживчий кошик в Україні розраховується Державною службою статистики України виходячи з мінімально-необхідного набору продовольчих товарів відповідно до біологічних норм, його склад завжди піддається критиці збоку населення, тому розрахуємо мінімальний набір продуктів харчування виходячи із результатів опитування пенсіонерів та визначимо їх купівельну спроможність станом на серпень 2022 року (табл. 2).

Аналізуючи дані, наведені в таблиці 2, в першу чергу, варто звернути увагу на темп приросту цін на основні продукти харчування в Україні у серпні 2022 року порівняно з січнем 2020, які в середньому склали 116%, а темп приросту цін на продукти харчування за проміжок часу січень-серпень 2022 року склав 37,7%, при цьому розмір пенсії за період воєнного стану не підвищився, а індексація проведена в недостатньому розмірі.

Враховуючи вартість продуктів харчування, які входять в складений нами я мінімальний набір споживчого кошика та розмір пенсії станом на серпень 2022 року мінімально необхідний рівень економічного добробуту пенсіонера повинен складати 3056,63 грн. Такий розмір доходу пенсіонера дасть змогу йому прохарчуватися один місяць, однак для отримання інших суспільно-економічних благ, таких як медичні препарати та житло цього розміру доходу не достатньо.

Дані таблиці 2 свідчать, що 400 тис пенсіонерів не можуть дозволити собі придбати мінімальний набір продуктів харчування, адже розмір їх пенсії на 1000 гривень менший, ніж вартість споживчого кошика, що свідчить про зростання ризиків голоду для такої категорії людей.

Таблиця 2. Динаміка мінімальних витрат пенсіонерів на продукти харчування в середньому за місяць

Склад споживчого кошика пенсіонера на один місяць		Вартість споживчого кошика пенсіонера, грн.			
		Січень 2020 р.	Січень 2021 р.	Січень 2022 р.	Серпень 2022 р.
Хліб пшеничний, шт.	10	197,40	277,00	271,10	320,00
Яловичина, кг	1	134,85	149,51	195,61	200,20
Свинина, кг	2	235,96	230,32	247,90	305,68
Птиця (тушки курячі), кг	2	116,46	114,80	147,04	164,86
Сало, кг	1	77,00	81,72	104,74	132,00
Макаронні вироби, кг	2	36,18	41,58	49,90	64,70
Борошно пшеничне, кг	2	22,20	30,96	30,96	34,82
Крупи гречані, кг	2	56,72	75,12	95,22	192,02
Крупи рисові, кг	2	44,64	49,10	58,60	112,14
Ковбаса, кг	2	195,52	209,46	248,82	285,28
Риба морожена, кг	0,5	39,00	40,98	51,85	69,55
Молоко, л	8	199,28	203,28	231,44	259,20
Сметана, л	2	122,34	128,30	150,24	173,20
Масло, 200 г	4	42,71	177,76	208,68	242,36
Цукор, кг	2	28,04	43,78	54,22	68,34
Олія, л	2	68,70	88,08	122,10	139,64
Яйця, десяток	2	41,32	64,62	58,50	57,06
Картопля, кг	8	105,04	89,12	74,32	108,48
Буряк, кг	1	6,49	6,40	15,58	20,40
Морква, кг	1	6,15	6,34	13,56	28,15
Капуста білокачанна, кг	1	13,13	4,97	17,01	30,90
Цибуля, кг	1	9,03	5,55	13,93	30,54
Яблука, кг	1	16,62	19,08	12,78	17,11
Споживчий кошик, грн.		1798,16	2118,75	2461,32	3056,63

Розмір пенсії	Кількість пенсіонерів, млн осіб	Частка витрат на продукти харчування у пенсії, %	Кількість пенсіо-нерів, млн осіб	Частка витрат на продукти харчування у пенсії, %	Кількість пенсіонерів, млн осіб	Частка витрат на продукти харчування у пенсії, %	Кількість пенсіо-нерів, млн осіб	Частка витрат на продукти харчування у пенсії, %
до 2000 грн	4,02	89,91	1,89	105,94	1,45	123,07	0,40	152,83
до 3000 грн	3,87	59,94	4,59	70,63	3,85	82,04	4,36	101,89
до 4000 грн	1,40	44,95	2,13	52,97	2,30	61,53	2,21	76,42
до 5000 грн	0,71	35,96	0,9	42,38	1,06	49,23	1,18	61,13
до 10000 грн	1,05	17,98	1,3	21,19	1,67	24,61	1,98	30,57
понад 10000 грн	0,26	17,98	0,34	21,19	0,51	24,61	0,67	30,56
Кількість пенсіонерів, всього осіб	11,31	x	11,15	x	10,84	x	10,80	x
Кількість пенсіонерів, які більше 70% пенсії витрачають на продукти харчування, млн осіб	0,00	x	6,48	x	5,30	x	6,98	x

Примітка: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [17].

Окрім цього, 4,36 млн пенсіонерів фактично весь розмір пенсії повинні витрачати на придбання продуктів харчування, а в 2,21 млн пенсіонерів витрати на споживчий кошик складають більше 75% їх пенсійного забезпечення. В цілому 6,98 млн пенсіонерів більше 70% розміру пенсії витрачають на придбання мінімального набору продуктів харчування, що свідчить про те, що існуюче сьогодні пенсійне забезпечення в Україні не дозволяє забезпечити більшість із соціальних потреб пенсіонерів.

Окрім споживчого кошика пенсіонерів для визначення мінімально необхідного рівня економічного добробуту доцільно розрахувати вартість, так званого, медичного кошика. В Україні розрахунок медичного кошика проводився спеціальним порталом «Apteka.ua» до 2016 року [7], однак сьогодні такі розрахунки не проводяться жодною державною чи громадською організацією. Тому використовуючи позиції медичного кошика, запропоновані «Apteka.ua» та власні опитування пенсіонерів розрахуємо вартість медичного кошика пенсіонера станом на серпень 2022 року (табл. 3).

Таблиця 3. Мінімальний медичний кошик пенсіонера в Україні станом на серпень 2022 року*

Медичні препарати	Кількість, шт	Вартість, грн	Всього, грн
Предмети санітарії та ліки			
Вата пакувальна (250 г)	1	50,00	50,00
Шприц, 5 мл	2	2,30	4,60
Бинт	2	14,36	28,72
Судинорозширювальні препарати (валідол), таблетки	10	13,92	13,92
Заспокійливі препарати			
Валеріана, таблетки	30	30,00	30,00
Корвалмент, таблетки	30	38,11	38,11
Корвалол, краплі	1	33,75	33,75
Жарознижувальні (парацетамол) таблетки	10	33,12	33,12
Знеболювальні та спазмолітичні засоби			
Анальгін, таблетки	20	16,56	16,56
Дротаверин, таблетки	10	18,00	18,00
Сорбенти (активоване вугілля), таблетки	20	10,00	10,00
Антигістамінні (лоратедин) таблетки	10	20,30	20,30
Нестероїдні, протизапальні препарати			
Ібупрофен, таблетки	10	29,18	29,18
Німесулід, таблетки	10	20,00	20,00
Очні краплі (сульфацил)	1	195,01	195,01
Антисептик (фурацилін), таблетки	10	21,00	21,00
Дезінфекційні засоби			
Йоддицерин, розчин, 25 мл	1	24,61	24,61
Брильянтовий зелений, розчин, 25 мл	1	20,79	20,79
Інші (15 %)	x	x	91,15
Всього позицій	18	x	698,82

**Побудовано авторами за даними веб-порталу Apteka.ua [7] та Tabletki.ua [18].*

В таблиці 3, ми зібрали медичні препарати, які необхідні для підтримання здоров'я пенсіонера протягом одного місяця, однак зауважимо, що у випадку хвороби чи хронічного захворювання потреба у медичних препаратах може бути більшою, а витрати на їх придбання значно вищими. Разом з тим, вартість визначеного нами мінімального

медичного кошика для пенсіонера в Україні станом на серпень 2022 року становить 698,82 грн., що разом із вартістю споживчого кошика становить 3755,45 грн.

Окрім цього, варто звернути увагу на середньомісячну вартість комунальних послуг в Україні, які, за даними Державної служби статистики коливаються в межах від 1556 до 1708 грн на одне домашнє господарство. Однак, в зимовий період, навіть при фіксованих тарифах на опалення і вартість електроенергії витрати на комунальні послуги зростають в два рази. Відтак, якщо припустити, що пенсіонер проживає сам, то його загальні місячні витрати, які дозволять йому отримати мінімальний набір продуктів харчування, медичних препаратів та оплатити комунальні послуги, коливаються в межах від 5311 грн до 5463 грн. Дещо кращою ситуація може бути для двох пенсіонерів, які проживають разом, однак враховуючи те, що пенсію в розмірі до 5000 грн отримують 8,15 млн пенсіонерів, в цілому ситуація з їх соціальним забезпеченням є критичною і ймовірно буде погіршуватися у випадку затягування війни, девальвації національної валюти, зростання цін та дефіциту державного бюджету України. Таким чином, проведені розрахунки дають змогу зробити висновок про те, що мінімально необхідний рівень економічного добробуту в Україні повинен складати не менше 5463 грн, а це свідчить, що мінімальний рівень пенсії повинен наближатися до цієї цифри.

Зважаючи на воєнний стан та відсутність умов для швидкого зростання надходжень до державного бюджету України і бюджету Пенсійного фонду України важливим є нематеріальний аспект соціального забезпечення пенсіонерів, який ґрунтується на наданні якісних соціальних послуг, зокрема підтриманого проживання. Так, як зазначалося вище, розмір пенсії 400 тисяч пенсіонерів в Україні дозволяє придбати їм лише половину мінімального набору харчових продуктів на місяць, а 4,36 млн осіб змушені витрачати весь розмір пенсії на придбання споживчого кошика, така ситуація зумовлює необхідність формування механізмів матеріальної та соціальної підтримки тієї категорії пенсіонерів, які отримують пенсію в розмірі до 3000 грн.

Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання [11] свідчить про те, що дана соціальна послуга надається особам похилого віку та/або повнолітнім особам з фізичними, розумовими та/або психічними порушеннями, однак, на наш погляд, перелік категорій отримувачів цієї послуги потрібно розширити власне на пенсіонерів, які отримують пенсію в розмірі до 3000 грн. Таким чином, суть послуги підтриманого проживання полягатиме також в тому, щоб соціальний працівник або мультидисциплінарна команда використовуючи свою кваліфікацію допомогли пенсіонерам придбати продукти харчування за знижками чи пільговими цінами та надати послуги з доставки таких продуктів з місця купівлі до дому пенсіонера. Такі заходи дадуть змогу зекономити коти пенсіонерів не лише на купівлю продуктів харчування, але й на проїзд. Це ж стосується і забезпечення медичними препаратами. Поряд з цим соціальні працівники повинні надавати допомогу по дому та іншу допомогу такій категорії пенсіонерів в умовах воєнного стану.

Однак, зауважимо, що надання соціальних послуг підтриманого проживання, консультування та соціального супроводу соціальними працівниками та мультидисциплінарними командами, хоча й підвищить рівень соціального добробуту пенсіонерів, однак не вирішить проблем матеріального забезпечення осіб похилого віку, які отримають пенсію в розмірі до 3000 грн.

Відтак, в умовах воєнного стану і після його завершення необхідно розробити механізми щодо збільшення матеріального забезпечення вразливої категорії пенсіонерів з низьким рівнем пенсії. Під час воєнного стану одним із таких механізмів може бути виплата Урядом базового безумовного доходу [19] пенсіонеру в розмірі 4000-5000 грн з метою формування запасів відповідних продуктів харчування та медичних препаратів для категорії пенсіонерів, які отримують пенсію в розмірі до 2000 грн. Окрім цього, можна розглянути механізм повного субсидування комунальних послуг одиноким пенсіонерам, які отримують пенсію до 2000 грн.

Однак, зважаючи на високий розмір дефіциту державного бюджету України, економічну кризу, високий рівень інфляції надання безумовного доходу певним категоріям пенсіонерів у розмірі 21,8 млрд грн може бути складним завданням для бюджету,

то варто активізувати роботу із міжнародними гуманітарними організаціями такими як: Всесвітня продовольча програма (ВПП); НУО «Людина в біді»; Європейський механізм цивільного захисту (EUCPM); Управління з координації гуманітарних питань ООН (ОСНА) та іншими. Перелічені гуманітарні організації неодноразово брали участь в допомозі пенсіонерам з прифронтових та звільнених від окупантів територіях України, однак гуманітарна криза, внаслідок економічної кризи, поширюється на всю територію нашої держави, проте про проблеми бідності пенсіонерів є мало публічної інформації, адже основний інформаційний потік спрямований на лінію фронту.

На наш погляд, на рівні державної влади та органів місцевого самоврядування потрібно визнати, що внаслідок воєнних дій 8,69 млн українських пенсіонерів перебувають поза межею бідності та звернутися до міжнародних гуманітарних організацій з проханням про допомогу для, перш за все, одиноких пенсіонерів та пенсіонерів, які проживають в містах.

Щодо інших форм підвищення рівня соціального забезпечення, то варто звернути увагу на позитивний досвід деяких об'єднаних територіальних громад України, які в період карантину під час пандемії коронавірусу активно допомагали малозабезпеченим особам та пенсіонерам шляхом надання продуктових наборів [10]. Подібні заходи на початку війни з Російською Федерацією почали використовувати українські волонтери, забезпечуючи пенсіонерів на деокупованих територіях одягом, продуктовими наборами та медикаментами [13].

Безумовно, волонтерська допомога пенсіонерам є важливою для підвищення рівня їх соціального забезпечення в критичних для країни ситуаціях. Однак затягування воєнного стану та економічної кризи вимагає комплексного підходу до розробки механізмів щодо підвищення рівня соціального забезпечення пенсіонерів України з мінімальним навантаженням на державний бюджету.

Одним із заходів щодо підвищення рівня соціального забезпечення пенсіонерів може бути впровадження обов'язкових громадських робіт щодо допомоги одиноким пенсіонерам для безробітних людей, які перебувають на обліку в Центрі зайнятості. В такому випадку, Центр зайнятості спільно з Пенсійним фондом України та Фондом соціального страхування України зможуть сформувати списки одиноких пенсіонерів та залучити для допомоги їм тимчасово непрацюючих людей. В перелік послуг, які надаватимуть через такий механізм пенсіонерам може бути фізична доставка продуктів харчування, медикаментів та допомога по господарству. Таким чином, на такий вид допомоги пенсіонерам держава фактично не витрачатиме коштів, адже тимчасово непрацюючі особи отримують допомогу у Центрі зайнятості.

Іншим не менш важливим заходом можуть бути соціальні ініціативи великих торгівельних мереж та комерційних банків в напрямку розвитку концепції соціального бізнесу. Суть такої ініціативи полягає в тому, щоб здача в розмірі до одної гривні під час купівлі товарів і послуг за згодою покупця автоматично перераховувалася на соціальний рахунок торгівельної мережі, а з накопичених коштів працівники супермаркету формували б продуктові набори для малозабезпечених пенсіонерів. Щодо комерційних банків, то в перелік категорій кешбеку доцільно також внести категорію «соціальна допомога малозабезпеченим пенсіонерам». Така ініціатива, на наш погляд, допоможе малозабезпеченим пенсіонерам один-два рази на місяць отримувати невеликий, але корисний продуктовий набір від торгівельних мереж, банків та інших підприємств, які розвивають концепцію соціально орієнтованого бізнесу.

Важливим кроком до збільшення рівня соціального забезпечення пенсіонерів України після закінчення війни є проведення пенсійної реформи, адже однією із слабких сторін пенсійної системи України є дія принципу солідарності поколінь і солідарності пенсіонерів за категоріями, що в умовах демографічної кризи спричиненої постарінням населенням, швидким зростанням чисельності мігрантів внаслідок війни (за даними агентства Reuters, близько 9 млн українців покинуло країну від початку повномасштабної війни [20]) а також із зростанням безробіття не дозволяє збалансувати надходження єдиного соціального внеску від працюючого населення

до Пенсійного фонду для забезпечення осіб похилого віку.

Вирішення проблем солідарної системи пенсійного забезпечення в Україні можливе за умови впровадження другого рівня пенсійної системи – накопичувальної системи пенсійного забезпечення, яка передбачає сплату внесків працюючим до накопичувальному фонду і після виходу на пенсію отримати разову допомогу або щомісячні виплати. Накопичувальна система пенсійного страхування повинна збалансувати доходи і видатки Пенсійного фонду та збільшити розміри пенсійних виплат. Однак, через затягування прийняття управлінських рішень і через наявність певних ризиків впровадження другого рівня пенсійної системи не було здійснено. Натомість в Україні було реалізовано, так звану, параметричну пенсійну реформу, яка стосувалася збільшення страхового стажу, підвищення пенсійного віку та скасування деяких особливих умов виходу на пенсію, в основному за вислугою років [9, с. 270-275].

Варто зазначити, що для запровадження другого рівня пенсійної системи – обов'язкової накопичувальної системи в майбутньому недостатньо створення накопичувального фонду, а необхідно створити умови для забезпечення збереження вартості пенсійних внесків і гарантій щодо їх виплати після виходу на пенсію.

На наш погляд, гарантія збереження вартості пенсійних внесків може бути реалізована у випадку інвестування частини коштів накопичувального фонду у казначейські цінні папери США за прикладом збереження офіційних резервних активів Національним банком України, а іншої частини в державні інвестиційні проекти в сфері прибуткових галузей економіки: ІТ-технології та авіабудування. Тобто пропонується кожен до накопичувального фонду конвертувати в долари США або євро та розміщувати його у фактично безризикові цінні папери США, що дасть змогу зберегти реальну вартість пенсійних накопичень не залежно від рівня девальвації національної валюти та інфляції в Україні.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вище викладене, можемо зробити висновок про те, що внаслідок війни з Російською Федерацією, яка призвела до економічної та міграційної кризи в Україні, які негативно позначилися на рівні соціального забезпечення українських пенсіонерів. Зокрема, внаслідок девальвації національної валюти та інфляції реальна вартість пенсійного забезпечення знизилася, в результаті чого близько 80% українських пенсіонерів перебувають за межею бідності, а близько 4,4 млн пенсіонерів витрачають весь розмір пенсії на купівлю продуктів харчування, що робить ситуацію із соціальним забезпеченням пенсіонерів катастрофічною. Для вирішення проблем щодо підвищення рівня соціального забезпечення пенсіонерів України в умовах воєнного стану в статті запропоновано розширити співпрацю з міжнародними гуманітарними організаціями, а саме внести до переліку осіб, які потребують гуманітарної допомоги пенсіонерів, що отримують пенсію в розмірі до 2000 гривень та одиноких пенсіонерів, які отримають пенсію в розмірі до 3000 гривень. Також запропоновано активно використовувати волонтерський рух для формування продуктових наборів для малозабезпечених пенсіонерів. Запропоновано використовувати можливості великих торгівельних мереж та банків для спрямування здачі в розмірі до однієї гривні та кешбек на формування продуктових наборів для малозабезпечених пенсіонерів. Окрім цього, обгрунтовано необхідність проведення пенсійної реформи після закінчення воєнного стану з метою запровадження другого рівня пенсійної системи, який передбачає добровільне накопичення коштів працівниками. Поряд з цим запропоновано варіанти збереження реальної вартості накопичених коштів.

Перспективним дослідженням проблематики соціального забезпечення пенсіонерів є вивчення ефективності роботи соціальних працівників та соціальних служб України, а також вивчення позитивного досвіду соціальних ініціатив об'єднаних територіальних громад та міжнародного досвіду в цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Завора Т. М. Оцінювання ефективності системи пенсійного забезпечення України. *Економіка і регіон.* 2015. № 2. С. 58-65.
2. Качула, С. В. Формування інституту пенсійного страхування у системі соціального забезпечення України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород : Гельветика, 2018. Вип. 20. Ч. 2. С. 20-24.
3. Когатько, Ю., Полякова, С. Якість життя пенсіонерів: поселенський аспект. *Економіка та суспільство.* 2022. №40. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-10.
4. Мешканці Приютівської ОТГ можуть отримати продуктову допомогу, 2020. URL: https://pryiutivka-community.gov.ua/news/1587541830/.
5. Мигович І.І., Попович Г.М. Інституціоналізація соціального забезпечення як галузі знань. *Магістеріум: збірник. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»*. К.: Академія, 2008. Вип. 32: Соціальна робота і охорона здоров'я. С. 68-73.
6. Мохова Ю. Л., Писаренко Н. О. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений.* 2018. № 1(1). С. 468-472. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1%281%29__111
7. Новий споживчий кошик: мінімальний набір ліків і медичних виробів обійдеться українцям у 560 грн. URL: https://www.apteka.ua/article/391033.
8. Олексюк Н. С. Соціальне забезпечення особи як необхідна умова ефективності її соціальної реабілітації. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. *Педагогічні науки.* 2017. № 1(1). С. 97-104.
9. Пищуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. світовий досвід та українські реалії. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт». 2017. 456 с.
10. Під час карантину пенсіонери та малозабезпечені мешканці Щербанівської ОТГ отримали продуктові набори від сільської ради. 2020. URL: https://poltava.to/project/6096/.
11. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю: наказ Мінсоцполітики України №956 від 07.06.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text.
12. Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи: закон України № 3668-VI від 8 липня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text.
13. Продуктові набори на підтримку наших громад 2022. URL: https://spgr.org.ua/pl/portfolio-items/produktovi-nabory-vid-hromad-dlia-hromad/.
14. Рябошапка О. Соціальне забезпечення людей похилого віку: міжнародний досвід. Ввічливість. *Humanitas*, 2022. №1, 168-173. https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.24.
15. Сіньова Л. М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 191-197.
16. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. Стор. 476. URL: http://sum.in.ua/s/socialjnyj.
17. Соціальний захист. 2022. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
18. Спеціалізований портал бронювання ліків Tabletki.ua. 2022. URL: .https://tabletki.ua/uk.
19. Юрків Ю. Безумовний базовий дохід після війни в Україні: чи доцільно? *Економічна правда*. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/5/686659/.
20. Over 9 million border crossings registered from Ukraine. 2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/over-9-million-border-crossings-registered-ukraine-un-agency-2022-07-13.
21. The development impact of the war in Ukraine. Initial projections. United Nations development programme. 2022. URL: https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections.

REFERENCES

1. Zavora, T. M. (2015). Otsiniuvannia efektyvnosti systemy pensiinoho zabezpechennia Ukrainy. *Ekonomika i rehion*, 2, 58-65. [in Ukrainian].
2. Kachula, S. V. (2018). Formuvannia instytutu pensiinoho strakhuvannia u systemi sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Uzhhorod: Helvetyka,* 20(2), 20-24. [in Ukrainian].
3. Kohatko, Yu. & Poliakova, S. (2022). Yakist zhyttia pensioneriv: poselenskyi aspekt. *Ekonomika ta suspilstvo,* 40. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-10.
4. Meshkantsi Pryiutivskoi OTH mozhut otrymaty produktovu dopomohu. (2020). Retrieved from: https://pryiutivka-community.gov.ua/news/1587541830/.

5. Myhovych, I. I. & Popovych, H. M. (2008). Instytutsionalizatsiia sotsialnoho zabezpechennia yak haluzi znan. *Mahisterium: zbirnyk. Nats. un-t «Kyievo-Mohylianska akademiia»,* 32, 68-73.

6. Mokhova, Yu. L. & Pysarenko, N. O. (2018). Stan ta perspektyvy rozvytku systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini. *Molodyi vcheny,* 1(1), 468-472. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1%281%29__111.

7. *Novyi spozhyvchyi koshyk: minimalnyi nabir likiv i medychnykh vyrobiv obiidetsia ukraintsiam u 560 hrn.* (2016). Retrieved from:: https://www.apteka.ua/article/391033.

8. Oleksiuk, N. S. (2017). Sotsialne zabezpechennia osoby yak neobkhidna umova efektyvnosti yii sotsialnoi reabilitatsii. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky,* 1(1), 97-104.

9. Pyshchulina, O., Koval, O. & Burlai, T. (2017). Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini. svitovyi dosvid ta ukrainski realii. Tsentr Razumkova. Vydavnytstvo «Zapovit».

10. Pid chas karantynu pensionery ta malozabezpecheni meshkantsi Shcherbanivskoi OTH otrymaly produktovi nabory vid silskoi rady. (2020). Retrieved from: https://poltava.to/project/6096/.

11. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy pidtrymanoho prozhyvannia osib pokhyloho viku ta osib z invalidnistiu: nakaz Minsotspolityky Ukrainy №956 vid 07.06.2017. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text

12. Pro zakhody shchodo zakonodavchoho reformuvannia pensiinoi systemy: zakon Ukrainy № 3668-VI vid 8 lypnia 2011 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text.

13. Produktovi nabory na pidtrymku nashykh hromad. (2022). Retrieved from: https://spgr.org.ua/pl/portfolio-items/produktovi-nabory-vid-hromad-dlia-hromad/.

14. Riaboshapka, O. (2022). Sotsialne zabezpechennia liudei pokhyloho viku: mizhnarodnyi dosvid. *Vvichlyvist. Humanitas,* 1, 168-173. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.24.

15. Sinova, L. M. (2017). Sotsialne zabezpechennia liudei pokhyloho viku v Ukraini: suchasni realii. *Publichne pravo,* 1, 191-197.

16. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Tom 9, (1978). Retrieved from: http://sum.in.ua/s/socialjnyj.

17. Sotsialnyi zakhyst (2022). Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from: https://www.ukrstat.gov.ua/

18. Spetsializovanyi portal broniuvannia likiv Tabletki.ua. (2022). Retrieved from: https://tabletki.ua/uk.

19. Iurkiv, Yu. (n.d.). Bezumovnyi bazovyi dokhid pislia viiny v Ukraini: chy dotsilno? *Ekonomichna pravda.* Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/5/686659/.

20. Over 9 million border crossings registered from Ukraine. (2022). Retrieved from: https://www.reuters.com/world/europe/over-9-million-border-crossings-registered-ukraine-un-agency-2022-07-13/

21. The development impact of the war in Ukraine. Initial projections. United Nations development programme. (2022). Retrieved from: https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections.

Iryna Zavadska, candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Social Work, Psychology and Socio-Cultural Activity named after T. Sosnovska, NRZVO "Kamyants-Podilskyi State Institute", Ukraine
Oksana Palylyulko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Social Work, Psychology and Socio-Cultural Activity named after T. Sosnovska, NRZVO "Kamyants-Podilskyi State Institute", Ukraine

SOCIAL SECURITY FOR PENSIONERS IN CONDITIONS MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract
Introduction. The social security of Ukrainian pensioners due to permanent crises and the solidarity pension system was not at a high enough level, however, with the beginning of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, the material support of people of retirement age has decreased to the level of the poverty line, which poses quite serious risks for ensuring elementary living conditions persons of retirement age. Therefore, considering the state of war in the country, the issue of social security for pensioners is extremely relevant for Ukraine and requires a scientific solution.
Goal. Study of the problems of social security of pensioners of Ukraine in the conditions of martial law and formation of proposals to increase its quality characteristics and material level.
Method (methodology). Abstract-logical and empirical methods of scientific research were used in the article to generalize the essence of the main theoretical concepts; methods of analysis and synthesis and methods of comparison for calculating the minimum level of economic well-being of a pensioner; methods of abstraction and generalization to justify research conclusions.
The results. The article proves that the level of social security of pensioners as a result of the war with the Russian Federation and the devaluation of the national currency provoked by it has significantly decreased and about 8.7 million pensioners have fallen beyond the poverty line. It is substantiated that 5,400 hryvnias are needed to ensure the basic social needs of pensioners, in particular, the purchase of a minimum set of food and medicine and the payment of utilities. In order to increase the level of social security of pensioners of Ukraine in the conditions of martial law, it is proposed to expand cooperation with international humanitarian organizations, to introduce mandatory public works in the form of assistance to pensioners for persons who are registered in employment centers, to use remittances in the amount of up to one hryvnia in retail chains and cashback

in commercial banks to pay for food packages for low-income pensioners. After the end of martial law, it is proposed to carry out a pension reform in Ukraine and introduce a mechanism for preserving the value of voluntary deductions to the savings fund.

Keywords: social security; pension provision; consumer basket; pension reform; social services; poverty line; minimum economic well-being.

Cite as: Zavadska, I., & Palylyulko, O. (2022). Social security for pensioners in conditions martial law in Ukraine. *Economic analysis,* 32 (3), 111-122. DOI: 10.35774/econa2022.03. 111

DOI: 10.35774/econa2022.03.123 JEL classification: I38, L31, O35, R58
UDC: 336.5

Тетяна ШАПОВАЛОВА
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра соціології та соціальної роботи,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: gg39358@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2535-867X
ResearcherID: https://publons.com/researcher/3770408//

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. В даний час Україна переживає складний період структурної, економічної та політичної переорієнтації, що характеризується переплетенням глибоких криз політичного, економічного та соціального характеру, що викликані в тому числі, війною. Українське суспільство, з часів отримання незалежності, сформувалося і функціонувало в умовах адміністративно-командної системи, сьогодні воно прагне до держави та суспільства більш високого типу, заснованого на загальнолюдських цінностях і уявленнях, у якому права людини, їх захист є єдиним реальним показником цивілізованості держави.

Останніми роками в Україні все більшого значення набуває соціальне забезпечення громадян, адже в нових соціально-політичних та економічних умовах постала нагальна потреба в належному фінансовому забезпеченні. Однак, на цьому шляху поки що очевидний тільки такий результат, як наростання кризових явищ у різних сферах життя, і перетворення кожної людини на їх заручника. При проголошенні нового курсу розвитку суспільства, курсу на демократизацію, не були реально оцінені та прогнозовані, стратегія та тактика реформ, а також їх можливі наслідки. А тим часом найбільш значущі з них – падіння доходів населення та соціальне розшарування суспільства вже заявили про себе.

Мета. Мета статті полягає у аналізі підходів до визначення понять соціальний захист та соціальне забезпечення в науці та їхній вплив на вирішення проблем вразливих верств населення.

Метод. Теоретичним та методологічним підґрунтям статті є наукові доробки українських та закордонних авторів, які досліджували поняття соціальний захист та соціальне забезпечення, а також базові положення економіки, державного управління, соціальної роботи та права соціального забезпечення. Аналіз впливу системи соціального захисту та соціального забезпечення на вирішення актуальних проблем в суспільстві здійснювався методами системного та структурно-функціонального аналізу (теоретичні і методологічні узагальнення).

Результати. З'ясовано, що відсутнє стале тлумачення понять соціального захисту та соціального забезпечення, їхнього співвідношення та єдності серед науковців в підходах до вирішення цієї проблеми. Визначено, що система соціального захисту трансформується в залежності від економічного стану суспільства, але завдяки комплексному підходу буде функціонувати як в умовах кризи, радикальної ломки старої економічної системи, так і в умовах стабілізації. Сформульовано принципи, на які має спиратися система соціального захисту в Україні.

Ключові слова: соціальний захист; соціальне забезпечення; суспільні відносини; соціальний ризик; соціальне розшарування; диференційований підхід; адресність соціального захисту.

© Тетяна Шаповалова, 2022

Отримано: 29.07.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Шаповалова Т. Поняття і зміст соціального захисту та соціального забезпечення населення в сучасній Україні. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 123-130. DOI: 10.35774/econa2022.03.123

Вступ

Становище кожного громадянина України, рівень його життя та соціальної захищеності, є найважливішим показником соціальної зрілості суспільства, його цивілізованості та морального здоров'я. Крім того, ні чим іншим як соціальним захистом та соціальним забезпеченням населення визначається перспектива розвитку суспільства, його майбутнє.

Реальне становище населення в сучасній Україні не дає підстав для соціального оптимізму, особливо під час військової агресії Російської Федерації. Різко впав і продовжує знижуватися рівень матеріального добробуту більшості населення, досягаючи в окремих випадках небезпечної межі загрози добробуту і здоров'ю. Є всі передумови для наростання «застійної» бідності та відтворення її в нових поколіннях.

Соціальний захист своїх громадян є об'єктивною потребою, як частина державної політики України щодо соціального захисту населення в сучасних умовах. Об'єктивну необхідність соціального захисту підтверджує і аналіз змін у динаміці демографічних процесів, що показує, що Україна швидко втягується в демографічну кризу. Про це свідчать найнижчі за останні роки загальні показники народжуваності і дуже високі показники смертності, особливо під час війни.

На фоні цих процесів, що зумовили вкрай кризове становище окремих категорій громадян, заходи держави, що проголосила себе соціальною згідно зі ст.1 Конституції України, виглядають безсистемними, що носять тимчасовий і вимушений характер. У ситуації, що склалася, зовсім недостатньо просто підвищити розмір тих чи інших виплат. Цілком очевидна потреба у переосмисленні теоретичних концепцій, які мають бути покладені в основу створеного правового механізму соціального захисту населення.

Наукове дослідження та осмислення загальних проблем соціального захисту населення, та соціального забезпечення зокрема, пошук шляхів їхнього радикального вирішення неможливий без аналізу накопиченого вітчизняною наукою досвіду в сукупності з новими соціально-економічними реаліями українського суспільства. Тим більше, що механічне застосування стандартного набору заходів, взятих з досвіду країн з розвиненою ринковою економікою без урахування специфіки українських умов, неприйнятно.

Проблеми правового регулювання відносин із соціального захисту населення, у межах системи соціального забезпечення висвітлювалися у низці робіт науковців, які досліджували загально-теоретичні питання соціального забезпечення, і при дослідженні окремих його аспектів.

Проблеми правового регулювання суспільних відносин щодо матеріального забезпечення населення, досліджувалися фахівцями науки права соціального забезпечення Г. Яковлевою, О. Бурлакою, А. Л. Ліжевським, К. В. Бориченко, В. В. Андріївим, Б. І. Сташковим та інші.

Велике наукове значення мають праці дослідників проблем соціального забезпечення у провідних країнах світу: Є. П. Яригіної, Л. А. Весельської, М. М. Любецької, О. Бурлаки, Л. Ю. Малюги та інші

Досліджуючи правові проблеми регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, ми виходили з того, що право покликане адекватно відображати їх економічну сутність. У зв'язку з цим ми використовували праці економістів: Т. І. Павлюк, О. П. Демченко, І. М. Михайловської, О. В. Неліпович, А. Стойки та інші.

Не зменшуючи значення наявних наукових праць, ми змушені відзначити, що соціальне забезпечення окремих категорій громадян, не розглядалося в контексті ширшого організаційно-правового явища, характерного для сьогодення, що переживається українським суспільством, а саме в аспекті соціального захисту населення. Така постановка питання надає можливість розглянути перспективи вдосконалення соціального захисту населення, з урахуванням реальних потреб та інтересів.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є аналіз науково-методичних підходів щодо тлумачення понять та змісту «соціального захисту» та «соціального

забезпечення» та їхнього співвідношення, визначення ролі системи соціального захисту у вирішенні проблем населення в Україні.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступний комплекс взаємопов'язаних завдань:

- здійснити аналіз наукових підходів до визначення понять соціальний захист та соціальне забезпечення;
- з'ясувати співвідношення поняття та змісту соціального захисту та соціального забезпечення;
- визначити роль соціального захисту населення в умовах соціально-економічної кризи та умовах стабілізації економіки країни;
- сформулювати принципи системи соціального захисту населення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Найважливішою особливістю сучасного економічного становища населення України є різке падіння реальних доходів більшості населення і, викликане цим, а також обставинами війни падіння рівня життя.

За даними Міністерства фінансів України індекс інфляції в Україні у березні 2022 склав 104,5 %. Індекс інфляції, або, що теж саме, індекс споживчих цін – показник, що характеризує зміни загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання (Мінфін, 2022a).

Тоді, як індекс реальної зарплати в Україні у січні 2022 склав 82,5 %, (в березні дані відсутні). Індекс реальної заробітної плати, це показник, що характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати (Мінфін, 2022 b).

Іншим найбільш значущим наслідком реформ, характерною особливістю поточного періоду є різка диференціація доходів різних соціальних груп населення і відповідно надзвичайно швидке соціальне розшарування, маргінальність суспільства.

Розшарування населення за рівнем доходів не набуває великого діапазону значень, але свідчить про перебування його переважної більшості за межею бідності (Волошина, Скубіліна та Чеботаренко, 2017).

Все вищесказане дозволяє говорити про об'єктивну необхідність існування і подальшого розвитку систем соціального захисту населення. Тільки за допомогою активної соціальної політики держави, зокрема системи соціального захисту, можливе подолання проблем сьогоднішнього суспільства, а головне – запобігання не менших, а навіть більш страшніших і віддалених у часі наслідків нинішньої кризи: це зниження якості населення, моральне падіння, деградація суспільства, гальмо його прогресу.

Термін «соціальний захист» нині часто використовується, як у науковій літературі, так і у законодавчому масиві, починаючи з актів вищих органів структур державної влади і закінчуючи локальними актами.

Конституція України в ст. 46 також містить положення про забезпечення соціального захисту громадян, а саме « Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» (Конституція України, 1996).

Разом з тим, зміст, що вкладається в це поняття, настільки різний, що визначити його значення на даному етапі однозначно неможливо. Не розроблено це питання й у науковій літературі як у економічній, так і у правовій. Окремі публікації, що з'явилися за останні два-три роки в періодичній пресі, присвячені в основному численним конкретно-прикладним соціальним та організаційно-правовим аспектам, пов'язаним із становленням нової системи соціального захисту, і не розглядають багатьох найважливіших проблем теоретичного характеру. Одна з них – співвідношення поняття «соціального захисту» та «соціального забезпечення». У праві соціального забезпечення, як і у галузі знань соціальна робота, це питання поки не вирішено, немає єдності і в підходах до цієї проблеми.

Так, Стойка А. (2010), досліджуючи поняття соціального захисту пропонує під ним розуміти «…одну з основних складових системи людського розвитку, що включає дії із забезпечення сталого і гідного рівня життя людини, що приводить до її мотивованої продуктивності й ефективного відтворення людського капіталу».

В енциклопедичному словнику «Соціальна політика» соціальний захист тлумачиться як «…один із механізмів взаємодії особи й соціуму, що полягає в системі економічних, організаційних, адміністративних, правових заходів, здійснюваних суспільством, локальним суспільством, державою, іншими соціальними інститутами, які покликані запобігати несприятливим діям на людей з боку соціального середовища та пом'якшувати наслідки таких дій» (Волгин, 2006, с. 295-296).

Шерстобоєв О.В. пропонує тлумачення поняття «соціальний захист», як «…комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» (Шерстобоєв, 2016).

На думку Михайловської І. М. та Неліпович О. П. (2011) соціальний захист слід розглядати, як систему економічних, соціальних та правових відносин з управління соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя.

Бурлака О. сформулювала поняття соціального захисту застосовуючи його до сім'ї, дитинства, материнства та батьківства а саме як: «… систему економічних, організаційно-правових, фінансових заходів, які спрямовані на забезпечення належного життєвого рівня для сімей з дітьми, багатодітних, неповних і малозабезпечених сімей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, надання їм соціальної допомоги й соціальної підтримки, встановлення гарантій, пільг, компенсацій унаслідок виникнення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо) з метою їх подолання чи пом'якшення» (2019).

Ми, в своїй позиції, виходимо насамперед із положень Конституції України, світового досвіду соціального розвитку та концепції Міжнародного Організації Праці (МОП).

Системи соціального захисту виникли і бурхливо розвиваються у багатьох країнах світу, будучи невід'ємною частиною розвитку світового співтовариства. При цьому об'єктивною передумовою для їх розвитку послужили системи соціального забезпечення, які лежать в основі їх появи, як свого часу попередниками систем соціального забезпечення стали системи соціального страхування. Історія нерозривного зв'язку соціального забезпечення та програм соціального захисту у світі поки що досить коротка.

Розширюючи сферу дії, коло суб'єктів та перелік факторів соціального ризику системи соціального страхування поступово перетворювалися на справжні програми соціального забезпечення. Продовженням цього процесу еволюції є ближчий до наших днів період, тобто, останні 40-50 років, коли концепція соціального забезпечення отримала подальший розвиток і стала переростати в ширшу концепцію соціального захисту, що включає, як основу, загальну базову соціальну підтримку всім громадянам, зі сферою впливу на все населення і на повне коло соціальних ризиків.

На наш погляд, поняття і зміст соціального забезпечення і соціального захисту на даному етапі тісно взаємопов'язані, тим не менше, цей зв'язок не однозначний, як у понятійному аспекті, так і у колі суспільних відносин, що охоплюються ними. У деяких статтях, присвячених соціальному захисту населення в умовах переходу до ринку, автори часто використовують поняття соціального захисту, зводячи його до поняття соціального забезпечення, і навпаки, очевидно вважаючи, що йдеться лише про термінологічну казуїстику, і новий термін, більш підходить для нових віянь нашого часу. У той самий час аналіз чинного українського законодавства дозволяє говорити, що соціальний захист, як поняття ширше, включає у собі соціальне забезпечення. Подальше становлення України, як соціальної держави, на наш погляд, нерозривно пов'язано з розвитком системи соціального захисту населення, в яку, як складові, входять і системи соціального страхування та соціального забезпечення громадян, а також інші форми, види, методи соціальної допомоги громадянам на рівні забезпечення можливостей нормальної життєдіяльності.

Складність встановлення зв'язку між соціальним захистом і соціальним забезпеченням полягає не тільки в новизні та не розробленості поняття соціального захисту, а й у неоднозначності, багатогранності такого явища як соціальне забезпечення, незважаючи

на те, що воно вже досить давно є об'єктом вивчення різними науками.

Термін "соціальне забезпечення" увійшов у наше життя ще за часів, коли Україна входила в склад Російської імперії, а саме 26 квітня 1918 року, коли вперше Народний комісаріат державної безпеки був перейменований в Народний комісаріат соціального забезпечення. І з самого початку формування соціально забезпечувальних відносин трактування і сприйняття в науці цього терміну були неоднозначними.

Соціальний захист людини як невід'ємний елемент розвитку будь-якого суспільства є категорією конкретно-історичної, що відображає захист людини з боку суспільства та держави на певному ступені їх розвитку. Соціальний захист, у тому чи іншому вигляді, притаманний будь-якій суспільній системі, різним етапам її розвитку та адекватний їй.

Ми вважаємо очевидним, що система соціального захисту населення, як комплекс заходів, спрямованих на захист населення при настанні різних соціальних ризиків, забезпечення рівня життя, прийнятного для нормального існування людини, буде функціонувати як в умовах кризи та радикальної ломки економічної системи, так і в умовах стабілізації, коли всі державні інститути працюють у нормальному режимі. Але залежно від економічного стану суспільства система соціального захисту трансформуватиметься.

Специфіка соціального захисту населення в сучасній Україні обумовлена наявністю цілого ряду явищ. Насамперед, це необхідність соціального захисту працездатної, працюючої частини населення, що викликано не тільки інфляцією та зростанням цін, а й відсутністю цивілізованого ринку праці, дієвих гарантій у сфері праці, його оплати, забезпечення соціально прийнятних умов праці та ін. На наш погляд, за всі часи незалежності в Україні створено ситуацію, при якій з'явився так званий «новий прошарок бідних, які працюють». Це ті люди, чия заробітна плата знаходиться на межі прожиткового мінімуму, або ті, хто взагалі втратив роботу.

Політичні та економічні процеси, які викликані війною з Російською Федерацією, загострились проблемою вимушеної міграції, як на західні території України, так і в інші країни світу.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачає застосування всіх можливих заходів запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні.

З метою соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей (осіб) у жовтні 2014 року Урядом прийнято постанову № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (Міністерство соціальної політики України, 2022).

За даними Міністерства соціальної політики, у кінці березня 2022 року, як ВПО зареєструвалися лише 130 тис громадян, тоді як за підрахунками Міжнародної організації міграції, такими є понад 6,5 млн осіб, здебільшого це сім'ї з дітьми (Економічна правда,2022). Тоді, як за оцінкою газети «Економічна правда» від 13.04.2022 року, державна підтримка цієї категорії осіб буде становити 13 млрд. грн. щомісяця.

Вирішення зазначених проблем неможливе в рамках існуючої системи соціального забезпечення, тільки розвиток системи соціального захисту населення дозволить в умовах становлення нових розподільних відносин, реформування власності та інших змін охопити весь комплекс нових суспільних відносин, що виникають у суспільстві. Тим більше, що сучасне життя в українському суспільстві настільки динамічне і різноманітне, що в ньому постійно відбуваються процеси виникнення нових соціальних ризиків, видів і методів надання допомоги, виходячи з чого, ми робимо висновок про перспективи розширення та розвитку систем соціального захисту населення надалі.

Характеризуючи систему соціального захисту, як комплексну, що охоплює організаційно-правові заходи, адресовані населенню, ми вважаємо за необхідне виявити основні ідеї, які мають бути покладені в її основу. Причому, на нашу думку, принципи функціонування системи соціального захисту

населення трансформуватимуться залежно від етапу розвитку суспільства.

Система соціального захисту в Україні має спиратися на такі принципи:

- *Диференційований підхід до соціального захисту різних соціально-демографічних груп та верств населення.*

Соціальний захист населення являє собою комплекс заходів, спрямованих на надання адресної допомоги потребуючим громадянам. Адресність соціального захисту включає диференційований підхід до соціального забезпечення при визначенні форм, видів, розмірів допомоги, залежно від соціального статусу нужденних та їх демографічних характеристик. Цілком очевидно, що потреби різні в одиноких та сімейних громадян, у пенсіонерів та осіб працездатного віку, у багатодітних сімей та сімей, що мають одну дитину тощо. Одним з основних критеріїв для цієї диференціації необхідно обрати таку соціально значиму обставину, як працездатність чи непрацездатність суб'єкта соціального захисту.

- *Забезпечення всім громадянам соціально прийнятного рівня життя.*

Держава, здійснюючи комплекс заходів щодо соціального захисту населення, бере на себе відповідальність за стан справ у суспільстві, за встановлення принципу справедливості, який не може вийти за межі забезпечення кожному індивіду гідного рівня життя.

- *Гнучкість та дієвість у здійсненні заходів соціального захисту.*

Реалізація цього принципу передбачає такий механізм соціального захисту, при якому отримувач допомоги реально захищається від інфляційних процесів та подорожчання вартості життя, а для працездатних членів суспільства одночасно створюються стимули та умови для економічної самостійності.

- *Поєднання централізованого та локального регулювання у системі соціального захисту населення.*

Системні зміни в українському суспільстві спричинили трансформацію існуючої моделі соціального захисту, що виразилася в «роздержавленні» і децентралізації соціальної сфери. Завдяки цьому розробка та прийняття соціально-економічних заходів захисту населення перестала бути монополією лише держави. Соціальна діяльність почала здійснюватися на різних рівнях: державному, регіональному рівнях та рівні територіальних громад.

- *Комплексність заходів соціального захисту.*

Комплексність заходів соціального захисту реалізується через поєднання їх з економічними реаліями нашого життя, через облік інших напрямів економічної та соціальної діяльності держави, а також з урахуванням особливостей різних груп та верств населення з працездатних, непрацездатних, одиноких громадян та сімей з дітьми.

Отже, соціальний захист будучи одним з основних прав людини має стати невід'ємною частиною загального соціально-економічного розвитку країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Аналіз понять та змісту соціального захисту та соціального забезпечення дозволив зробити наступні висновки:

1. Поняття і зміст соціального забезпечення і соціального захисту на даному етапі тісно взаємопов'язані, тим не менше, цей зв'язок не однозначний, як у понятійному аспекті, так і у колі суспільних відносин, що охоплюються ними.

2. Система соціального захисту населення, як комплекс заходів, спрямованих на захист населення при різних соціальних ризиках, забезпечення рівня життя, прийнятного для нормального існування людини, буде функціонувати як в умовах кризи, радикальної ломки старої економічної системи, так і в умовах стабілізації, коли всі державні інститути повинні «працювати» у нормальному режимі.

3. Диференційований підхід держави до соціального захисту населення полягає у поєднанні комплексу заходів, вкладених у захист працездатних осіб, із заходами підтримки непрацездатних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурлака, О. (2019). Щодо проблеми визначення поняття й особливостей соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. *Підприємництво, господарство і право,* 123-128. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/20.pdf.
2. Волгин, Н. А.(Eds.). (2006). *Социальная политика: энциклопедия*. Москва : Альфа-Пресс. URL: https://www.livelib.ru/book/1000164775-sotsialnaya-politika-entsiklopediya-n-a-volgin.
3. Волошина, С. В., Скубіліна, А.В. & Чеботаренко, А. М. (2017) Нерівність доходів населення України як перешкода розвитку людського капіталу. *Економіка та суспільство*, 9, 882-889. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/id/eprint/330.
4. Економічна правда (2022). *Внутрішніх переселенців – 6,5 мільйона. Що з ними буде?* URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/13/685663.
5. Михайловська, І. М., & Неліпович, О. В. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. 6(4). 255-260. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_4/255-260.pdf.
6. Міністерство соціальної політики України. (2022). *Внутрішньо переміщені особи.* URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.
7. Мінфін. (2022a). *Індекс інфляції в Україні 2022*. URL: .https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation.
8. Мінфін. (2022b). *Індекс реальної заробітної плати*. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index.
9. Стойка, А.В. (2010). Розвиток системи соціального захисту як основи стратегічного планування в соціальній сфері. *Донецький державний університет управління.* URL: http://ww.w.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10savpss.pdf.
10. Україна. *Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* № 1706-VII. (2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text
11. Україна. *Конституція України*. № 254к/96-ВР. (1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
12. Шерстобоєв, О.В.(2016). Соціальний захист та соціальна безпека в аспекті господарської діяльності. Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи : тези доповіді. *VI Міжнародної науково-практична конференція, м. Київ, 26 лютого 2016 р. (329-331).* Київ: Національний авіаційний університет.
13. Яковлева, Г. (2017). Право соціального забезпечення як самостійна галузь права в національній правовій системі України. *Підприємництво, господарство і право*, 3, 102-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_23.

REFERENCES

1. Burlaka, O. (2019). Shchodo problemy vyznachennia poniattia y osoblyvostei sotsialnoho zakhystu simi, dytynstva, materynstva ta batkivstva. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 123-128. Retrieved from: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/20.pdf. [in Ukrainian].
2. Volhyn, N. A.(Eds.). (2006). *Sotsyalnaia polytyka: entsyklopedyia*. Moskva : Alfa-Press. Retrieved from: https://www.livelib.ru/book/1000164775-sotsialnaya-politika-entsiklopediya-n-a-volgin. [in Ukrainian].
3. Voloshyna, S. V., Skubilina, A.V. & Chebotarenko, A.M. (2017) Nerivnist dokhodiv naselennia Ukrainy yak pereshkoda rozvytku liudskoho kapitalu. *Ekonomika ta suspilstvo*, 9, 882-889. Retrieved from: http://elibrary.donnuet.edu.ua/id/eprint/330. [in Ukrainian].
4. Ekonomichna Pravda. (2022). *Vnutrishnikh pereselentsiv – 6,5 miliona. Shcho z nymy bude?* Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/13/685663. [in Ukrainian].
5. Mykhailovska, I. M., & Nelipovych, O. V. (2011). Systema sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: sutnist, osnovni skladovi ta napriamky vdoskonalennia. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6(4), 255-260. Retrieved from: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_4/255-260.pdf. [in Ukrainian].
6. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. (2022). *Vnutrishno peremishcheni osoby.* Retrieved from: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html. [in Ukrainian].
7. Minfin. (2022a). *Indeks infliatsii v Ukraini 2022*. Retrieved from: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation. [in Ukrainian].
8. Minfin. (2022b). *Indeks realnoi zarobitnoi platy*. Retrieved from: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index. [in Ukrainian].

9. Stoika, A. V. (2010). Rozvytok systemy sotsialnoho zakhystu yak osnovy stratehichnoho planuvannia v sotsialnii sferi. *Donetskyi derzhavnyi universytet upravlinnia*. Retrieved from: http://ww.w.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10savpss.pdf. [in Ukrainian].

10. Ukraina. Zakon *«Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib»* № 1706-VII. (2014). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text. [in Ukrainian].

11. Ukraina. *Konstytutsiia Ukrainy*. № 254k/96-VR. (1996). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. [in Ukrainian].

12. Sherstoboiev, O. V. (2016). Sotsialnyi zakhyst ta sotsialna bezpeka v aspekti hospodarskoi diialnosti. Pravova reforma v suchasnykh umovakh: dosiahnennia i perspektyvy : tezy dopovidi. *VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychna konferentsiia, m. Kyiv, 26 liutoho 2016 r. (329-331).* Kyiv : Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. [in Ukrainian].

13. Iakovleva, H. (2017). Pravo sotsialnoho zabezpechennia yak samostiina haluz prava v natsionalnii pravovii systemi Ukrainy. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 3, 102-106. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_23. [in Ukrainian].

Tetiana Shapovalova, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

THE CONCEPT AND CONTENT OF SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL SECURITY FOR THE POPULATION IN MODERN UKRAINE

Abstract

Introduction. Currently, Ukraine is going through a difficult period of structural, economic and political reorientation, characterized by the interweaving of deep crises of a political, economic and social nature, caused, among other things, by the war. Ukrainian society, since independence, was formed and functioned under the conditions of an administrative-command system, today it aspires to a state and society of a higher type, based on universal values and ideas, in which human rights and their protection are the only real indicator of the state's civilization.

In recent years, the social security of citizens has become increasingly important in Ukraine, because in the new socio-political and economic conditions there is an urgent need for adequate financial security.

However, on this path, only such a result as the growth of crisis phenomena in various spheres of life and the transformation of every person into their hostage is obvious. When announcing a new course of social development, a course for democratization, the strategy and tactics of reforms, as well as their possible consequences, were not really assessed and predicted. In the meantime, the most significant of them - the drop in incomes of the population and the social stratification of society - have already made themselves known.

Goal. The purpose of the article is to analyze approaches to defining the concepts of social protection and social security in science and their impact on solving the problems of vulnerable population groups.

Method. The theoretical and methodological basis of the article are the scientific works of Ukrainian and foreign authors who researched the concepts of social protection and social security, as well as the basic provisions of the economy, state administration, social work and social security law. The analysis of the influence of the system of social protection and social security on the solution of current problems in society was carried out by the methods of systemic and structural-functional analysis (theoretical and methodological generalizations).

The results. It was found that there is no permanent interpretation of the concepts of social protection and social security, their relationship and unity among scientists in approaches to solving this problem. It was determined that the social protection system is transformed depending on the economic state of the society, but thanks to a comprehensive approach, it will function both in conditions of crisis, radical breakdown of the old economic system, and in conditions of stabilization. The principles on which the system of social protection in Ukraine should be based are formulated.

Keywords: social protection; social welfare; public relations; social risk; social stratification; differentiated approach; targeting of social protection.

Cite as: Shapovalova, T. (2022). The concept and content of social protection and social security for the population in modern Ukraine. *Economic analysis,* 32 (3), 123-130. DOI: 10.35774/econa2022.03.123

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

DOI: 10.35774/econa2022.03.131

JEL classification: G38, H72, L97
UDC: 336.1:352; 658.1

Катерина БАГАЦЬКА
кандидат економічних наук, доцент, докторантка кафедри економіки та фінансів підприємства,
Державний торговельно-економічний університет, Україна
E-mail: k.bagatska@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2184-2971
ResearcherID: R-3813-2018

Ганна БЛАКИТА
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів підприємства,
Державний торговельно-економічний університет, Україна
E-mail: g.blakyta@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4848-9912
ResearcherID: N-2449-2016

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КАПІТАЛУ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. Руйнування комунального господарства багатьох міст України, спричинені російськими військовими атаками, та збільшення навантаження на комунальне господарство в регіонах, далеких від лінії фронту, актуалізують питання оптимізації фінансування комунальних підприємств. На тлі прогнозованого скорочення ВВП України на 40% в 2022 році, спроможність місцевих бюджетів в докапіталізації своїх комунальних підприємств відчутно знизиться, що спонукатиме місцеву владу до пошуку оптимальних шляхів фінансування комунальних підприємств.

Метою статті Метою статті є обґрунтування особливостей формування капіталу комунальних підприємств та розробка пропозицій щодо пріоритетних джерел формування.

Метод і методологія. В процесі дослідження були застосовані загальні і специфічні методи наукового пізнання, а саме: метод наукового узагальнення, метод аналізу і синтезу, історичний та індуктивний методи, а також табличний метод.

Результати. Досліджено практику формування капіталу комунальних підприємств в цілому по Україні та по вибірці підприємств обласних центрів. Встановлено поширеність практики формування нульового розміру статутного капіталу, що призводить до розмивання відповідальності власника і мінімізує відповідальність керівників таких підприємств. Доведено низьку частку внутрішніх джерел у формуванні капіталу, низьку частку цільового фінансування і скорочення частки позикового капіталу, що на тлі низького рівня залучення грантового фінансування на комунальні підприємства призводить до зростання залежності комунальних підприємств від місцевих бюджетів. Встановлено доволі високі рівні надання державної допомоги комунальним підприємствам, що спотворює економічну конкуренцію. Обґрунтовано необхідність розробки політики оптимізації кількості комунальних підприємств та їх фінансування.

Ключові слова: формування капіталу; статутний капітал; власний капітал; цільове фінансування; державна допомога; комунальні підприємства.

© Катерина Багацька, Ганна Блакита, 2022

Отримано: 31.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Багацька К., Блакита Г. Особливості процесу формування капіталу комунальних підприємств. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 131-139. DOI: 10.35774/econa2022.03.131

Вступ

Процес формування капіталу комунального підприємства як послідовність взаємопов'язаних та узгоджених дій відбувається в нормативно-правовій та методологічній площині фінансів підприємства та в рамках бюджетного процесу на місцевому рівні. Значні руйнування комунального господарства багатьох міст, що вимагатиме величезних за обсягами майбутніх інвестицій в капітал з одного боку; та відчутне збільшення навантаження на комунальний сектор інших міст України, що приймають біженців, актуалізує питання обґрунтованого фінансування комунальних підприємств. На тлі прогнозованого скорочення ВВП України на 40% в 2022 році, спроможність місцевих бюджетів в докапіталізації своїх комунальних підприємств відчутно знизиться, що також спонукатиме місцеву владу до пошуку оптимальних шляхів фінансування комунальних підприємств.

Проблематика фінансування комунальних підприємств після проведення бюджетної децентралізації знайшла своє відображення в працях українських науковців І. Волохової, Д. Загірняк, В. Глухової, Х. Кравченко, Ю. Слободяник та інших проте актуальні особливості формування капіталу комунальних підприємств України в працях вчених розкриті недостатньо.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування особливостей формування капіталу комунальних підприємств (далі – КП) і розробка пропозицій щодо пріоритетних джерел формування.

Результати дослідження

Функції управління формуванням капіталу з позиції процесного підходу описані І. О. Бланком [1, с. 73-77] з двох сторін: як керуючої системи: розробка стратегії формування капіталу; створення ефективних інформаційних систем управління формуванням капіталу; аналіз фінансової діяльності, пов'язаної з формуванням капіталу; планування показників формування капіталу; розробка системи стимулювання реалізації управлінських рішень; контроль за рішенням щодо формування капіталу; і як спеціальної області управління: в процесі створення; в процесі розвитку; управління залученням позикового; управління середньозваженою вартістю, управління структурою, управління фінансовими ризиками.

Нормативно-правовою базою, що регулює діяльність комунального підприємства і формування його капіталу, є:

- Конституція України, яка статтею 143 забезпечує право територіальних громад безпосередньо або через створені органи місцевого самоврядування створювати комунальні підприємства [2];
- Господарський Кодекс України, який визначає систему управління господарською діяльністю в комунальному секторі, а саме: через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління. Також Кодекс уточнює поняття суб'єктів господарювання комунального сектору, якими можуть бути лише ті підприємства, комунальна власність яких в статутному капіталі є більшою за 50% або меншою часткою за умови, що вона забезпечує місцевим органам влади право вирішального впливу на господарську діяльність підприємства [3, ст.24];
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає право комунальної власності як «право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [4, ст. 1].

Особливості формування капіталу комунального підприємства закладені в Господарському кодексі. Зокрема визначено, що статутний капітал комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно належить. При цьому ніяких мінімальних чи максимальних вимог до розміру статутного капіталу КП законодавством

не встановлено, це має визначати місцева рада. Терміном повної сплати статутного капіталу встановлюється 1 рік. [3, ст.78].

Відсутність законодавчих вимог до розміру статутного капіталу призводить до того, що в окремих містах поширеним є явище нульового або мінімального його значення (табл. 1).

Таблиця 1. Частка КП з нульовим (мінімальним) значенням статутного капіталу вибірки КП обласних центрів України станом на 31.12.2020 р.

Місто	Загальна Кількість КП	Кількість КП з нульовим статутним капіталом	Частка
Київ	130	39	30%
Чернівці	25	2	8%
Чернігів	19	0	0
Одеса	35	11	31,4%
Житомир	29	1	3,4%
Луцьк	19	1	5,2%
Суми	16	1	6,25%
Запоріжжя	32	7	21,8%

Джерело: складено автором за даними фінансової звітності КП, оприлюдненими на офіційних сайтах міських рад.

Нульовий або мінімальний розмір статутного капіталу призводить до розмивання відповідальності власника і мінімізує відповідальність керівника комунального підприємства звітувати перед місцевою владою щодо інвестицій в капітал. Крім того, оскільки статутний капітал виконує захисну і страхову функції, отже його мінімальне значення негативно позначається на можливості КП залучати позиковий капітал, отже унеможливлює диверсифікацію капіталу і робить КП більш залежним від фінансових поповнень з місцевого бюджету.

Процес формування капіталу КП має декілька стадій і різниться для новостворених та діючих КП. Рішення щодо розміру статутного капіталу при створенні нового КП приймає місцева рада шляхом голосування на пленарному засіданні. Підставою для прийняття такого рішення має бути розроблене обґрунтування щодо доцільності створення комунального підприємства разом з фінансовим розрахунком, сформоване відповідним профільним департаментом (управлінням, відділом) виконавчого комітету ради.

Оскільки підставою для створення комунального підприємства є передача частини повноважень від профільного відділу (управління, департаменту) органу місцевої виконавчої влади до господарської установи, що діє на комерційних засадах, то в створенні комунального комерційного підприємства закладено трансформацію функцій і повноважень органу місцевої влади з регулюючої, забезпечувальної і контрольної передусім на контрольну функцію.

Надання суспільних послуг для громади суб'єктами господарювання, що діють на комерційних засадах є найпоширенішим способом взаємовідносин в Україні і в світі. Так, І. Волохова [5, с.320] зазначає, що серед усіх організаційних форм надання суспільних благ мешканцям громади ринковий підхід є найоптимальнішим. Кожна країна ЄС на локальному рівні має комунальні підприємства, які не лише виконують традиційні функції надання комунальних послуг, а й працюють у висококонкурентних секторах економіки, де домінують приватні компанії.

Правове регулювання діяльності комунальних підприємств є подібним до регулювання діяльності державних комерційних або казених підприємств і, зокрема встановлює обов'язок складати фінансовий план, встановлює обмеження щодо відчуження нерухомого та іншого майна, списання з балансу не повністю амортизованих основних засобів, регулює напрямки

капіталізації прибутку та визначає джерела формування майна, тобто джерела капіталу підприємства.

Отже, відповідно до законодавства [3, ст.77 ч. 5], джерелами формування капіталу КП можуть бути:

- комунальне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення;
- кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства. Тут слід додати – після вирахування всіх витрат, податків та інших платежів, понесених для отримання цього доходу;
- цільові кошти, виділені з місцевого бюджету. Ці кошти виділяються у вигляді цільових програм під конкретні показники ефективності бюджетної програми. Для окремих категорій підприємств (наприклад комунальні будівельні КП) поповнення капіталу у вигляді цільових надходжень з бюджету є тимчасовим і по завершенні програми об'єкти, створені за рахунок виділених коштів, передаються з балансу КП на баланс територіальної громади;
- кредити банків, в тому числі міжнародних. Це джерело фінансування є найменш поширеним у формуванні капіталу комунальних підприємств України;
- частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбачена статутом. Тут також мова йде про прибуток, що має залишатися від здійснення основної діяльності;
- інші джерела, не заборонені законодавством, в тому числі гранти, державна допомога тощо.

Якщо комунальне майно передається як внесок до статутного капіталу КП у господарське відання, то оформлення процедури передачі проводиться через акт приймання-передачі, разом з яким до КП мають бути передані документи фінансового обліку, де наводиться інформація щодо дати введення в експлуатацію, первісної, залишкової вартості та нарахованого зносу; інвентарні картки обліку, технічну документацію у разі передачі машин, верстатів, оргтехніки тощо. Поповнення статутного капіталу функціонуючого КП тягне за собою необхідність внесення змін до статутних документів підприємства і їх перереєстрації в органі місцевого самоврядування (далі – ОМС), тому громади частіше оформлюють передачу майна комунальному підприємству як внесок до додаткового капіталу, який не потребує державної реєстрації і на рівні зі статутним збільшує балансову капіталізацію КП. Законодавство віддає право ОМС приймати рішення щодо збільшення статутного капіталу КП самостійно, окремих підстав для такого збільшення законом не передбачено. Суттєвою відмінністю КП від приватного підприємства є те, що в приватному секторі внески до статутного чи додаткового капіталу не мають цільового призначення, у КП це ніби так і є, проте оскільки балансова капіталізація КП здійснюється головним чином за рахунок бюджетних коштів, то ці кошти є затвердженими місцевою радою видатками бюджету, на них має бути складена відповідна бюджетна програма, що додатково забезпечує підзвітність КП. Якщо КП буде отримувати кошти на поповнення статутного капіталу через Казначейство як одержувач у межах головного розпорядника, то окрім бюджетної програми ОМС має ще підготувати план використання бюджетних коштів [6].

Особливістю грошового внеску до статутного капіталу КП є те, що для КП це буде вважатися фінансовою інвестицією, оскільки орган місцевого самоврядування обміном на внесок отримує частку в статутному капіталі [6]. І відповідно до пп. 14.1.81 Податкового кодексу, фінансовою інвестицією є господарська операція, що передбачає придбання корпоративних прав [7]. Отже, комунальні підприємства мають періодично коригувати вартість цієї фінансової інвестиції на звітну дату балансу. Проте українські КП не дотримуються цього правила.

Для ОМС внески у статутний капітал комунального підприємства схожі з капітальними трансфертами підприємствам, установам і організаціям. Тобто такі видатки мають бути безповоротними, єдиноразовими, безоплатними, нерегулярними і цільовими. Проте внески в статутний капітал по суті не мають бути безоплатними і безповоротними, оскільки ОМС отримує корпоративні права і в залежності від рішення ОМС, КП можуть мати обов'язок сплачувати дивіденди до місцевого бюджету, що відповідно до теорій

корпоративних фінансів є платою за користування власним капіталом. Отже, корпоративні підходи до управління комунальними підприємствами розкривають для ОМС як власників додаткові можливості, пов'язані з перевагами корпорацій в частині володіння корпоративними правами.

Частина доходу та кошти, одержані від реалізації продукції, є внутрішніми джерелами фінансування підприємства, проте практика господарювання українських КП свідчить про незначну частку такого фінансування у джерелах формування капіталу [8; 9], оскільки досить висока частка українських КП – 82% в 2018 р. мала нульову рентабельність власного капіталу [10], тобто не формувала внутрішніх джерел фінансування. Тоді як внутрішні джерела є запорукою стійкого фінансового розвитку і свідченням про позитивну тенденцію зростання реальної капіталізації. Наприклад, переважна більшість КП Києва взагалі не відображає в балансі окремим рядком всієї частки прибутку, що капіталізується, тому точно зробити висновок про ступінь їх самофінансування неможливо. При цьому за період 2018-2020 рр. прибутковими були в середньому 75% КП столиці. За даними [11], питома вага податку на прибуток комунальних підприємств України протягом 2014-2019 рр. становила в середньому 0,06 %- 0,07% в доходах місцевих бюджетів, тобто функцію донорів для громади КП також не виконують внаслідок відсутності прибутковості.

Цільове фінансування є зручним джерелом формування капіталу КП для органів місцевого самоврядування, оскільки таке фінансування надається під відповідну бюджетну програму, яка повинна мати кількісні і якісні індикатори ефективності, крім того КП є підзвітним за цільове використання коштів перед місцевою владою. Вважаємо, що причиною низької поширеності цільового фінансування як форми фінансування капіталу КП є саме підзвітність, на відміну від формування статутного чи додаткового капіталу, коштами від поповнення якого підприємство розпоряджається на власний розсуд.

Мало поширеним джерелом фінансування серед комунальних підприємств є і позиковий капітал, незважаючи на те, що як правило гарантом за кредитами комунальним підприємствам виступає міська рада, тобто фактично кошти міського бюджету. Скорочення банківського кредитування реального сектору України є загальною загрозливою тенденцією, яка спостерігається в Україні з 2014 року. Так, в дослідженні розвитку корпоративних фінансів в Україні [12, с. 298] зазначено, що починаючи з 2014 року частка кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у ВВП почала поступово скорочуватися з 49,1% до 27,8% у 2017 році і 24,2% в 2018 р. Тенденція до скорочення банківського кредитування реального сектору тривала і в наступні роки, при цьому в розвинених країнах, зокрема країнах ОЕСР становить близько 90% по відношенню до власного капіталу, у країнах ЦЕС – близько 110% [12, с.292].

Грантове фінансування також поки не є розповсюдженим джерелом фінансування українських КП на відміну від європейських. Проте для окремих міст доволі поширеною є практика формування доходів у формі грантів. Таким прикладом є м. Київ, 35% КП якого протягом 2018-2020 рр. отримували частину своїх доходів за рахунок грантових коштів, про що звітували у фінансових планах [9]. Тому грантові кошти у складі доходів потенційно можуть формувати прибуток як внутрішнє джерело фінансування.

Поширеною формою отримання коштів з місцевого бюджету у комунальних підприємств України є державна допомога. Цей вид фінансової підтримки суб'єктів господарювання не є новим по змісту, але має суттєві новації по формі. Вимоги щодо оприлюднення інформації про державну допомогу закладені в угоді про Асоціацію з ЄС. Зокрема передбачено створення повного реєстру державної допомоги [13].

Згідно з ЗУ «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» державною допомогою є підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності [14, ст.1]. Отже ключовою причиною моніторингу і оприлюднення інформації про державну допомогу є захист економічної конкуренції і забезпечення рівних прав всім

учасникам ринку незалежно від форми власності.

В Україні створено спеціальний орган для моніторингу державної допомоги, яким є відповідний департамент при Антимонопольному комітеті України. Департамент розглядає всі повідомлення щодо державної допомоги і приймає рішення про визнання чи невизнання відповідної бюджетної підтримки державною допомогою. Також департаментом ведеться реєстр державної допомоги і складаються щорічні звіти.

Аналіз моніторингу річних звітів державної допомоги свідчить, що до цієї практики вдається велика частка КП, проте здебільшого у інших формах, ніж безпосередньо формування капіталу (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка отримання державної допомоги комунальними підприємствами України

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Загальна сума державної допомоги, млн грн, з них:	648,25	4510,58	10819,53
-з місцевих бюджетів: *%* *млн грн*	96%	91% 4460,79	42% 4877,18
- на комунальні підприємства: *%* *млн грн*	немає даних	86% 866	39,6% 4281,34
Загальна кількість отримувачів державної допомоги (підприємств)	185	324	216
З них комунальних підприємств : *одиниць* *%*	111 60%	271 84%	175 81%
На збільшення частки в статутному капіталі: *%* *млн грн*	6% 39,68	1% 58,16	1% 108
На покриття збитків *%* *млн грн*	9% 55,69	11% 441,45	8% 865,6

Джерело: складено автором на основі [13; 15; 16].

За 2021 рік до 10.02.2022 р. включно в реєстрі державної допомоги містилися дані щодо 267 записів повідомлень про державну допомогу, з них повідомлень від комунальних підприємств – 154, що становить 58%, тобто тенденція домінування саме КП серед реципієнтів державної допомоги зберігається. Як видно з таблиці, пряме формування капіталу посідає зовсім незначну частку в державній допомозі суб'єктам господарювання. Проте, покриття збитків, частка якого в середньому становить 9,3% за три роки, по суті є протидією декапіталізації підприємств, зменшенням непокритого збитку і таким чином, покращенням структури капіталу, тобто також стосується його формування. Домінуючі форми державної допомоги, а саме дотації, субсидії та інші форми також опосередковано впливають на формування капіталу через забезпечення сприятливих умов для отримання прибутку, або забезпечення беззбитковості і відповідно збереження капіталу.

Стосовно пріоритетних напрямів надання державної допомоги, то в 2019 році ними були: функціонування наземного і трубопровідного транспорту (43%), діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг (16%), авіаційний транспорт (13%), обслуговування будинків і територій (11%), діяльності у сфері спорту (8%), інші галузі (9%) [13]. В 2020 році структура секторів економіки, що були реципієнтами державної допомоги змінилась і найбільшу

кількість рішень було прийнято в сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (30%), до якої входять роботи і послуги з обслуговування будинків і території. Транспорт, складське господарство – 18,5%, будівництво та переробна промисловість – по 10,6% відповідно [15].

Зазначимо, що повідомлення в АМКУ про державну допомогу не є виключними фактами підтвердження фінансування КП. Так звана фінансова підтримка, яка надається з місцевого бюджету КП і не підпадає під категорію державної допомоги, а також незначна державна допомога, про яку можна не повідомляти становлять набагато більші обсяги, ніж безпосередньо державна допомога. Так, в праці [11], наведено, що лише по галузі житлово-комунального господарства протягом 2014-2019 рр. з місцевих бюджетів обсяг фінансування зріс з 17,7 млрд грн до 34,4 млрд грн, тобто майже подвоїлась, причому порівняно з плановими показниками має місце недофінансування. Автори дослідження підкреслюють, що підставою надання фінансової підтримки КП є їх незадовільний фінансовий стан.

Разом з цим уповноважений Департамент АМКУ звертає увагу на суттєвий приріст комунальних підприємств в країні. Так, за період з 2016 по 2018 рр. кількість КП зросла від 11438 до 12842, тобто на 12,27%, а лише за 7 місяців 2019 року кількість КП зросла до 13377 од, тобто на 4,1%. За п’ятиріччя 2015-2019 рр. кількість новостворених КП зросла у 2,3 рази порівняно з періодом 2010-2014 рр. [16]. Із повідомлень про державну допомогу, що надходять Комітету від органів місцевого самоврядування, вбачається, що комунальні підприємства створюються і в подальшому фінансуються з метою, яку ці органи визначають на власний розсуд. Враховуючи кількість комунальних підприємств і темпи її зростання, а також відповідне збільшення видатків із місцевих бюджетів на діяльність комунальних підприємств, гострим стає питання законодавчого врегулювання порядку та підстав створення комунальних підприємств органами місцевого самоврядування, а також умов фінансування комунальних підприємств за рахунок місцевих бюджетів [13].

Окрім необґрунтованого бюджетного фінансування, суттєве зростання кількості КП може спотворювати економічну конкуренцію за рахунок надання необґрунтованих преференцій окремим гравцям ринку (а саме – КП), і таким чином, зрештою уповільнювати надходження до місцевих бюджетів. Так, дослідження АМКУ 2021 р. про вплив комунальних підприємств на конкуренцію, проведене на окремих конкурентних товарних ринках [16] вказує на порушення конкурентного нейтралітету та надання комунальним підприємствам необґрунтованих пільг на цих ринках. До таких пільг зокрема належить пряма і непряма фінансова підтримка з місцевого бюджету.

Таким чином, центральні органи виконавчої влади, аналітики і науковці підіймають питання як доцільності фінансування КП, так і доцільності їх створення в такій кількості. Зокрема, АМКУ рекомендує розглядати питання обмеження фінансування комунальних підприємств і заміну уповноваженого власника на здійснення публічних закупівель відповідальному департаменту самостійно [16, с.109], оскільки орган виконавчого комітету місцевої влади мають на це повноваження і можуть на конкурентних засадах через тендерні процедури здійснювати закупівлі і залучати приватні підприємства на виконання необхідних громаді послуг. Альтернативою закупівлям є надання в концесію об’єктів комунальної власності, що задіяні в обслуговуванні громади.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Формування капіталу комунального підприємства має свої особливості, не властиві підприємствам приватного і корпоративного сектору. Хоча кожне комунальне підприємство має відокремлену фінансову звітність і здійснює свою діяльність відповідно до вимог Господарського кодексу, бюджетна політика на локальному рівні чинить вирішальний вплив на формування капіталу такого підприємства, оскільки домінуючою часткою поповнення власного капіталу є кошти місцевих бюджетів, причому досить рідко ці кошти надаються у формі цільового фінансування. Самофінансування комунальних підприємств знаходиться на вкрай мінімальному рівні. Суттєві обсяги надання державної допомоги підвищують залежність КП від бюджетного

фінансування, що поряд зі зростанням кількості КП спричиняє зростання бюджетних витрат, які часто є непродуктивними, спотворює економічну конкуренцію, чинить негативний вплив на ринок в цілому. Тому пріоритетним завданням для місцевої влади разом з менеджментом КП має стати розробка політики фінансової автономії комунальних підприємств, що має стати перспективою подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бланк И. Управление формированием капитала. Киев: Ника-Центр, Эльга. 2000. 528 с.
2. Конституція України в редакції від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 21.07.2022).
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV : станом на 12 січ. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 21.07.2022).
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР : станом на 3 серп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text (дата звернення: 07.08.2022).
5. Волохова І. С. Місцеві фінанси України в умовах децентралізації : дис. д-ра екон. наук : 08.00.08. Одеса: ОНЕУ.2015. 453 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb (дата звернення: 11.08.2022).
6. Оніщенко В. Облік внесків до статутного капіталу комунальних підприємств ОТГ. *Бюджетник*. 2021. URL: https://www.budgetnyk.com.ua/article/1164-oblk-vneskv-do-statutnogo-kaptalu-komunalnih-pdprimstv-otg (дата звернення: 04.08.2022).
7. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 19 лип. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 07.08.2022).
8. Slobodyanik Y., Bagatska K., Silakova H. et al. Efficiency of capital formation of utility enterprises: the case of Ukraine. *Independent journal of management and production*. 2021. Vol. 12, no. 3. URL: https://doi.org/10.14807/ijmp.v12i3.1501.
9. Прохоров Б., Бабакішієва Г., Багацька К., Зеленяк О. Що робити Києву з комунальними підприємствами. Дослідження. 15.06.2021. /..Центр економічних стратегій. URL: https://ces.org.ua/kyiv-municipal-enterprises-papers.
10. Прохоров Б., Лоневський О. Як фінансування комунальних підприємств спотворює конкуренцію. *Центр економічних стратегій*. 2020. URL: https://ces.org.ua /how-does-utility-financing-impairs-competition. (дата звернення: 15.07.2022).
11. Загірняк Д., Глухова В., Кравченко Х. Діяльність комунальних підприємств і їх фінансове забезпечення в умовах децентралізації. *Ефективна економіка.* 2021. № 1. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.12 (дата звернення: 08.06.2022).
12. Фінанси підприємств корпоративного сектора економіки України : колективна монографія / ред. В. В. Зимовець. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України»., 2019. 306 с. URL: http://ief.org.ua/docs/mg/311.pdf.
13. Річний звіт про надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні за 2019 рік. Київ, 2019. 60 с. URL: http://pdd.amc.gov.ua/portal/main/infographicsreport / reportdetails?reportId=145 (дата звернення: 12.07.2022).
14. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 р. № 1555-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text (дата звернення: 31.03.2022).
15. Річний звіт про надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні за 2020 рік. Київ, 2020. 60 с. URL: http://pdd.amc.gov.ua/portal/main /infographicsreport/ reportdetails?reportId=145 (дата звернення: 13.08.2022).
16. Аналіз деяких чинників впливу державних та комунальних підприємств на конкуренцію на товарних ринках. Київ : АМКУ, 2022. 109 с. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/ 613/5d9/a4c/6135d9a4c238a290240634.pdf (дата звернення: 22.07.2022).

REFERENCES

1. Blank, I. (2000). *Upravlenie formirovaniem kapitala*. Kiev: Nika-tsentr Elga. [in Russian].
2. Konstytutsiia Ukrainy v redaktsii vid 01.01.2020. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. [in Ukrainian].
3. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 p. № 436-IV: stanom na 12.01.2022. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text. [in Ukrainian].

4. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR : stanom na 3.08.2022 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/280/97-вр#Text. [in Ukrainian].

5. Volokhova, I. S. (2015). Mistsevi finansy Ukrainy v umovakh detsentralizatsii. Doctor's thesis. Odesa, ONEU. [in Ukrainian].

6. Onishchenko, V. (2021). Oblik vneskiv do statutnoho kapitalu komunalnykh pidpryiemstv OTH. *Biudzhetnyk.* Retrieved from: https://www.budgetnyk.com.ua/article/1164-oblk-vneskv-do-statutnogo-kaptalu-komunalnih-pdprimstv-otg. [in Ukrainian].

7. Podatkovyi kodeks Ukrainy. (2010). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text. [in Ukrainian].

8. Slobodyanik, Y., Bagatska, K., Silakova, H. et al. (2021). Efficiency of capital formation of utility enterprises: the case of Ukraine. *Independent journal of management and production,* 12, 3. Retrieved from: https://doi.org/10.14807/ijmp.v12i3.1501.

9. Prokhorov, B., Babakishiieva, H., Bagatska, K., Zeleniak, O. (2021). Shcho robyty Kyievu z komunalnymy pidpryiemstvamy. Doslidzhennia. *Tsentr ekonomichnoi stratehii*. Retrieved from: https://ces.org.ua/kyiv-municipal-enterprises-papers. [in Ukrainian].

10. Prokhorov, B., Lonevskyi, O. (2020). *Yak finansuvannia komunalnykh pidpryiemstv spotvoriuie konkurentsiiu*. Tsentr ekonomichnoi stratehii. Retrieved from: https://ces.org.ua /how-does-utility-financing-impairs-competition. [in Ukrainian].

11. Zahirniak, D., Hlukhova, V., Kravchenko, Kh. (2021). Diialnist komunalnykh pidpryiemstv i yikh finansove zabezpechennia v umovakh detsentralizatsii. *Efektyvna ekonomika,* 1. Retrieved from: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.12. [in Ukrainian].

12. Zymovets, V. V. (2019). Finansy pidpryiemstv korporatyvnoho sektora ekonomiky Ukrainy. Kyiv : NAN Ukrainy, DU «In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy». Retrieved from: http://ief.org.ua/docs/mg/311.pdf. [in Ukrainian].

13. *Richnyi zvit pro nadannia derzhavnoi dopomohy subiektam hospodariuvannia v Ukraini za 2019 rik*. (2019) Kyiv. Retrieved from: http://pdd.amc.gov.ua/portal/main/ infographicsreport/ reportdetails?reportId=145. [in Ukrainian].

14. *Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia*. (2014). Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1555-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text. [in Ukrainian].

15. *Richnyi zvit pro nadannia derzhavnoi dopomohy subiektam hospodariuvannia v Ukraini za 2020 rik*. (2020) Kyiv. Retrieved from: http://pdd.amc.gov.ua/portal/main /infographicsreport/ reportdetails?reportId=145. [in Ukrainian].

16. *Analiz deiakykh chynnykiv vplyvu derzhavnykh ta komunalnykh pidpryiemstv na konkurentsiiu na tovarnykh rynkakh.* (2022) Kyiv. AMKU. Retrieved from: https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/613/ 5d9/a4c/6135d9a4c238a290240634.pdf. [in Ukrainian].

Kateryna Bagatska, Candidate of Sciences (economics), Docent, Doctoral student of the Business Economics and Finance Department, State University of Trade and Economics, Ukraine
Hanna Blakyta, Doctor of Sciences (economics), Professor, Head of the Business Economics and Finance Department, State University of Trade and Economics, Ukraine

FEATURES OF THE MUNICIPAL OWNED ENTERPRISES CAPITAL FORMATION PROCESS

Abstract
The destruction of the municipal economy of many Ukrainian cities, caused by russian military attacks, and the increase the burden on the municipal economy far from the front line regions, actualize the issue of optimizing the financing of municipal owned enterprises. Against the background of the projected reduction of Ukraine's GDP by 40% in 2022, the ability of local budgets to recapitalize their municipal companies will significantly decrease, which will also encourage local authorities to search for optimal ways of financing municipal owned companies.
The purpose of the article is to substantiate the features of capital formation of municipal owned enterprises and to develop proposals regarding priority sources of capital formation.
Methods and methodology. In the process of research, general and specific methods of scientific knowledge were applied, namely: the method of scientific generalization, the method of analysis and synthesis, historical and inductive methods, as well as the tabular method.
Results. The practice of capital formation of municipal enterprises in Ukraine as a whole and a sample of enterprises in regional centers was studied. The prevalence of the practice a zero amount of authorized capital forming has been established. This leads to the dilution of the owner's responsibility and minimizes the managers' responsibility of such enterprises. The low share of internal sources in the capital formation, the low share of targeted financing and the reduction of the borrowed capital share have been proven. Against the background of the low level of grant funding involvement for municipal enterprises, this leads to an increase in the dependence of municipal enterprises on local budgets. Quite high levels of state aid to utility enterprises have been established, which distorts economic competition. The need to develop a policy for optimizing the number of utility enterprises and their financing is substantiated.

Keywords: capital formation; registered capital; equity capital; targeted financing; state aid; municipal owned enterprises.

Cite as: Bagatska, K., & Blakyta, H. (2022). Features of the municipal owned enterprises capital formation process. *Economic analysis,* 32 (3), 131-139. DOI: 10.35774/econa2022.03.131

DOI: 10.35774/econa2022.03.140

JEL classification: H24, H25
UDC: 336.22.1

Святослав ГЕРЧАКІВСЬКИЙ
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: svather@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4127-8044

АНТИКРИЗОВЕ ПОДАТКОВО-МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЮ COVID-19 В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. Стрімке поширення пандемії COVID-19 стало глобальним викликом для всіх країн світу та вимагало швидких і ефективних рішень, в тому числі в податковій та митній сферах. Найбільше уваги уряди країн світу приділяли розгортанню виробництва на власних потужностях критичного медичного устаткування, інвестуванню в управління та розвиток інфраструктури системи охорони здоров'я, вдосконаленню протоколів лікування, а також тестуванням і вакцинації населення.

Мета. Полягає в теоретичному обґрунтуванні антикризового податково-митного регулювання в Україні в контексті протидії поширенню коронавірусу.

Метод (методологія). В процесі проведеного дослідження використані наступні методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, графічний, економіко-статистичний та ін.

Результати. Доведено, що сутність антикризового податково-митного регулювання в Україні випливає із поняття управління системою оподаткування, яке характеризується заходами для запобігання кризових ситуацій в державі та збільшення темпів економічного зростання за рахунок застосування певних методів оподаткування, таких як податкові та митні преференції, податкові санкції, митні заборони та обмеження тощо. Виявлено, що зниження макроекономічних індикаторів в Україні на час карантину та запроваджені у зв'язку з пандемією зміни до законодавства, в першу чергу, негативно вплинули на наповнення місцевих бюджетів, адже найбільше коштів недоотримано від податку з доходів фізичних осіб та плати за землю. Проаналізовано особливості діяльності митних інституцій в Україні під час пандемії. Запропоновано оновити технічні та спеціальні засоби митного контролю, що дозволить мінімізувати фізичні контакти між суб'єктами контролю при перетині митного кордону та підвищити його ефективність.

Ключові слова: пандемія; податкові інструменти; митні платежі; державна політика; митний контроль.

Вступ

Пандемія COVID-19, на відміну від подібних спалахів в 2003 р., 2009 р., мала значно більший масштаб, охопила близько 200 країн і створила вражаючі загрози для людства. За кількістю померлих COVID-19 наближається до топ-20 випадків смерті та вже істотно перевищила показники пандемії грипу A(H1N1) в 2009 р. [1]. В Україні коронавірусна інфекція COVID-19 (пневмонія нового типу) вперше була діагностовано 3 березня 2020 р. в м. Чернівці, а вже 13 березня було зафіксовано перший летальний випадок внаслідок коронавірусної інфекції. Станом на червень 2022 р. в Україні налічувалося 5014929 занедужавших, з них померлих – 108605 [2].

Негативні тенденції зумовлені пандемією коронавірусу вплинули на усі сфери та параметри економічної системи України, зокрема: зниження ділової активності суб'єктів господарювання спричинило відповідний спад руху обігових коштів; зниження рівня

© Святослав Герчаківський, 2022

Отримано: 06.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Герчаківський С. Антикризове податково-митне регулювання в контексті протидії поширенню COVID-19 в Україні. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 140-147. DOI: 10.35774/econa2022.03.140

прибутковості підприємств відобразилось на зменшенні над¬ходжень загальнодержавних та місцевих податків та зниженні інвес¬тиційної активності; зменшення акумуляції податкових та митних платежів стало чинником до зростання державного дефіциту та перероз¬поділу видатків державного бюджету; підвищення рівня безробіття обумовило збільшення обсягів соціальних виплат та зниження споживчого попиту; погіршення соціально-економічного становища населення масштабувало негативну ситуацію в депресивних регіонах країни тощо.

Проблематика антикризового регулювання економіки ретельно досліджувалась у працях українських вчених, таких як А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, М. Денисенко, Я. Жаліло, В. Кузьменко, Б. Маліцький, Ю. Пахомов, В. Федоренко та ін. Питання антикризового податкового регулювання розглядали такі науковці, як Т. Єфименко, М. Романюк, А. Крисоватий, О. Десятнюк, О. Філатова, К. Швабій та ін. Проведений аналіз наукових праць з досліджуваної тематики, дозволяє зробити висновок про недостатність і фрагментарність досліджень щодо антикризового податково-митного регулювання саме в парадигмі протидії поширенню COVID-19 в Україні.

Мета статті

Метою статті є теоретичне окреслення контурів антикризового податково-митного регулювання в Україні в контексті протидії поширенню коронавірусу. В процесі проведеного дослідження використані наступні методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, графічний, економіко-статистичний та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

Світовий досвід засвідчив, що країни світу переважно використовували дві стратегії боротьби з розповсюдженням вірусу COVID-2019: 1) стратегія жорстких обмежень (більшість країн світу), що передбачала закриття або перехід на дистанційну роботу усіх підприємств, які не були критично важливими для забезпечення життєдіяльності, самоізоляцію й обмеження пересування населення (на сьогодні ця стратегія визнана більш ефективною); 2) стратегія м'яких обмежень (Нідерланди, Швеція, Південна Корея), яка передбачала забезпечення соціального дистанціювання, заборону масових заходів і впровадження протиепідемічних заходів на підприємствах, що функціонують.

Міжнародні організації розробили рекомендації для подолання негативних ефектів та поступового відновлення економік країн світу після завершення пандемії. Зокрема, МВФ головним заходом економічної підтримки у постпандемічний період визначила впровадження цільової фіскально-кредитної підтримки домогосподарств і підприємств, що постраждали внаслідок пандемії COVID-19.

У день визнання 11 березня 2020 р. Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) поширення COVID-19 пандемією Кабінет Міністрів України: 1) запровадив на всій території України карантин [3]; 2) заборонив експорт товарів медичного характеру, зокрема, рукавичок медичних нестерильних нетальокованих нітрилових, халатів ізоляційних медичних одноразових, масок медичних (хірургічних) та респіраторів класу захисту не нижче FFP2 тощо [4].

Активні дії уряду та парламенту України щодо протидії коронавірусній інфекції в Україні знайшли відображенні в напрацюванні та розробці багатьох нормативно-правових документів. Так, 2 квітня 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019)» (№ 540-IX), яким внесено зміни до 8 кодексів України – Податкового, Господарського, Цивільного, Кодексу законів про працю України, Кодексу адміністративного судочинства України та трьох процесуальних кодексів. Крім того, змін зазнали біля 30 законів України, які надалі стали правовою основою у тому числі антикризового податково-митного регулювання.

Економічна природа антикризового податково-митного регулювання в умовах пандемії COVID-2019 полягає в обґрунтованому та цільовому використанні податкових та митних інструментів державою для покращення добробуту країни та протидії хворобі. Сутність даної дефініції

викристалізовується в управлінні системою оподаткування, яке характеризується заходами для запобігання кризових ситуацій в державі та збільшення темпів економічного зростання за рахунок введення певних методів оподаткування, таких як податкові та митні преференції, податкові санкції, митні заборони та обмеження, сплата митних платежів та ін.

Під основним змістом антикризового податково-митного регулювання розуміють принципи своєчасності виявлення, реагування на негативні пандемічні процеси та кризу в економіці держави. Крім того, таке регулювання спрямовується як на економіку держави загалом, так і на секторальні галузі. А «для досягнення необхідного результату слід застосовувати засоби податкової політики, де беруться до уваги саме мотивація учасників ринкових відносин до виконання завдань, що стоять перед економікою держави» [5, с. 132].

На початку 2020 року Україна, як і переважна частина світового співтовариства, зіткнулись з неочікуваними викликами, що пов'язані з пандемією COVID-2019. Як наслідок, довелось оперативно вирішувати значний пласт проблем в сфері охорони здоров'я, державних фінансів, макроекономіки, митної справи тощо. Схематично процес антикризового податково-митного регулювання в Україні в умовах пандемії охоплював такі компоненти (рис. 1).

Рис. 1. Компонентний склад антикризового податково-митного регулювання в Україні в умовах пандемії COVID-2019

Примітка: складено автором.

Отож, в умовах пандемії COVID-2019 об’єктом регулювання антикризового податково-митного регулювання виступають ресурси, якими володіють держава, підприємства, громадяни-виборці та усі блага, які можуть бути використані для превенції та подолання наслідків поширення коронавірусної інфекції. При цьому, з метою забезпечення базового функціоналу податково-митного регулювання – стабілізації економічної ситуації в державі – можливим є використання наступних інструментів впливу: податків, митних платежів, податкових та митних преференцій, пільг, податкового кредиту, податкових санкцій, митних заборон і обмежень. Слід розуміти, що інструменти впливу податково-митного регулювання на стан кризи в економіці країни не завжди мають оперативний характер, швидше за все, вони є стратегічними, адже їх застосування мають значні часові лаги для досягнення функціональних завдань. Інституційний базис податково-митного регулювання в умовах пандемії COVID-2019 реалізується через суб’єктний склад державних інституцій, до яких слід віднести Міністерство фінансів України, податкові, митні, а також дотичні: прикордонні органи, Міністерство охорони здоров’я України, Рахункову палату України, фінансові регіональні управління та ін.

До факторів впливу на податково-митне регулювання та перебіг економічної кризи, викликаної пандемією COVID-2019, потрібно віднести зовнішні фактори: продовження поширення захворювання у світі та поява нових штамів; тривалість запобіжних (карантинних) заходів у країнах світу; швидкість «відкриття» економік країн світу, зокрема, основних торгових партнерів України; можливості зовнішнього фінансування та доступу до міжнародних ринків капіталу; звуження зовнішніх ринків через знижену ділову активність у світі; нова світова енергетична та продовольча кризи; суттєве зростання цін на світових енергетичних ринках; поширення «торгових» війн і впровадження нових торговельних бар'єрів для вітчизняного експорту.

До внутрішніх факторів віднесемо наступні: російсько-українська війна та тривалість запровадженого воєнного стану; продовження карантину в країні; жорсткість карантинних заходів; поширення захворювання у географічному, часовому та демографічному розрізі; свідомість громадян щодо дотримання режиму карантину; податкова культура громадян; зростання дефіциту бюджету, пенсійного фонду, фондів соціального страхування; падіння платоспроможного попиту населення; зростання безробіття; внутрішня та зовнішня міграції; неспроможність системи охорони здоров'я зупинити епідемію; погіршення якості життя населення; посилення соціальної напруги у суспільстві; масове банкрутство та закриття підприємств; ризики релокації підприємств із зон активних військових дій; криза неплатежів, банківська криза; посилення інфляції та девальвації; зростання бідності та соціальної напруги тощо.

Реалізація на практиці антикризового податково-митного регулювання здійснюється на основі нормативно-правового забезпечення, яке формується усіма гілками державної влади – законодавчою, виконавчою, судовою та із врахуванням принципів та критерії податкової державної політики, а саме – економічної ефективності, соціального добробуту, фіскальної достатності, комплексності, наукової обґрунтованості тощо.

Проведений аналіз показав, що наявність кризових тенденцій в результаті пандемії в Україні підтверджувалась падінням макроекономічних індикаторів. Так, у першому кварталі 2020 року було зафіксовано зниження темпів реального ВВП (-1,3%), який у дру¬гому кварталі 2020 року продовжив скорочення порівняно із І кварталом 2020 року (на -9,9%), так і з ІІ кварталом 2019 року (на -11,4%). Найглибше падіння економіки припало саме на ІІ квар¬тал, і економічна активність почала відновлюватися внаслідок пом'якшення карантинних заходів. Крім того, падіння ВВП України у ІІ кварталі 2020 року хоча і було доволі глибоким, але цілком зіставне з аналогічними показни¬ками економічної активності в інших країнах світу.

Зниження макроекономічних індикаторів в Україні на час карантину та запроваджені у зв’язку з пандемією зміни до законодавства, в першу чергу, негативно вплинули на наповнення місцевих бюджетів. Найбільше коштів недоотримано від податку з доходів фізичних осіб та плати за землю. Зниження

надходжень від єдиного податку спостерігалося у громадах, де органи місцевого самоврядування прийняли рішення щодо зниження ставок єдиного податку для I та II групи платників єдиного податку. При цьому спостерігаємо і зменшення надходжень від акцизного податку, туристичного збору, від застосування штрафів та інших санкцій.

Органи місцевого самоврядування із більшою залежністю від податків, надходження яких пов'язане з економічною діяльністю, завжди зазнають сильнішого впливу від кризи [6]. До таких еластичних джерел надходжень відносяться податки з продажу, прибутку, доходів фізичних осіб тощо. Оскільки пандемія COVID-19 суттєво вплинула на макропоказники, то місцеві бюджети з високою часткою еластичних джерел надходжень неодмінно зазнали пропорційних втрат. Так, за підсумками 2020 року надходження до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 290,1 млрд грн, що становить 99% від затвердженого річного плану з урахуванням змін (293,2 млрд грн). У квітні-травні спостерігалося суттєве зменшення надходжень (-11,5%), після чого позитивна динаміка поступово відновилася і протягом червня-грудня середній показник приросту доходів склав 7,9% [7].

У 2020 р. зросла частка ПДФО (на 1,2%) – із 60,1% у 2019 р. до 61,3%; частка єдиного податку – із 12,8% у 2019 р. до 13,1%; акцизного податку з роздрібних продажів – із 5,0% до 5,4%; податку на нерухомість – із 1,8% до 2,0%. Водночас на 1,1% зменшилася частка плати за землю – у 2019 р. вона становила 11,9% у структурі доходів, а в 2020 р. – 10,8% [7]. Серед іншого – це зумовлено наданням державою пільг по платі за землю та відсутністю індексації нормативної грошової оцінки землі, яка є базою для оподаткування.

Окремі представники місцевого самоврядування навіть розробили комплексні місцеві програми фінансової підтримки суб'єктів господарювання в умовах боротьби з пандемією. Варто зауважити, що така підтримка надавалася в умовах додаткового фінансового навантаження у зв'язку з поширенням COVID-19 (маються на увазі видатки на закупівлю товарів, робіт і послуг, надбавки до заробітної плати медичним та іншим працівникам, які безпосередньо зайняті в ліквідації коронавірусної хвороби), втрати великого обсягу надходжень бюджетів. Погоджуємось із твердженням, що «чимала частина цих витрат обумовлена рішеннями, які ухвалювалися без належного діалогу з органами місцевого самоврядування щодо їх прийняття» [8].

Важливий функціонал в системі антикризового податково-митного регулювання в умовах пандемії припав саме на митну компоненту. Однією із перших міжнародних інституцій, яка відреагувала на поширення COVID-19 в глобальному вимірі стала Всесвітня митна організація (ВМО) [9]. В Україні як члені ВМО 13 березня 2020 р. було прийнято розпо¬рядження Кабінету Міністрів України № 288-р "Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів конт¬ролю", згідно з яким тимчасово закрито 94 пункти пропуску через дер¬жавний кордон і пунктів контролю та тимчасово припинено пішохідне сполучення у 49 пунктах пропуску через державний кордон [10]. Така ситуація знайшла відображення на обсягах переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України.

Так, за видами транспортних засобів не змінилася кількість пропу-щених морських суден, яка становила 12,4 тис. од. По всіх інших видах транспорту зниження становило від 31,7% для залізничних вагонів до майже 130% для автотранспорту [12].

Одним із важливих напрямків діяльності митних інституцій щодо реалізації антикризового податково-митного регулювання в умовах протидії поширення COVID-19 в Україні стало обмеження експортно-імпортних операцій із засобами індивідуального захисту медперсоналу та громадян. Так, у січні – березні 2020 року, тобто до запровадження заборони експорту, за даними митних органів, вивезено з України, у тому числі на безоплатній основі як дарування і благодійна допомога-пожертва, 52 т масок медичних (хірургічних) на суму 3 084 тис. дол. США; 2 т респіраторів класу захисту не нижче FFP2 на 140 тис. дол. США тощо. А вже, у квітні – травні 2020 року імпортовано більше, ніж експортовано у січні – березні, тобто до запровадження заборони експорту, масок медичних (хірургічних) – у 3,8 рази,

респіраторів класу захисту не нижче FFP2 – у 2 рази, рукавичок медичних нестерильних неталькованих нітрилових – у 26,6 рази. При цьому імпортувались маски медичні за ціною в 1,6 рази більшою, ніж експортувались, респіратори класу захисту не нижче FFP2 – у 2,8 рази, халати ізоляційні медичні одноразові – у 7,8 рази [13].

Таблиця 1. Динаміка пропуску через митний кордон України транспортних засобів і товарів в умовах поширення COVID-19

Показник	Одиниця виміру	Січень-вересень 2019 р.	Січень-вересень 2020 р.	Відхилення, %
Пропущено через митний кордон України транспортних засобів:	од.	13,8	6,7	-106,0
на ввезення		6,9	3,4	-102,9
на вивезення		6,9	3,3	-109,1
залізничних вагонів	тис. од.	2 022,3	1 536,1	-31,7
морських суден		12,4	12,4	0,0
річкових суден		11,7	6,3	-85,7
автотранспорту		11 530,8	5 019,4	-129,7
повітряних суден		112,2	49,3	-127,6
інших транспортних засобів		61,6	39,8	-54,8
Пропущено товарів через митний кордон України (крім товарів, що переміщуються стаціонарними милими транспорту):	млн т	247,0	246,4	-0,2
на ввезення		70,9	63,9	-11,0
на вивезення		176,1	182,5	+3,5

Примітка: складено автором за [11].

В умовах поширення коронавірусної інфекції одним із важливих факторів, який дозволив би зменшити фізичні контакти між суб'єктами митних правовідносин є використання технічних та спеціальних засобів митного контролю. Водночас можемо констатувати незадовільний стан технічного забезпечення митниць Держмитслужби обладнанням, необхідним для ефективного проведення митного контролю. Так, за даними Держмитслужби, станом на 01.07.2021р. на пунктах пропуску через державний кордон України було наявне таке обладнання: 34 вагові комплекси, з них 15 од. (44,1%) непрацюючих; 26 скануючих систем мобільного типу, з них 19 (73,1%) непрацюючі; 117 скануючих систем стаціонарного типу, з них 34 (29,1%) непрацюючі; 49 комплектів для виявлення контрабанди, з них 11 (22,4%) непрацюючі;10 детекторів дорогоцінних металів, з них 9 (90%) непрацюючі; 16 детекторів дорогоцінних каменів, з них 8 (50,0%) непрацюючі [13].

Таким чином, низький рівень забезпечення митниць Держмитслужби скануючими системами, ваговими комплексами та іншим обладнанням, необхідним для ефективного проведення митного контролю, не тільки призводить до збільшення часу на здійснення такого контролю, а й створює корупційні ризики при митному оформленні товарів і транспортних засобів, а також ризики ввезення в Україну сірого імпорту, контрафакту та контрабанди.

Отже, проведений аналіз наслідків поширення пандемії COVID-2019 засвідчив, що загрози та ризики щодо наповнення Державного бюджету України 2020 р. першочергово вплинули на перегляд основних макропоказників під час його формування, а саме: зменшення дохідної частки бюджету на 117,8 млрд грн; збільшення дефіциту Державного бюджету України на 202,1 млрд грн (майже втричі); зменшення видаткової частки бюджету на 86,4 млрд грн тощо. При цьому створено Фонд боротьби з гострою

респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками у сумі 64,7 млрд грн, однак його управління носило «ручний характер», що в результаті могло сприяти нецільовому використанню бюджетних ресурсів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, досліджено важливість антикризового податково-митного регулювання в умовах протидії поширенню COVID-19, зроблено теоретичні узагальнення та контури такого регулювання в 2020-2021 рр., проаналізовано здійснені державні заходи щодо подолання пандемії та зроблено висновки про те, що ускладнення становища у сфері державних фінансів внаслідок запроваджених антиковідних заходів в Україні спричинили: повільне економічне відновлення, що відобразилось на індикаторах державного та місцевих бюджетів, бюджету Пенсійного фонду України; активне застосування схем мінімізації податкових та митних платежів через виплати зарплат «у конвертах», розширення тіньової зайнятості, зростання контрабанди товарів; фіскальні дисбаланси через зростання обсягів податкових та митних преференцій для стимулювання економіки; застарілість технічного оснащення митних постів; додаткові втрати місцевих бюджетів внаслідок запроваджених пільг зі сплати окремих податків та недостатня їх підтримка з боку держави; зниження обсягів експорту-імпорту товарів, транспортних засобів, а отже зменшення акумулювання митних платежів в доходи державного бюджету.

Розглянуті проблеми і запропоновані рекомендації щодо удосконалення антикризового податково-митного регулювання сприятимуть ефективній протидії поширенню COVID-19, а також сформують базу для продовження досліджень в напрямку вдосконалення фіскальної сфери України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пандемія коронавірусної інфекції COVID-19: короткий аналітичний огляд. URL: https://www.researchgate.net/publication/340397249_ Pandemia _koronavirusnoi_infekcii_COVID-19_korotkij_analiticnij_oglad.
2. Коронавірус в Україні. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine.
3. Постанова КМУ від 11.03.2020 № 211 „Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text.
4. Постанова КМУ від 11.03.2020 № 214 „Про внесення змін у додаток 1 до постанови КМУ від 24 грудня 2019 р. № 1109”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-2022-%D0%BF#Text.
5. Іршак О., Головнюк Ю. Антикризове податкове регулювання фінансового сектору та його структура. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Випуск №2. С. 132.
6. Фугело П., Савіцька С. Вплив пандемії Covid-19 на наповнення місцевих бюджетів. Економічний дискурс. 2020. Випуск 2. С. 86-94.
7. Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf.
8. Петруха С., Палійчук Т., Петруха Н. Місцеві фінанси в умовах коронакризи: нова бюджетна архітектоніка та фінансова спроможність регуляції секторальних та соціально-економічних процесів. Фінанси України. 2020. №12. С. 83-105.
9. Офіційний сайт World Customs Organization. URL: http://www.wcoomd.org/en.aspx.
10. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 березня 2020 № 288-р (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/288-2020-р#Text.
11. Статистика декларування, переміщення товарів та транспортних засобів. URL: https://customs.gov.ua/statistika-mitnitsi.
12. Ситник Н., Беднарчук В. Митна політика України в умовах пандемії Ковід-19. Економіка та суспільство. 2022. №37. С. 89.
13. Звіт про результати аналізу використання у 2020 році коштів, спрямованих на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-COV-2, та її наслідками. К: 2021, с. 103.
14. Звіт про результати аудиту ефективності планування та результативності контролю за повнотою нарахування і своєчасністю надходження податків на міжнародну торгівлю та зовнішні операції. URL: https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1041.

REFERENCES

1. Pandemiya koronavirusnoyi infektsiyi COVID-19: korotkyy analitychnyy ohlyad. (n.d.). Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/340397249_Pandemia_koronavirusnoi_infekcii_COVID-19_korotkij_analiticnij_oglad. [in Ukrainian].
2. Koronavirus v Ukrayini. (n.d.). Retrieved from: https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine. [in Ukrainian].
3. Pro zapobihannya poshyrennyu na terytoriyi Ukrayiny hostroyi respiratornoyi khvoroby. (2020). COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2 [Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].
4. Pro vnesennya zmin u dodatok 1 do postanovy KMU vid 24 hrudnya 2019 r. № 1109 Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny] (2020). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-2022-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].
5. Irshak, O., Holovnyuk, Y. (2018). Antykryzove podatkove rehulyuvannya finansovoho sektoru ta yoho struktura. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, 2, 132. [in Ukrainian].
6. Fuhelo, P., Savitska, S. (2020). Vplyv pandemiyi Sovid-19 na napovnennya mistsevykh byudzhetiv. *Ekonomichnyy dyskurs*, 2, 86-94. [in Ukrainian].
7. *Vplyv pandemiyi COVID¬19 na mistsevi finansy*. (2021). Retrieved from: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf. [in Ukrainian].
8. Petrukha, S., Paliychuk, T., Petrukha, N. (2020). Mistsevi finansy v umovakh koronakryzy: nova byudzhetna arkhitektonika ta finansova spromozhnist' rehulyatsiyi sektoral'nykh ta sotsial'no-ekonomichnykh protsesiv. *Finansy Ukrayiny*, 12, 83-105. [in Ukrainian].
9. Ofitsiynyy sayt World Customs Organization. Retrieved from: http://www.wcoomd.org/en.aspx.
10. *Pro tymchasove zakryttya deyakykh punktiv propusku cherez derzhavnyy kordon ta punktiv kontrolyu*. [Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny] (2020). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2020-p#Text. [in Ukrainian].
11. *Statystyka deklaruvannya, peremishchennya tovariv ta transportnykh zasobiv*. (2021). Retrieved from: https://customs.gov.ua/statistika-mitnitsi. [in Ukrainian].
12. Sytnyk, N., Bednarchuk, V. (2022). Mytna polityka Ukrayiny v umovakh pandemiyi Kovid-19. *Ekonomika ta suspilstvo*, 37, 89. [in Ukrainian].
13. *Zvit pro rezultaty analizu vykorystannya u 2020 rotsi koshtiv, spryamovanykh na borot'bu z hostroyu respiratornoyu khvoroboyu COVID-19, sprychynenoyu koronavirusom SARS-COV-2, ta yiyi naslidkamy*. (2021). 103. [in Ukrainian].
14. *Zvit pro rezul'taty audytu efektyvnosti planuvannya ta rezul'tatyvnosti kontrolyu za povnotoyu narakhuvannya i svoyechasnistyu nadkhodzhennya podatkiv na mizhnarodnu torhivlyu ta zovnishni operatsiyi*. (2022). Retrieved from: https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1041. [in Ukrainian].

Svyatoslav Gerchakivsky, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance, West Ukrainian National University, Ukraine

Anti-crisis tax and customs regulation in the context of combating the spread of COVID-19 in Ukraine

Abstract

Introduction. The rapid spread of the COVID-19 pandemic has become a global challenge for all countries of the world and required quick and effective solutions, including in the tax and customs spheres. The governments of the countries of the world paid the most attention to the deployment of production at their own capacities of critical medical equipment, investment in the management and development of the infrastructure of the health care system, improvement of treatment protocols, as well as testing and vaccination of the population.

Goal. It consists in the theoretical justification of the anti-crisis tax and customs regulation in Ukraine in the context of combating the spread of the coronavirus.

Method (methodology). In the course of the research, the following methods were used: dialectical, generalization, comparison, system analysis, graphic, economic-statistical, etc.

The results. It is proved that the essence of anti-crisis tax and customs regulation in Ukraine stems from the concept of management of the taxation system, which is characterized by measures to prevent crisis situations in the state and increase the rate of economic growth due to the introduction of certain methods of taxation, such as tax and customs preferences, tax sanctions, customs prohibitions and restrictions, etc. It was revealed that the decrease in macroeconomic indicators in Ukraine during the quarantine and the changes to the legislation introduced in connection with the pandemic, first of all, negatively affected the filling of local budgets, because the most funds were not received from the income tax of individuals and land fees. The peculiarities of the activities of customs institutions in Ukraine during the pandemic have been analyzed. It is proposed to update the technical and special means of customs control, which will allow to minimize physical contacts between subjects of control when crossing the customs border and increase its efficiency.

Keywords: pandemic; tax instruments; customs payments; state policy; customs control.

Cite as: Gerchakivsky, S. (2022). Anti-crisis tax and customs regulation in the context of combating the spread of COVID-19 in Ukraine. *Economic analysis,* 32 (3), 140-147. DOI: 10.35774/econa2022.03.140

DOI: 10.35774/econa2022.03.148

JEL classification: H72, L31
UDC: 336.11 (477)

Iryna TKACHUK
Doctor of Economics, Associate Professor,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
E-mail: i.tkachuk@chnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5953-3109
ResearcherID: D-5331-2016

"MONEY FOLLOWS THE PERSON" MECHANISM IN THE CONTEXT OF CHANGING APPROACHES TO STATE FUNDING OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN UKRAINE

ABSTRACT

Introduction. This article summarizes the arguments and counter-arguments within the scientific discussion on the mechanisms of formation and distribution of state funding of non-governmental organizations in Ukraine.

The main aim of the study is to justify the need to introduce the "money follows the person" mechanism in the context of changing approaches to state funding of non-governmental organizations in Ukraine.

Systematizing information from various sources and approaches to solving the problem of distribution of state funding of non-governmental organizations in world practice has shown that this problem needs further thorough research, especially in the context of developing new approaches to increase the efficiency of the State Budget funds and promote such funding.

The topicality of solving this scientific problem is that the effectiveness of the distribution of state funding of non-governmental organizations influences not only the budget of non-governmental organizations but also the solution of important social and economic problems that the state delegates to these organizations.

In the article, the study of the introduction of the "Money follows the person" mechanism was carried out in the following logical sequence: the disclosure of the peculiarities of state funding of non-governmental organizations in Ukraine at the expense of the State budget; highlighting the main models of interaction between the state and civil sectors that exist in the world; generalization of the basic principles of state funding of non-governmental organizations and substantiation on their basis of the need to introduce the "Money follows the person" mechanism for this type of funding; substantiation of the choice of organizations dealing with physical culture and sports as the most suitable for the pilot introduction of the mechanism among Ukrainian non-governmental organizations; coverage of the peculiarities of the introduction of this mechanism.

Methodology. The methodological tools of the study were economic and statistical methods (system, comparative, grouping), graphical, abstract and logical method, including analogy and comparison, induction and deduction, scientific abstraction, etc., the time from 2006 to 2019 was chosen as the study period. The object of the study is the processes of formation and distribution of state funding between non-governmental organizations of Ukraine, namely sports organizations, because they are the most suitable for the pilot implementation of the "Money follows the person" mechanism for the distribution of state funding between non-governmental organizations that are eligible for it.

Results. The article presents the results of an empirical analysis of the formation of budgets of non-governmental organizations of Ukraine in general and in particular public organizations dealing with physical culture and sports at the expense of the State Budget of Ukraine, which showed insufficiency, unevenness, subjectivity and discrimination in the process of distribution of state funding between non-governmental organizations eligible for such funding. The study empirically confirms and theoretically proves the need to change approaches to this process and justifies, in this context, the need for the introduction of the "Money follows the person" mechanism.

The results of the study can be useful for non-governmental organizations in Ukraine, state and local authorities, as well as directly for consumers of services provided by non-governmental organizations.

© Iryna Tkachuk, 2022

Received: 06.08.2022 p. **Accepted** 30.09.2022 p. **Published:** 14.10.2022 p.

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Cite as : Tkachuk, I . (2022). "Money follows the person" mechanism in the context of changing approaches to state funding of non-governmental organizations in Ukraine. *Economic analysis,* 32 (3), 148-159. DOI: 10.35774/econa2022.03.148

Keywords: NGOs; civil society; state funding; «money follows the person»; «money follows the sportsman».

Introduction

The functioning of non-governmental organizations is beneficial for the state, as it delegates part of its powers to them. Accordingly, it is important for the state that the activities of these institutions be effective and efficient, which significantly depends on the financial resources at their disposal. The state cannot influence the financial condition of all civil society institutions, the financial literacy of their representatives, the activity of individuals and legal entities in their support, and so on. Therefore, in order to increase the level of financial capacity of civil society organizations, it should use those tools that are directly available to the state. In our opinion, one of such tools is state funding, which still needs a complete reset and revision, which is possible by improving the efficiency of state management in this area through the use of innovative approaches to changing the mechanism of state funding of non-governmental organizations.

Analysis of recent sources and publications

A significant contribution to the study of the mechanisms of formation and distribution of state funding for the benefit of non-governmental organizations was made by scholars directly involved in the development of civil society and the financing of its institutions.

Thus, Hadzi-Miseva K., Saplisson F. note that funding is one of the key elements of support that the government can provide to CSOs to strengthen partnerships with civil society and promote the development of its organizations. With this in mind, the whole aspect of government funding for CSOs is part of the effort to conceptualize, improve and organize the relationship between the government and CSOs (Hadzi-Miseva K., Saplisson F., 2010).

Jalali R. in her article shows how legislative practices of democratic states serve to reduce foreign influence. Issue characteristics are also shown to determine state response to externalization, blocking transnational ties in “high politics” areas such as minority claims. Finally, within state imposed restrictions, religious rather than secular organizations remain dominant transnational actors in India. The study contributes evidence to suggest that contrary to the arguments of world polity theory and many transnational social movement scholars, states continue to remain powerful actors limiting transnationalization (Jalali, 2008).

Recognizing the contribution of the above-mentioned scientists, we believe that the state funding of NGOs requires a more detailed analysis, especially in the context of changing approaches to its distribution to increase the efficiency of the State Budget and promote the goals of such funding.

In this context, the results of the scientific works of Reinhard S., Irvin C. V. and Ballou J. are useful for our investigation. Reinhard S. highlights the history of the Money Follows the Person demonstration program, and offers three lessons that can be learned from the initiative (Reinhard S., 2012).

Irvin C. V., Ballou J. presented the fourth report of the “Money Follows the Person” Demonstration provides an early assessment of the balance of home and community-based care services and institutional long-term care systems in states before the Money Follows the Person was implemented (Irvin C. V., Ballou J., 2010).

The aim of the article

The purpose of the article is to substantiate the need to introduce "Money Follows the Person" mechanism in the context of changing approaches to state funding of non-governmental organizations in Ukraine.

Methodology and research methods

In the process of conducting a study aimed at substantiating the "money follows the person" mechanism in the context of changing approaches to state funding of non-governmental organizations in Ukraine, several general and special research methods were used. They were economic and statistical methods, namely: systemic, comparative, grouping (to assess the current state, features, trends in state funding of non-governmental organizations, coverage of related issues, graphic (for visual presentation of research results), abstract and logical method, in particular, the analogy and comparison, induction and deduction, scientific abstraction (to justify the need to introduce the "Money follows the Person" mechanism), etc.

The study is based on data from the State Statistics Service of Ukraine, as well as other publicly available sources. The study covers the period from 2006 to 2019 and is relevant for non-governmental organizations in Ukraine, public authorities, and local governments.

The main material of the study

The right of NGOs to receive funding from the State Budget of Ukraine is provided by the Budget Code of Ukraine. Thus, according to Article 87, NGOs dealing with youth and children, physical culture and sports; public associations of persons with disabilities and veterans; public associations of national and patriotic education have this right (Verkhovna Rada of Ukraine, 2010).

The Regulation of the Cabinet of Ministers establishes the Procedure for holding a competition to determine programs, projects, and activities of CSIs financed by the State Budget of Ukraine (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2011).

In particular, revenues of public organizations from the State Budget of Ukraine increased significantly (Fig. 1) and the total funding of public organizations from all sources increased significantly. However, the share of revenues from this source in the structure of revenues of Ukrainian public organizations was not stable, as it fluctuated within [4,43: 8,05], and the share of the State Budget of Ukraine expenditures, which was aimed at supporting NGO activities and fluctuated within [0,036: 0,097], i.e. It differed significantly from year to year, but this share did not even reach one-tenth of a percent. This situation is considered negative, because the allocation of small amounts of resources issued from the State Budget of Ukraine to support NGOs while declaring public support for the civil society (National strategy…, 2016), leads to manipulation of public awareness (for comparison: in Hungary, the share of expenditures on the public sector is almost 5%) (Hadzi-Miseva K., Saplisson F., 2010).

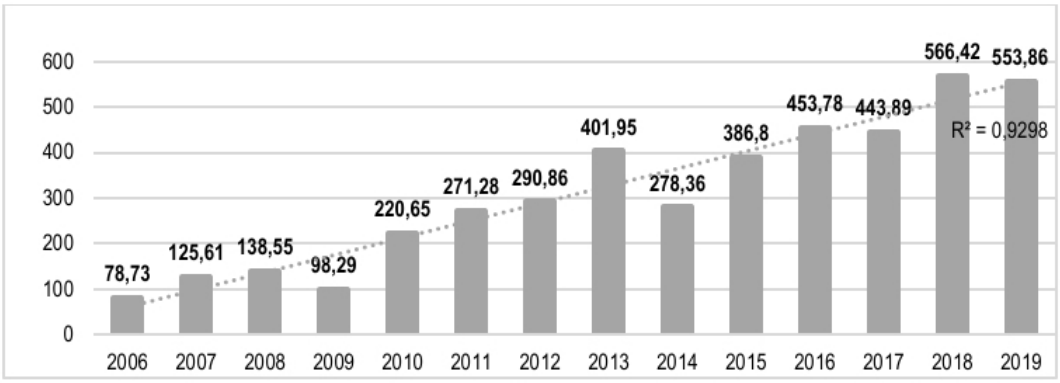

Fig. 1. The revenues of Ukrainian public organizations from the State Budget of Ukraine, UAH million*

**Source: based on data from the State Statistics Service.*

Fig. 1. The revenues of Ukrainian public organizations from the State Budget of Ukraine, UAH million*

**Source: based on data from the State Statistics Service.*

Another problem related to state funding of CSOs is to identify its discriminatory nature (for those types of activities of NGOs that are not eligible for this funding) and the possible effect of subjective factors in determining the projects and organizations that receive it. After all, the choice of projects or individual organizations that receive funding from the state budget is made by ordinary people who can show subjectivity.

Therefore, today, although there is a mechanism for financing NGOs from the state budget, it is necessary to develop new ways of their financial support, including at the expense of the state.

It is worth noting that in European countries, the mechanisms of state funding of CSOs largely depend on the model of interaction between the state and the civil society. Accordingly, we consider four main models of such interaction (Fig. 2).

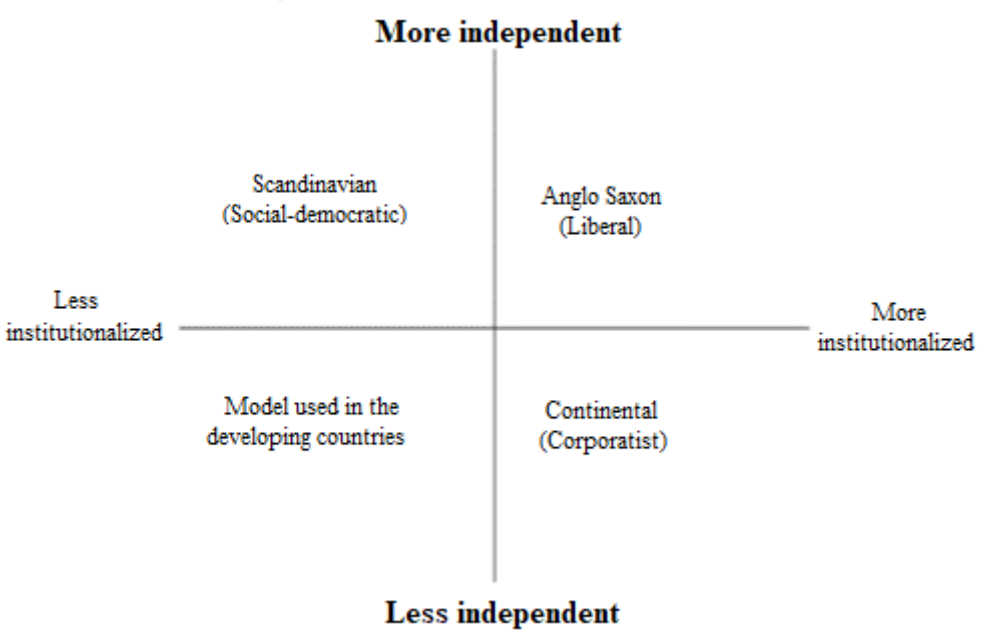

Fig. 2. Basic models of interaction between the state and the civil sector *

**Source: (European Center for Non-Commercial Law, 2010).*

Figure 2 shows one of the approaches to defining the models of interaction between the state and the civil sector, which is used in Europe and is considered one of the most suitable for the characteristics of the distribution of state funding in Europe for CSOs. The proposed approach is designed to assess the role of these organizations in cooperation with the state in accordance with such parameters as the level of independence and the level of institutionalization (the availability of opportunities to solve certain problems and perform the functions assigned to CSOs).

Thus, the Ukrainian Independent Center for Political Studies considers the features of state support for CSOs in different countries, including France, Great Britain, Ireland, Hungary, Croatia (these are the countries that represent the models described above) (Hadzi-Miseva K., Saplisson F., 2010). Table 2 presents a comparative description of approaches to the organization of state funding in each of the countries that represent a particular model of interaction between the state and the civil sector.

Table 2. The comparison of approaches to the organization of state funding in France, Great Britain, Hungary, and Croatia*

Feature of comparison	France (corporatist model)	Great Britain (liberal model)	Hungary (social-democratic model)	Croatia (Mediterranean model)
The body that regulates state funding	Central administration, ministries or local authorities (if this function is delegated by the centre)	Ministries; subsidiary state organizations and bodies that are not subordinated to ministries	Department of Public Relations under the Office of the Prime Minister (since 1998) the parliament, the government, ministries and funds within ministries	Government Office for Cooperation with NGOs (until 2003 the only one); National Foundation for Civil Society Development in Croatia (European Foundation Centre)

Documents regulating state funding of CSOs	A series of circulars issued by the Prime Minister	Compact «Financing and Public Procurement: Code of Best Business Practice»	Strategy for the support and development of the non-profit sector (2003)	Code of best business practice, norms and criteria for providing financial support to programs and projects of public associations (2007)
Principles of funding		– focus on results; – simplicity and proportionality; – consistency and coordination; – timeliness; – openness and accountability; – discussion and dialogue; – spirit of cooperation		– clear delineation by the authorities of priority areas of funding; – determining the conditions of the criteria and the procedure for providing financial assistance
Existence of the national fund for the development of civil society or another specialized body	has not been established	The Internet portal dedicated to CSO grant support	The Department of Public Relations under the Office of the Prime Minister (since 1998)	Established in 2003
Features of funding	For operational or program activities and events	Reimbursement of expenditures ("basic funding")	For operational or program activities and events only	Both to provide institutional support and to conduct program activities and events

**Source: compiled by the author on the basis of (Hadzi-Miseva K., Saplisson F., 2010).*

Table 2 clearly shows the differences in the mechanisms of state funding of NGOs in different countries depending on the model of interaction between the state and the non-profit sector. However, it should be emphasized that, regardless of the model used by a particular country, the principles of state funding of CSOs, according to which state funds are distributed, are generally accepted in Europe. Such principles include (European Foundation Centre):

- transparency. It provides for the openness of the entire funding process and the availability of information about it;
- equal treatment of all competitors. The state treats all applicants for state funding with respect and objectivity;
- free and fair competition. The selection of the organization to receive funding is based on fair competition. Accordingly, those organizations that use it most effectively in the process of achieving the goals of this funding are financed at the expense of the state;
- reporting. CSOs that receive funding submit reports on their activities and the use of funds received;
- autonomy. CSOs are characterized by autonomy, i.e. they have certain opportunities

for self-financing, so state funding is their opportunity, not their right.

The world has developed a large number of mechanisms by which individuals can decide which NGOs the state should direct funding to support. The most common methods are the participation of individuals in providing recommendations to the authorities, the participation of CSO representatives in the work of specialized commissions, voting on CSO projects submitted to the competition, and applying for state financial support, interest philanthropy, etc.

In Ukraine, citizens also have the opportunity to use certain mechanisms for participation in the distribution of budget funds. For example, they can submit draft participation budgets from their public associations or vote for the projects that have received the most approval.

Recently, the "money follows the person" system has been actively developing in world practice. It is new in content and emerged only a few decades ago in the field of social security in the United States as the Medicaid Program to support the health of very low-income people (Reinhard C. S., 2012). The state proposed this programme so that health care recipients living in long-term care facilities could return to communities, enjoy more affordable long-term care services, and receive the necessary support. This programme provides long-term accommodation in communities of health care recipients, regardless of the level of care needed and their needs for health services (Irvin C. V., Ballou J., 2010).

In Ukraine, this system is already in place. In particular, it is used in certain areas or by individual self-government bodies. A striking example of this is the introduction of a system of "money follows the patient" in the medical field. According to this system, the level of funding for primary care facilities depends on how many patients have chosen family doctors (TSN, 2018). Another example of the functioning of such a mechanism is the system of "money follows the person", on the basis of which the rehabilitation of children with disabilities due to cerebral palsy is more effectively financed.

In our opinion, the system "money follows the client" is one of the most effective mechanisms for the use of funds from the State Budget of Ukraine to support CSIs, which are entitled to such funding.

The introduction of the "money follows the client" mechanism (we believe that the term "client" should be used, as NGOs are providers of specific services) allows to ensure a positive effect for the state, in particular, and the population and the civil society in general.

The benefit for the state from the introduction of such a mechanism is that it will allow not only to allocate funds of the State Budget of Ukraine through a transparent procedure, which will adhere to the principle of objectivity and improve the image of a democratic state but also really increase the efficiency of state funds and carry out constant monitoring of the received resources.

The "money follows the client" mechanism helps to increase tax discipline among citizens, as it is important for them to understand where and for what purpose their funds as of taxpayers are directed, and direct participation of citizens in the distribution of the funds of the State Budget of Ukraine by choosing an organization according to their preferences gives them such an opportunity.

However, it should be emphasized that the introduction of such a mechanism gives the population a sense of self-importance and helps to increase the level of their financial literacy, as this process will obviously be accompanied by information support and promotion among citizens. Accordingly, the processes of distribution of public funds will attract their attention more and more.

Let us consider the greatest benefits that the population will receive. Firstly, expanding the circle of recipients will allow CSOs to significantly increase the level of financial capacity, and thus – to improve their material and technical condition and increase the level of their services. As a result, the population will also be able to receive better services. In addition, those organizations that receive more funding will be able to reduce or eliminate membership fees (for those organizations that use them).

As for CSOs in general, the "money follows the client" mechanism becomes an opportunity for every organization that is active to receive financial resources from the state for its activities. On the one hand, not every organization will be able to receive a significant amount of funding, because it will depend on the commitment of the population to its activities, and on the other – this mechanism will help create a competitive environment among CSOs, from which the one

that provides services with a higher level of quality, openness, efficiency and shows greater social responsibility will receive more funding. Thus, this mechanism will contribute to the development and institutionalization of the civil society itself, which, accordingly, affects the development of democracy in the state.

Given the benefits that the "money follows the client" mechanism can provide for the state, the population, and the civil society, we believe that it should be used in Ukraine. However, before applying it to all types of CSOs eligible for funding from the State Budget of Ukraine (listed earlier), this mechanism needs to be tested on a single type of NGO. In our opinion, the most suitable for the initial use of the "money follows to the client" mechanism among the NGOs of our state are NGOs dealing with physical culture and sports. This choice is due to the influence of certain factors, including:

- funding provided by the Budget Code of Ukraine for such organizations (Verkhovna Rada of Ukraine, 2010);
- the obligation of the state enshrined in the Constitution of Ukraine to take care of the development of physical culture and sports and ensure sanitary and epidemiological well-being (Verkhovna Rada of Ukraine, 1996);
- approval of the State Target Social Program for the Development of Physical Culture and Sports for the period up to 2020 (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2017);
- ease of registration of membership of this type of public organization;
- experience of legislative initiative in this field.

In addition to the above factors, another one has a significant impact, namely: the funding of sports NGOs is allocated annually from the State Budget of Ukraine, but the procedure for their allocation is not characterized by complete transparency, and therefore the goals of such funding are not always achieved.

The dynamics of the volume of state funding of public organizations dealing with physical culture and sports in Ukraine is shown in Figure 3.

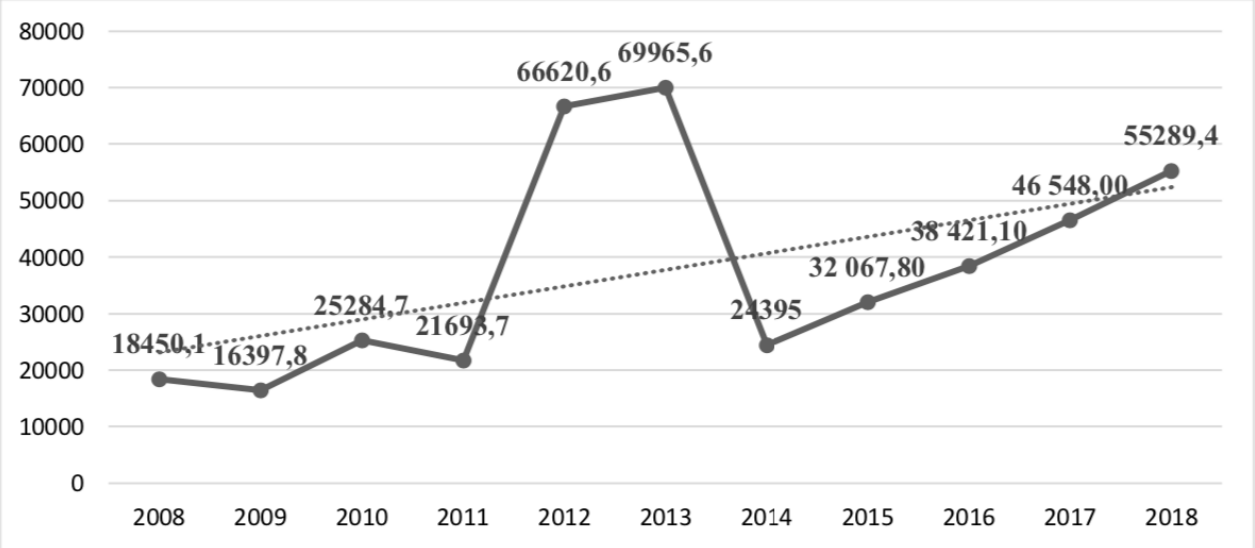

Fig. 3. The dynamics of the volume of state funding of public organizations dealing with physical culture and sports in Ukraine from 2008 to 2018, UAH thousand*

**Source: compiled by the author based on the Laws of Ukraine "On the State Budget of Ukraine" for the relevant years (Verkhovna Rada of Ukraine, n. d.).*

Figure 3 shows that the activities of the public organizations dealing with physical culture and sports in the study period were constantly funded. Moreover, it should be noted that funding from 2008 to 2018 increased significantly, namely from UAH 18,450.1 thousand in 2008 to UAH 66,289.4 thousand in 2018, i.e. in absolute terms it amounted to UAH 47,839.3 thousand, and in relative terms – 259.29%. For comparison, it should be noted that the State Budget of Ukraine expenditures increased by 291.65%. Thus, it can be argued that there is a relative proportionality of expenditures to support the public organizations dealing with physical culture and

sports and general expenditures of the State Budget of Ukraine.

It is also worth paying attention to the dynamics of funding: so, until 2011 there was no definite trend in the funding of public organizations, which indicates a lack of a clear position of the authorities on the role of the public organizations dealing with physical culture and sports in the development of physical culture and sports in our country. There was a sharp increase in funding for these organizations in 2012, due to UEFA Euro 2012, in which public organizations also took an active part in organizing and conducting information and volunteer support, countering calls for a boycott, public monitoring of the state of preparation, etc.).

In the most economically developed countries of the world, in the most critical moments, support for NGOs that can mitigate the effects of the crisis is increasing. However, figure 3 shows that in Ukraine the aggravation of the political and economic crisis caused by the beginning of the military conflict in the east of the country resulted in a significant reduction in financial support for public organizations dealing with physical culture and sports. Nevertheless, since 2015, the volume of funding for these public organizations has been constantly increasing, and the relative growth rates from 2015 to 2018 were within [18.78: 31.45].

In our country, there is a practice of supporting individual public organizations from the state budget (under certain articles), but it has not become widespread. In particular, from 2008 to 2018, only two public organizations were financed from the State Budget of Ukraine. However, funding volumes and their dynamics were not characterized by consistency. Only “Dynamo” received constant support at the expense of the state budget during the studied period. The peak of funding, as in the case of state funding of the public organizations dealing with physical culture and sports, falls on 2012, after which there was a sharp decrease in such funding with its gradual increase. Accordingly, during the studied period the financing of the Dynamo association increased by 32.08%. However, the trend line is downward, which confirms the existence of a general negative trend in the funding of this public organization.

The financial support of the Kolos Association was characterized by a constant reduction of funding with its subsequent termination starting in 2016.

It should be clarified that although both public organizations have the same activity goals, which is to organize and conduct work on the development of physical culture and sports, their activities are aimed at different groups: "Dynamo" targets law enforcement officers and servicemen, and "Kolos" targets the rural population.

Given all the above, we can conclude that the political support for the activities of public organizations is very sensitive to national policy. Thus, funding for sports activities increased during UEFA Euro 2012, but with the onset of the economic and political crisis, it decreased sharply. As for the last few years, before the emergence and exacerbation of the military conflict in eastern Ukraine, related to the activities of national funding for “Dynamo”, which offers collective physical culture and sports of employees and military services of the Presidential Administration, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the State Department of Corrections of Ukraine, the State Emergency Service, Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine, Prosecutor General's Office of Ukraine, the State Customs Service of Ukraine, the Anti-monopoly Committee of Ukraine, State Security Administration, Tax militia of the State fiscal service of Ukraine, etc. At the same time, the funding of the activities of the Kolos association is suspended, which indicates the lack of priority to support the development of sports among the rural population in state policy.

Moreover, in 2018, UAH 21.66 million was allocated to support the Dynamo Association from the State Budget of Ukraine, and UAH 55.29 million to support all other sports clubs. It should be emphasized that such distribution of budget funds is not only disproportionate but also contradicts the basic European principles of state funding of CSOs. After all, it is carried out on non-transparent terms, does not ensure equality in relation to applicants for funding, and does not stimulate healthy competition between public organizations.

Taking into account the above, we will analyse the state funding of the public organizations dealing with physical culture and sports in the use of the "money follows the client" mechanism.

Since we are talking about sports and sports organizations, it is necessary to specify the name of the mechanism as "money follows the sportsman"

The main idea of the "money follows the sportsman" mechanism is that every citizen who joins the activities of the public organizations dealing with physical culture and sports had an impact on the distribution of state funding. In other words, the relevant public organizations must be funded not on the basis of a decision of the relevant bodies or a meeting of the tender commission (its activities may not be completely objective), but on the basis of an objective count of the number of members of public organizations. Of course, the introduction of the "money follows the sportsman " mechanism without making changes to the procedure for registration and accounting of members of public organizations can lead to numerous cases of abuse by public organizations, which can formally increase the number of their members. Therefore, we believe that the implementation of this mechanism requires the following:

1. Clearly record the membership in the organization of athletes involved in its activities.

2. Confirm membership in the activities of the public organizations dealing with physical culture and sports of a citizen who has an impact on the distribution of state funding, based on the identification number of a private individual (or other data that replace it if the person is not provided with an individual taxpayer identification number).

3. To expand the right to receive state funding also for the public organizations dealing with physical culture and sports, which do not have the all-Ukrainian status (currently only all-Ukrainian public organizations dealing with physical culture and sports have the right to receive funding from the State Budget of Ukraine).

As a result of such changes, it will be possible to: first, show the real situation with membership in the public organizations dealing with physical culture and sports; secondly, to avoid possible manipulations on their part regarding the submission of false data on membership in the activities of these organizations in order to obtain funding from the State Budget of Ukraine. moreover, in our opinion, every citizen must have an impact on the distribution of state funding for only one public organization dealing with physical culture and sports. Accordingly, funding will be available to public organizations in which membership has been confirmed on the basis of an identification number and it was the first (priority) one. If a person wants to change the public organization in favour of which the State Budget of Ukraine will direct funds for its membership, they would just need to specify their identification number in the online office of another public organization (technical support of the mechanism is written below), as it happens, for example when the patient chooses a primary care physician.

As for the extension of the right to receive funding for organizations that do not have all-Ukrainian status, it is necessary to do so in order to develop sports not only in large cities but also in small settlements. After all, often sports organizations that operate very effectively in one locality cannot be represented in other places (in particular, due to the exclusivity of the services they provide). In this case, even small (compared to all-Ukrainian organizations) revenues from the State Budget of Ukraine will be able to increase their financial capacity. At the same time, it will increase the level of institutionalization of this type of public organizations, which, seeking to use the opportunity to obtain additional funding, will compete with each other and try to provide better services.

In order to avoid the creation of public organizations only to obtain funding from the State Budget of Ukraine, it is advisable to propose that public organizations that apply for this funding be subject to the following requirements:

- work experience of more than one year as of January 1 of the year in which the funding is provided;
- at least 15 members;
- other sources of funding (at least one of the possible ones);
- a website and/or social networks page, which displays information that can confirm the actual existence of the organization and its activity;
- socially responsible activities in accordance with the main types of social interaction: no debt to the state, no debt to employees, activities to meet the interests of members/population, etc.

The implementation of such preventive measures will allow one to participate in the

distribution of State Budget of Ukraine funding only to those organizations that are active, promoting the development of physical health among the Ukrainian population.

In order to implement this mechanism and given the need to digitize economic relations, in our opinion, it is necessary to create an Internet portal that will facilitate this process. In particular, each organization applying for funding must be registered there and have an online profile.

Accordingly, each public organization indicates in its profile its code (Ukrainian state registry legal entity identifier), provides information on activities, provides a legal address, etc., and publishes the Charter and links to the active site/social networks page. This site will also provide information on membership in the activities of the public organization and indicate the identification numbers of its members. Thus, each organization that will be eligible for funding from the State Budget of Ukraine will receive a notification and will be able to confirm its desire to receive it or refuse it.

After receiving confirmation from all public organizations dealing with physical culture and sports about the desire to receive funding from the State Budget of Ukraine should determine the amount of funds to be transferred to the account of a particular organization, with the formula:

$$Fi = P\frac{i*F}{P}, \text{ where} \qquad (1)$$

F_i – the amount of funding for *i*- a specific organization dealing with physical culture and sports, which it will receive from the State Budget of Ukraine;

F – the total amount of funding that will be distributed among all public organizations dealing with physical culture and sports;

P_i – the number of members of *i*- a specific organization dealing with physical culture and sports, which receives funding from the State Budget of Ukraine;

P – the total number of members of all public organizations dealing with physical culture and sports, among which the funding of the State Budget of Ukraine will be distributed.

Using the formula (1), each public organization dealing with physical culture and sports will be able to independently determine the amount of funding for which it can apply, as well as check the correctness of the calculation of funding already provided.

Moreover, the created Internet portal will allow each citizen to check their membership in the activities of public organizations dealing with physical culture and sports and to get acquainted with the full list of organizations that apply for state funding. Besides, if desired, it will be possible to review the list of organizations supported by the State Budget of Ukraine and learn about the amount of such funding, which will help intensify public monitoring of the activities of such public organizations.

It seems obvious that the funds that will be received by public organizations dealing with physical culture and sports should be used to achieve their statutory goals. Therefore, each organization that receives funds from the State Budget of Ukraine must submit a report on their use to the State Fiscal Service of Ukraine and place it on the created website/portal.

The Accounting Chamber of Ukraine will control the use of funds from the State Budget of Ukraine. It should be clarified that the introduction of the mechanism "money follows the sportsman" will entail additional costs for the relevant ministry. However, it should be noted that under the current mechanism of allocation of funds of the public organizations for the audit of the project, funds were set aside, which should contribute not only to verify the expenditure of funds but also to the qualitative evaluation of individual projects (Together. European space, 2019).

Results of the study

The study of the peculiarities of state funding of public organizations in Ukraine indicated the lack of their comprehensive state support, despite the declaration by the authorities at all levels of promoting their development and the development of the civil society in general. Nominally, the volumes of such revenues increased (UAH 78.73 million in 2006, UAH 553.86 million in 2019), but their share in the structure of the State Budget of Ukraine expenditures was unstable (fluctuated within [0.036: 0.097]). Other problems related to state funding of public organizations in Ukraine are its discriminatory nature (not all organizations have equal access to funding), as well as the non-transparency of selection procedures for organizations and

projects in favour of which state funding is directed. Accordingly, it is necessary to look for ways to change approaches to state funding of public organizations based on generally accepted principles in Europe, namely: transparency; equal treatment of all competitors; free and fair competition; reporting, and autonomy.

A study of the international practice of allocating state funding to CSIs for implementation in our country indicated the greatest suitability of such a method as "money follows the person". This method, in essence, involves a kind of providing for each person a certain share of the State Budget of Ukraine, which can be used to finance a particular organization. The introduction of such a method will bring numerous benefits both for the population (increase in financial literacy; opportunity to receive better services from CSOs; reduction or elimination of membership fees), CSOs (opportunity for each organization to receive state funding; formation of a competitive environment among CSOs) and for the state (distribution of funds of the State Budget of Ukraine according to a transparent procedure; ensuring compliance with the principle of objectivity; improving the image of a democratic state; improving the efficiency of distribution of public funds; the ability to monitor the resources provided; increasing tax discipline).

The most suitable for the pilot use of the "money follows the client" mechanism among the Ukrainian NGOs are public organizations dealing with physical culture and sports, which is due to the fact that the Budget Code of Ukraine provides for their funding; the obligation of the state to take care of the development of physical culture and sports and to ensure sanitary and epidemiological well-being is enshrined in the Criminal Code; registration of membership of this type of public organizations is relatively easy; available experience of legislative initiative in this field; significant funds are allocated annually from the State Budget of Ukraine to finance sport public organizations, but the procedure for their distribution is not characterized by complete transparency.

The introduction of the "money follows the sportsman" mechanism requires certain legislative and procedural changes. Such changes include a clear procedure of recording the membership in the organization; confirmation of membership using the individual identification number (or other data that replace it if the person is not provided with an individual identification code); expansion of the right to receive state funding also for the public organizations dealing with physical culture and sports which do not have an all-Ukrainian status.

REFERENCES

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011). About the statement of the Procedure for carrying out competition on determining of the programs (projects, actions) developed by institutes of civil society for which performance (realization) financial support is provided. (Decree from October 10 2011 № 1049). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-%D0%BF.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017). About the statement of the State target social program of development of physical culture and sports for the period till 2020 (Decree from March 1 2017 № 115). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249793397.
3. Dreher A., Nunnenkamp P., Thiel S., Thiele R. (2012). Aid Allocation by German NGOs: Does the Degree of Official Financing Matter? *The world economy,* 35(11). Retrieved from: https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2012.01455.x
4. European Center for Non-Commercial Law (2010). Review of public funding schemes for civil society. Civil society. Retrieved from: http://webcache.googleuser1content.com/search?q=cache.
5. European Foundation Centre (n.d.). National Foundation for Civil Society Development – Croatia. Retrieved from: https://www.efc.be/member-post/national-foundation-for-civil-society-development-croatia.
6. Government of the Republic of Croatia (n.d.). Office for Cooperation with NGOs. Retrieved from: https://udruge.gov.hr/en.
7. Hadzi-Miseva K., Saplisson F. (2010). Review of public funding schemes for civil society organizations. State funding of civil society organizations. How to implement European standards? Kyiv. 224 p. Retrieved from: http://ipo.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/finance_NGO_2010.pdf.

8. Irvin C. V., Ballou J. (2010). The starting point: the balance of state long-term care systems before the implementation of the money follows the person demonstration. The national evaluation of the money follows the person demonstration grant program, report from the field. № 4. Retrieved from: http://www.advancingstates.org/node/52561.
9. Jalali R. (2008). International Funding of NGOs in India: Bringing the State Back. *Voluntas*, 19, 161–188. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s11266-008-9059-7.
10. National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2016-2020 (2016). Decree of the President of Ukraine "On promoting the development of civil society in Ukraine" of February 26, 2016 № 68/2016. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016.
11. Reinhard C. S. (2012). Money follows the person: un-burning bridges and facilitating a return to the community. American Society and Aging. Retrieved from: http://phinational.org/money-follows-the-person-un-burning-bridges-and-facilitating-a-return-to-the-community/.
12. State Statistics Service (n. d.). Activities of public associations in Ukraine. *Statistical bulletin*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm
13. Together. European space (2019). Public funding of public organizations: major changes in the first half of 2019. Retrieved from: https://euprostir.org.ua/stories/142754.
14. TSN (2018). Suprun told how "money follows the patient". Retrieved from: https://tsn.ua/ukrayina/suprun-rozpovila-yak-groshi-hodyat-za-paciyentom-1226910.html.
15. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Constitution of Ukraine (Law of Ukraine from June 28 1996 № 254к/96-VR). Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр.
16. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). The Budget Code of Ukraine (Law of Ukraine from July 09 2010 № 2456-VI). Retreved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/print.
17. Verkhovna Rada of Ukraine (n. d.). Official web-site. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws.

Ірина Ткачук, доктор економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

МЕХАНІЗМ «ГРОШІ ЙДУТЬ ЗА ЛЮДИНОЮ» В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ПІДХОДІВ ДО ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. У статті узагальнено аргументи та контраргументи наукової дискусії щодо механізмів формування та розподілу державного фінансування неурядових організацій в Україні.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності впровадження механізму «гроші ходять за людиною» в контексті зміни підходів до державного фінансування неурядових організацій в Україні.

Систематизація інформації з різних джерел та підходів до вирішення проблеми розподілу державного фінансування неурядових організацій у світовій практиці показала, що ця проблема потребує подальшого ґрунтовного дослідження, особливо в контексті розробки нових підходів до підвищення ефективності використання Державного бюджету. кошти та сприяти такому фінансуванню.

Актуальність вирішення цієї наукової проблеми полягає в тому, що ефективність розподілу державного фінансування неурядових організацій впливає не лише на бюджет неурядових організацій, а й на вирішення важливих соціально-економічних завдань, які держава делегує цим організаціям.

У статті дослідження впровадження механізму «Гроші ходять за людиною» здійснювалось у такій логічній послідовності: розкриття особливостей державного фінансування неурядових організацій в Україні за рахунок коштів Державного бюджету; висвітлення основних моделей взаємодії державного та громадянського секторів, які існують у світі; узагальнення основних принципів державного фінансування неурядових організацій та обґрунтування на їх основі необхідності запровадження механізму «Гроші ходять за людиною» для цього виду фінансування; обґрунтування вибору організацій, що займаються фізичною культурою і спортом, як найбільш придатних для пілотного впровадження механізму серед українських громадських організацій; висвітлення особливостей запровадження цього механізму.

Методологія. Методичним інструментарієм дослідження були економіко-статистичні методи (системний, порівняльний, груповий), графічний, абстрактно-логічний метод, включаючи аналогію та порівняння, індукцію та дедукцію, наукову абстракцію тощо, як час з 2006 по 2019 рр. період дослідження. Об'єктом дослідження є процеси формування та розподілу державного фінансування між неурядовими організаціями України, а саме спортивними організаціями, оскільки вони є найбільш придатними для пілотного впровадження механізму розподілу «Гроші ходять за людиною». державного фінансування між неурядовими організаціями, які мають на це право.

Результати. У статті наведено результати емпіричного аналізу формування бюджетів недержавних організацій України загалом та громадських організацій, що займаються фізичною культурою і спортом зокрема, за рахунок коштів Державного бюджету України, який засвідчив недостатність, нерівномірність, суб'єктивність та дискримінація у процесі розподілу державного фінансування між громадськими організаціями, які мають право на таке фінансування. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично обґрунтовує необхідність зміни підходів до цього процесу та обґрунтовує у цьому контексті необхідність впровадження механізму «Гроші ходять за людиною».

Результати дослідження можуть бути корисними неурядовим організаціям України, органам державної влади та місцевого самоврядування, а також безпосередньо споживачам послуг, що надаються неурядовими організаціями.

Ключові слова: НУО; громадянське суспільство; державне фінансування; «гроші йдуть за людиною»; «гроші йдуть за спортсменом».

Як цитувати: Ткачук І. Механізм «гроші йдуть за людиною» в контексті зміни підходів до державного фінансування громадських організацій в Україні. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 148-159. DOI: 10.35774/econa2022.03.148

.

DOI: 10.35774/econa2022.03.160

JEL classification: O3
UDC: 001.895

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра фінансових технологій та банківського бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: slawik1966@gmail.com

Іванна ЧАЙКОВСЬКА
Ягеллонський університет, Краків, Польща
E-mail: ch.ivanna1993@gmail.com

Євген ЧАЙКОВСЬКИЙ
аспірант,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: chaikovsky26@gmail.com

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Анотація

Стаття присвячена вирішенню науково-практичного завдання щодо сучасного стану нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності та обґрунтуванню рекомендацій з удосконалення державної підтримки розвитку інноваційної діяльності, зокрема банківських установ, в Україні. Проведено ретроспективний аналіз законодавчого забезпечення інноваційної діяльності в Україні. Класифіковано нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності на п'ять груп: 1) Конституція України; 2) Кодекси України 3) Закони України; 4) підзаконні акти у формі постанов Верховної Ради України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України; 5) Укази Президента України. Запропоновані напрямки вдосконалення нормативно-правового забезпечення щодо формування державної інноваційної політики, розвитку інноваційної інфраструктури, стимулювання інноваційної діяльності в Україні.

Ключові слова: інновації; інноваційна діяльність; інноваційна модель розвитку; трансфер технологій; науковий парк.

Вступ

Світові процеси інтеграції та глобалізації, які динамічно розвиваються, призводять до ускладнення форм господарської діяльності, підвищення вимог до якості нормативно-правового забезпечення в області інновацій. Інновації – це основа стратегічного розвитку України в науковому, промисловому та фінансовому секторах економіки. Інноваційна діяльність є пріоритетом подальшого розвитку країни, що підтверджується аналізом Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», яким було визначено стратегічні та середньострокові пріоритетні напрями інноваційного розвитку України, реалізація яких має здійснюватися на основі досягнень вітчизняної науки, наукових розробок і технологій. Удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності в Україні дозволяє покращити умови для подальшої інтеграції наукових і виробничих процесів.

Окремі аспекти правового регулювання інноваційної діяльності досліджували такі науковці: Н. В. Васильєва [1], С. Горблюк [2], І. М. Єпіфанова [3], Я. Ф. Жовнірчик [4], О. Л. Ільченко [3], А. І. Козлова [5], З. Кучерява

© Ярослав Чайковський, Іванна Чайковська, Євген Чайковський, 2022

Отримано: 05.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Чайковський Я., Чайковська І., Чайковський Є. Нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності банківських установ в Україні. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 160-170. DOI: 10.35774/econa2022.03.160

[6], А. О. Пучко [7], О. І. Решетняк [8], В. Є. Хаустова [8] та ін. Однак, у сучасних умовах є потреба у системному дослідженні нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності в Україні.

Мета статті

Метою статті є аналіз розвитку та сучасного стану нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності та обґрунтування рекомендацій з удосконалення державної підтримки розвитку інноваційної діяльності, зокрема банківських установ, в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

У теперішніх реаліях розвиток інноваційної діяльності є основоположним чинником забезпечення прогресу в суспільстві, підвищення рівня та якості життя людей. Саме тому питання забезпечення державної підтримки розвитку науки та інноваційної діяльності як чинника сталого економічного зростання країни мають стати ключовим напрямком трансформаційних перетворень у досягненні конкурентоспроможності національної економіки [8, с. 121].

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується зміною пріоритетів національного прогресу. Так, в умовах глобалізації суспільних та соціально-економічних процесів світове співтовариство визначає відправним фактором суспільного прогресу саме розвиток людини та якісні внески в людський потенціал, по відношенню до яких культура виробництва, продуктивність праці та інші пріоритети вважаються вторинними. На сьогодні, досягнення розвитку економіки шляхом широкомасштабного введення у господарський обіг таких продуктів інтелектуальної праці, як знання, технології, науково-технічні розробки, інновації та ін. для їх комерціалізації та досягнення соціально-економічного ефекту, визнається моделлю інноваційного розвитку економіки Європейського Союзу [6].

Обраний Україною шлях інтеграції до Європейського Союзу вимагає зближення та інтеграцію національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку [6].

Інноваційна модель розвитку – це забезпечення структурних зрушень в економічному процесі країни та підвищення її технологічного рівня. Її реалізація передбачає науково-дослідницьке забезпечення довгострокових програм розвитку, створення механізму фінансування нововведень, реалізацію концепцій маркетингу в підрозділах інноваційної організації, здійснення інноваційних програм, створення прогресивної системи інформаційного забезпечення, вирішення стратегічних і соціальних суспільних проблем [5, с. 126].

В умовах ринкової економіки особливими вимогами до характеру та темпів розвитку національної економіки після її виходу із багаторічного глибокого кризового стану стають завдання забезпечення її відтворювального інноваційного циклу на новій технологічній основі, а також забезпечення соціальної спрямованості цього відтворювального циклу з максимально ефективним використанням інноваційного потенціалу країни, внутрішніх та зовнішніх ресурсів, досягнення випереджальних темпів динаміки розвитку порівняно з провідними країнами світу відповідно до напряму прогресу світової економіки [9].

Таким чином, утвердження інноваційної моделі розвитку національної економіки забезпечить її конкурентоспроможність та вихід на траєкторію сталого розвитку. Тому перехід до інноваційної моделі розвитку національної економіки поступово стає імперативом державної політики. Це полягає, насамперед, у встановленні ефективного правового регулювання відносин у сфері інновацій [6].

Формування ефективної інноваційної політики зумовлює необхідність розробки систематизованого підходу до стимулювання інноваційної діяльності, зокрема банківських установ, в Україні. Істотна роль у цьому процесі належить відповідному нормативно-правовому забезпеченню інноваційної сфери [2, с. 44].

Тому, одним з найбільш дієвих механізмів державного впливу на забезпечення інноваційної перебудови структури економіки є законодавче стимулювання інноваційної діяльності на всіх її етапах і створення нормативно-правового середовища, найбільш сприятливого для високотехнологічних галузей

виробництва, становлення та розвитку специфічної інфраструктури інноваційної діяльності [4].

Сучасна нормативно-правова база стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності включає такі нормативно-правові документи (табл. 1):

- Конституція України;
- кодекси України;
- закони України;
- підзаконні акти у формі постанов Верховної Ради України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України;
- укази Президента України.

Таблиця 1. Нормативно-правові документи щодо науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні *

№ з/п	Назва документа, дата прийняття, номер
1.	Конституція України, 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР
	Кодекси Верховної Ради України
2.	Господарський кодекс України, 16 січня 2003 р. № 436-IV
3.	Цивільний кодекс України, 16 січня 2003 р. № 435-IV
4.	Бюджетний кодекс України, 8 липня 2010 року № 2446-VI
5.	Податковий кодекс України, 2 грудня 2010 р. № 2755-VI
	Закони Верховної Ради України
6.	Про інвестиційну діяльність, 18 вересня 1991 р. № 1560-XII
7.	Про охорону прав на сорти рослин, 21.04.1993 р. № 3117-XII
8.	Про науково-технічну інформацію, 25.06.1993 р. № 3323-XII
9.	Про охорону прав на винаходи і корисні моделі, 15.12.1993 р. № 3687-XII
10.	Про державну таємницю, 21.01.1994 р. № 3855-XII
11.	Про наукову і науково-технічну експертизу, 10.02.1995 р. № 51/95-ВР
12.	Про спеціальну економічну зону «Яворів», від 15.01.1999 р. № 402
13.	Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків, 16 липня 1999 р. № 991-XIV
14.	Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, 11 липня 2001 р. № 2623-III
15.	Про інноваційну діяльність, 4 липня 2002 р. № 40-IV
16.	Про державні цільові програми, 18 березня 2004 р. № 1621-IV
17.	Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій, 9 квітня 2004 р. № 1676-IV
18.	Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій, 14 вересня 2006 р. № 143-V
19.	Про управління об’єктами державної власності, 21 вересня 2006 р. № 185-V
20.	Про науковий парк «Київська політехніка», 22 грудня 2006 р. № 523-V
21.	Про наукові парки, 5 червня 2009 р. № 1563-VI
22.	Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні, 8 вересня 2011 р. № 3715-VI
23.	Про вищу освіту, 01.06.2014 р. № 1556-VII
24.	Про наукову і науково-технічну діяльність, 26 листопада 2015 р. № 848-VIII
25.	Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII
	Постанови Верховної Ради України
26.	Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України, 13 липня 1999 р, № 916-XIV
27.	Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні, 16 червня 2004 року № 1786-IV
28.	Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», 11.02.2015 р. № 182-VIII

Постанови і Розпорядження Кабінету Міністрів України	
29.	Про затвердження Положення про національний науковий центр, 19.03.1994 р. № 174
30.	Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки, 14 травня 2008 р. № 447
31.	Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи, 17 червня 2009 р. № 680-р
32.	Про затвердження Порядку погодження рішення про створення наукового парку, 03.02.2010 р. № 93
33.	Про Державне агентство з інвестицій та розвитку, 17 травня 2010 р. № 56
34.	Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері, 10 вересня 2012 р. № 691-р
35.	Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, 6 серпня 2014 р. № 385
36.	Про затвердження Плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки, 4 червня 2015 р. № 575-р
37.	Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки, 28 грудня 2016 р. № 1056.
38.	Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки, 27.12.2017 р. № 1017-р
39.	Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, 17.01.2018 р. № 67-р
Укази Президента України	
40.	Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, 20.04.2004 р. № 454
41.	Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, 25.06.2013 р. № 344/2013
42.	Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», 12.01.2015 р. № 5/2015

** Джерело: складено авторами.*

Цими документами та численними підзаконними актами в Україні створена досить солідна нормативно правова база, якою не тільки передбачається загальна орієнтація та інноваційний розвиток економіки, а й окреслюються основні механізми втілення в життя такого курсу державою [7].

Вихідні правові передумови державної інноваційної політики закладено в Конституції України від 1996 р.

Крім Конституції України, норми щодо інноваційної діяльності містяться в багатьох актах різних галузей законодавства.

Так, Господарський кодекс України від 2003 р. розглядає інноваційну діяльність у сфері господарювання.

Питання фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів бюджету було регламентовано у 2010 р. Бюджетним кодексом України.

Фінансові питання здійснення інноваційної діяльності було регламентовано також у 2011 р. з уведенням у дію Податкового кодексу України.

Реалізація спрямування політики держави на науково-технологічне оновлення економіки, вибір інноваційної моделі розвитку економіки конкретизуються рядом законів України (табл. 1).

У 1991 р. був прийнятий Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» (№ 1977-12), який згодом у 1998 р. був замінений Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (№ 284-14).

Правові та економічні засади запровадження і функціонування спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків визначає Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної

та інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 р.

У Законі України «Про інноваційну діяльність» міститься визначення базових категорій, зокрема інновації, інноваційна діяльність, інноваційний продукт, інноваційна продукція, інноваційний проект, пріоритетний інноваційний проект, інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор та ін.), інноваційна інфраструктура. У цьому Законі передбачено запровадження інноваційних програм і планів, однак їх фінансування є обмеженим.

Засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм, визначає Закон України «Про державні цільові програми» 18 березня 2004 р.

9 квітня 2004 р. було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій», який мав сприяти запровадженню моделі інноваційного економічного зростання вітчизняних підприємств шляхом розвитку високотехнологічних виробництв.

У 2006 р. був прийнятий Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій». Із прийняттям цього Закону створені умови для входження України в глобальний процес комерціалізації наукових знань. Прийняття Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» дає змогу ефективніше використовувати науково-технічний та інтелектуальний потенціал України, зупинити несанкціоноване використання об'єктів інтелектуальної власності, неконтрольоване передавання за межі України вітчизняних результатів науково-технічної діяльності, запобігти проникненню в Україну морально застарілих технологій і неліквідної продукції.

Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. визначає правові основи управління об'єктами державної власності.

22 грудня 2006 р. прийнятий Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка», який регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані зі створенням і функціонуванням наукового парку «Київська політехніка» (науковий парк), і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, виробництва, впровадження високотехнологічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, підвищення надходжень до державного та місцевих бюджетів шляхом поєднання освіти, науки і виробництва з метою прискорення інноваційного розвитку економіки України.

Важливим кроком у формуванні засад державної інноваційної політики розвитку наукових парків у країні став Закон України «Про наукові парки», який було введено в дію в 2009 р. Цей Закон регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані зі створенням та функціонуванням наукових парків, і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, впровадження, виробництва інноваційних продуктів та інноваційної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Ключовим елементом державної інноваційної політики є формування та забезпечення реалізації її пріоритетів як головних і найважливіших напрямів системної діяльності.

Державні пріоритети інноваційної діяльності викладені в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 2011 р. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та їх реалізації в Україні. З уведенням у дію у 2011 р. Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» було визначено стратегічні та середньострокові пріоритетні напрями інноваційного розвитку України, реалізація яких мала здійснюватися на основі досягнень вітчизняної науки, наукових розробок і технологій.

У 2014 р. було прийнято Закон України «Про вищу освіту». Цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

26 листопада 2015 р. прийнятий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» на заміну попереднім законам, що діяли з 1991 р. і 1998 р. Цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, створює умови для провадження наукової і науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади.

У 2017 р. введено в дію Закон України «Про освіту». В Законі визначено: «Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність закладів вищої освіти (для закладів вищої освіти культурологічного та мистецького спрямування – мистецька діяльність) є обов'язковою та невід'ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності».

Необхідність використання наукового потенціалу задля розвитку інноваційної сфери підтверджується змінами в нормативно-правових актах, що регулюють інноваційну діяльність в Україні. Так, у 2018 р. оприлюднено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державного регулювання інноваційної діяльності», де запропоновано, зокрема, внести зміни в ст. 4 «Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності» Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 2012 р., яку пропонувалося викласти в такій редакції: «Стратегічні пріоритетні напрями провадження інноваційної діяльності … мають бути конкретизованими, достатньо науково і економічно обґрунтованими, відповідати засадам структурно-галузевої державної економічної політики, а також за своєю ціллю сприяти розвитку науки і техніки в Україні, створенню та відтворенню світових наукових знань».

Крім названих вище законів, слід назвати Постанови Верховної Ради України та Постанови і Розпорядження Кабінету Міністрів України.

Так, з 19 березня 1994 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про національний науковий центр» встановлено засади регламентування діяльності наукових центрів (цілі та організаційні вимоги до їх створення, основні завдання та пільги, що мають такі установи та ін.).

З 1999 р. було прийнято ряд нормативно-правових актів, які мали сприяти пожвавленню наукової та науково-технічної активності, розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств.

У 2006 р. Президентом України було підписано Указ № 606 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року «Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України», який визначав пріоритетні завдання діяльності органів виконавчої влади із забезпечення національної безпеки в науково-технологічній сфері та мав сприяти забезпеченню інтеграції освіти, науково-технологічної сфери та виробництва, підтримці фундаментальних наукових досліджень. Даний Указ Президента України втратив чинність 30.06.2014 р.

14 травня 2008 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову економічну програму «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки (Програма).

Утвердження інноваційної моделі розвитку – один з найважливіших системних факторів підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки та національної безпеки держави.

Метою Програми було створення у 2009-2013 роках в Україні інноваційної інфраструктури, здатної забезпечити ефективне використання вітчизняного науково-технічного потенціалу, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки.

У 2009 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію розвитку національної інноваційної системи.

У 2010 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку погодження рішення про створення наукового парку» було визначено регламентацію створення та діяльності наукових парків.

17 травня 2010 р. Кабінет Міністрів України схвалив постанову «Про Державне агентство з інвестицій та розвитку».

У 2012 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною

діяльністю» було введено додаткові вимоги щодо отримання бюджетних коштів на проведення наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що скоротило можливість для наукових установ отримувати необхідне фінансування наукової роботи за рахунок поглиблення бюрократичних перешкод. Варто відмітити, що цей документ 8 липня 2016 р. втратив чинність.

У 2013 р. прийнято Указ Президента України «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. визначено, що стратегічним напрямком розвитку вітчизняної освіти повинен стати «розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі».

6 серпня 2014 р Кабінет Міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року. Стратегія визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також передбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток.

У 2015 р. введено Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». Серед першочергових пріоритетів сталого розвитку країни названо реформування державної політики у сфері інновацій.

У 2015 р. Верховною Радою України була прийнята Постанова «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», в якій визначено стан вітчизняної інноваційної діяльності.

З метою адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів у науково-технічній та інноваційній сферах на прохання Уряду України у 2010-2011 та 2013 роках Україна реалізувала два проекти Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй. Проекти виконувалися за участі понад 40 європейських та українських експертів шляхом використання найкращої європейської практики. Вартість лише проекту Європейського Співтовариства становила 2,7 мільйона євро [10].

Однією з найважливіших стратегічних цілей, які в сучасних умовах має ставити перед собою українське суспільство, є пошук можливостей та вжиття дієвих заходів, спрямованих на активізацію розвитку науково-технічного потенціалу щодо прискорення технологічного розвитку економіки нашої держави, підвищення її конкурентоспроможності та інноваційності.

У 2015 р. Кабінетом Міністрів України було ухвалено Розпорядження «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015– 2019 роки».

Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки були затверджені постановою Кабінет Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1056.

28 грудня 2016 р. Кабінет Міністрів України схвалив Постанову «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки».

Важливим документом, який має стимулювати розвиток інноваційної діяльності, є Розпорядження Кабінету Міністрів України 2017 р. «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки» [11].

Існуючі на сьогодні умови для діяльності підприємництва не стимулюють українські підприємства до розвитку інноваційної діяльності та не сприяють диверсифікації економіки. Внаслідок цього структура експортного кошика складається з незначної кількості товарів з відносно низькою доданою вартістю, а наявні ресурси, зокрема потенціал висококваліфікованих кадрів, не використовуються повною мірою.

Для досягнення визначеної цілі передбачено [11]:

- зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій;
- зміцнення інноваційного потенціалу підприємств.

Відповідно до рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності на 2016–2017 роки у категорії «вплив податкових стимулів на

інвестиційну привабливість» Україна залишається на 133 місці серед 138 країн [11].

Сучасний економічний розвиток України та її інтеграція в європейський простір значною мірою залежать від таких факторів, як використання новітніх технологій, наявність наукомісткого виробництва, а також розвиток людського капіталу.

На сьогодні науково-технічний потенціал України не використовується повною мірою. Велика частина досліджень, проведених українськими вченими, не має практичного застосування, та, як наслідок, наукові установи виключаються із системи ринкових відносин. Тому розвиток безперервного виробничого ланцюга від наукових досліджень до виробництва кінцевого продукту має першочергове значення.

Технологічний розрив між Україною та розвинутими країнами щороку поглиблюється. Перехід до інноваційної економіки відбувається повільно. В Україні інститути інноваційного розвитку (венчурні фонди, бізнес-інкубатори, технологічні та наукові парки, технологічні кластери тощо) існують номінально, їх діяльність не відповідає сучасним вимогам.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України 2018 р. також введено в дію «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» та затверджено план заходів щодо її реалізації. У Концепції відмічено важливість гармонізації з європейськими та світовими науковими ініціативами.

У проекті «Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року» Кабінету Міністрів України від 2016 р., метою якої є формування нової моделі економічного розвитку – інноваційної економіки, підвищення технологічності, зростання конкурентоздатності та підвищення ефективності існуючого виробництва, відмічається як одна із основних складових «необхідність системного поєднання науки з виробництвом» та «оперативного впровадження, використання та комерціалізації результатів наукової діяльності».

Отже, у цей час розвиток інноваційної діяльності у світі розглядається як найважливіший і безальтернативний ресурс у забезпеченні сталого розвитку сучасного суспільства, забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки країн. Вітчизняна інноваційна діяльність також має забезпечувати вироблення якісного наукового продукту, спрямованого на вирішення проблем розвитку країни з урахуванням викликів глобальних проблем людства. Сучасні реалії свідчать про критичну необхідність нарощення потенціалу української науки залежно від вимог нової наукової революції, яка характеризується зростаючою різноманітністю цифрових технологій і розширенням меж їх використання, появою нових процесів (у сферах виробництва даних, штучного інтелекту та ін.), якісно нових матеріалів (біо-, нано- та ін.) та ін. При цьому інноваційна діяльність має бути орієнтована на практичне використання своїх результатів у різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства з урахуванням запитів бізнесу, забезпечувати якісну підготовку кадрів відповідної кваліфікації [8, с. 130].

Підвищення вимог до науково-технічного розвитку України для забезпечення її сталого розвитку, економічної безпеки та конкурентоспроможності в умовах сучасних глобальних викликів, а також наявність великої кількості проблем у розвитку інноваційної діяльності вимагають розробки єдиної національної стратегії її розвитку, що дозволить чітко визначити цілі, пріоритети інноваційної діяльності, а також ресурси, механізми реалізації та контролю та ін.

Стимулювання конкуренції та обмеження монополії забезпечує поширення інновацій на загальноекономічному рівні. Нормативною базою сприяння конкуренції є антимонопольне законодавство, спрямоване на розвиток конкурентного підприємництва, обмеження діяльності підприємств-монополістів, створення передумов для демонополізації економіки, запобігання недобросовісній конкуренції [6].

Висновки та перспективи подальших розвідок

1. З метою переходу економіки держави на інноваційний шлях розвитку потрібне відповідне нормативно-правове забезпечення. Норми відносно інноваційної діяльності, які містяться в багатьох актах різних галузей законодавства України і за якими інновації є складовими інвестиційного процесу,

формують в Україні законодавчу базу щодо виконання і розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності, яка має досить виразні риси стабільного удосконалення, однак результативність її впливу на розвиток інноваційних процесів ще недостатня.

2. Інноваційна діяльність в Україні здійснюється відповідно до цілої низки нормативно-правових актів, які за весь час існування незалежності країни неодноразово змінювалися та доповнювалися.

3. Серед сучасної нормативно-правової бази стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності можна виокремити п'ять груп: 1) Конституція України; 2) Кодекси України 3) Закони України; 4) підзаконні акти у формі постанов Верховної Ради України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України; 5) Укази Президента України.

4. Сучасна нормативно-правова база налічує 42 нормативно-правові документи щодо науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні. Зокрема, національне інноваційне законодавство включає норми Конституції України, чотирьох кодексів, двадцяти законів, трьох Постанов Верховної Ради України, одинадцять Постанов і Розпоряджень Кабінету Міністрів України, трьох Указів Президента України.

5. Ці нормативно-правові акти визначають правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлюють форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямовані на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

6. Цими документами та численними підзаконними актами в Україні була створена досить солідна нормативно-правова база, якою не тільки передбачалась загальна орієнтація на інноваційний розвиток економіки, однак і окреслювались основні механізми втілення в життя такого курсу державою.

7. Таким чином, слід констатувати, що в Україні сформовано законодавче поле, яке визначає правові основи розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

8. Однак необхідна гармонізація між ключовими нормативно-правовими актами, які регулюють інноваційну сферу за напрямками, зокрема розвиток малого і середнього бізнесу, інноваційна інфраструктура, податкове стимулювання інновацій, заходи держави щодо підтримки розвитку суб'єктів інноваційного процесу та ін.

9. Однією з головних проблем законотворчості інноваційної діяльності в Україні є необхідність урахування цілей усіх зацікавлених сторін та учасників інноваційного процесу, зокрема держави, органів місцевої влади, стейкхолдерів, підприємств, суб'єктів інноваційної інфраструктури, навчальних закладів, Національного банку України, банківських установ та ін. Це свідчить про необхідність урахування ключових особливостей при розробці консолідуючого нормативно-правового акта в області інновацій та для формування національної інноваційної системи.

Отже, в сучасних умовах основою модернізації України є цілеспрямоване та поступове вдосконалення законодавчої бази в інноваційній сфері з урахуванням особливостей і потреб усіх зацікавлених сторін та учасників інноваційного процесу (держава, органи місцевої влади, стейкхолдери, підприємства, суб'єкти інноваційної інфраструктури, навчальні заклади, Національний банк України, банківські установи та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєва Н. В. Нормативно-правове регулювання інноваційної діяльності технопарків в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2008. № 14. С. 21–23.
2. Горблюк С. Нормативно-правове забезпечення діяльності органів публічної влади щодо формування регіональних інноваційних систем в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 3. С. 43-51. URL: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03(30)/8.pdf.
3. Єпіфанова І. М., Ільченко О. Л. Технологічні парки як ефективний напрямок інноваційного розвитку держави. *Труды Одесского политехнического университета*. 2010. № 12. С. 239-231. URL: http://pratsi.opu.ua/app/webroot/articles/1311869845.pdf.
4. Жовнірчик Я. Ф. Аналіз та шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=934.

5. Козлова А. І. Інноваційна модель розвитку економіки України: міжнародні пріоритети. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 725 : Проблеми економіки та управління. С. 125–129.

6. Кучерява З. Правове забезпечення інноваційного розвитку в Україні. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13958.

7. Пучко А. О. Нормативно-правове забезпечення фінансування інновацій. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/1219.

8. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Аналіз законодавства з державної підтримки розвитку науки та науково-технічної діяльності в Україні. *Бізнесінформ*. 2019. № 6. С. 120-134. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-6_0-pages-120_134.pdf.

9. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/.

10. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави» : Постанова Верховної Ради України від 11.02.2015 р. № 182-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-19#Text.

11. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1017-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki.

REFERENCES

1. Vasilyeva, N. V. (2008). Normative and legal regulation of innovative activity of technoparks in Ukraine. *Investments: practice and experience*, 14, 21–23.

2. Horbluk, S. (2016). Normative and legal support for the activities of public authorities regarding the formation of regional innovation systems in Ukraine. State administration and local self-government, 3, 43-51. Retrieved from: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03(30)/8.pdf.

3. Yepifanova, I. M., & Ilchenko, O. L. (2010). Technological parks as an effective direction of innovative development of the state. *Proceedings of the Odessa Polytechnic University,* 12, 239-231. Retrieved from: http://pratsi.opu.ua/app/webroot/articles/1311869845.pdf.

4. Zhovnirchik, Y. F. (2012). Analysis and ways of improving the legal framework to ensure the development of the innovative system of Ukraine. *Efficient economy*, 2. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=934.

5. Kozlova, A. I. (2012). Innovative model of development of the economy of Ukraine: international priorities. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 725: Problems of economics and management, 125–129.

6. Kucheryava, Z. (n.d.). Legal support of innovative development in Ukraine. Retrieved from: https://minjust.gov.ua/m/str_13958.

7. Puchko, A. O. (n.d.). Normative and legal provision of innovation financing. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/1219.

8. Haustova, V. E., and Reshetnyak, O. I. (2019). Analysis of legislation on state support for the development of science and scientific and technical activities in Ukraine. *Business information*, 6, 120-134. Retrieved from: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-6_0-pages-120_134.pdf.

9. Official website of the Ministry of Justice of Ukraine. (2022). Retrieved from: https://minjust.gov.ua/.

10. On the Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "On the state and legislative support for the development of science and the scientific and technical sphere of the state": Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated February 11, 2015 No. 182-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-19#Text.

11. On the approval of the Export Strategy of Ukraine ("road map" of strategic trade development) for 2017-2021: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.27.2017 No. 1017-r. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki.

Yaroslav Chaikovskyi, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Financial Technologies and Banking Business, West Ukrainian National University, Ukraine
Ivanna Chaikovska, Uniwersytet Jagiellonski, Krakiw, Poland
Yevhen Chaikovskyi, PhD student, West Ukrainian National University, Ukraine

REGULATORY AND LEGAL ENSURING THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF BANKING INSTITUTIONS IN UKRAINE

Abstract
The article is devoted to the solution of a scientific and practical task regarding the current state of regulatory and legal support of innovative activity and the justification of recommendations for improving state support for the development of innovative activity, in particular banking institutions, in

Ukraine. A retrospective analysis of legislative support for innovative activity in Ukraine was conducted. Regulatory and legal support for innovative activity is classified into five groups: 1) Constitution of Ukraine; 2) Codes of Ukraine 3) Laws of Ukraine; 4) subordinate legal acts in the form of resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine; 5) Decrees of the President of Ukraine. Proposed areas of improvement of regulatory and legal support for the formation of state innovation policy, development of innovation infrastructure, stimulation of innovation activity in Ukraine.

Keywords: innovation; innovative activity; innovative model of development; technology transfer; science park.

Cite as: Chaikovskyi, Y., V., Chaikovska, I. & Chaikovskyi, Y. (2022). Regulatory and legal ensuring the innovative activities of banking institutions in Ukraine. *Economic analysis,* 32 (3), 160-170. DOI: 10.35774/econa2022.03.160

DOI: 10.35774/econa2022.03.171 JEL classification: E60, E62, F49, G28
UDC: 336.1

Володимир УГРИН
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: vova.ugrin@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3648-7247

Євген БОНДАРЕНКО
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6856-4855

Антон ШЕВЧУК
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1681-1153

ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація

Вступ. В статті розглянуто особливості роботи митних органів в умовах воєнного стану в Україні. Дано оцінку ефективності такої роботи з огляду на своєчасність прийняття рішень щодо спрощення митного регулювання, якості надання митних послуг та прозорості обліку руху товарів через митний корон України.

Мета. Метою статті є дослідження особливостей роботи митних органів України в умовах воєнного стану за для формування рекомендацій щодо підвищення ефективності адміністрування митних платежів та збільшення надходження до державного бюджету податків зовнішньоекономічної діяльності.

Методи (методологія). В статті використано загально наукові методи пізнання, а зокрема: емпіричний та логічні методи для визначення сутності основних понять дослідження; статистичний, графічний та метод порівняння для дослідження основних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності і надходження митних платежів до державного бюджету України; соціологічного опитування – для визначення ефективності роботи митних органів в частині надання митних послуг клієнтам; узагальнення – для формування висновків дослідження.

Результати. Розроблено методичний підхід до оцінки ефективності роботи митних органів України в умовах воєнного стану, який включає критерії оцінки ефективності прийняття управлінських рішень, оцінки повноти обліку вартості експортно-імпортних операцій, оцінки якості надання митних послуг. Обґрунтовано низький рівень ефективності роботи митних органів в частині обліку експортно-імпортних операцій та якості надання митних послуг. Запропоновано вектори підвищення ефективності роботи митних органів України за рахунок проведення судової реформи та реформи правоохоронної діяльності, а також підвищення мотивації працівників митних та правоохоронних органів в контексті виявлення порушників митного законодавства і стягнення відповідних фінансових санкцій.

Ключові слова: митниця; ефективність роботи митних органів; експорт; імпорт; зовнішньоекономічна діяльність; корупція; воєнний стан.

© Володимир Угрин, Євген Бондаренко, Антон Шевчук, 2022

Отримано: 14.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Угрин В., Бондаренко Є., Шевчук А. Ефективність роботи митних органів України в умовах воєнного стану . *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 171-182. DOI: 10.35774/econa2022.03.171

Вступ

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року кардинально змінила фактично всі економічні процеси в країні, які позначилися на динаміці зовнішньої торгівлі, що мало негативний вплив на податкові надходження від зовнішньоекономічної діяльності до державного бюджету. Швидке скорочення імпорту та експорту товарів зумовило необхідність впровадження певних послаблень щодо митного оформлення товарів, оподаткування зовнішньоекономічної діяльності та зміни певних митних правил. Реалізовані Верховною Радою України та Кабінетом Міністром України зміни до Податкового і Митного кодексів України, прийняття спеціальних нормативно-правових актів, в першу чергу, було спрямовано на спрощення і здешевлення переміщення товарів через митний кордон держави з метою швидкого забезпечення потреб Сил оборони України та підтримки вітчизняного бізнесу, який постраждав від воєнних дій. Разом з тим, відсутність в країні ефективної правоохоронної та судової системи, стратегії розвитку національної економіки в умовах воєнного стану актуалізує питання наукового дослідження ефективності роботи митних органів під час війни, адже не зважаючи на спрощення тих чи інших регуляційних норм, митниця України не забезпечує як прозорості митних процедур та рівності в процесі адміністрування митних платежів.

Дослідження аспектів роботи митних органів України в умовах воєнного стану, зважаючи на, поки що, не тривалий період збройної агресії Російської Федерації, не мають широкого поширення у фаховій літературі, однак варто звернути увагу на дослідження тих авторів, які окреслили загальні проблеми роботи української митниці, зокрема: Архірейська Н. В. [1]; Войченко Т. О., Радченко О. А. [2]; Дем'янчук С. Г. [3]; Дубик В., Грицак С. [5]; Костишин Ю. С. [7]; Ситник Н. С., Бурзак О. П. [12]; Юринець О. В. [14] та ін. Разом з тим, невирішеними питаннями досліджуваної проблематики залишаються питання забезпечення прозорості митного оформлення товарів і їх руху через митний кордон України в умовах воєнного стану з огляду на необхідність збільшення надходжень до державного бюджету від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності.

Мета статті

Метою статті є дослідження особливостей роботи митних органів України в умовах воєнного стану за для формування рекомендацій щодо підвищення ефективності адміністрування митних платежів та збільшення надходження до державного бюджету податків зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із негативних наслідків повномасштабної агресії Російської Федерації проти України для національної економіки стала довготривала блокада морських портів Одеської та Миколаївської областей і окупація Херсонської, частини Запорізької та Донецької областей, адже саме в цих областях було зосереджено основні порти, через які відбувалася значна частина зовнішнього товарообороту. Окрім цього, руйнування заводів та торгових мереж, еміграція значної частини населення (за різними даними до 9 млн осіб) зменшило споживчий попит на імпортні товари та негативно позначилося на функціонуванні експортних галузей економіки, що в кінцевому підсумку призвело до суттєвого скорочення зовнішньо економічної діяльності України (рис. 1).

Як свідчать дані рисунку 1, внаслідок блокади портів та окупації частини територій області, де вироблялася основна експортна продукція у березні 2022 року обсяг експорту з України зменшився на 66,89%, а обсяг імпорту – на 53,36%, при цьому зауважимо, що ні обсяг експорту, ні імпорту не відновився до довоєнного рівня станом на серпень 2022 року. В розрахунку серпень 2022 року до серпня 2021 року обсяг експорту зменшився на 31% (з 38,6 млрд дол до 26,6 млрд дол), а обсяг імпорту на 16% (з 41,6 млрд дол до 34,6 млрд дол).

Зниження зовнішнього товарообороту, на наш погляд, стало основним фактором зменшення надходження до державного бюджету від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності (рис. 2).

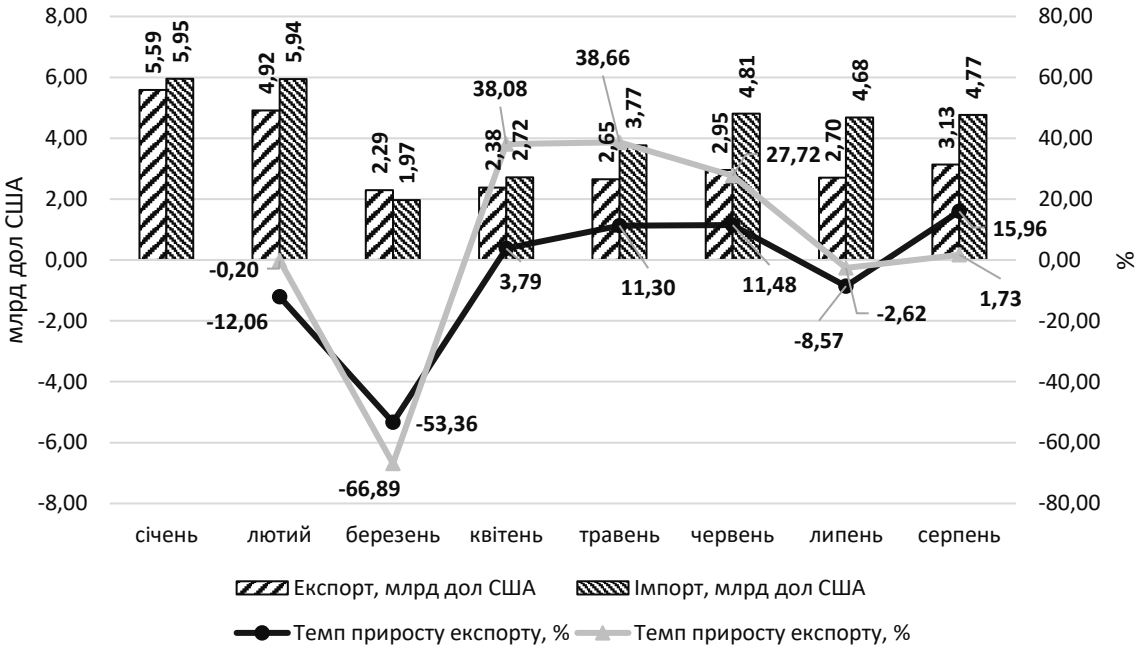

Рис. 1. Динаміка зовнішньоекономічної діяльності України у січні-серпні 2022 року

**Розраховано авторами за даними Національного банку України [13].*

Як свідчать дані рисунку 1, внаслідок блокади портів та окупації частини територій області, де вироблялася основна експортна продукція у березні 2022 року обсяг експорту з України зменшився на 66,89%, а обсяг імпорту – на 53,36%, при цьому зауважимо, що ні обсяг експорту, ні імпорту не відновився до довоєнного рівня станом на серпень 2022 року. В розрахунку серпень 2022 року до серпня 2021 року обсяг експорту зменшився на 31% (з 38,6 млрд дол до 26,6 млрд дол), а обсяг імпорту на 16% (з 41,6 млрд дол до 34,6 млрд дол).

Зниження зовнішнього товарообороту, на наш погляд, стало основним фактором зменшення надходження до державного бюджету від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності (рис. 2).

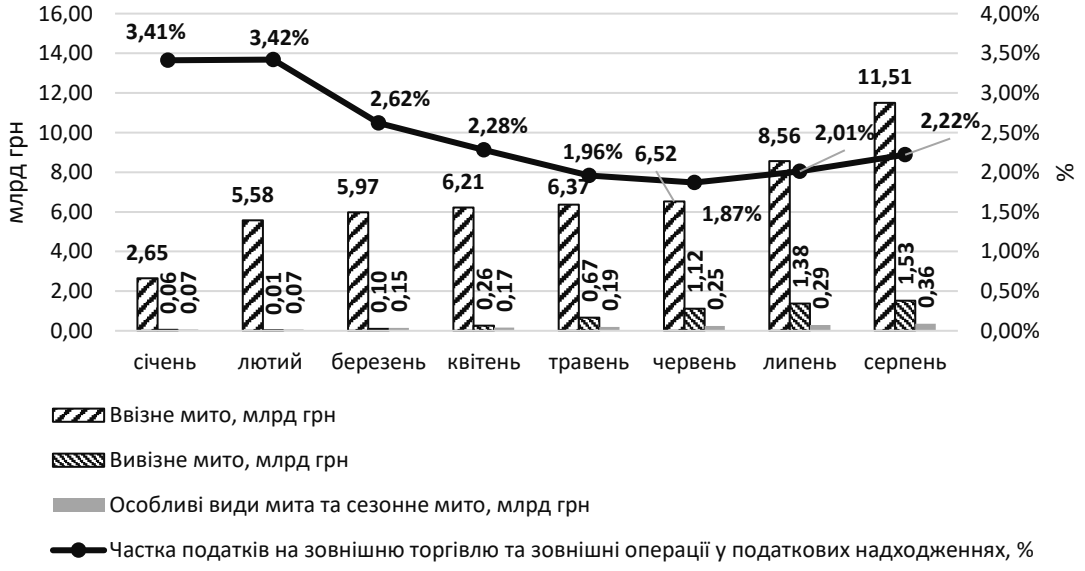

Рис. 2. Динаміка надходження митних платежів до державного бюджету України у січні-серпні 2022 року*

**Розраховано авторами за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [11]*

Як свідчать дані рисунку 2, частка надходжень митних платежів у податкових надходженнях до державного бюджету України у березні 2022 року зменшилася до 2,62% тоді як в лютому цей показник складав 3,41%. В червні 2022 року частка митних надходжень в податкових надходженнях до державного бюджету була найнижчою і складала 1,87%.

Разом з тим, потрібно зауважити, що на динаміку надходжень від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, окрім втрат внаслідок військових дій, впливає ефективність роботи митних органів.

В науковій літературі ефективність роботи митних органів переважно розглядають з мікроекономічного підходу, де ефективність роботи митних органів зводиться до ефективності митного контролю, яка оцінюється шляхом порівняльного аналізу витрат на діяльність митних служб та надходжень від надання митних послуг, а також аналізу результативності діяльності митних органів з точки зору виконання ними їхніх функцій, що зводяться до наповненості державного бюджету. Окрім цього, використовують також клієнто-орієнтований підхід для оцінки ефективності роботи митних органів, який дозволяє оцінити рівень задоволеності учасників ЗЕД отриманими митними послугами [7, с. 91]. Окрім цього, варто звернути увагу на підхід до оцінки ефективності роботи митних органів, що запропонував Дем'янчук С. Г. суть якого полягає в тому, що ефективність повинна оцінюватися показниками кількості виявлених митних правопорушень за певний період роботи митниць; обсягу накладених за цей період митних штрафів за виявлені порушення, обсягу оціночної вартості затриманих об'єктів незаконних переміщень; обсягу умовної шкоди державі у зв'язку з виявленими незаконними переміщеннями певних об'єктів [3]. Аналізуючи наведене визначення, зауважимо, що головним аспектом в цьому підході повинна бути не кількість виявлених митних правопорушень і накладених штрафів за порушення митних штрафів, а кількість визнаних судами порушень і обсяги надходжень до державного бюджету коштів внаслідок стягнення штрафів з порушників митного законодавства. Адже, як показує практика роботи митних органів в попередні роки в цьому контексті, лише від 1,3 до 5% від всіх накладених митними органами штрафі за порушення митного законодавства стягнуто судами до державного бюджету [9]. Такі показники пов'язані із недостатнім рівнем доведеності митних правопорушень, прогалинами в митному законодавстві та корумпованості всієї вертикалі правоохоронної діяльності і судів.

Інша українська вчена Архірейська Н.В. під ефективністю діяльності митних органів розуміє «співвідношення результатів діяльності митної справи (стягнення митних платежів, кількість оформлених митних декларацій, тощо) та залучених для досягнення таких результатів ресурсів (матеріальних, трудових)» [1]. Наведене визначення також акцентує увагу на кількісному аспектів, однак, на наш погляд якісний аспект роботи митних органів повинен вимірюватися як надходженням коштів до державного бюджету у формі митних платежів, так і у формі стягнених штрафів.

Враховуючи воєнний стан в країні та всі зміни, що з ним пов'язані на наш погляд, ефективність роботи митних органів повинна відповідати трьом критеріям:

- спрощення та підвищення гнучкості митних процедур в критичних для національної економіки умовах з метою підтриманні на поточному рівні або збільшення зовнішньоторгового обороту;
- реалізація заходів щодо боротьби з контрабандою та фактами порушення митного законодавства, що сприятиме зменшенню «сірого імпорту» і збільшенню надходжень до державного бюджету від оподаткування ЗЕД;
- забезпечення високоякісного надання митних послуг з метою забезпечення максимального рівня задоволеності суб'єктів ЗЕД від співпраці з митними органами.

Тобто ефективність роботи митних органів в загальному розумінні означає здатність митних органів забезпечити якісне надання митних послуг та здійснювати якісний митний контроль з метою досягнення максимального рівня обліку руху товарів через митний контроль України та наповнення державного бюджету надходженнями від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності.

Проаналізуємо роботу митних органів України в умовах воєнного стану у відповідності до окреслених вище критеріїв ефективності.

Так, у зв'язку з потребою швидкого забезпечення Сил оборони України необхідними товарами та з метою збільшення зовнішньоторгового обороту в частині діяльності митниць було прийнято декілька важливих рішень на законодавчому рівні. Одним із таких рішень стало спрощення порядку ввезення гуманітарної допомоги від донорів (іноземних фізичних або юридичних осіб). Зазначена пільга передбачає відміну методів нетарифного регулювання переміщення товарів через митний кордон України, зокрема таких методів як ліцензування та квотування. Окрім цього, Уряд дозволив переміщення товарів через митний кордон України, які належать до групи 27 митного тарифу (бензин, паливо) без застосування митних процедур, у випадку, якщо вони безоплатно передаються напряму Збройним силам України як гуманітарна допомога [10; 4]. Зазначена новація щодо митного оформлення товарів гуманітарного характеру в умовах воєнного стану на початкових етапах війни відіграла ключову роль для швидкого переміщення товарів оборонного спрямування, що можна визнати як ефективний захід держави в частині реалізації митної політики. Разом з тим, потрібно відмітити недостатній контроль за кінцевим призначенням товарів гуманітарної допомоги і товарів подвійного призначення, які змогли потрапити на прилавки магазинів. Однак, це питання до правоохоронних органів.

Другим важливим заходом митних органів щодо забезпечення і підтримання зовнішньоторгового обороту, а зокрема надходження критичного імпорту є тимчасове звільнення від оподаткування товарів та транспортних засобів ввізним митом (всіх суб'єктів господарювання) та ПДВ (суб'єктів господарювання, які зареєстровані платниками єдиного податку I, II та III (крім тих, що сплачують 3% доходу) груп). Таке рішення митних органів щодо тимчасового оподаткування транспортних засобів є найбільш неоднозначним з усіх, на наш погляд, рішень щодо митних послаблень. Неоднозначність полягає в тому, що звільнення від оподаткування імпорту транспортних засобів призводить до значних втрат державного бюджету, а також часто виникають зловживання пільгами, які призводять до завезення елітних автомобілів, які не спрямовані на підтримку Збройних сил України. Рівень втрат державного бюджету України від нульового розмитнення автомобілів насправді важко порахувати, адже ми не можемо передбачити поведінку покупців у випадку відсутності цієї пільги з 6 квітня по 1 липня 2022 року, коли вона застосовувалася. В пояснювальній записці до законопроекту №7418 зазначається, що «в результаті дії звільнення від оподаткування ввізним митом, акцизним податком та ПДВ до бюджету не надійшло близько 13 млрд грн; ввезено більше 119 тисяч автомобілів; непоодинокі випадки ввезення авто преміумкласу». Якщо враховувати, що пояснювальна записка була підготовлена 30 травня, то можна зробити висновок про те, що щомісяця державний бюджет може втрачати 6,5 млрд грн у випадку дії пільги щодо нульового розмитнення автомобілів. Однак, для формування більш реальних висновків щодо втрати державного бюджету від нульового розмитнення автомобілів варто звернути увагу на кількість ввезених автомобілів до початку війни. Такі дані подає Укравтопром [8] за січень 2022 року, коли кількість автомобілів, яка була ввезена з-закордону становила 31600 штук, за лютий статистичних даних щодо ввезення автомобілів, на жаль немає. За весь період дії пільги щодо звільнення від оподаткування ввезення автомобілів з-за кордону до України було завезено 236 792, однак цей показник не будемо брати до уваги, адже на фоні розмов щодо скасування пільги, а потім прийняття законопроекту №7418 у червні 2022 року про її фактичне скасування з 1 липня 2022 року спостерігався ажіотажний попит на завезення автомобілів з-за кордону. Відтак, зважаючи на те, що в січні було завезено 31600 автомобілів, а за два місяці дії податкової пільги – 119000 автомобілів, то в середньому за місяць за нульовим тарифом завозилося 60000 автомобілів, що в два рази більше, ніж за умови існування акцизного податку, ввізного мита та ПДВ. Відтак, втрати державного бюджету на місяць гіпотетично не перевищували б 3,3 млрд грн, що не є критичним. Однак, поряд з прямими втратами бюджету від використання

нульового тарифу на ввезення транспортних засобів через митний кордон України варто врахувати непрямі доходи державного бюджету від експлуатації таких автомобілів, а саме через оподаткування пального, споживання якого збільшується внаслідок збільшення автомобілів, оподаткування податком на прибуток АЗС, оподаткування продажу запасних частин, роботи автомобільних сервісних центрів, оподаткування заробітної плати внаслідок збільшення кількості робочих місць для обслуговування завезених автомобілів тощо. При цьому, зауважимо, що рядок «оптова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» займає найвищу частку (13,8%) у структурі ВВП України у 2021 році, тому завезення автомобілів з-за кордону за умови падіння економіки внаслідок військових дій може бути одним із джерел збільшення доходів місцевих бюджетів у випадку відновлення акцизного податку на пальне, створення нових авторемонтних центрів тощо.

Разом з тим ми вважаємо, що ефективність роботи митних органів України в контексті розмитнення автомобілів може бути вищою за умови впровадження прийнятних для населення митних тарифів, які б дозволили зберегти темпи завезення автомобілів і надходження до державного бюджету. Такими тарифами можуть бути наступні – 1000 євро для легкових автомоблів об'ємом двигуна до 3000 $см^3$, 2000 євро для легкових автомобілів об'ємом двигуна понад 3000 $см^3$, для мікроавтобусів, автобусів, вантажних автомобілів – 3000 євро. За таких умов темп завезення автомобілів в 60000 на місяць може зберегтися, а державний бюджет може поповнитися як мінімум 60000 євро, або 2,2 млн грн, а також зберегти всі непрямі вигоди для бюджетів різних рівнів. Заявлені втрати державного бюджету в 6,5 млрд грн чи розраховані нами в 3,3 млрд грн складають лише 3,5% від загальних податкових надходжень до державного бюджету в умовах воєнного стану, або 2,8% від середньомісячних доходів державного бюджету. В контексті розмитнення автомобілів ефективність роботи митних органів також повинна ґрунтуватися на клієнто-орієнтованому підході з метою забезпечення прийнятних умов для населення щодо придбання автомобіля, особливо для тієї категорії, яка втратила автомобіль внаслідок військових дій. За різними даними за час воєнного стану українці втратили близько 500 тис автомобілів.

Окрім митних пільг для переміщення гуманітарної допомоги, товарів критичного імпорту та автомобілів, важливою пільгою є запровадження спрощеної процедури звільнення від оподаткування ПДВ лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, що, на наш погляд, суттєво допомогло у вирішенні медичного забезпечення та потребі військових госпіталів, лікарень та Сил оборони України.

Важливими діями митних органів є впровадження протекціоністських заходів щодо регулювання експорту критично важливих для населення і Сил оборони України товарів, а саме скасування експортних квот на експорт таких товарів як худобу, м'ясо, жито, овес, гречку, просо, цукор, сіль. Запровадження ліцензування на експорт м'яса курей, яєць, пшениці, тобто на товари, які дозволяють забезпечити продовольчу безпеку держави в умовах воєнного стану. В цьому контексті варто визнати ефективність роботи митних органів України.

Наступним критерієм оцінки ефективності митних органів України в умовах воєнного стану є оцінка боротьби з контрабандою, яку досить складно провести, однак використовуючи метод дзеркальної статистики можна отримати приблизні дані, що вартості контрабанди товарів через митний кордон держави.

Що ж стосується методу дзеркальної статистики, то його суть полягає в тому, щоб знайти розбіжність між статистикою вартості імпорту країни А з країни Б та статистикою експорту країни Б в країну А. Таким чином, у випадку перевищення вартості експорту в статистиці країни Б до країни-імпортера А над статистикою імпорту країни А з країни-експортера Б, то така розбіжність може вважатися вартістю необлікованого імпорту, або контрабанди. При цьому потрібно зауважити, що в дзеркальній статистиці існує певна похибка, яка враховує транспортні витрати та інші супутні витрати, а також методи розрахунку експорту та імпорту. Достатньо обґрунтованим, на наш погляд, розмір похибки можна вважати запропонований українським дослідником Дяченком О. на рівні 5-20%, в який

включено транспортні витрати, витрати на страхування та фрахт тощо [6].

Використовуючи статистичні дані щодо експорту в Україну країн-сусідів та найбільших торгових партнерів нашої держави, а також статистику Національного банку України щодо імпорту розрахуємо приблизну вартість контрабанди товарів за шість місяців 2022 року відкидаючи ті значення розбіжностей, які не перевищують 10%, адже майже всі досліджувані країни знаходяться в безпосередній близькості до наших кордонів. Результати аналізу відобразимо в таблиці 1.

Таблиця 1. Результати аналізу дзеркальної статистики країн-сусідів та найбільших торгових партнерів України щодо імпорту у січні-червні 2022 року*

Назва країни торгового партнера України	Статистика України щодо імпорту, млрд дол США	Статистика іноземної країни щодо експорту, млрд дол США	Різниця, млрд дол США
Німеччина	2,240	2,725	-0,485
Польща	1,990	4,120	-2,130
Франція	0,661	0,805	-0,144
Словаччина	0,377	0,645	-0,268
Угорщина	0,378	1,298	-0,920
Румунія	0,377	0,444	-0,067
Молдова	0,070	0,249	-0,179
Всього	6,093	10,286	-4,193

**Побудовано авторами за даними [19; 18; 17; 16].*

Як свідчать дані таблиці 1, не зважаючи на воєнний стан в країні, митні і податкові пільги обсяг необлікованого імпорту в Україну за шість місяців 2022 року склав 4,193 млрд дол США, або 153,5 млрд грн (за курсом НБУ) і це при тому, що загальний зовнішньоторговий оборот зменшився на 25% порівняно з минулим роком. Враховуючи всі податки на зовнішньоекономічну діяльність із суми в 153,5 млрд грн необлікованого імпорту 30% або 46 млрд грн могли б надійти до державного бюджету, а в річному вимірі така сума є еквівалентною місячним податковим надходженням до бюджету. Таким чином враховуючи наведені нами розрахунки, можемо зробити висновок про неефективність роботи митних органів в частині митного контролю, адже спостерігаються факти заниження митної вартості, підміна інвойсів та інші порушення митних правил, які не мають належної реакції з боку митних органів і всієї правоохоронної системи України.

Окрім значних обсягів необлікованого імпорту варто звернути увагу на факти заниження митної вартості експорту (табл. 2.).

Таблиця 2. Результати аналізу дзеркальної статистики країн-сусідів та найбільших торгових партнерів України щодо експорту у січні-червні 2022 року

Назва країни торгового партнера України	Статистика України щодо експорту, млрд дол США	Статистика іноземної країни щодо імпорту, млрд дол США	Різниця, млрд дол США
Німеччина	0,81	1,79	-0,98
Туреччина	1,25	1,81	-0,56
США	0,407	0,89	-0,483
Чехія	0,562	0,742	-0,18
Болгарія	0,716	0,958	-0,242
Всього	3,75	6,19	-2,44

**Побудовано авторами за даними [19; 18; 17; 16].*

Як свідчать дані таблиці 2, заниження вартості українського експорту відповідно до методу дзеркальної статистики за перші шість місяців 2022 року склало 2,44 млрд дол США.

Заниження вартості експорту здійснюється, як правило, компаніям, зареєстрованим у офшорних зонах, які контролюються українськими підприємствами або фізичними особами. Таким чином, українська компанія продає товар контрольованій офшорній компанії (найчастіше як сировину), а офшорна компанія перепродає продукцію уже по світових цінах (в т.ч. як готовий продукт), що дозволяє залишати весь прибуток на її рахунках. Такі оборудки дозволяють українській компанії зменшити прибуток і взагалі не сплачувати податок, що негативно позначається на доходах державного бюджету України. Під час аналізу фактів заниження вартості експорту методом дзеркальної статистики можуть виникнути питання, щодо некоректності результатів, адже країни-імпортери українського експорту можуть також не облікувати імпорт в повному обсязі. Однак, на виходячи із аналізу індексу сприйняття корупції, Україна перебуває на 122 місці, в той же час як найнижче, 96 місце з аналізованих країн займає Туреччина, а Болгарія -78 [15]. Відповідно довіра до їх статистичних даних є вищою, ніж до українських.

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок про низький рівень ефективності роботи митних органів під час воєнного стану в контексті забезпечення максимальної прозорості експортно-імпортних операцій.

Що ж стосується оцінки ефективності роботи митних органів в контексті якості обслуговування клієнтів, то одним із методів такої оцінки є соціологічне опитування учасників ЗЕД. Використовуючи можливості Google Form ми провели таке дослідження серед сто респондентів, які займаються експортно-імпортними операціями за такими напрямами як: імпорт автомобілів, імпорт гуманітарної допомоги, імпорт продуктів харчування, експорт зерна, брокерська діяльність тощо. Результати опитування наведемо в таблиці 3.

Таблиця 3. Результати опитування учасників ЗЕД щодо ефективності роботи митних органів станом на серпень 2022 року

Групи запитань	Запитання	Кількість респондентів, осіб	Відсоток респондентів, які обрали запропоновану відповідь, %
Якість митних послуг	Чи задоволені Ви якістю митних послуг?	x	x
	Повністю задоволені якістю митних послуг	8	5,3
	Здебільшого задоволені якістю митних послуг	35	23,3
	Здебільшого незадоволені якістю митних послуг	83	55,3
	Повністю незадоволені якістю митних послуг	24	16,0
Рівень корупції	Чи змінився рівень корупції в митних органах в умовах воєнного стану?	x	x
	Рівень корупції в митних органах залишився на незмінному рівні	91	60,7
	Рівень корупції в митних органах збільшився	36	24,0
	Рівень корупції в митних органах зменшився	23	15,3
Найбільші проблеми діяльності митних органів	Виберіть найпроблемніші аспекти роботи митних органів (оберіть одну відповідь).	x	x
	Рівень корупції	102	68,0
	Погане відношення працівників митниць до клієнтів	12	8,0
	Черги на пунктах пропуску	36	24,0

**Побудовано авторами за даними соціологічного опитування.*

Дані таблиці 3 свідчать про суттєві проблеми роботи митних органів в умовах воєнного стану в контексті обслуговування клієнтів, адже лише 5,3% респондентів повністю задоволені якістю митних послуг, а 23,3% частково, решта респондентів здебільшого або повністю незадоволені якістю митних послуг. Основними причинами такого рівня незадоволеності якістю митних послуг, судячи з результатів опитування, є високий рівень корупції, адже 60,7% респондентів відмітили, що рівень корупції в митних органах залишився незмінним, а 24% респондентів зазначили, що рівень корупції зріс в умовах воєнного стану. Серед найбільших проблем роботи митних органів респондентами обрано рівень корупції (68%), черги на пунктах пропуску (24%), погане відношення працівників митниці до клієнтів (8%).

Таким чином, підсумовуючи отримані результати опитування щодо ефективності роботи митних органів в контексті обслуговування клієнтів в умовах воєнного стану можемо відмітити низький рівень такої ефективності та відзначити потребу трансформації роботи митних органів.

Так, в науковій літературі, одним із головних варіантів вирішення питань низької ефективності роботи митних органів взагалі, а в умовах воєнного стану зокрема, вбачають реалізацію концепції електронної митниці та системи «єдиного вікна», однак, зауважимо що система «єдиного вікна» вже діє кілька років, однак кардинального позитивного впливу на ефективність роботи митних органів не має.

На наш погляд, впровадження технічних інновацій в систему роботи митних органів України не матиме позитивного ефекту на їх діяльність, адже головна проблема, яка знижує ефективність роботи митних органів, полягає у ментальних моделях відносин суспільства та державних органів влади в цілому. Як показали результати опитування суб'єктів ЗЕД основна ментальна модель взаємовідносин суспільства і митних органів є корупційно-рентною моделлю. Зміна цієї моделі чи її повна ліквідації можлива виключно за умови повної трансформації судової та правоохоронної системи України. Окрім цього, зміни також потребує й управлінська модель митних органів в аспекті застосування санкцій до порушників митного законодавства та оплати праці державних службовців митних органів.

Основними кроками в напрямку зміни ментальних моделей відносин суспільства та державних органів влади можуть бути наступними:

- збільшення розміру штрафних санкцій для суб'єктів ЗЕД за порушення митного законодавства;
- збільшення міри покарання для суддів, прокурорів, працівників митних органів за факти корупції;
- трансформація системи нарахування заробітної плати працівникам системи митного контролю та правоохоронних органів за принципом автоматичного відрахування на їх особистий банківський зарплатний рахунок частини штрафу за порушення митного законодавства після сплати порушником до держбюджету.

Тобто пропонується встановити мінімальний оклад для працівників митних органів, які займаються виявлення фактів порушення митного законодавства у розмірі середньостатистичної заробітної плати по Україні, а решту нараховувати у вигляді відсотків від розміру штрафу, який сплатив порушник. Таким чином, запропонований спосіб нарахування заробітної плати може суттєво підвищити ефективність роботи митних органів в частині виявлення порушень митних правил та стягнення накладених штрафів. У випадку, якщо порушення митних правил чи законодавства України в цілому не передбачає фінансової санкції покарання, доцільно створити преміальний фонд для працівників правоохоронних органів, який буде накопичуватися за рахунок перерахування 10-20% від суми сплачених всіх адміністративних штрафів, і вже з цього фонду необхідно передбачити механізм виплати премій правоохоронцям, які розкрили той чи інший злочин в тому числі і в системі митного права.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Дослідження особливостей діяльності митних органів в умовах воєнного стану в Україні дозволило зробити висновок про високий рівень їх ефективності в частині оперативного вжиття заходів щодо спрощення переміщення критично важливих товарів для

економіки та Сил оборони через митний кордон держави. Однак, дослідження роботи митних органів в частині забезпечення прозорості переміщення товарів через митний кордон України, повноти обліку вартості експорту та імпорту, якості надання митних послуг клієнтам свідчить про вкрай низький рівень ефективності цієї роботи. Адже внаслідок збереження високого рівня корупції на митниці необлікованими залишилося імпорту на суму в 4,2 млрд дол, а експорту в 2,4 млрд дол, що суттєво вплинуло на обсяги надходження митних платежів та оподаткування зовнішньоекономічної діяльності.

Проведене соціологічне опитування щодо якості надання митних послуг свідчить про необхідність негайного зменшення рівня корупції на митниці, що на наш погляд, можна зробити за рахунок реформування судової та правоохоронної системи, а також зміни методу нарахування заробітної плати працівникам митних та правоохоронних органів. В основу цього методу доцільно поставити премії у формі відсотку від сплаченого штрафу порушниками митного законодавства.

Перспективними напрямами дослідження є вивчення питань розвитку концепцій спільних українсько-польських митниць та векторів повної адаптації митної справи до європейської практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архірейська, Н. В. Аналіз підходів до оцінювання ефективності митної справи. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3176.
2. Войченко Т. О., Радченко О. А. Проблеми оцінки показників ефективності діяльності митних органів України. *Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 грудня 2021 року)*. : Київ ДУІТ, ХНУРЕ., 2021. С. 409–412.
3. Дем'янчук С.Г. Аналітико-статистичні моделі для прогнозування та підвищення ефективності функціонування систем митного контролю : автореф. дис. на здобуття наук ступ. к.т.н. : спец. 05.13.06. : К, 2005. 19 с.
4. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України № 174 від 1 березня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-п#Text.
5. Дубик В., Грицак С. Дослідження ефективності виконання бюджетних завдань митними інституціями. *Молодий вчений*. 2019. № 11(75). С. 486–490.
6. Дяченко О. В. Теоретико-методичні підходи проведення зіставлення даних у статистиці зовнішньої торгівлі товарами:автореф. дис. ... канд.екон. наук :08.00.10. 2008. URL: http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/1624.
7. Костишин Ю. С. Науково-методичний підхід до оцінювання ефективності митного контролю в системі фінансової безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 4(94). С. 88–98.
8. Майже 32 тис. розмитнених іномарок з пробігом поповнили український автопарк у січні. URL: https://ukrautoprom.com.ua/majzhe-32-tys-rozmytnenyh-inomarok-z-probigom-popovnyly-ukrayinskyj-avtopark-u-sichni
9. Мороз І. В. Митна політика як важлива складова зменшення зовнішньої боргової залежності України. Сучасні виклики забезпечення митної безпеки в Україні: монографія. : Тернопіль : Університетська думка, 2020. С. 414.
10. Накліцький Д. Митне оформлення товарів на період воєнного стану: ключові новації для бізнесу. URL: https://biz.ligazakon.net/news/210518_mitne-oformlennya-tovarv-na-perod-vonnogo-stanu-klyuchov-novats-dlya-bznesu.
11. Податкові надходження. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/?month=1&year=2022&budgetType=NATIONAL.
12. Ситник Н. С., Бурзак О. П. Аналіз ефективності процедур митного контролю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки.* 2017. № 23(3). С. 115–118.
13. Статистика зовнішнього сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external.
14. Юринець О. В. Пріоритетні проблеми роботи митних органів України в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. *Менеджмент та підприємництво в Україні етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3(1). С. 96–103.
15. Corruption perceptions index. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2021?gclid=CjwKCAjwtKmaBhBMEiwAylNuwH1Ax0gOTDcFdpBZBX_99Lr7Od6REOvGfxjly2OmxLrA51-b-v_eTBoCqW8QAvD_BwE.

16. EUR value of external trade and value indices by main partner countries, January–July 2022. URL: https://www.ksh.hu/stadat_files/kkr/en/kkr0048.html.

17. Foreign trade by countries, continents and economic groupings. URL: http://datacube.statistics.sk/#!/view/en/VBD_INTERN/zo0011ms/v_zo0011ms_00_00_00_en.

18. Foreign trade. URL: https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=previous&levelindex=&step=&titel=&levelid=&acceptscookies=false.

19. Obroty handlu zagranicznego według krajów. URL: http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/Kontakt.aspx.

REFERENCES

1. Arkhireiska N. V. (2014). Analiz pidkhodiv do otsiniuvannia efektyvnosti mytnoi spravy. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3176. [in Ukrainian].

2. Voichenko, T. O., Radchenko, O. A. (2021). Problemy otsinky pokaznykiv efektyvnosti diialnosti mytnykh orhaniv Ukrainy // *Upravlinnia ta administruvannia v umovakh protydii hibrydnym zahrozam natsionalnii bezpetsi: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 7 hrudnia 2021 roku)*. : Kyiv: DUIT, KhNURE., 409–412. [in Ukrainian].

3. Demianchuk, S. H. (2005) Analityko-statystychni modeli dlia prohnozuvannia ta pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia system mytnoho kontroliu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk stup. k.t.n. : spets. 05.13.06. : Kyiv 2005. [in Ukrainian].

4. Deiaki pytannia propusku humanitarnoi dopomohy cherez mytnyi kordon Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 174 vid 1 bereznia 2022 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-p#Text. [in Ukrainian].

5. Dubyk, V., & Hrytsak, S. (2019) Doslidzhennia efektyvnosti vykonannia biudzhetnykh zavdan mytnymy instytutsiiamy. *Molodyi vchenyi,* 11(75), 486–490. [in Ukrainian].

6. Diachenko, O. V. (2008) Teoretyko-metodychni pidkhody provedennia zistavlennia danykh u statystytsi zovnishnoi torhivli tovaramy:avtoref. dys. ... kand.ekon. nauk :08.00.10. Retrieved from: http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/1624. [in Ukrainian].

7. Kostyshyn, Yu. S. (2020) Naukovo-metodychnyi pidkhid do otsiniuvannia efektyvnosti mytnoho kontroliu v systemi finansovoi bezpeky. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia,* 4(94), 88–98. [in Ukrainian].

8. Maizhe 32 tys. rozmytnenykh inomarok z probihom popovnyly ukrainskyi avtopark u sichni. Retrieved from: https://ukrautoprom.com.ua/majzhe-32-tys-rozmytnenyh-inomarok-z-probigom-popovnyly-ukrayinskyj-avtopark-u-sichni. [in Ukrainian].

9. Moroz, I. V. (2020) Mytna polityka yak vazhlyva skladova zmenshennia zovnishnoi borhovoi zalezhnosti Ukrainy. Suchasni vyklyky zabezpechennia mytnoi bezpeky v Ukraini. Ternopil : Universytetska dumka. [in Ukrainian].

10. Naklitskyi, D. (2022) Mytne oformlennia tovariv na period voiennoho stanu: kliuchovi novatsii dlia biznesu. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/news/210518_mitne-oformlennya-tovarv-na-perod-vonnogo-stanu-klyuchov-novats-dlya-bznesu. [in Ukrainian].

11. Podatkovi nadkhodzhennia (2022). Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian. Retrieved from: https://openbudget.gov.ua/?month=1&year=2022&budgetType=NATIONAL. [in Ukrainian].

12. Sytnyk, N. S., and Burzak, O. P. (2017) Analiz efektyvnosti protsedur mytnoho kontroliu. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky,* 23(3), 115–118. [in Ukrainian].

13. Statystyka zovnishnoho sektoru (2022). Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external. [in Ukrainian].

14. Iurynets, O. V. (2021) Priorytetni problemy roboty mytnykh orhaniv Ukrainy v umovakh yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, 3(1), 96–103. [in Ukrainian].

15. Corruption perceptions index (2022). Retrieved from: https://www.transparency.org/en/cpi/2021?gclid=CjwKCAjwtKmaBhBMEiwAyINuwH1Ax0gOTDcFdpBZBX_99Lr7Od6REOvGfxjly2OmxLrA51-b-v_eTBoCqW8QAvD_BwE.

16. EUR value of external trade and value indices by main partner countries, January–July 2022. Retrieved from: https://www.ksh.hu/stadat_files/kkr/en/kkr0048.html.

17. Foreign trade by countries, continents and economic groupings (2022). Retrieved from: http://datacube.statistics.sk/#!/view/en/VBD_INTERN/zo0011ms/v_zo0011ms_00_00_00_en.

18. Foreign trade (2022). Retrieved from: https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=previous&levelindex=&step=&titel=&levelid=&acceptscookies=false.

19. Obroty handlu zagranicznego według krajów (2022). Retrieved from: http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/Kontakt.aspx.

Volodymyr Ugryn, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance named after S. I. Yuriy, West Ukrainian National University, Ukraine
Evgen Bondarenko, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance named after S. I. Yuriy, West Ukrainian National University, Ukraine
Anton Shevchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance named after S. I. Yuriy, West Ukrainian National University, Ukraine

THE EFFICIENCY OF THE CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract
Introduction. The article considers the peculiarities of the work of customs authorities in the conditions of martial law in Ukraine. An assessment of the effectiveness of such work is given in view of the cost-effectiveness of decisions regarding the simplification of customs regulation, the quality of the provision of customs services, and the transparency of accounting for the transportation of goods across the customs border of Ukraine.
Goal. The purpose of the article is to study the peculiarities of the work of the customs authorities of Ukraine in the conditions of martial law in order to formulate recommendations for increasing the efficiency of the administration of customs payments and increasing revenues to the state budget from taxes on foreign economic activity.
Methods (methodology). The article uses general scientific methods of cognition, and in particular: empirical and logical methods for determining the essence of the main concepts of the study; statistical, graphic and comparison method for researching the main trends of foreign economic activity and receipt of customs payments to the state budget of Ukraine; sociological survey - to determine the effectiveness of customs authorities in providing customs services to clients; generalization - for the formation of research conclusions.
The results. A methodical approach to assessing the effectiveness of the customs authorities of Ukraine under martial law has been developed, which includes criteria for assessing the effectiveness of management decisions, assessing the completeness of accounting for the value of export-import operations, and assessing the quality of customs services. The low level of efficiency of the work of customs authorities in terms of export-import operations and the quality of the provision of customs services is substantiated. The vector of increasing the efficiency of the work of the customs authorities of Ukraine is proposed, taking into account the implementation of the judicial reform and the reform of law enforcement activities, as well as increasing the motivation of customs and law enforcement officials in the context of identifying violations of customs legislation and applying appropriate financial sanctions.

Keywords: customs; efficiency of customs authorities; export; import; foreign economic activity; corruption; martial law.

Cite as: Ugryn, V., Bondarenko, E., and Shevchuk, A. (2022). The efficiency of the customs authorities of Ukraine under the conditions of martial law. *Economic analysis,* 32 (3), 171-182. DOI: 10.35774/econa2022.03.171

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

DOI: 10.35774/econa2022.03.183

JEL classification: J31, M41
UDC: 331.005.95/96

Tetiana GRYNIV
PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Accounting and Analysis,
National University "Lviv Politechnic", Ukraine
E-mail: tetiana.t.hryniv@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7173-9158

Zoryana SKYBINSKA
PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Accounting and Analysis,
National University "Lviv Politechnic", Ukraine
E-mail: zoriana.m.skybinska@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8959-1393

ANALYSIS OF HUMAN RESOURCES INVOLVEMENT AND USAGE OF THE COMPANY

ABSTRACT

Introduction. In a competitive environment the company aims to strengthen its economic position by achieving competitive advantages, reducing production costs or offering a better product in quality. One of the important preconditions for competitiveness of enterprises is the availability of highly qualified human resources and their rational use.

Purpose. Investigating of ways of assessing the level of providing the company with human resources, searching for reserves for increasing the efficiency of the use of human resources and their impact on the results of the company's economic activity.

Method (methodology). This article includes methods of economic analysis, horizontal and vertical balance analysis, index method, comparison method for assessment of efficiency of human resources involvement and usage of the company.

Results. The article divides the analysis of human resources in the company into elements, namely: analysis of enterprise's labor resources maintenance; analysis of working hours fund usage; analysis of labor productivity and labor capacity; analysis of expenses on wages payment. Indicators of analysis, comparison and evaluation of the effectiveness of attracting and usage human resources in the company are proposed for each of the singled out elements.

Keywords: human resources; fund of working time; wages payment; staff; average tariff grade; labor productivity and labor capacity.

Introduction

In a competitive environment the company aims to strengthen its economic position by achieving competitive advantages, reducing production costs or offering a better product in quality. One of the important preconditions for competitiveness of enterprises is the availability of highly qualified human resources and their rational use.

Purpose and objectives of the article

The purpose of this article is determination of the most optimal ways of attracting and usage labor resources.

© Tetiana Gryniv, Zoryana Skybinska, 2022

Received: 29.08.2022 p. **Accepted** 30.09.2022 p. **Published:** 14.10.2022 p.

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Cite as : Gryniv, T. and Skybinska, Z. (2022). Analysis of human resources involvement and usage of the company. *Economic analysis,* 32 (3), 183-192. DOI: 10.35774/econa2022.03.183

The main objectives of the analysis of labor resources are: assessment of the level of company's supply by this type of resources and labor organization, searching for reserves of increase the efficiency of labor resources usage, determining their influence on the results of household activity of enterprise.

Main tasks of analysis of enterprise's labor resources maintenance are:

- study and evaluation of enterprise maintenance and its structural subdivisions by personnel, categories and professions;
- determination and study of personnel flowing indicators;
- exposure of personnel backlogs, its complete and more effective usage.

Presentation of the main material

Analysis of human resources involvement and usage of the company includes some elements:

- analysis of enterprise's labor resources maintenance;
- analysis of working hours fund usage;
- analysis of labor productivity and labor capacity;
- analysis of expenses on wages payment.

Analysis of enterprise's labor resources maintenance

Sufficient enterprise's maintenance with workers, who have necessary knowledge and skills, their rational usage, the high level of the labor productivity is in large value for multiplying the products scopes and increase of production efficiency. In particular, on provision of enterprise by personnel and efficiency of its use depend the volume and timeliness of execution of all works, the degree of use of equipment, machines and as a result the volume of production, its cost, profit and other economic indicators.

The analysis of enterprise maintenance by workforce can be provided with the help of horizontal and vertical comparative analysis of the number of employees, as well as analysis of their movement (picture 1).

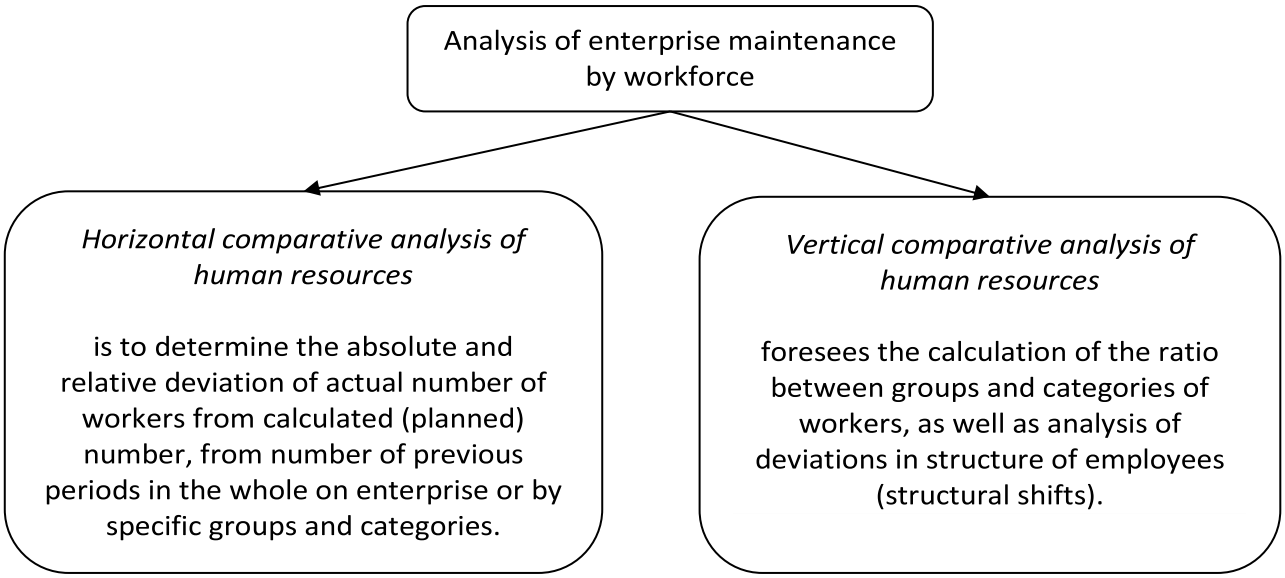

Picture 1. Types of analysis of enterprise maintenance by workforce

In order to determine the number of employed workers at the enterprise use registered and average indicators of employees' number, which differ in method of calculation and purpose of their use.

Registered number of staff employees is an indicator of the number of employees at a certain date of the reporting period (eg the first or last day of the month), including taken on this day employees and excluding those who left that day. Registered number of staff employees represent all hired workers who have signed an employment contract (contract) in written and performed a permanent, temporary or seasonal work one day or more, and also owners of the company if, in addition to the income, they receive wages at the enterprise.

An average number can be calculated as the average number of employees during the period and the average number of equivalent of full-time.

The average number of employees during the period (month, quarter, since the year beginning, year) is defined as the sum of the following indicators:

- average registered number of full-time employees;
- average number of external part-time workers;
- average number of employees under civil law contracts.

In the calculation of average registered number of staff members in registered composition of workers take into account all categories except employees who are on leave due to maternity or child care until they reach the age required by law or by collective agreement of the company. However, employed workers are registered only once (at the place of main work), regardless of the term of employment contract and working hours. This indicator is used to determine the number of employees by areas of economic activity and monitoring for changes in labor mobility. The average number of external part-time workers and workers by civil law contracts since the beginning of the year and a year in total is determined by summing the average number of these employees for all months from the beginning of year and dividing this sum by the number of months.

The average number of all employees in full-time equivalent describes a conditional number of employees who worked full day as it was necessary to perform set by enterprise scope of work (services). Methods of its determination are based on recalculation of paid working hours for all personnel (staff, part time, working under contracts), who were involved in the work in the reporting period and received appropriate remuneration into conditional number of employees, which would be enough for enterprise to perform the actual amount of work under the condition of employment of all employees during the full day, based on the established duration.

The lack of the required number of employees causes deviations in technological process, overhead expenses and the surplus – to underuse of employees, labor productivity decrease and more. General indicator of maintenance of enterprise by workforce is the ratio of growth rates of number of employees, production volumes and financial results. Considered positive the trend for the reporting period when production volumes are growing faster than the number of employees.

The staff (personal composition of employees) of enterprise for analysis is classified according to various criteria. By the nature of activities distinguish personnel, engaged in main activity, and personnel engaged in secondary activity i.e. in service and other. In turn, according to the functions performed by personnel it is divided into the following main categories: managers, executives; professionals; technical employees, workers and others. Increasing the share of workers in composition of the personnel of main activity is considered to be a precondition of labor productivity growth.

Within functional groups distinguish personnel by specialty, professions and qualifications. Analysis of professional composition is carried out by comparing the required and actual number of employees concerning profession and specialties as well as qualification with further study of certain groups or categories of workers (eg how many auxiliary workers accounts per one main or how many main workers are counting per one specialist).

For highly productive work enterprise has to be supplied by main and additional workers whose qualification meets the needs of production: increase of level of organization of production mainly determines the growth of the share of main workers in their total amount. However, if the actual average tariff grade of workers is lower than planned or average grade of works, it leads to decrease in product quality and increase in cost price of works and a decrease in profit, and if the opposite – to inefficient use of workers.

In order to analyze the composition and structure of employees of the enterprise widely used grouping by gender, age, education, work experience and so on. This grouping helps to identify the proportion of women and men; young workers or retired persons; changes in the level of education, age composition and work experience of employees.

Enterprise's maintenance by personnel is determined by the comparison of actual workers quantity according to categories and professions with planned needs. The special attention is paid to the analysis of enterprise maintenance with personnel of major professions. It is necessary to analyze qualitative personnel composition after the level of qualification.

For the evaluation of accordance of manufacturing staff qualification to complication of executable works it's necessary to compare the average tariff grades of works and workers.

If the actual average tariff grade of workers is below planned and below average tariff grade of works, it can result less qualified output. If the average workers grade is higher than the average tariff grade of works it is needed to carry out an additional payment for their usage at less qualified works.

Consequently, such comparison enables to define, whether correctly manufacturing staff is selected and placed on areas, and whether their wages are correctly paid.

Administrative and managerial personnel needs to be checked for compliance with the actual level of education of each employee to the position which he occupies, and to explore issues related to personnel selection, training and their professional development.

The qualifying level of workers in a great deal depends on their age, experience of work, education and etc. That is why in the process of analysis they study changes in workers composition by those features. Since they occur due to the movement of labor force to this issue in analysis are paying great attention.

The movement of employees of the enterprise consider in two directions: external turnover, in the set of accepted and retired employees from the company in certain period; internal turnover (transition of workers from one category to another, where changes the number of employees in each of these categories and does not change the total amount).

The registered employees, who are taken on a work and retired, do not include: external dual jobholders; working on civil and legal agreements; professionals, transferred from other companies under contracts between entities.

Information about the movement of employees during the reporting period can be provided in the form of balance: registered number of staff employees at the beginning of the period plus the number of taken on work during the reporting period minus the number of those who left during this period equal to the registered number of staff members at period end.

During the analysis of workers' movement pay attention to the external turnover of taken and dismissed workers. New employees are persons enrolled in the reporting period to the enterprise in the order about the employment issued by the owner of the enterprise. To retired include all workers dismissed from the enterprise, regardless of the reasons for dismissal, including employees who were on maternity leave.

Reasons for dismissal can be: termination of the employment agreement by the initiative of employee or administration, agreed by the parties; recruitment or joining into military service; transfer of the employee to another organization; conviction to incarceration others.

There are two main types of external turnover of dismissal: necessary and excessive. Necessary turnover is considered the dismissal for reasons of production or national necessity and for other good reasons; termination of the employment contract at the initiative of employee (change of residence, transfer of one spouse to work in another locality, abroad, illness or disability that interferes with work or living in certain areas; enrollment to educational establishment, the need to care for a sick family member, retirement, etc.).

Excessive turnover is acknowledged the total number of workers dismissed during the reporting period for absenteeism and other violations of labor discipline, mismatch to occupied position and at own will without good reason.

In addition to absolute indicators, calculate relative indicators of movement of workers describing the intensity of turnover and are determined by the following coefficients:

– a coefficient of personnel engagement turnover (C_{eng}):

$$C_{eng} = \frac{Quantity\ of\ \ personnel\ \ taken\ on\ \ work}{Average-recorded\ \ personnel\ \ quantity} \quad (1)$$

– a coefficient of personnel dismissal turnover (C_d):

–

$$C_d = \frac{Quantity\ of\ \ dismissed\ \ workers}{Average-recorded\ \ personnel\ \ quantity} \quad (2)$$

– a coefficient of personnel flowing (C_{fl}):

$$C_{fl.} = \frac{Quantity\ of\ workers\ dismissed\ by\ own\ wish\ and\ by\ labor\ discipline\ violation}{Average-recorded\ personnel\ quantity} \quad (3)$$

– a coefficient of personnel composition constancy (C_{pcc}):

$$C_{pcc} = \frac{Number\ of\ workers\ who\ have\ worked\ throughout\ the\ year}{Average-recorded\ personnel\ quantity} \quad (4)$$

– a coefficient of total turnover (C_{total})

$$C_{total} = \frac{Quantity\ of\ workers\ hired\ +\ quantity\ of\ workers\ who\ left\ the\ enterprise\ in\ the\ reporting\ period}{Average-recorded\ personnel\ quantity} \quad (5)$$

Especially carefully analyze the retirement of workers at their own wish. By the phrase "retired by own wish" may be hidden circumstances which depend on the employee (eg, changes in marital status or move to another city), as well as on the administration of the company (such as poor working conditions). Therefore there is a need for continuous and selective surveys of employees to determine the real causes of dismissal from work at own wish with further grouping of dismissed by gender, age, work experience, specialty.

Considered coefficients may be supplemented by indicators: required turnover and workers' renewal. Coefficient of required turnover is calculated as the ratio of those who left for a good reason to average registered number of staff members who left during this period. Coefficient of workers' renewal characterizes the process of restoring the number of employees who left for various reasons due to the number of enrolled and is calculated by dividing the number hired employees for a certain period by the number of employees who left during this period.

Analysis of working hours fund usage

The total amount of working time in the enterprise for the reporting period, which defined as a sum of actually worked and not worked for various reasons working time (such as annual leave, temporary disability, study leave, absenteeism from the permission of administration), is called the *fund of working time.*

Working time is measured in man-days or man-hours. Man-day is considered a day when the employee came to work and performed his duties (regardless of duration) or was on a business trip. If the employee was at work but for various reasons (mostly independent from him) did not started to work, then it is counted for him as the day long downtime. Man-date is considered to be absenteeism if the employee did not show up to work regardless of whether he has been working on this day.

The registration of working time in man-days is insufficient for analysis of spent in production work, so during working day working time is registered in man-hours. Separately take into account worked man-hours and man-hours of internal and variable breaks.

To analyze losses of working time study the following funds of working time: calendar, nominal, real and effective (table 1).

Table 1. Funds of working time in the company

Funds of working time	Essence
The calendar fund of working time	equals the lump sum of appearances and non-attendance at work during the reporting period, including weekends and holidays.
The nominal fund of working time	calendar differs from the calendar one by the total amount of non-attendance on holidays and weekends.
Real (useful) fund	equals to nominal, except of the non-attendance of workers for good reasons and losses of working time.

In order to determine these funds of time can use the balance of working time of employees or form № 3-PV (quarterly) "Report on the use of working time". To analyze the dynamics of these indicators use "Report on the use of working time" for the respective comparative periods, and to determine the level of fulfillment of the plan use the planned and reported balances of working time. The balance of working time allows to analyze the structure of the working time, determine the share of unproductive working time loses and its change.

The use of working hours for all categories of workers is analyzed by two indicators (picture 2).

Fund of working time (FWT) depends on the number of workers WN, days worked by one worker (DWW) on average for the period and average duration (WDD) of the working day (shift). This dependence is expressed by the formula:

$$FWT = WN*DWW*WDD \quad (1.6)$$

It is expedient to conduct the analysis of working hours' usage in two directions:

- exposure of working hours losses;
- exposure of unproductive use of working hours.

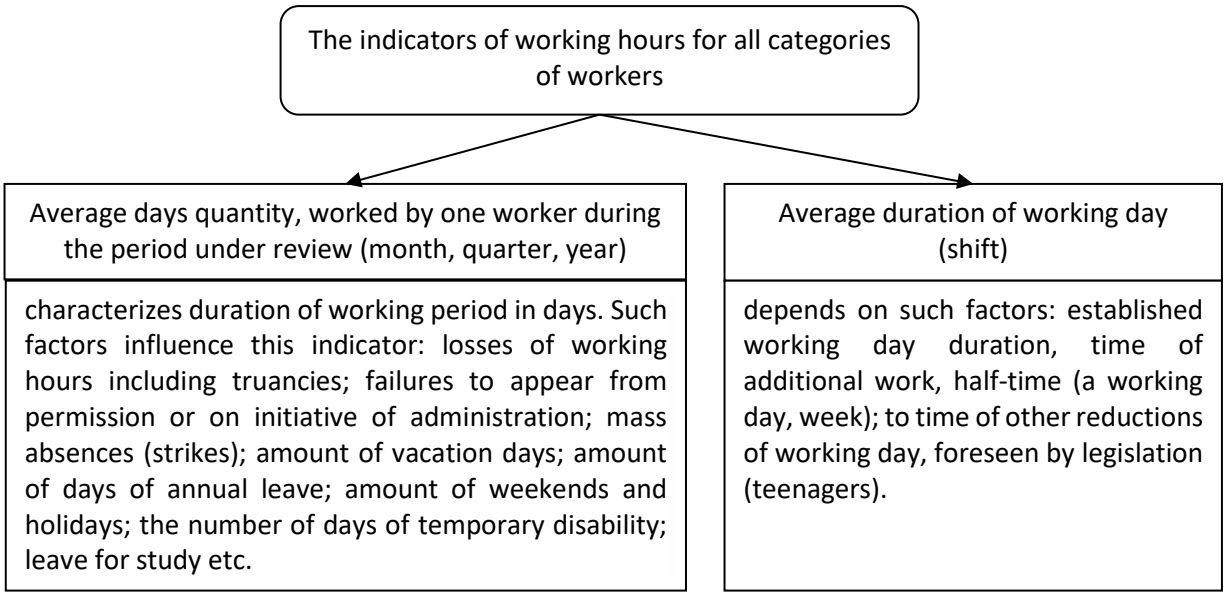

Picture 2. The indicators of working hours for all categories of workers

The presence of overtime work hours compensates the losses of working hours to a certain extent, as production output increases. But it does not influence the indicator of the hour labor productivity, because simultaneously with multiplying output, labor expenses are multiplied.

Concrete causes of losses of working time can be set by comparing planned and actual balances of working time in the reporting period.

During the analysis should pay special attention to internal and variable downtime, as they are caused by shortcomings in the organization of production and management, downtime of equipment, machinery, shortage of raw materials, low labor discipline.

It should be noted that the calculation of losses of working time does not fully reflect the real picture, because the calculation does not include loss of working time lasting 15-20 minutes (and sometimes more) the fault of workers that are not documented. So actually overestimated worked time. The size of such losses determine by the method of selective observations and interviews of workers, photos of the working day, etc.

At the enterprise are marked also hidden losses of working time associated with the production of defective products, shortage correction and violation of normal working conditions or with the need of additional labor inputs through the use of unusual materials. These losses can be determined by extra payment sheets which are discharged to workers for such work, or by the number of defective products, as well as by orders for payment with distinctive diagonal slash, by acts, messages and data on defective products.

The impact of day long, internal and variable and unproductive losses of working time on average-hourly labor productivity per worker is calculated by multiplying those losses by the planned daily (hourly) labor productivity.

However time losses of working hours not always result output decrease. These losses might be compensated by labor productivity increase.

The studies of concrete reasons of losses and unproductive working hours' outlays will enable to take necessary measures for their elimination.

The analysis of labor productivity and labor capacity

Labor productivity is a key indicator of the quality of labor resources of the company and the main factor of growth in production.

Labor productivity is measured in two ways: the number of products produced per unit of time or the amount of time spent on the unit of production.

For the analysis of labor productivity use statistical reporting data of 2-PV and report on output 1-P, reports from subdivisions of enterprise on the tasks fulfillment from labor productivity.

Analysis of labor productivity starts from the study of its level, dynamics and overall assessment of the plan (task) fulfillment, and ends with the calculation of the impact of certain factors on the scope of commodity output in the reporting period.

Reasons of labor productivity growth may include: equipment and production technology updating, organization of production improvement, labor organization improvement (training of employees, labor discipline strengthening, increase of motivation, etc.).

Labor capacity of products is an indicator characterizing expenditures of working time per unit of production or total scope of products.

In economic analysis there are two concepts of labor capacity. Relative labor capacity means total expenses of man-hours on produce (per one product, per one UAH thousand of commodity output). The technological labor capacity means expenses of normalized working time of main pieceworkers on production.

Between indicators of labor capacity and labor productivity there is the reverse relationship – when labor capacity decreases labor productivity increases, and vice versa.

The level and dynamics of hourly labor productivity suffer constant influence of intensive factors.

Intensive factors provide the reduction of labor capacity of manufacturing products and the appropriate level of fulfillment of output norms. They include: qualification, professional workers' level; technical and energy labor supply; mechanization and automation of manufacturing processes in case of introduction of progressive equipment, technology and materials; organization of working norms; use of component parts and purchased semi-finished products in the production; improve of the quality of products structure and assortment; improvement of production and management organization.

During the economic analysis of the labor capacity study its dynamics, reasons of change and impact on labor productivity.

So, when planning and organizing the production it is necessary to take into account the possibility of increase in indicators related to daylong, internal and variable, un-productive losses of working time and possible increase in labor productivity of employees and decrease in labor capacity of production of enterprise.

An analysis of expenses on wages payment

This analysis is carried out in order to determine dynamics, composition and structure of the wage fund, average wage level and the ratio between the average annual pay and labor productivity.

Wages payment outlay includes all enterprise expenses on wages payment regardless of these payments source of financing (table 2).

Analyzing a wage-fund, it is necessary to calculate actual absolute value and its relative deviation from planned. The absolute deviation is determined by comparing the actually used funds for salaries with a planned fund of the enterprise in total, of separate structural units and categories of workers. Relative deflections are calculated as a difference between actually counted wages and planned fund, corrected on the coefficient of plan fulfillment from the production of goods.

Changes in wage-fund might be caused by various factors, that's why variable and constant parts of it are distinguished. On variable part of wages-fund influence such factors as: output scope, its structure, specific labor capacity, level of average-hour wages payment.

Constant part of wages-fund depends on two factors: average-registered number of part-time workers and average earning for analyzed period. The average earning depends on the amount of the worked days in average by one worker for analyzed period, average duration of working day and average-hour earnings.

Average indicators of wages are:

- average salary of one full-time employee of the registered composition, which is determined by dividing the sum of accrued labor remuneration fund of staff members for average registered number of these employees during the corresponding period (month, quarter, six months, year);

- average wage per employee in equivalent of full employment, which is determined by dividing

the sum of accrued labor remuneration fund of employees (full-time and freelance) on their average number of equivalent of full employment for the relevant period;

- average wage per hour worked or paid, determined by dividing the sum of accrued labor remuneration fund of staff members to the number of paid or worked by these workers man-hours for the corresponding period.

In determining wages for one worked hour from labor remuneration fund are excluded charges for not worked time.

To determine the value of monthly average wages for the quarter (year) or any other period the value of received wages for the quarter (year) should be divided by the number of months in the period.

Table 2. Classification of expenses on wages payment

The expenses on wages payment	The components of expenses
Fund of basic wage	award for work performed in accordance with established norms of labor at tariff rates (salaries), piece-rates of workers and salaries of managers, professionals and technical employees, as well as salaries of employees who are not in staff of enterprise.
Fund of additional wage	additional payments to tariff rates (salaries) in the amounts required by law, for the combining professions (positions), expansion of service or increase of the amount of work; work in difficult and hazardous conditions, high professional skills, etc; bonuses and rewards that are systematic; payment for not worked time (for example, payment of downtime not attributable to the employee).
Other incentive and compensation payments	rewards and bonuses, which are one-time, compensatory and other monetary and material benefits which are not provided by acts of the current legislation.

During the analysis also study the distribution of employees by the level of their remuneration, which is the difference between levels of remuneration of certain categories of workers and forms of remuneration.

Wages payment is considered in close relationship with the efficiency of labor. With its growth are created real preconditions for increase of the level of payment. By that, money for labor costs should be used so that labor productivity growth outpaced the increase in the level of their payment. Only under such conditions are created opportunities to improve the efficiency of production.

In the process of analysis it is necessary also to set accordance between the rates of average payment and labor productivity. The indexes of average wages and yearly output are calculated as follows:

$$I_{aw} = \frac{AW_a}{AW_b} \quad (7)$$

$$I_{yo} = \frac{AYO_a}{AYO_b} \quad (8)$$

where AW – average wages (actual for analyzed period and base);

AYO – average year output (actual for analyzed period and base).

In terms of inflation it is recommended during calculation of the average wage index to take into account the consumer price index growth or inflation rate (I_{aw}'):

$$I_{aw}' = \frac{AW_a}{AW_b * I_{infl.}} \quad (9)$$

It follows also to calculate the coefficient of outstripping (lagging behind) of labor productivity growth rates:

$$C_o = \frac{I_{yo}}{I_{aw}} \quad (10)$$

If the value of this coefficient exceeds 1, the rates of labor productivity growth outstrip rates of wages growth.

Change in the ratio of labor productivity growth rate and wages growth rates may result in

relative savings (overspending) of wages fund (LRF – labor remuneration fund), which is calculated as follows:

$$S = LRF_a \frac{I_{aw} - I_{yo}}{I_{aw}} \quad (11)$$

Conclusions and prospects for further researches

Sources of information for the analysis of labor resources include: planed, accounting and reporting, out of accounting documents.

Planned information for the analysis of supply of company's needs in the labor resources and the effectiveness of their use is contained in the strategic, current and operational plans as well as in business plans.

Accounting and reporting information include primary data from accounting and reporting documents. Main forms of primary accounting documents are: the order of admission to employment or termination of employment; personal card; an order for leave; timesheet of the use of working time and payroll calculation; settlement and payment information; personal accounts and other documents, approved in prescribed order and which are characterizing the number of employees and their incomes in cash or other kind as well as sizes of benefits and compensations and so on.

The main statistical reporting forms are: form № 1-PV (monthly, quarterly) "Report on labor", form № 3-PV (quarterly) "Report on the use of working time", form № 6-PV (annual) "Report on the number of employees, their quality composition and professional studies", Form № 1-entrepreneurship "Report on key indicators of the company's activity" as well as statistical reports on certain types of companies. The main form of financial statements, which is used for the analysis of human resources, is a form of № 2 or № 2 M "Income Statement".

The out of accounting information include: the Law of Ukraine "On Labor Remuneration", instructive materials, as well as list of staff, materials on timekeeping and pictures of working time.

The analysis of enterprise's supply of workforce foresees horizontal and vertical comparative analysis of the number of employees in general and by groups, categories and specialties; the study of personnel movement; identification of reserves of labor resources usage. To determine the number of employed workers on the enterprise and evaluate their mobility apply indicators of registered and average registered their quantity. The general indicator of enterprise supply by labor resources is the ratio of the rate of growth of the number of employees, scopes of production and financial results. The positive is a tendency when for the analyzed period scopes of production are growing faster than the number of employees.

Analysis of working time usage provides an overall assessment of working time fund, determining completeness of working time usage by general indicators, defining causes of daylong and inter-variable losses and ways to eliminate them. Completeness of the usage is analyzed by the number of days and hours, worked by the employee during the corresponding period, as well as by the degree of the of working time fund usage. To determine the causes of changes in working time fund use methods of factor analysis.

Analysis of labor productivity starts with the study of the level and dynamics of its indicators, reasons of their change. The most objective assessment of the efficiency of labor resources usage can be received on the basis of average per hour worker output. All the rest (per day, month and year) indicators are integral: they take into account the level of labor productivity per hour and working time usage. The value of the average per year production output by one worker depends on the average number of days worked by worker for a year, average working day duration and average per hour production output by one worker. During the analysis determine also the impact of labor productivity level on the change of the scope of production output.

The final stage in labor resources research is to analyze wage as one of the most important factors of stimulating labor productivity growth, the volume of manufactured products and its quality improvement. The analysis involves determining the dynamics, composition and structure of payroll fund, average level of wages and ratio between the average annual pay and labor productivity. At the same time, labor remuneration costs should be used so that labor productivity growth rate is higher than the increase in the level of its payment. Only under such conditions opportunities to improve the efficiency of production output will be created.

REFERENCES

1. About wages payment:The Law of Ukraine from 24.03.1995p. № 108/95-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Nykyforenko, V. G. (2013). Human resources. Odesa: Atlant.
3. Kuzmin, O. Ye. (2011). Human resources: educ. and method. Lviv: Published by Lviv Politechnic.
4. Nyzhnyk, V. M. (2011). Mechanism of motivation for highly productive work of human resources in companies. Khmelnytskyj: KhNU.
5. Tarlopov, I. (2020). Analysis of effictiveness of labor resources utilization in industrial enterprises of Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, 9, 33–37.
6. Davydyuk, T. V. (2013). Human resources, labor potential, labor force, human capital: interrelationship of categories. *Journal of Zhytomyr State Technology University*, 1(47), 30-35.
7. Cherep, A. V., & Shytikova, L. V. (2013). Methodical approaches to the use of human resources in accordance with the potential capabilities of the enterprise. *Business-Inform*, 10, 253-257.
8. Shahno, A. Yu. (2014). The main directions of increasing the efficiency of labor of the company's human resources. *Economic Analysis*, 15(3), 237-245.

Тетяна Гринів, кандидат економічних наук, доцент, кафедра обліку та аналізу, Національний університет «Львівська політехніка», Україна
Зоряна Скибінська, кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра обліку та аналізу, Національного університету «Львівська політехніка», Україна

АНАЛІЗ ЗАЛУЧЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація
Вступ. У конкурентному середовищі підприємство прагне зміцнити своє економічне становище через досягнення переваг над конкурентами, знижуючи витрати виробництва чи пропонуючи кращий за якістю товар. Однією з важливих передумов конкурентоспроможності підприємства є наявність висококваліфікованих трудових ресурсів та їх раціональне використання.
Мета. Дослідити шляхи оцінки рівня забезпечення підприємства трудовими ресурсами, здійснити пошук резервів підвищення ефективності використання трудових ресурсів та визначити їхній вплив на результати господарської діяльності підприємства.
Метод (методологія). У статті описано застосування методів економічного аналізу, горизонтального та вертикального аналізу балансу, індексного методу, методу порівняння для оцінювання ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві.
Результати. У статті здійснено розподіл аналізу трудових ресурсів підприємства на елементи, а саме: аналіз забезпечення підприємства трудовими ресурсами, аналіз використання робочого часу, аналіз продуктивності праці та аналіз оплати праці. По кожному з виокремлених елементів запропоновано показники аналізу, порівняння та оцінювання ефективності залучення та використання трудових ресурсів на підприємстві.

Ключові слова: трудові ресурси; фонд робочого часу; оплата праці; персонал; рух робочої сили; продуктивність праці; трудомісткість.

Як цитувати: Гринів Т., Скибінська З. Аналіз залучення та ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. 183-192. DOI: 10.35774/econa2022.03.183

DOI: 10.35774/econa2022.03.193

JEL classification: M40, M41, E22
UDC: 657.411.8

Ігор ЦЮЦЯК
старший викладач,
кафедра управління та адміністрування,
Університет Короля Данила, Україна
E-mail: ihor.tsiutsiak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3751-1325

Андрій ЦЮЦЯК
старший викладач,
кафедра управління та адміністрування,
Університет Короля Данила, Україна
E-mail: andriy.tsyutsyak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9458-1341

ВИКОРИСТАННЯ ПРИБУТКУ: ПОРЯДОК ОБЛІКОВОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ

Анотація

Вступ. У статті проаналізовано норми чинних нормативно-правових актів стосовно використання прибутку та оподаткування операцій, зумовлених нарахуванням дивідендів. Висвітлено економічну сутність нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) та порядок його обчислення. Охарактеризовано напрями використання прибутку. Визначено зовнішні та внутрішні чинники, що мають вплив на розподіл чистого прибутку. Наведено напрями розподілу прибутку, що впливають на підвищення фінансової стійкості емітента корпоративних прав. Висвітлено напрями розподілу прибутку, що впливають на вилучення ресурсів з господарського обороту емітента корпоративних прав. Окреслено порядок облікового відображення операцій, зумовлених формуванням прибутку та його використанням. Розкрито економічну сутність дивідендів та їх вплив на фінансовий стан як емітентів корпоративних прав, так і засновників. Висвітлено порядок обчислення дивідендного авансового внеску з податку на прибуток в частині оподаткування дивідендів, виплачених іноземним інвесторам. Охарактеризовано порядок оподаткування доходів із джерела походження в Україні для фізичних осіб-нерезидентів. Запропоновано удосконалення аналітичного обліку використання прибутку. Акцентовано увагу на тому, що задля посилення контролю за цільовим використанням прибутку, у Звіті про власний капітал доцільно відображати розподіл прибутку за такими напрямами: 1) на реінвестування; 2) на споживання.

Мета. Висвітлення порядку облікового відображення використання прибутку та формування пропозицій з удосконалення обліку досліджуваного об'єкта.

Метод (методологія). Загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція та дедукція), емпіричні теоретичні (формалізація, гіпотетичний) та емпіричні методичні прийоми досліджень (розрахунково-аналітичні, впровадження результатів у практичну діяльність, звітного відображення господарської діяльності).

Результати. З метою достовірного облікового-звітного відображення операцій, зумовлених використанням прибутку запропоновано такі операції відображати в розрізі наступних аналітичних рахунків: 4431 «Прибуток, використаний на реінвестування господарської діяльності» та 4432 «Прибуток, використаний на виплату дивідендів». У Звіті про власний капітал доцільно розподіл прибутку відображати за такими напрямами: на реінвестування; на споживання. Наведенні пропозиції спрямовані на підвищення інформативності обліково-звітних даних емітента корпоративних прав.

Ключові слова: прибуток; збиток; статутний капітал; засновники; вклади; дивіденди.

© Ігор Цюцяк, Андрій Цюцяк, 2022

Отримано: 07.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Цюцяк І., Цюцяк А. Використання прибутку: порядок облікового відображення та оподаткування операцій. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 193-198. DOI: 10.35774/econa2022.03.193

Вступ

Належне функціонування підприємницьких структур в значній мірі залежатиме від ефективної реалізації бізнес-проєктів, які можуть бути впроваджені за достатності фінансових ресурсів (власних чи залучених). Прибуток, отриманий внаслідок здійснення ефективної діяльності підприємства, є важливою складовою фінансових ресурсів та власним джерелом фінансування діяльності емітента корпоративних прав. Нерозподілений прибуток, відображений у фінансовій звітності, формується внаслідок накопичення частини прибутку, залишеного у розпорядженні емітента корпоративних прав, після використання такого прибутку в звітному періоді. Використання прибутку здійснюється на виплату дивідендів, збільшення розміру резервного та інших складових власного капіталу.

Задля отримання оптимального розміру прибутку слід впроваджувати інструменти, направлені на підвищення результативності діяльності підприємницької структури. Основою для реалізації зазначеного виступає якісно підготовлена обліково-звітна інформація. Саме тому, висвітлення порядку облікового відображення використання прибутку є актуальним як у науковому, так і практичному рівнях.

Суттєвий внесок у дослідження порядку обліку нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) здійснили такі вітчизняні вчені як, О. М. Брадул, Ф. Ф. Бутинець, С. Ф. Голов, В. І. Кузь, В. І. Куцик, Д. Кучерак, М. С. Пушкар, В. В. Сопко, Н. М. Ткаченко, О. В. Харламова, П. Я. Хомин та інші.

Разом з тим, питання, зумовлені обліковим відображенням використання прибутку, зокрема нарахування та оподаткування дивідендів як резидентам, так і нерезидентам залишаються дискусійними, а тому вимагають додаткових досліджень.

Мета та завдання статті

Основною метою статті є висвітлення облікового відображення операцій, зумовлених використанням прибутку та формування пропозицій з удосконалення аналітичного обліку зазначених операцій, що надасть змогу відображати в обліково-звітній системі достовірну інформацію стосовно фінансового стану підприємницьких структур.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із основних показників, що характеризує ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є нерозподілений прибуток (непокритий збиток). «…В перекладі із латинської термін «ефект» effektus означає виконання, дія, вплив, результат. Отже, «ефект» означає результат, як наслідок, якісної зміни стану досліджуваного об'єкта під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників» [7, с. 361]. Чистий фінансовий результат (прибуток, збиток) визначається шляхом вирахування із доходів суми визнаних витрат, понесених для отримання таких доходів. Відповідно до чинних нормативно-правових актів, прибуток підприємницьких структур утворюється з «…надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці. Чистий прибуток, одержаний після зазначених розрахунків та сплати дивідендів, залишається у повному розпорядженні товариства, яке відповідно до установчих документів визначає напрями його використання» [2]. Із зазначеного випливає, що на законодавчому рівні чітко не регламентовано напрями використання прибутку, а тому власники суб'єктів господарювання самостійно встановлюють такі напрями.

Чистий прибуток, отриманий у результаті здійснення емітентом корпоративних прав ефективної діяльності, розподіляється на підставі рішення зборів засновників (учасників) в кінці звітного року. Упродовж року прибуток може використовуватися на визначені потреби суб'єкта господарювання. Порядок розподілу чистого прибутку визначається установчими документами емітента корпоративних прав. Таким чином, на етапі заснування емітента корпоративних прав його засновники можуть обумовити порядок розподілу чистого фінансового результату. Разом з тим, напрями розподілу прибутку можна змінити шляхом внесення відповідних змін до установчих документів. В установчих документах можна передбачити, що розподіл чистого прибутку здійснюється на підставі рішення зборів засновників. При цьому, алгоритм розподілу

чистого прибутку зазначатиметься у протоколі зборів засновників. На розподіл чистого прибутку впливають зовнішні та внутрішні чинники (рис. 1).

Рис. 1. Фактори та напрями, що впливають на розподіл прибутку

Таким чином, сума отриманого прибутку може бути спрямована на: 1) реінвестування у господарську діяльність підприємства, шляхом направлення прибутку на збільшення складових власного капіталу чи на фінансування бізнес-проєктів підприємства; 2) виплату засновникам дивідендів.

В бухгалтерському обліку для узагальнення інформації про операції, зумовлені формуванням прибутку (визнанням збитку) та його використанням призначено активно-пасивний балансовий рахунок 44 «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)». За кредитом даного рахунку відображається збільшення прибутку від усіх видів діяльності (операційної, фінансової та інвестиційної), а за дебетом – визнання збитків та використання прибутку у звітному періоді. Водночас, «…на субрахунку 443 «Прибуток, використаний у звітному періоді» відображаються розподіл прибутку між власниками (нарахування дивідендів), відрахування в резервний капітал та інше використання прибутку в поточному періоді [5]. За дебетом даного субрахунка відображаються суми прибутку, використані впродовж звітного року, а за кредитом – списання у кінці року використаного прибутку на зменшення величини нерозподіленого прибутку чи збільшення суми непокритого збитку.

Вбачаємо за доцільне, задля підвищення аналітичності облікової інформації, в Робочому плані рахунків підприємницьких структур передбачити відкриття до субрахунку 443 «Прибуток, використаний у звітному періоді» наступних аналітичних рахунків: 4431 «Прибуток, використаний на реінвестування

господарської діяльності» та 4432 «Прибуток, використаний на виплату дивідендів».

На законодавчому рівні визначено, що розмір статутного капіталу може бути збільшено «…без додаткових вкладів за рахунок нерозподіленого прибутку товариства. У разі збільшення статутного капіталу без залучення додаткових вкладів склад учасників товариства та співвідношення розмірів їхніх часток у статутному капіталі не змінюються» [4]. Зазначена процедура відбувається шляхом проведення загальних зборів учасників товариства та ухвалення рішення, яке має бути оформлене протоколом.

Доктор економічних наук, професор О. М. Брадул зазначає, що «…з фінансово-економічного погляду дивіденди є формою індивідуального привласнення прибутку (визначеної його частини), яка характеризується двостороннім взаємозв'язком відносин власності і розподілу, тобто регламентація процесу нарахування й виплати дивідендів створює економічний важіль паралельного впливу і на відносини власності, і на відносини розподілу» [1, с. 365]. Дивіденди, нараховані та виплачені засновникам впливають, з одного боку, на вилучення ресурсів з господарського обороту емітента корпоративних прав, а з іншого – на підвищення добробуту засновників. Якщо ж за рішенням засновників дивіденди, спрямовуються на реінвестування, то така операція впливатиме на підвищення фінансової стійкості емітента корпоративних прав.

У відповідності до вимог Податкового кодексу України дивіденди визначено як «…платіж, що здійснюється юридичною особою, в тому числі емітентом корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів чи інших цінних паперів, на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів та інших цінних паперів, що засвідчують право власності інвестора на частку (пай) у майні (активах) емітента, у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку» [6]. Дивіденди можуть нараховуватися та виплачуватися як юридичним, так і фізичним особам, що можуть бути резидентами та нерезидентами України.

Так, Законом України «Про режим іноземного інвестування» визначено, що «…іноземним інвесторам після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їх прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах внаслідок здійснення іноземних інвестицій» [3]. Разом з тим, необхідно врахувати, що під час дії воєнного стану заборонено купувати і перераховувати іноземну валюту на рахунки нерезидентів для виплати дивідендів в іноземній валюті. При цьому, є два шляхи виходу із ситуації, що склалася. За першим, дивіденди виплачуються нерезидентам в іноземній валюті після закінчення воєнного стану, а за другим – дивіденди нерезидентові виплачуються у національній валюті. Однак, для отримання дивідендів у національній валюті нерезидент зобов'язаний відкрити гривневий рахунок у банку України.

У відповідності до вимог Податкового кодексу України, у випадку прийняття рішення щодо виплати дивідендів, іноземному інвестору, платник податку на прибуток-емітент корпоративних прав, зобов'язаний сплатити дивідендний авансовий внесок з податку на прибуток за ставкою 18 %. Такий внесок розраховується із суми перевищення дивідендів, які підлягають виплаті, над значенням об'єкта оподаткування за відповідний податковий (звітний) рік, за результатами якого виплачуються дивіденди. У випадку наявності непогашеного грошового зобов'язання авансовий внесок розраховується зі всієї суми дивідендів, які підлягають виплаті. Сума дивідендів, що підлягає виплаті, не зменшується на суму авансового внеску.

При виплаті юридичній особі-нерезиденту дивідендів, слід утримати з їх суми податок на доходи нерезидентів. Нараховуючи такий податок необхідно врахувати наступні моменти:

- податок утримується за рахунок доходу нерезидента;
- податок необхідно перерахувати до бюджету під час виплати доходу нерезиденту;
- виплачуючи дивіденди в іноземній валюті необхідно суму податку визначити за

офіційним курсом НБУ на дату виплати дивідендів;

- податок утримують за ставкою 15 %, якщо інше не передбачене положеннями міжнародних договорів.

Фізичні особи-нерезиденти, які отримують доходи із джерела їх походження в Україні, є платниками податку на доходи фізичних осіб та військового збору. Ставка податку на доходи фізичних осіб при оподаткуванні дивідендів, нарахованих нерезидентам становить 9 % бази оподаткування.

Порядок прийняття керівництвом емітента корпоративних прав рішення про виплату сум дивідендів засновникам-резидентам ідентичний до виплати дивідендів нерезидентам. Однак, оподаткування сум нарахованих дивідендів має певні особливості. Так, застосування ставки податку на доходи фізичних осіб залежатиме від того, на якій системі оподаткування перебуває емітент корпоративних прав, зокрема:

- ставка 5 відсотків застосовується до дивідендів за акціями та корпоративними правами, нарахованих резидентами за умови, що вони є платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах, які виплачуються інститутами спільного інвестування);
- ставка 9 відсотків застосовується до дивідендів, нарахованих юридичним особами, що не є платниками податку на прибуток.

Дивіденди, нараховані на користь фізичних осіб за акціями або іншими корпоративними правами, що мають статус привілейованих, або інший статус, що передбачає виплату фіксованого розміру дивідендів чи суми, що перевищує суму виплат, розраховану на будь-яку іншу акцію (корпоративне право), емітовану таким платником податку прирівнюється в цілях оподаткування до виплати заробітної плати з відповідним оподаткуванням та включенням суми виплат до складу витрат платника податків, тобто за ставкою 18 %.

Стосовно військового збору, то дивіденди, що нараховані на користь фізичних осіб як резидентів, так і нерезидентів включаються до загального місячного оподатковуваного доходу платника податку та оподатковуються за ставкою 1,5 %.

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами проведеного дослідження можна сформувати наступні висновки та пропозиції:

1. Вважаємо, що в системі рахунків бухгалтерського обліку використання прибутку необхідно відображати в розрізі наступних аналітичних рахунків: 4431 «Прибуток, використаний на реінвестування господарської діяльності» та 4432 «Прибуток, використаний на виплату дивідендів».

2. Вбачаємо за доцільне у Звіті про власний капітал, задля посилення контролю за цільовим використанням прибутку, відображати розподіл прибутку за такими напрямами: по-перше, на реінвестування (спрямування прибутку на збільшення розміру складових власного капіталу; спрямування виплат, нарахованих засновникам на збільшення статутного капіталу емітента корпоративних прав та використання частини прибутку на розвиток товариства); по-друге, на споживання (виплата дивідендних платежів). Зазначене забезпечить підвищення інформативності обліково-звітних даних, використовуваних для управління власним капіталом емітента корпоративних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брадул О. М., Шепелюк В. А. Порядок ведення обліку та оподаткування дивідендів. *Інфраструктура ринку,* 2018. Випуск 18. С. 365-370.
2. Закон України «Про господарські товариства»: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text
3. Закон України «Про режим іноземного інвестування»: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text.
4. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text.

5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 р. зі змінами і доповненнями: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI зі змінами і доповненнями: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17.

7. Ткаченко Н. М., Борович О. В, Цюцяк І. Л., Цюцяк А. Л. Фінансовий облік 2: навчальний посібник. К.: Алерта, 2014. 456 с.

REFERENCES

1. Bradul, O. M., and Shepelyuk, V. A. (2018). Poryadok vedennya obliku ta opodatkuvannya dyvidendiv. *Infrastruktura rynku*, 18, 365-370.

2. *Pro gospodars`ki tovary`stva*. (1991). Zakon Ukrayiny` vid 19.09.1991 r. # 1576-XII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text.

3. *Pro rezhy`m inozemnogo investuvannya*. (1996). Zakon Ukrayiny` vid 19.03.1996 r. # 93/96-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. *Pro tovary`stva z obmezhenoyu ta dodatkovoyu vidpovidal`nistyu*. (2018). Zakon Ukrayiny` vid 06.02.2018 r. # 2275-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text.

5. *Instrukciya pro zastosuvannya Planu raxunkiv buhgalters`kogo obliku akty`viv, kapitalu, zobov'yazan` i gospodars`ky`h operacij pidpry`yemstv i organizacij*. (1999). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny` vid 30.11.99 r. # 291 r. zi zminamy` i dopovnennyamy`. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text.

6. *Podatkovy`j kodeks Ukrayiny`*. (2010). Zakon Ukrayiny` vid 02.12.2010 # 2755-VI zi zminamy` i dopovnennyamy`. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17.

7. Tkachenko, N. M., Borovy`ch, O. V., and Cyucyak, I. L., Cyucyak, A. L. (2014). *Finansovy`j oblik 2.* Kyiv: Alerta.

Ihor Tsiutsiak, Lecturer, Department of Management and Administration, King Danylo University, Ukraine
Andriy Tsiutsiak, Lecturer, Department of Management and Administration, King Danylo University, Ukraine

USE OF PROFIT: PROCEDURE FOR ACCOUNTING DISPLAY AND TAXATION OF OPERATIONS

Abstract
Introduction. The article analyzes the norms of current regulatory legal acts regarding the use of profit and taxation of operations caused by the accrual of dividends. The economic essence of retained earnings (uncovered loss) and the procedure for its calculation are highlighted. The directions of profit use are characterized. External and internal factors influencing the distribution of net profit are determined. The areas of profit distribution that affect the financial stability of the issuer of corporate rights are indicated. The areas of profit distribution affecting the extraction of resources from the economic turnover of the issuer of corporate rights are highlighted. The procedure for accounting display of transactions caused by the formation of profit and its use is outlined. The economic essence of dividends and their impact on the financial condition of both issuers of corporate rights and founders is revealed. The procedure for calculating the dividend advance payment from income tax in the part of taxation of dividends paid to foreign investors is highlighted. The procedure for taxation of income from the source in Ukraine for non-resident individuals is described. It is proposed to improve the analytical accounting of the use of profit. Attention is focused on the fact that in order to strengthen control over the targeted use of profit, it is advisable to display the distribution of profit in the following directions in the Equity Report: 1) for reinvestment; 2) for consumption.
Goal. Elucidation of the procedure for the accounting display of the use of profit and the formation of proposals for improving the accounting of the object under study.
Method (methodology). General scientific methods (analysis, synthesis, induction and deduction), empirical theoretical (formalization, hypothetical) and empirical methodical methods of research (calculation-analytical, implementation of results in practical activities, reporting display of economic activity).
The results. For the purpose of reliable accounting and reporting display of operations caused by the use of profit, it is proposed to display such operations in the section of the following analytical accounts: 4431 "Profit used for reinvestment of economic activity" and 4432 "Profit used for the payment of dividends". In the Report on equity, it is advisable to display the distribution of profit in the following directions: for reinvestment; for consumption. These proposals are aimed at increasing the informativeness of the accounting and reporting data of the issuer of corporate rights.

Keywords: profit; loss; share capital; founders; deposits; dividends.

Cite as: Tsiutsiak, I., & Tsiutsiak, A. (2022). Use of profit: procedure for accounting display and taxation of operations. *Economic analysis,* 32 (3), 193-198. DOI: 10.35774/econa2022.03.193

МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

DOI: 10.35774/econa2022.03.199 **JEL classification: C31, C51, E27, F50, Q17**
UDC: 339.9.012

Роман БАТЮК
аспірант кафедри менеджменту,
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій, Україна
E-mail: batyk1998@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0436-2418

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. Особливості функціонування зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в сучасних умовах економіки, що трансформується, виявляються в різних формах власності та розвитку ринкових відносин в українській економіці, що супроводжуються посиленням конкуренції, складними умовами господарської діяльності, зменшенням передбачуваності результатів, збільшенням тяжкості економічних наслідків, викликаних управлінськими помилками.

Незважаючи на те, що в даний час питання стратегічного управління аграрних підприємств піддаються широкому обговоренню, опрацювання питань стратегічного управління зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на недостатньому для їхнього використання рівні, а часто просто інтуїтивно. У зв'язку з чим виникає потреба у розвитку теорії та методології формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, спрямованої як на вирішення наукових проблем стратегічного управління, так і на розробку конкретних пропозицій щодо їх реалізації.

Мета – дослідження, розробка та обґрунтування комплексу заходів теоретичного та практичного характеру щодо формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, як комплексу взаємопов'язаних елементів управління та зв'язків, що забезпечують вирішення проблем, які існують перед підприємствами на зовнішніх ринках.

Метод (методологія). При проведенні дослідження, зважаючи на мету та поставлені завдання, застосовувались загальнонаукові та специфічні методи дослідження. Серед них: метод наукової абстракції – при систематизації теоретичних основ стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств; метод системно-структурного аналізу – при розробці та побудові системи організаційно-економічного механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю на рівні підприємств; дедукції, логічного узагальнення, компаративний та системно-структурний аналіз, групування – при виокремленні наявних проблем стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств.

Результати. У статті обґрунтовано актуальність розробки організаційно-економічного механізму стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств в умовах високого рівня конкуренції на міжнародних ринках. Наголошується на необхідності перегляду традиційних підходів до управління з побудовою інноваційних механізмів систем управління. Доведено, що організаційно-економічний механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю є конкурентною перевагою підприємства. Розроблено модель організаційно-економічного механізму стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю на рівні аграрного підприємства. Виявлено, що найбільш ефективним є підхід до процесу формування стратегії в організаційно-економічному механізмі, що ґрунтується на концепції BSCol з адаптацією до діяльності підприємств, який названий як комплексний. Розроблено трансформовану стратегічну карту збалансованої системи показників та індикаторів зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: стратегія управління; аграрні підприємства; зовнішньоекономічна діяльність; організаційно-економічний механізм; трансформована модель; системи показників та індикаторів.

© Роман Батюк, 2022

Отримано: 28.07.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Батюк Р. Особливості стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 199-207. DOI: 10.35774/econa2022.03.199

Вступ

Особливості функціонування зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в сучасних умовах економіки, що трансформується, виявляються в різних формах власності та розвитку ринкових відносин в українській економіці, що супроводжуються посиленням конкуренції, складними умовами господарської діяльності, зменшенням передбачуваності результатів, збільшенням тяжкості економічних наслідків, викликаних управлінськими помилками.

Слід зазначити, що управління – це та сфера, в якій відбуваються трансформація та реалізація економічних законів розвитку суспільства, визначаються форми організаційно-економічних відносин, пропорції розвитку галузей народного господарства, регіональні аспекти діяльності підприємств та організацій. Якщо будуть порушені принципи управління, економічні закони та закономірності функціонування ринку, то на державному рівні виникне серйозна деформація економіки, соціальні потрясіння [1-7].

Недостатні управлінські знання лише на рівні управління конкретним підприємством, слабке розуміння сутності ринку України і конкуренції можуть призвести до втрати значної частини прибутку, або навіть до повної загибелі підприємства. Один із напрямків, який сприяє підприємствам АПК успішно функціонувати в ринкових умовах, — це використання інструментів стратегічного управління.

Від системи управління зовнішньоекономічною діяльністю (далі ЗЕД) залежить характер та форми роботи підприємства на ринку. У зв'язку з цим нині існує гостра необхідність для багатьох підприємств у повній розбудові підходів до управління, які мають ґрунтуватися на стратегічному підході та синергізмі управління, а сутність підходу полягає у посиленні системних чи синергетичних ефектів.

Як зазначають О. В. Баула та А. В. Сачук, стратегія зовнішньоекономічної діяльності підприємства являє собою план розвитку підприємства при його виході на зовнішній ринок, пов'язаний із завоюванням бажаної частки ринку, розширенням та підтриманням наявних позицій, що включає комплекс управлінських рішень, які звужують всю множину можливих зовнішньоекономічних дій підприємства до сукупності найбільш ефективних [1]. В свою чергу, стратегічне управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства можна визначити як сукупність процесів, що спрямовані на розробку та реалізацію стратегії зовнішньоекономічної діяльності у складі загальної стратегії підприємства з урахуванням існуючих можливостей та змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі [2]. При цьому, А. А. Мазаракі зазначає, що стратегічне управління ЗЕД передбачає поєднання функціонального, системного, ситуаційного та процесного підходів [3].

А. М. Домаскіна та А. І. Станішевська стверджують, що розробка стратегії підприємства як суб'єкта ЗЕД — складний і творчий процес, який не можна втиснути в рамки готових шаблонів, наборів, рекомендацій. Проте окремі методичні аспекти залишаються аксіомою, яка потребує постійного перегляду та адаптації до вимог зовнішнього середовища. Вектором розвитку підприємства є зовнішньоекономічна стратегія, яка розглядається як найважливіший інструмент підвищення фінансової ефективності діяльності підприємства та однією зі складових його стійкого розвитку. Лише зважені рішення на основі ефективного методичного інструментарію щодо розробки стратегії дозволять підприємству домогтися лідерства не лише на внутрішньому, але і на зовнішньому ринках [4].

Проте, в процесі стратегічного управління виникає зворотній зв'язок, який може передбачати часткові зміни місії та цілей ЗЕД. При виході підприємства на зовнішній ринок стратегія ЗЕД належить до стратегій інтернаціоналізації, яка є освоєнням нових, закордонних ринків, використовуючи не тільки розширення експорту товарів, але й експорту капіталів [5].

Враховуючи всю розмаїтість визначень, можна зробити висновок, що стратегічне управління зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД) підприємства в умовах конкурентного середовища − це комплексний безперервний процес управління, мета якого полягає у формуванні і практичній реалізації стратегій,

що дозволяють підприємству ефективно конкурувати на міжнародному ринку в умовах динамічного розвитку економіки[6].

Базуючись на розумінні сутності стратегічного управління в науковій літературі та особливостях зовнішньоекономічної діяльності як виду господарської діяльності підприємства, можна узагальнити, що стратегічне управління впровадженням зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві потребує поєднання функціонального, системного, ситуаційного та процесного підходів; стратегія здійснення ЗЕД підпорядковується загальній стратегій підприємства; впровадження ЗЕД на підприємстві сприяє його економічному зростанню за рахунок як внутрішніх (оптимізація товарного обігу; ефективний маркетинг; зниження собівартості тощо), так і зовнішніх чинників (співпраця з державними структурами; використання можливостей глобалізації тощо), підтримує ефективний розвиток підприємства (технічний, організаційний тощо) [7].

Незважаючи на те, що в даний час питання стратегічного управління аграрних підприємств піддаються широкій розробці, опрацювання питань стратегічного управління зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на недостатньому для їхнього використання рівні, а часто просто інтуїтивно. У зв'язку з чим виникає потреба у розвитку теорії та методології формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, спрямованої як на вирішення наукових проблем стратегічного управління, так і на розробку конкретних пропозицій щодо їх реалізації.

Мета статті

Мета статті – дослідження й розробка та обґрунтування комплексу заходів теоретичного та практичного характеру щодо формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств як комплексу взаємопов'язаних елементів управління та зв'язків, що забезпечують вирішення проблем, які стоять перед підприємствами на зовнішніх ринках. Завданням є удосконалення організаційно-економічного механізму стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств та комплексу збалансованої системи показників та індикаторів, що є специфічною багатокомпонентною системою та складається з взаємопов'язаних програмно-цільових блоків і містять конкретні заходи організаційного, економічного, технічного та технологічного характеру, реалізація яких дозволить результативно здійснити управлінські рішення в даній сфері діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Від особливостей управління зовнішньоекономічною діяльністю (далі ЗЕД) залежить характер та форми роботи підприємства на ринку. У зв'язку з цим, нині існує гостра необхідність для багатьох підприємств у повній перебудові підходів до управління, які повинні ґрунтуватися на стратегічному підході та синергізмі управління, а сутність підходу полягає у посиленні системних чи синергетичних ефектів.

Для покращення ефективності зовнішньоекономічної діяльності дуже важливо, щоб вся система управління працювала як єдиний механізм. Саме тому необхідний перегляд традиційних підходів до управління побудовою інноваційних механізмів систем управління, які будуть здатні підтримувати та розвивати конкурентні позиції на міжнародних ринках Для досягнення цієї мети доцільна розробка, побудова та ефективне функціонування організаційно-економічного механізму управління ЗЕД на рівні підприємств, як одного з конкурентних переваг в умовах міжнародної конкуренції.

Синергетична концепція управління заснована на тому, що організаційно-економічний механізм стратегічного управління ЗЕД є елементом управління в цілому. Якщо на підприємстві не сформована сучасна система стратегічного управління, яка дозволяє активно і результативно проводити операції з контрагентами, воно стикається з цілим рядом проблем у процесі діяльності на зовнішньому ринку. Вивчення понятєвої бази теорії систем дозволило визначити систему стратегічного управління ЗЕД підприємства як комплекс взаємопов'язаних елементів управління та зв'язків, що забезпечують вирішення проблем, які стоять перед підприємством на зовнішніх ринках.

На нашу думку, під організаційно – економічним механізмом стратегічного управління ЗЕД необхідно розуміти процес забезпечення взаємної діяльності підрозділів, ефективного планування та оптимального розподілу ресурсів відповідно до критерію очікуваної ефективності (результативності) для реалізації стратегії на ринках.

Організаційно-економічний механізм є системою методів, способів та прийомів формування та регулювання відносин підприємств з макро- та мікросередовищем, заснований на принципах інтегрованості та синергізму.

На наш погляд, організаційно-економічний механізм стратегічного управління ЗЕД – це спосіб синергетичного функціонування системи управління. Виходячи з цього, нами розроблено модель організаційно-економічного механізму стратегічного управління ЗЕД лише на рівні підприємства (рис. 1).

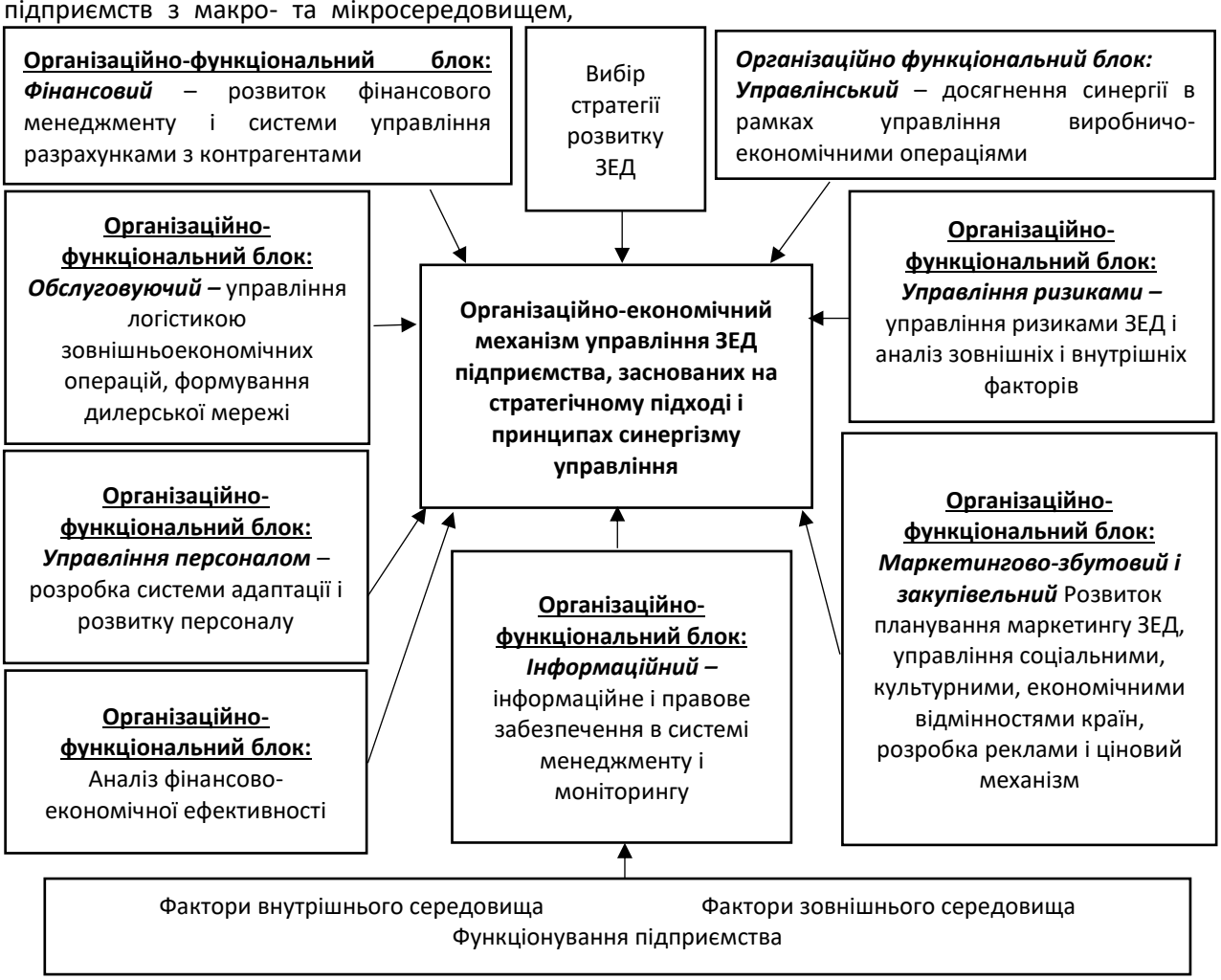

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств

Кожен з блоків запропонованого механізму сприяє покращенню позицій аграрних підприємств на зовнішніх ринках, реалізації мети, більшої адаптації до умов зовнішнього середовища, ефективного використання конкурентних переваг та одержання максимального прибутку.

Організаційно-економічний механізм стратегічного управління ЗЕД включає 9 блоків, взаємозв'язок яких забезпечує здійснення ЗЕД, дозволяє підвищити її ефективність, є синергетичним функціонуванням системи управління ЗЕД.

Комплекс збалансованої системи показників та індикаторів (далі СПІ) – BSC – модель Нортона-Каплана є універсальним інструментом, що дозволяє по-новому побудувати систему управління

зовнішньоекономічною діяльністю, сформована в 1990 Balanced ScoreCard, "мережа" взаємопов'язаних показників, що пояснюють стратегію поруч причинно-наслідкових зв'язків. Модель BSC є балансом та зв'язком між фінансовими та нефінансовими індикаторами, матеріальними та нематеріальними показниками, внутрішніми та зовнішніми аспектами зовнішньоекономічної діяльності, рушійними силами та результатами діяльність на зовнішньому ринку [8].

Стандартна модель BSC має набір певних показників, які характеризують 4 найважливіші аспекти діяльності підприємства на зовнішньому ринку – споживчий, господарський, інноваційний (навчання та розвитку) та фінансовий [9]. Але здійснення ЗЕД вимагає від підприємства ще й взаємодії з контрагентами – посередниками, взаємодія з якими може сприяти посиленню конкурентної позиції на споживчому ринку та забезпечити постійне оновлення асортименту товарів. Таким чином, ми вважаємо за доцільне для підприємств, що виходять на зовнішній ринок, виділити в окремий розділ СПІ перспективу взаємин із посередниками, у межах яких будуть встановлюватися стратегічна мета, ключові показники результативності та заходи в галузі взаємовідносин з зазначеною групою контрагентів.

На основі отриманих результатів сформована трансформована модель стратегічної карти СПІ (рис. 2).

Відповідно до запропонованої картки (рис. 2) розроблена система індикаторів, що характеризують стратегічну мету та сутність складових СПІ ЗЕД, представлених результативними та факторними показниками (табл. 1).

Отже, принцип побудови організаційно-економічного механізму управління ЗЕД зводиться до того, що на етапах реалізації стратегії, оцінки та контролю, необхідно спиратися на індикатори, що фігурують у BSC. Очікувану ефективність (результативність) стратегії можна висловити функцією при (доходу) від зовнішньоекономічної діяльності:

$$P_i(D_i) = \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m}(x_j \times p_{ij} \times r_{ij}) \to \max \qquad (1)$$

При системі обмежень:

$$\begin{cases}\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} x_{ji} = 1 \qquad (2)\\ \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} p_{ij} = 10 \qquad (3)\end{cases}$$

де *Pi (Di)* – прибуток (дохід) від реалізації і-ї стратегії ЗЕД;

i – число стратегій, або число стратегій базової стратегії;

j – кількість етапів у стратегії;

xj – відносна значимість j-го етапу стратегії;

pij – ймовірність досягнення j-го етапу при і-ї стратегії;

rij – результативність досягнення j-го етапу за і-ї стратегії.

Наведений організаційно-економічний механізм стратегічного управління ЗЕД дозволяє сформувати систему знань про управління процесом перетворення ресурсів на підприємстві у напрямі, що визначається його стратегією, з метою забезпечення його економічної безпеки та розвитку. Нині фінансове становище аграрних підприємств визначається системою управління ними, конкурентоспроможністю їхньої продукції, здатністю адаптації до вимог ринку. Отже, у сучасній економіці основну роль відіграють не форма власності та статус підприємства, а ефективний менеджмент.

Отже, організаційно-економічний механізм є складовим елементом господарського механізму, що є системою організаційних та економічних методів забезпечення взаємодії організаційних, виробничих, фінансово-економічних процесів на всіх рівнях управління, сприяє зміцненню та збільшенню конкурентних переваг та ефективності діяльності підприємства в цілому.

При розробці стратегій в аграрній сфері слід брати до уваги особливості, характерні для цієї сфери економіки: сезонність, незавершеність виробництва в землеробстві, циклічність отримання тваринницької продукції; підвищена ризикованість сільськогосподарського виробництва; нерівномірність надходження доходів та необхідність кредитування під поточні витрати; повільна оборотність капіталу.

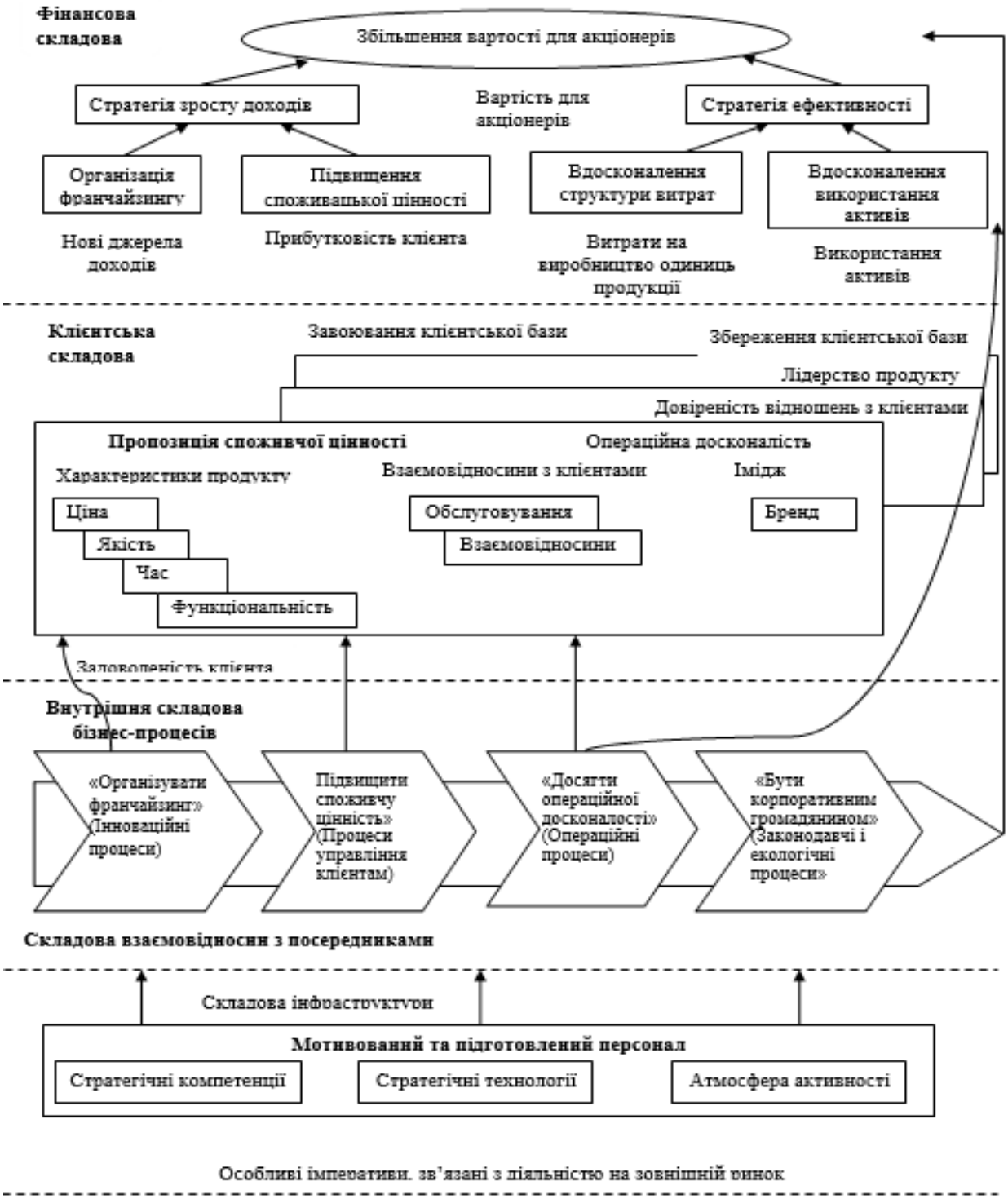

Рис. 2. Трансформована стратегічна карта СПІ зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств

Таблиця 1. Індикатори, що характеризують СПІ ЗЕД аграрних підприємств

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА	
Ф	Обсяг експорту (базисний та звітний період)
Ф	Обсяг витрат за експорт
Ф	Темп зростання виручки на зовнішньому ринку
Ф	Коефіцієнт віддачі коштів від експортної операції
Ф	Середня тривалість обороту експортної операції
Ф	Рентабельність експортного продажу
Ф	Рентабельність власного капіталу
Ф	Структура накладних витрат на експорт
КЛІЄНТСЬКА СКЛАДОВА	
К	Індекс задоволеності споживачів
К	Приріст виручки від продажів новим постійним споживачам
К	Прибуток від продажу на зовнішньому ринку новим постійним споживачам
К	Оцінка частки власного сегмента зовнішнього ринку
К	Оцінка клієнтської бази
К	Географічна структура експорту
К	Коло сегментів зовнішнього ринку
К	Коефіцієнт широти асортименту пропонованої продукції
ВНУТРІШНЯ СКЛАДОВА БІЗНЕС- ПРОЦЕСІВ	
Б	Валютна ефективність експорту
Б	Економічний ефект від експорту
Б	Рентабельність експортних операцій
СКЛАДОВА ВЗАЄМОВІДНОСИН З ПОСЕРЕДНИКАМИ	
П	Товарна структура експорту, що реалізується за допомогою посередника
П	Географічна структура експорту, що реалізується за допомогою посередника
П	Коеф. виконання зобов'язань з експорту: за вартістю, за фізичним обсягом, за ціною
П	Рентабельність експортного продажу, що здійснюється за допомогою посередника
СКЛАДОВА ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА	
І	Індекс задоволеності співробітників
І	Показники підвищення кваліфікації працівників
І	Показники оснащеності підприємства матеріально-технічною базою
І	Ефективність придбання та використання імпортного обладнання
ОСОБЛИВІ ІМПЕРАТИВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДІЯЛЬНІСТЮ НА ЗОВНІШНЬОМУ РИНКУ	
Ф	Форс-мажорні обставини

Для аграрних підприємств виробництво того чи іншого продукту, як правило, є найбільш складною та масштабною діяльністю. Тому для таких організацій (і особливо для українських аграрних підприємств) адекватною структурою діяльності є та, в якій виробництво є головним компонентом. Виробнича діяльність тісно пов'язана з іншими основними видами діяльності організації: фінансовою діяльністю, маркетингом, діяльністю служби персоналу і т. д. Таким чином, комплексна стратегія зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств складно взаємопов'язана з іншими стратегіями основних підсистем організації, що представляють елементи її внутрішньої діяльності. Крім того, стратегія розвитку підприємства пов'язана з безліччю факторів довкілля організації.

Кінцева ефективність комплексної стратегії зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств зумовлена не лише її власним змістом, а й тим, наскільки комплексно і органічно вона взаємопов'язана з іншими спеціалізованими стратегіями організації.

Висновки

Перед вітчизняними аграрними підприємствами, залученими до міжнародних

економічних відносин, стоїть завдання щодо зниження залежності зовнішньоекономічних зв'язків від політичних та економічних подій різних держав. Однак, як показує практика, на таких підприємствах, як правило, або відсутній механізм стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю, або реалізуються лише часткові його елементи, що порушують цілісність у розумінні ситуацій, що згодом впливають на прийняття управлінських рішень. Формування та вивчення структури організаційно-економічного механізму стратегічного управління ЗЕД дозволяє дати об'єктивну оцінку ефективності та значущості структури зовнішньоекономічної діяльності у загальній системі управління аграрним підприємством, експортному потенціалу, його структурі та обсягам, рівню технологічного переозброєння, розробці та впровадженню нових видів продукції, що дуже важливо для успішного функціонування за умов світового ринку.

Теоретична та практична значимість дослідження полягає у можливості використання його висновків як теоретичної бази при формуванні стратегії розвитку аграрних підприємств регіонального, а також у розробці конкретних методичних положень, висновків та практичних рекомендацій щодо формування довгострокової стратегії розвитку аграрних підприємств, які дозволять підприємствам формалізовано підходити до вибору та оцінки стратегії розвитку, приймати обґрунтовані управлінські рішення на перспективу, досягати конкурентних переваг та протистояти загрозам зовнішнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баула О. В., Сачук А. В. Особливості розробки стратегії та організації зовнішньоекономічної діяльності підприємства в сучасних глобалізаційних умовах господарювання. *Економічні науки. Сер. Облік і фінанси.* 2013. Вип. 10 (2). С. 16–25.
2. Пергат Л. І. Сутність стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. *Культура народов Причерноморья.* 2012. № 244. С. 114–119.
3. Мазаракі А. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. Київ : Київ. Нац. торг.-ун-т, 2012. 824 с.
4. Домаскіна М. А., Станішевська А. І. Формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства. *Агросвіт.* 2015. №18. С. 52–55.
5. Ганін В. І., Борох С. В. Стратегічні аспекти управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. Економічний аналіз. Тернопіль, 2018. Том 28. № 3. С. 162-169.
6. Гусаковська Т. О. Стратегічне управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. *Міжнародні наукові інтернет-конференції.* URL: http://www.economy-confer.com.ua/full-article/1505/ (дата звернення 20.07.2022).
7. Фомішина В. М., Якимчук Т. В., Федорова Н. Є., Резанов М. Є. Теоретико-методичні підходи до оцінки та вибору стратегії управління впровадженням зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві. *Економічні інновації*. 2022 Том 24, Вип. 1 (82). С.154-165.
8. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. Москва: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 320 с.
9. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей : пер. с англ. Москва: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 416 с.

REFERENCES

1. Baula, O. V., and Sachuk, A. V. (2013). Osoblyvosti rozrobky stratehii ta orhanizatsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpryiemstva v suchasnykh hlobalizatsiinykh umovakh hospodariuvannia. *Ekonomichni nauky. Cer. Oblik i finansy*, 10 (2), 16–25. [in Ukrainian].
2. Perhat, L. I. (2012). Sutnist stratehichnoho upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpryiemstva. *Kultura narodov Prychernomoria*, 244, 114–119. [in Ukrainian].
3. Mazaraki, A. A. (2012). *Menedzhment zovnishnoekonomichnoi diialnosti*. Kyiv : Kyiv. Nats. torh.-un-t. [in Ukrainian].
4. Domaskina M. A., and Stanishevska A. I. (2015). Formuvannia stratehii zovnishnoekonomichnoi diialnosti ahrarnoho pidpryiemstva. *Ahrosvit*, 18, 52–55. [in Ukrainian].
5. Hanin, V. I., and Borokh, S. V. (2018). Stratehichni aspekty upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpryiemstva. *Ekonomichnyi analiz*, 28(3), 162-169. [in Ukrainian].

6. Husakovska T. O. (n.d.). Stratehichne upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpryiemstva. Mizhnarodni naukovi internet-konferentsii. Retrieved from: http://www.economy-confer.com.ua/full-article/1505/ (data zvernennia 20.07.2022). [in Ukrainian].

7. Fomishyna, V. M., Yakymchuk, T. V., Fedorova, N. Ye., and Rezanov, M. Ye. (2022). Teoretyko-metodychni pidkhody do otsinky ta vyboru stratehii upravlinnia vprovadzhenniam zovnishnoekonomichnoi diialnosti na pidpryiemstvi. *Ekonomichni innovatsii*, 24(1), 154-165. [in Ukrainian].

8. Kaplan, R. S., and Norton, D. P. (2004). Sbalansyrovannaia systema pokazatelei. Ot stratehyy k deistvyiu. Moscow: Olymp-Byznes. [in Russian].

9. Kaplan, R. S., Norton, D. P. (2004). Orhanyzatsyia, oryentyrovannaia na stratehyiu. Kak v novoi byznes-srede preuspevaiut orhanyzatsyy, prymeniaiushchye sbalansyrovannuiu systemu pokazatelei. Moscow: Olymp-Byznes. [in Russian].

Roman Batiuk, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Ukraine

FEATURES OF STRATEGIC MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. The peculiarities of the functioning of the foreign economic activity of agricultural enterprises in the modern conditions of the transforming economy are manifested in various forms of ownership and the development of market relations in the Ukrainian economy, which are accompanied by increased competition, difficult conditions of economic activity, a decrease in the predictability of results, and an increase in the severity of economic consequences caused by management errors.

Despite the fact that currently the issues of strategic management of agricultural enterprises are widely discussed, the study of issues of strategic management of foreign economic activity is carried out at a level insufficient for their use, and often simply intuitively. In connection with this, there is a need to develop the theory and methodology of forming a strategy for the development of the foreign economic activity of agrarian enterprises, aimed both at solving scientific problems of strategic management and at developing specific proposals for their implementation.

The goal is research, development and justification of a set of measures of a theoretical and practical nature regarding the formation of a strategy for the development of the foreign economic activity of agrarian enterprises, as a set of interconnected management elements and connections that provide solutions to the problems faced by enterprises in foreign markets.

Method (methodology). When conducting the research, taking into account the purpose and tasks, general scientific and specific research methods were used. Among them: the method of scientific abstraction - when systematizing the theoretical foundations of strategic management of foreign economic activity of agrarian enterprises; the method of system-structural analysis - in the development and construction of the system of the organizational-economic mechanism of management of foreign economic activity at the level of enterprises; deduction, logical generalization, comparative and system-structural analysis, grouping - when identifying existing problems of strategic management of foreign economic activity of agrarian enterprises.

The results. The article substantiates the relevance of developing an organizational and economic mechanism for strategic management of foreign economic activities of agrarian enterprises in conditions of a high level of competition on international markets. It is emphasized the need to review traditional approaches to management with the construction of innovative mechanisms of management systems. It has been proven that the organizational and economic mechanism of managing foreign economic activity is a competitive advantage of the enterprise. A model of the organizational and economic mechanism of strategic management of foreign economic activity at the level of an agricultural enterprise has been developed. It was found that the most effective approach to the process of strategy formation in the organizational and economic mechanism, which is based on the concept of BSCol with adaptation to the activities of enterprises, is named as comprehensive. A transformed strategic map of a balanced system of indicators and indicators of foreign economic activity of agrarian enterprises has been developed.

Keywords: management strategy; agricultural enterprises; foreign economic activity; organizational and economic mechanism; transformed model; system of indicators and indicators.

Cite as: Batiuk, R. (2022). Features of strategic management of foreign economic activities of agricultural enterprises. *Economic analysis,* 32 (3), 199-207. DOI: 10.35774/econa2022.03.199

DOI: 10.35774/econa2022.03.208 **JEL classification: H82, O21**
UDC: 658.3

Олена ЗАМУЛА
кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра менеджменту,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна
E-mail: ovzamula@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3601-2180
ResearcherID:AAK-8340- 2020

Олексій ЗАМУЛА
кандидат технічних наук, доцент,
доцент,
кафедра підприємництва, торгівлі і логістики,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна
E-mail: uazamula@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4700-1011
ResearcherID: AAK-8245-2020

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація

Вступ. Одним із чинників, який впливає на ефективність системи управління витратами, є формування дієвої методики визначення собівартості продукції, яка б сприяла вдалому ціноутворенню та досягненню успіху підприємства у довгостроковій перспективі. У цьому процесі необхідно враховувати, що останнім часом підприємницькі структури зазнають докорінних змін, які стосуються поступового впровадження концепції сталого розвитку в механізми прийняття управлінських рішень.

Мета. Стаття присвячена питанням удосконалення теоретичних та методологічних засад управління витратами суб'єктів господарювання на основі існуючих досягнень економічної науки та з урахуванням позиційних основ концепції сталого розвитку підприємств. У зв'язку з цим доцільним є аналіз існуючих систем управління витратами та останніх тенденцій розвитку менеджменту як науки, оскільки він дасть змогу виявити недоліки діючих методик, окреслити шляхи їх усунення, а також адаптувати до концептуальних змін економічних реалій. Методологія даного дослідження ґрунтується на систематизації, хронометражі та аналізі існуючих наукових доробок, а також основах теорії прийняття управлінських рішень.

Результати. З метою досягнення встановлених стратегічних цілей в управлінні витратами підприємства його керівникам пропонується на основі оцінки внутрішнього і зовнішнього середовища здійснювати вибір відповідної методології, яка має включати такі елементи: методи вимірювання, накопичення, віднесення витрат на одиницю продукції, а також методи складання та аналізу звітів управлінського обліку для розробки альтернатив. Поява концепції сталого розвитку стала новим етапом в збільшенні відповідальності управлінців в частині прийняття рішень стосовно використання ресурсів. Наразі, при виборі оптимальної альтернативи стає майже неможливим нехтування соціальними та екологічними наслідками його практичної реалізації без втрати репутації, перспектив подальшого успішного функціонування. Разом з цим сфера впливу відповідальних за прийняття рішень осіб розширилася до меж дії факторів опосередкованого впливу. Потребують подальшого розвитку методи управління витратами на базі концепції сталого розвитку підприємства.

Ключові слова: метод управління витратами; стратегічне позиціювання; виробництво; собівартість; сталий розвиток підприємства; прийняття рішень.

© Олена Замула, Олексій Замула, 2022

Отримано: 10.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Замула О., Замула О. Управління витратами підприємств на засадах концепції сталого розвитку. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 208-215. DOI: 10.35774/econa2022.03.208

Вступ

Кожне підприємство формує свою систему управління витратами, спираючись на аналіз фінансово-економічного стану, оцінку рівня розвитку ринкових відносин в країні, досвід інших суб'єктів господарювання, необхідність вирішення конкретних економічних і соціальних завдань, особливості виду діяльності, тощо. В більшості випадків цей процес є достатньо інертним, оскільки менеджмент зосереджується на вирішенні поточних завдань і використанні методу аналогій при виборі набору інструментів, які б дозволили ефективно використовувати наявні ресурси. У зв'язку з цим доцільним є аналіз існуючих систем управління витратами та останніх тенденцій розвитку менеджменту як науки, оскільки він дасть змогу виявити недоліки діючих методик, окреслити шляхи їх усунення та адаптувати до концептуальних змін економічних реалій. Дослідженню теоретико-методичних та практичних аспектів управління витратами підприємства вчені приділяють велику увагу. Так, А. В. Піскун [1], О. І. Голіков [2], Т. М. Остапенко [3] та інші автори визначають змістовну характеристику поняття «управління витратами», а І. А. Маркіна, В. Л. Вороніна, А. І. Рудич [4] І. О. Борисюк, Я. В. Семеняка [5], Т. П. Назаренко [7] та інші дослідники присвятили свої роботи проблемам формування системи управління витратами підприємства. Разом з тим, незважаючи на наявність великої кількості теоретичних та практичних здобутків у цьому напрямі, проблема побудови дієздатної системи управління витратами досі залишається однією з найбільш актуальних в процесі становлення і розвитку будь-якого бізнесу.

Мета статті

Стаття присвячена питанням удосконалення теоретичних та методологічних засад управління витратами підприємств на основі існуючих досягнень економічної науки та з урахуванням позиційних основ концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проаналізуємо окремі існуючі підходи до визначення поняття «управління витратами», а також обґрунтування застосування принципу системності для забезпечення ефективного використання ресурсів. Так, А. В. Піскун пропонує таку дефініцію: «управління витратами підприємства – це складний, багатоаспектний та динамічний процес, що включає управлінські дії, метою яких є досягнення високого економічного результату його функціонування [1, с. 57]. О. І. Голіков стверджує, що «управління витратами – це комплекс заходів, що спрямовані на формування найбільш необхідних і разом з тим доцільних з економічної і технічної точок зору витрат, яке забезпечується за допомогою раціонального їх нормування, оптимального планування, обґрунтування бухгалтерського обліку, оперативного економічного аналізу та своєчасного і всебічного контролю» [2, с. 27]. Т. М. Остапенко під управлінням витратами розуміє систему управління процесами формування витрат, в межах якої реалізуються функції управління. Також дослідниця стверджує, що існуючі дефініції цього поняття можна умовно віднести до системного та процесного підходів [3, с. 87]. Представники системного підходу наголошують на необхідності створення комплексної системи управління витратами для ефективного використання ресурсів підприємства і оптимізації витрат [4; 5; 6].

Формування комплексної системи управління витратами має включати: цілі, завдання, принципи, методи, інструменти, функції та складові елементи системи управління витратами з врахуванням впливу на процес управління витратами факторів зовнішнього і внутрішнього середовища [5, с. 22]. Реалізацію ж цього завдання покладено на грамотно організовану систему бухгалтерського управлінського обліку. [6, с. 89]. Цікавою є думка Ю. С. Глушач і О. О. Фальченко з цього приводу. Вони вважають, що в якості шляхів вдосконалення системи обліку та управління витратами на вітчизняних підприємствах доцільно здійснити: корегування облікової політики щодо методів обліку витрат з урахуванням специфіки виробництва та стратегічних задач організацій [7].

Аналіз наукової літератури з управління витратами демонструє значний інтерес дослідників до цієї проблематики. Науковці переконані в необхідності застосування

системного та процесного підходів для якнайефективнішого використання ресурсів підприємства, де для виконання різних функцій менеджери можуть використовувати певний набір методів та інструментів, що сприятимуть збільшенню ефективності господарської діяльності в довгостроковій перспективі. Є серед наукової спільноти і спроби побудови інтегрованого підходу до управління витратами [8]. Разом з цим спостерігаються відсутність єдності науковців у питаннях віднесення окремих управлінських процесів до концепцій чи методів. Зокрема, деякі дослідники вважають АВС-аналіз методом [6; 9], інші – концепцією [8; 10], а решта – системою управління витратами [11; 12]. Отже, є необхідність розмежування цих понять. Це сприятиме уточненню їх місця у системі управління витратами, а також дасть змогу оцінити вплив концепції сталого розвитку підприємства на неї.

Почнемо з визначень. Згідно з філософським енциклопедичним словником концепцією є система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії [13, с. 301]. Тобто концепція управління витратами має представляти собою взаємопов'язані поняття та їх тлумачення. Разом з цим метод являє собою систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату [13, с. 373]. З цього слідує, що метод управління витратами має відповідати існуючій концепції, а не навпаки. Необхідно зауважити, що реалізація практичного результату в системі управління витратами можлива лише за умови застосування сукупності підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для забезпечення досягнення встановленої мети, що вже є методологією з філософської точки зору [13, с. 374]. Виходячи з вище сказаного можна зробити висновок, що поява нових концепцій управління витратами має обґрунтовуватись виникненням нових понять та їх тлумачень, а також підходів до класифікації витрат [14]. Остання, як результат теоретичних наукових досягнень, з метою практичної її реалізації у формі способів і інструментів для розробки альтернатив і прийняття управлінських рішень, має супроводжуватися розвитком відповідної методології.

На базі наведеного аналізу категоріального апарату об'єкта дослідження та існуючих джерел наукової літератури, присвячених розкриттю сутнісної характеристики та історичної значимості існуючих концепцій і методів управління витратами, пропонуємо своє бачення співвідношення цих понять у вигляді таблиці 1, що враховує їх тлумачення та класифікацію, яка виникла на цій основі.

По-перше, заслуговує на увагу концепція нормування витрат, яка нечасто зустрічається у роботах науковців за останнє десятиліття. Втім, відкриття нормування витрат як способу визначення собівартості в свій час спричинило появу нової ознаки класифікації, відповідно до якої слід розрізняти нормативні і фактичні витрати, а також сформувалася методологічна база для практичної реалізації цієї концепції.

Таблиця 1. Концепції і методи управління витратами

Концепції управління витратами	Тлумачення поняття, яке лежить в основі концепції	Класифікація витрат	Методи управління витратами
1	2	3	4
Витрато-утворюючих чинників.	Фактори (чинники) виробництва – базові ресурси, що використовуються в усіх процесах виробництва: праця, капітал, земля, підприємницька діяльність [15, с. 308]	Матеріальні Трудові Фінансові Нематеріальні	Дірект-костинг (direct costing) Факторний аналіз
Нормування витрат	Нормування – це система науково обґрунтованих методів і правил визначення норми часу, виробітку, витрат будь-яких ресурсів (сировини, матеріалів, палива) для виконання певної роботи [16].	Нормативні Фактичні	Стандарт-костинг (standard costing) Нормал-костинг (normal costing)

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Доданої вартості	Додана вартість представляє собою різницю між вартістю виробленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг (випуском продукції) і перенесеною (уречевленою) вартістю матеріальних ресурсів і нематеріальних послуг, повністю спожитих у процесі виробництва такої продукції (проміжним споживанням) [17, с. 308]	Уречевлені Маржинальні	Інкрементальний аналіз (Incremental analysis), Absorption costing
Беззбитковості виробництва	Беззбитковість відповідає мінімальному обсягу виробництва та реалізації продукції, за якого витрати будуть компенсовані доходами, а під час виробництва і реалізації кожної наступної одиниці продукції підприємство починає отримувати прибуток [18, с. 525].	Змінні Постійні	«Витрати-випуск-прибуток» (Cost-volume-profit analysis), Variable-costing
Альтернативних витрат	Альтернативні витрати – це витрати на використання якого-небудь ресурсу, які оцінювалися з погляду втраченої вигоди через невикористання цього ресурсу раціональним альтернативним шляхом [19, с. 39]	Безповоротні або нерелевантні Релевантні	Методи прийняття управлінських рішень
Ланцюга створення цінностей	Ланцюг створення цінності- це узгоджений набір видів діяльності, що створюють цінність для підприємства, починаючи з вихідних джерел сировини для постачальників даного підприємства аж до готової продукції, доставленої кінцевому покупцеві, включаючи обслуговування споживача [20, с. 77]	Витрати в процесі постачання Витрати на виробництво і просування продукції Витрати експлуатації	ABC-аналіз (ABC-analysis) Total quality management (TQM)
Трансакційних витрат	Трансакційні витрати – це витрати у сфері обміну, пов'язані з актами купівлі-продажу, переданням прав власності [21, т. 3, с. 673]	Трансакційні Трансформаційні	Організаційні методи
Стратегічного позиціювання	Стратегічне управління витратами – це система, яка включає в себе комплекс взаємопов'язаних елементів управління (мета, завдання, планування, аналіз, комунікація, мотивація, контроль, оцінка, прийняття рішень), і спрямована на забезпечення реалізації стратегічних завдань в цілях оптимального управління витратами [22, с. 20]	Стратегічні витрати Оперативні витрати	Таргет-костинг (Target- costing), Кайзен-костинг (Kaisen-костинг), Бенчмаркінг витрат (Cost benchmarking), Just-in-time, LCC-аналіз (Life Cycle costing)
Сталого розвитку	Сталий розвиток є гармонійним процесом, який забезпечує збалансоване економічне зростання, задоволення потреб суспільства із збереження природо-ресурсного потенціалу [23, с. 44]	Екологічні витрати Соціальні витрати Економічні витрати	Інтегральні методи із широким застосуванням експертних оцінок

По-друге, варто звернути увагу на значення концепції беззбитковості. На нашу думку, варто виділити її в окрему позицію, а не розглядати в контексті інших теорій. Завдяки існуванню цього підходу та виділенню постійних і змінних витрат дістав розвитку метод «витрати-випуск-прибуток» (Cost-volume-profit analysis), який дозволяє менеджерам приймати значну кількість рішень, але за умови ведення відповідного обліку витрат за допомогою Variable- costing.

Щодо АВС-аналізу, то, на нашу думку, його доцільно вважати методом управління витратами, який поряд із Total quality management (TQM) створює умови для практичної реалізації концепції створення ланцюга цінностей. Використання цього методу дозволяє відмовитися від самостійного здійснення окремих бізнес-процесів на підприємстві з одночасним підвищенням якості виготовлення продукції та результативності діяльності. Крім цього, створюються умови до зменшення трансакційних витрат через увагу не лише до процесу виробництва, а й до процесів постачання ресурсів і збуту продукції з післязбутовим обслуговуванням клієнтів.

Керуючись логікою, що використовується у роботі, до методів управління витратами також слід віднести Таргет-костинг (Target- costing), Кайзен-костинг (Kaisen-костинг), Бенчмаркінг витрат (Cost benchmarking analysis), Just-in-time, LCC-аналіз (Life Cycle costing). Вони дозволяють реалізувати на практиці концепцію стратегічного позиціонування. Вибір методу залежить від виду діяльності підприємства, обсягів виробництва продукції, ринкових умов функціонування, зокрема, рівня конкурентної боротьби на ньому, тощо. На основі оцінки внутрішнього і зовнішнього середовища та з урахуванням стратегічного позиціонування пропонується також здійснювати вибір відповідної методології, яка має включати такі елементи: методи вимірювання, накопичення і віднесення витрат на одиницю продукції, а також методи складання та аналізу звітів управлінського обліку для розробки альтернатив.

З історичної ж точки зору найбільш знаковими концепціями, на наш погляд, є наступні: витратоутворюючих чинників, ланцюга створення цінностей, сталого розвитку підприємства. З появою першої концепції відбулася диференціація витрат за елементами. Це дозволило значно покращити процес прийняття ефективних рішень, що стало можливим завдяки розвиткові облікових та аналітичних процедур, зокрема, факторного аналізу. Концепція ланцюга створення цінностей розширила поле діяльності для менеджменту підприємств. З'явився ряд методів і інструментів, застосування яких на різних ланках формування споживчого блага, від постачання ресурсів до післязбутового обслуговування, може збільшити ефективність діяльності. Отже, сфера впливу менеджменту підприємств розширилася за рахунок включення до неї факторів зовнішнього середовища безпосереднього впливу. Поява концепції сталого розвитку стала новим етапом в збільшенні відповідальності управлінців в частині прийняття рішень стосовно використання ресурсів. Наразі, при виборі оптимальної альтернативи стає майже неможливим нехтування соціальними та екологічними наслідками його практичної реалізації без втрати репутації, перспектив подальшого успішного функціонування. Разом з цим сфера впливу відповідальних за прийняття рішень осіб розширилася до меж дії факторів опосередкованого впливу.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З метою досягнення встановлених стратегічних цілей в управлінні витратами підприємства його керівникам пропонується на основі оцінки внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства здійснювати вибір відповідної методології, яка має включати такі елементи: методи вимірювання, накопичення, віднесення витрат на одиницю продукції, а також методи складання та аналізу звітів управлінського обліку для розробки альтернатив. Потребують подальшого розвитку методи управління витратами на базі концепції сталого розвитку підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Піскун А. В. Теоретичний аспект управління витратами підприємства. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. №4 (70). С. 55-59.
2. Голіков О. І., Миколаєва Н. А. Основи класифікації і методи управління витратами в системі стратегічного управлінського обліку. *Азимут наукових досліджень: економіка і управління*. 2014. № 1. С. 26-30.
3. Остапенко Т. М. Економічна сутність управління витратами. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2013. № 2. С. 85-91.
4. Маркіна І. А., Вороніна В. Л., Рудич А. І. Теоретичні основи управління витратами підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2020. № 4 (115). С. 140-147.
5. Борисюк І. О., Семеняка Я. В. Формування системи управління витратами підприємства. *Modern economics*. 2017. № 6. С. 15-23.
6. Назаренко Т. П., Франчук І. Б., Вітер С. А. Методичні аспекти обліку та управління витратами на виробництво продукції. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 83-89.
7. Глушач Ю. С., Фальченко О. О. Методичні аспекти обліку витрат та калькулювання собівартості продукції у вітчизняній та зарубіжній обліковій практиці. *Економіка та суспільство*. 2021. № 29. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/587.
8. Тарасенко С. І. Інтегрована концепція управління витратами підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 13 (4). С. 84-87.
9. Пустова І. В. Методи управління витратами в сучасних умовах: ефективність застосування, переваги та недоліки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 11. С. 39-42.
10. Нестеренко С. А. Теоретичні аспекти та методологічні підходи управління витратами. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2019. № 1. С. 13-22.
11. Гришко Н. В. Сучасні концепції управління витратами промислових підприємств. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 99. С. 33-38.
12. Бурачек І. В., Іщук В. А. Еволюція концепцій управління витратами підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 388-393.
13. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.
14. Радіонова Н. Й. Класифікація витрат підприємства як інструмент управління. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 64. С. 74-80.
15. Башнянин Г. І., Іфтемічук В. С. Генеза ринкової економіки: терміни, поняття, персоналії. Київ: Магнолія плюс, 2004. 688 с.
16. Капінос Г. І., Бабій І. В. Системи нормування в управлінні виробничою діяльністю: навчальний посібник. Хмельницький: ХДУ. 2004. 163 с.
17. Іваненко В. О. Додана вартість як об'єкт аналізу статистичної звітності промислових підприємств з виробництва продукції. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. Вип. 1 (22). С. 122-130.
18. Кошкалда Л. Ю., Радєва О. Г. Методика аналізу точки беззбитковості. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 6(11). С. 626-528.
19. Свиноус І. В., Гаврик О. Ю., Іванова Л. С. Економічний зміст витрат виробництва в системі управління сільськогосподарським підприємством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 17. С. 17-21.
20. Мостенська Т. Л., Тур О. В. Роль ланцюга створення цінності у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 4. С. 75– 84.
21. Економічна енциклопедія: в 3-х т. / відп. ред. С. В. Мочерний. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000–2002, Том 3.
22. Брагіна О. С., Забродна І. О. Розробка стратегічного підходу до управління витратами підприємства. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету.* 2021. № 3 (17). С. 19-25.
23. Шевчук В. Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку. Київ: Геопринт, 2006. 200 с.

REFERENCES

1. Piskun, A. V. (2020). Teoretychnyi aspekt upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 4 (70), 55-59 [in Ukrainian].
2. Holikov, O. I., & Mykolaieva, N. A. (2014). Osnovy klasyfikatsii i metody upravlinnia vytratamy v systemi stratehichnoho upravlinskoho obliku. *Azymut naukovykh doslidzhen: ekonomika i upravlinnia*, 1, 26-30 [in Ukrainian].
3. Ostapenko, T. M. (2013). Ekonomichna sutnist upravlinnia vytratamy. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomika*, 2, 85-91 [in Ukrainian].
4. Markina, I. A., Voronina, V. L., & Rudych, A. I. (2020). Teoretychni osnovy upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo*, 4 (115), 140-147 [in Ukrainian].
5. Borysiuk, I. O., & Semeniaka, Ya. V. (2017). Formuvannia systemy upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Modern economics,* 6, 15-23 [in Ukrainian].

6. Nazarenko, T. P., Franchuk, I. B., & Viter, S. A. (2021). Metodychni aspekty obliku ta upravlinnia vytratamy na vyrobnytstvo produktsii. *Ekonomika ta derzhava*, 7, 83-89 [in Ukrainian].
7. Hlushach, Yu. S., & Falchenko, O. O. (2021). Metodychni aspekty obliku vytrat ta kalkuliuvannia sobivartosti produktsii u vitchyznianii ta zarubizhnii oblikovii praktytsi. *Ekonomika ta suspilstvo*, 29. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-49 [in Ukrainian].
8. Tarasenko, S. I. (2015). Intehrovana kontseptsiia upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky*, 13(4), 84-87 [in Ukrainian].
9. Pustova, I. V. (2013). Metody upravlinnia vytratamy v suchasnykh umovakh: efektyvnist zastosuvannia, perevahy ta nedoliky. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 11, 39-42 [in Ukrainian].
10. Nesterenko, S. A. (2019). Teoretychni aspekty ta metodolohichni pidkhody upravlinnia vytratamy. *Visnyk KhNAU. Seriia: Ekonomichni nauky*, 1, 13-22 [in Ukrainian].
11. Hryshko, N. V. (2007). Suchasni kontseptsii upravlinnia vytratamy promyslovykh pidpryiemstv. *Kultura narodov Prychernomoria,* 99, 33-38 [in Ukrainian].
12. Burachek, I. V., & Ishchuk, V. A. (2017). Evoliutsiia kontseptsii upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Ekonomika i suspilstvo*, 13, 388-393 [in Ukrainian].
13. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. (2002, Vol. VI). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
14. Radionova, N. Y. (2018). Klasyfikatsiia vytrat pidpryiemstva yak instrument upravlinnia. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti,* 64, 74-80 [in Ukrainian].
15. Bashnianyn, H. I., & Iftemichuk, V. S. (2004). *Heneza rynkovoi ekonomiky: terminy, poniattia, personalii.* Kyiv: Mahnoliia plius [in Ukrainian].
16. Kapinos, H. I., & Babii, I. V. (2004). *Systemy normuvannia v upravlinni vyrobnychoiu diialnistiu*. Khmelnytskyi: KhDU [in Ukrainian].
17. Ivanenko, V. O. (2012). Dodana vartist yak obiekt analizu statystychnoi zvitnosti promyslovykh pidpryiemstv z vyrobnytstva produktsii. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 1 (22), 122-130 [in Ukrainian].
18. Koshkalda, L. Yu., & Radieva, O. H. (2018). Metodyka analizu tochky bezzbytkovosti. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, 6(11), 626-528 [in Ukrainian].
19. Svynous, I. V., Havryk, O. Yu., & Ivanova, L. S. (2016). Ekonomichnyi zmist vytrat vyrobnytstva v systemi upravlinnia silskohospodarskym pidpryiemstvom. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 17, 17-21 [in Ukrainian].
20. Mostenska, T. L., & Tur, O. V. (2018). Rol lantsiuha stvorennia tsinnosti u zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpryiemstv. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, 4, 75– 84 [in Ukrainian].
21. *Ekonomichna entsyklopediia*. (2000–2002, Vol.3). Kyiv: Vydavnychyi tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
22. Brahina, O. S., & Zabrodna, I. O. (2021). Rozrobka stratehichnoho pidkhodu do upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu*, 3 (17), 19-25 [in Ukrainian].
23. Shevchuk, V.Ia. (2006). *Makroekonomichni problemy staloho rozvytku*. Kyiv: Heoprynt [in Ukrainian].

Olena Zamula, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Management, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine
Oleksii Zamula, PhD in Engineering, Associate Professor, Department of Business, Trade and Logistics, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

COST MANAGEMENT OF ENTERPRISES BASED ON THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract
Introduction. One of the factors that affects the effectiveness of the cost management system is the formation of an effective methodology for determining the cost of production, which would contribute to successful pricing and the success of the enterprise in the long term. In this process, it is necessary to take into account that recently business structures have undergone fundamental changes that relate to the gradual introduction of the concept of sustainable development into the mechanisms of management decision-making.
Purpose. The article is devoted to the issues of improving the theoretical and methodological principles of cost management of economic entities based on the existing achievements of economic science and taking into account the positional foundations of the concept of sustainable development of enterprises. In this regard, it is appropriate to analyze the existing cost management systems and the latest trends in the development of management as a science, as it will make it possible to identify the shortcomings of current methods, as well as outline ways to eliminate them and adapt them to conceptual changes in economic realities.
The methodology of this study is based on the systematization, timing and analysis of existing scientific works, as well as the foundations of the theory of management decision-making.
Results. In order to achieve the established strategic goals in the cost management of the enterprise, its managers are suggested, based on the assessment of the internal and external environment, to choose the appropriate methodology, which should include the following elements: methods of measurement, accumulation, attribution of costs per unit of production, as well as methods of drawing up and analyzing management reports accounting for the development of alternatives. The emergence of the concept of sustainable development became a new stage in increasing the responsibility of managers in terms of decision-making regarding the use of resources. Currently, when choosing the optimal alternative, it becomes almost impossible to ignore the social and environmental consequences of its practical implementation without losing reputation, prospects for further successful functioning. At the same time, the sphere of influence of persons responsible for decision-making expanded to the limits of the

influence of factors of indirect influence. Cost management methods based on the concept of sustainable development of the enterprise require further development.

Keywords: cost management method; strategic positioning; production; cost; sustainable development of the enterprise; decision-making.

Cite as: Zamula, O., & Zamula, O. (2022). Cost management of enterprises based on the concept of sustainable development. *Economic analysis,* 32 (3), 208-215. DOI: 10.35774/econa2022.03.208

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DOI: 10.35774/econa2022.03.216 **JEL classification: C8, D22, D 81, M2**
UDC: 311.42:658.1

Роман ЦІЩИК
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: tsishchan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0694-876X
ResearcherID: O-1685-2017

Наталія КОТИС
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: natakotys@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3499-0746
ResearcherID: G-6659-2017

ІНФОРМАЦІЙНО-СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Анотація

Вступ. Сьогодні гостро стоїть питання необхідності вирішення проблеми формування інформаційного забезпечення процесів та процедур антикризового управління підприємствами. Виникнення даної проблеми зумовлено кризовими проявами в економіці, розрізненістю в систематизації інформації для цілей управління, відсутністю інформаційних баз даних для вирішення багатоаспектних завдань попередження та виявлення ризиків банкрутства підприємств та виведення їх з кризи.

Мета. Мета статті полягає у визначенні сутності та місця статистики та інформації в антикризовому менеджменті, розробленні методології організації інформаційної системи підприємств для виявлення проблемних аспектів кризового стану та науковому обґрунтуванні доцільності використання інформаційно-статистичного інструментарію для ефективного антикризового управління.

Метод (методологія). Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання. Для розкриття теми статті, а саме для з'ясування як впливає вибір та аналіз інформації, статистичних даних на прийняття управлінських рішень в умовах кризи, використано загальнонаукові методи: абстракції, формалізації, ідеалізації, порівняння, функціонального та статистичного аналізу. Основу дослідження становить міждисциплінарний підхід.

Результати. У статті обґрунтовано необхідність антикризового управління в сучасних умовах господарювання. Узагальнено підходи до визначення сутності антикризового управління. Досліджено чинники формування ефективних управлінських рішень у процесі діяльності підприємства за умов кризового середовища. Акцентовано увагу на вагомій і постійно зростаючій ролі інформації та статистики в антикризовому управлінні організаціями та підприємствами. Доведено, що ефективне антикризове управління підприємствами пов'язане з необхідністю своєчасного отримання та аналізу повної, достовірної, науково обґрунтованої статистичної інформації. Визначено сутність та методологічні основи інформаційно-статистичного забезпечення антикризового управління підприємством. Проведено аналіз ефективності застосування методів статистико-

© Роман Ціщик, Наталія Котис, 2022

Отримано: 25.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Ціщик Р., Котис Н. Інформаційно-статистичне забезпечення антикризового управління підприємствами. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 216-222. DOI: 10.35774/econa2022.03.216

інформаційного аналізу керівниками та менеджерами підприємств. Запропоновано рівні побудови інформаційного поля збору, групування, узагальнення та обробки інформації для використання при розробці антикризової політики. Визначено проблеми інформаційного характеру, з стикаються користувачі інформації при розробці та прийнятті управлінських рішень щодо стабілізації стану підприємств і їх розвитку. Обґрунтовано необхідність та напрямки вирішення проблем формування інформаційно-статистичного забезпечення процесів та процедур антикризового управління підприємством.

Ключові слова: антикризове управління; антикризовий менеджмент; криза, кризові явища; інформаційно-статистичне забезпечення; інформація; підприємство.

Вступ

Нестабільність фінансової системи, економічні та політичні кризи, нестача інвестиційних вливань в економіку впливають на результати функціонування вітчизняних підприємств та організацій. Для попередження впливу негативних факторів зовнішнього середовища на стійкість розвитку бізнесу, ефективність використання державного та муніципального майна з позицій рішень соціально-економічних проблем необхідне опрацювання механізмів та інструментів державної та корпоративної політики, спрямованих на реалізацію антикризових заходів, запобіжних дій та формування обґрунтованої та дієвої антикризової стратегії розвитку підприємств та організацій.

Для розробки діагностичних заходів, що запобігають виникненню ризиків припинення життєдіяльності підприємств, вжиття управлінських заходів щодо їх виведення з кризи, раціонального управління майном в період стадії банкрутства керівникам і менеджерам необхідно формувати свою професійну думку на основі об'єктивної, широкої та доступної інформаційно-статистичної бази.

Питання ідентифікації, поділу, систематизації аналітичної та статистичної інформації з позицій її використання в процесі антикризового управління та регулювання на різних стадіях процедури діагностики кризи та констатації банкрутства все частіше знаходяться у ракурсі дискусій науковців та практиків, які займаються проблемами антикризового управління. Детальне обговорення актуальних питань та проблем стосується створення єдиного інформаційного простору, відсутності достовірної та прозорої статистичної інформації, безперервного використання комплексу джерел для можливості проведення діагностики, аналізу та моніторингу розвитку кризових факторів та процесів.

Так, серед багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців-фахівців у галузі антикризового управління, які акцентують свою увагу на проблемах аналітичного, статистичного та інформаційного забезпечення кризового менеджменту на особливу увагу заслуговують: Акулова Н., Бобришев А., Браніцький Ю., Вічова К., Волков Л., Гавриленко В., Громада М.,, Кован С., Мазур В., Правдюк Н., Ряховська А., Ряховський Д., Сударєва А., Томчук О. та інші [1-9].

Вивчення наукових праць вищезазначених авторів засвідчує неоднозначність поглядів щодо інформаційно-статистичного супроводу антикризового управління, що актуалізує подальші дослідження у цьому напрямку.

Мета та завдання статті

Мета та завдання дослідження полягають у визначенні сутності та місця статистики та інформації в антикризовому менеджменті, розробленні методології організації інформаційної системи підприємств для виявлення проблемних аспектів кризового стану та науковому обґрунтуванні доцільності використання інформаційно-статистичного інструментарію для ефективного антикризового управління.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах теорія та практика загального та спеціального менеджменту все більшу увагу приділяє антикризовим аспектам. Це викликано об'єктивною особливістю розвитку соціально-економічних систем, згідно з якою загроза кризи існує за будь-якого, навіть найуспішнішого управління.

Антикризове управління – це система управлінських заходів з діагностики, попередження, нейтралізації та подолання кризових явищ та їх причин, відповідно до прийнятих антикризових рішень, а також

процес збору даних та знань, необхідних для вироблення антикризових рішень, що конкретизуються в плани, доведення їх до здійснення та контроль виконання [4, с. 31].

Слід зазначити, що загроза виникнення кризової ситуації на підприємстві залежить від зовнішніх (на 25–30%) та від внутрішніх (70–75%) факторів [10]. Таким чином, у кризових умовах функціонування підприємства підвищуються вимоги до якості управлінських рішень як у фінансовій, так і у виробничій сфері. Досягнення високої якості управлінських рішень багато в чому визначається якістю інформаційно-статистичної бази, що є основою для прийняття цих рішень. Особливого значення набувають проблеми теорії та методики виявлення кризових загроз та несприятливих тенденцій розвитку підприємства, а також розробки на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо покращення аналітичної роботи.

Офіційні матеріали, на наш погляд, можуть мати інформаційне призначення лише у разі проведення моніторингу бізнес-середовища, оцінки фактів припинення життєдіяльності підприємств. Цей вид контролю результативності роботи бізнес-спільноти та державних структур, безумовно, важливий і виконує одну з пріоритетних ролей у забезпеченні інформаційної бази для побудови оптимістичних сценаріїв розвитку підприємств та економіки у цілому.

Моніторинг неспроможних підприємств необхідний, адже він складає основу для діагностування їхньої діяльності та проведення досліджень основних тенденцій сталого розвитку вітчизняних підприємств як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Відсутність єдиного інформаційно-аналітичного простору, недостатність аналітичної інформації, не дозволяє об'єктивно сформулювати висновки у межах суджень спроможності вітчизняних підприємств.

Сьогодні можна виділити такі основні напрямки формування ефективної політики антикризового управління підприємствами та її інформаційної основи:

- отримувана інформація має бути достовірною, реальною, релевантною для забезпечення інтересів та організаційно-функціональних потреб різних груп користувачів на всіх рівнях управління;
- джерелами інформації мають бути дані, отримані як із зовнішніх, так і внутрішніх баз, а отже, необхідно забезпечити правовий статус доступу та отримання цієї інформації за допомогою формування єдиних інформаційних систем, центрів, порталів;
- інформацію слід використовувати з позицій системного та комплексного підходів до її оцінки та практичного застосування при формуванні стратегії розвитку підприємства;
- інформаційні бази даних та архіви відомостей про поточний стан економіки, регіону та підприємства повинні дозволяти групувати та обробляти фінансову та нефінансову інформацію стосовно практичних потреб антикризового управління з метою діагностики, попередження, оцінки, моніторингу, рейтингування;
- інформація повинна мати якісний характер та уніфікувати відомості фінансового та нефінансового характеру про діяльність підприємства, що уможливить її застосування для тактичних та стратегічних цілей менеджменту при реалізації антикризової політики.

Таким чином, інформація повинна надавати аналітичні дані про внутрішнє та зовнішнє середовище у сукупності та взаємодоповнюваності.

Науковці-фахівці у сфері антикризового управління по-різному бачать варіанти вирішення проблем створення свого роду універсальної інформаційної системи антикризового менеджменту та пропонують вирішувати поставлені завдання послідовно [6, с. 31; 8]. До прикладу, акцентуючи увагу на системній домінанті інформаційного забезпечення процедур антикризового управління. Так, ефективний елемент антикризового управління, на думку окремих вчених це – розробка інформаційної системи та її архітектури, що забезпечить фундаментальний багатофункціональний процес збору, узагальнення, угруповання та технічної обробки даних для різних управлінських цілей. Для цього передбачається створення триланкової інформаційної архітектури, що включає:

- службу баз даних;

- службу додатків (розрахункову);
- службу інтерфейсу [7].

Це означає, що пріоритетна увага приділяється інформаційній, аналітичній та технічній складовій побудови та функціонування системи з обов'язковим використанням комп'ютерних технологій обробки даних.

Підтримуючи думку фахівців у цьому питанні, на наш погляд, необхідно розширити сферу значущості формування системи інформаційного забезпечення з метою антикризового управління. Інформація має виконувати не лише констатуючу роль, за фактом підтверджуючи проблеми з фінансовою стійкістю підприємств, що функціонують на території селища, міста, регіону чи країни, а й служити для запобігання та діагностики можливих проблем та побоювань на базі фінансових та нефінансових показників. Інформаційне забезпечення є функціональним комплексом, що забезпечує процес безперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформативних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування та підготовки ефективних оперативних антикризових управлінських рішень, спрямованих на відновлення економічної спроможності підприємств. Адже від якості, достовірності та повноти інформації, що використовується під час діагностичного аналізу, залежить ефективність функціонування всього механізму антикризового управління.

Система інформаційно-статистичного забезпечення антикризового управління може бути представлена такими рівнями використання інформації для відстеження кризових проявів у діяльності економічних суб'єктів та управління:

- діагностика (попередження) кризових процесів;
- моніторинг поточного стану бізнес-середовища;
- контролінг зміни правого статусу підприємства;
- регулювання кризових процесів та розробка антикризової стратегії.

Кожен рівень вимагає подальшого змістовного пояснення, визначення взаємозв'язків та технологічного уточнення процесів інформаційної обробки даних для антикризового управління та регулювання.

Отже, формування інформаційно-статистичного забезпечення є комплексом облікових, аналітичних і контрольних процедур збору, узагальнення, накопичення та зберігання інформації про стан підприємства.

Механізм інформаційно-статистичного забезпечення антикризового управління може бути представлений у вигляді наступних елементів, що взаємодіють між собою (рис. 1).

1. Суб'єкт. Суб'єктами є керівники, менеджери, бухгалтери та економісти з центів відповідальності.

2. Об'єкт. Об'єктом є виробнича та фінансова діяльність підприємства в умовах антикризового управління.

3. Мета. При взаємодії всіх елементів досягається мета, яка полягає у забезпеченні керівників, менеджерів, відповідальних осіб інформацією, необхідною для досягнення конкретних управлінських рішень на різних рівнях за умов антикризового управління.

4. Нормативно-правове забезпечення представлено законодавчими та нормативними документами, методичними рекомендаціями та іншими документами. Нормативно-правове забезпечення регулює порядок проведення процедур з метою виявлення збиткових та неплатоспроможних підприємств та вжиття заходів щодо них.

5. Інформаційно-статистичне забезпечення. Включає підсистему внутрішньої та зовнішньої інформації, а також підсистему нефінансових відомостей. Підсистема внутрішньої інформації включає інформацію з обліково-планових джерел. Зовнішня інформація включає дані загальноекономічної статистики, результати опитувань та спостережень та інші. До нефінансових відомостей відносяться відомі дії конкурентів, стратегічні плани тощо.

Від якості інформаційно-статистичного забезпечення антикризового управління багато в чому залежить успішне подолання фінансових труднощів підприємства та його вихід із кризової ситуації. Основна аналітична інформація на підприємстві генерується в системі бухгалтерського та управлінського обліку. Важливим є надання статистичної інформації таким чином, щоб вона була досить зрозумілою та корисною для користувачів.

Найбільш зручною та мобільною формою надання даних у процесі антикризового управління є управлінський баланс та звіт про

прибутки та збитки підприємства. Форму управлінського балансу та звіту про прибутки та збитки не встановлено законодавством, відповідно статті регламентуються індивідуально, з урахуванням специфіки діяльності кожного підприємства. Управлінська звітність складається в агрегованому вигляді, до неї можна додавати або прибирати розділи (на відміну від бухгалтерського балансу), змінювати їх структуру, збільшувати або зменшувати деталізацію, перекласифікувати активи або витрати, змінити порядок оцінки та порядок визнання операцій тощо. Позитивним моментом при проведенні аналізу на підставі управлінської статистичної інформації є те, що вона відображає стан на поточний момент часу з урахуванням виконаних на даний момент антикризових заходів, складених на вимогу керівництва, на відміну від бухгалтерської, яка складається рідше, що зменшує її актуальність через проміжок часу.

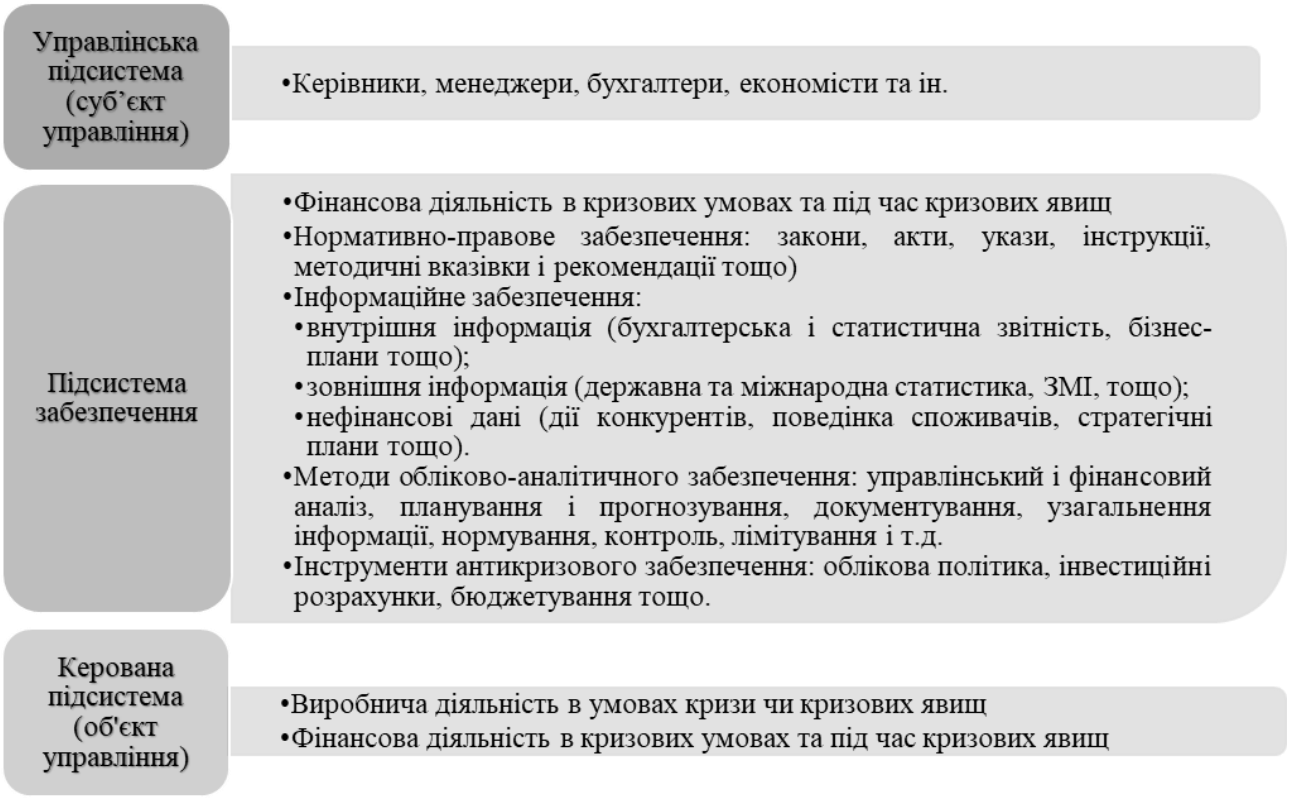

Рис. 1. Механізм інформаційно-статистичного забезпечення антикризового управління підприємством

Примітка. Сформовано авторами.

6. Інструменти. Відповідно до специфіки діяльності підприємства в умовах антикризового управління керівництво кожного підприємства індивідуально вибирає та використовує свій інструментарій.

7. Методи. Антикризове управління вимагає особливих методів та інструментів його здійснення. Реалізація антикризових процедур передбачає вихід на беззбиткову роботу і підвищення прибутку підприємства, що у ринкових умов можливо через зниження витрат за виробництво. Тож увага механізму інформаційно-статистичного забезпечення акцентується на методах, які дозволяють знизити витрати.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, формування системи антикризового управління має ґрунтуватися на дотриманні принципів гнучкості, керованості, вимірюваності та багатофункціональності, що дозволить успішно використовувати її при розробці та реалізації антикризової політики підприємств.

Створення системи інформаційно-статистичної бази антикризового управління

становить основу комплексного і всебічного аналізу діяльності підприємств у всіх часових та просторових формах і напрямах. Аналітичні процедури, а отже і процес антикризового управління будуть ефективнішими там, де більша сукупність релевантних, достовірних та вчасних кількісних і якісних показників, які характеризують економічні явища та процеси. Комплексне інформаційно Статистичне забезпечення та його чітка організація є фундаментальною базою для ефективного управління підприємством в умовах кризи та для попередження та подолання криз. Удосконалення та розвиток інформаційно-статистичного забезпечення дозволить керівникам та менеджерам підприємств знаходити нові шляхи виходу з кризових ситуацій, а також проводити антикризові процедури у більш короткий термін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавриленко В. О. Обліково-аналітичне забезпечення антикризового управління: теорія і практика: монографія. Черкас. держ. технол. ун-т. 2018. 480 с.
2. Мазур В. А., Томчук О. Ф., Браніцький Ю. Ю. Методика аналізу фінансового стану підприємства відповідно до вимог внутрішніх і зовнішніх користувачів. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 7-20.
3. Правдюк Н. Л. Аналітичне забезпечення антикризового управління агроформувань. *Економіка АПК.* 2020. № 2. С. 33–44.
4. Ряховская А. Н., Кован С. Е. Антикризисное управление: развитие научного направления и практики. *Антикризисный менеджмент.* 2014. № 3. С. 29–37.
5. Ряховский Д. И., Акулова Н. Г. Современные инструменты реализации антикризисных стратегий предприятий. *Проблемы современной экономики.* 2014 № 1(49). С. 85–91.
6. Bobryshev A. N. The concept of anti-crisis management accounting subsystem formation. *International Accounting.* 2015. Vol. 22. P. 27-39.
7. Chaya V. The system of analytical triggers in anti-crisis management, 2015. Vol. 0019. URL: https://ideas.repec.org/p/upa/wpaper/0019.html.
8. Víchová K., Hromada M. Information Support of Crisis Management. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/326055283_Information_Support_of_Crisis_Management.
9. Сударева А. А., Волков Л. В. Превентивное антикризисное управление: определение, особенности, задачи и инструменты. *Стратегии бизнеса.* 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/preventivnoe-antikrizisnoe-upravlenie-opredelenie-osobennosti-zadachi-i-instrumenty.
10. Хринюк О., Очеретяна О. Фактори виникнення кризових явищ та забезпечення сталого розвитку підприємства. *Економіка та суспільство.* 2021. № 26. URL: https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/355/340.

REFERENCES

1. Havrylenko, V. (2018). *Oblikovo-analitychne zabezpechennia antykryzovoho upravlinnia: teoriia i praktyka* [Accounting and analytical support of anti-crisis management: theory and practice]. Cherkas. derzh. tekhnol. un-t. [in Ukrainian].
2. Mazur, V., Tomchuk, O., and Branitskyi, Yu. (2017). Metodyka analizu finansovoho stanu pidpryiemstva vidpovidno do vymoh vnutrishnikh i zovnishnikh korystuvachiv [Method of analyzing the financial state of the enterprise in accordance with the requirements of internal and external users]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky,* 3, 7-20. [in Ukrainian].
3. Pravdiuk, N. (2020). Analitychne zabezpechennia antykryzovoho upravlinnia ahroformuvan [Analytical support of anti-crisis management of agricultural formations]. *Ekonomika APK,* 2, 33-44. [in Ukrainian].
4. Ryahovskaya, A., and Kovan, S. (2014). Antikrizisnoe upravlenie: razvitie nauchnogo napravleniya i praktiki [Anti-crisis management: development of scientific direction and practice]. *Antikrizisnyj menedzhment,* 3, 29–37. [in Russian].
5. Ryahovskij, D., and Akulova, N. (2014). Sovremennye instrumenty realizacii antikrizisnyh strategij predpriyatij [Modern tools for implementing anti-crisis strategies of enterprises]. *Problemy sovremennoj ekonomiki,* 1(49), 85-91. [in Russian].
6. Bobryshev, A. (2015). The concept of anti-crisis management accounting subsystem formation. *International Accounting,* 22, 27-39.
7. Chaya, V. (2015). The system of analytical triggers in anti-crisis management. Vol. 0019. Retrieved from: https://ideas.repec.org/p/upa/wpaper/0019.html.

8. Víchová, K., and Hromada, M. (2018). *Information Support of Crisis Management*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/326055283_Information_Support_of_Crisis_Management.

9. Sudareva, A., and Volkov, L. (2021). Preventivnoe antikrizisnoe upravlenie: opredelenie, osobennosti, zadachi i instrumenty [Preventive crisis management: definition, features, tasks and tools.]. *Strategii biznesa,* 7. Retrieved from: https://cyberleninka.ru/article/n/preventivnoe-antikrizisnoe-upravlenie-opredelenie-osobennosti-zadachi-i-instrumenty [in Russian]

10. Khryniuk, O., and Ocheretiana, O. (2021). Faktory vynyknennia kryzovykh yavyshch ta zabezpechennia staloho rozvytku pidpryiemstva [Factors of occurrence of crisis phenomena and ensuring sustainable development of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo,* 26. Retrieved from: https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/355/340 [in Ukrainian].

Roman Tsishchyk, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Applied Mathematics, West Ukrainian National University, Ukraine
Nataliya Kotys, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Management, Public Administration and Personnel, West Ukrainian National University, Ukraine

INFORMATION AND STATISTICAL SUPPORT OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Abstract
Introduction. Today, the issue of the need to solve the problem of forming information support for the processes and procedures of anti-crisis management of enterprises is rather acute. The emergence of this problem is caused by crisis manifestations in the economy, differences in the systematization of information for management purposes, lack of information databases to solve the multifaceted tasks of preventing and identifying the risks of bankruptcy of enterprises and their way out of the crisis.
Purpose. The purpose of the article is to determine the essence and place of statistics and information in anti-crisis management, to develop methods for organizing the information system of enterprises to identify problematic aspects of a crisis situation, and to scientifically substantiate the feasibility of using information and statistical tools for effective anti-crisis management.
Method (methodology). The methodical basis of the study was a set of methods of scientific knowledge. To reveal the topic of the article, namely to find out how the selection and analysis of information and statistical data affects management decision-making in crisis conditions, general scientific methods were used: abstraction, formalization, idealization, comparison, functional and statistical analysis. The basis of the research is the interdisciplinary approach.
The results. The article substantiates the need for anti-crisis management in modern economic conditions. Approaches to defining the essence of anti-crisis management are summarized. The factors of formation of effective management decisions in the process of enterprise activity under the conditions of a crisis environment were studied. Attention is focused on the important and constantly growing role of information and statistics in anti-crisis management of organizations and enterprises. It has been proved that effective anti-crisis management of enterprises is connected with the need for timely obtaining and analysis of complete, reliable, scientifically based statistical information. The essence and methodological foundations of informational and statistical support of anti-crisis management of the enterprise are defined. An analysis of the effectiveness of the application of methods of statistical and informational analysis by heads and managers of enterprises was carried out. The levels of construction of the information field of collection, grouping, generalization and processing of information for use in the development of anti-crisis policy are proposed. The problems of the information nature, faced by users of information in the development and adoption of management decisions regarding the stabilization of the conditions of enterprises and their development, are identified. The need and directions to solve the problems of forming information and statistical support for the processes and procedures of anti-crisis management of the enterprise are substantiated.

Keywords: anti-crisis management; crisis; crisis phenomena; information and statistical support; information; enterprise.

Cite as: Tsishchyk, R. & Kotys, N. (2022). Information and statistical support of anti-crisis management of enterprises. *Economic analysis,* 32 (3), 216-222. DOI: 10.35774/econa2022.03.216

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: 10.35774/econa2022.03.223 **JEL classification: E60, G18**
UDC: 336.761.6

Ольга КОПИЛОВА
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра економіки та фінансів,
Одеський національний морський університет, Україна
E-mail: okopylova1981@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9163-3369

Юлія ПІЧУГІНА
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра світового господарства і міжнародних економічних відносин,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна
E-mail: j.pichugina@onu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7862-8274

ФІНАНСОВІ РИНКИ EURONEXT ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. Війна в Україні, що перейшла до активної фази 24 лютого 2022 року, вплинула на всі сфери життя більшості країн світу, у т. ч. на Euronext, яка є провідною пан'європейською ринковою інфраструктурою, яка з'єднує європейські економіки з глобальними ринками капіталу для прискорення інновацій та сталого зростання. На первинному рівні європейські компанії знаходяться під впливом руйнування торгівельних та інвестиційних зв'язків. На вторинному рівні кардинально змінюються умови функціонування європейських компаній під впливом санкційних обмежень що ввели проти країни-агресора. Все це призводить до невизначеності фінансового середовища та необхідності урахування багатьох неекономічних чинників та світових тенденцій, що можуть призвести до парадоксальних висновків.

Мета. Дослідження впливу війни в Україні на показники діяльності пан'європейського об'єднання Euronext.

Метод (методологія). Методологічною основою дослідження є наукові роботи з питань сучасного стану фінансових ринків. Використовувалися такі методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, статистичного аналізу, системного аналізу, спостереження, індукції та дедукції.

Результати. Початок активної фази війни РФ в Україні призвів до значного впливу на більшість провідних фондових бірж світу. Найбільш глибоке падіння ринкової капіталізації спостерігається на ринку Nasdaq-US та серед найбільших континентальних європейських фондових бірж. За результатами проведеного дослідження доведено, що падіння показників ринкової капіталізації, промислових індексів, показників залучення капіталу як на ринку акцій, так і на борговому ринку, пов'язане саме з наслідками військових дій на території України, введенням санкцій проти РФ та намаганнями останньої шантажувати європейські країни скороченням постачання енергоресурсів. Одночасно визначено, що бізнес-модель Euronext демонструє стійкість та запас міцності завдяки широкому охопленню географії, поглинанню групи Borsa Italiana та значною диверсифікацією послуг.

Ключові слова: Euronext NV; фінансові ринки; капіталізація; фондові біржи; біржові індекси; економічний розвиток.

© Ольга Копилова, Юлія Пічугіна, 2022

Отримано: 24.08.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Копилова О., Пічугіна Ю. Фінансові ринки Euronext під впливом війни в Україні. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 223-315. DOI: 10.35774/econa2022.03.223

Вступ

Euronext – це провідна пан'європейська ринкова інфраструктура, яка з'єднує європейські економіки з глобальними ринками капіталу для прискорення інновацій та сталого зростання. За своєю сутністю Euronext не тільки об'єднує фінансові ринки європейських країн, а й надає клірингові та кастодіальні послуги, таким чином являє собою повноцінний фінансовий центр. Фінансові центри, що об'єднують у собі невичерпні можливості як у функціональному, так і еволюційному сенсі, є тими ключовими вузлами на яких тримається вся фінансова мережева система. Можна вважати, що Euronext, динаміка її показників та прогнози щодо майбутніх перспектив розвитку є досить чітким індикатором стану всієї європейської економіки.

На стійкість будь-якої мережевої системи впливає декілька груп чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх, та чим більш інтегрованою є мережа – тим більше ступінь її залежності саме від зовнішніх чинників.

Війна в Україні, що перейшла до активної фази 24 лютого 2022 року, вплинула на всі сфери життя більшості країн світу. Прогнозовано, що найбільший вплив має бути саме на ті країни, що найбільше пов'язані з Україною в економічній та політичній сфері. Але слід зазначити, що європейська фінансова мережа знаходиться під подвійним впливом війни в Україні. На первинному рівні європейські компанії знаходяться під впливом руйнування торгівельних та інвестиційних зв'язків. На вторинному рівні кардинально змінюються умови функціонування європейських компаній під впливом санкційних обмежень країни-агресора.

Дослідженням проблем стійкості та стабільності фінансових ринків та міжнародних фінансових центрів присвячені праці таких українських вчених як: М. Бурмака [1], Ф. Зінченко, В. Козюк [2], О. Мозговий [3], О. Субочев, Л. Шемаєва [4]. Серед закордонних дослідників, особливо тих, хто використовує інституціональний інструментарій, слід зазначити Я. Домовіц, Я. Лейтнер [5], Дж. Петрі та ін.

Нелінійність економічного розвитку призводить до невизначеності фінансового середовища та необхідності урахування багатьох неекономічних чинників та світових тенденцій, що можуть призвести до парадоксальних висновків.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження впливу війни в Україні на показники діяльності пан'європейського об'єднання Euronext. Для досягнення мети поставлено наступні завдання: виокремити показники що є найбільш чутливими до змін зовнішнього середовища; проаналізувати динаміку показників Euronext; визначити ефект від активної фази війни в Україні на показники Euronext.

Виклад основного матеріалу дослідження

Euronext було створено в 2000 році шляхом злиття трьох європейських фондових бірж: Паризької, Амстердамської та Брюссельської. В результаті злиття всі три фондові біржі стали дочірніми компаніями новоутвореного холдингу шляхом передачі активів. Протягом 2001-2002 рр. до холдингу приєднались LIFFE та Лісабонська фондова біржа. Всі біржі були об'єднані загальною торгівельною системою, єдиним депозитарієм та розрахунково-клірингової палатою, що свідчило про найвищу форму інтеграції [6]. З 2007 по 2013 рік Euronext була частиною трансконтинентальної фондової біржі NYSE Euronext.

В результаті постійних трансформацій Euronext управляє регульованими біржами в Бельгії, Франції, Ірландії, Італії, Нідерландах, Норвегії та Португалії. Маючи близько 2000 зареєстрованих емітентів і близько 6,6 трильйонів євро ринкової капіталізації станом на кінець березня 2022 року, вона має неперевершену франшизу «блакитних фішок» і сильну різноманітну національну та міжнародну клієнтську базу. Euronext керує регульованими та прозорими ринками акцій і деривативів, одним із провідних електронних ринків торгівлі цінними паперами з фіксованим доходом у Європі та є найбільшим центром лістингу боргових зобов'язань і фондів у світі. Загальна пропозиція продуктів включає акції, валюту, біржові фонди, варанти та сертифікати, облігації, деривативи, товари та індекси. Група надає послуги розрахункової палати Euronext Clearing, а також послуги зберігання та розрахунків через центральні депозитарії

цінних паперів Euronext Securities у Данії, Італії, Норвегії та Португалії. Euronext також використовує свій досвід роботи на ринках, надаючи технології та керовані послуги третім сторонам. Окрім основного регульованого ринку, вона також керує низкою другорядних ринків, що спрощує доступ до лістингу для малого та середнього бізнесу.

Задля визначення важливості Euronext у європейському фінансовому просторі проаналізуємо її діяльність за останні роки. За ключовий індикатор візьмемо показник ринкової капіталізації (Domestic market capitalisation) на кінець року. Ринкова капіталізація (також відома як ринкова вартість) – це ціна акцій, помножена на кількість акцій в обігу (включно з їх кількома класами) для зареєстрованих національних компаній. Інвестиційні фонди, пайові фонди та компанії, єдиною бізнес-ціллю яких є володіння акціями інших зареєстрованих компаній, виключаються. Важливо зазначити, що Левін і Зервос у 1998 р. виявили, що країни з вищою капіталізацією фондового ринку асоціюються з швидшим зростанням капіталу та виробництва [5]. Тобто, з однієї сторони ринкова капіталізація змінюється під впливом діяльності емітентів, ринкової кон'юнктури та очікувань. З іншої сторони, в умовах глобалізації та зростаючої конкуренції між організаторами біржової торгівлі, ринкова капіталізація виступає індикатором ефективності ринку, розвиненості інфраструктури, інтегрованості у глобальне фінансове середовище.

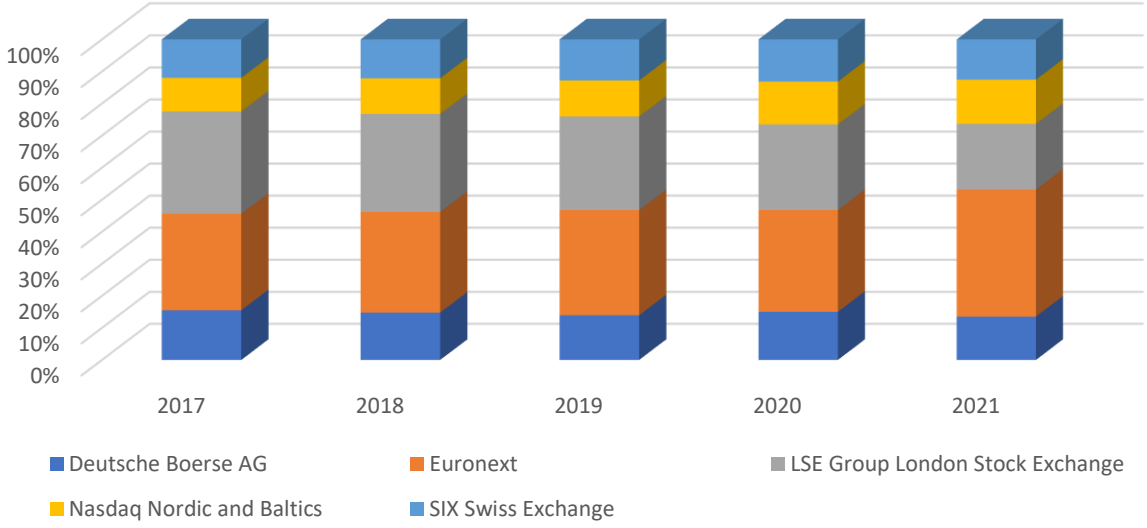

Рис. 1. Ринкова капіталізація провідних європейських фондових бірж за 2017-2021 рр. (розраховано на основі звітів WFE). [6]

На рис. 1 наведено дані щодо динаміки ринкової капіталізації провідних європейських фондових бірж за 2017-2021 рр. Головними конкурентами за лідерство в Європі виступали LSE Group London Stock Exchange та Euronext. Слід зауважити, що LSE Group London Stock Exchange має дуже давню історію, об'єднує у собі багато ринків та є повноцінним міжнародним фінансовим центром. Однак, починаючи з 2018 року і навіть під час пандемії Covid-19 біржа Euronext стала лідером та наприкінці 2021 р. обсяги ринкової капіталізації Euronext майже в 2 рази перевищували аналогічний показник LSE Group London Stock Exchange. Одночасно відбулось значне зростання кількості компаній у лістингу Euronext: на 33,6% у грудні 2021 р. у порівнянні з груднем 2020 р. що складає 1995 компаній. LSE Group London Stock Exchange навпаки, втратила у лістингу 14,9% компаній.

Головним чинником такого успіху стала процедура Brexit, тобто вихід Великої Британії зі складу Європейського Союзу. До грудня 2020 року найбільші європейські емітенти були у лістингу більш розвиненої та поважної LSE Group London Stock Exchange, інвестиційні фонди та інші інституційні інвестори віддавали перевагу саме цьому торгівельному майданчику. Загальноєвропейська біржа Euronext поставила собі мету до 2024 року допомогти Європейському Союзу зменшити залежність від LSE Group London Stock Exchange

по основним фінансовим операціям після Brexit [7]. З моменту виходу Великої Британії з ЄС у грудні минулого року Амстердам став найбільшим фондовим ринком у Європі, оскільки частина торгів та міжнародних лістингів переїхала з Лондону.

Euronext також є світовим лідером у лістингу боргових зобов'язань з більш ніж 52000 зареєстрованих цінних паперів [8]. Розмір Euronext робить її найбільшим пулом ліквідності в Європі, забезпечуючи інтегроване «єдине вікно» для місцевих і глобальних емітентів, щоб задовольнити їхні потреби в капіталі та борговому фінансуванні, а також в корпоративних послугах. Спираючись на своє географічне розширення з нещодавнім додаванням ірландського, норвезького та італійського ринків, Euronext продовжує розширювати пан'європейський ринок та активно використовує свій унікальний пул ліквідності та галузеві переваги.

Проаналізуємо показник ринкової капіталізації Euronext у 2022 р. Для того щоб нівелювати чинник сезонних коливань порівняємо періоди січень-травень 2021 та 2022 років (див. рис. 2).

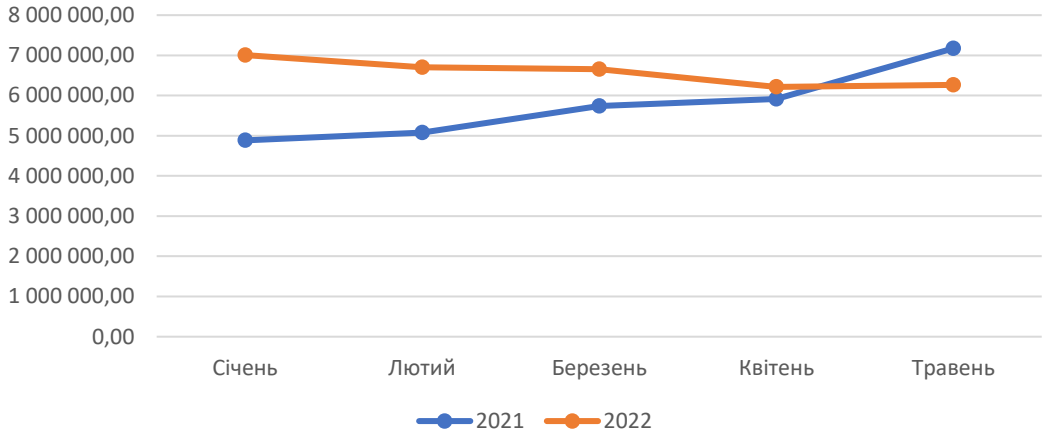

Рис. 2. Капіталізація Euronext січень-травень 2021 та 2022 рр., млн. дол. США (розраховано на основі звітів WFE) [6]

Спостерігається поступове падіння ринкової капіталізації починаючи з березня 2022 р, у той самий період 2020 року спостерігалось стабільне зростання показника, тобто можна зробити висновок про відсутність сезонного тренду. Також необхідно перевірити світові тренди. Проаналізуємо показник ринкової капіталізації провідних фондових бірж з різних регіонів (див. табл. 1).

До вибірки потрапили 11 найбільших фондових бірж світу за показником ринкової капіталізації. З азіатського регіону до вибірки потрапили три біржі: Japan Exchange Group, Shanghai Stock Exchange та Shenzhen Stock Exchange. Зниження показника капіталізації японської біржі за 5 місяців 2022 року на 10,5% більш пов'язане з давніми проблемами біржі, спробами реструктурувати ринок та запеклою конкуренцією з біржами США та Китаю. Shanghai Stock Exchange та Shenzhen Stock Exchange також показали падіння капіталізації на 8,8% та 4,83% відповідно, що також не пов'язано із війною в Україні, а із внутрішніми проблемами відновлення після пандемії Covid-19 та низкою банкрутств у будівельній сфері.

Американські гіганти Nasdaq-US та NYSE також показали падіння: 15,6% та 4,95% відповідно. В даному регіоні можна спостерігати негативні економічні явища, пов'язані із санкціями щодо країни-агресора в тому числі: прискорення інфляції, зростання цін на енергоносії і т. д.

Слід звернути увагу, що показник Nasdaq Nordic and Baltics (об'єднує ринки Данії, Швеції, Фінляндії, Ісландії, Латвії, Литви та Естонії) знизився лише на 5,91% у порівнянні з американським підрозділом 15,06%. Це є індикатором того, що перелічені країни менш постраждали від наслідків війни в Україні.

Таблиця 1. Ринкова капіталізація провідних фондових барж світу за січень-травень 2022 р., млн. дол. США (розраховано на основі звітів WFE)

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Травень/ січень, %
Nasdaq – US	22 464 541,01	21 623 115,21	22 417 553,23	19 495 242,87	19 081 034,42	-15,06
NYSE	26 558 508,90	26 106 202,75	26 793 921,79	25 131 292,34	25 242 977,00	-4,95
Japan Exchange Group	6 198 208,90	6 171 287,77	6 002 549,91	5 480 626,02	5 546 245,14	-10,52
Shanghai Stock Exchange	7 573 003,91	7 878 068,05	7 372 080,85	6 641 068,20	6 906 843,90	-8,80
Shenzhen Stock Exchange	5 620 311,72	5 829 456,27	5 326 765,37	4 542 330,16	5 348 946,04	-4,83
Deutsche Boerse AG	2 389 922,93	2 243 969,17	2 169 980,06	2 026 068,40	2 107 100,53	-11,83
Euronext	7 006 402,53	6 704 389,75	6 658 471,07	6 214 346,72	6 265 321,45	-10,58
LSE Group London Stock Exchange	3 574 555,01	3 613 155,25	3 565 348,50	3 397 606,58	3 397 727,29	-4,95
Nasdaq Nordic and Baltics	2 274 251,24	2 137 319,88	2 180 250,31	2 018 842,64	2 139 736,94	-5,91
Saudi Exchange (Tadawul)	2 827 166,57	3 068 525,65	3 198 810,93	3 334 638,85	3 333 384,09	17,91
SIX Swiss Exchange	2 162 038,63	2 116 342,75	2 133 328,72	2 003 556,98	1 945 541,11	-10,01

Серед найбільших континентальних європейських фондових бірж німецька Deutsche Boerse AG втратила 11,83%, Euronext – 10,58% та швейцарська SIX Swiss Exchange – 10,01%, що свідчить про рівні втрати у регіоні.

Виникає питання, чи є це падіння пов'язане з початком активної фази війни в Україні. Ми припускаємо, що порушення торгівельних потоків між Україною та ЄС та введення санкцій щодо країни-агресора мають спричинити насамперед зниження показників діяльності промислових підприємств. Це має відображатись в динаміці індустріальних індексів Euronext.

Euronext® Top 30 France Germany Industrials EW – це рівнозважений індекс, який відображає показники 30 найбільш популярних акцій промислових компаній, включених до CAC® All-tradable або допущених до лістингу на ринку Prime Standard Німеччини. Індекс служить основою для структурованих продуктів, фондів і біржових фондів.

Рис. 3. Динаміка індексу Euronext® Top 30 France Germany Industrials EW за період Серпень 2021 – Липень 2022 [9]

Перше серйозне падіння індексу спостерігалось у березні 2022, але воно лише відображало процеси, що розпочались в економіці ще на початку року в очікування військової агресії з боку РФ. У березні 2022 року індекс цін виробників на промислову продукцію збільшився на 30,9% порівняно із березнем 2021 року. За даними Федерального статистичного управління Німеччини, це було найвище зростання за всю історію порівняно з відповідним місяцем попереднього року. У лютому 2022 року показник зріс на 25,9%, а у січні – на 25,0%. Порівняно з попереднім місяцем, лютим 2022 року, загальний індекс зріс на 4,9% у березні 2022 року. Ціни на проміжні товари зросли на 23,3% порівняно з березнем 2021 року, особливо це стосується металів, добрив, готових кормів для сільськогосподарських тварин та дерев'яної тари. В травні 2022 р. експорт з Німеччини до РФ впав на 50,9% в порівнянні з травнем 2021 р. Ці результати вже мають містити перші наслідки, які випливають із нападу Росії на Україну. У Франції спостерігається ідентична динаміка індексу цін виробників у порівнянні із аналогічним періодом минулого року: 27,9% у квітні, 27,3% у травні 2022 р. [9]

Припустимо, що вибраний індекс не є достатньо репрезентативним, бо враховує лише промисловість Німеччини та Франції. Тому проаналізуємо інший біржовий індекс – Euronext® Europe Sustainable 100 EW. Це рівнозважений індекс, що відображає ефективність 100 кращих акцій на основі їх торгівельної вартості, показників ESG і змін за 1 рік з 500 найбільших акцій з точки зору ринкової капіталізації, допущених до лістингу на основних ринках Австрії, Бельгії, Чехії, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Великобританії. Індекс є основою для структурованих продуктів, фондів та біржових фондів.

Рис. 4. Динаміка індексу Euronext® Europe Sustainable 100 EW за період Серпень 2021 – Липень 2022 [10].

Графік (див. Рис. 4) підтверджує нашу гіпотезу щодо поширення падіння вартості акцій провідних компанії Європи та поширення ефекту санкцій на країну-агресора навіть на країни, що не залежать від імпорту енергоносіїв з РФ чи експорту своєї продукції до РФ. Вже на початку березня 2022 р. Euronext Dublin впав на 4,7%, що було спричинено падінням у туристичному сегменті: до розрахунку індексу ISEQ® All-Share Index входять показники таких компаній як Dalata Group, найбільший оператор готелів в Ірландії (втратив 7,5%), Ryanair (втратив 10%), Easyjet, Wizz Air і материнська International Airlines Group Aer Lingus (впали на 8-10%). Прогнозовано відреагували будівельна компанія Cairn Homes (втратила лише 0,5%) та медична група Uniphar (виросла на 3%) [11]. Таким чином можна стверджувати, що агресія РФ спричинила значне падіння вартості акцій не лише промислового сектору, а інших галузей, окрім медичної.

Також необхідно проаналізувати ситуацію в сфері залучення інвестиційного капіталу. Зростаючий інвестиційний капітал забезпечує сталий розвиток економіки. До показників, що характеризують залучення інвестиційного капіталу на фондовій біржі, відносяться: Money Raised – New equity listings (залучені кошти від випуску нових акцій (IPO)), Money Raised – Follow-ons on equities (залучені кошти від випуску додаткових акцій, здійсненого компанією після первинного публічного розміщення (IPO)), Money Raised – Bonds (залучені кошти від первинного розміщення облігацій).

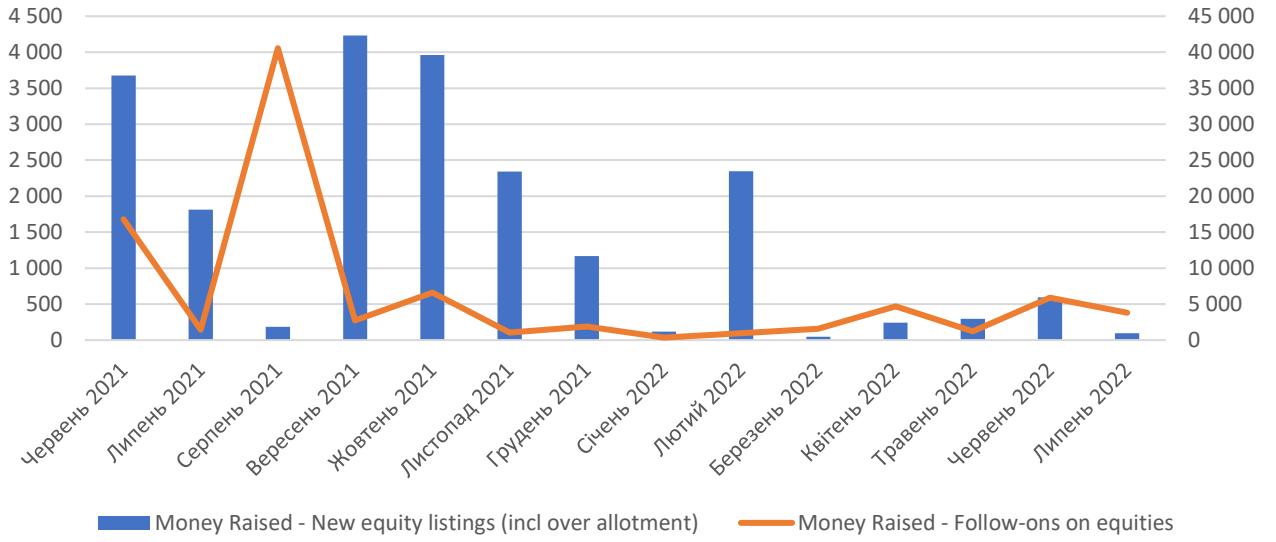

Рис. 5. Залучені кошти від випуску нових акцій та від випуску додаткових акцій, здійсненого компанією після IPO на Euronext, червень 2021 – липень 2022, млн. дол. США (розраховано на основі даних [10])

Рис. 5 відображає динаміку показників залучення інвестиційного капіталу шляхом первинного розміщення на Euronext за останній рік. Слід відзначити, що європейський фондовий ринок значно постраждав під час пандемії Covid-19 та лише влітку минулого року показав тенденцію до відновлення. Залучення капіталу шляхом Follow-ons on equities за обсягами є значно більшим у порівнянні з IPO, що пояснюється меншими витратами на емісію та просування: 85728 млн дол США у порівнянні з 21016 млн дол США від IPO. Звернемо увагу на показник Money Raised – New equity listings, саме він відображає тенденції ринку щодо необхідності та можливості залучення нового інвестиційного капіталу. Цей показник демонструє доволі стабільну динаміку до березня 2022 року не враховуючи січень 2022 року, так як цей місяць традиційно відрізняється вкрай низькою діловою активністю. В березні 2022 року спостерігається різкий спад (нижче січня 2022) та поступове відновлення у червні 2022 р. Але вже в липні 2022 р. відбувається різке падіння обох показників на тлі «газового шантажу» країн ЄС з боку РФ.

Ситуація на первинному ринку облігацій підтверджує загальну тенденцію до спаду. Якщо в липні 2021 року показник Money Raised – Bonds на майданчику Euronext сягав 148,17 млрд дол США, то за рік цей показник скоротився на 68%, найбільше прискорення падіння спостерігається за період травень-липень 2022 р.

Для повноти аналізу також розглянемо показники діяльності Euronext як організації. Якщо декілька десятиліть тому більшість фонових бірж функціонувала як безприбуткові організації, то в умовах жорсткої ринкової конкуренції відбулась трансформація підходів що призвела до бажання інвесторів отримувати дивіденди за результатами інвестицій.

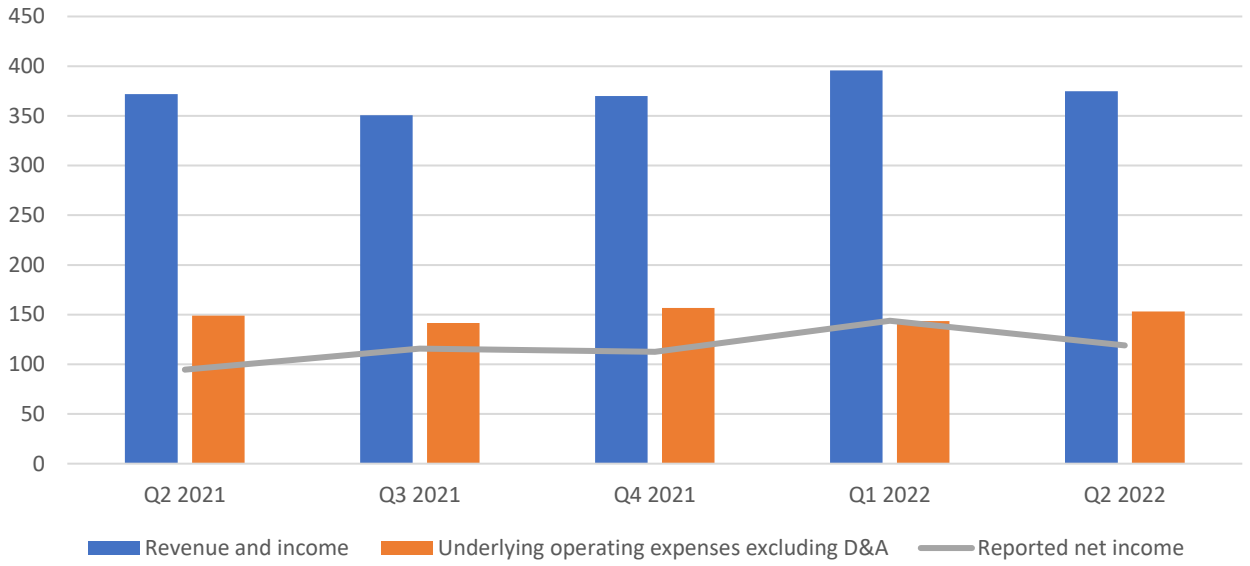

Рис. 6. Показники доходу, операційних видатків та чистого прибутку за останні 5 кварталів 2021-2022 рр. (розраховано на основі даних [8]), млн. євро.

Другий квартал 2022 року ознаменувався продовженням нестабільності викликаної активною фазою війни в Україні, яка почалась з першого кварталу року (див. рис. 6). Однак, слід відзначити, що бізнес-модель Euronext знову продемонструвала свою стійкість і забезпечила значний рівень доходу, особливо у порівнянні з відповідними показниками під час пандемії Covid-19. Однак, керівництво Euronext в плані розвитку до 2024 року очікувало на більш високі показники завдяки придбанню групи Borsa Italiana наприкінці 2 кварталу 2022 року.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Початок активної фази війни РФ в Україні призвів до значного впливу на більшість провідних фондових бірж світу. Найбільш глибоке падіння ринкової капіталізації спостерігається на ринку Nasdaq-US та серед найбільших континентальних європейських фондових бірж: Deutsche Boerse AG, Euronext та SIX Swiss Exchange. Фондова біржа Euronext є лідером серед європейських торгівельних майданчиком одночасно за декількома показниками: ринкова капіталізація, лістинг боргових зобов'язань, пул ліквідності тощо. За результатами проведеного дослідження доведено, що падіння показників ринкової капіталізації, промислових індексів, показників залучення капіталу як на ринку акцій, так і на борговому ринку, пов'язане саме з наслідками військових дій на території України, введенням санкцій проти РФ та намаганнями останньої шантажувати європейські країни скороченням постачання енергоресурсів. Одночасно визначено, що бізнес-модель Euronext демонструє стійкість та запас міцності завдяки широкому охопленню географії, поглинанню групи Borsa Italiana та значною диверсифікацією послуг.

Слід зазначити, що для більш глибокого аналізу нам не вистачає більшого масиву даних, що дозволить визначити які саме сегменти Euronext будуть більш вразливими у довгостроковій перспективі, наскільки асинхронною буде поведінка ринків Північної Європи у порівнянні із Францією та Нідерландами, чи призведе кризова ситуація до структурних зрушень та нових злиттів чи поглинань серед європейських фондових бірж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурмака М., Зінченко Ф. Глобальний формат фінансово-інституційної трансформації фондових бірж. *Міжнародна економічна політика*. 2017. № 2. С. 40-61.
2. Козюк В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. *Вісник НБУ*. 2007. № 4 (134). С. 34-39.

3. Мозговий О., Субочев О. Міжнародні фінансові центри в умовах фінансової глобалізації: монографія. К.: КНЕУ, 2014. 370 с.

4. Шемаєва Л., Онофрійчук В., Онофрійчук А. Боргова стійкість у зміцненні фінансового суверенітету України. *Міжнародна економічна політика*. 2021. № 2. С. 118-132.

5. Levine, R. and Zervos, S. (1998). Capital Control Liberalization and Stock Market Development. Vol.26. No.7. pp. 1169-1183.

6. The WFE Annual Statistics Guide (Volume 4). URL: https://focus.world-exchanges.org/statistics/reports-analysis.

7. Euronext to ditch London Stock Exchange for clearing by 2024. URL: https://www.reuters.com/article/euronext-ceo-idUSKBN2HT24Y.

8. 2021 Universal Registration Document – Euronext. URL: https://www.euronext.com/en/about/media/euronext-press-releases/euronext-publishes-its-2021-universal-registration-document.

9. Producer prices of industrial products 2022. Statistisches Bundesamt (Destatis). URL: https://www.destatis.de/EN/Press/2022/04/PE22_172_61241.html.

10. Euronext Live Markets. EN Europe Sustainable 100 EW. URL: https://live.euronext.com/en/product/indices/NL0012758627-XAMS.

11. Euronext Dublin plunges 'enormous' 4.7% on Ukraine crisis. The Irish Times. URL: https://www.irishtimes.com/business/markets/euronext-dublin-plunges-enormous-4-7-on-ukraine-crisis-1.4815504.

12. Копилова О. В., Пугачова Н. М. Механізм формування архітектури сучасних трейдингових мереж фондового ринку. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 212-220.

REFERENCES

1. Burmaka, M., Zinchenko, F. (2017). Hlobal'nyy format finansovo-instytutsiynoyi transformatsiyi fondovykh birzh. *Mizhnarodna ekonomichna polityka,* 2, 40-61. [in Ukrainian].

2. Koziuk, V. (2007). Monetarni aspekty rozvytku pohlyadiv na problemu zabezpechennya hlobal'noyi finansovoyi stabil'nosti. *Visnyk NBU*, 4 (134), 34-39. [in Ukrainian].

3. Mozgovyi, O., Subochev, O. (2014). *Mizhnarodni finansovi tsentry v umovakh finansovoyi hlobalizatsiyi.* Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].

4. Shemaeva, L., Onofriychuk, V., Onofriychuk, A. (2021). Borhova stiykist' u zmitsnenni finansovoho suverenitetu Ukrayiny. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 2, 118-132. [in Ukrainian].

5. Levine, R. and Zervos, S. (1998). Capital Control Liberalization and Stock Market Development, 26(7), 1169-1183.

6. The WFE Annual Statistics Guide (Volume 4). Retrieved from: https://focus.world-exchanges.org/statistics/reports-analysis.

7. Euronext to ditch London Stock Exchange for clearing by 2024. Retrieved from: https://www.reuters.com/article/euronext-ceo-idUSKBN2HT24Y.

8. 2021 Universal Registration Document – Euronext. Retrieved from: https://www.euronext.com/en/about/media/euronext-press-releases/euronext-publishes-its-2021-universal-registration-document.

9. Producer prices of industrial products 2022. Statistisches Bundesamt (Destatis). Retrieved from: https://www.destatis.de/EN/Press/2022/04/PE22_172_61241.html.

10. Euronext Live Markets. EN Europe Sustainable 100 EW. Retrieved from: https://live.euronext.com/en/product/indices/NL0012758627-XAMS.

11. Euronext Dublin plunges 'enormous' 4.7% on Ukraine crisis. The Irish Times. Retrieved from: https://www.irishtimes.com/business/markets/euronext-dublin-plunges-enormous-4-7-on-ukraine-crisis-1.4815504.

12. Kopylova, O., Puhachova, N. (2017). Mekhanizm formuvannya arkhitektury suchasnykh treydynhovykh merezh fondovoho rynku. *Ekonomichnyy forum*, 1, 212-220. [in Ukrainian].

Olga Kopylova, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economics and Finance, Odesa National Maritime University, Ukraine
Julia Pichugina, PhD in Economics, Associate Professor, Department of World Economy and International Economic Relations, Odesa National University named after I. I. Mechnikov, Ukraine

EURONEXT FINANCIAL MARKETS UNDER THE INFLUENCE OF THE WAR IN UKRAINE

Abstract
Introduction. The war in Ukraine, which entered the active phase on February 24, 2022, affected all spheres of life in most countries of the world, including Euronext, which is the leading pan-European market infrastructure connecting European economies to global capital markets to accelerate innovation and sustainable growth. At the primary level, European companies are affected by the destruction of trade and investment ties. At the

secondary level, the operating conditions of European companies are radically changing under the influence of sanctions restrictions imposed against the aggressor country. All this leads to the uncertainty of the financial environment and the need to take into account many non-economic factors and world trends, which can lead to paradoxical conclusions.

The purpose of the article is to study the impact of the war in Ukraine on the activity indicators of the pan-European organization Euronext.

Method (methodology). The methodological basis of the study is scientific works about the current state of financial markets. The following methods were used: dialectical, generalization, comparison, statistics analyses, system analysis, observation, induction and deduction.

The results. The beginning of the active phase of the Russian war in Ukraine led to a significant impact on most of the world's leading stock exchanges. The deepest drop in market capitalization is observed on the Nasdaq-US market and among the largest continental European stock exchanges. According to the research results, it was proved that the drop in market capitalization indicators, industrial indexes, and indicators of capital attraction both on the stock market and on the debt market is connected precisely with the consequences of military actions on the territory of Ukraine, the introduction of sanctions against the Russian Federation and the latter's attempts to blackmail European country by reducing the supply of energy resources. At the same time, it has been determined that Euronext's business model demonstrates sustainability and margin of safety due to its wide geographical coverage, the acquisition of the Borsa Italiana group and the significant diversification of services.

Keywords: Euronext NV; financial markets; capitalization; stock exchanges; stock indices; economic development.

Cite as: Kopylova, O., & Pichugina, J. (2022). Euronext financial markets under the influence of the war in Ukraine. *Economic analysis,* 32 (3), 223-232. DOI: 10.35774/econa2022.03.223

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

DOI: 10.35774/econa2022.03.233 **JEL classification: L10, M11, M20, O10**
UDC: 330.341.1

Богдан СЕНІВ
кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансових технологій та банківського бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: bohdan.seniv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6151-7044

Володимир КОРОЛЬ
кандидат економічних наук,
доцент, кафедра міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту,
Івано-Франківський навчально-науковий інститут Західноукраїнського національного університету, Україна
E-mail: king.stat76@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7682-2121

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація
У статті розкрито сутність оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства, який передбачає вирішення комплексу завдань щодо: вибору і обґрунтування стратегічного напрямку досліджень; визначення критеріїв і показників економічної ефективності; оцінювання впливу на ефективність діяльності підприємства, а також вибір ефективного методу здійснення.

Ключові слова: інновації; інноваційна діяльність; інноваційний проєкт; економічна оцінка; ефективність; показники економічної ефективності.

Вступ

На сучасному етапі розвитку економіки України забезпечення ефективного функціонування промислових підприємств потребує постійного підвищення конкурентоспроможності їх продукції та процесів, оптимального використання виробничого потенціалу, гнучкого реагування на зміни у зовнішньому середовищі. Виконання перелічених завдань можливе завдяки систематичному здійсненню інноваційної діяльності. Однак на сьогодні питома вага промислових підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність і можуть бути віднесені до інноваційно активних, залишається низькою. Вирішення цього завдання потребує вдосконалення науково-методичного забезпечення оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства як важливої складової процесу управління нею.

Останнім часом з'явилася значна кількість наукових праць щодо інноваційної моделі розвитку економіки України і суб'єктів господарювання: Я. Біленська, В. Гриньова, Д. Бутенко, В. Завальнюк, С. Лихолет, І. Левицька, П. Постова, Г. Черноіванова, М. Чорна та ін. У них розкрито сутність, види й особливості моделі інноваційного розвитку економіки, інструменти й важелі державної підтримки інновацій, складові механізму інноваційного розвитку підприємств, етапи інноваційного процесу, методи оцінювання інноваційних проектів тощо. Проте проблему оцінювання ефективності інновацій усе ще не вирішено остаточно: не враховуються ринкові

© Богдан Сенів, Володимир Король, 2022

Отримано: 03.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Сенів Б., Король В. Напрями удосконалення оцінки ефективності інновацій на підприємстві. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 233-239. DOI: 10.35774/econa2022.03.233

вимоги щодо побудови цілісної моделі оцінювання ефективності, не обґрунтовані повною мірою принципи й особливості оцінювання ефективності окремих напрямів інноваційної діяльності.

Мета статті

Метою дослідження є подальший розвиток теоретичних положень, обґрунтування методичних підходів і практичних рекомендацій щодо оцінки ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до того, що інноваційна діяльність є вирішальним елементом розвитку сучасного виробництва, проблеми економічного обґрунтування інноваційних рішень набувають особливої актуальності. Вони важливі як на рівні підприємств (організацій), так і на вищих рівнях управління національною економікою, зокрема при розподілі бюджетних коштів на фінансування науково-технічних, соціальних та інших загальнодержавних програм.

Особливістю підходів до оцінювання ефективності інновацій господарюючих суб'єктів різних рівнів, діючих у ринкових умовах, слід уважати різницю в цілях, які вони визначають у своїй діяльності. Так, державні органи влади й управління, що мають регулювати соціально-економічні процеси в державі, працюють над глобальними завданнями розвитку суспільства загалом. Держава формує зовнішні умови (інноваційну політику) для господарювання підприємств, стимулюючи зростання національної економіки. В економічній літературі звертається увага на необхідність нових підходів до оцінювання ефективності інновацій в умовах ринкової економіки [7].

За часів державної власності та централізованих методів управління переважав єдиний методологічний підхід для всіх організацій до оцінювання ефективності господарських рішень. Сутність його визначалась принципом: усе, що вигідно державі, має бути вигідним для всіх суб'єктів господарювання, тобто цей підхід передбачав для всіх глобальний критерій ефективності капітальних вкладень – економічний ефект, що одержують на всіх стадіях та етапах реалізації нововведень – від проведення досліджень і розробок до використання інновації споживачем. Методичні суперечки стосувалися лише показників, якими оцінювався цей ефект – це "приведені витрати" на реалізацію новини чи інтегральний показник – "річний економічний ефект" [4].

У сучасних ринкових умовах підвищуються вимоги до економічних вимірів та економічних обґрунтувань прийняття рішень стосовно інноваційних проектів, які можуть фінансуватися лише після економічного оцінювання кожного з можливих їх варіантів. Слід зважати на те, що підприємства (організації) будують свою діяльність в напрямку досягнення своїх локальних цілей, передусім можливості успішно функціонувати на ринках виробництва нових товарів і послуг, які з'являються в результаті впровадження нових технологій. Кінцевим результатом інноваційної діяльності будь-якої організації є виробництво конкурентоспроможної продукції та зміцнення позицій на ринку і свого фінансового стану. За такого підходу вибір кращого варіанта інноваційного проекту передбачає одержання більших результатів з меншими чи однаковими витратами. Отже, у загальному вигляді економічна ефективність інновацій визначається порівнянням результатів з витратами, що забезпечили цей результат [6].

Процес комплексного оцінювання ефективності інноваційної діяльності фірми можна здійснювати за етапами, наведеними на рис. 1.

Одним із найскладніших етапів оцінювання ефективності інновацій є побудова системи моніторингу зовнішнього оточення фірми, тобто системи постійного спостереження за напрямами й досягненнями науково-технічного прогресу в конкретній та суміжній галузях. На цьому етапі фахівці фірми вивчають можливості: використання нових знань та інтелектуальних продуктів; виробництва продукції на основі нових, більш прогресивних технологічних процесів; застосування нових видів основних засобів і сировинних ресурсів; виготовлення інноваційної продукції; зміни продуктового портфелю; впровадження сучасних організаційно-технічних рішень виробничого, комерційного характеру тощо [3].

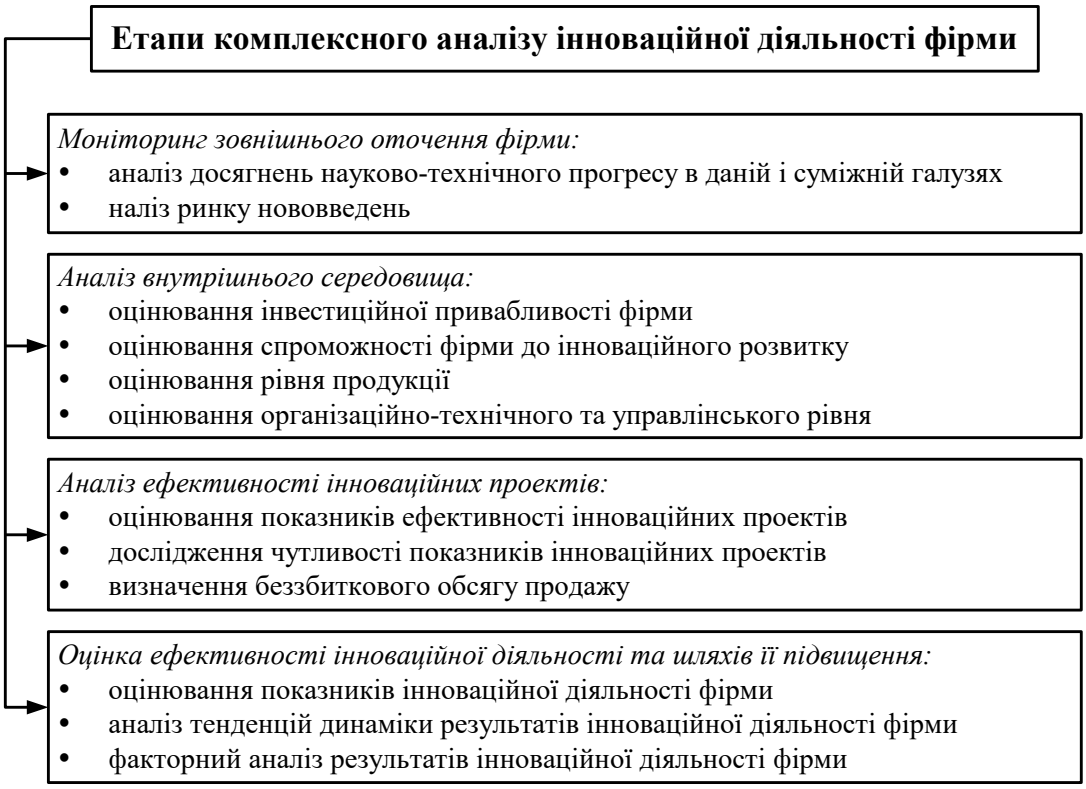

Рис. 1. Етапи оцінювання ефективності інноваційної діяльності фірми [10].

При оцінюванні спроможності фірми до інноваційного розвитку необхідно враховувати такі фактори [5]:

- наявність достатньої чисельності та відповідної кваліфікації персоналу, що здійснює НДДКР;
- наявність завершених НДДКР або придбаних ліцензій, що можуть бути впроваджені у виробництво;
- наявність належного дослідного виробництва;
- здійснення необхідних витрат у сферу НДДКР та оновлення виробництва.

При оцінюванні рівня продукції доцільно визначати: динаміку обсягів продажів; рівень оновлення асортименту продукції; рівень конкурентоспроможності продукції; рівень сертифікованої продукції; частку продукції, що відповідає міжнародним стандартам; відносну частку ринку; частку експортної продукції.

Оцінювання організаційно-технічного та управлінського рівня фірми можна здійснювати за такими групами показників:

- за рівнем прогресивності основних засобів і технологічних процесів (рівень автоматизації та механізації виробництва, озброєність нематеріальними активами, коефіцієнти оновлення й вибуття основних засобів, коефіцієнт зносу основних засобів та їхній середній вік, частка інноваційних основних засобів та прогресивних технологічних процесів і методів обробки);
- за оцінкою рівня організації виробництва (коефіцієнти спеціалізації, кооперування, використання виробничої потужності, наявності вільних потужностей);
- за оцінкою кадрового потенціалу і рівня організації праці (кваліфікаційний та освітній рівні персоналу, рівень перепідготовки кадрів, рівень підвищення кваліфікації кадрів, рівень перепідготовки службовців, коефіцієнти використання робочого часу, змінності робочої сили, плинності кадрів, стабільності робочих кадрів);
- за оцінкою рівня управління виробництво (коефіцієнт ефективності управління, ступінь централізації управлінських функцій, показник економічності апарата управління).

На етапі аналізу ефективності інноваційних проектів визначається доцільність інвестиційних вкладень у певний інноваційний проект. оцінюються можливі ризики за різними варіантами розвитку подій, визначається беззбитковий обсяг продажу продукції.

Останнім часом висловлюється думка, що необхідно розрізняти поняття ефективності та

результативності [4; 6]. Результативність характеризується ступенем задоволення потреб зацікавлених сторін, а ефективність є критерієм того, як саме з економічної точки зору використовуються ресурси фірми для забезпечення певного рівня задоволення зацікавлених сторін.

За інтегральний показник ефективності інноваційної діяльності пропонується використовувати коефіцієнт фактичної результативності:

$$r = \frac{R_c}{\sum_{i=1}^{N} Q_i - \sum_{i=1}^{N} (H_1 - H_2)}, \quad (1)$$

де R_c – сумарні витрати на закінчені роботи, прийняті (рекомендовані) до освоєння в серійному виробництві;

Q – фактичні витрати на НДДКР за і-й рік;

N – кількість років періоду, що аналізується;

H_1, H_2 – незавершене виробництво відповідно на початок та на кінець періоду у вартісному виразі.

Згаданий показник охоплює лише стадію НДДКР і не враховує подальшого просування нововведень, не дає можливості об'єктивно оцінити інноваційну діяльність в цілому по підприємству.

У роботі [8] запропоновано оцінювати ефективність інноваційної діяльності за такими напрямами:

1. Оцінювання економічної ефективності нововведення стосовно підприємства (як саме воно забезпечує конкурентоспроможність, прибуток і фінансову стабільність підприємства);

2. Оцінювання ефективності управління інноваційною діяльністю стосовно забезпечення неперервності інноваційного процесу й досягнення кінцевої мети одержання новинок (продукту, технологій), які відповідають вимогам ринку.

3. Урахування фактора часу (здатність одержувати необхідні результати за визначений його проміжок.

Єдність вищезазначених компонентів дає змогу оцінити ефективність управління інноваційною діяльністю, що здійснюється на підприємстві. При цьому необхідно зважати на можливість взаємодії із зовнішнім середовищем підприємства, а саме: кількість об'єктів інтелектуальної власності, що купують зі сторони або ж реалізують на ринку. Показник результативності інноваційної діяльності на стадії проведення НДДКР за Герасимовим має такий вигляд:

$$P_{ННДКР} = \frac{\sum_{t=1}^{T} K_{еф.t} + \sum_{t=1}^{T} K_{пр.t}}{\sum_{t=1}^{T} K_{заг.t} - \sum_{t=1}^{T} K_{реал.t}}, \quad (2)$$

де $P_{НДДКР}$ – результативність інноваційної діяльності на стадії проведення НДДКР;

$K_{еф.t}$ – кількість самостійно розроблених новацій (винаходів, технічних рішень, ідей), які відповідають вимогам підприємства в *t-му* році;

$K_{пр.t}$ – кількість придбаних об'єктів інтелектуальної власності, що відповідають вимогам підприємства в *t-му* році;

$K_{заг.t}$ – загальна кількість новацій (винаходів, технічних рішень, ідей), як результат проведення НДДКР і придбання об'єктів інтелектуальної власності у зовнішньому середовищі підприємством в *t*-му році;

$K_{реал.t}$ – кількість об'єктів інтелектуальної власності – результатів НДДКР, реалізованих у зовнішньому середовищі і не використаних у діяльності підприємства в *t-му* році;

T – кількість років аналізованого періоду.

Факторний аналіз витрат і результатів інноваційної діяльності фірми можна виконувати на основі мультиплікативних моделей [4].

У мультиплікативній моделі оцінки впливу витрат на освоєння інновацій на зміну витрат на одиницю обсягу реалізованої продукції $\left(\frac{Z}{BP}\right)$ визначають за такими показниками:

- $Z_{ін}$, Z – витрати на освоєння нововведень і загальні витрати відповідно, грн.;
- $BP_{ін}$, BP – виручка від реалізації інноваційної продукції й загальна виручка від реалізації продукції відповідно, грн.

Мультиплікативна модель має вид:

$$\frac{Z}{BP} = \frac{Z_{ін}}{BP_{ін}} \cdot \frac{Z}{Z_{ін}} \cdot \frac{BP_{ін}}{BP}, \quad (3)$$

де $\frac{Z_{ін}}{BP_{ін}}$ – витрати на освоєння інновацій на одиницю обсягу реалізованої продукції;

$\frac{Z}{Z_{ін}}$ – коефіцієнт співвідношення загальних витрат до витрат на освоєння інновацій;

$\frac{ВР_{ін}}{ВР}$ – частка виручки від реалізації інноваційної продукції у загальній сумі виручки від реалізації продукції.

Побудова мультиплікативної моделі оцінки впливу рентабельності нематеріальних активів на прибуток від реалізації продукції здійснюється з використанням таких показників:

- $П_{ін}$, $П$ – прибуток від реалізації інноваційної продукції і прибуток від реалізації всієї продукції відповідно, грн.;
- $\overline{НА}$ – середня за період вартість нематеріальних активів, грн.

$$П = \frac{П_{ін}}{\overline{НА}} \cdot \frac{\overline{НА}}{ВР_{ін}} \cdot \frac{П}{П_{ін}} \cdot ВР, \quad (4)$$

де $\frac{П_{ін}}{\overline{НА}}$ – коефіцієнт рентабельності нематеріальних активів;

$\frac{\overline{НА}}{ВР_{ін}}$ – вартість нематеріальних активів на одиницю виручки від реалізації інноваційної продукції;

$\frac{П}{П_{ін}}$ – коефіцієнт співвідношення прибутку від реалізації всієї продукції до прибутку від інноваційної діяльності.

Мультиплікативна модель ефективності роботи персоналу $\left(\frac{П}{ч}\right)$ має вигляд:

$$\frac{П}{ч} = \frac{П}{\overline{ОЗ}} \cdot \frac{\overline{ОЗ}}{\overline{НА}} \cdot \frac{\overline{НА}}{ч_{НДР}} \cdot \frac{ч_{НДР}}{ч}, \quad (5)$$

де $ч$ – середньооблікова чисельність працівників науково-дослідних і проектно-конструкторських підрозділів та середньооблікова чисельність штатних працівників основної діяльності відповідно, осіб;

$\overline{ОЗ}$ – середня за період вартість основних засобів, грн.;

$\frac{П}{\overline{ОЗ}}$ – рентабельність основних засобів, %;

$\frac{\overline{ОЗ}}{\overline{НА}}$ – коефіцієнт співвідношення основних засобів та нематеріальних активів;

$\frac{\overline{НА}}{ч_{НДР}}$ – озброєність нематеріальними активами працівників науково-дослідних підрозділів;

$\frac{ч_{НДР}}{ч}$ – частка працівників науково-дослідних підрозділів у загальній чисельності працівників фірми.

Зміну прибутку за рахунок зміни рентабельності продажу, коефіцієнта оборотності нематеріальних активів, коефіцієнта співвідношення нематеріальних активів та вартості основних засобів можна оцінити за допомогою такої мультиплікативної моделі:

$$П = \frac{П}{ВР} \cdot \frac{ВР}{\overline{НА}} \cdot \frac{\overline{НА}}{\overline{ОЗ}} \cdot \overline{ОЗ}, \quad (6)$$

де $\frac{П}{ВР}$ – рентабельність продажу;

$\frac{ВР}{\overline{НА}}$ – коефіцієнт оборотності нематеріальних активів;

$\frac{\overline{НА}}{\overline{ОЗ}}$ – коефіцієнт співвідношення середньої за період вартості нематеріальних активів до середньої за період вартості основних засобів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Оцінка ефективності інноваційної діяльності є однією з найважливіших спеціальних функцій управління інноваційною діяльністю підприємства. Зазначено важливість її здійснення для прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення інноваційної діяльності на підприємстві. Під ефективністю інноваційної діяльності підприємства запропоновано розуміти таку її характеристику, яка відображає результативність і розкриває міру повноти та якості досягнення поставлених цілей за допомогою системи показників. Проведення комплексного аналізу інноваційної діяльності на основі викладених методичних підходів сприятиме обґрунтуванню найбільш ефективних напрямів інноваційної діяльності, інноваційних програм та проектів фірми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біленська Я. Р. Використання збалансованої системи показників для оцінювання потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання. *Бізнес Інформ*. 2014. № 1. С. 216–221.
2. Гриньова В. М., Бутенко Д. С. Оцінка результативності інноваційної діяльності підприємства: монографія. Харків: Вид. ХНЕУ, 2013.
3. Завальнюк В. В. Методика проектування підсистеми інформаційного забезпечення стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. № 8(1). С. 82-85.
4. Завальнюк В. В. Принципи управління інноваційною діяльністю. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2013. № 5 (1). С. 182–185.
5. Курмаєв П. Ю., Матрос О. М. Аналіз інноваційної діяльності підприємств та її обліково-аналітичне забезпечення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2015. № 10. С. 21-24.
6. Лихолет С. І. Сучасні підходи оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 1. С. 9-14.
7. Левицька І. В., Постова В. В. Основні поняття та значення підвищення економічної ефективності інноваційної діяльності підприємств машинобудування. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 4 (04). 1. С. 103-108.
8. Рудь Н. Т. Нові методичні підходи до аналізу інноваційного потенціалу підприємства. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 323–332.
9. Черноіванова Г. С. Показники ефективності інноваційних проектів. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. № 37. С. 260–263.
10. Чорна М. В., Глухова С. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств: монографія. Харків : ХДУХТ, 2012. 210 с.

REFERENCES

1. Bilenska, Ya. (2014). Vykorystannia zbalansovanoi systemy pokaznykiv dlia otsiniuvannia potentsialu innovatsiinoho rozvytku vyrobnycho-hospodarskoho obiednannia. *Biznes Inform*, 1, 216–221. [in Ukrainian].
2. Hrynova, V., and Butenko, D. (2013). *Otsinka rezultatyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstva*. Kharkiv: Vyd. KhNEU. [in Ukrainian].
3. Zavalniuk, V. (2016). Metodyka proektuvannia pidsystemy informatsiinoho zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu pidpryiemstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 8 (1), 82-85. [in Ukrainian].
4. Zavalniuk, V. (2013). Pryntsypy upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 5 (1), 182–185. [in Ukrainian].
5. Kurmaiev, P., and Matros, O. (2015). Analiz innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv ta yii oblikovo-analitychne zabezpechennia. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 10, 21-24. [in Ukrainian].
6. Lykholet, S. (2016). Suchasni pidkhody otsinky efektyvnosti ekonomichnoho stymuliuvannia innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 1, 9-14. [in Ukrainian].
7. Levytska, I., and Postova, V. (2016). Osnovni poniattia ta znachennia pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv mashynobuduvannia. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 4 (04), 1, 103-108. [in Ukrainian].
8. Rud, N. (2015). Novi metodychni pidkhody do analizu innovatsiinoho potentsialu pidpryiemstva. *Ekonomichnyi forum*, 3, 323–332. [in Ukrainian].
9. Chorna, M. V. and Glukhova, S. V. (2012). *Evaluation of the effectiveness of innovative activity of enterprises*. Kharkiv: KhDUHT. [in Ukrainian].
10. Chernoivanova, H. (2012). Pokaznyky efektyvnosti innovatsiinykh proektiv. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti,* 37, 260–263. [in Ukrainian].

Bohdan Seniv, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Financial Technologies and Banking Business, West Ukrainian National University, Ukraine
Volodymyr Korol, PhD in Economics, Associate Professor, Department of International Economics, Marketing and Management, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute, West Ukrainian National University, Ukraine

DIRECTIONS FOR IMPROVING INNOVATION EFFICIENCY ASSESSMENT AT THE ENTERPRISE

ABSTRACT
The article reveals the essence of the evaluation of the efficiency of the enterprise's innovative activity, which involves solving a set of tasks related to: choosing and justifying the strategic direction of research; determination of criteria and indicators of economic efficiency; assessment of the impact on the efficiency of the enterprise, as well as the choice of an effective method of implementation.

Keywords: innovation; innovative activity; innovative project; economic evaluation; efficiency; indicators of economic efficiency.

Cite as: Seniv, B., & Korol, V. (2022). Directions for improving innovation efficiency assessment at the enterprise. *Economic analysis,* 32 (3), 233-239. DOI: 10.35774/econa2022.03.233

DOI: 10.35774/econa2022.03.240 **JEL classification: L26, M12, M14, M59**
UDC: 658.15

Ірина ДАНИЛЮК
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики,
Західноукраїнський національний університет, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5090-0926

Людмила БАБАЛА
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики,
Західноукраїнський національний університет, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2388-270X

Надія ХОМА
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики,
Західноукраїнський національний університет, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2981-0296

HRM-СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Анотація

В статті визначено місце інформаційних технологій у суспільстві, необхідність впровадження на підприємстві, зокрема автоматизація процесу управління персоналом, розглянуто різні програмні продукти щодо керування кадровим потенціалом, їх особливості використання, функції сучасних HRM – систем. Повнофункціональні HRM-системи дають можливість автоматизувати роботу бізнес-процесів, що стосуються керування кадрами. При застосуванні сучасних систем управління персоналом, кадри виступають стратегічним ресурсом організації. Бізнес-процеси управління персоналом охоплюють такі функції, як автоматизація процесів атестації, рекрутинг, навчання, мотивація працівників, планування кар'єрного росту. В статті поданий класичний функціонал HRM-системи, представлений трьома управлінськими рівнями (блоками) до яких належать оперативний рівень, який містить модулі діловодства, нарахування заробітної плати та податків; тактичний рівень являє собою бізнес-процеси, які мають безпосереднє відношення до управління персоналом; з решотою, стратегічний рівень виконує функції аналізу економіко-статистичних даних, дає можливість керівництву оцінити ситуацію в реальному часі та прийняти вчасні управлінські рішення. Крім того, в дослідженні відображені характеристики комплексних інформаційних систем як зарубіжного так і вітчизняного виробництва. Надано переваги HRM-системам, які застосовуються на невеликих підприємствах (організаціях).

В роботі розглянуто відомі у світі програмні продукти управління персоналом, а також ті, що застосовані в Україні. Для наочного прикладу, наведено бізнес- процеси роботи відділу кадрів в IDEF0 (представлено діаграми, починаючи від вхідних даних до декомпозиції «Звільнення з роботи).

Ключові слова: інформаційні технології; бізнес-процеси; системи управління персоналом; HRM-системи; функціонал; діаграма; інформаційне суспільство; модулі; рекрутинг.

Вступ

Інформаційне суспільство ставить нові завдання перед підприємствами. Інформаційні технології можна вважати найбільш популярним засобом доля якісного обслуговування останніх. Правильна організація роботи підприємства, зокрема відділу кадрів, є важливим у діяльності будь – якого суб'єкта господарювання, оскільки з нього починається трудова діяльність працівника, відповідно, здійснюється процес

© Ірина Данилюк, Людмила Бабала, Надія Хома, 2022
Отримано: 15.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Данилюк І., Бабала Л., Хома Н. HRM-системи управління персоналом. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 240-246. DOI: 10.35774/econa2022.03.240

опрацювання величезного потоку документів (починаючи від наказу про прийняття на роботу, закінчуючи звільненням працівника). Тому, у впровадженні сучасних інформаційних технологій зацікавлений власник, керуючий підприємством.

Оскільки інформаційні технології сьогодні не оминули жодну галузь, зазначена тема не залишилась поза увагою науковців. Дослідженнями в даному напрямку займаються багато науковців, зокрема: Ю. Машбиця, Р. Гуревич, В. Монахова, М. Лукащук, М. Жалдак та інші.

Незважаючи на широке проникнення інформаційних систем у різні сфери діяльності, побут, у зв'язку з постійним їх оновленням, завжди існує дискусія щодо їх використання.

Мета статті

Метою дослідження є обґрунтування необхідності та результативності використання інформаційних технологій у процесі управління персоналом підприємства.

Виклад основного матеріалу

HRM – Human Resources Management – інформаційні системи управління персоналом, насамперед призначені для вдосконалення роботи керівного складу організації (підприємства), в тому числі кадровим потенціалом, беручи на себе функції супроводу рутинної роботи з документацією.

Крім того, сучасні інформаційні системи персоналу дозволяють проводити індикацію відхилень у кадрових процесах і підтримку прийняття рішень з нормалізації процесів. Автоматизована кадрова система дозволяє впорядкувати всі облікові і розрахункові процеси.

Повнофункціональні HRM-системи виконують багато завдань різного роду (бізнес – процесів), починаючи від навчання, атестації, просування кар'єрними сходинками, рекрутингу, планування і т.п.

Автоматизація функцій управління персоналом сильно залежить від кадрової політики конкретної компанії. Кожне підприємство індивідуально визначає, які бізнес-процеси в якому порядку автоматизувати.

Функціонал сучасної HRM-системи можна розглядати у трирівневій управлінський площині – це оперативний, тактичний та стратегічний рівні. Що стосується оперативного рівня (а це кадрове діловодство, заробітні плата, податки), його основними завданнями можна вважати опис організаційної структури підприємства, автоматизація обліку всіх операцій починаючи від прийому на роботу, закінчуючи звільненням та передачею інформації в державні органи.

Рекрутинг, навчання, атестація працівників, їх мотивація та інше, належить до тактичного рівня і включає автоматизацію бізнес – процесів, які безпосередньо мають відношення до управління персоналом.

Стратегічний рівень передбачає проведення економіко – статистичного аналізу, який дає можливість не лише працювати з працівниками в реальному часі, усувати проблеми, що виникають, а й ще приймати вчасні управлінські рішення.

HRM-система має виконувати основні завдання (модулі), зокрема:

- ведення обліку відповідно до законодавства України (модулі регламентованого обліку працівників, модуль штатного розпису, модуль персоніфікованого обліку Пенсійного фонду, модуль військового обліку);
- супровід управлінського обліку (може включати такі модулі, як навчання персоналу, підбір кадрів, атестація, переатестація працівників, планування у потребі персоналу або їх зайнятості та ін.).

В першу чергу замовники вимагають організувати регламентований облік кадрів, щоб він відповідав поточному законодавству. Наступним кроком є налаштування системи на усталений кадровий документообіг підприємства. Наступні кроки пов'язані з впровадженням та розвитком управлінського обліку кадрів.

Час впровадження кадрової системи залежить від масштабу підприємства, наявності філій, кількості працівників та чисельності персоналу кадрових служб. В процесі впровадження необхідно навчити персонал роботі з системою і, як правило, завантажити в нову систему існуючі кадрові дані.

Якщо підприємство невелике, повний цикл впровадження займає 1-2 місяці. Для середніх підприємств цей термін може становити 2-4 місяці. Для впровадження кадрової системи на великому підприємстві може знадобитися 4-8 місяців.

Зазвичай кадрова система тісно пов'язана з системою розрахунку заробітної плати. Обидві вони впроваджуються, як правило, одночасно, оскільки на нову систему розрахунку заробітної плати найзручніше переходити з початку року, то заключний етап впровадження повинен закінчуватися груднем поточного року.

Вартість впровадження HRM-системи зазвичай складається з вартості програмного забезпечення, послуг з його налаштування та адаптації, вартості навчання персоналу, а також перенесення даних.

На сьогодні, комплексні інформаційні системи, вітчизняного або зарубіжного виробництва всі побудовані на модульній основі і мають у своєму складі модуль управління персоналом. Можна зазначити такі відомі у світі системи, що мають у своєму складі HR - модулі (Human Resources), SAP R/3, Oracle Applications, Baan та багато інших. Крім того, існують різні види автономних програмних пакетів керування персоналом, зокрема: BO Renaissance CS Human Resources.

Звичайно, чим більше підприємство, тім відчутніше ефект від впровадження інформаційної системи. Це і скорочення витрат та часу на прийняття управлінських рішень, не кажучи вже про оперативність підготовки та надання необхідної інформації, звітів у державні органи.

Що стосується економічного ефекту від впровадження HR – системи, це однозначно зменшення витрат на управління кадрами, підвищення продуктивності праці та оптимізація професійних якостей конкретно взятого працівника підприємства.

Розберемо систему управління персоналом компанії SAP, яка доволі відома у світі. Ця система (SAP R/3) містить модуль управління персоналом (SAP HR), що складається з таких основних компонентів, як адміністрування персоналу, розрахунок заробітної плати (PA) та планування і професійний ріст працівників (PD). Зазначені модулі виконують всі дії, починаючи від введення даних, закінчуючи плануванням робочого часу.

Система SAP HR, у більшості випадків, призначена для застосування середніми та великими підприємствами. Перевагою модульної системи є те, що вона може впроваджуватися поетапно, містить графічний інтерфейс та єдину систему звітів. Крім того, зазначена система управління персоналом наділена різними організаційно – економічними функціями, інтегрує з різними додатками для настільних персональних комп'ютерів (зокрема: MS Word, MS Excel), в ній реалізовані сучасні технології (інтернет/інтранет – функція самообслуговування співробітників), вона здійснює управління потоками бізнес – операцій (поетапна передача інформації без багаторазового внесення даних), відбувається архівація даних працівників на оптичних носіях інформації та багато іншого.

Звертаючись до міжнародного досвіду (зокрема США), в якості прикладу можна навести впровадження системи SAP Human Resources Managmement System в компанію Childrens Place Retail Stores або корпорацію Oracle систему Oracle Human Resources Analyzer, які виконують різноманітні функції для середніх та великих підприємств, починаючи від ведення табельного обліку до розробки компенсаційної політики персоналу організації.

Український ринок також містить розмаїття різних пропозицій щодо застосування програмних продуктів управління персоналом і не лише вітчизняних. Однак, перевагою вітчизняних є адаптованість до українського обліку, законодавства, документообігу, а також цінова політика. Що стосується західних пакетів, їх перевага у більш повній функціональності. Зазначимо компанії, що пропонують HR – системи українському споживачеві: АйТи; АСК; Атлант/Інформ; Белтел; Бізнес Сервіс-Софт; Бізнес-Консоль; Бест; Гарант-Інфоцентр; Гектор; Ланкс; Ливс; Омега; Прайс/Уотерхаус Куперс; Рікконе; С+; Центр інформаційних технологій Телеком-Сервіс; ЕАСК; Едвантедж Софт; Експерт; Елко Технології; INFIN; Oracle; Renaissance; Robertson & Blums; SAP AG та ін.

Незважаючи на широкий спектр систем управління персоналом, а також враховуючи їх комерційний характер, актуальною є задача розробки системи управління персоналом, яка б орієнтувалася не невеликі підприємства та організації.

Зрозуміло, що впроваджена інформаційна система значно спростить роботу співробітників відділу кадрів. Зі створенням цієї системи всі функції (за винятком проставляння відмітки в трудову книжку та видачі документів) практично повністю автоматизуються, значно спрощуються і

зменшується вірогідність випадкових помилок, що виникають в силу впливу людського фактора.

Для наочного прикладу, представимо бізнес процеси роботи відділу кадрів в IDEF0. На першій діаграмі показані вхідні дані, вихідні дані, управління та механізм, які дозволяють відділу кадрів працювати на належному рівні (рисунок 1).

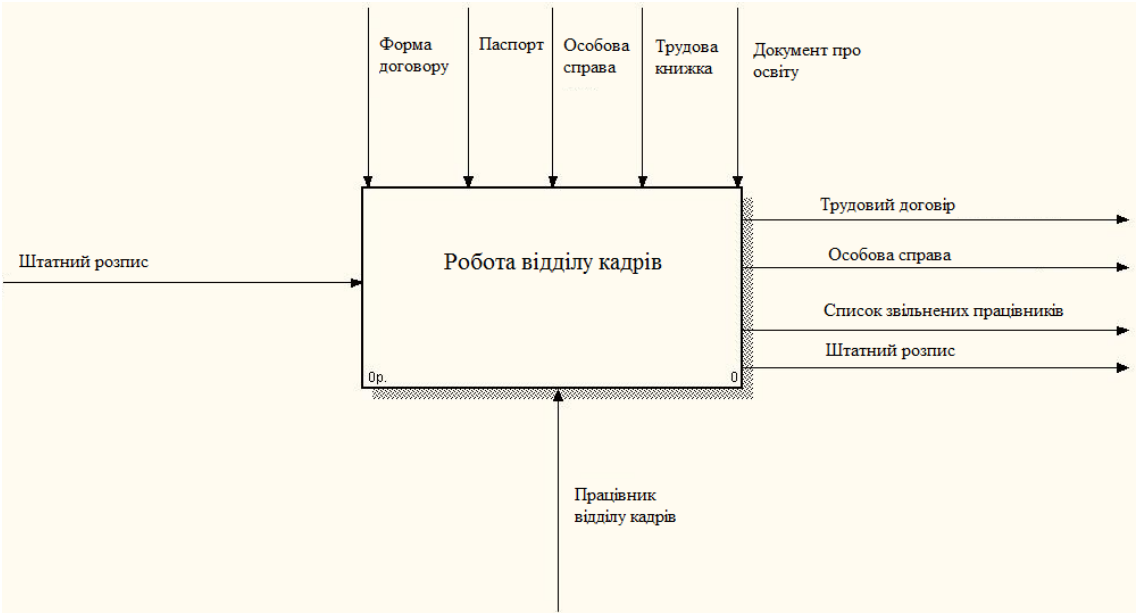

Рис. 1. Діаграма потоків даних в IDEF0

При детальному розгляді сутності «Робота відділу кадрів», проводимо декомпозицію, з якої отримуємо поділ на дві підсутності «Прийом на роботу» і «Розрахунок з роботи». Як і на попередній діаграмі видно вхідні та вихідні дані, управління та механізми, але на відміну від попередньої діаграми, у нас додаються додаткові інформаційні потоки, такі як «наказ про звільнення», «Трудовий договір» і т. д. (рисунок 2).

Після розгляду більш докладної діаграми «Роботи відділу кадрів», слід ще більш поглиблено розглянути кожну, з сутностей, для цього проводимо декомпозицію кожної з них.

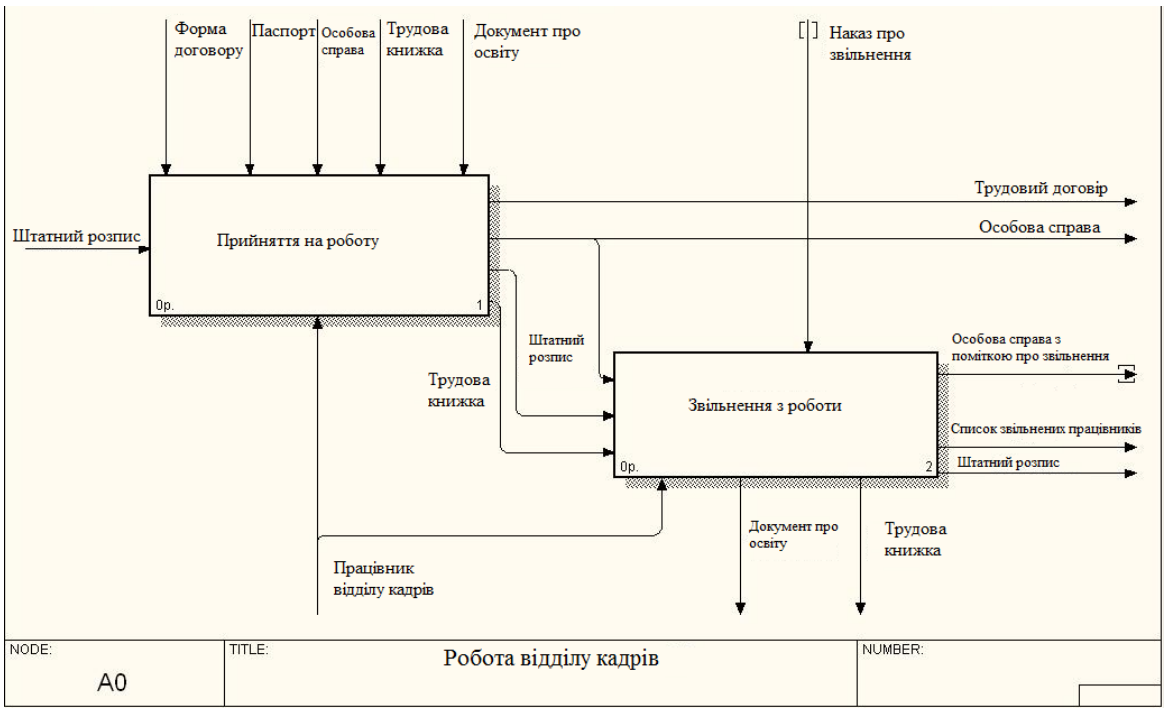

Рис. 2. Декомпозиція діаграми «Робота відділу кадрів»

Як показано нижче, при декомпозиції сутності «Прийняття на роботу», ми отримали чотири менших сутності, які більш детально описують процес прийому на роботу. У діаграмі ми бачимо вхідні та вихідні дані, управління та механізми, але в цьому випадку, ми бачимо більш детально, який з інформаційних потоків до якої сутності відноситься (рисунок 3).

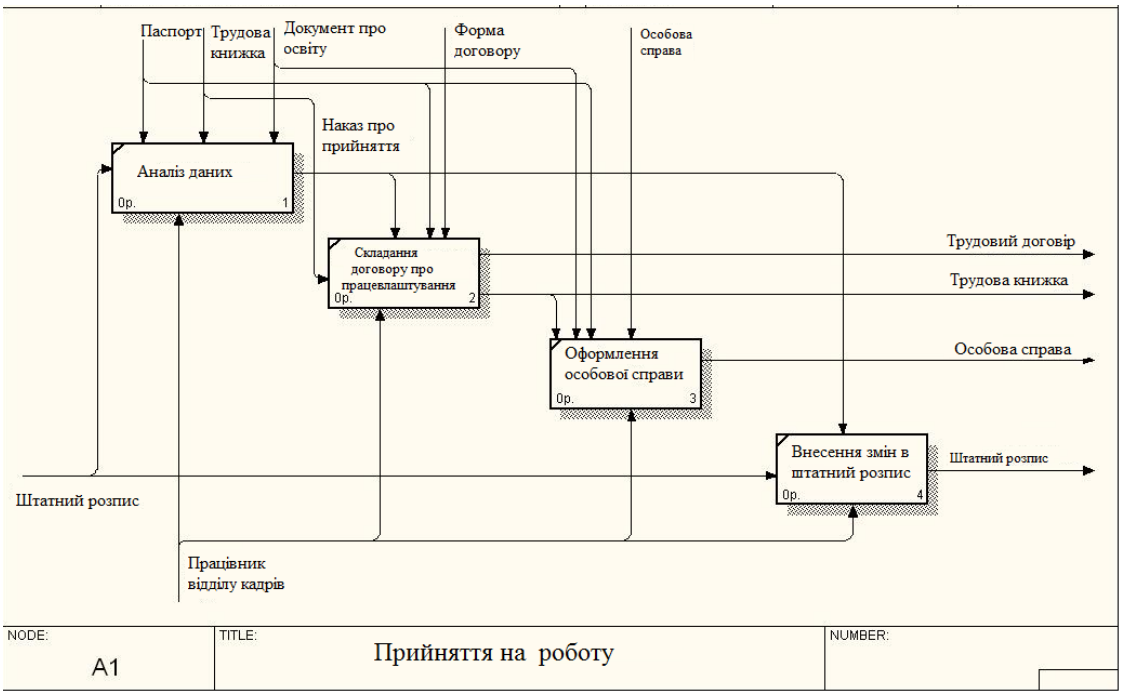

Рис. 3. Декомпозиція сутності «Прийняття на роботу»

Аналогічну діаграму побудуємо для процесу «Звільнення з роботи», але на відміну від діаграми «Прийняття на роботу», додається елемент управління «Переміщення» (рис. 4).

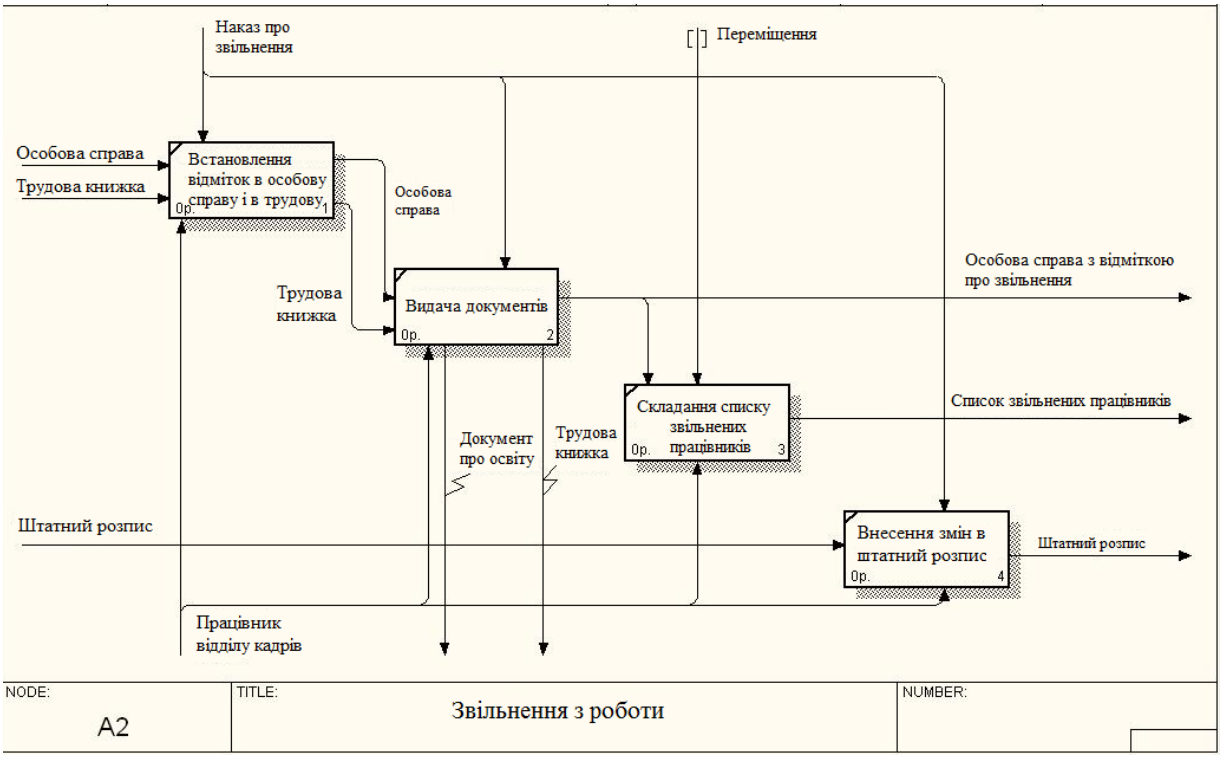

Рис. 4. Декомпозиція сутності «Звільнення з роботи»

Існує специфікація вимог до програмної системи – це специфікація окремого програмного продукту, програми або набору програм, які виконують деякі дії в певному середовищі. Специфікації у свою чергу, містить глосарій проекту та опис варіантів використання (реалізують основну функціональність програмної системи).

Висновок

Сьогодні надзвичайно важко уявити себе поза простором цифрового світу. Підприємства також намагаються крокувати в ногу з суспільством. Переслідуючи мету покращення оперативного управління, вдосконалення, зменшення витрат керівники зацікавлені в провадженні новітніх програмних продуктів. Запропоновані HRM-системи управління персоналом виконують зазначені функції. Програмні продукти вітчизняного та зарубіжного виробництва, запропоновані у дослідженні, заслуговують на увагу, мають практичне застосування, право вибору залишається за керівником (власником) підприємства.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко В. М., Мамченко С. Д., Рогушина Ю. В. Сучасні інформаційні системи і технології: управління знаннями: навч. посібник. URL: https://dut.edu.ua/ua/lib/6/category/1646/view/2049.
2. Буйницька О. Інформаційні технології та технічні засоби навчання. Київ: ЦУЛ, 2019. 240 с.
3. Данилюк І., Дума Л. Побудова інформаційної системи управління персоналом підприємства / П’ятдесят восьмі економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів 24 червня 2021 р.). - Львів, 2021. 56 с. ISSN 2522-963X. С 8-10
4. Honchar L., Danylyuk I., Paslavsky Y. MODER AND SOFTWARE IMPLEMENTATION OF IT-PROJECT RISKS ASSESSMENT PROCESS. Комп’ютерні науки та інформаційні технології: Матеріали семінару CSIT’2018. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 5
5. Павлик В. П. Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління підприємствами. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 95-100.

REFERENCES

1. Antonenko, V. M., Mamchenko, S. D., and Rohushyna, Yu. V. (n.d.). *Suchasni informatsiyni systemy i tekhnolohiyi: upravlinnya znannyamy*. Retrieved from: https://dut.edu.ua/ua/lib/6/category/1646/view/2049. [in Ukrainian].
2. Buynyts'ka, O. (2019). *Informatsiyni tekhnolohiyi ta tekhnichni zasoby navchannya*. Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].
3. Danylyuk, I., and Duma, L. (2021). *Pobudova informatsiynoyi systemy upravlinnya personalom pidpryyemstva*. Pyatdesyat vos'mi ekonomiko-pravovi dyskusiyi: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi (m. L'viv 24 chervnya 2021 r.). L'viv, p. 8-10. [in Ukrainian].
4. Honchar, L., Danylyuk, I., Paslavsky, Y. (2018). MODER AND SOFTWARE IMPLEMENTATION OF IT-PROJECT RISKS ASSESSMENT PROCESS. Kompyuterni nauky ta informatsiyni tekhnolohiyi: Materialy seminaru CSIT"2018. Ternopil: TNEU.
5. Pavlyk, V. P. (2020). Systematyzatsiya metodiv u informatsiynomu zabezpechenni upravlinnya pidpryyemstvamy. *Ekonomika APK*, 1, 95-100. [in Ukrainian].

Iryna Danyliuk, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, Ukraine
Lyudmila Babala, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, Ukraine
Nadia Khoma, PhD of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, Ukraine

HRM SYSTEMS OF PERSONNEL MANAGEMENT

Abstract
The article defines the place of information technologies in society, the need for implementation at the enterprise, in particular the automation of the personnel management process, various software products for managing personnel potential, their features of use, functions of modern HRM systems are considered. Full-featured HRM systems make it possible to automate business processes related to personnel management. When applying modern personnel management systems, personnel are a strategic resource of the organization. Business processes of personnel management cover such functions as the automation of certification processes, recruiting, training, employee motivation, and career planning. The article presents the classical functionality of the HRM system, represented by three management levels (blocks), which include the operational level, which contains the modules of record keeping, payroll and taxes; the tactical level represents business processes that are directly related to personnel management; with the rest, the strategic level performs the functions of economic and statistical data analysis, enables management to assess the situation in real time and make timely management decisions. In addition, the study reflects the characteristics of complex information systems of both foreign and domestic production. HRM-systems used in small enterprises (organizations) are preferred.
The work examines world-famous personnel management software products, as well as those used in Ukraine. For an illustrative example, the business processes of the HR department in IDEF0 are given (diagrams are presented, starting from input data to the decomposition of "Dismissal from work").

Keywords: information technologies; business processes; personnel management systems; HRM systems; functionality; diagram; information society; modules; recruiting.

Cite as: Danyliuk, I., Babala, L., & Khoma, N. (2022). HRM Systems of Personnel Management. *Economic analysis,* 32 (3), 240-246. DOI: 10.35774/econa2022.03.240

DOI: 10.35774/econa2022.03.247 **JEL classification: L81, M40**
UDC: 338.5:658.5

Наталія ДУЛЯБА
кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: nataliia.i.duliaba@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4377-874X
ResearcherID: R-5071-2017

Світлана ГОНЧАР
доктор філософії за спеціальністю «Економіка»,
асистент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: svitlana.y.honchar@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7420-962X
ResearcherID: S-3316-2017

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ В МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ

Анотація

Вступ. В умовах динамічного розвитку економік різних країн, їх невпинного впливу на можливості співпраці між компаніями, які прагнуть досягти успіху та високої ефективності своєї діяльності як в стратегічному, та і тактичному плані, зумовили необхідність характеристики особливостей формування системи управлвння витрат в міжнародному бізнесі.

Мета. Метою статті є визначення особливостей формування системи управління витратами в міжнародному бізнесі.

Метод (методологія). Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали сучасні теорії, концепції, наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері управління витратами та бюджетування. Дослідження складу системи управління витратами, сутності складових елементів здійснювалось із застосуванням наукової абстракції, термінологічного та компаративного аналізу та синтезу; вивчення взаємозв'язків між складовими елементами системи управління витратами та формування моделі - методами моделювання, системно-функціонального та функціонально-структурного методів.

Результати. В процесі дослідження особливостей формування системи управління витратами міжнародного бізнесу визначено, що до основних елементів такої системи відносяться: суб'єкти (власники, будь-якого рівня управлінці та персонал), об'єкти (витрати, сформовані за місцями виникнення, центрами відповідальності та видами), загальні функції менеджменту, які реалізуються через конкретні інструменти (важелі) управління в міжнародному бізнесі; важливу роль відіграє нормативно-правове та методичне забезпечення.

По суті система управління витратами в міжнародному бізнесі являє собою реалізацію загальних функцій менеджменту через конкретні інструменти управління, застосовувані суб'єктами управління стосовно витрат, в тому числі витрат міжнародної діяльності підприємства. Саме в особливостях реалізації важелів управління повинно відображатись приналежність бізнесу до міжнародних ринків.

Визначено, що обґрунтування рішення щодо реалізації міжнародного бізнесу, витрачання з цього приводу ресурсів здійснюється через функцію планування; організування направлено на формування ефективної взаємодії між центрами відповідальності з дотриманням норм міжнародного права та законодавства держав-партнерів; стимулювання економії витрат в міжнародному бізнесі направлене на забезпечення раціонального

© Наталія Дуляба, Світлана Гончар, 2022
Отримано: 12.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.
Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Дуляба Н., Гончар С. Особливості формування системи управління витратами в міжнародному бізнесі. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 247-253. DOI: 10.35774/econa2022.03.247

використання ресурсів, визначення оптимальної схеми логістики, призначене на забезпечення досягнення цільових показників прибутку та розвитку бізнесу; з метою оптимізації витрат в міжнародному бізнесі повинні застосовуватись найбільш відповідні специфіці бізнесу методи обліку, моделі аналізування адекватні запитам, меті реалізації контрольних заходів; регулювання як функція управління направлене на реалізацію управлінських рішень, сформованих за результатами контролювання. Модель системи управління витратами міжнародного бізнесу відображає взаємозв'язок між складовими елементами, їх загальна сукупність направлена на забезпечення високих результатів діяльності бізнес-структур та забезпечення досягнення стратегічних планів.

Ключові слова: система управління витратами; витрати підприємства; міжнародний бізнес; інформація; функції менеджменту.

Вступ

Сучасний розвиток світової економіки характеризується стрімким охопленням всіх сфер господарювання глобалізаційними процесами. Міжнародний бізнес, який розглядається в загальному вигляді як реалізація ділових взаємовідносин шляхом використання капіталу, реалізації товарів (надання послуг, виконання робіт), переміщення ресурсів, між суб'єктами господарювання різних країн з метою отримання прибутку, в умовах глобалізації отримує нові можливості та перспективи розвитку. Зокрема, з'являються та розвиваються всеосяжність та доступність, ступеневість розвитку, зростають технологічні можливості та універсальні форми міжнародного бізнесу. Зокрема, з розвитком міжнародного бізнесу в епоху глобалізації з'являються однакові можливості забезпечення ринків товарами, залучення висококваліфікованого персоналу, отримання прибутку практично в будь-якій країні світу; здійснювати діяльність починаючи з малих організаційних форм і «дорости» до глобальних транснаціональних корпорацій. Розвиток технологічної глобалізації дозволяє бізнесу в режимі реального часу і не виходячи із офісу здійснювати транзакції з усіма міжнародними партнерами та покупцями.

Реалізація міжнародного бізнесу нерозривно пов'язана із витратами різного виду та місця виникнення. Прагнення до становлення стійких позицій на світових ринках, максимізації прибутку, вимагає ефективного управління витратами міжнародного бізнесу. При цьому управління витратами повинно здійснюватися системно шляхом ефективної реалізації функцій менеджменту, спрямованих на всі види витрат суб'єктів міжнародного бізнесу.

Науковою основою для дослідження сутності та змістовного наповнення системи управління витратами в міжнародному бізнесі становлять праці провідних сучасних зарубіжних та вітчизняних науковців. Вони присвячені як комплексному вивченню питань, пов'язаних із визначенням сутності системи управління витратами, так і відображенню місця і ролі системи управління витратами в управлінні сучасним підприємством. Теоретичні засади дослідження системи управління витратами та її складу визначено у працях М. Грещака, В. Гордієнко, І. Давидовича, В. Данилко, О.С. Коцюби, О. Кушніренко, К. Марченко, П. Іванюти, О. П. Лугівської, А. Міцкевича, А. Турила, Е. Уайтмана, та ін. Зокрема, колектив авторів А. А. Пилипенко, І. П. Дзьобко, О. В. Писарчук визначають систему управління витратами як «Система управління витратами – це сукупність взаємопов'язаних елементів, методів і механізмів, що діють у межах функціональних обов'язків і утворюють певну цілісність, за допомогою яких узагальнюються процеси постачання, використання ресурсів, вирішуються чітко поставлені цілі, реалізуються тактичні і стратегічні плани» [1, с. 118]. При цьому автори акцентують увагу функціональному підході побудови системи управління витратами, направленої на узагальнення процесів в діяльності підприємства.

Питання сутності, складу та особливостей реалізації системи управління витратами розглядаються у роботах М. Волкова, О. Крушельницької, А. Ясінської та ін. [2-4]. Визнаючи наукову і практичну значущість напрацювань учених та вагомість їх внеску у дослідження системи управління витратами, визначено необхідність подальшого наукового поглиблення розгляду особливостей формування системи управління витратами в міжнародному бізнесі, її складу та

взаємозв'язків елементів, що дозволить об'єднати їх в управлінську модель, направлену на ефективне системне управління витратами в міжнародному бізнесі.

Мета та завдання статті

Метою статті є формування моделі системи управління витратами в міжнародному бізнесі. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

1. Визначити сутність та значення системи управління витратами в міжнародному бізнесі.
2. Визначити сукупність складових елементів системи управління витратами в міжнародному бізнесі.
3. Привести характеристику визначених складових елементів.
4. Визначити взаємозв'язки між елементами.
5. Сформувати модельне представлення системи управління витратами в міжнародному бізнесі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження сутності системи управління витратами переважно виходить із її структурного розгляду. Зокрема, намагаючись найбільш повно і точно визначити сутність системи управління витратами, К. Чичуліна і О. Петровець наводять таке визначення: «– це сукупність взаємопов'язаних елементів, методів і механізмів, що діють в межах функціональних обов'язків і утворюють певну цілісність, за допомогою яких узагальнюються процеси постачання, використання ресурсів, вирішуються чітко поставлені цілі, реалізуються тактичні і стратегічні плани» [5]. Автори таким чином узагальнюють у визначенні поряд із методами і механізми, які за своєю суттю є поняттям збірним і складним, відхиляючи при цьому функції, на яких власне ґрунтується система управління витратами.

Варто зазначити, що зазвичай визначення системи управління витратами підприємств науковцями розглядається з точки зору формування її складу для реалізації конкретних завдань управління. Такий підхід є цілком виправданим і найбільш вдалим. Як стверджують одні з основних українських дослідників управління витрат, М. Г. Грещак, О. С. Коцюба, В. М. Гордієнко та Ю. М. Лозовик: «З погляду окремого суб'єкта господарювання теоретична галузь управління витратами пропонує скоріше арсенал концептуальних конструкцій, методичних підходів та аналітичних інструментів, які припускають поліваріантність підбору, взаємного сполучення, настроювання на стратегічні орієнтири та особливості даного підприємства» [7, с. 38].

Система управління витратами в міжнародному бізнесі повинна формуватись за загальнотеоретичними підходами, з врахуванням особливостей формування витрат, пов'язаних із функціонуванням компанії на міжнародному ринку. Серед загальнотеоретичних підходів формування системи управління витратами варто виділити наступні:

1. З точки зору системного підходу, в системі управління витратами виділяються об'єкт та суб'єкт управління. При цьому, суб'єкт розглядається як підсистема, яка управляє, а об'єкт, та – якою управляють. «Як суб'єкти управління витратами виступають керівники та фахівці підприємства і його структурних підрозділів. Об'єктом управління в рамках системи управління витратами є процеси, операції, явища, що розглядаються з погляду споживання ресурсів та здійснення витрат» [7, с. 39].

2. Виділяючи функціональний контур в складі системи управління витратами, науковці переважно виділяють планування, прогнозування, регулювання, мотивація, організація, облік та аналіз [7], чи серед загальних функцій виділяють окремо планування та прогнозування [6], при цьому зазначаючи планування, прогнозування, бюджетування, стратегічне управління в сукупності складових елементів, що дублює складники та напрями їх реалізації. Вважаємо, що реалізація цілей та завдань управління витратами реалізується через загальні функції менеджменту, до яких відносяться: планування, організування, мотивування, контролювання, регулювання [8], які, в свою чергу реалізуються через відповідні інструменти (важелі) з врахуванням галузевої специфіки підприємства, масштабів його діяльності та особливостей організування. Саме в особливостях реалізації важелів управління повинно відображатись приналежність бізнесу до міжнародних ринків.

3. В основі системи управління витратами покладено теоретико-методичне та нормативно-правове забезпечення. Як справедливо зазначають науковці[6], «Методичне забезпечення управління витратами включає сукупність методик, правил, рекомендацій та передбачає формування облікової політики підприємства для цілей управління витратами, розробку стандарту управління витратами та Положення про центр (відділ) управління витратами, посадових інструкцій керівника й фахівців центру (відділу) управління витратами, форм управлінської звітності тощо». Важливим методичним підґрунтям реалізації системи управління витратами виступають принципи, згідно яких доцільно системно управляти витратами та специфічні методи управління витратами. Також до методичного забезпечення варто віднести методи управління витратами.

В загальному вигляді систему управління витратами доцільно зобразити на рис. 1.

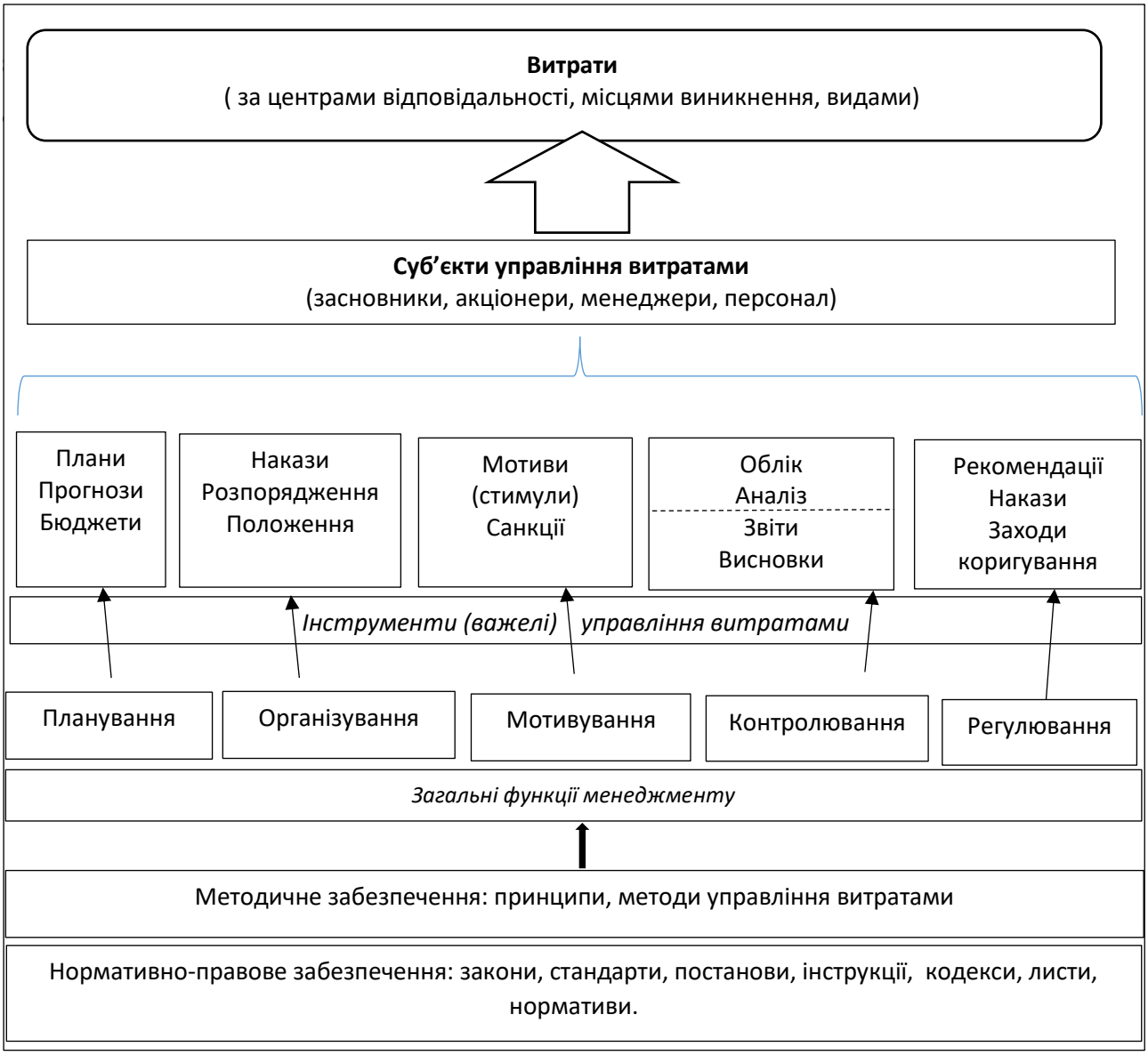

Рис. 1. Система управління витратами підприємства

За умов формування відокремлених підрозділів бізнесу за кордоном, виникає необхідність організування взаємодії із закордонним центром відповідальності щодо обліку та контролювання за його витратами.

Реалізації функції мотивування пов'язане із делегуванням повноважень та встановленням відповідальності за дотримання норм витрат,

визначених (обґрунтованих відповідними бюджетами) розмірів витрат, в тому числі для здійснення міжнародної діяльності. Закордонні центри відповідальності часто сформовані на засадах комерційного розрахунку, в повній мірі відповідають за результати своєї діяльності, в тому числі за витрати. Стимулювання економії витрат в міжнародному бізнесі направлене на забезпечення раціонального використання ресурсів, визначення оптимальної схеми логістики, призначене на забезпечення досягнення цільових показників прибутку та розвитку бізнесу.

Для забезпечення ефективності стимулювання економії витрат на підприємстві доцільно застосовувати як моральні, та к і матеріальні стимули. Важливим елементом корпоративної культури, при якій кожен працівник є частиною складного механізму досягнення спільних цілей, стратегічної мети підприємства, повинно стати стимулювання економії ресурсів.

Функція контролювання в системі управління витратами реалізується через облік та аналізування витрат. В міжнародному бізнесі дедалі частіше застосовуються міжнародні стандарти фінансової звітності та міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, міжнародні методи обліку витрат та калькулювання собівартості. Оскільки саме в процесі контролювання формується переважна більшість інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, з метою оптимізації витрат в міжнародному бізнесі повинні застосовуватись найбільш відповідні специфіці бізнесу методи обліку, моделі аналізування адекватні запитам, меті реалізації контрольних заходів.

Регулювання як функція управління направлене на реалізацію управлінських рішень, сформованих на основі здійснення контролювання. Регулювання в системі управління витратами часто носить адміністративний характер та реалізується через відповідні розпорядчі акти щодо оптимізації конкретних видів витрат (в тому числі витрат міжнародної діяльності).

Кожна складова системи управління витратами чітко взаємодіє із іншими елементами, їх загальна сукупність направлена на забезпечення високих результатів діяльності бізнес-структур та забезпечення досягнення стратегічних планів.

Формування системи управління витратами не є самоціллю підприємства. В його організаційно-функціональній структурі вона повинна бути інтегрована із усіма підсистемами діяльності підприємства, ефективно взаємодіяти із ними. При цьому, специфіка реалізації міжнародного бізнесу передбачає високу динамічність системи управління витратами для забезпечення стресостійкості бізнесу в умовах частих змін зовнішнього середовища загалом, та можливостей і умов для здійснення міжнародного бізнесу, зокрема.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведене дослідження відображає важливу роль в забезпеченні ефективності міжнародного бізнесу, цілеспрямованого та систематизованого управління витратами. Реалізація загальних функцій менеджменту через конкретні інструменти (важелі), направлені суб’єктами управління щодо витрат за різними місцями їх формування, центрами відповідальності, видами, призначені забезпечити оптимізацію витрат без втрати якості товарів (робіт, послуг) та репутації на міжнародній арені.

Перспективи подальших розвідок стосовно системи управління витратами в міжнародному бізнесі повинні стосуватись обґрунтуванню оптимальних методів обліку витрат та калькулювання собівартості продукції, адекватні вимогам чинного вітчизняного законодавства, проте гармонійні з міжнародними системами обліку. Зважаючи на те, що управління витратами відіграє важливу роль в управлінні міжнародним бізнесом, воно повинно знайти своє місце в забезпеченні його стратегічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пилипенко А. А. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами підприємств та їх об'єднань [монографія]. Харків. Видавництво ХНЕУ. 2011. 344 с.
2. Волкова М. В. Формування системи управління витратами підприємства. *Науковотехнічний збірник «Комунальне господарство міст»*. 2011. № 98. С. 206-216.

3. Крушельницька О. В. Удосконалення системи управління витратами на підприємствах. *Вісник ЖДТУ.* 2010. № 1(51). С. 125-129.

4. Ясінська А. І. Сутність управління витратами на вітчизняних підприємствах. *Вісник Національного університету Львівська політехніка*. 2007. № 14(594). С. 357–360.

5. Чичуліна К. В. Удосконалення системи управління витратами на сільськогосподарських підприємствах. *Ефективна економіка*. № 5. 2015. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4062.

6. Борисюк І. О. Формування системи управління витратами підприємства. URL: https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/borysiuk.pdf.

7. Грещак М. Г. Управління витратами [навч. посіб.]. Київ: КНЕУ. 2008. 264 с.

8. Кузьмін О. Є. Менеджмент [навч. посіб.]. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2012. 240с.

REFERENCES

1. Pylypenko, A. A. (2011). *Formuvannia oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia vytratamy pidpryiemstv ta yikh obiednan*. Kharkiv. Vydavnytstvo KhNEU. [in Ukrainian].

2. Volkova, M. V. (2011). Formuvannia systemy upravlinnia vytratamy pidpryiemstva. *Naukovotekhnichnyi zbirnyk «Komunalne hospodarstvo mist»,* 98, 206-216. [in Ukrainian].

3. Krushelnytska, O. V. (2010). Udoskonalennia systemy upravlinnia vytratamy na pidpryiemstvakh. *Visnyk ZhDTU,* 1(51), 125-129. [in Ukrainian].

4. Yasinska, A. I. (2007). Sutnist upravlinnia vytratamy na vitchyznianykh pidpryiemstvakh. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika*, 14(594), 357–360. [in Ukrainian].

5. Chychulina, K. V. (2015). Udoskonalennia systemy upravlinnia vytratamy na silskohospodarskykh pidpryiemstvakh. *Efektyvna ekonomika*, 5. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4062. [in Ukrainian].

6. Borysiuk, I. O. (2017). *Formuvannia systemy upravlinnia vytratamy pidpryiemstva*. Retrieved from: https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/borysiuk.pdf. [in Ukrainian].

7. Hreshchak, M. H. (2008). *Upravlinnia vytratamy*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].

8. Kuzmin, O. Ye. (2012). *Menedzhment*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. [in Ukrainian].

Natalia Duliaba, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Management and International Entrepreneurship, Lviv Polytechnic National University, Ukraine
Svitlana Honchar, PhD in Economics, Asiistant, Department of Personnel Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

FEATURES OF THE FORMATION OF THE COST MANAGEMENT SYSTEM IN INTERNATIONAL BUSINESS

Abstract
Introduction. In the conditions of the dynamic development of the economies of different countries, their constant influence on the possibilities of cooperation between companies that strive to achieve success and high efficiency of their activities both in strategic and tactical terms, made it necessary to characterize the features of the formation of the cost management system in international business.
Purpose. The purpose of the article is to determine the peculiarities of the formation of the cost management system in international business.
Method (methodology). The theoretical and methodological basis of the research was modern theories, concepts, scientific achievements of domestic and foreign scientists in the field of cost management and budgeting. The study of the composition of the cost management system, the essence of the constituent elements was carried out using scientific abstraction, terminological and comparative analysis and synthesis; studying the relationships between the constituent elements of the cost management system and model formation - modeling methods, system-functional and functional-structural methods.
Results. In the process of researching the peculiarities of the formation of the cost management system of international business, it was determined that the main elements of such a system include: subjects (owners, managers and staff of any level), objects (costs formed by places of origin, centers of responsibility and types), general functions of management, which are implemented through specific management tools (leverages) in international business; an important role is played by regulatory and methodological support.
In essence, the cost management system in international business represents the implementation of general management functions through specific management tools used by management entities in relation to costs, including the costs of the enterprise's international activities. It is in the peculiarities of the implementation of management levers that the business's affiliation to international markets should be reflected.
It was determined that the substantiation of the decision regarding the implementation of international business, the expenditure of resources in this regard is carried out through the planning function; the organization is aimed at the formation of effective interaction between the centers of responsibility in compliance with the norms of international law and the legislation of the partner states; stimulation of cost savings in international business aimed at ensuring the rational use of resources, determining the optimal logistics scheme, intended to ensure the achievement of profit targets and business development; in order to optimize costs in international business, the accounting methods most relevant to the specifics of the business should be used, the analysis models adequate to the requests, the purpose of implementing control measures; regulation as a management function is aimed at the implementation of management decisions formed based on the results of monitoring.

The model of the cost management system of international business reflects the relationship between the constituent elements, their totality is aimed at ensuring high results of business structures and ensuring the achievement of strategic plans.

Keywords: economic activity; accounting and analytical support; trading company; information; stakeholders; stages of information processing.

Cite as: Duliaba, N., & Honchar, S. (2022). Features of the formation of the cost management system in international business. *Economic analysis,* 32 (3), 247-253. DOI: 10.35774/econa2022.03.247

DOI: 10.35774/econa2022.03.254 **JEL classification: O23, E52, H21**
UDC: 657.6

Вікторія КИРНИЧНА
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: kyrnychna.v@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8715-9361

Олена РАЗБОРСЬКА
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра обліку, аналізу і аудиту,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: o.rozborska@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4519-0381

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЗВІТНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ОСНОВА ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Анотація

Вступ. Ефективна податкова політика є однією з найважливіших інструментів обліково-податкової системи в сучасних умовах дії воєнного стану в Україні для забезпечення життєздатності та функціонування бізнесу. Особливо назрілим дане питання постає щодо підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу, оскільки умови невизначеності на тлі дій військової агресії зі сторони РФ означили необхідність розробки нової системи оподаткування для цих категорій бізнесу як найбільш мобільних для переміщення на території зі сприятливими умовами. Саме тому питання оптимізації обліково-податкової системи та звітності стало головним питанням при розробці, затвердженні та змінах останніх законодавчих норм щодо введення воєнного стану в Україні. Ці зміни, відповідно, потребують аналізу та оцінки сприяння надання категоріям платників податків можливостей виконувати податкові зобов'язання за критеріями їх визнання.

Мета роботи полягає в дослідженні в системі оподаткування та звітності особливостей впливу «воєнних змін» на облікову політику суб'єктів малого та середнього бізнесу, аргументації щодо використання особливостей оподаткування, застосування платником податку свого права не сплачувати єдиний податок та неспроможності забезпечити виконання податкових зобов'язань.

Метод (методологія). У роботі було використано наукові методи та підходи, зокрема, моделювання та аналіз податкового законодавства щодо внесення змін до ПК України та інших законодавчих актів України щодо дії норм у воєнний період; групування та порівняння груп платників єдиного податку за критеріями визнання до та після «воєнних змін», а також табличний метод для інтерпретації проведеного аналізу в наочному вигляді.

Результати. Досліджено та проаналізовано діюче у воєнний період в Україні податкове законодавство щодо категорій платників податків відповідно до їх можливості виконувати податкові зобов'язання; узагальнено та систематизовано результати порівняння критеріїв визнання груп платників єдиного податку до і після «воєнних змін» з метою використання права не сплачувати ЄП та/або ЄСВ та їх мінімізації щодо 3 групи з особливостями оподаткування.

Ключові слова: спрощена система оподаткування; суб'єкти малого і середнього бізнесу; облік; звітність; податкові зобов'язання; платники єдиного податку; особливе оподаткування; критерії визнання платників.

© Вікторія Кирнична, Олена Разборська, 2022
Отримано: 14.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Кирнична В., Разборська О. Особливості оподаткування та звітності під час дії воєнного стану як основа підтримки малого та середнього бізнесу. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 254-262. DOI: 10.35774/econa2022.03.254

Вступ

Малий та середній бізнес вважається основою соціально-економічного розвитку країни, а отже, потребує певної підтримки та відповідних умов для розвитку. Саме тому, після набрання чинності Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року №2102-IX [1] було важливим розробити нову систему оподаткування для цих суб'єктів бізнесу, щоб підтримати їх в умовах воєнного стану. Такі зміни були розроблені та затвердженні через ряд Законів та зміни до Податкового Кодексу України (ПКУ). Проте, процес доопрацювання нової системи оподаткування і досі триває, що підтверджує необхідність подальших досліджень цієї теми та пошуків вдосконалення.

Дана тема набрала своєї актуальності за повномасштабного вторгнення збройних сил Російської Федерації на територію України, що викликало ряд дискусійних питань серед науковців та практиків сфери оподаткування у бізнесі. Дослідженню даного питання приурочили свої праці М. Клименко [12], С. Децюра [13], П. Кирильчук [14] та багато інших. Життєздатності та функціонування бізнесу у воєнний період вимагають оптимізації та адаптації обліково-податкової системи й потребує вагомих наукових досліджень.

Мета та завдання статті

Метою даної статті є дослідження «воєнних змін» в системі оподаткування та звітності, процесу переходу до нової системи та розгляд спірних питань, покращення організації облікової політики діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Облік та оподаткування малого та середнього бізнесу в більшості випадків передбачає застосування спрощеної система оподаткування, обліку та звітності (далі – спрощена система оподаткування).

Згідно ПКУ спрощена система оподаткування – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених пунктом 297.1 статті 297 ПКУ, на сплату єдиного податку в порядку та на умовах, визначених цією главою, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності [2].

До вищезгаданих категорій бізнесу відносяться як ФОПи (фізична особа-підприємець) так і юридичні особи, які, відповідно, мають право на застосування спрощеної системи оподаткування за умови дотримання певних вимог. Дана система передбачає чотири групи, які визначаються виходячи з правової форми суб'єкта господарювання, його виду діяльності, обсягу доходу та наявності найманих працівників. Більш детальну інформацію надано в таблиці 1, за винятком 4 групи, оскільки вона є особливою – стосується лише сільськогосподарських товаровиробників та не зазнала змін від початку введення воєнного стану.

Таблиця 1. Критерії визнання груп платників єдиного податку до «воєнних змін»

Критерії	1 група	2 група	3 група
Суб'єкт	ФОП	ФОП	ФОП та юридичні особи
Обсяг доходу	1 085 500,00 грн	5 421 000,00 грн	7 585 500,00 грн
Наймані працівники	0	не більше 10	без обмежень
Вид діяльності	згідно підпункт 1 пункту 291.4 статті 291 ПКУ	згідно підпункту 2 пункту 291.4 статті 291 ПКУ	усі, окрім тих, які є у переліку заборонених п. 291.5 ПКУ
Єдиний податок	не більше 248,10 грн*	не більше 1 300,00 грн*	5% доходу
			3% доходу та ПДВ
Єдиний соціальний внесок	*з 01.01.2022* – 1 430,00 грн; *з 01.10.2022* – 1 474,00 грн		

** сума податку встановлюється місцевою радою.*
Джерело: складено на основі [2; 3].

Як вже згадувалось вище, оподаткування та звітність для суб'єктів, що застосовують спрощену систему, зазнало змін. Із введенням даних змін виникли спірні питання, які описано нижче.

Одним із таких спірних питань стало те, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2120-IX [3] було внесено зміни до ПКУ, які звільняють першу та другу групу від сплати єдиного податку з 1 квітня 2022 року до скасування або припинення дії воєнного стану або надзвичайного стану. Водночас податкова служба в своїх роз'ясненнях вказує на те, що звільнення від сплати єдиного податку стосується лише тих суб'єктів господарювання, які не здійснюють підприємницьку діяльність. Також контролери вказали на те, що нарахування єдиного податку здійснюється автоматично в електронному кабінеті, чим створюють податковий борг, який необхідно буде сплатити.

В даному випадку перш за все слід керуватись нормами ПКУ, де згідно п.п. 9.1 п. 9 підрозд. 8 розд. XX «Перехідні положення» фізичні особи - підприємці – платники єдиного податку першої та другої групи мають право не сплачувати єдиний податок [2]. Також в другому абзаці цього підпункту прописано те, що платники першої та другої групи не заповнюють декларацію платника єдиного податку за період, в якому такий податок не сплачувався, починаючи з 1 квітня 2022 року. А отже, з поданням декларації про єдиний податок, яка для даних груп є річною, відбувається ще й оповіщення контролюючого органу щодо застосування платником податку свого права не сплачувати єдиний податок за період вказаний в ПКУ, а після прийняття цієї декларації податковий борг в електронному кабінеті буде автоматично списано. Якщо ж борг не буде списано після подання декларації або за будь-яких причин необхідно позбутись боргу до дати подання декларації, рекомендується в довільній формі надіслати листа до податкової служби з проханням щодо скасування нарахувань з єдиного податку.

Але важливо звернути увагу на те, що дані норми ПКУ працюють на період з 01.04.2022 року, а отже, сплата за січень-березень 2022 року має відбуватись за загальноприйнятими нормами. Водночас за даними Загальнодоступного інформаційно-довідкового ресурсу Державної податкової служби України [4] існують виключення, які випливають з Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» від 12.05.2022 № 2260-IX [5], де платники податку, в тому числі єдиного податку, діляться на категорії (рис. 1).

Рис. 1. Категорії платників податків відповідно до їх можливості виконувати податкові зобов'язання за Законом 2260-IX

Джерело: складено на основі [5].

У відповідності до даних категорій платники єдиного податку першої та другої групи спрощеної системи оподаткуванням можуть отримати відтермінування сплати єдиного податку за березень 2022 року. У разі, якщо вони підпадають під категорію платників податку, які втратили можливість виконати свій податковий борг, дане відтермінування, а отже і звільнення від відповідальності, надається на період шести місяців після скасування або припинення дії воєнного стану. Якщо ж платник підпадає під категорію платників, що втратили, але відновили дану можливість, то вони зобов'язані виконати свій обов'язок протягом 60 календарних днів з першого дня наступного місяця, який змінює місяць в якому дана можливість відновилась [5].

Якщо ж платник податку стверджує, що він втратив можливість виконувати свої податкові зобов'язання, йому варто звертати увагу, що Закон №2260-IX робить акцент саме на спроможності або неспроможності виконувати власні зобов'язання. А отже, цією умовою Закон №2260-IX заповнює «пробіл», який був в Законі № 2115-IX від 03.03.2022 р. [6], де фактично усі платники податків могли не виконувати свої зобов'язання незалежно від своєї можливості. Механізм доведення цієї неспроможності здійснюється у відповідності з Наказом Міністерства фінансів України від 29.07.2022 № 225 [7]. Наказ № 225 містить три додатки, які затверджують:

1. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків стосовно юридичних та фізичних осіб.

2. Перелік документів, що підтверджують неможливість платника податків – юридичної особи, зокрема щодо своєї філії, представництва, відокремленого чи іншого структурного підрозділу, своєчасно виконати свій податковий обов'язок, у тому числі обов'язок податкового агента.

3. Перелік документів, що підтверджують неможливість платника податків – фізичної особи, зокрема самозайнятої особи, своєчасно виконати свій податковий обов'язок, у тому числі обов'язок податкового агента.

Окрім єдиного податку зміни для першої та другої групи ФОПів завдають виливу і при сплаті ЄСВ. Згідно Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI [8] вказано, що з 01.03.2022 року звільняються від сплати ЄСВ за себе до завершення або скасування воєнного стану та на 12 місяців після нього ФОПи на спрощеній та загальній системі оподаткування, особи, які провадять незалежну професійну діяльність та члени фермерського господарства. Оскільки йдеться про всіх ФОПів, то ФОПи третьої групи спрощеної системи теж можуть використовувати дану норму. Щоб скористатись даним правом необхідно у розрахунку ЄСВ до декларації про єдиний податок не заповнювати відповідні періоди з 01.03.2022 року.

Водночас звільнення від сплати ЄСВ є правом, а не обов'язком, тому до цього рішення необхідно віднестись відповідально, адже періоди, в яких не нараховувався та не сплачувався єдиний соціальний внесок не будуть включені до страхового стажу.

Окрім першої та другої групи спрощеної системи оподаткування змін також зазнала третя група. Третя група не має скасувань єдиного податку за аналогією до перших двох, але має альтернативний варіант у вигляді 2% від доходу, який описано в Законі № 2120-IX. Також платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України [3].

Перейти на третю групу спрощеної системи з особливостями оподаткування згідно пп. 9.3 п. 9 Закону України від 15.03.2022 № 2120-IX не можуть [3]:

1) суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи - підприємці), які здійснюють:

- діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора);
- обмін іноземної валюти;
- виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів ємностях до 20 літрів та діяльності фізичних осіб, пов'язаної з роздрібним продажем

пива, сидру, пері (без додання спирту) та столових вин);

видобуток, реалізацію корисних копалин;

2) страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів;

3) представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку;

4) фізичні та юридичні особи - нерезиденти.

Також Законом № 2120-IX був передбачений граничний розмір річного доходу для платників третьої групи спрощеної системи з особливостями оподаткування у розмірі 10 мільярдів гривень, але дану вимогу було виключено Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» від 01.04.2022 № 2173-IX [9], тобто обмежень щодо розміру доходу для третьої групи з особливим оподаткуванням – немає. Для того, аби перейти з третьої групи, яка передбачає 3% та ПДВ або 5% на третю групу з особливостями оподаткування, необхідно дотримуватись певних кроків (рис. 2).

** Форма заяви затверджена наказом Міністерства фінансів України від 16.07.2019 № 308 (F/J0102003 - в Електронному кабінеті)*

Рис. 2. Перехід на третю групу спрощеної системи з особливостями оподаткування

Джерело: складено на основі [10].

Якщо ж суб'єкт не є платником єдиного податку, при поданні заяви заповнюється розділ 5.1, а розділ 5.2 відповідно – ні. Також при подачі заяви не потрібним є заповнення розрахунку доходу за попередній рік, але окремі фахівці радять все ж заповнити даний розрахунок задля впевненості, що заяву не буде відхилено.

Але при переході до групи з особливим оподаткуванням важливим є розуміння всіх нюансів, оскільки 2% єдиного податку третьої групи будуть нараховуватись саме на дохід, не дивлячись на те чи платник отримав прибуток чи несе збитки. З урахуванням того, що в період воєнного стану багато підприємств несуть збитки, то не всім платникам, що знаходяться на загальній системі буде доцільним перехід на третю особливу групу.

Також є певні питання, що виникають у платників, які до переходу були платниками ПДВ, оскільки третя група з особливостями оподаткування не передбачає нарахування податку на додану вартість. Перш за все відсутність ПДВ стає проблемою для тих, хто потрапляє в ланцюжок між платниками ПДВ, чим створює економічно невигідні умови. Наступним є нерозуміння чи буде скасований статус платника ПДВ, оскільки в Законі № 2120-

ІХ цей нюанс не пояснюється, але роз'яснення податкової служби говорять про те, що статус платника ПДВ не анулюється, а призупиняється.

Ще однієї проблемою є постійні зміни у податковому законодавстві, як наприклад, пп. 69.23 п. 69 підрозд. 10 розд. ХХ «Перехідні положення» ПКУ, де описувалось, що з 01 квітня 2022 року на період дії воєнного стану на території України звільняються від оподаткування ПДВ операції з ввезення товарів на митну територію України у митному режимі імпорту суб'єктами господарювання, які зареєстровані платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи, а відповідно і третьої групи з особливим оподаткуванням, крім фізичних та юридичних осіб, які обрали ставку єдиного податку 3% та ПДВ. Дана норма спонукала підприємців перейти на третю групу з 2%, оскільки вона була найвигіднішою у порівнянні з іншими групами єдиного податку та у порівнянні з загальною системою оподаткування через відсутність імпортного ПДВ. Проте дана зміна була скасована Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування» від 21.06.2022 № 2325-ІХ [11], що викликало відмову від третьої групи з особливостями оподаткування та безліч питань стосовно ПДВ.

Що стосується подання декларації, то з 06.05.2022 року застосовується форма щомісячної декларації для платників єдиного податку третьої групи зі ставкою 2%, яка затверджена наказом Міністерства фінансів України від 26.04.2022 року № 12. Подати декларацію платника єдиного податку 2% і сплатити його можна і в Дії. Та слід пам'ятати про дію Закону № 2260-ІХ, де за відсутності можливості виконувати податкові зобов'язання надається відтермінування щодо її сплати.

Також важливим є те, що після скасування або завершення воєнного стану відбудеться автоматичне повернення до тієї системи оподаткування, на якій такий платник податку перебував до обрання особливостей оподаткування.

Після розгляду «воєнних змін» для порівняння критеріїв визнання груп платників єдиного податку розроблено таблицю 2 за аналогією таблиці 1.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Усе розглянуте вище у дослідженні особливостей оподаткування та звітності під час дії воєнного стану дає можливість стверджувати, що:

1. Усі платники першої та другої групи спрощеної системи оподаткування мають право не сплачувати єдиний податок з 01.04.2022 року до завершення або скасування воєнного стану.

2. ФОПи на спрощеній та загальній системі оподаткування, особи, які провадять незалежну професійну діяльність та члени фермерських господарств мають право не сплачувати ЄСВ за себе починаючи з 01.03.2022 року та 12 місяців після завершення або скасування воєнного стану. Але, при цьому, втрачає страховий стаж за період, в якому єдиний соціальний внесок не було нараховано та сплачено.

3. Справляння податків та зборів, в тому числі, єдиного податку здійснюється з урахування можливостей платника податку виконувати свої податкові зобов'язання. У разі відсутності такої можливості платник отримує відповідне відтермінування за умови, що зможе довести неспроможність забезпечити виконання податкових зобов'язань.

4. Третя група з особливостями оподаткування має обмеження лише стосовно виду діяльності відповідно до переліку пп. 9.3 п. 9 Закону України № 2120-ІХ. Доцільність переходу на дану групу визначається платником податку за цих умов суб'єкт має оцінити переваги та недоліки обрання даної групи при виборі альтернативного варіанту.

5. Усі групи платників єдиного податку мають право на відтермінування податкового зобов'язання виходячи зі своєї можливості сплачувати їх.

Отже, «воєнні зміни» можна назвати революційними та тими, що дійсно спрямовані на підтримку бізнесу. Проте частота внесення цих змін може завдавати негативного впливу на сприйняття інформації щодо них, оскільки створює безліч питань та непорозумінь. Відповіді на певні питання можна знайти в роз'ясненнях податкової служби, але є питання, що досі потребують більш детальних пояснень, а отже їх подальшого вивчення.

Таблиця 2. Критерії визнання груп платників єдиного податку після «воєнних змін»

<table>
<tr><td>Критерії</td><td>1 група</td><td>2 група</td><td>3 група</td><td>3 група з особливостями оподаткування</td></tr>
<tr><td>Суб’єкт</td><td>ФОП</td><td>ФОП</td><td>ФОП та юридичні особи</td><td>ФОП та юридичні особи</td></tr>
<tr><td>Обсяг доходу</td><td>1 085 500,00 грн</td><td>5 421 000,00 грн</td><td>7 585 500,00 грн</td><td>без обмежень</td></tr>
<tr><td>Наймані працівники</td><td>0</td><td>не більше 10</td><td>без обмежень</td><td>без обмежень</td></tr>
<tr><td>Вид діяльності</td><td>згідно підпункту 1 пункту 291.4 статті 291 ПКУ</td><td>згідно підпункту 2 пункту 291.4 статті 291 ПКУ</td><td>усі, окрім тих, які є у переліку заборонених п. 291.5 ПКУ</td><td>усі, окрім тих, що є у переліку пп. 9.3 п. 9 Закону № 2120-IX</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Єдиний податок</td><td>не більше 248,10 грн*</td><td>не більше 1 300,00 грн*</td><td>5% доходу</td><td rowspan="2">2% доходу</td></tr>
<tr><td colspan="2">можливість використання права не сплачувати ЄП</td><td>3% доходу та ПДВ</td></tr>
<tr><td colspan="4">право на відтермінування у відповідності до власних можливостей виконувати податкові зобов’язання згідно Закону № 2260-IX</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Єдиний соціальний внесок</td><td colspan="4">з 01.01.2022 – 1 430,00 грн;
з 01.10.2022 – 1 474,00 грн</td></tr>
<tr><td colspan="2">можливість використання права не сплачувати ЄСВ за себе</td><td colspan="2">лише для ФОПів:
можливість використання права не сплачувати ЄСВ за себе</td></tr>
</table>

** сума податку встановлюється місцевою радою.*

Джерело: складено на основі [2; 3; 5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text.
2. Податковий Кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n8462.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text.
4. Чи застосовується відповідальність (штрафні санкції і пеня) та у якому розмірі, якщо ФОП – платники ЄП першої та другої груп не сплатили та/або сплатили не в повному обсязі авансові внески за січень – березень 2022 року? (за даними Загальнодоступного інформаційно-довідкового ресурсу Державної податкової служби України). URL: https://zir.tax.gov.ua/ main/bz/view/?src=ques&id=31442.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2260-20#Text.
6. Про захист інтересів суб’єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text.
7. Про затвердження Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України, та переліків документів на підтвердження: наказ Міністерства фінансів України від 29.07.2022 № 225. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text.

8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#n643.

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України 01.04.2022 № 2173-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text.

10. Щодо особливостей оподаткування для ФОП-платників єдиного третьої групи під час війни: Головне управління ДПС у Харківській області від 31 серпня 2022. URL: https://kh.tax.gov.ua/media-ark/local-news/610964.html.

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування: Закон України від 21.06.2022 № 2325-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-20#n12.

12. Клименко М. Бухгалтерський облік під час війни: що буде зі звітністю та як оптимізувати податки. Юридична газета onlain. Всеукраїнське професійне юридичне видання. URL: https://yur-gazeta.com/publications/ practice/podatkova-praktika/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shcho-bude-zi-zvitnistyu-ta-yak-optimizuvati-podatki.html

13. Децюра С. Правила оподаткування під час воєнного стану. Бухгалтерія 911. URL: https://buhgalter911.com/uk/news/news-1064117.html.

14. Кирильчук М. Податкові послаблення на час воєнного стану: що передбачає прийнятий Закон. Ліга Закону. URL: https://buh.ligazakon.net/ news/209993_podatkov-poslablennya-na-chas-vonnogo-stanu-shcho-peredbacha-priynyatiy-zakon.

REFERENCES

1. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini». (2022). Zakon Ukrainy vid 24.02.2022 № 102-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text. [in Ukrainian].

2. Podatkovyi Kodeks Ukrainy. (2010). Kodeks vid 02.12.2010 № 2755-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n8462. [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu. (2022). Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2120-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text. [in Ukrainian].

4. Chy zastosovuietsia vidpovidalnist (shtrafni sanktsii i penia) ta u yakomu rozmiri, yakshcho FOP – platnyky YeP pershoi ta druhoi hrup ne splatyly ta/abo splatyly ne v povnomu obsiazi avansovi vnesky za sichen – berezen 2022 roku? (za danymy Zahalnodostupnoho informatsiino-dovidkovoho resursu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy). Retrieved from: https://zir.tax.gov.ua/main/bz/view/?src=ques&id=31442. [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei podatkovoho administruvannia podatkiv, zboriv ta yedynoho vnesku pid chas dii voiennoho, nadzvychainoho stanu. (2022). Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 № 2260-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text. [in Ukrainian].

6. Pro zakhyst interesiv subiektiv podannia zvitnosti ta inshykh dokumentiv u period dii voiennoho stanu abo stanu viiny: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 № 2115-IX. (2022). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku pidtverdzhennia mozhlyvosti chy nemozhlyvosti vykonannia platnykom podatkiv oboviazkiv, vyznachenykh u pidpunkti 69.1 punktu 69 pidrozdilu 10 rozdilu XX "Perekhidni polozhennia" Podatkovoho kodeksu Ukrainy, ta perelikiv dokumentiv na pidtverdzhennia: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.07.2022 № 225. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text. [in Ukrainian].

8. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2464-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#n643. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo administruvannia okremykh podatkiv u period voiennoho, nadzvychainoho stanu. (2022). Zakon Ukrainy 01.04.2022 № 2173-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text. [in Ukrainian].

10. Shchodo osoblyvostei opodatkuvannia dlia FOP-platnykiv yedynoho tretoi hrupy pid chas viiny. (2022). Holovne upravlinnia DPS u Kharkivskii oblasti vid 31 serpnia 2022. Retrieved from: https://kh.tax.gov.ua/media-ark/local-news/610964.html. [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo perehliadu okremykh pilh z opodatkuvannia. (2022). Zakon Ukrainy vid 21.06.2022 № 2325-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-20#n12.
12. Klymenko, M. (2022). Bukhhalterskyi oblik pid chas viiny: shcho bude zi zvitnistiu ta yak optymizuvaty podatky. *Yurydychna hazeta onlain*. Vseukrainske profesiine yurydychne vydannia. Retrieved from: https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shcho-bude-zi-zvitnistyu-ta-yak-optimizuvati-podatki.html. [in Ukrainian].
13. Detsiura, S. (n. d.). Pravyla opodatkuvannia pid chas voiennoho stanu. *Bukhhalteriia 911*. Retrieved from: https://buhgalter911.com/uk/news/news-1064117.html. [in Ukrainian].
14. Kyrylchuk, M. (n. d.). Podatkovi poslablennia na chas voiennoho stanu: shcho peredbachaie pryiniatyi Zakon. Liha Zakonu. Retrieved from: https://buh.ligazakon.net/news/209993_podatkov-poslablennya-na-chas-vonnogo-stanu-shcho-peredbacha-priynyatiy-zakon. [in Ukrainian].

Viktoriia Kyrnychna, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine
Olena Rasborska, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting, Analysis and Auditing, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

FEATURES OF TAXATION AND REPORTING DURING THE EFFECT OF MARITAL STATE AS THE BASIS OF SUPPORTING SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

ABSTRACT
Introduction. An effective tax policy is one of the most important components of the accounting and tax system in the modern conditions of martial law in Ukraine to ensure the viability and functioning of business. This issue is particularly urgent regarding the support of small and medium-sized business entities, since the conditions of uncertainty against the background of military aggression by the Russian Federation have meant the need to develop a new taxation system for these categories of businesses as the most mobile for moving to territories with favorable conditions. That is why the issue of optimizing the accounting and tax system and reporting became the main issue during the development, approval and changes of the latest legislative norms regarding the introduction of martial law in Ukraine. These changes, accordingly, require an analysis and assessment of the facilitation of providing tax payer categories with opportunities to fulfill their tax obligations according to the criteria for their recognition.
The purpose is to research in the system of taxation and reporting the features of the impact of "war changes" on the accounting policy of small and medium-sized business entities, arguments regarding the use of features of taxation, the taxpayer's application of his right not to pay a single tax and the inability to ensure the fulfillment of tax obligations.
Method (methodology). Scientific methods and approaches were used in the work, in particular, modeling and analysis of tax legislation regarding amendments to the PC of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms in the wartime period; grouping and comparison of groups of single tax payers according to recognition criteria before and after "military changes", as well as a tabular method for interpreting the conducted analysis in a visual form.
Results. The tax legislation in effect during the war period in Ukraine regarding categories of taxpayers in accordance with their ability to fulfill tax obligations was studied and analyzed; summarized and systematized the results of the comparison of the criteria for recognition of groups of single tax payers before and after the "military changes" for the purpose of using the right not to pay EP and/or ECV and their minimization in relation to the 3 groups with tax peculiarities.

Keywords: simplified tax system; small and medium-sized business entities; accounting; reporting; tax obligations; single tax payers; special taxation; criteria for recognition of payers.

Cite as: Kyrnychna, V., & Rasborska, O. (2022). Features of taxation and reporting during the effect of marital state as the basis of supporting small and medium-sized businesses. *Economic analysis,* 32 (3), 254-262. DOI: 10.35774/econa2022.03.254

DOI: 10.35774/econa2022.03.263 JEL classification: M21, O16
UDC: 658.5

Віталіна МУДРИК
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: mudryk.v@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2433-2504

Олена РАЗБОРСЬКА
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра обліку, аналізу і аудиту,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: o.rozborska@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4519-0381

ТЕХНОЛОГІЇ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ, ЇХ ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Вступ. Постійна динаміка змін міжнародної ситуації навколо війни в Україні означила погіршення економічного середовища та поглиблення економіко-політичної невизначеності, збільшення загроз для бізнесу. Так при реалізації логістичних схем постачання товарно-матеріальних цінностей питання ефективного управління розрахунками з постачальниками стає одним з першочергових завдань підприємства на сьогодні. Визначені питання актуалізуються щодо здатності підприємств виконувати свої поточні зобов'язання, дотримуватися кредитних графіків й у цілому продовжувати своє функціонування в умовах безпеки захисту інформаційного ресурсу. Відтворення динамічних змін в технології обліку, аналізу та аудиту своєчасності проведення розрахунків з постачальниками є обов'язковою умовою забезпечення безперервності діяльності підприємств і можливе за умови використання новітніх функціональних моделей в економіці.

Мета роботи полягає в дослідженні в обліку та аудиті припущення про безперервність діяльності підприємства, його регламентації, технологічних завдань та наслідків впливу на фінансову звітність в частині зобов'язань за розрахунками з постачальниками; пошуку шляхів вирішення проблем технології обліку, аналізу та аудиту розрахунків з постачальниками на безперервній основі, вдосконалення їх організації в умовах невизначеності за наслідками військових дій.

Метод (методологія). У роботі було використано наукові методи та підходи, зокрема, порівняння для дослідження принципу безперервності діяльності у вітчизняній практиці обліку та аудиту на основі міжнародних та вітчизняних стандартів в частині розрахунків з постачальниками; формалізація та узагальнення основних технологічних завдань організації обліку розрахунків з постачальниками в умовах невизначеності стосовно здатності суб'єкта продовжувати безперервну діяльність.

Результати. Уточнено сутність безперервності діяльності підприємства в частині розрахунків з постачальниками; досліджено та проаналізовано міжнародні та вітчизняні стандарти як імперативи розвитку технології обліку та аудиту зобов'язань за розрахунками з постачальниками та їх вплив на показники фінансової звітності. На основі проведеного дослідження було виокремлено наявні на вітчизняних підприємствах проблеми обліку розрахунків з постачальниками в умовах невизначеності; сформульовано ряд потенційних питань для розгляду аудитором під час оцінювання; запропоновано шляхи їх вирішення та способи оптимізації, зокрема методи управління заборгованостями з метою зміцнення розрахунково-платіжної дисципліни та зниження ризику банкрутства підприємства.

© Віталіна Мудрик, Олена Разборська, 2022
Отримано: 16.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Мудрик В., Разборська О. Технології обліку, аналізу та аудиту розрахунків з постачальниками, їх вплив на забезпечення безперервності діяльності. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 263-272. DOI: 10.35774/econa2022.03.263

Ключові слова: принцип безперервності діяльності; розрахунки з постачальниками; облік; аналіз; аудит; міжнародні стандарти; національні стандарти; умови невизначеності; технологія обліку та аудиту розрахунків з постачальниками; методи управління заборгованостями.

Вступ

В умовах постійної динаміки змін міжнародної ситуації навколо війни виникають переваги та загрози для України. В результаті ускладнення зовнішніх умов здійснення господарської діяльності збільшується ймовірність виникнення фінансової кризи на підприємстві, яка може закінчитися його банкрутством. Стан фінансової кризи суб'єкта господарювання характеризується критично низьким значенням показників платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості. В умовах фінансової кризи, яка утворилась в економіці всього світу та України, гостро постало питання своєчасності проведення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності, тобто погашення зобов'язань за розрахунками. Причиною виникнення значної кредиторської заборгованості часто стає недосконаліть розрахунків з постачальниками та підрядниками, недбалість партнерів до виконання умов, шахрайство та зловживання службовими повноваженнями, і, як наслідок – порушення фінансової й розрахункової дисциплін. Порушення строків погашення зобов'язань призводить до їх накопичення та знецінення грошових коштів для кредиторів. Ці чинники негативно впливають на фінансовий стан підприємств та ставлять під сумнів безперервність їх діяльності. Вирішення зазначеної проблеми можливе за умов ефективного управління поточними зобов'язаннями.

Питання, пов'язані з організацією бухгалтерського обліку розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками, досліджували такі вітчизняні науковці, як Ф. Ф. Бутинець, Т. В. Момот, С. Ф. Голов, М. Ф. Огійчук, О. М. Петрук, Л. К. Сук, П. Я. Хомин. Водночас нові ринкові умови, у яких зараз функціонують вітчизняні підприємства, висувають сучасні вимоги до взаємодії їх з контрагентами у сфері розрахункових операцій, виконання яких забезпечить успішну та ефективну діяльність. Проте подібне відтворення динамічних змін у технології обліку, аналізу та аудиту розрахунків з постачальниками можливе за умови використання новітніх функціональних моделей в економіці.

Мета статті

Метою даної статті є дослідження сутності принципу безперервності діяльності підприємства в частині розрахунків з постачальниками, розгляд впливу технологій обліку, аналізу та аудиту розрахунків з постачальниками на забезпечення безперервності діяльності бізнесу/суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Припущення (принцип) про безперервність діяльності (англ. Going concern) – одне з основних припущень бухгалтерського обліку та аудиту, яке передбачає, що суб'єкт буде продовжувати здійснювати свою діяльність в доступному для огляду майбутньому і не має наміру та потреби в ліквідації або припиненні діяльності. Згідно з цим припущенням активи і зобов'язання враховуються на тій підставі, що суб'єкт зможе реалізувати свої активи і виконати зобов'язання в ході звичайної діяльності. Свідченням порушення принципу безперервності може служити відмова банків в наданні підприємству кредитів, банкрутство великих дебіторів, відмова постачальників в наданні відстрочки платежу та інші явища [4].

В бухгалтерському обліку припущення про безперервність діяльності підприємства несе за собою такі наслідки:

- зміна власника підприємства не спричинить за собою зміни в бухгалтерському обліку;
- цінності, які обліковуються клієнтом, не повинні переоцінюватися;
- витрати, які принесуть доходи в майбутньому, повинні бути капіталізовані;
- на підприємстві повинні створюватися резерви;
- фінансові результати повинні бути розподілені по звітних періодах;

- багато фактів господарського життя здійснюються в умовах невизначеності;
- звітність повинна представлятися за певними рівними періодами.

Принцип безперервності діяльності у вітчизняній практиці обліку та аудиту визначають: П(С)БО, МСФЗ (IAS) та МСА. Зокрема, НП(С)БО надають визначення поняття безперервності діяльності як принципу, що «передбачає оцінку активів і зобов'язань підприємства, виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі». У п. 3.9 Концептуальної основи зазначено, що «фінансова звітність зазвичай складається на основі припущення про безперервність діяльності суб'єкта господарювання, що звітує, та про те, що ця діяльність триватиме в передбачуваному майбутньому» [1].

За МСФЗ (IAS) 1 «Подання фінансової звітності» принцип безперервності діяльності визначається таким чином: «Фінансова звітність в обов'язковому порядку повинна складатися на основі припущення безперервності діяльності, за винятком випадків, коли керівництво підприємства або саме має намір ліквідувати бізнес або припинити його діяльність, або змушене обрати такий спосіб дій в силу відсутності інших реальних альтернатив». Цим же стандартом (параграфи 25-26) вимагається від управлінського персоналу здійснювати оцінку здатності суб'єкта продовжувати безперервну діяльність [5].

МСФЗ (IFRS) 5 вводить облікові категорії, що мають безпосереднє відношення до принципу безперервності. Стандарт передбачає використання «групи вибуття» – це група чистих активів (активів і відповідних їм зобов'язань), вибуття яких буде здійснено в ході однієї операції за допомогою продажу або будь-яким іншим чином. Елементи групи вибуття повинні відображатися в балансі окремо від інших активів і зобов'язань [6].

Параграф 15 МСА 570, визначає, що аудитор повинен зробити запит управлінському персоналу про відомі йому події або умови після періоду оцінки управлінського персоналу, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати безперервну діяльність. Як «передбачуване майбутнє» розглядають щонайменше період у 12 місяців [7]. Таку саму вимогу містить і п. 25 МСБО (IAS) 1.

Тому принцип безперервності відноситься не тільки до підприємства, але поширюється і на окремі його активи або групи активів, відповідні їм зобов'язання, а також напрямки і компоненти господарської діяльності у передбачуваному майбутньому, зокрема зобов'язання за розрахунками з постачальниками. Припущення про безперервність діяльності підприємства є основою для бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності загального призначення.

Отож, за своєю суттю, безперервність діяльності підприємства в частині розрахунків з постачальниками є:

- по-перше, свідченням того, що підприємство є ліквідним і платоспроможним (здатне генерувати надходження грошових коштів у достатній кількості для погашення зобов'язань перед постачальниками);
- по-друге, демонструє відсутність планів та підстав для його ліквідації чи припинення.

Ведення обліку розрахунків з постачальниками, його правові засади регламентуються НП(С)БО 11 «Зобов'язання». Щодо питання, яке стосується технології обробки облікової інформації доцільно зазначити, що вплив на неї спричиняє саме обрана підприємством форма бухгалтерського обліку. Порядок і форми розрахунків з постачальниками визначаються господарськими договорами, внаслідок виконання яких у підприємства виникають поточні зобов'язання – кредиторська заборгованість. Господарський договір або договір купівлі-продажу є найбільш поширеною і важливою підставою виникнення зобов'язання, основною формою реалізації товарно-грошових відносин у ринковій економіці.

Загалом, постачальником вважається будь-яка юридична особа – організація, підприємство, установа або фізична особа, що поставляють товари або послуги замовникам. Постачальник здійснює підприємницьку діяльність відповідно до умов укладеного договору поставки, який є одним з видів договору купівлі-продажу. У відповідності з договором поставки постачальник

зобов'язується передати в обумовлений термін чи строки вироблені чи закуплені ним товари покупцю для використання у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням. Заборгованість перед постачальниками і підрядниками називають кредиторською [3]. Розрахунки з постачальниками слід здійснювати на підставі укладених договорів, в яких зазначають умови постачання, терміни, обсяги поставок товарно-матеріальних цінностей, умови оплати тощо.

Підприємство напряму залежить від чинного законодавства та змін у ньому. Мова насамперед іде про податкове, митне, корпоративне й інше законодавство. Загальні правила оцінки зобов'язань визначаються головним чином НП(С)БО 11 та за окремими видами зобов'язань, а саме: НП(С)БО 14 «Оренда» – у зв'язку з орендою; НП(С)БО 17 «Податок на прибуток» – відстрочені у зв'язку з податком на прибуток; НП(С)БО 19 «Об'єднання підприємств», НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність», НП(С)БО 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін» – за операціями з пов'язаними сторонами; НПСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» – за операціями в іноземній валюті [3].

Постачання товарно-матеріальних цінностей може відбуватись до або після повної чи часткової їх оплати. За безготівковими розрахунками для здійснення оплати постачальник виставляє покупцю рахунок або рахунок-фактуру; за розрахунками готівкою – покупець вносить грошові кошти в касу постачальника та отримує квитанцію до прибуткового касового ордера або чек у випадку використання РРО.

Технологічні завдання організації обліку розрахунків з постачальниками узагальнено на рисунку 1.

Рис. 1. Технологічні завдання організації обліку розрахунків з постачальниками

Джерело: складено на основі [1; 2; 3].

Доставку товарно-матеріальних цінностей може здійснювати постачальник власним транспортом, стороння організація (транспортна організація) або сам покупець. Основними документами при надходженні ТМЦ є: товарно-транспортна накладна (у випадку доставки ТМЦ постачальником або транспортною організацію); довіреність (у випадку доставки ТМЦ представником покупця); приходна накладна; податкова накладна (якщо постачальник є платником ПДВ); прибутковий ордер; акт про приймання матеріалів (якщо при оприбуткуванні виявлено невідповідність якості та кількості ТМЦ даним

супроводжувальних документів); акт виконаних робіт, наданих послуг; інші документи [2].

Облік розрахунків з постачальниками розпочинається з факту його визнання, оцінки та фіксування в системі рахунків з подальшим розкриттям у фінансовій звітності. В умовах трансформації до міжнародних стандартів фінансової звітності, для потреб бухгалтерського обліку достатнім є поділ кредиторської заборгованості на поточну (короткострокову) та довгострокову. Така класифікація полегшує і заразом актуалізує роботу бухгалтерської служби.

Для правильної організації технології ведення обліку розрахунків з постачальниками підприємству необхідно: по-перше, провести класифікацію такої заборгованості за терміном її погашення; по-друге, врахувати виконання умов погашення кредиторської заборгованості. В основному за розрахунками з постачальниками використовуються погашення у формі сплати грошових коштів. Сума, яка підлягає сплаті, визначається сторонами і вказується у договорі. При цьому більшість підприємств намагаються здійснювати ці розрахунки із застосуваннями авансових платежів. Для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках. Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

При безготівкових розрахунках усі платежі провадяться через установи банків шляхом перерахування належних сум з рахунка платника (боржника) на рахунок одержувача (кредитора) або шляхом заліку взаємних зобов'язань і грошових претензій. Борг також може бути анульовано, коли боржник офіційно на законній підставі або за волевиявленням кредитора звільняється від прийнятих ним на себе зобов'язань. Анулювання боргу не призводить до зменшення ресурсів боржника але збільшує прибуток підприємства і сприяє виникненню додаткових зобов'язань з його оподаткування.

Після виконання суб'єктами господарювання взятих на себе зобов'язань та за наявності умов відповідно до НП(С)БО 11, їх слід відображати на рахунках бухгалтерського обліку та балансі. Це забезпечить користувачів фінансової звітності достовірною і обґрунтованою інформацією про борги підприємства та рівень його платоспроможності. Однак, як свідчить практика, рахунок 63 не показує заборгованості за кожним договором, не характеризує поточну заборгованість, термін сплати якої ще не настав, а лише – яка вже прострочена.

При цьому на дату затвердження звітності підприємство особливо залежне від впливу нестабільної економіки в країні (зокрема, впливу умов військового стану, впливу COVID-19). У результаті виникає суттєва невизначеність, яка може вплинути на майбутні операції та можливість відшкодування вартості активів підприємства, його можливість погашати свої борги в міру настання строків їх сплати. Однак це не обов'язково означає, що автоматично існує суттєва невизначеність – підвищений ризик значних сумнівів у спроможності суб'єкта продовжувати безперервну діяльність буде скоріше залежати від характеру та обставин підприємства, в тому числі галузі, в якій воно працює.

В той же час, існують ризики, які виникають у сфері здійснення підприємством операцій із постачання сировини, матеріалів, комплектуючих, енергоресурсів, що створює суттєві проблеми забезпечення безперервності діяльності. Тому, для прийняття ефективних управлінських рішень, на підприємстві повинен формуватися управлінський звіт оцінки рівня ризиків постачання у розрізі підприємств-постачальників (табл. 1) [3].

Потенційний вплив властивих обмежень на здатність аудитора виявляти викривлення є більшим для майбутніх подій чи умов, які можуть спричинити припинення діяльності суб'єкта господарювання на безперервній основі. Своєчасна та ефективна комунікація між управлінським персоналом та аудитором є надзвичайно важливою умовою того, що обидва могли б виконувати свої відповідні обов'язки щодо розгляду безперервності діяльності в умовах суттєвої невизначеності.

Таблиця 1. Управлінський звіт оцінки рівня ризиків постачання

Постачальник	Рівень ризику	Заходи по зниженню (Так/Ні/Заходи не можливі)	Рівень ризику після заходів	
			Керований	Некерований
Підприємство А	X	Заходи не можливі	Заходи не можливі	Заходи не можливі
Підприємство Б	-	Так	-	X
Підприємство В	-	Ні	X	-

Джерело: складено на основі [3; 4; 7].

Відповідно аудит розрахункових операцій з постачальниками стає важливою ланкою для успішного функціонування підприємства, оскільки аудитором виконуються процедури оцінки ризиків та оцінювання ним оцінки управлінським персоналом здатності підприємства продовжувати безперервну діяльність.

Ефективність аудиту, зокрема, операцій щодо розрахунків з постачальниками підприємства та фактів їх зміни залежить від раціональної технології його організації та чітко сформованої методики, яка передбачає наявність послідовного переліку етапів, аудиторських процедур і відповідного пакету розроблених робочих документів аудитора для відображення результатів контролю попередньо означених завдань і базується на визначеному переліку систематизованих джерел інформації.

Аудит розрахунків з постачальниками здійснюють у такій послідовності:

- з'ясовують стан бухгалтерського обліку, фінансової звітності та внутрішнього контролю, оцінюють основні показники діяльності підприємства;
- проводять аналіз даних інвентаризації розрахунків, звіривши їх з фактичними даними, відображеними у Головній книзі, балансі підприємства, аналітичними даними розрахункових рахунків (звіряють залишки на початок звітного періоду, відображені в регістрах бухгалтерського обліку, із залишками, показаними у попередньому звітному періоді);
- уточнюють реальність дебіторської та кредиторської заборгованості;
- визначають правильність відображення зобов'язань в обліку;
- виявляють основні форми розрахунків з постачальниками;
- визначають повноту і правильність оприбуткування підприємством отриманих від постачальників запасів;
- встановлюють дотримання діючих цін і тарифів [4].

Аудитор при перевірці розрахунків з постачальниками має встановити правильність кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку, що дає змогу виявити не тільки помилки у відображенні в обліку розрахункових операцій, а й розкрити факти навмисного викривлення облікових даних з метою приховування допущених зловживань. Найбільш ефективну форму розрахунків з постачальниками аудитор визначає при здійсненні аналізу переліку продукції постачальників та суми кредиторської заборгованості перед ними на кінець року. Аудитор проводить вибіркову перевірку найбільш значних сум, вивчає наявні господарські договори та первинні документи.

Перевірка форм розрахунків з постачальниками полягає у встановленні додержання законодавства щодо них та встановлених обмежень на застосування окремих із них. Перевірка інвентаризацій кредиторської заборгованості полягає у проведенні аудитором аналізу матеріалів інвентаризацій розрахунків з постачальниками. За відсутності даних інвентаризації для виявлення реального стану кредиторської заборгованості аудитор має право вимагати її проведення.

Своєчасне виявлення й оцінка факторів негативних наслідків, постійний аналіз сукупності всіх ознак сприяють більш детальному формуванню аудиторської думки з подальшим розробленням заходів і рекомендацій щодо

покращення фінансового стану підприємства та виходу із ситуації, що склалася. Результати аудиторської перевірки дадуть змогу керівництву економічного суб'єкта отримати впевненість щодо результатів діяльності, що сприятиме виробленню та вжиттю заходів щодо зниження відповідних ризиків [4].

Таким чином, зростання ролі процедур з перевірки розрахунків з постачальниками є передумовою факту про безперервність діяльності, що обумовлена інформаційною роллю аудиторських висновків. За таких умов недосконалість обліку розрахунків з постачальниками може стати причиною виникнення значного обсягу кредиторської заборгованості, яка, в свою чергу, приведе до погіршення фінансового стану підприємства.

Відповідно технологія аудиту розрахунків з постачальниками має враховувати багато чинників, які впливають на здатність підприємства продовжувати безперервну діяльність, зокрема:

- галузь та географічна область діяльності, фінансове здоров'я клієнтів та постачальників, а також фінансова ліквідність та платоспроможність суб'єкта;
- погіршення економічного середовища, зменшення доходів та грошових потоків.

Перераховані чинники означили проблемні події, які можуть вплинути на діяльність підприємства на безперервній основі, і характеризуються як суттєві невідповідності (рис. 2). В зв'язку з цим можуть виникнути питання щодо здатності суб'єкта господарювання виконувати свої поточні або нові зобов'язання та дотримуватися боргових угод. Зокрема потенційний плив наслідків невизначеності для роботи аудитора, що стосуються безперервності діяльності, на процедури оцінки ризиків, які виконуються аудитором, та оцінювання ним оцінки управлінським персоналом здатності підприємства продовжувати безперервну діяльність.

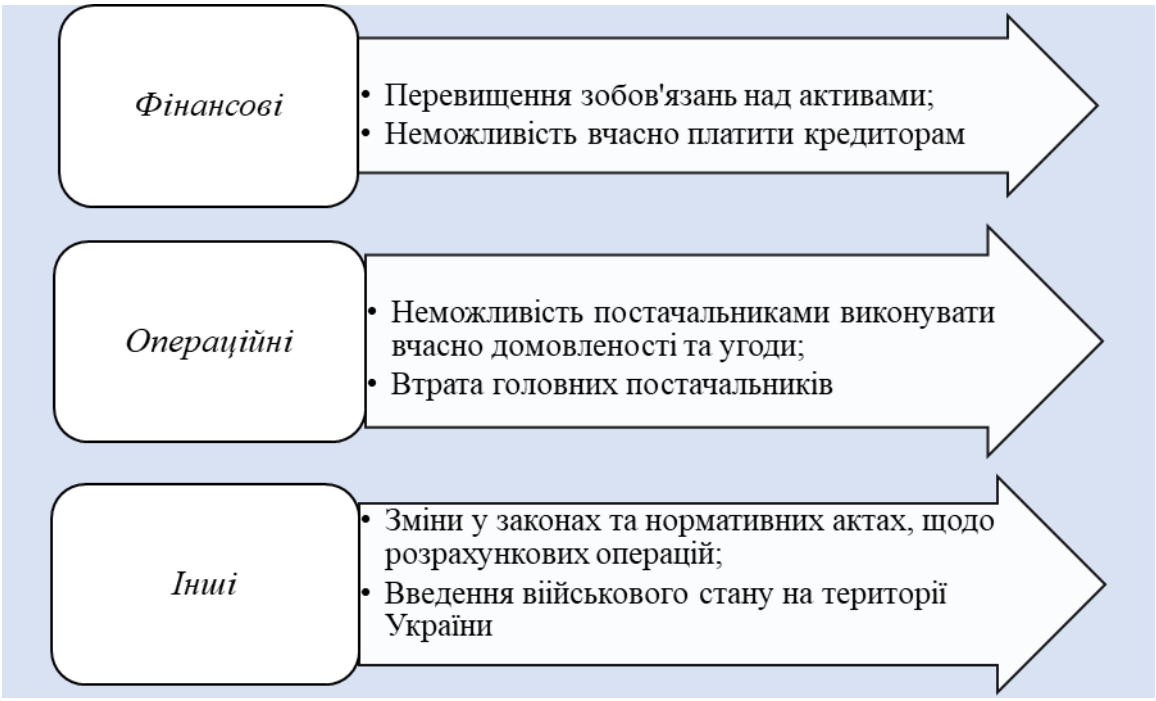

Рис. 2. Приклади проблемних подій та умов, що можуть вплинути на діяльність підприємства на безперервній основі

Джерело: складено на основі [2; 3; 4].

Для вирішення означених проблем сформульовано ряд потенційних питань для розгляду аудитором під час оцінювання:

- Чи управлінський персонал врахував вплив потенційних проблем у ланцюзі поставок (може вплинути на виконання замовлень)?

- Яким чином управлінський персонал врахував, як невдача бізнесу продовжить впливати на підприємство після скасування будь-яких обмежень (н-д, продовження надійних ланцюгів поставок)?
- Яким чином управлінський персонал виконав будь-яке стрес-тестування, що може допомогти зрозуміти ризики платоспроможності суб'єкта господарювання, та чи припущення, використані при стрес-тестуванні, адекватно відображають можливі обставини? та інші.

Під час розгляду перерахованих питань аудитор зобов'язаний:

- отримати достатні відповідні аудиторські докази та на їх основі зробити висновок щодо доречності використання управлінським персоналом припущення про безперервність діяльності як основи бухгалтерського обліку;
- на основі отриманих доказів дійти висновку чи існує суттєва невизначеність стосовно здатності суб'єкта продовжувати безперервну діяльність;
- надати відповідний аудиторський звіт.

Оптимізація розрахунків із постачальниками дозволить зміцнити розрахунково-платіжну дисципліну і знизить ризик банкрутства підприємства. До шляхів оптимізації розрахунків з постачальниками можуть бути запропоновані такі методи управління заборгованостями:

- своєчасний контроль за станом розрахунків із постачальниками та фінансовою службою підприємства;
- контроль співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості та їх оборотності;
- створення резервів за сумнівними боргами;
- розроблення моделей договорів із гнучкими умовами оплати і надання відстрочки платежу з умовою нарахування штрафних санкцій за несвоєчасне виконання домовленостей;
- проведення взаємозаліків [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розглянувши проблеми технології обліку, аналізу та аудиту розрахунків із постачальниками, що формується на припущенні про безперервність діяльності підприємства, для удосконалення їх організації можна запропонувати: правильно обирати на початку договірного процесу постачальника, ознайомитись зі всіма умовами договору, забезпечити його вчасне виконання; продумувати альтернативні шляхи руху при екстрених ситуаціях, таких як, не виконання поставок, тощо; проводити вчасно аналіз складових та структури кредиторської заборгованості, постійно контролювати розмір, строки погашення, щоб своєчасно виявляти прострочення; удосконалити класифікацію поточних боргів підприємства; проводити аудит діяльності підприємства як активного інструменту антикризового фінансового менеджменту; здійснювати контроль та моніторинг щодо управлінського обліку, створити відповідні звіти для підприємства. Впровадження вищезазначених пропозицій буде сприяти вдосконаленню технології організації та ведення обліку розрахунків із постачальниками на підприємствах в умовах невизначеності за наслідками військових дій. Це дасть можливість краще контролювати кредиторську заборгованість та погашати її в установлені строки, бути більш впевненими та мати можливість безперервної роботи підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мац Т. П., Малига О. М. Особливості облікових процедур розрахунків з постачальниками та підрядниками. *Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю:* Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Полтава. 2019. С. 219-227.
2. Примуш Ю. С., Головченко Є. Ю. Оптимізація розрахунків із постачальниками та підрядниками. *Економічний простір*. № 163. 2020. С. 133-137.
3. Гринчишин Я. М. Аудит принципу безперервності діяльності та його вплив на антикризовий фінансовий менеджмент підприємств. *Причорноморські економічні студії.* Випуск 57. 2020. С. 127-132.

4. Мултанівська Т. В., Горяєва М. С. Безперервність діяльності в аудиті фінансової звітності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. С.116-122.

5. Міжнародний стандарт фінансової звітності 1 (МСФЗ 1) «Подання фінансової звітності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text.

6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 5 (МСФЗ 5). «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність». URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/929_023#Text.

7. Міжнародний стандарт аудиту 570 «Безперервність діяльності». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD% D0%B0%201(1).pdf.

REFERENCES

1. Mats, T. P., and Malyha, O. M. (2019). Peculiarities of accounting procedures for settlements with suppliers and contractors. *Problems of accounting and analytical support of business management*: Materials of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Poltava, 219-227. [in Ukrainian].

2. Prymush, Yu. S., Holovchenko Ye. Yu. (2020). Optimization of settlements with suppliers and contractors. *Economic space,* 163, 133-137. [in Ukrainian].

3. Hrynchyshyn, Ya. M. (2020). Audit of the principle of continuity of activity and its impact on anticrisis financial management of enterprises. *Black Sea Economic Studies,* 57, 127-132. [in Ukrainian].

4. Multanivska, T. V., and Horiaieva, M. S. (2020). Continuity of activity in the audit of financial statements. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian,* 116-122. [in Ukrainian].

5. International standard of financial soundness 1 "Financial Reporting Presentation". Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text. [in Ukrainian].

6. International standard of financial soundness 5 "Non-current assets held for sale and discontinued operations". Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_023#Text. [in Ukrainian].

7. International Standard On Auditing 570 (Revised) "Going Concern". Retrieved from: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD% D0%B0%201(1).pdf. [in Ukrainian].

Vitalina Mudryk, Department of Accounting, Analysis and Audit, Donetsk National University named after Vasyl Stus, Ukraine
Olena Razborska, PhD in Economics, Associate Professor, Lecturer, Department of Accounting, Analysis and Audit, Donetsk National University named after Vasyl Stus, Ukraine

TECHNOLOGIES OF ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT OF SETTLEMENTS WITH SUPPLIERS, THEIR IMPACT ON ENSURING BUSINESS CONTINUITY

Abstract
Introduction. The constant dynamics of changes in the international situation around the war in Ukraine meant the deterioration of the economic environment and deepening of economic and political uncertainty, increasing threats to business. Thus, in the implementation of logistics schemes for the supply of inventory, the issue of effective management of settlements with suppliers becomes one of the priority tasks of the enterprise today. These issues are relevant to the ability of enterprises to fulfill their current obligations, comply with credit schedules and generally continue to function in conditions of information resource security. Reproduction of dynamic changes in the technology of accounting, analysis and audit of the timeliness of settlements with suppliers is a prerequisite for ensuring the continuity of enterprises and is possible with the use of the latest functional models in the economy.
The purpose is to study the assumption of going concern in accounting and auditing, its regulation, technological tasks and the consequences of the impact on financial statements in terms of liabilities for settlements with suppliers; finding ways to solve the problems of accounting technology, analysis and audit of settlements with suppliers on a continuous basis, improving their organization in conditions of uncertainty due to the consequences of military operations.
Method (methodology). Scientific methods and approaches were used in the work, in particular, comparison to study the principle of going concern in the domestic practice of accounting and auditing on the basis of international and domestic standards in terms of settlements with suppliers; formalization and generalization of the main technological tasks of accounting for settlements with suppliers in conditions of uncertainty about the ability of the entity to continue as a going concern.
Results. The essence of the continuity of the enterprise in terms of settlements with suppliers is clarified; international and domestic standards as imperatives for the development of technology for accounting and auditing of liabilities for settlements with suppliers and their impact on financial reporting indicators are studied and analyzed. On the basis of the study, the problems of accounting for settlements with suppliers in conditions of uncertainty at domestic enterprises were identified; a number of potential issues for consideration by the auditor during the assessment were formulated; ways to solve them and ways to optimize them, in particular methods of debt management in order to strengthen payment discipline and reduce the risk of bankruptcy of the enterprise, were proposed.

Keywords: going concern principle; settlements with suppliers; accounting; analysis; audit; international standards; national standards; conditions of uncertainty; technology of accounting and audit of settlements with suppliers; debt management methods.

Cite as: Mudryk, V., & Razborska, O. (2022). Technologies of accounting, analysis and audit of settlements with suppliers, their impact on ensuring business continuity. *Economic analysis,* 32 (3), 263-272. DOI: 10.35774/econa2022.03.263

DOI: 10.35774/econa2022.03.273 JEL classification: C81, M21, P12
UDC: 657.62

Євген ІОНІН
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: ionin.iyy@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2903-3143
https://publons.com/researcher/3921804/evgen-ionin/

Анастасія КАЛАРАШ
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: kalarash.a@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4259-8584

АНАЛІЗ ВПЛИВУ КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В умовах повномасштабної російської агресії зростає загроза фінансової кризи в Україні, збільшується ризик функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, тому вкрай важливим є зміцнення економічного потенціалу нашої держави. Через військовий стан, введення комендантської години значно погіршилась логістика між контрагентами, що зменшує обороти купівлі та продажу та негативно впливає на всі показники підприємства. Безконтрольне зростання кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги в умовах існуючої проблеми неплатежів може набувати ще більших масштабів. Тому одним із важливих завдань в умовах їх виникнення є систематичне проведення аналізу кредиторської заборгованості підприємства, як фактору забезпечення безперервності діяльності, базового допущення в концепції бухгалтерського обліку.

Мета роботи полягає в дослідженні впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервності діяльності підприємств на основі системи аналітичних показників, кластерного аналізу, що вкрай важливим є в умовах воєнного стану.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети було використано загальнонаукові, економіко-математичні методи та підходи, аналітичні процедури та інструментарій, зокрема горизонтальний та вертикальний аналіз, кластерний аналіз, формалізація та узагальнення впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервної діяльності в умовах воєнного стану.

Результати. Досліджено вплив комерційної кредиторської заборгованості на забезпечення безперервності діяльності в умовах воєнного стану. Аргументовано впровадження в теорію та практику бухгалтерського аналізу, як складової економічного аналізу господарської діяльності (бізнесу) на основі додаткового залучення облікової інформації, яка прямо не відбивається у фінансової звітності. Запропоновано використання системи показників, процедур для аналітичного обґрунтування управлінських рішень, орієнтованих на реалізацію безперервності діяльності.

Ключові слова: безперервна діяльність; кредиторська заборгованість; аналіз впливу; умови воєнного стану; кластерний аналіз; платежі кредиторам; рух грошей.

Вступ

Функціонування суб'єктів господарювання неможливо без виникнення кредиторської заборгованості яка є достатнім джерелом покриття частки активів та суттєво впливає на основні показники фінансового стану. Тому, управління кредиторською заборгованістю є важливою складовою сучасного фінансового менеджменту, орієнтованого на вибір

© Євген Іонін, Анастасія Калараш, 2022
Отримано: 17.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.
Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Іонін Є., Калараш А. Аналіз впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервної діяльності. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 273-281. DOI: 10.35774/econa2022.03.273

оптимальної її величини на основі використання аналітичного інструментарію, системи ключових показників ефективності (KPI).

Недооцінка цього джерела в забезпеченні безперервності діяльності з одного боку, може призвести до неплатоспроможності (суттєве збільшення короткострокових зобов'язань), з іншого боку (незначна частка в фінансування сукупних активів) пошуку додаткових джерел, в тому числі і кредитів банку. Одним з ключових індикаторів в управлінні кредиторською заборгованістю в цьому випадку є коефіцієнт боргу, як відношення величини заборгованості до валюти балансу.

Ризик загрози забезпечення безперервної діяльності, як важливішого допущення в системі бухгалтерського обліку, суттєво збільшився у сучасних умовах - повномасштабної російської агресії проти України, зростає загроза фінансової кризи. Через військовий стан, введення комендантської години значно погіршилась логістика між контрагентами, що зменшує обороти купівлі та продажу та негативно впливає на всі показники підприємства. Безконтрольне зростання кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги в умовах існуючої проблеми неплатежів може набувати ще більших масштабів. Це в свою чергу підвищує значущість ефективного управління поточними зобов`язаннями, на основі їх аналітичного обґрунтування.

Обліково-аналітичним аспектам кредиторської заборгованості присвячені наукові роботи зарубіжних та вітчизняних вчених: Берстайна Л. А., Уолш Кярана, Хендриксена Е. С., Гудзя О. Є., Коблянської І. О., Маркуса О. В., Мниха Є. В., Романюка І. О. тощо. Поряд з цим не достатньо висвітлено системний підхід у використанні аналітичного інструментарію, кластерного аналізу в забезпеченні безперервності діяльності.

Мета статті

Мета роботи полягає в дослідженні впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервності діяльності підприємств на основі системи аналітичних показників, кластерного аналізу, що вкрай важливим є в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Здійснення діяльності підприємства неможливе без виникнення кредиторської заборгованості, облікове тлумачення якої пов'язано з наступними основними рисами: сумою боргів іншим контрагентам, результатом минулих подій, зменшення економічних вигід при погашенні боргів [1]. З точки зору джерел покриття активів комерційну кредиторську заборгованість можна розглядати як безпроцентний товарний кредит, що обумовлено наступною оплатою. Наявність певний час цього «безкоштовного» джерела безумовно є вигідним для підприємства і дає можливість його використання для забезпечення безперервної діяльності, що є базовою концепцією, допущенням та принципом відповідно до концептуальної основи МСФЗ та НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [2].

З іншого боку ставка на постійне збільшення кредиторської заборгованості є дуже ризикованою з точки зору втрати платоспроможності та можливого банкрутства, тобто не виконання вимоги безперервності діяльності. Логічно виникає питання оптимальної величини цього джерела, як складової короткострокових зобов'язань. Відповідь на це питання передбачає використання системи аналітичних показників: абсолютних, відносних (фінансових коефіцієнтів), аналітичних процедур: горизонтального, вертикального, трендового, кластерного аналізу та інших.

Використання аналітичного інструментарію дає можливість всебічного підходу до дослідження цього вкрай важливого питання: з точки зору фінансової стійкості (коефіцієнт боргу, тип фінансової стійкості, фінансова гнучкість), з точки зору ділової активності (коефіцієнт оборотності, тривалість одного обороту у днях), з точки зору ефективності діяльності (фінансовий результат, рентабельність), з точки зору платоспроможності (робочий капітал, коефіцієнт абсолютної ліквідності, загального покриття), з точки зору грошових потоків (прямий та непрямий методи, коефіцієнт монетизації), з точки зору розподілу джерел покриття сукупних активів (наявність власних оборотних коштів).

Методика аналізу кредиторської заборгованості на першому етапі передбачає проведення горизонтального та вертикального аналізу, порівняння заборгованості з обсягами діяльності: чиста виручка від реалізації, собівартість реалізованої продукції, вартість закупівлі товарів.

Таблиця 1. Динаміка комерційної кредиторської заборгованості ТОВ «Транс-Маркет» за період 2019-2021 рр.

№	Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
1	Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, тис. грн.*	4078	2319	3860
2	Собівартість закупівлі товарів, тис. грн.	57235	121425	178638
3	Собівартість реалізованої продукції, товарів, робіт, послуг, тис. грн.	53440	108121	152690
4	Чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, тис. грн.	80805	141517	195712
5	Коефіцієнти закріплення кредиторської заборгованості:			
	а) до собівартості закупівлі	0,071	0,019	0,022
	б) до собівартості реалізованої продукції	0,076	0,022	0,025
	в) до чистої виручки від реалізації	0,050	0,016	0,020

* *середньорічні залишки*.

По кожному з трьох коефіцієнтів закріплення спостерігається тенденція суттєвого їх зниження. Якщо у 2019 р. на 1 грн. продажу приходилось 5 коп. кредиторської заборгованості, то у 2021 р. тільки 2 коп., аналогічна ситуація при порівнянні з собівартістю реалізованої продукції: 7,6 коп. та 2,5 коп. відповідно. Але з точки зору об'єктивності цього показника доцільно залишки кредиторської заборгованості співвідносити до собівартості закупівлі, що дає можливість реалізувати сумісність показників (чисельник та знаменник формули).

Проблема виникає для зовнішніх користувачів при використанні цієї інформації, яка відбивається в системі бухгалтерського обліку та не знаходить відображення у фінансової звітності. Сума собівартості закупівлі накопичується на кредиті рахунка 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками» та відображає суму придбання за потрібний період, або ж на дебеті рахунку 28 «Товари». Первинними документами є видаткові, товарно-транспортні та податкові накладні. Так, як ТОВ "Транс-Маркет" є дистриб`ютором, то постачальник і є виробником, а тому у вартість товару вже включені витрати на доставку. Перевищення собівартості закупівлі над собівартістю реалізації пов'язано зі збільшенням залишків запасів.

Використання облікової інформації яка прямо не представлена у фінансової звітності, але задіяна в аналітичних розрахунках є вагомим аргументом для впровадження в теорію та практику бухгалтерського аналізу, як складової економічного аналізу господарської діяльності (бізнесу). У вітчизняній літературі вперше цей термін було використано при перекладі назви базового підручника інституту банківської справи Великої Британії (Chartered Institute of Bankers). accountancy як бухгалтерський аналіз, що повністю відповідає суті змісту представленого матеріалу [3]. Подальший розвиток цей напрям знайшов у монографії Калабухової С. В. через цілісність інформаційної системи розкриття управлінських проблем господарювання, пов'язаних зі змінами економічних ресурсів та результатів діяльності [4].

У формалізованому вигляді зміни залишків кредиторської заборгованості за певний період можна представити через зв'язок показників закупівлі товарів та платежів кредиторам, а закупівлю товарів в свою чергу, через зміни залишків товарів та проданий запас.

$$КЗ_1 + ЗА – ПЛ = КЗ_2 \quad (1)$$

$$ПЛ = КЗ_1 + ЗА – КЗ_2 \quad (2)$$

$$ПЛ = КЗ_1 + ЗА – КЗ_2 \quad (3)$$

$$З_1 + ЗА – ПЗ = З_2 \quad (4)$$

$$ЗА = З_2 + ПЗ – З_1 \quad (5)$$

де, *КЗ₁, КЗ₂* - кредиторська заборгованість на початок і кінець періоду;

З₁, З₂ - запас товарів на початок і кінець періоду;

ЗА – закупівля товарів;

ПЗ - проданий запас товарів;

ПЛ - платежі кредиторам.

Таким чином, зміна залишків кредиторської заборгованості прямо залежить від закупівлі та зворотній залежності від платежів кредиторам. Встановлення цієї залежності є дуже важливим при проведенні факторного аналізу, інтерпретації результатів аналізу, управлінні кредиторською заборгованістю для забезпечення безперервної діяльності, що особливо важливо в умовах воєнного стану в Україні. Тому що, сьогодні робота кожного підприємства зміцнює економічний потенціал країни, забезпечує робочі місця та виплату заробітної плати, долучається до волонтерів, безкоштовно або за мінімальну вартість передає необхідне на фронт, сплачує податки. ТОВ «Транс-Маркет» забезпечує свою безперебійну роботу завдяки постачальникам товарів та вчасним виконанням зобов'язань, тому продовжує наполегливо працювати, всупереч всім можливим перепонам та проблемам.

Наявність платежів кредиторам в адитивній моделі зміни залишків кредиторської заборгованості обумовлює необхідність аналізу грошових потоків, які є показниками динаміки: вхідний (CFin), вихідний (CFout), чистий (NCF). Результуючим показником є чистий грошовий потік, позитивне значення якого свідчить про перевищення надходження грошових коштів над їх вибуттям.

Чистий грошовий потік, як динамічна величина, балансується з статичною величиною залишку коштів на початок і кінець звітного періоду, наступним чином:

$$R_1 + NCF = R_2 \quad (6)$$

де R_1 - залишок коштів на початок періоду;

NCF - чистий грошовий потік за період;

R_2 - залишок грошових коштів на кінець періоду.

Результат чистого грошового потоку дає підстави робити висновки про роботу суб'єкта підприємницької діяльності: позитивна величина в динаміці свідчить про нормальну роботу, тобто необхідної платоспроможності та фінансової стійкості. Негативна величина означає, що витрати підприємства перевищують надходження коштів, а збереження такого становища в тривалій перспективі призводить до неплатоспроможності підприємства [5].

Діагностика платоспроможності передбачає деталізацію чистого грошового потоку у розрізі видів діяльності, стадій життєвого циклу підприємства. Однозначно з операційної діяльності в якості норми є позитивне значення чистого грошового потоку, з інвестиційної діяльності – від'ємне значення.

Негативно характеризує діяльність торгівельного підприємства наявність від'ємного значення чистого грошового потоку з операційної діяльності у 2020 р. та 2021 р. відповідно: 10214 тис. грн. та 2295 тис. грн. З іншого боку, зменшення цього від'ємного показника у більш ніж 4 рази однозначно слід оцінити позитивно з точки зору платоспроможності та ефективності діяльності на касовій основі, тобто для побудови показників рентабельності (збитковості) на основі чистого грошового потоку.

Деталізація цієї інформації передбачена прямим методом розрахунку руху грошових коштів в розрізі їх надходження та вибуття за товари, роботи та послуги, які є основними в формуванні грошових потоків відповідно вхідних та вихідних з операційної діяльності.

Прослідковується в 2020 році перевищення витрачання над надходженням грошових коштів на 5705 тис. грн., що пов'язано із збільшенням залишків та зростанням дебіторської заборгованості.

Безперечно, що будь-якому підприємству дуже важливо забезпечити перевищення припливу грошових потоків над їх витрачанням. Інакше у підприємства неминуче збільшиться кредиторська заборгованість, під яку не буде ліквідних активів (грошових коштів). А значить, попереду не буде нічого, окрім краху, що закінчується банкрутством. Але в 2021 році ТОВ «Транс-Маркет» виправило проблему і перевищення вже надходження над витрачанням склало 12623 тис. грн.

Таблиця 2. Загальна оцінка руху грошових коштів ТОВ «Транс-Маркет» за період 2019-2021 рр. (тис. грн.)

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Операційна діяльність:			
надходження	106325	167339	238634
вибуття	103073	177553	240929
Чистий рух грошових коштів	3252	(10214)	(2295)
Інвестиційна діяльність:			
надходження	42212	101125	116503
вибуття	55126	112525	114552
Чистий рух грошових коштів	(12914)	(11400)	1951
Фінансова діяльність:			
надходження	34440	29585	0,00
вибуття	24540	7050	0,00
Чистий рух грошових коштів	9900	22535	0,00
Чистий рух грошових коштів за звітний період по підприємству	238	921	(344)
Залишок грошових коштів на початок року	11	249	1170
Залишок грошових коштів на кінець року	249	1170	826

Таблиця 3. Надходження та вибуття грошових коштів за товари ТОВ «Транс-Маркет» за період 2019-2021 рр. (тис. грн)

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Надходження від реалізації товарів	106314	167298	238519
Витрачання на оплату товарів	100204	173003	225896
Результат: перевищення надходження над витрачанням	6110		12623
перевищення витрачання над надходженням		5705	

При дослідженні впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервної діяльності доцільним є використання кластерного аналізу за допомогою економіко-математичного методу для виявлення груп схожих об'єктів багатокритеріальної оптимізації. Це передбачає аналіз однотипних підприємств в порівнянні показників дотичних до розрахунків з постачальниками та підрядниками. Такий підхід дає змогу знайти групи схожих об'єктів у вибірці та об'єднати їх у кластери для прийняття управлінських рішень. Ідентифікацію кластерів було проведено за допомогою комп'ютерного аналізу великої кількості змінних**.** Такий аналіз є важливою передумовою збільшення продуктивності та конкурентоспроможності підприємства незалежно від його розміру в нових умовах існування.

Для кластерного аналізу було взято 20 вітчизняних підприємств, в яких відповідно до класифікації видів економічної діяльності основним є торгівля, та сформована система з 10 показників із фінансової звітності, які пов'язані з розрахунками з постачальниками та підрядниками, а саме: гроші та їх еквіваленти; дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги; запаси; поточні забезпечення; короткострокові зобов'язання; поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги; чистий дохід від реалізації товарів, робіт, послуг; капітальні інвестиції; чистий фінансовий результат.

Показники для зручності представлені X_1, X_2, X_3,….,X_{10} (табл. 4), дають змогу дослідити скільки коштів є в підприємства та чи ефективно воно покриває розрахунки за товари, роботи, послуги.

ISSN 1993-0259 (Print). ISSN 2219-4649 (Online) Economic Analysis, Volume 32. No. 3. 2022.
www. econa.org.ua

Таблиця 4. Система показників пов'язаних з постачальниками та підрядниками вітчизняних підприємств для проведення кластерного аналізу (тис. грн.)

Назва підприємства	Гроші та їх еквіваленти. X_1	Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги X_2	Запаси X_3	Поточні забезпечення X_4	Короткострокові зобов' язання X_5	Кредиторська заборгованість за: товари, роботи, послуги X_6	Собівартість реалізованої продукції, товарів, робіт, послуг X_7	Чистий дохід від реалізації товарів, робіт, послуг X_8	Капітальні інвестиції X_9	Чистий фінансовий результат: прибуток, збиток X_{10}
ПП Фірма «Яско»	2675	25422	9263	9100	15813	24347	183998	204626	9040	204626
ТОВ «Сільпо-фуд»	1091012	3207687	5622338	304681	19057480	14440624	47249897	64402634	123481	- 3114238
ТОВ «Епіцентр К»	642802	2182479	15389033	539038	22223615	16290054	35593670	50382485	3692156	3171204
ТОВ «Олга-торг»	7261	13333	125428	1067	179648	583	783765	902505	0,00	3209
ТОВ «Рошен-Гранд»	4367	30195	10547	849	27065	19742	222266	270848	0,00	2354
ТОВ «Атб Маркет»	3506283	1192	6423708	357141	23783762	2418069	92747990	123 864 393	2307660	5768666
ТОВ «Фора»	325524	297076	1010715	93080	3761386	445421	12583863	12239872	23322	-39023
ПАТ «Київстар»	1219310	664512	51347	96396	8571612	1281398	8468288	25001245	929662	10369859
ПРАТ «Оболонь»	10695	286204	914584	26212	2088817	661136	4136008	5464827	9324	76798
ТОВ «КФ Альянс-Україна»	224	69909	353849	537	468317	269266	618827	710031	1209	2170
ПП «Дівіал-2000»	26454	321	16335	603	27915	306	217154	295230	12174	5779
ТОВ «Глуско Україна»	29439	101992	105345	7738	1293152	30604	5753021	5959665	79	-20482
ТОВ «Метінвест Холдинг»	1357	33909218	248	601358	45416082	115590	20104883	24774879	96475	2953068
ТОВ «ДЦ Україна»	150959	66610	687943	74991	532978	1	2223880	2200007	56019	-4869
ТОВ «Дієса»	225062	1133073	1861109	46123	5700263	-	9358322	11402820	3115	-343761
ТОВ "Нова лінія-1"	274584	112173	1759106	25606	2062964	37688	3865323	4585002	9000	34084
ТОВ "Таврія-В"	16364	53597	1103873	3829	1278022	99557	1261481	1308517	-	41832
ТОВ «Альянс Холдинг»	197387	34130	180566	47360	476833	154867	3160283	4010385	2421	211203
ТОВ «Комфі Трейд»	1515361	472631	502465	311702	40074086	3442573	1384466	16170708	12552	80767
ТОВ «Транс-маркет»	1170	8670	20272	180	5078	3142	108121	141517	-	2752

Адже, прострочення термінів веде до висування штрафних санкцій до підприємства, в результаті чого можна зменшити економічні вигоди та чистий прибуток в майбутньому. Також для простеження за співвідношеннями дебіторської і кредиторської заборгованості: значна перевага дебіторської заборгованості створює погрозу фінансової стійкості підприємства і робить необхідним залучення додаткових коштів; перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською може привести до неплатоспроможності підприємства.

Перенесенням даних табл. 4 виконали стандартизацію числових показників в спеціалізованій програмі STATISTICA. Після чого дані набувають середнє значення 0 і стандартне відхилення 1, що дає змогу розділити підприємства на кластери.

Деревоподібну кластеризацію методом Joining (tree clustering) із евклідовою метрикою (Euclidean distances), за правилом Варда (Ward's method) реалізовано у вигляді дендрограми (рис. 1).

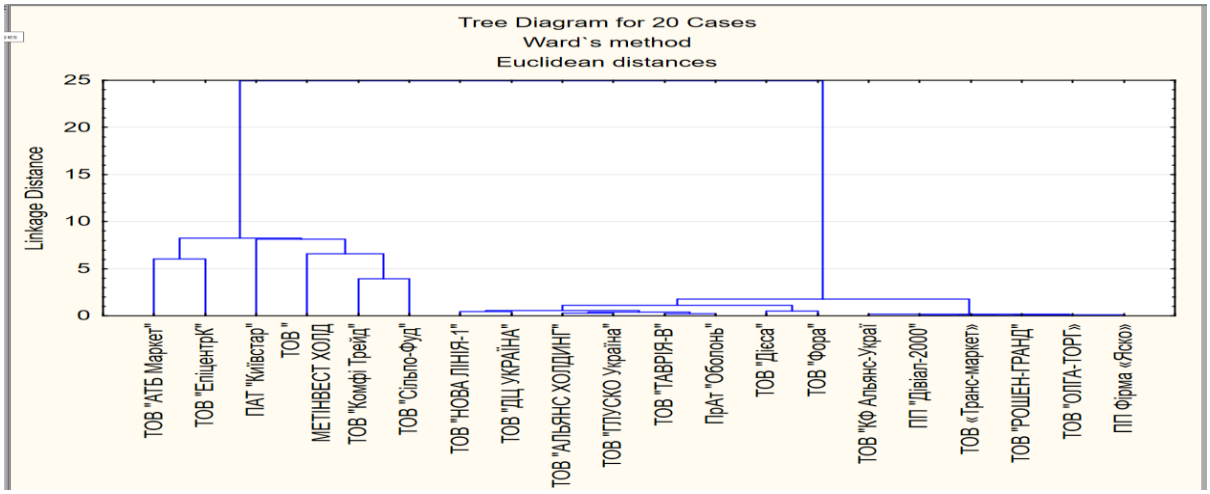

Рис. 1. Дендрограма кластеризації показників за методом Варда

Дендрограма показала, що відсутня однорідність за обраними показниками, тому вони можуть бути використані для сегментації, тому доцільно розділити на 3 кластери. Після чого проведено аналіз за методом k-середніх (рис. 2).

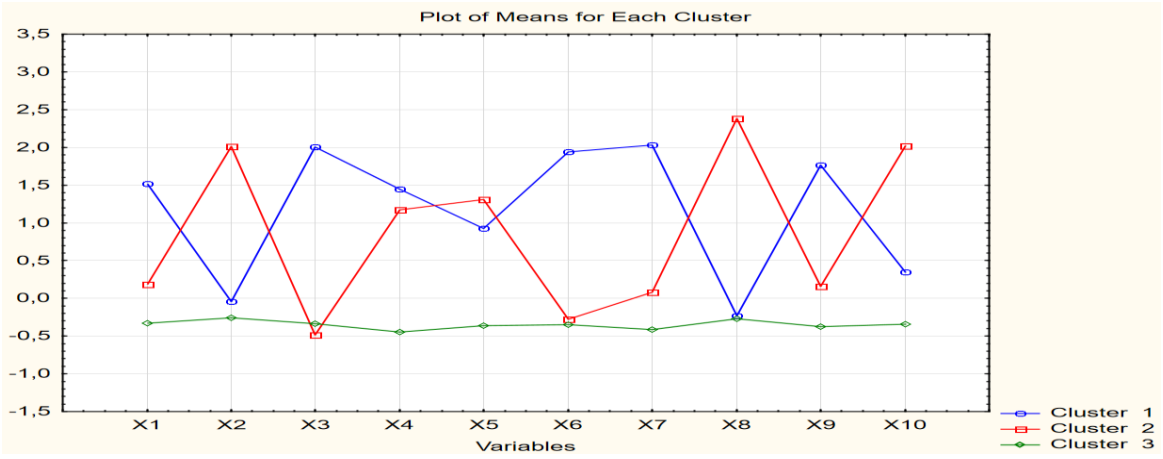

Рис. 2. Графік розподілу підприємств на 3 кластери за показниками

Дендрограма і метод k-середніх відобразили ідентичний розподіл. Тому ділимо підприємства на кластери:

1 група: ТОВ «АТБ маркет», ТОВ «Епіцентр К», ПАТ «Київстар», ТОВ «Метінвест Холдинг» ТОВ «Комфі Трейд», ТОВ «Сільпо-фуд»;

2 група: ТОВ «Нова лінія 1», ТОВ «ДЦ Україна», ТОВ «Альянс Холдинг», ТОВ «Глуско Україна», ТОВ «Таврія В», ПрАТ «Оболонь», ТОВ «Дієса», ТОВ «Фора»;

3 група: ПП Фірма «Яско», ТОВ «Олга-Торг», ТОВ «Рошен -Гранд», ТОВ «Транс-Маркет», ПП «Дівіал-2000», ТОВ «КФ Альянс-Україна».

Перший кластер показує, що показники підприємств 1 групи є нестабільними та різко коливаються. Другий кластер це підприємства також із значними скачками показників, що є позитивно, адже одні значення прямо не впливають на інші.

Детальніше проаналізуємо третій кластер до якого і відноситься ТОВ «Транс-Маркет», показники якого у співставленні з іншими є стабільним в усіх аспектах, це не надто хороша тенденція. Грошові кошти не можуть бути негайно використані для оплати поточних зобов’язань та для погашення кредиторської заборгованість за товари, роботи, послуги зокрема. Однак вкладаються гроші в запаси, що в майбутньому приведе до економічних вигід.

Точка дебіторської заборгованості за товари роботи послуги перевищує кредиторську заборгованість за товари, роботи, послуги. Це означає, що підприємства 3 групи відволікають кошти з господарського обороту, в майбутньому це може призвести до потреби залучення кредитів банку і позик, більшого відтермінування платежу, що знижує репутацію в цілому[6]. Це може бути наслідками неефективної кредитної політики до покупців; збільшенням обсягів реалізації; частина покупців неплатоспроможні. Також фірми зобов’язані сплачувати свої зобов’язання перед постачальниками, незалежно чи розрахуються їхні дебітори.

Точка чистого доходу від реалізації товарів, робіт, послуг вище ніж всі показники це свідчить про роботу підприємства на всю потужність і позитивного чистого фінансового результату.

Кластерний аналіз, має велике значення в проведенні аналітичних досліджень завдяки можливості перетворити великий обсяг різнобічної інформації в упорядкований, компактний вигляд та дає змогу проаналізувати схожі за діяльністю підприємства. ТОВ «Транс-Маркет» потрібно намагатися покращити показники, щоб потрапити до першої чи другої групи, які є більш успішними.

Висновки та перспективи подальших розробок

У сучасних умовах вкрай важливим є забезпечення життєдіяльності підприємств для зміцнення економічного потенціалу держави. В реалізації цієї задачі особливе місце займає управління кредиторською заборгованістю на основі системи аналітичних показників. Це дає можливість управління різними якісними індикаторами: фінансовою стійкістю, діловою активністю, ефективності діяльності, платоспроможністю, руху грошових потоків та інших. Використання аналітичного інструментарію дає можливість всебічного підходу в розв’язанні цього складного та актуального питання.

При дослідженні впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервної діяльності доцільним є використання кластерного аналізу за допомогою економіко-математичного методу для виявлення груп схожих об’єктів багатокритеріальної оптимізації. Це передбачає аналіз однотипних підприємств в порівнянні показників дотичних до розрахунків з постачальниками та підрядниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» : наказ Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20. URL: https://zakon.help/law/20/ .

2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. №73. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 .

3. Бухгалтерский анализ/ под ред. М.А. Гольцберга, Л. М. Хасан-Бек. (Рекомендовано Институтом банковского дела). Киев: Торгово-издательское бюро BHV, 1993. 428 с.

4. Калабухова С. В. Уніфікація аналітичних процедур в умовах стандартизації бухгалтерського обліку та аудиту: монографія. Київ: КНЕУ, 2019. 431 с.

5. Іонін Є. Є., Овчинникова М. М. Фінансова аналітика сучасного бізнесу: монографія. Донецьк, 2012. С. 132.

6. Степаненко О.І., Дубовик М.Ф. Аналіз дебіторської заборгованості, її вплив на фінансовий стан та ділову активність підприємства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2022. № 8. С. 116-125.

7. Боденчук Л.Б., Кулікова С.М. Управління та аналіз кредиторської заборгованості в умовах пандемії. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. №4. С. 30-35.

REFERENCES

1. Natsional'ne polozhennya (standart) bukhhalters'koho obliku 11 «Zobovyazannya». (2000). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 31.01.2000 r. # 20. Retrieved from: https://zakon.help/law/20/. [in Ukrainian].

2. Natsional'ne polozhennya (standart) bukhhalters'koho obliku 1 «Zahal'ni vymohy do finansovoyi zvitnosti». (2013). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 07.02.2013 r. #73. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13. [in Ukrainian].

3. Hol'tsberh, M. A., and Khasan-Bek, L. M. (1993). *Bukhhalterskiy analiz*. Kyev: Torhovo-yzdatel'skoe byuro VNV. [in Russian].

4. Kalabukhova, S. V. (2019). *Unifikatsiya analitychnykh protsedur v umovakh standartyzatsiyi bukhhalters'koho obliku ta audytu*. Kyyiv: KNEU. [in Ukrainian].

5. Ionin, Ye. Ye., and Ovchynnykova, M. M. (2012). Finansova analityka suchasnoho biznesu. Donets'k. [in Ukrainian].

6. Stepanenko, O. I., and Dubovyk, M. F. (2022). Analiz debitors'koyi zaborhovanosti, yiyi vplyv na finansovyy stan ta dilovu aktyvnist' pidpryyemstva. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 8, 116-125. [in Ukrainian].

7. Bodenchuk, L. B., and Kulikova, S. M. (2020). Upravlinnya ta analiz kredytors'koyi zaborhovanosti v umovakh pandemiyi. *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*, 4, 30-35. [in Ukrainian].

Yevhen Ionin, Dr.Sci. in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis and Audit, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine
Anastasia Kalarash, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

ANALYSIS OF THE IMPACT OF ACCOUNTS PAYABLE ON ENSURING BUSINESS CONTINUITY

Abstract
Introduction. In the conditions of full-scale russian aggression, the threat of a financial crisis in Ukraine is growing, the risk of the functioning of business entities is increasing, therefore it is extremely important to strengthen the economic potential of our state. Due to the martial law and the introduction of a curfew, the logistics between counterparties has significantly worsened, which reduces the turnover of sales and purchases and negatively affects all indicators of the enterprise. The uncontrolled growth of accounts payable for goods, works, and services in the conditions of the existing problem of non-payments may become even larger. Therefore, one of the important tasks in the conditions of their occurrence is the systematic analysis of the company's payables, as a factor of ensuring business continuity, a basic assumption in the concept of accounting.
Purpose. The purpose of the work is to study the influence of accounts payable on ensuring the continuity of business activities on the basis of a system of analytical indicators, cluster analysis, which is extremely important in the conditions of martial law.
Method (methodology). To achieve the goal, general scientific, economic and mathematical methods and approaches, analytical procedures and tools were used, in particular, horizontal and vertical analysis, cluster analysis, formalization and generalization of the influence of accounts payable on ensuring continuous activity in the conditions of martial law.
The results. The impact of commercial payables on ensuring business continuity under martial law conditions has been studied. The introduction into the theory and practice of accounting analysis as a component of economic analysis of economic activity (business) based on the additional involvement of accounting information, which is not directly reflected in financial statements, is argued. It is proposed to use a system of indicators, procedures for analytical justification of management decisions, focused on the implementation of business continuity.

Keywords: continuous activity; payables; impact analysis; martial law conditions; cluster analysis; payments to creditors; money movement.

Cite as: Ionin, Y.., & Kalarash, A. (2022). Analysis of the impact of accounts payable on ensuring business continuity. *Economic analysis,* 32 (3), 273-281. DOI: 10.35774/econa2022.03.273

DOI: 10.35774/econa2022.03.282 **JEL classification: I20, L10, L19, M31**
UDC: 339.138:378

Наталія МИХАЙЛИК
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: nataliia.i.mykhailyk@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0048-9910

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація

Вступ. Зростання чисельності закладів вищої освіти та загострення конкурентної боротьби між ними поставили їх в скрутне становище, вихід з якого полягає в активному використанні маркетингових технологій. Зміцненню конкурентних позицій закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг сприятиме, зокрема, формування та реалізація маркетингової стратегії. Специфіка освітніх послуг накладає і ряд особливостей на маркетингові технології. Тому окремі терміни, цілі та принципи маркетингової діяльності закладів вищої освіти потребують адаптації.

Мета. Метою роботи є уточнення теоретичного базису та специфіки освітніх послуг, вивчення особливостей етапів розробки та впровадження маркетингових стратегій закладів вищої освіти.

Метод (методологія). У процесі дослідження використано ряд наукових методів, зокрема: абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення та обґрунтування результатів проведеного дослідження; індукції та дедукції, систематизації та порівняння – для вивчення та уточнення теоретичного базису досліджуваної проблеми; графічний метод – для наочного відображення результатів дослідження.

Результати. Досліджено природу та специфіку освітніх послуг, охарактеризовано їх особливості. Визначено суть маркетингу освітніх послуг та переваги його застосування у діяльності закладів вищої освіти. Визначено суть стратегії та маркетингової стратегії, в тому числі діяльності освітньої установи. Запропоновано під «маркетинговою стратегією» розуміти декларацію цілей і напрямів розвитку підприємства, організації чи установи щодо зміцнення конкурентних позицій та задоволення потреб споживачів за допомогою маркетингових інструментів. Вивчено характерні ознаки маркетингової стратегії закладу вищої освіти. Досліджено етапи розробки та впровадження маркетингових стратегій.

Висновки. Вибір ефективної маркетингової стратегії, її розробка та реалізація виступають невід'ємною частиною ефективного управління діяльністю закладу вищої освіти та його функціонування на ринку і повинні забезпечувати розробку освітніх послуг, які відповідають потребам потенційних та реальних споживачів, покупців та замовників, і зростання конкурентоспроможності навчального закладу на ринку освітніх послуг та ринку праці.

Ключові слова: маркетинг; маркетингові технології; стратегія; етапи розробки маркетингової стратегії; освітні послуги; ринок освітніх послуг; навчальні заклади.

Вступ

Заклади вищої освіти знаходяться в умовах виживання та загостреної конкуренції на ринку освітніх послуг, широкого їх різноманіття. Задля підвищення привабливості пропонованих освітніх послуг, залучення більшого числа абітурієнтів, зміцнення своїх конкурентних позицій заклади вищої освіти змушені активніше залучати ринкові технології, зокрема маркетингові. Застосування маркетингу дає можливість закладам вищої освіти створити філософію закладу, яка допоможе ширше задіяти наявний потенціал, розвинути його та досягнути максимального ефекту діяльності.

При цьому слід враховувати, що маркетинг освітніх послуг має свої особливості як у теоретичній сфері, так і у сфері практичного застосування. Адаптації потребують окремі терміни, цілі, функції, принципи маркетингової

© Наталія Михайлик, 2022

Отримано: 17.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Михайлик Н. Особливості маркетингової стратегії закладу вищої освіти. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 282-287. DOI: 10.35774/econa2022.03.282

діяльності щодо функціонування закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг.

Свою специфіку має і маркетингова стратегія закладів вищої освіти, яка сприяє ефективному їх просуванню на ринку освітніх послуг і ринку праці. Вона забезпечує формування позитивного іміджу закладу вищої освіти та зміцнення його конкурентних позицій на ринку.

Вагомий внесок у дослідження особливостей формування та реалізації маркетингових стратегій закладів вищої освіти зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: І. Ансофф, Л. Безтелесна, Б. Братаніч, Л. Бурдонос, І. Бушман, Н. Верхогляд, В. Вознюк, В. Геєць, Д. Горобець, О. Євсейцев, С. Ілляшенко, С. Ковальчук, С. Коновалов, І. Либак, А. Лялюк, Л. Мартинова, В. Матюхін, І. Мороз, Т. Оболенська, М. Окландер, А. Павленко, О. Родіонов, З. Рябова, Н. Савицька, С. Семенюк, М. Сорока, С. Стахурська, С. Ткачук, А. Танасійчук, С. Яцентюк та інші.

Проте проблеми щодо використання маркетингових технологій, формування і реалізації маркетингових стратегій для підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти потребують доопрацювання.

Мета статті

Метою роботи є уточнення теоретичного базису та специфіки освітніх послуг, вивчення особливостей проходження етапів формування та реалізації стратегій маркетингу в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Успішність функціонування закладу вищої освіти значно залежить від попиту на навчання, який успішно регулюється за допомогою маркетингових технологій. Процес управління в освітніх закладах повинен враховувати результати маркетингових досліджень і ринку освітніх послуг, і ринку праці.

При цьому слід враховувати, що освітні послуги мають подвійну природу, через що є специфічним товаром. Освітні послуги, які надають заклади вищої освіти, можна розглядати і як безпосередньо послуги, і як товар. Так, Кухарська Л.В. зазначає, що заклади вищої освіти реалізують специфічну продукцію: товар – інтелектуальну власність, а саме напрацювання науково-педагогічного персоналу (підручники, посібники, монографії, статті тощо); та послугу з передачі в освітньому процесі знань, умінь та навичок від викладачів до студентів, від закладу вищої освіти (постачальника) до окремих громадян, підприємств, держави тощо (споживачів) [1, с. 48].

Часто до послуг, які надає заклад вищої освіти включають: здійснення наукових досліджень, проведення у навчальному закладі презентацій різноманітних компаній, бізнес-семінарів, наукових конференцій, курсів з перепідготовки та підвищення кваліфікації, тренінгів, проведення ярмарків кар'єри і допомога випускникам з працевлаштуванням, надання права проживання у студентському гуртожитку, допомога студентам із оформлення документів для виїзду на навчання за кордон, організація культурно-просвітницьких, туристичних та відпочинкових заходів тощо.

Окрім того, освітня послуга має також соціальне змістовне навантаження, оскільки її метою є не лише отримання прибутку, а досягнення соціального ефекту, як от: «рівень само досконалості громадян, їх здатність до самостійної й усвідомленої дії» [2, с. 192]; «поліпшення якості соціальних відносин, пропаганда здорового способу життя, підвищення моральних підвалин і моральності, і, зрештою, накопичення людського капіталу, що надає позитивний вплив на темпи економічного зростання» [3].

Освітні послуги як некомерційні мають ряд особливостей:

- пропонований здобувачам вищої освіти навчальний матеріал досить складно оцінити об'єктивно, адже кожен викладач подає матеріал по-своєму;
- мінливість якості, адже педагогічні навички володіють долею суб'єктивізму і значно залежать від фізичного та морального стану викладача;
- своєрідність протікання етапів: освітні послуги спочатку продаються, а потім одночасно виробляються і споживаються;
- активна участь клієнта в процесі надання освітніх послуг, без якої неможливе ні виробництво, ні споживання їх;
- довготривалий період використання отриманих послуг, оскільки набуті знання, уміння та навички випускник закладу вищої

освіти може ще використовувати багато років;
- неоднаковий рівень доступності освітніх послуг: імовірні абітурієнти в містах, де знаходяться заклади вищої освіти мають вищий рівень підготовки та територіальної доступності освітніх послуг;
- кожен заклад вищої освіти має можливість організувати навчальний процес з врахуванням свої специфіки та потенціалу;
- освітні послуги характеризуються фактором старіння інформації;
- складність визначення якості наданої послуги, яка проявляється з часом в процесі практичної діяльності випускника закладу вищої освіти.

Підвищенню ефективності діяльності та конкурентоспроможності закладів вищої освіти сприятиме використання технологій маркетингу, оскільки освітні послуги, попри свою специфіку, залишаються все таки продукцією, яка користується попитом. Тому С. Б. Вільчинська та С. В. Ковальчук справедливо зазначають, що «маркетинг освітніх послуг – це комплекс дій, спрямованих на створення, підтримку або зміну поведінки цільової аудиторії по відношенню до цих послуг та їх суб'єктів. Освітній маркетинг повинен забезпечувати найбільше продуктивне задоволення потреб: особистості – в освіті; навчального закладу – у конкурентоспроможності на ринку і підвищенні матеріального добробуту його працівників; підприємств – у кваліфікованому персоналі; суспільства – у розширеному відтворенні трудового й інтелектуального потенціалу країни» [4, с. 19].

Маркетинг, на думку науковців, слід застосовувати в діяльності навчальних закладів у зв'язку з такими перевагами, як:

1. Успішність у виконанні місії навчального закладу (досягненню мети діяльності закладу вищої освіти сприятиме застосування маркетингового аналізу фактичного стану справ та визначення перспективних напрямів розвитку).

2. Покращення задоволення потреб цільових аудиторій закладів освіти та ринку (за допомогою інструментів маркетингу вивчають: хто є споживачем освітніх послуг даного закладу вищої освіти, які саме вимоги у них є до освітніх послуг, які освітні послуги користуються найбільшим попитом на ринку.

3. Якісне залучення маркетингових ресурсів (найповніше залучення усіх можливих ресурсів можливе завдяки науковому маркетинговому підходу).

4. Підвищення ефективності маркетингових дій (використання інструментів маркетингу сприяє підвищенню ефективності усіх напрямів діяльності закладу вищої освіти, в тому числі ціноутворення, розподілу, комунікації) [5, с. 84].

Маркетингова діяльність закладу вищої освіти повинна бути спрямована на виявлення та залучення потенційних споживачів освітніх послуг, визначення цільових ринків, їх аналіз та врахування в управлінні, надання якісних освітніх послуг, розробка та реалізація заходів для зміцнення конкурентних позицій закладу на ринку освітніх послуг та ринку праці, контроль за виконанням поставлених завдань тощо.

Таким чином, невід'ємною частиною ефективного управління діяльністю закладу вищої освіти та його функціонування на ринку є стратегія.

І. М. Баша справедливо зазначає: «Стратегія – це необхідна декларація цілей і напрямків розвитку вузу, ключовий інструмент в управлінні вищою освітою, що впливає на побудову національної стратегії» [6, с. 8]. Ефективна стратегія вибудовується за результатами маркетингового аналізу стану та динаміки кон'юнктури ринку освітніх послуг, потенціалу навчального закладу та чинниками його зовнішнього середовища. Стратегія використовується як ефективний інструмент співпраці з різноманітними інституціями та встановлення перспектив розвитку закладу вищої освіти.

Маркетингова стратегія освітнього закладу підпорядковується загальній стратегії закладу вищої освіти, як один із її ключових елементів. Її завданням є виділення основних напрямів діяльності щодо споживачів освітніх послуг, партнерів та конкурентів. Формування та корегування стратегії маркетингу закладу вищої освіти знаходиться в прямій залежності від ряду чинників, серед яких слід виділити положення установи на ринку освітніх послуг; її ресурсне забезпечення та наявні можливості; стан, динаміка та перспективи розвитку ринкової

кон'юнктури і діяльності конкурентів; потреби споживачів освітніх послуг тощо.

Науковці по-різному розглядають суть поняття «маркетингова стратегія». Зокрема:

- одні її розглядають як «вектор (напрям) дій фірми щодо створення її цільових ринкових позицій … (ринкові аспекти діяльності фірми, тобто її діяльність по відношенню до споживачів та/або конкурентів» [7, с. 13];
- другі як «довго- та середньострокові рішення щодо елементів комплексу маркетингу [8, с. 237];
- інші як «довгострокові маркетингові перспективи підприємства; ринки, котрі планується охопити маркетинговою діяльністю і весь набір товарів, які доцільно на цих ринках пропонувати» [9, с. 541].

Зважаючи на вище викладене пропонуємо під маркетинговою стратегією розуміти декларацію цілей і напрямів розвитку підприємства, організації чи установи щодо зміцнення конкурентних позицій та задоволення потреб споживачів за допомогою маркетингових інструментів.

При цьому І. О. Бушман справедливо зазначає, що «стратегія маркетингової діяльності освітньої установи, як і будь-яка маркетингова стратегія, включає аналіз сильних і слабких сторін установи, можливостей і загроз ринку, конкурентів, їх відмінних рис і на основі такого аналізу формулювання власних конкурентних переваг. Стратегія маркетингу освітніх послуг має включати чітке визначення цілей і завдань освітньої установи, опис її споживачів і цільових аудиторій, а також процедур, конкурентних переваг освітніх програм навчального закладу, з якими він виходить на ринок. Маркетинг освітніх послуг формує філософію, стратегію й тактику цивілізованої поведінки та взаємодії суб'єктів ринку освітніх послуг [10, с. 12].

Сучасна маркетингова стратегія закладу вищої освіти характеризується рядом ознак:

- довгостроковість, забезпечує довготривалий ефект ринкового зростання;
- цілеспрямованість, що передбачає забезпечення досягнення стратегічних маркетингових цілей навчального закладу;
- аналітичність, тобто ґрунтується на детальному маркетинговому аналізі ринкового середовища;
- підпорядкованість, в ієрархічній піраміді маркетингова стратегія має підпорядковуватись, узгоджуватись із загальною стратегією навчального закладу, його факультетів, кафедр та інших структурних підрозділів;
- клієнтоорієнтованість, орієнтація на уподобання і очікування споживачів у своїй діяльності та при розробці маркетингової стратегії;
- конкурентоорієнтованість, врахування позиції та діяльності конкурентів на ринку освітніх послуг та ринку праці;
- конкурентоспроможність, тобто виявлення сильних сторін навчального закладу, що забезпечують його конкурентні переваги на ринку.

Основними орієнтирами маркетингової стратегії діяльності закладу вищої освіти є надання якісних освітніх послуг, розробка системи оцінки їх якості та постійного вдосконалення, оновлення відповідно до вимог ринку освітніх послуг та ринку праці, розробка ефективної системи ціноутворення, комунікації та збуту.

Розробка маркетингової стратегії здійснюється у кілька етапів, що передбачають проведення попереднього аналізу, власне розробку стратегії та встановлення комплексу заходів із забезпечення її реалізації (рис. 1).

В. Ю. Дмитрієв [11, с. 58] вказує, що заклад вищої освіти встановлює маркетингові цілі за результатами аналізу цільового ринку освітніх послуг, ресурсного забезпечення та якості освітніх послуг, що надаються, чинників зовнішнього середовища. Внаслідок цього розробляється комплекс заходів з їх досягнення та обирається відповідна стратегія маркетингу, яка відповідатиме запитам наявних та імовірних споживачів освітніх послуг навчального закладу і сприятиме підвищенню результативності його діяльності та конкурентоздатності на ринку освітніх послуг та ринку праці.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Маркетингові стратегії забезпечують досягнення довгострокових цілей щодо надання якісних освітніх послуг, їх диференціації та оновлення, ефективного ціноутворення, комунікації, збуту, ефективності діяльності та зміцнення конкурентної позиції на

ринку освітніх послуг та ринку праці. Вони різняться за рядом ознак, що дозволяє виділяти їх види та моделі.

Процес розробки та впровадження маркетингової стратегії закладу вищої освіти проходить ряд етапів, які забезпечують розробку і впровадження ефективної маркетингової стратегії, яка сприяє раціональному використанню наявних матеріальних і трудових ресурсів навчального закладу, зростанню ефективності його діяльності та конкурентоспроможності.

Перспективою подальших досліджень може стати розробка методики порівняльної оцінки переваг та недоліків окремих видів маркетингових стратегій закладів вищої освіти, а також ефективності їх застосування.

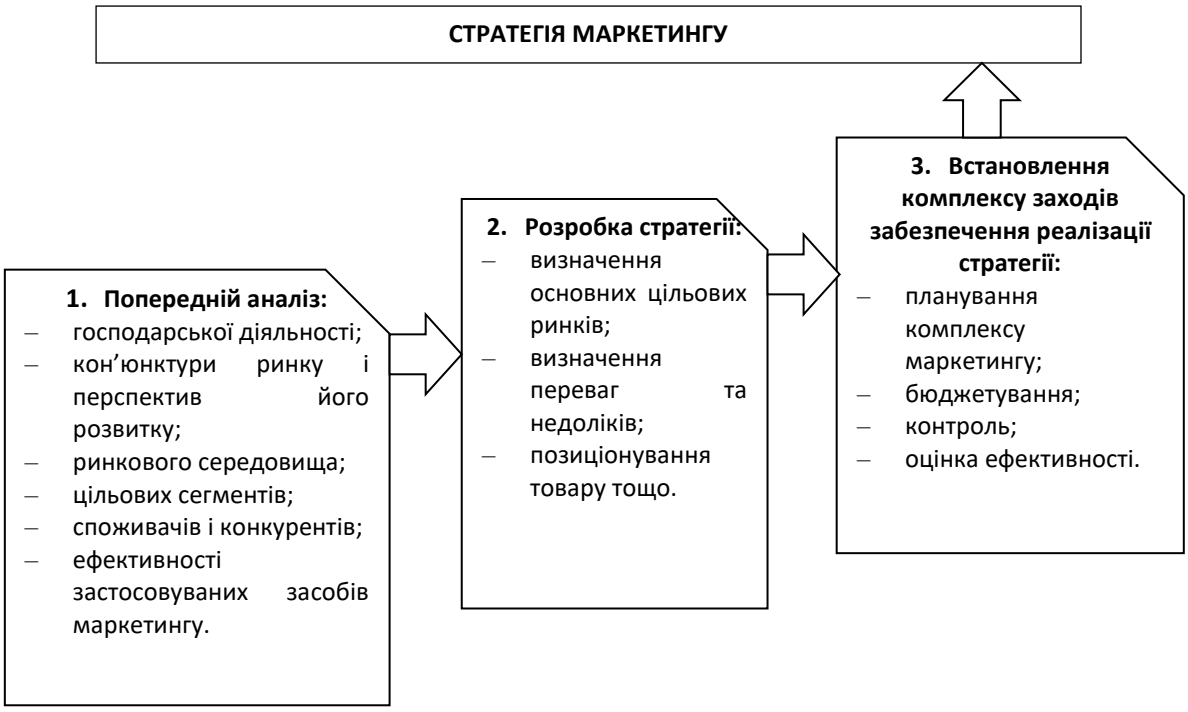

Рис. 1. Етапи розробки маркетингової стратегії*

**Джерело: побудовано за даними джерел [11-12]*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кухарська Л. В. Парадигма поняття «якість послуг закладів вищої освіти». *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2020. № 3(114). С. 46-53.
2. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти. Київ : Знання, 2008. 331 с.
3. Дуброва О. М. Аналіз концепцій державного управління в національних системах вищої освіти. URL : http://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/2113/2613.
4. Вільчинська С. Б., Ковальчук С. В. Сфера освітніх послуг як об'єкт маркетингових відносин. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. пр. – спец. вип. Маркетингова освіта в Україні. Київ : КНЕУ, 2011. С. 14-25.
5. Благун І. І., Ус М. І. Аналіз специфіки маркетингової стратегії розвитку сучасного закладу вищої освіти. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2021. №1. С. 83-89.
6. Баша І. М. Маркетингова стратегія ВНЗ в умовах інноваційного розвитку освіти України. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. – спец. вип. *Маркетингова освіта в Україні*. Київ : КНЕУ, 2011. С. 7-14.
7. Куденко Н. В. Маркетингові стратегії фірми : монографія. Київ : КНЕУ, 2002. 245 с.
8. Лаберцева О. І. Ризики формування маркетингових стратегій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. №2. С. 237-243.
9. Маркетинг : підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка, д.е.н., проф. С. А. Єрохіна. Київ : Національна академія управління, 2011. 632 с.

10. Бушман І. О. Маркетингові стратегії розвитку університету. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. № 19. С. 11-14.

11. Дмитрієв В. Маркетингова стратегія ВНЗ. *Вища освіта України*. 2013. №1. С. 57-62.

12. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг : вітчизняний і зарубіжний досвід. Київ : КНЕУ, 2001. 208 с.

REFERENCES

1. Kuharska, L. V. (2020). Paradyhma poniattia «iakist posluh zakladiv vyshchoi osvity». *Derzhava ta rehiony. Seriia : Ekonomika ta pidpryiemnytstvo*, 3(114), 46-53 [in Ukrainian].

2. Kuklin, O. V. (2008). *Ekonomichni aspekty vyshchoi osvity*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

3. Dubrova, O. M. Analiz kontseptsii derzhavnoho upravlinnia v natsionalnykh systemakh vyshchoi osvity. Retrieved from : http://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/2113/2613 [in Ukrainian].

4. Vilchynska, S. B. & Kovalchuk, S. V. (2011). Sfera osvitnikh posluh yak obiekt marketynhovykh vidnosyn. *Formuvannia rynkovoi ekonomiky :* zb. nauk. pr. – spets. vyp. Marketynhova osvita v Ukraini. Kyiv: KNEU, pp. 14-25 [in Ukrainian].

5. Blagun, I. I. & Us M. I. (2021). Analiz spetsyfiky marketynhovoi stratehii rozvytku suchasnoho zakladu vyshchoi osvity. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky,* 1, 83-89 [in Ukrainian].

6. Basha, I. M. (2011). Marketynhova stratehiia VNZ v umovakh innovatsiinoho rozvytku osvity Ukrainy. *Formuvannia rynkovoi ekonomiky :* zb. nauk. prats. – spets. vyp. Marketynhova osvita v Ukraini. Kyiv: KNEU, pp. 7-14 [in Ukrainian].

7. Kudenko, N. V. (2002). *Marketynhovi stratehii firmy.* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

8. Labertseva, O. I. (2018). Ryzyky formuvannia marketynhovykh stratehii. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 2, 237-243 [in Ukrainian].

9. Ermoshenko, M. M., Yerokhina, S. A. (Ed) (2011). Marketynh. Kyiv: National Academy of Management [in Ukrainian].

10. Bushman, I. O. (2017). Marketynhovi stratehii rozvytku universytetu. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii,* 19, 11-14 [in Ukrainian].

11. Dmitriev, V. (2013). Marketynhova stratehiia VNZ. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1, 57-62 [in Ukrainian].

12. Obolenska, T. E. (2001). *Marketynh osvitnikh posluh : vitchyznianyi i zarubizhnyi dosvid*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Nataliia Mykhailyk, PhD in Economics, Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

PECULIARITIES OF THE MARKETING STRATEGY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract

Introduction. The increase of the number of higher education institutions and the intensifying competition between them has led to a difficult situation, the way out of which is the active use of marketing technologies. In particular, the formation and implementation of the marketing strategy will contribute to strengthening the competitive positions of higher education institutions in the market of educational services. The specifics of educational services imposes a number of features in marketing technologies. Therefore, some terms, goals and principles of marketing activities in higher educational institutions need adaptation.

Purpose. The purpose of the work is to clarify the theoretical basis and specifics of educational services, to study the features of development stages and to implement marketing strategies of higher education institutions.

Method (methodology). A number of scientific methods were used in the research process, in particular: abstract-logical - for theoretical generalization and justification of the conducted research results; induction and deduction, systematization and comparison - for investigation theoretical basis of the researched problem; graphic method - for visual display of research results.

Results. The nature and specificity of educational services have been studied, their features have been described. The essence of educational services marketing and the advantages of its application in the activities of higher education institutions have been determined. The essence of the strategy and marketing strategy, including the activities of the educational institution, has been determined. It has been suggested to understand "marketing strategy" as a declaration of the goals and directions of enterprise development, organization or institution in order to strengthen competitive positions and satisfy consumer needs with the help of marketing tools. The characteristic features of the marketing strategy in the higher education institution have been studied. The stages of marketing strategies development and implementation have been investigated.

Conclusions. The choice of an effective marketing strategy, its development and implementation are an integral part of a higher education institution effective management and its operation on the market. It should ensure the development of educational services that satisfy the needs of potential and real consumers, buyers and customers, and the growth of the educational institution's competitiveness on the educational services and the labor market.

Keywords: marketing; marketing technologies; strategy; stages of marketing strategy development; educational services; educational services market; educational institutions.

Cite as: Mykhailyk, N. (2022). Peculiarities of the marketing strategy of higher educational institutions. *Economic analysis,* 32 (3), 282-287. DOI: 10.35774/econa2022.03.282

DOI: 10.35774/econa2022.03.288 **JEL classification: M11, M21**
UDC: 330.115.338

Ярослав КОСТЕЦЬКИЙ
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: yarkos09@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5487-2996
ResearcherID: D-8624-2018

Степан БАБІЙ
старший викладач,
кафедра економічної кібернетики та інформатики,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: babijstepan@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5052-2702

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ

Вступ. В теперішніх умовах управління підприємством інтелектуальні ресурси є одним із основних ресурсів підприємницької діяльності. У сучасній економіці, яка характеризується високим рівнем конкуренції між виробниками та зростаючими темпами науково-технічного прогресу, одним із небагатьох джерел конкурентоспроможності стають інтелектуальні ресурси. Стаття присвячена дослідженню вдосконалення та розвитку концепції розробки інтелектуального забезпечення управління підприємством на основі економіко-математичних та комп'ютерних моделей. Розглянуто стратегії формування інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємств, а також чинники ефективності його функціонування з урахуванням рівнів ієрархії інтелектуального управління бізнес-процесами підприємства.

Мета. Метою статті є розробка концепції інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємств.

Метод (методологія). Методологічною основою дослідження є наукові праці про сучасний стан та тенденції формування інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємств. На всіх етапах дослідження використовувалися діалектичний, системний та синергетичний підходи; методи загальнонаукового пізнання: порівняння, аналіз і синтез, індукція і дедукція. Як конкретний метод використовувався статистичний аналіз.

Результати. Результати дослідження дозволили сформувати концептуальний підхід щодо моделювання інформаційних потоків знань як ресурсів, так і продуктів підприємства та побудувати відповідні адекватні об'єктні моделі із наперед заданими властивостями. Важливим завданням інтелектуального забезпечення є прийняття високоякісних інноваційних рішень, втілюючи знання у фізичні явища, структури, тіла. Використання даного матеріалу при вирішенні науково-практичних завдань менеджменту підприємства дозволить значно розширити й поглибити можливості економічного аналізу в процесі вирішення проблемних ситуацій та робить управлінські рішення більш ґрунтовними та ефективними.

© Ярослав Костецький, Степан Бабій, 2022

Отримано: 17.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 30.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Костецький Я., Бабій С. Розвиток концепції інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 288-298. DOI: 10.35774/econa2022.03.288

Ключові слова: управління підприємством; інтелектуальне забезпечення; інтелектуальний потенціал; інтелектуальний капітал.

Вступ

Дослідження особливостей формування управлінських рішень в сучасних умовах, визначення принципів інтелектуального забезпечення управлінських рішень, а також моніторинг комп'ютерних систем управління підприємствами Тернопільської області показав відсутність належного наукового обґрунтування альтернативних проєктів, а також схильність практиків до впровадження простих задач, які обмежуються комп'ютеризацією лише функцій обліку й аналізу економічних показників.

На сьогодні не приділяється необхідна увага специфічним особливостям такої складної і багатогранної проблеми, як інтелектуальне забезпечення (ІЗ) управління бізнес-процесами підприємства (ІЗУБПП), що відображається як ресурс, продукт і капітал. На відміну від інших традиційних ресурсів інтелектуальне забезпечення наділене специфічними рисами, які є вичерпними, та має властивість споживатись безмежно. Традиційний капітал при використанні зношується, споживання традиційних ресурсів приводить до їх зменшення, а розповсюдження інтелектуального забезпечення серед інших людей пов'язане із зростанням його кількості та ефективності, виступає як суспільне благо; користуватись традиційними ресурсами одночасно може обмежена кількість користувачів, а кількість користувачів ІЗ необмежена. Процес тиражування товарів та ресурсів, накопичення, транспортування, переробка та зберігання вимагає відповідного місця та витрат, тоді як ІЗ цього не потребує. ІЗ як продукт не має терміну придатності та обмежень щодо кількості разів використання, але може морально застаріти.

Серед наукових праць, в яких розглядаються теоретичні основи інтелектуальної власності та її розвиток в умовах інтернаціоналізації, необхідно відмітити дослідження таких зарубіжних вчених як К. Брадлі, А. Брукинг, Г. Белінгер, Б. Генкин, Д. Гелбрейт, Т. Давенпорт, А. Древаль, В. Єфремов, В. Зінов, А. Козирьов, Л. Лукичева, Б. Мільнер, Г. Пробст, П. Саліван, П. Страссман, Т. Стюарт, Д. Тіс, Л. Хантер та ін.

Вагомий внесок у розвиток концепції інтелектуальної власності, оцінки вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності зробили вітчизняні учені: Г. Андрощук, В. Антонов, І. Бланк, М. Вачевський, М. Войнаренко, С. Володін, І. Дахно, О. Кузьмін, Л. Курило, С. Петрова, Б. Салихов, О. Ткачук, Л. Федулова, В. Харченко, О. Шпикуляк, П. Цибульова, А. Чухно та ін.

Разом з тим, окремі аспекти інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством залишаються нерозкритими й необґрунтованими. Системне дослідження інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством за умов постійних змін сучасного інтелектуального простору є актуальним як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Мета статті

Мета статті полягає у розробці концепції інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємств на базі економіко-математичних та комп'ютерних моделей, формуванні стратегії інтелектуального забезпеченням управління бізнес-процесами підприємства, дослідженні чинників ефективності його функціонування із урахуванням рівнів ієрархії інтелектуального управління бізнес-процесами підприємства. У процесі проведеного дослідження використано наступні методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, спостереження за господарською діяльністю, графічний, економіко-статистичний тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження

Під інтелектуальним забезпеченням управління бізнес-процесами підприємства (ІЗУБПП) розуміється, як комплекс професійних, раціональних заходів, прийомів і технологій, що приводять до покращення ситуації, так і сукупність інтелектуальних методів, що забезпечують рішення задач даної предметної області за допомогою інформаційної системи підтримки прийняття рішень (ІСППР) і особи, яка приймає рішення (ОПР). Трактування

ІЗУБПП необхідно розглядати у взаємодії з інтелектуальним забезпеченням інноваційної діяльності підприємств, під яким слід розуміти механізм ідентифікації компетенцій персоналу при створенні нових знань і перетворення їх в інтелектуальний потенціал з метою розвитку інноваційної діяльності підприємства.

Суттєвим елементом інтелектуального забезпечення є формалізація та наявність інтелектуальних інтерфейсів на всіх етапах вирішення задачі. Сучасне виробництво розширює використання знань, надає все більшу кількість суспільних благ. Ця характеристика ІЗУБПП заставляє по-новому осмислити традиційні відображення класичних методів управління.

Процес проєктування ІЗУБПП розглядається як локальна система, що органічно вписується в систему управління підприємством загалом. Акцент не робиться на суттєві деталі, а виявляються загальні закономірності процесу створення ІЗУБПП. Розроблена концепція включає наступні розділи:

- апарат термінів і понять;
- структура ІЗУБПП;
- ієрархія рівнів управління;
- математичне моделювання ІЗУБПП;
- чинники ІЗУБПП та зв'язки між ними;
- цілі, стратегії та завдання інтелектуального забезпечення управління;
- методи формування ІЗУБПП;
- алгоритм формування ІЗУБПП.

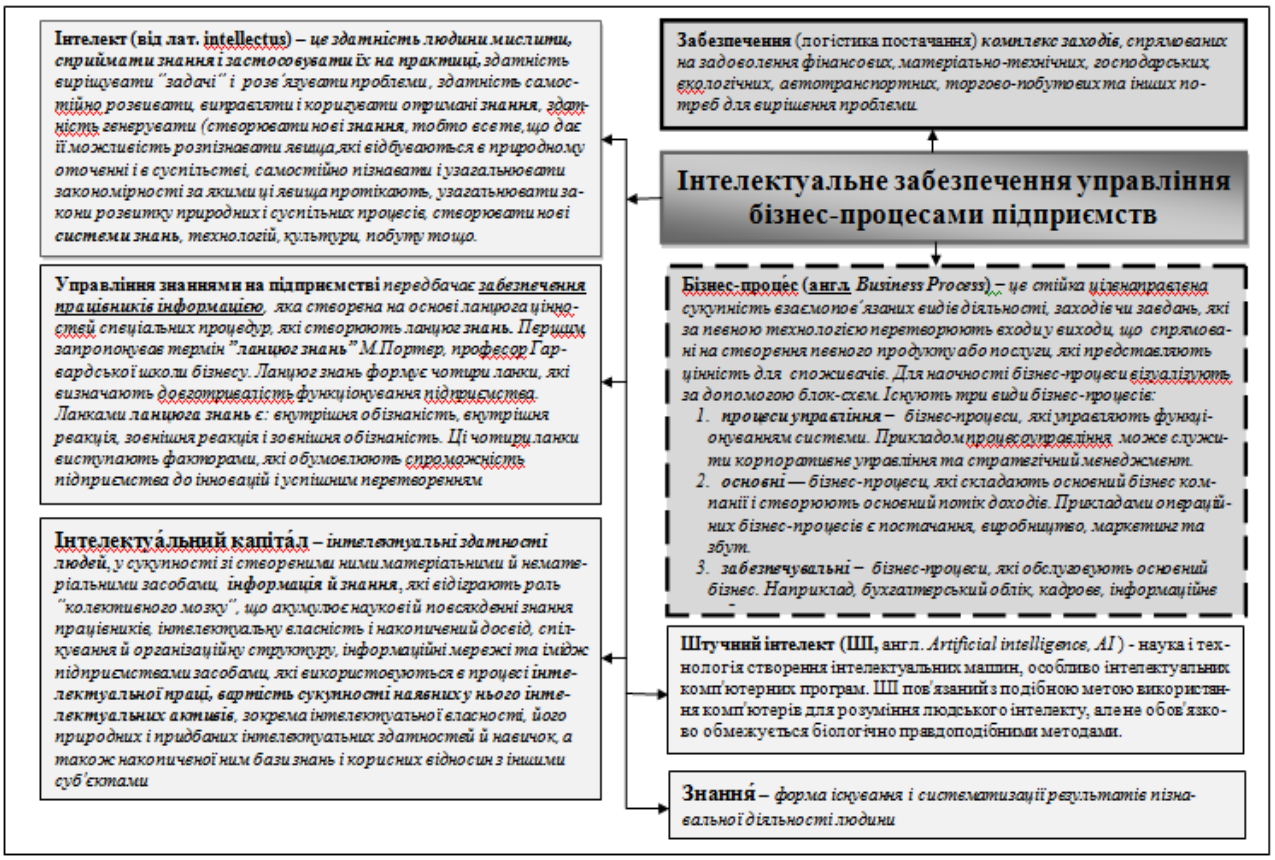

Рис. 1. Апарат термінів і понять інтелектуального забезпечення управління бізнес- процесами підприємства

При розробці концепції конкретизується апарат термінів і понять, які використовувались в дослідженні (рис. 1).

В понятійному апараті під інтелектуальним забезпеченням управління бізнес-процесами підприємства пропонується розуміти сукупність інтелектуальних активів підприємства, які в процесі інноваційної діяльності перетворюються в інтелектуальні продукти, готові для майбутньої комерціалізації.

Для відображення запропонованої концепції розглянемо основні компоненти моделі інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства (рис. 2).

Першоджерелом інтелектуального забезпечення виступають нові знання, інтелект, мислення людини, природною основою яких є мозок та інші системи людини як біологічного організму.

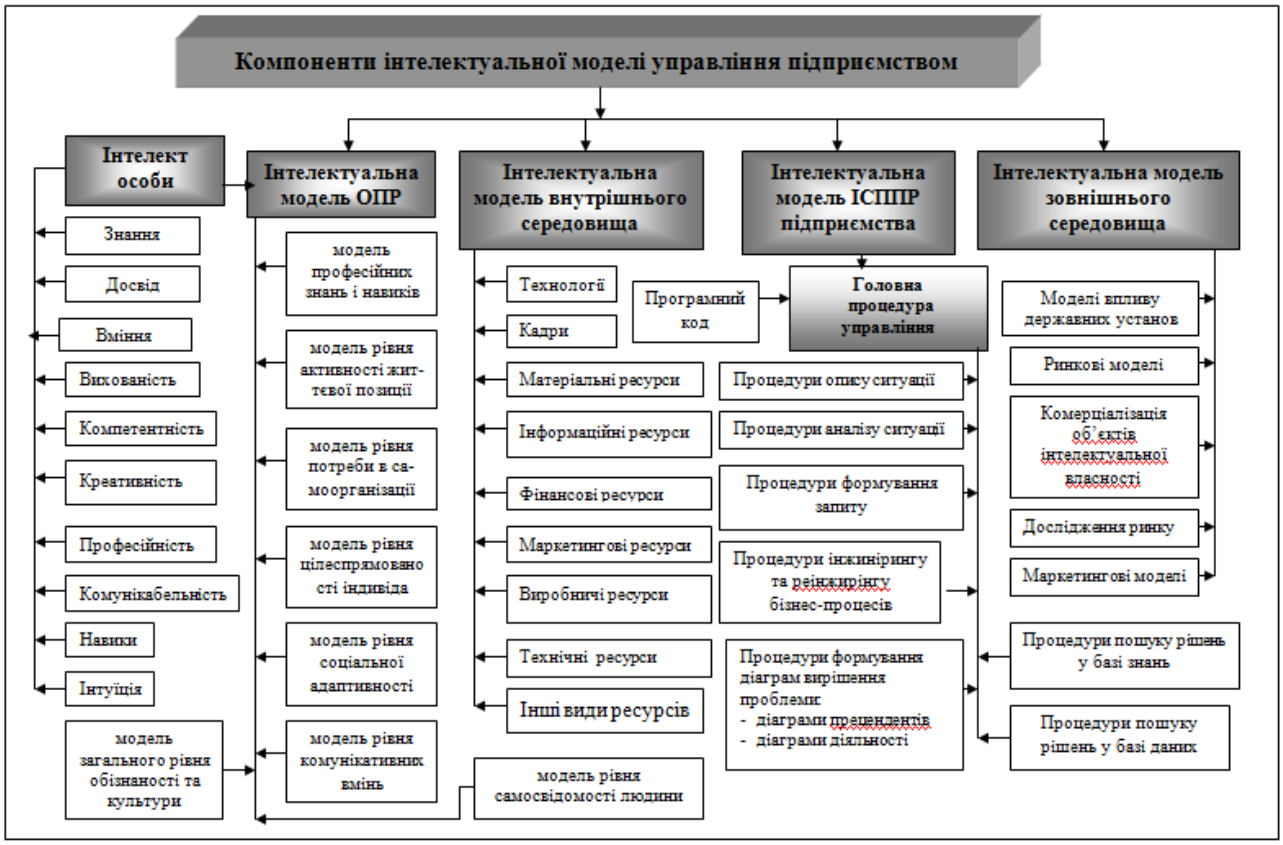

Рис. 2. Компоненти інтелектуальної моделі управління підприємством

Разом з тим, розум людини володіє певним соціально-економічним змістом, який властивий тільки йому та здобувається в процесі соціалізації особистості. Ці знання є вторинним джерелом і водночас продуктом інтелекту, що здобувається. Значення інтелекту, як можливість людини до мислення, визначає його здатність до генерації, приросту та поступового відтворення знань.

Схему алгоритму формування інтелектуального забезпечення (знань) ОПР відобразимо на рисунку 3.

Важливе значення в розробці ІЗУБПП має визначення зовнішніх, внутрішніх та індивідуальних чинників, які впливають на ефективність його функціонування. У концепції передбачено ієрархію організації управління підприємством, що відображається як пірамідальна модель ієрархічної структури ІЗУБПП (рис. 4). Вона є інструментом для реалізації мети і гарантії збереження системи. Чим вищий ієрархічний рівень, тим більший обсяг і компетентність виконуваних функцій, відповідальність, доля стратегічних рішень і доступ до інформації. Одночасно ростуть і вимоги до кваліфікації керівників, їх свобода в управлінні. Чим нижчий рівень, тим простіші рішення та види діяльності. Розглянута нами складна структура може на практиці комбінуватися з іншими класичними організаційними формами.

Суттєвим елементом інтелектуального забезпечення є формалізація подій, система моделей відповідних підсистем системи управління підприємством та наявність інтелектуальних інтерфейсів на всіх стадіях вирішення задачі.

Математичне моделювання ІЗУБПП - це умовне відображенням процесів, що відбуваються на підприємстві під час виробництва. При наявності кількох альтернативних рішень у кожній конкретній ситуації економіко-математичне моделювання дозволяє без перебору всіх можливих варіантів знаходити оптимальні згідно заданих умов. Ступінь відповідності

моделі реальній дійсності залежить від рівня спрощення реальної ситуації, правильності вибору основних впливових чинників і співвідношень між ними (рис. 5).

У більшості проектів комп'ютерних систем управління підприємством ієрархія управління тільки декларується. Вихідні форми та управлінські рішення дублюються на різних рівнях управління, не враховуються їх особливості і внаслідок цього для керівників одного рівня вони надлишкові, а для іншого рівня є недостатніми.

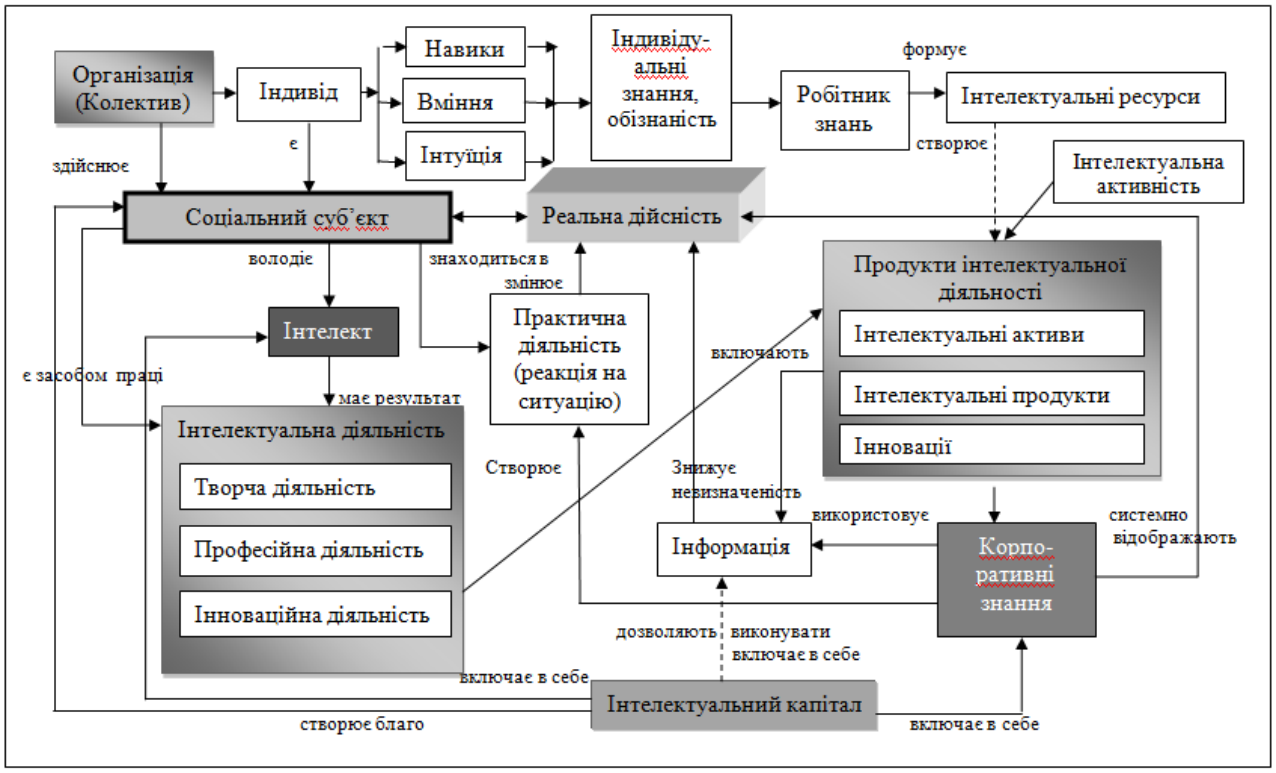

Рис. 3. Алгоритм формування інтелектуального забезпечення ОПР

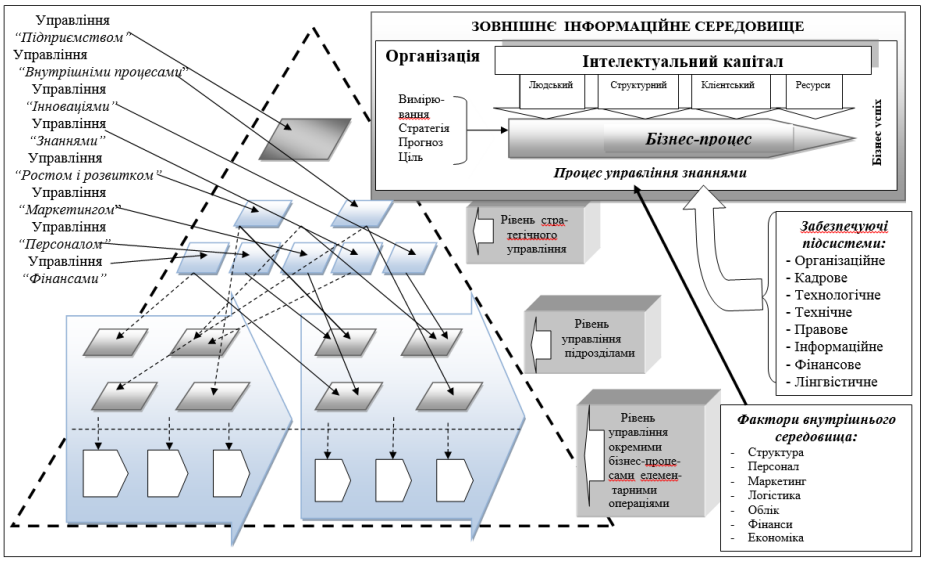

Рис. 4. Схема формування бізнес-моделі підприємства з врахуванням ієрархії управління

Платформою для створення інтелектуального забезпечення є інтелектуальні моделі, які відображають тренди процесів інноваційного управління. Інтелектуальний тренд є інтелектуальною конструкцією, що є спільним продуктом

процесу управління із відповідними рівнями компетенції. Вони забезпечують нестачу людського інтелекту у даний час, даному місці інформаційного простору, для даного рівня компетенції.

Рис. 5. Види інтелектуальних моделей системи управління підприємством

Інтелектуальна система управління є взаємопов'язаною сукупністю засобів, методів і персоналу, що використовуються для обробки, зберігання та видачі інформації з метою досягнення поставлених цілей (рис. 6).

Рис. 6. Методи формування інтелектуального забезпечення

Завданням цієї системи є вироблення необхідної організації інформації і знань для забезпечення ефективного управління її ресурсами, створення інформаційного та

технічного середовища для здійснення управління підприємством.

Основна мета управління бізнес-процесами полягає у приведені процесів у відповідність із цілями організації. Кожний процес повинен бути налаштований таким чином, щоб його результати призводили до досягнення бізнес-цілей. Загальну схему стратегічних цілей в системі формування інтелектуального забезпечення управління підприємством показано на рисунку 7.

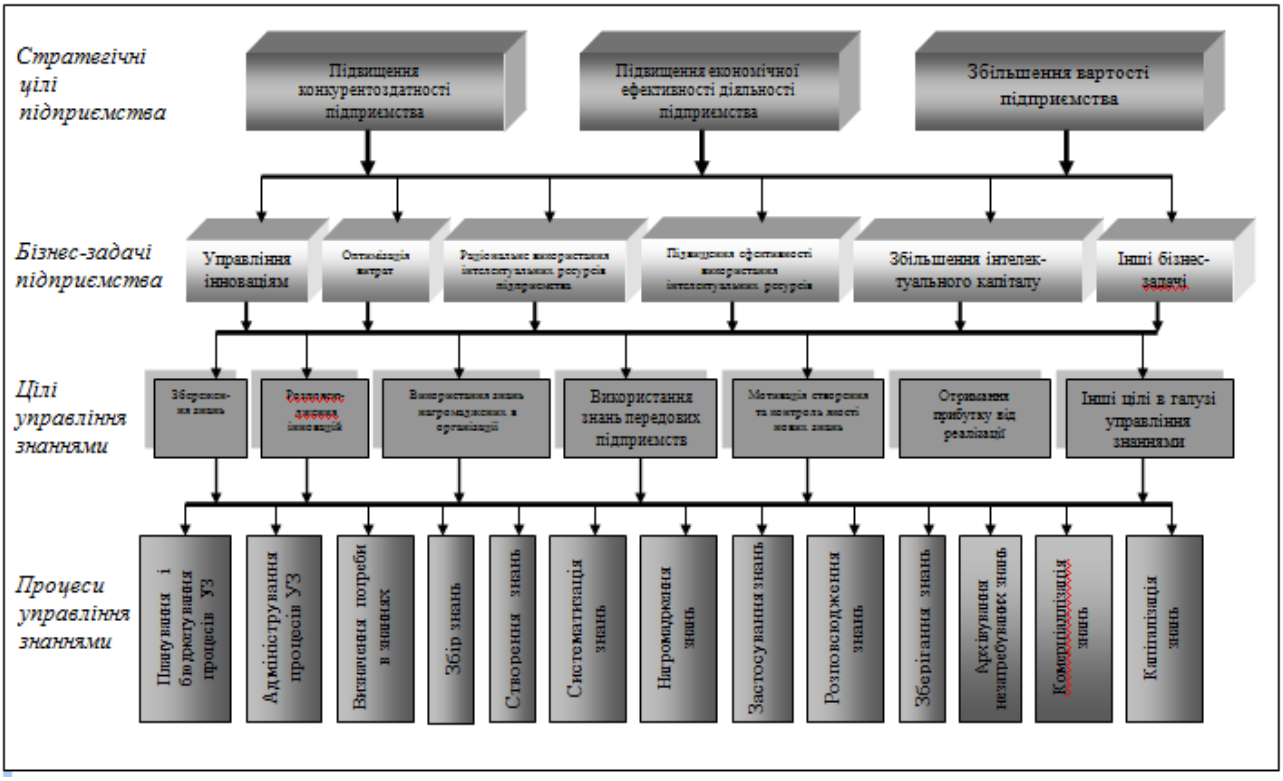

Рис. 7. Схема стратегічних цілей в системі формування інтелектуального забезпечення управління підприємством

На відміну від традиційних ресурсів, які характеризуються матеріальними потоками і запасами, для ІЗУБПП характерні нематеріальні потоки і запаси.

Для ефективного використання інтелектуальних ресурсів необхідне формування і розвиток системи для ІЗУБПП, яка включає функціональні елементи та чинники, що взаємодіють між собою. Загальну схему процесу взаємодії чинників інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства показано на рисунку 8.

Знання, необхідні для вирішення поставленого завдання, створюються, акумулюються та нагромаджуються у відповідному циклічному процесі відображеному на рисунку 9.

Масштаб створення знань визначається складністю проблеми, проєкту інновації. Визначаються знання, які потрібно задіяти та з яких інформаційних джерел. Саме це вимагає створення бази знань у вигляді інтелектуального забезпечення: корпоративної культури, інтелектуальних моделей співробітників і керівництва, аналіз ситуації.

Бізнес-ідея вимагає від підприємства здатності до бізнес-процесу створювати продукт, який задовольняє споживача (процес створення продукту на основі знань та праці), а також компетенції для створення бізнес-системи в межах якої реалізується бізнес-процес. Потім створюється ключова компетенція, яка є основною конкурентною перевагою і вона імітується. Усе це можливо при створенні підтримуючого інтелектуального забезпечення.

База знань повинна містити знання спеціалістів, власників бізнес-процесів та досвіду прийняття рішень в аварійних ситуаціях, нагромаджений людини-

комп'ютерною системою за попередній період функціонування.

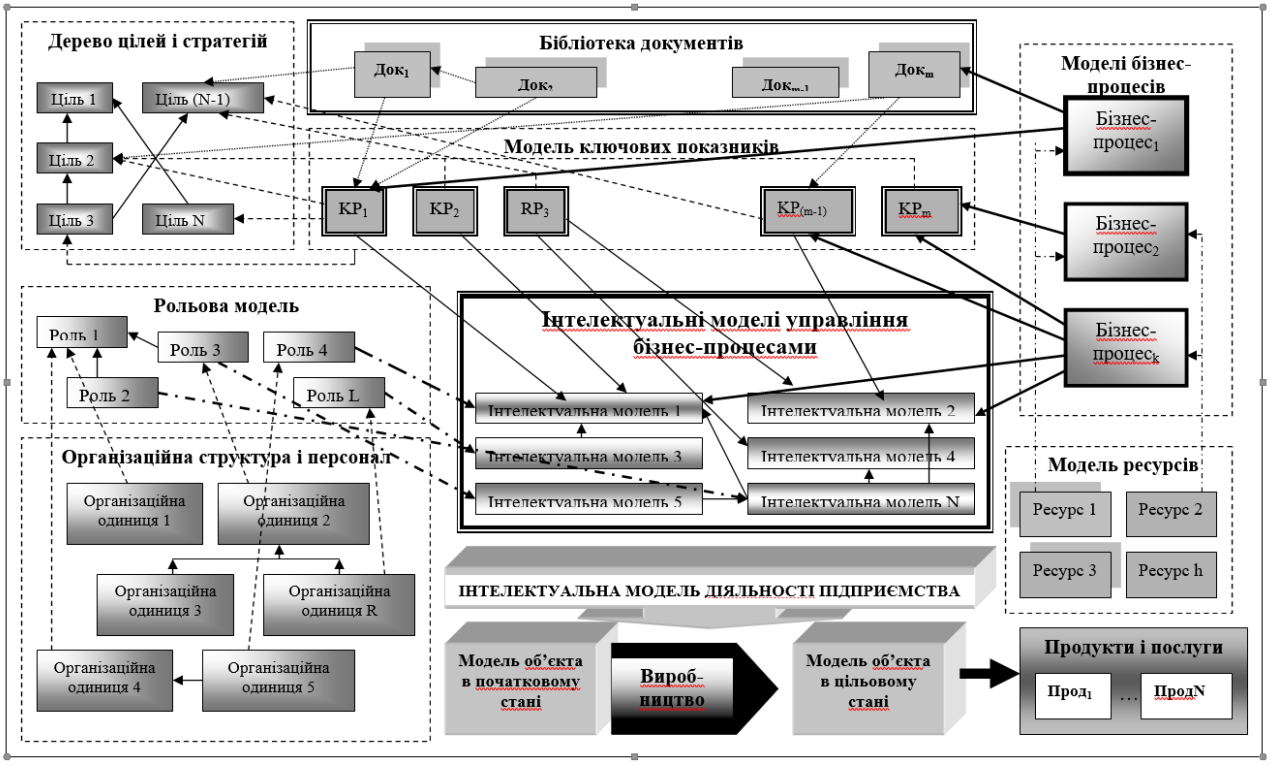

Рис. 8. Загальна схема процесу взаємодії чинників інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства

Довільний бізнес-процес розглядається одночасно як система, так і як сукупність окремих елементів об'єднаних для досягнення поставленої мети (рис. 10).

Головною особливістю інтелектуального забезпечення супроводу бізнес-процесів є необхідність розробки інтелектуальної системи управління індивідуально для кожної компанії із врахуванням специфіки її діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розроблений концептуальний підхід щодо моделювання інформаційних потоків знань як ресурсів, так і продуктів підприємства дозволяє будувати відповідні адекватні об'єктні моделі (в аналітичному виді, а також у форматі структурно-функціональної граф-моделі) із наперед заданими властивостями. Основним завданням інтелектуального забезпечення є прийняття високоякісних інноваційних рішень (висока якість за низьку ціну), втілюючи знання у фізичні явища, структури, тіла. Використання даного матеріалу при вирішенні науково-практичних завдань менеджменту підприємства здатне суттєво розширити і поглибити можливості економічного аналізу у процесі вирішення проблемних ситуацій та робить управлінські рішення більш ґрунтовними та ефективними.

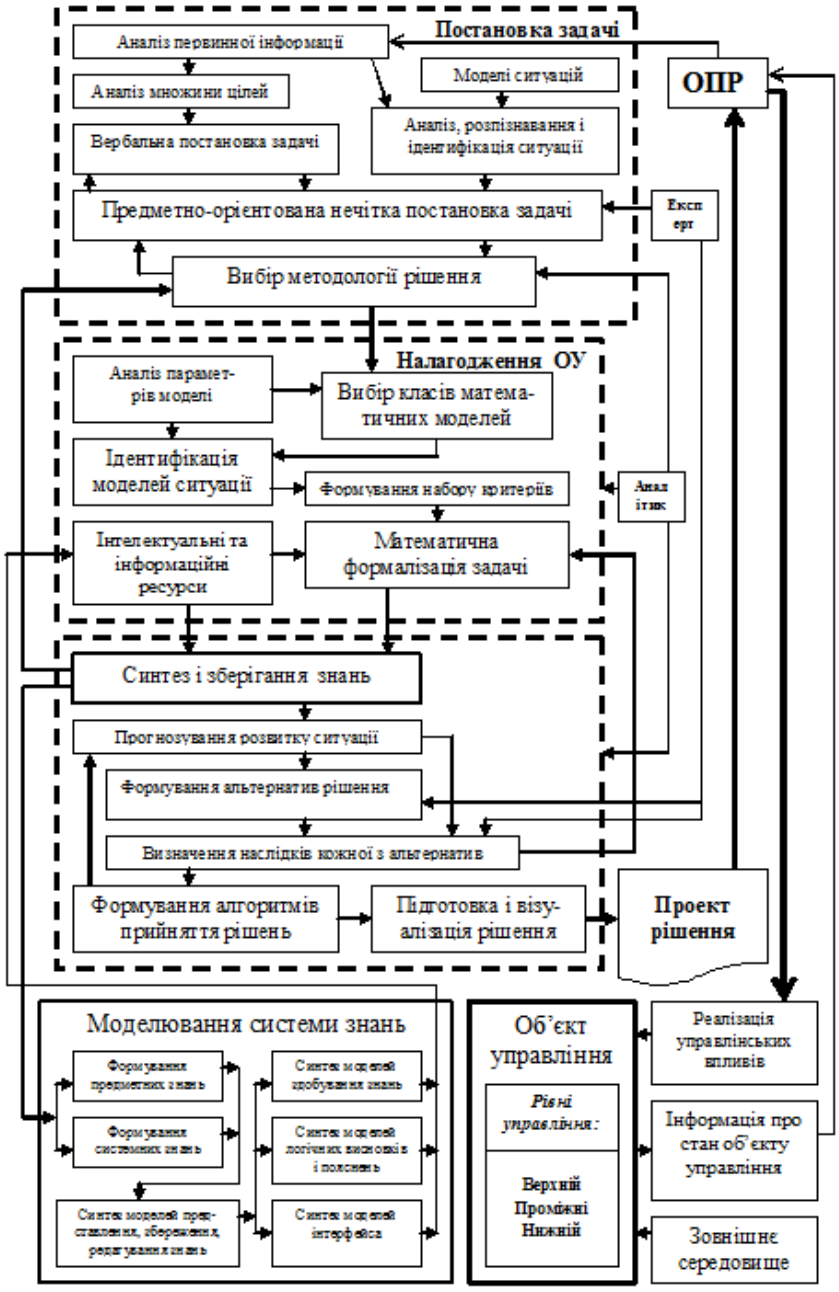

Рис. 9. Схема роботи алгоритму формування інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства

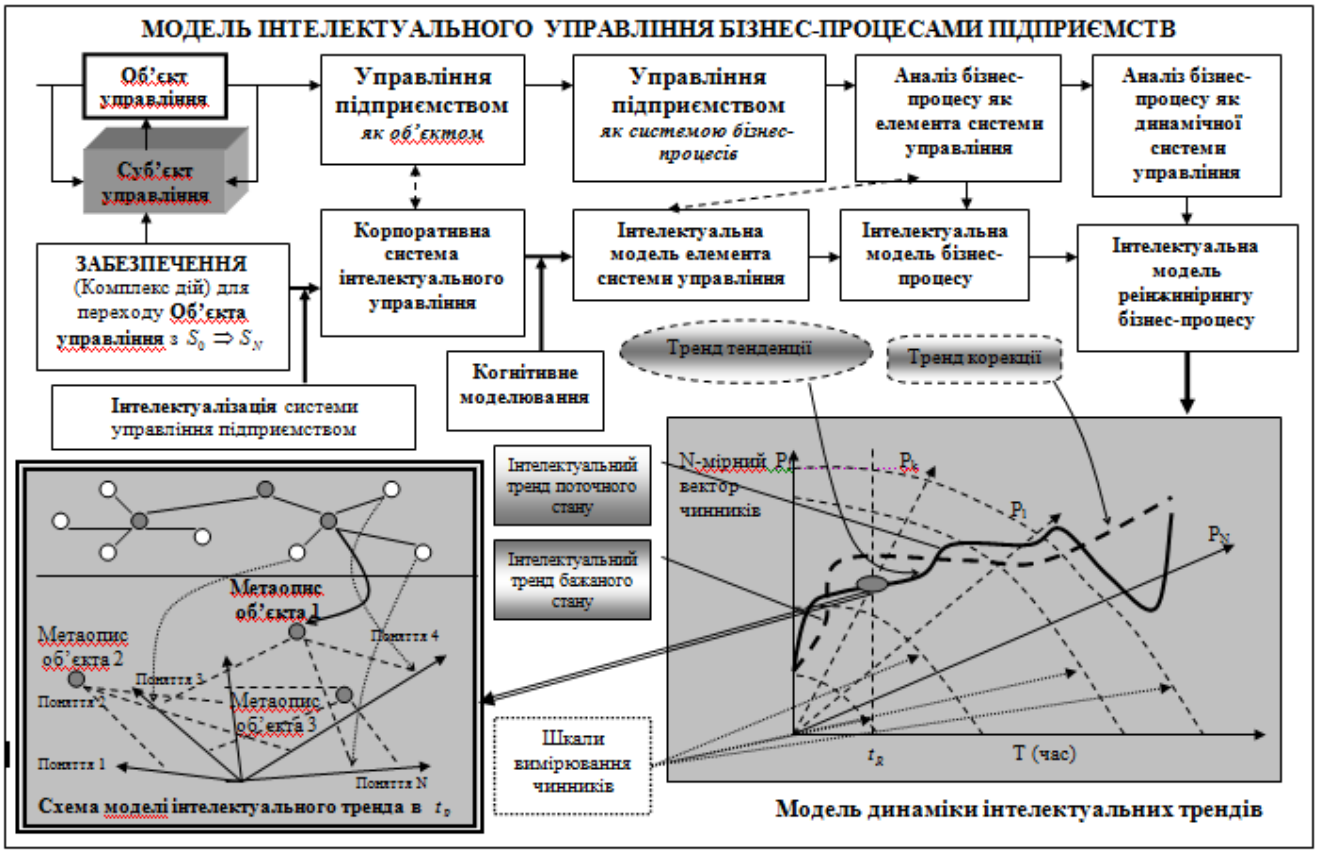

Рис. 10. Загальна схема процесу формування інтелектуального забезпечення управління бізнес-процесами підприємства у виді інтелектуальних трендів

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій С. Інтелектуалізація діяльності підприємств регіону. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України.* 2013. Вип. 18. С. 70-74.
2. Бабій С. Інтелектуальне забезпечення процесів управління підприємством. *Економічний аналіз*. 2011. Вип. 8. С. 39-43.
3. Бабій С. Інтелектуальні моделі професійних знань. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2011. Вип. 16. С. 87-91.
4. Бабій С. Концепція інтелектуального забезпечення управління підприємством. *Наукові записки*. 2005. № 14. С. 47 – 56.
5. Гусаковська Т. О., Рибалко-Рак Л. А. Управління процесами оцінювання інтелектуальної власності та інтелектуального потенціалу промислових підприємств. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (Економічні Науки)*, 2021. № 1. С. 69–72.
6. Дацій Н. В. Управління інтелектуальним потенціалом як нова парадигма сталого розвитку публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 64-69.
7. Ладанюк А. П., Власенко Л. О. Автоматизоване управління бізнес-процесами в комп'ютерно-інтегрованих структурах підприємства. *ААЄКС*. 2004. № 2(14). С 21-26.
8. Островська Г. Управління інтелектуальним потенціалом підприємства. *Галицький економічний вісник*. 2018. № 2(55). С. 88–97.
9. Островська Г. Й. Структура інтелектуального потенціалу в сучасній парадигмі управлінняпідприємством. *Соціальна економіка*. 2022. Т. 63, С. 41-55.
10. Тарасова І. І. Інтелектуальне забезпечення електронної торгівлі малого та середнього бізнесу на ринку високих інформаційних технологій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2006. № 2. Т. 2 (136). С. 249-253.
11. Філіппова С. В., Ковтуненко К. В. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2018. № 776. С. 81-86.

12. Chamorro-Premuzic T. What Science Tells Us About Leadership Potential. Harvard Business Review.URL: https://hbr.org/2016/09/what-science-tells-us-aboutleadership-potential.

REFERENCES

1. Babii, S. (2013). Intelektualizatsiia diialnosti pidpryiemstv rehionu. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy,* 18, 70-74. [in Ukrainian].
2. Babii, S. (2011). Intelektualne zabezpechennia protsesiv upravlinnia pidpryiemstvom. *Ekonomichnyi analiz*, 8, 39-43. [in Ukrainian].
3. Babii, S. (2011). Intelektualni modeli profesiinykh znan. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, 16, 87-91. [in Ukrainian].
4. Babii, S. (2005). Kontseptsiia intelektualnoho zabezpechennia upravlinnia pidpryiemstvom. *Naukovi zapysky*, 14, 47-56. [in Ukrainian].
5. Husakovska, T. O. & Rybalko-Rak, L. A. (2021). Upravlinnia protsesamy otsiniuvannia intelektualnoi vlasnosti ta intelektualnoho potentsialu promyslovykh pidpryiemstv. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskyi politekhnichnyi instytut" (Ekonomichni Nauky),* 1, 69-72. [in Ukrainian].
6. Datsii, N. V. (2021). Upravlinnia intelektualnym potentsialom yak nova paradyhma staloho rozvytku publichnoho upravlinnia. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 16, 64-69. [in Ukrainian].
7. Ladaniuk, A. P. & Vlasenko, L. O. (2004). Avtomatyzovane upravlinnia biznes-protsesamy v kompiuterno-intehrovanykh strukturakh pidpryiemstva. *AAIeKS,* 2(14), 21-26. [in Ukrainian].
8. Ostrovska, H. (2018). Upravlinnia intelektualnym potentsialom pidpryiemstva. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk,* 2(55), 88–97. [in Ukrainian].
9. Ostrovska, H. I. (2022). Struktura intelektualnoho potentsialu v suchasnii paradyhmi upravlinniapidpryiemstvom. *Sotsialna ekonomika,* 63, 41-55. [in Ukrainian].
10. Tarasova, I. I. (2006). Intelektualne zabezpechennia elektronnoi torhivli maloho ta serednoho biznesu na rynku vysokykh informatsiinykh tekhnolohii. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu,* 2 (136), 249-253. [in Ukrainian].
11. Filippova, S. V. & Kovtunenko, K. V. (2018). Intelektualnyi potentsial yak holovnyi chynnyk formuvannia intelektualnoho kapitalu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 776, 81-86. [in Ukrainian].
12. Chamorro-Premuzic, T. (2016). What Science Tells Us About Leadership Potential. *Harvard Business Review.Retrieved* from https://hbr.org/2016/09/what-science-tells-us-aboutleadership-potential.

Yaroslaw Kostetskyi, Doctor of Economic Sciences, Asossiate Professor, Department of Fundamental and Special Disciplines, Novovolynsk Educational and Scientific Institute of Economics and Management, West Ukrainian National University, Ukraine
Stepan Babii, Senior Lecturer of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, Ukraine

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF INTELLECTUAL PROCESS MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE

Abstract
Introduction. In modern terms of management, the intellectual resources of a company are one of the main resources of entrepreneurial activity. In a modern economy that is characterized by a high level of competition between producers and a growing rate of scientific and technical progress, intellectual resources are becoming one of few sources of competitiveness. The article is devoted to improving and evolving the concept of developing intellectual support for enterprise management based on economic-mathematical and computer models. Strategies for the formation of intellectual support for the management of business processes of enterprises are considered, as well as the factors of the effectiveness of its functioning, taking into account the levels of the hierarchy of the intellectual management of business processes of the enterprise.
Purpose. The purpose of the article is to develop the concept of intellectual support for the management of business processes of enterprises.
Method (methodology). The methodological basis of the research is scientific works on the current state and trends in the formation of intellectual support for the management of business processes of enterprises. Dialectical, systemic, and synergistic approaches were used at all stages of the research; used methods of general scientific knowledge included comparison, analysis, synthesis, induction, and deduction. Statistical analysis was used as a concrete method.
Results. The results of the study allowed us to draw a conceptual approach to modeling information flows of knowledge, both resources and products of the enterprise, and to build appropriate and adequate object models with predefined properties. An important task of intellectual support is the adoption of high-quality innovative solutions, translating knowledge into physical phenomena, structures, and bodies. The use of this material in solving scientific and practical tasks of enterprise management will allow to significantly expand and deepen the possibilities of economic analysis in the process of solving problematic situations, and make management decisions more thorough and effective.

Keywords: enterprise management; intellectual support; intellectual potential; intellectual capital.

Cite as: Kostetskyi, Y., & Babii, S. (2022). Development of the concept of intellectual process management of business processes of the enterprise. *Economic analysis,* 32 (3), 288-298. DOI: 10.35774/econa2022.03.288

DOI: 10.35774/econa2022.03.299 JEL classification: B40, B41, B49, C18, C19
UDC: 658.012.8

Богдан АНДРУШКІВ
доктор економічних наук,
професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Анотація

Вступ. Сучасний стан розвитку економіки привертає увагу на формуванні управлінського складової, яка має відповідати за упередження щодо загроз підприємству. Раціональність управління економічною безпекою підприємства передбачає своєчасне реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Організація цих аспектів в стійкий цілеспрямований динамічний процес досягається створенням відповідної структури управління економічною безпекою підприємства, що проявляється у фіксації складу, взаємозв'язку та взаємозалежності характерних елементів організаційної системи. Забезпечення ефективного управління економічною безпекою підприємства повинно стати підґрунтям щодо успішного та тривалого існування підприємств в умовах конкурентної боротьби. Одним з напрямків вирішення цих питань може стати розширення компетенцій, які формують управління економічною безпекою підприємства в цілому, що є результатом управління економічним потенціалом підприємства.

Мета статті – дослідити та проаналізувати проблеми щодо управління економічною безпекою підприємства, визначити напрями подолання проблем на основі компетентнісного підходу.

Метод (методологія). У процесі дослідження застосовано: методи теоретичного узагальнення (при інтерференції понять «система управління економічною безпекою підприємства», «інформаційна складова», «управлінський процес»), метод аналізу і синтезу (для формування результатів оцінювання щодо управління економічною безпекою підприємства), системний підхід (для формування системи управління економічною безпекою підприємства)

Результати. У статті досліджено формування системи економічної безпеки підприємства. Означені основні складові системи та їх взаємозв’язок. Означено механізм управління системою економічної безпеки. Серед проблем управління економічною безпекою підприємства значне місце відводиться інформаційний складовій. Визначено змістовне поняття ефективність управління економічною безпекою підприємства. Пропонується розраховувати інтегральний показник для визначення ефективності управління економічною безпекою підприємства. У статті розглянуто інтерференцію понять, понять «система управління економічною безпекою підприємства», «інформаційна складова», «управлінський процес»), як умови компетентнісного підходу щодо системи управління економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека; підприємство; система; управління; ефективність; компетенції.

Вступ

Постійне прискорення соціально-економічної динаміки за умов постіндустріального розвитку, детермінує зростання ступеню конкурентної боротьби на внутрішніх та зовнішніх ринках та ентропії в економічній діяльності.

Проблема забезпечення економічної безпеки ускладняється деякою невідповідністю теоретичних досліджень від потреб підприємств реального сектора економіки, які вимагають формування концептуальних та практичних засад побудови системи економічної безпеки підприємства, що відповідає сучасним умовам. Деяка частина теоретичних досліджень у сфері економічної безпеки орієнтована на захист ресурсів підприємств від уже існуючих загроз або на усунення наслідків їхнього впливу.

© Богдан Андрушків, 2022

Отримано: 15.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 29.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Андрушків Б. Проблеми управління економічною безпекою підприємства на засадах компетентнісного підходу. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 299-306. DOI: 10.35774/econa2022.03.299

Забезпечення ефективності управління економічною безпекою підприємства – проблема, що потребує використання різноманітних підходів та концепцій. Управління економічною безпекою підприємства в умовах глобалізації процесів економічної взаємодії і турбулентності ринків, потребує від керівництва підприємств використання дієвого, методичного інструментарію щодо обробки управлінської інформації.

У сучасній економічній літературі не склалося чітке визначення дефініції «система управління економічною безпекою», а існують різні думки про систему показників, що дозволяють її визначити. Це зумовило науковий інтерес до вивчення цієї проблематики.

Проблема забезпечення економічної безпеки підприємств є однією з найважливіших для функціонування будь-якого підприємства. Всі підприємства піддаються внутрішнім і зовнішнім загрозам, які необхідно своєчасно виявляти та усувати.

Природно, що ефективність роботи підприємства залежить як від внутрішніх чинників, а й від зовнішніх: політичних, економічних, геополітичних, екологічних, соціальних. Вивчення їхнього комплексного впливу на безпосереднє функціонування певного підприємства становить основу забезпечення його економічної безпеки. А ось формування управлінського складової, що забезпечує комплекс дій по запобіганню внутрішніх і зовнішніх загроз складає проблематику синергії – поєднання економіко-аналітичного аналізу та менеджменту.

Проблематиці дослідження економічної безпеки підприємства загалом та відповідного управління економічною безпекою присвячені науково практичні здобутки науковців. Автори – науковці Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. докладно дослідили та проаналізували сутність та механізм забезпечення економічної безпеки [1]. На думку науковця Р. В. Войтовича, економічна безпека підприємства повинна забезпечити спроможність швидко усунути загрози або адаптуватися до існуючих умов [2]. Забезпечення потенціалу підприємства в поєднання з управлінням економічною безпекою розглядаються науковцями Маслак О. І., Гришко Н. Є., Поліщук О. Б [3-5] та ін. Питанням щодо управління економічною безпекою та механізму управління системою економічної безпеки підприємства присвячені дослідження Куркіна Н. В. [6]. Виділенню проблемних питань щодо управління економічною безпекою підприємства присвячено дослідження Філіппова С. В., Черкасової С. О. [7]. Автори Салоїд С. В., Лабзина А. А. приділяють увагу заходам щодо забезпечення процесу організації економічної безпеки на підприємствах у сучасних умовах їх розвитку [8].

Плинність умов ведення бізнесу та експонентне прискорення техніко-економічного розвитку за умов постіндустріальності, обумовлює необхідність продовження досліджень в напряму створення принципово нових методів і засобів інтегрування інформації, для забезпечення оптимальних організаційних умов щодо управління економічною безпекою підприємства.

Мета та завдання статті

Формування шляхів розвитку щодо подолання проблем управління економічною безпекою підприємства на засадах компетентнісного підходу.

Завдання дослідження полягає в визначенні умов компетентнісного підходу задля реалізації ефективного управління системою економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Створення системи здійснюється за рахунок структури взаємозв'язків між складовими. Тому систему економічної безпеки підприємства ми розглядаємо як невід'ємну частину системи управління, спрямовану на протидіяю зовнішнім та внутрішнім загрозам функціонування підприємства.

Для ефективної роботи механізму під назвою економічна безпека, необхідно особливе місце відвести грамотному забезпеченню, організації та його управлінню. У свою чергу, для реалізації виділених функцій повинна бути створена система управління економічною безпекою підприємства. Система економічної безпеки підприємства конструюється відповідно до розробленої політики та стратегії забезпечення безпеки. З метою аналізу загроз та їх протидії доцільно

проводити діагностику, що включає порядок оцінювання, якісні та кількісні критерії оцінювання ймовірності настання загрози та величини дестабілізуючого впливу (збитку), якісні та кількісні критерії для сукупного очікуваного критерію впливу загрози.

Поєднання певної структури управління разом з сукупністю функцій, що характеризують дії структурних елементів і правил, що регламентують процеси управління в системі, характеризує механізм управління системи. Система економічної безпеки підприємства має бути унікальною на кожному підприємстві, самостійною, відокремленою від інших підрозділів. Але її відособленість відносна, оскільки всі структурні одиниці організації певною мірою взаємодіють друг з одним.

Для пояснення механізмів і процесів управління системою економічної безпеки підприємства істотними є наступні її властивості: структура управління системи будується за ієрархічним принципом. Це означає, що система має багаторівневу організацію з обмеженою самостійністю підсистем нижнього рівня і правом втручання (пріоритетом дій) підсистем верхнього рівня в діяльність підсистем нижнього рівня. У системі економічної безпеки контролюються тільки основні параметри підсистем (що є прерогативою вищих рівнів ієрархії), а окремим елементам системи (підсистемам) надається певна самостійність у виборі рішень з урахуванням власних і загальносистемних обмежень. Елементарною ланкою системи управління, здійснюючою свідому (розумну) діяльність, є людина (суб'єкт управління). Суб'єкт виконує всі неподдатливі формалізації функції управління, які складають елементарний цикл процесу ухвалення рішень.

Присутність суб’єкта в системі управління економічною безпекою приводить до певної її активності. Активність підсистем системи управління економічною безпекою виявляється в самоорганізації (саморозвитку) підсистеми, що виражається в її прагненні до досягнення цілей, що стоять.

Поведінка активних елементів системи багато в чому визначається заданим механізмом її функціонування. Механізм функціонування включає: способи формування планів, цілей і критеріїв управління; закони управління (планування, оцінювання, стимулювання); організацію процесів управління по функціях: планування, облік, контроль, оцінка, ухвалення рішень, дії, що управляють. Такий фактор, як людська поведінка, який впливає на порядок взаємодії і на зусилля з узгодження дій, що не може бути формалізована, а часом саме людська поведінка визначає ефективність функціонування структури в більшій мірі, ніж формальний розподіл функцій.

Існуюча формалізація ряду властивостей процесу управління, дозволяє визначити поняття «активні» елементи в системі управління економічною безпекою підприємста. На змістовному рівні активний елемент – цілеспрямовано функціонуючий елемент, що володіє властивістю самоорганізації (саморозвитку) і що працює з різною ефективністю залежно від цілей, що стоять перед ним.

Ефективність управління системою економічної безпеки суттєво залежить від обґрунтованості вибору економічної політики. Вибір найкращого варіанту управління має здійснюватися на базі економіко-аналітичного аналізу, порівняльного оцінювання економічної ефективності варіантів рішень. Завдання керівника, по забезпеченню ефективного управління системи економічної безпеки підприємства в контурі стратегічного розвитку, полягає в тому, щоб вибрати підхід, який найбільшою мірою відповідає умовам і чинникам ефективного функціонування, враховує специфічні проблеми, які доводиться вирішувати.

Інструменти управління – це засоби упорядкування, пристосування для вирішення поставленого завдання в рамках сформованої реальної ситуації, ресурсних та інших обмежень. Таким чином, інструмент управління орієнтований на стійкість. Іншими словами, це спосіб вирішення проблеми пристосування в ситуації, що склалася.

Проведений аналіз літературних джерел [9-11], щодо сутності, властивостей системи економічної безпеки знаходять своє відображення у системному підході який забезпечує організацію реалізації прийнятого рішення (контроль, аналітика, інформаційна підтримка) при ідентифікації моніторингу.

Істотними труднощами управління системами економічної безпеки є наявність

емерджентних властивостей економічних систем. Ці властивості найменш доступні спостереженню і виміру, вони можуть бути виявлені і кількісно описані лише на основі статистичного аналізу. Так як відмітною ознакою управління систем економічної безпеки підприємства є наявність людей як в керуючої, так і в керованій частинах системи, то управління передбачає широке використання принципів матеріального і морального стимулювання.

Вибір раціональної структури управління повинен забезпечити раціональну ефективність системи. Це обумовлює специфічні вимоги до організації управління систем економічної безпеки, визначення її якості, висуває проблему стимулювання.

Ми вважаємо, що одним з основних принципів управління системами економічної безпеки підприємства є принцип оптимальності. Складність економіки взагалі, та системи управління економічною безпекою особливо, принципово виключає повну формалізацію систем управління, тому в них доцільно виділяти 2 підсистеми: перша – переважно формалізована, друга – переважно неформалізована. Друга задає зовнішні параметри для формалізованої підсистеми і фіксує правомірність її окремих процедур [12-14].

Ефективна формалізація систем управління економічною безпекою передбачає відомості зовнішнього доповнення до мінімального, зумовленого досягнутим рівнем вивчення економічної системи і її взаємодії з середовищем. Це можна здійснити при системному підході до опису об'єктів економічного управління, коли формалізація являє собою систему моделей, сполучених між собою прямими і зворотними каналами зв'язків.

Безперечно, інформаційне забезпечення щодо управління системою економічної безпеки підприємства є ключовим поняттям в отриманні достовірних та якісних результатів. Залежно від змісту і завдань аналізу використовують таке інформаційне забезпечення: фінансова звітність; статистична звітність; дані внутрігосподарського (управлінського) бухгалтерського обліку; дані з первинної облікової документації (вибіркові дані); експертні оцінки.

На основі аналізу звітних даних визначаються основні тенденції формування й використання фінансових ресурсів підприємства, причини змін, що сталися, сильні та слабкі сторони підприємства та резерви поліпшення фінансового стану підприємства у перспективі.

Зростаюча значимість інформації як ресурсу в управлінні системою економічної безпеки, вимагає посилення уваги і до способів отримання та обробки інформації. Висока потреба в інформації для цілей управління і бурхливий розвиток інформаційних процесів висунули на перший план створення компонентів її інфраструктури. Проблему оптимального використання інформаційного ресурсу покликані вирішувати існуючі автоматизовані аналітичні та бухгалтерські програми. Однак спосіб їх застосування, а також притаманна програмам розрізненість, відсутність єдиних баз даних зводять зусилля до мінімального результату. Крім того, необхідно подолати багато в чому відсталість мислення, певні стереотипи, коли мова йде, наприклад, про впровадження інформаційних технологій та пов'язаних з цим перетвореннях всієї організаційної (у тому числі управлінської) структури підприємства.

Таким чином, усім підприємствам, які прагнуть досягти переваг повного володіння економічною інформацією, необхідно налагодити систему свого інформаційного забезпечення.

Одночасно повинна вдосконалюватися структура первинної й аналітичної інформації в рамках системи управління економічною безпекою підприємства. Можуть бути внесені зміни також у форми й склад показників кон'юнктурної, інвестиційної й фінансової анкет з метою більш точного виявлення істотних і взаємодоповнюючих факторів, що визначають динаміку економічного стану підприємства, приведення кількісних показників анкет у відповідність зі змінами бухгалтерської й статистичної звітності. Опрацьовуються макети вихідної аналітичної інформації, удосконалюються методологія тематичного й агрегованого аналізу на основі інформаційної бази системи з обліком нормативної, законодавчої й зовнішньої економічної інформації.

Позитивними результатами використання

даних інформаційної системи підприємства є: принципове підвищення ступеню незалежності, об'єктивності й оперативності в оцінці економічних процесів; створення необхідної основи для подальшого вдосконалювання інструментів управління економічною безпекою підприємства.

Вимога щодо ефектного використання інформації в управлінні системою економічної безпеки підприємства передбачає проведення моніторингу діяльності підприємства. Тобто, послідовність дій, які забезпечують поступове та планомірне спостереження за об’єктом. Тому завжди при проведенні моніторингу діяльності підприємства визначають основні показники за яким буде проводитись аналіз, створюється певна система вимірювання та відслідковування, порівнюється реальний стан з параметрами моніторингу діяльності підприємства, і нарешті проводиться оцінка результату порівняння та приймаються рішення по коригуванню. Саме тому, данні спостережень мають передаватися оперативно, без затримок та змін. Чітко налагоджена та правильно побудована система моніторингу є запорукою своєчасного реагування і раціонального прийняття ефективних управлінських рішень по запобіганню загроз підприємству.

Немаловажною проблемою є побудова організаційної структури щодо управління системою безпеки підприємства. Така структура має представляти собою певну упорядкованість завдань, ролей, повноважень і відповідальності, створювати умови для здійснення підприємством своєї діяльності та досягнення встановлених цілей. Вона розвивається і змінюється під впливом особливостей стратегії підприємства, його внутрішньої складності та змін у зовнішньому середовищі. Оптимальна структура управління повинна забезпечувати ефективну взаємодію з зовнішнім середовищем, продуктивно і доцільно розподіляти і направляти усі зусилля своїх співробітників і, таким чином, задовольняти потреби щодо забезпечення економічної безпеки з високою ефективністю.

Ефективна організаційна структура управління економічною безпекою підприємства дозволяє:

- найкращим чином взаємодіяти з елементами макросередовища;
- забезпечувати реалізацію стратегії розвитку підприємства в довгостроковій перспективі;
- продуктивно розподіляти зусилля співробітників і в кінцевому рахунку досягати поставлених цілей.

Організаційна стійкість передбачає стабільність внутрішньої організаційної структури, злагодженість і оперативність зв'язків між різними відділами і службами підприємства, ефективність їх спільної роботи.

Ефективність організаційних структур управління системою економічної безпеки підприємства може оцінюватися за такими критеріями:

1. Ступінь надійності (працездатності) організаційної структури управління, що характеризується:ступенем раціональності та структуризації цілісної системи на елементи на підставі угруповання завдань для визначення видів робіт, угруповання видів робіт і розподілі управлінських функцій, що забезпечується дотриманням принципів актуалізації та зосередження функцій; ступенем раціональності структури відносин між елементами, яка забезпечується дотриманням принципу сумісності як умови їх взаємозв'язку та взаємодії;

2. Ступінь використання ринкових можливостей, що характеризується здатністю господарської системи через свої організаційні структури виробляти комплекс цілей і завдань функціонування і розвитку організації

3. Ступінь використання внутрішніх можливостей

4. Ступінь раціональності структури відносин між елементами, яаа забезпечується дотриманням принципу сумісності, як умови їх звязку та взаємодії.

Таким чином, систему управління економічною безпекою підприємства можна визначити як комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на захист інтересів підприємства як від зовнішніх, так і внутрішніх

Необхідно враховувати і те, що система безпеки підприємства зможе вирішувати завдання, що стоять перед нею в тому випадку, коли вона буде грамотно сформована, її організація і подальша діяльність буде доручена професійним компетентним

спеціалістам із забезпечення економічної безпеки підприємства.

При вмілому поєднанні вище зазначених факторів на підприємстві може бути створена така раціональна структура управління економічною безпекою підприємства, при якій існує реальна і сприятлива можливість досягнення високого рівня запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Ефективність управління системою економічної безпеки може характеризуватися як кількісними, так і якісними критеріями. Якісні критерії дозволяють розкривати внутрішні зв'язки між поняттями «мета управління», «витрати на управління», «результати управління», в той час як кількісні критерії висловлюють їх кількісну взаємозв'язок. Якісні критерії оцінювання щодо ефективності системи стратегічного управління можуть визначатися кількісними показниками, а кількісні доповнюються якісними. Для визначення результативності управління системою економічної безпеки підприємства необхідно здійснювати аналіз техніко-економічних показників в часі.

Обґрунтована система економіко-аналітичних показників оцінювання ефективності організаційної структури управління економічною безпекою підприємств сприяє забезпеченню щодо ефективного управління підприємства загалом.

Критерій ефективності являє собою економічний результат діяльності керованої системи в цілому, наприклад, досягнення поставлених цілей

Ефективність в суттєвій мірі залежить від того, наскільки обґрунтовано здійснюється вибір економічної політики. Обґрунтування рішень пов’язане з проведенням комплексного техніко-економічного аналізу. Вибір найкращого варіанту управління системою економічної безпеки має здійснюватися на базі порівняльного оцінювання економічної ефективності варіантів рішень.

Визначаючи комплексність проблематики щодо управління системою економічної безпеки підприємства доцільно, на нашу думку запровадити інтегральний показник який має відображати очікувану ефективність управління системою економічної безпеки підприємства (1). Природно, що такий показник має базуватися на експертному оцінюванні.

$$I_П = \frac{\sum_{i=1}^{n} k_i (P_i * Z_i)}{N}, \quad (1)$$

де $I_П$ – інтегральний показник ефективності управління системою економічної безпеки підприємства; $к_i$ – ваговий коефіцієнт судження експерта щодо своєчасного прийняття управлінського рішення стосовно загрози, яка виникла; Рі – ймовірність виникнення загрози; z_i – збитки підприємства при відповідній ймовірнісній загрозі.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, можемо запропонувати шляхи розвитку щодо подолання проблем управління економічною безпекою підприємства на засадах компетентнісного підходу, які сприятимуть формуванню компетентності ефективної боротьби з внутрішніми і зовнішніми загрозами: 1) формування та розвиток бачення системи управління економічною безпекою підприємства; 2) розробка та впровадження стратегії безпекової складової в загальному управлінні підприємством; 3) розробка та впровадження оціночних критеріїв щодо ефективності управління системою економічної безпеки підприємства; 4) створення та розвиток організаційної структури управління системи економічної безпеки підприємства; 5) мобілізація та ефективне використання аналітично-інформаційної складової; 6) забезпечення мотивації та стимулювання діяльності; 8) зниження або усунення ризиків щодо виникаючих загроз.

Запропоновані кроки мають бути здійсненими послідовно, якщо певні компетенції мають недостатній рівень розвитку, то требо вжити заходи щодо розвитку цих компетенцій.

Виділені шляхи розвитку щодо подолання проблем управління економічною безпекою підприємства можуть бути акумульовані в рамках обраної економічної політики підприємства

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, система управління економічної безпеки підприємства визначається станом захищеності систем під час здійснення господарської діяльності; станом ресурсів та підприємницьких

здібностей; сукупністю методів, які носять організаційно-правовий, режимно-охоронний, технічний, технологічний, економічний, фінансовий та інформаційно-аналітичний характер; станом соціально-технологічної системи, яка дозволяє уникнути загрози та протистояти факторам дезорганізації за допомогою структурної організації та зв'язків менеджменту. Система економічної безпеки підприємства повинна перебувати у стані постійного очікування сигналів загрози з боку зовнішнього та внутрішнього середовища та адекватного реагування на них. Запропоновані шляхи розвитку компетенцій щодо подолання проблем управління економічною безпекою підприємства сприятимуть формуванню ефективної системи економічної безпеки. Інтерференція понять «система управління економічною безпекою підприємства», «інформаційна складова», «управлінський процес» пропонується розглядати як підґрунтя щодо формування компетентнісного підходу відносно управління системою економічної безпеки підприємства.

Перспективами подальших досліджень є деталізація шляхів подолання проблем управління системою економічної безпеки підприємства та формування відповідної програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. Лібра, 2003. 280 с.
2. Войтович Р. В. Система забезпечення економічної безпеки підприємства. *Збірник наукових праць НАДУ при Президентові України.* 2015. № 3. С. 7-10.
3. Маслак О. І., Гришко Н. Є. Управління економічною безпекою підприємства на принципах забезпечення її раціонального рівня. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2013. №1. С.198-208.
4. Поліщук О. Б. Адаптаційний потенціал як основа формування адаптивно-орієнтованої системи управління економічною безпекою підприємства. *Інфраструктура ринку.* 2022. № 63. С. 82-87.
5. Поліщук О. Б. Теоретичні основи формування адаптивно-орієнтованої системи управління економічною безпекою підприємства. *Науковий вісник ПУЕТ.* 2021. № 2(103). С. 17–21.
6. Куркін Н. В. Управління економічною безпекою розвитку підприємства. Дніпропетровськ: Арт-Прес. 2004. 452 с.
7. Філиппова С. В., Черкасова С. О. Проблемні аспекти управління процесом зміцнення економічної безпеки підприємств як суб'єктів підприємницької діяльності в умовах забезпечення сталого розвитку економіки України. *Економічні інновації.* 2013. Вип. 52. С. 198-205.
8. Салоид С. В., Лабзина А. А. Управление экономической безопасностью промышленных предприятий в Украине. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 19. С. 29-33.
9. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів : Арал, 2008. 384 с.
10. Живко З. Б. Механізм управління системою економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2014. Вип. 3. С. 37-42.
11. Ус Ю. В. Управління економічною безпекою підприємства: організаційний аспект. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 50. С. 269-273.
12. Пономаренко В. С., Гонтарева І. В. Методологія комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 404 с.
13. Тридєд О. М., Дзєбко І. П. Впровадження стратегічного управлінського обліку як інструменту підвищення конкурентоспроможності компанії. *Міжнародний збірник наукових праць.* Випуск 1(19). 2015. С. 376-382.
14. Берідзе Т. М. Статистичний моніторинг в системі стратегічного управління підприємством: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В. 2016. 332 с.

REFERENCES

1. Kozachenko, H. V., Ponomapov, V. P., and Liashenko, O. M. (2003). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia*. [Economic security of enterprise: essence and mechanism of provision]. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
2. Vojtovych, R. V. (2015). The system of economic security of the enterprise. *Zbirnyk naukovykh pracj NADU pry Prezydentovi Ukrajiny* 3, 7-10.

3. Maslak, O. I. and Grishko, N. E. (2013). Management of the economic security of the enterprise based on the principles of ensuring its rational level". *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 1, 198-208.

4. Polischuk, O. B. (2022). Adaptive potential as a basis for the formation of adaptive-oriented management system of economic security of the enterprise. *Infrastruktura rynku,* 63, 82-87.

5. Polischuk, O. B. (2021). Theoretical foundations of the formation of adaptive-oriented management system of economic security of the enterprise. *Naukovyj visnyk PUET. Seriia «Ekonomichni nauky»,* 2(103), 17-21.

6. Kurkin, N. V. (2004). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu rozvytku pidpryiemstva* [Management of economic security of enterprise development]. Dnipropetrovsk: Art-Press. [in Ukrainian].

7. Filippova, S. V. and Cherkasova, S. O. (2013). Problemni aspekty upravlinnia protsesom zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv yak subiektiv pidpryiemnytskoi diialnosti v umovakh zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Problematic aspects of management of the process of strengthening the economic security of enterprises as subjects of entrepreneurial activity in conditions of ensuring sustainable development of the Ukrainian economy]. *Ekonomichni innovatsii (electronic journal)*, 52, 198-205.

8. Saloyd, S. V. and Labzyna, A. A. (2019). Management of economic security of industrial enterprises in Ukraine. *Investytsii: praktyka ta dosvid,* 19, 29-33.

9. Vasyljciv T. Gh. (2008*). Ekonomichna bezpeka pidpryjemnyctva Ukrajiny: strateghija ta mekhanizmy zmicnennja* [Economic security of Ukrainian entrepreneurship: strategy and mechanisms for strengthening], Aral, Lviv, [in Ukrainian].

10. Zhivko, Z. B. (2014). Mekhanizm upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [Mechanism of management of the system of economic security of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia "Ekonomika" (electronic journal),* 3, 37-42.

11. Us, U. V. (2015). Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva: orhanizatsiinyi aspekt [Management of economic safety of the enterprise: organizational aspect]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti (electronic journal),* 50, 269-273.

12. Ponomarenko, V. S. and Gontareva, I. V. (2015). Metodolohiia kompleksnoho otsiniuvannia efektyvnosti rozvytku pidpryiemstv. [Methodology of comprehensive assessment of the effectiveness of enterprise development] Kharkiv: KhNEU named after S. Kuznets. [in Ukrainian]

13. Trided, O. M. and Dzebko, I. P. (2015). Implementation of strategic management accounting as a tool to increase the competitiveness of the company. *International collection of scientific works*, 1(19), 376-382.

14. Beridze, T. M. (2016). Statystychnyi monitorynh v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvom: monohrafiia. [Statistical monitoring in the enterprise strategic management system: monograph]. Kremenchuk: PP Scherbatykh O. V. [in Ukrainian].

Bohdan Andrushkiv, Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Innovation Management and Services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, Ukraine

PROBLEMS OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE ON THE BASIS OF THE COMPETENCE APPROACH

Abstract

Introduction. The current state of economic development draws attention to the formation of the management component, which should be responsible for biases regarding threats to the enterprise. The rationality of managing the economic security of the enterprise involves a timely response to changes in the internal and external environment. The organization of these aspects into a stable purposeful dynamic process is achieved by creating an appropriate structure for managing the economic security of the enterprise, which is manifested in the fixation of the composition, interconnection and interdependence of the characteristic elements of the organizational system. Ensuring the effective management of the economic security of the enterprise should become the basis for the successful and long-term existence of enterprises in the conditions of competitive struggle. One of the directions for solving these issues can be the expansion of competencies that form the management of the economic security of the enterprise as a whole, which is the result of the management of the economic potential of the enterprise.

Purpose. The purpose of the work is to research and analyze problems related to the management of the economic security of the enterprise. Determine directions for overcoming problems based on the competence approach.

Method (methodology). In the research process, the following methods of theoretical generalization were applied (with the interference of the concepts "enterprise economic security management system", "informational component", "management process"), the method of analysis and synthesis (for the formation of evaluation results regarding the management of economic security of the enterprise), a systematic approach (for the formation of the economic security management system of the enterprise).

Results. The article examines the formation of the economic security system of the enterprise. The main components of the system and their relationship are defined. The management mechanism of the economic security system is defined. Among the problems of managing the economic security of the enterprise, a significant place is given to the informational component. The meaningful concept of the effectiveness of managing the economic security of the enterprise is defined. It is proposed to calculate an integral indicator to determine the effectiveness of the economic security management of the enterprise. The article considers the interference of concepts, the concepts of "management system of economic security of the enterprise", "informational component", "management process"), as conditions of the competence approach to the management system of economic security of the enterprise.

Keywords: economic security; enterprise; system; management; efficiency; competences.

Cite as: Andrushkiv, B. (2022). Problems of management of economic security of the enterprise on the basis of the competence approach. *Economic analysis,* 32 (3), 299-306. DOI: 10.35774/econa2022.03.299

DOI: 10.35774/econa2022.03.307 JEL classification: L83, L84, R11, Z32
UDC: 338.48:711.4(050)

Людмила МАЛЮТА
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна
E-mail: luda_mal@ukr.net

Ольга ВЛАДИМИР
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна
E-mail: luda_mal@ukr.net

Віталій РУДАН
кандидат економічних наук, магістр з публічного управління та адміністрування,
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»,
Україна
E-mail: vitaliyrudan@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЯ ДИЗАЙНУ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС: ЕФЕКТИ ДЛЯ ТУРИЗМУ ТА РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

Анотація

Вступ. В статті досліджено особливості інтеграції дизайну у готельно-ресторанний бізнес та визначено його роль у процесі привабливості туристів і в розвитку місцевого туристичного бізнесу. Сформовано ряд рекомендацій щодо доцільності розвитку еко та етносадиб як нових форм мистецтва закладів гостинності, що є драйвером розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах України.

Мета. Метою дослідження є аналіз впливу дизайну готельно-ресторанного комплексу на привабливість туристів та розвиток туристичної галузі місцевих громад.

Метод (методологія). Методологічну базу становлять загальнонаукові методи дослідження, адаптовані для аналізу специфічних аспектів дизайну у готельно-ресторанному бізнесі. Емпіричні методи, включаючи спостереження та опис, використовуються для збору первинних даних про тенденції дизайну в галузі, а статистичні методи дозволяють обробити зібрану інформацію та виявити закономірності та залежності. Синтез, індукція та дедукція застосовуються для виявлення інноваційних підходів до дизайну, які інтегровані в український готельно-ресторанний бізнес. Ааналіз Google Trends для відстеження динаміки попиту та інтересу до різних стилів дизайну та концепцій готельно-ресторанного бізнесу, які набувають популярності серед споживачів в реальному часі. Соціологічне опитування використовується як інструмент для збору даних від реальних та потенційних клієнтів готельно-ресторанного бізнесу щодо їхніх переваг, очікувань та вражень від інтеграції дизайну в послуги гостинності. Методи абстрагування та узагальнення допомагають сформувати пропозиції щодо використання дизайну як інструменту розвитку готельно-ресторанного бізнесу та його впливу на розвиток місцевих громад і залучення туристів.

Результати. В статті доведено, що найбільший вплив дизайнерські рішення мають на розвиток готельно-ресторанному бізнесу в тому випадку, коли готелі чи інші форми будинків гостинності обираються туристом виключно для відпочику. Значну роль дизайн відіграє в процесах формування позитивного іміджу та привабливості для туристів еко та етносадиб, адже такі локації обираються туристами не для тимчасового проживання, а для відпочинку, тому дизайн є основою відображення автентичного стилю, культури, архітектури,

© Людмила Малюта, Ольга Владимир, Віталій Рудан, 2022

Отримано: 15.09.2022 р. **Рекомендовано до друку:** 29.09.2022 р. **Опубліковано:** 14.10.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Малюта Л., Владимир О., Рудан В. Інтеграція дизайну в готельно-ресторанний бізнес: ефекти для туризму та розвитку місцевих громад. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 307-315. DOI: 10.35774/econa2022.03.307

звичаїв і традицій краю. Відтак еко та етносадиби, як відпочинкові комплекси, можуть бути одними із основних драйверів розвитку зеленого туризму та місцевої економіки.

Ключові слова: дизайн готельно-ресторанних комплексів; готельно-ресторанний бізнес; вплив дизайну на туризм; дизайнерські рішення; екосадиби; етносадиби; зелений туризм; роль туризму в місцевому розвитку.

Вступ

У сучасному світі, де готельно-ресторанний бізнес є важливою частиною туристичної індустрії, роль дизайну стає все більш помітною. Інтеграція дизайну в цю сферу не тільки змінює сприйняття і враження гостей, але й має глибокий вплив на розвиток туризму та місцевих громад.

Перше і, мабуть, найважливіше, що дизайн робить для готельно-ресторанного бізнесу – це створення унікального враження для гостей. Від елегантного інтер'єру до тематичних кімнат, дизайн додає особливий шарм та індивідуальність, які можуть привертати туристів. Наприклад, готель, що оформлений в стилі місцевої культури, може забезпечити гостям унікальне культурне враження, в той час як інноваційний і сучасний ресторан може стати місцем відвідування для любителів сучасного дизайну.

На економічному рівні, інтеграція дизайну в готельно-ресторанний бізнес може сприяти зростанню туризму та, як наслідок, підвищенню доходів місцевих громад, що особливо важливо для регіонів, де туризм є ключовою частиною економіки. Крім того, це створює робочі місця та відкриває нові можливості для місцевих митців та дизайнерів. Інтеграція дизайну також сприяє культурному обміну та збагаченню. Використання місцевих культурних мотивів у дизайні готелів та ресторанів не тільки зберігає культурну спадщину, але й дозволяє гостям глибше зануритися в місцеву культуру, що може стати містком між різними культурами та сприяти взаєморозумінню.

Дизайн відіграє фундаментальну роль у розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні, що підтверджується роботами вітчизняних дослідників. Мендела Є. [1] підкреслює значення архітектури для формування іміджу готельних підприємств, вказуючи на необхідність інновацій у дизайні для забезпечення конкурентоспроможності. Олійник О. М. [2] розширює дискусію, аналізуючи різноманітні фактори успішності готельно-ресторанних комплексів, з особливим фокусом на ролі дизайну у забезпеченні задоволення потреб відвідувачів. Цукренко І., Семенюк В., Скриннік В. [3] детально розглядають вплив дизайну на проектування та імідж закладів, визнаючи його як ключовий маркетинговий інструмент. Ці дослідження колективно визначають дизайн як стратегічний ресурс для розвитку готелів, що сприяє лояльності клієнтів та підвищенню рівня бренду в готельній індустрії.

Розвиток готельно-ресторанного бізнесу в Україні набуває нових обрисів з орієнтацією на етносадиби та екосадиби, які відповідають глобальним трендам зеленого туризму та сталості. Дослідження Коркуна О. І. та співавторів [4], а також Якимчука А. та ін. [5] висвітлюють потенціал таких підприємств у стимулюванні соціально-економічного розвитку та впливі на місцеві громади в контексті децентралізації. Важливим аспектом цих нових форм гостинності є дизайн, який не тільки відображає культурну унікальність і екологічність, але й сприяє створенню особливої атмосфери для гостей, що в кінцевому підсумку призводить до зростання туристичних потоків в місцеві громади

Мета та завдання статті

Метою дослідження є аналіз впливу дизайну готельно-ресторанного комплексу на привабливість туристів та розвиток туристичної галузі місцевих громад.

Для досягнення мети в статті поставлено такі завдання:

- провести контент-аналіз веб-сайтів готелів України для визначення критеріїв оцінки дизайну готельно-ресторанних комплексів;
- проаналізувати пошукові запити туристів в мережі Інтернет щодо дизайнерських готелів за допомогою Google Trends;
- провести опитування туристів щодо визначення пріоритетності факторів вибору готелю за допомогою Google Form.

Виклад основного матеріалу дослідження

Реформа децентралізації в Україні, що була проведена у 2016 році, надала значні функціональні та фінансові можливості об'єднаними територіальним громадам України щодо визначення векторів місцевого розвитку. Разом з тим, одним із недоліків реформи децентралізації було нерівномірне розміщення виробничих комплексів, підприємств, автозаправних станцій, туристичних локацій, які виконують роль бюджетоутворюючих суб'єктів в місцевих громадах, що спричинило певну нерівність у місцевому розвитку та появу фінансово спроможних і фінансово неспроможних громад.

Однак, територіальні громади, які були розташованими далеко від великих міст, промислових агломерацій намагалися використати всі можливості власних територій, ідей та підприємливості населення з метою формування стратегії ефективного економічного розвитку.

Одним із векторів стратегічного розвитку місцевих громад є підтримка місцевого туризму, в тому числі, шляхом підтримки розвитку готельно-ресторанних комплексів, які досить часто, стають одними із візитівок краю.

Особливу роль у розвитку готельно-ресторанних комплексів місцевих громад відіграє їх дизайн, адже саме втілення місцевого колориту, культури та традицій в дизайн готелів та ресторанів дозволяє привабити більше туристів. Зростання потоків туристів безумовно призводить до підвищення рівня розвитку місцевої економіки і в цілому громади, як територіально-адміністративного утворення.

Вдаючись до контент-аналізу веб-сайтів готелів України, територіальних громад, міст, курортних населених пунктів та системи пошуку і бронювання готелів Booking виокремимо основні критерії оцінки дизайну готельно-ресторанних комплексів [6].

Так, досліджуючи дизайнерські готелі України, зауважимо, що популярністю у туристів користуються готелі з унікальними архітектурними рішеннями як старовинного, так і сучасного стилю, адже саме такі готелі отримують одні з найвищих оцінок та найбільшу кількість відгуків клієнтів, наприклад, готель-музей Радомисль (м. Радомишль) [8], Арт-готель «Модерн» (м. Львів) [6], Готель «Чорний замок» (м. Івано-Франківськ) [6], готелі Жорж, Цитадель, Леополіс (м. Львів) [8] та ін.

Тематичні інтер'єри є іншим важливим аспектом, який дозволяє гостям громад пізнати унікальну атмосферу та місцевий колорит. В цьому контексті на особливу увагу заслуговують дизайнерські рішення, що відображають елементи місцевої культури, історії або інші місцеві особливості. Використання місцевих культурних елементів в дизайні не тільки збільшують привабливість закладу, але й сприяють збереженню та популяризації місцевої культури. До таких готелів варто віднести Готель «Стара Правда» (с. Поляниця) [9]; Готель «Захар Беркут» (м. Славське) [10]; Стилізована фортеця «Вежа ведмежа» (Львівська обл., Сколівський р-н, с. Волосянка); MOONOTEL Maidan (м. Київ) [6].

Використання місцевих традицій і культурних мотивів у дизайні готельно-ресторанного бізнесу, таких як народне мистецтво та традиційні орнаменти, дозволяє створити унікальну атмосферу, яка приваблює туристів. Співпраця з місцевими митцями та дизайнерами не тільки збагачує процес дизайну, але й сприяє відображенню місцевої культури та історії, що зміцнює зв'язок між гостем та місцевістю. Серед готелів, де використані елементи місцевих традицій та культурних мотивів варто виділити комплекс Verholy Relax Park (с. Верхоли)[11], RATUSHA craft rooms (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область) [12].

Варто зауважити, що готелі з дизайном місцевих традицій та культурних мотивів здебільшого створюються місцевими громадами для розвитку туристичного потенціалу краю. Такі готелі оформлені у вигляді етно- та екосадиб, які в період пандемії коронавірусу здобули значну популярність серед туристів. Так, етносадиба – це вид готельного комплексу, який відображає місцеву культуру і традиції, нерідко використовуючи традиційний дизайн, матеріали та архітектуру. Вони створюють атмосферу національного колориту і часто пропонують гостям можливість дослідити традиційні звичаї та кулінарію. Серед відомих етносадиб варто відмітити наступні:

Етносадиби: «Лялина Світлиця», «Старий хутір» та «Вишнева садиба» (с. Опішня, Опішнянська селищна громада, Полтавська область); «Поліська хата» (с. Городське, Старосілецька сільська громада, Житомирська область); «Маленьке село» (с. Васьки, Мачухівська сільська громада, Полтавська область); «Хата біля річки» (с. Маліївці, Новодунаєвецька селищна громада Хмельницька область) та багато інших. Окрім цього варто відмітити й екосадиби, зокрема «Мальва Озерна» та «Мальва Горішня» (с. Миколаївка, Тернівська сільська громада, Черкаська область); «Карахова» (с. Куряни, Нараївська сільська громада, Тернопільська область); «Будьмо здорові» (с. Хом'яківка, Тисменицька об'єднана територіальна громада); «Сирна хатка» (с. Старі Бабани, Дмитрушківська сільська громада, Черкаська область) та багато інших [13].

Еко- та етносадиби є одним із основних векторів розвитку зеленого туризму в місцевих громадах, а їх облаштування є доступним як для місцевих бізнесменів, так і для місцевих органів влади, оскільки вартість садиб та їх реставрації в декілька разів нижча, ніж будівництво традиційного готельного комплексу. Дизайн еко- та етносадиб відіграє важливе значення для їх популярності серед відвідувачів, адже уособлює в собі елементи сільської культури та архітектури, дозволяє ознайомитися з місцевими традиціями та звичаями. Окрім цього, варто відмітити, що еко- та етносадиби нерідко ставали осередками проведення етнофестивалів в Україні в довоєнний період.

Таким чином, розвиток зеленого туризму в місцевих громадах може вважатися одним із ефективних заходів щодо розвитку місцевої економіки і культури, а реставрація старих автентичних садиб – одним із напрямків розвитку готельно-ресторанного бізнесу в країні.

Щодо дослідження ролі дизайну в привабливості готельно-ресторанних комплексів для туристів, то у фаховій літературі такі дослідження є малопоширеними, що, на наш погляд, пов'язано із відсутністю методики оцінки. Разом з тим, проблематика дизанерських рішень в частині розвитку готельно-ресторанного бізнесу України є досить широкою, адже вона розглядає не лише бізнесовий аспект діяльності готелів, але й культурні, історичні та архітектурні аспекти розвитку місцевих громад, міст та країни в цілому. Тому, з цих позицій важливо дізнатися вплив дизайну готельно-ресторанних комплексів на привабливість туристів.

Однією із методики оцінки впливу дизайну на привабливість готельно-ресторанних комплексів може бути методика аналізу пошукових запитів в мережі Інтернет через Google Trends. Для цього ми проаналізували пошукові запити всіх 79 готелів с. Поляниця та 51 готелю м. Яремче обравши три готелі з дизайном місцевого колориту та сучасного стилю і два готелі – які не вирізняються своїм дизайном з поміж інших (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка пошукових запитів в Google деяких готелів с. Поляниця та м. Яремче у 2020-2022 роках*

****Розраховано автором за даними Google Trends.***

Результати дослідження вказують на те, що готелі з вишуканішим дизайном користуються більшою популярністю серед користувачів мережі Інтернет, ніж ті, які мають мінімалістичний дизайн. При чому, готелі з мінімалістичним дизайном є доволі великими і мають ресторани, власні кухні та комплекси для оздоровчих процедур. Наприклад, готель «Патковський»[14] за кількістю місць переважає готелі «Стара Правда»[9] та «Ведмежа гора» [15] однак його популярність є нижчою за популярність цих готелів. Показник середньої кількість пошукових запитів в Google готелів розподілена таким чином: Готель «Ведмежа гора» та «Романтік Спа Готель» [16] складає по 24; готель «Стара Правда» - 23; Готель «Патковський» - 3; Готель «Зелений Бір»[17] - 2.

Разом з тим, варто зауважити, що дизайн готелів Стара Правда (с. Поляниця), Ведмежа гора (м. Яремче) та Романтік Спа Готель (м. Яремче) не вирізняється унікальністю архітектурного оформлення, однак має тематичні інтер'єри, які поєднують місцеву гуцульську культури з сучасними дизайнерськими елементами, що підкреслює важливість не тільки архітектури, але й внутрішнього оформлення в контексті впливу на залученість туристів.

Так, готель «Стара Правда» в селі Поляниця відомий своїм затишним інтер'єром, який відображає гуцульську культуру через елементи дизайну. Використання деревини, етнічних орнаментів та ручної роботи в декорі створює теплу і домашню атмосферу. Готель «Ведмежа гора» у Яремче також пропонує відвідувачам занурення у гірську культуру. Інтер'єр готелю відзначається народними мотивами та елементами, що відображають багатство місцевої історії та природи. Романтік Спа Готель у Яремче, хоча і має більш сучасний вигляд ззовні, в його інтер'єрі знаходить місце гуцульська тематика. Використання елементів традиційного декору в поєднанні з сучасними зручностями створює унікальне поєднання традиції та комфорту.

Важливим елементом, який дозволяє ефективно пропагувати переваги готелів та їх дизайн серед туристів є добре організована маркетингова кампанія як в соціальних медіа, так і в мережі Інтернет в цілому. Адже перелічені готелі мають власні веб-сайти з 3D-туром, що на наш погляд, дозволяє справити враження на клієнта ще до моменту відвідування готелів, а тому вони є настільки популярними серед туристів.

Запропонована методика може бути використання для дослідження привабливості будь-яких готельно-ресторанних комплексів як в межах окремої громади, так і в межах міста чи країни в цілому.

Однак, поряд з цим доцільно використати інструменти соціологічного опитування з метою визначення важливості дизайну готелю при його виборі туристами. З цією метою ми сформували анкети-опитувальники та за допомогою інструментів Google Form опитали по 150 туристів за такими запитаннями (табл. 1; табл. 2).

Було проведено опитування серед групи респондентів, де кожен оцінив важливість певних критеріїв на шкалі від 1 до 5, де «1» означає «Зовсім не важливо», а «5» – «Надзвичайно важливо». Відповіді було категоризовано за п'ятьма рівнями важливості для кожного з п'яти критеріїв: ціна, розташування, зона відпочинку, кухня/ресторан і дизайн.

Для кожного критерію було розраховано коефіцієнт важливості, який представляє середнє зважене значення важливості на основі розподілу відповідей. Формула для розрахунку, має вид (1):

$$\text{Коефіцієнт важливості} = \frac{\begin{array}{c}1\times(\text{к–сть відповідей «1»})+2\times(\text{к–сть відповідей «2»})+\\ 3\times(\text{к–сть відповідей «3»})+4\times(\text{к–сть відповідей «4»})+\\ 5\times(\text{к–сть відповідей «5»})\end{array}}{\text{Загальна кількість респондентів}} \quad (1)$$

Розрахувавши коефіцієнт важливості фактору, який використовується туристом при виборі готелю можемо зробити висновок, що основним фактором є ціна проживання. Друге місце займає наявність власної кухні або ресторану, третє – наявність зони відпочинку; четверте – дизайн; п'яте – місце розташування по відношенню до культурних пам'яток та розважальних закладів.

Результати опитування туристів щодо вибору традиційного готельного комплексу для тимчасового проживання у зв'язку із перебуванням у відрядженні чи на відпочинку свідчить, що дизайн не є основним фактором у виборі готелю. Цей факт свідчить про те, що

традиційні готельно-ресторанні комплекси з дизайнерськими рішеннями повинні вести активнішу маркетингову політику щодо пропагування дизайнерських готелів серед потенційних туристів.

Опитування цих же туристів щодо визначення пріоритетних факторів вибору еко- та етносадиб має зовсім протилежні результати (табл. 2).

Таблиця 1. Результати опитування туристів щодо визначення пріоритетів у виборі готелю

№ п/п	Запитання	Шкала оцінювання					Коефіцієнт важливості
		Зовсім не важливо (1)	Мало важливо (2)	Середньо важливо (3)	Дуже важливо (4)	Надзвичайно важливо (5)	
1.	Наскільки важливою для вас є ціна при виборі готелю?	13	19	33	47	38	3,52
2.	Як ви оцінюєте важливість розташування готелю відносно культурних пам'яток та розважальних закладів?	34	31	21	38	26	2,94
3.	Наскільки важлива для вас наявність зони відпочинку в готелі (лазня, басейн, спа, фітнес-центр тощо)?	20	29	30	38	33	3,23
4.	Яке значення має наявність власної кухні або ресторану в готелі для вашого вибору?	10	18	39	51	32	3,51
5.	Оцініть, будь ласка, важливість дизайну готелю при виборі місця проживання	28	27	34	23	38	3,11

Побудовано авторами на основі проведеного опитування.

Таблиця 2. Результати опитування туристів щодо визначення пріоритетів у виборі еко/етносадиби

№ п/п	Запитання	Шкала оцінювання					Коефіцієнт важливості
		Зовсім не важливо (1)	Мало важливо (2)	Середньо важливо (3)	Дуже важливо (4)	Надзвичайно важливо (5)	
1.	Наскільки важливою для вас є ціна при виборі еко/етносадиби?	41	46	31	18	14	2,45
2.	Як ви оцінюєте важливість розташування еко/етносадиби відносно культурних пам'яток та розважальних закладів?	27	38	30	30	25	2,92
3.	Наскільки важлива для вас наявність зони відпочинку в еко/етносадибі (лазня, басейн, спа, фітнес-центр тощо)?	17	31	31	38	33	3,26
4.	Яке значення має наявність власної кухні або ресторану в еко/етносадибі для вашого вибору?	5	18	26	59	42	3,77
5.	Оцініть, будь ласка, важливість дизайну еко/етносадиби при виборі місця проживання	10	14	19	51	56	3,86

Побудовано авторами на основі проведеного опитування.

Отримані дані, на відміну від опитування щодо вибору готелю, свідчать, що туристи при виборі еко/етносадиби основним фактором вважають дизайн. Такі результати свідчать, про те, що туристи вибирають еко/етносадби не для тимчасового проживання, а для конкретного виду туризму і відпочинку, а саме – для етно туризму і зеленого туризму. Тобто, вибір еко/етносадиб здійснюється в тому випадку, коли турист відправляється на відпочинок в сільській місцевості з метою пізнання місцевого колориту, історії, архітектури, кухні та природи. В цьому випадку значення дизайну еко/етносадиби є визначальним, адже саме дизайн підкреслює автентичність місця відпочинку.

Окрім цього, на другому місці серед факторів вибору еко/етносадиби виступає наявність власної кухні або ресторану. Власна кухня в еко/етносадибах, як і дизайн, відображає автентичність місця відпочинку і дозволяє туристи повністю осягнути особливості місцевості чи краю в цілому.

Зона відпочинку у еко/етносадибі перебуває на третьому місці серед основних факторів привабливості туристів, адже карпатські чани, лазні, міні-ферми, сироварні, відпочинкові вулики розширюють можливості для відпочинку.

Важливо відзначити, що ціна, як фактор вибору еко/етносадиби за важливістю поступається навіть місцю розташування по відношенню до культурних пам'яток чи розважальних центрів. Це свідчить про те, що еко/етносадиби обираються туристами для відпочинку, тоді як готелі часто обираються для тимчасового проживання у зв'язку із відрядженням чи іншими причинами поїздок в інші міста, що не мають туристичного призначення.

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, зауважимо, що дизайн готельно-ресторанного комплексу є визначальним для привабливості туристів в тому випадку, коли вони обирають готель для відпочинку, а не для тимчасового проживання під час відрядження чи інших видів поїздок, що не пов'язані з відпочинком.

Аналіз пошукових запитів в мережі Інтернет щодо готелів в з курортних локацій України підтверджує наш висновок, про те, що кращий дизайн готелю, який поєднує місцеву культуру із сучасними елементами є більш привабливим для відвідувачів, ніж готелі з мінімалістичним дизайном. Також, варто відмітити, що дизайнерські готелі з великою історією та елементами стародавньої архітектури є привабливими для туристів поза межами курортних місць, однак фактор ціни залишається визначальним порівняно з дизайном.

Фактор дизайну отримав виключний пріоритет в еко- та етносадибах, адже саме в таких формах готельно-ресторанного бізнесу дизайн підкреслює автентичність місцевого колориту, історії, архітектури та культури. Тому обираючи еко/етносадиби як місце відпочинку туристи віддають перевагу дизайнерським рішенням порівняно з іншими факторами, такими як ціна чи місце розташування.

Роль дизайну еко/етносадиб є визначальним для місцевого розвитку, адже доступність дизайнерських рішень та низька вартість реставрації і облаштування садиб є унікальною можливістю для розвитку етнотуризму і зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах. Досить часто, саме завдяки еко/етносадибам туристи дізнаються про історію, культуру, кухню мальовничих куточків України. Тому облаштування еко/етносадиб в сільських громадах може стати одним із основних векторів наповнення місцевого бюджету у випадку збільшення потоку туристів та зростання товарообороту, створення робочих місць, сплати туристичних зборів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мендела Є. Архітектура як основний фактор формування іміджу готельного підприємства. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*. 2022. Vol. 1, No. 3. pp. 183-189.
2. Олійник О. М. Фактори успішності готельно-ресторанних комплексів. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 389-392.
3. Цукренко І., Семенюк В., Скриннік В. Роль дизайну у проектуванні та іміджі закладів готельно-ресторанного господарства. *Universum*. 2023. №1. С. 29–34.

4. Коркуна О. І., Цільник О. Я., Бордун О. В. Розвиток зеленого туризму в умовах формування об'єднаних територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 1. С. 24-28.

5. Якимчук А., Попадинець Н., Валюх А., Скрипко Т., Левков К. Сільський «зелений» туризм як каталізатор розвитку місцевої економіки в процесі децентралізації влади. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*. 2021. Vol. 7, № 1. С. 232-259.

6. Система інтернет-бронювання житла Booking.com. URL: https://www.booking.com.

7. Замок-музей Радомисль. URL: https://www.radozamok.com/hotel.

8. Офіційне конференц-бюро міста Львова. Готелі. URL: https://www.lvivconvention.com.ua.

9. Готель «Стара Правда». URL: https://starapravda.com.ua/about.

10. Готель «Захар Беркут». URL: https://zaharberkut.ua.

11. Verholy Relax Park. URL: https://verholy.com.

12. RATUSHA craft roomshttps://ratusha-craft-rooms.business.site.

13. 7 етносадиб, де можна відпочити від міста. URL: https://bzh.life/ua/plany/1689756845-7-etnosadib-de-mozhna-vidpochiti-vid-mista/

14. Готель Патковський. URL: https://patkovski-bukovel.com/

15. Готель «Ведмежа гора». URL: https://vedmezhagora.com/

16. Романтік Спа Готель. URL: https://romantikspahotels.ua/

17. Готель «Зелений Бір» Буковель. URL: https://bir.com.ua/

REFERENCES

1. Mendela, E. (2022). Architecture as the main factor in forming the image of a hotel enterprise. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 1(3), 183-189. [in Ukrainian].

2. Oliynyk, O. M. (2017). Factors of success of hotel and restaurant complexes. *A young scientist*, 10, 389-392. [in Ukrainian].

3. Tsukrenko, I., Semenyuk, V., and Skrynnik, V. (2023). The role of design in the design and image of hotels and restaurants. *Universum*, 1, 29-34. [in Ukrainian].

4. Korkuna, O. I., Tsilnyk, O. Ya., and Bordun, O. V. (2019). Development of green tourism in the conditions of formation of united territorial communities. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 1, 24-28. [in Ukrainian].

5. Yakymchuk, A., Popadynets, N., Valyukh, A., Skrypko, T., and Levkov, K. (2021). Rural "green" tourism as a catalyst for the development of the local economy in the process of decentralization of power. *Agricultural and resource economics*, 7(1), 232-259. [in Ukrainian].

6. Booking.com online accommodation reservation system. https://www.booking.com. [in Ukrainian].

7. Radomysl Castle-Museum. https://www.radozamok.com/hotel. [in Ukrainian].

8. Official conference office of the city of Lviv. Hotels. https://www.lvivconvention.com.ua. [in Ukrainian].

9. Hotel "Stara Pravda". https://starapravda.com.ua/about. [in Ukrainian].

10. Hotel "Zakhar Berkut". https://zaharberkut.ua. [in Ukrainian].

11. Verholy Relax Park. https://verholy.com. [in Ukrainian].

12. RATUSHA craft rooms. https://ratusha-craft-rooms.business.site. [in Ukrainian].

13. 7 ethnic estates where you can take a break from the city. https://bzh.life/ua/plany/1689756845-7-etnosadib-de-mozhna-vidpochiti-vid-mista. [in Ukrainian].

14. Hotel Patkovsky. https://patkovski-bukovel.com. [in Ukrainian].

15. Hotel "Bear Mountain". https://vedmezhagora.com. [in Ukrainian].

16. Romantic Spa Hotel. https://romantikspahotels.ua. [in Ukrainian].

17. Hotel "Green Beer" Bukovel. https://bir.com.ua. [in Ukrainian].

Lyudmyla Malyuta, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor, Department of Management of Innovative Activities and the Sphere of Services, Ternopil National Technical University named after Ivan Puluy, Ukraine
Olha Vladymyr, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor, Department of Management of Innovative Activities and the Sphere of Services, Ternopil National Technical University named after Ivan Puluy, Ukraine
Vitaly Rudan, PhD in Economics, Master of Public Management and Administration, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamyanets-Podilskyi State Institute", Ukraine

INTEGRATION OF DESIGN IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS: EFFECTS FOR TOURISM AND DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES

Abstract
Introduction. The article examines the peculiarities of the integration of design in the hotel and restaurant business and determines its role in the process of attracting tourists and in the development of local tourism business. A number of recommendations have been formulated regarding the feasibility of developing eco and ethno-homesteads as new art forms of hospitality establishments, which is a driver of the development of green tourism in the united territorial communities of Ukraine.
Goal. The purpose of the study is to analyze the influence of the design of the hotel and restaurant complex on the attractiveness of tourists and the development of the tourism industry of local communities.
Method (methodology). The methodological base is made up of general scientific research methods adapted for the analysis of specific aspects of design in the hotel and restaurant business. Empirical methods, including observation and description, are used to gather primary data on design trends in the industry, while statistical methods allow for processing the collected information and identifying patterns and dependencies. Synthesis, induction and deduction are used to identify innovative design approaches that are integrated into the Ukrainian hotel and restaurant business. Google Trends analysis to track the dynamics of demand and interest in various design styles and concepts of the hotel and restaurant business that are gaining popularity among consumers in real time. A sociological survey is used as a tool to collect data from real and potential customers of the hotel and restaurant business regarding their preferences, expectations and impressions of the integration of design in hospitality services. Methods of abstraction and generalization help to form proposals for the use of design as a tool for the development of the hotel and restaurant business and its impact on the development of local communities and the attraction of tourists.
The results. The article proves that design solutions have the greatest influence on the development of the hotel and restaurant business in the case when hotels or other forms of hospitality are chosen by tourists exclusively for recreation. Design plays a significant role in the processes of forming a positive image and attractiveness for eco-tourists and ethno-homesteads, because such locations are chosen by tourists not for temporary residence, but for recreation, therefore design is the basis for reflecting the authentic style, culture, architecture, customs and traditions of the region. Therefore, eco and ethnic estates, as recreation complexes, can be one of the main drivers of the development of green tourism and the local economy.

Keywords: design of hotel and restaurant complexes; hospitality business; impact of design on tourism; design solutions; eco-homesteads; ethnic estates; green tourism; the role of tourism in local development.

Cite as: Malyuta L., Vladymyr, O., and Rudan, V. (2022). Integration of design in the hotel and restaurant business: effects for tourism and development of local communities. *Economic analysis,* 32 (3), 307-315. DOI: 10.35774/econa2022.03.307

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

збірник наукових праць

Том 32
№ 3
2022 рік

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020
телефон 380 (352) 47-50-50*12221
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 14.10.2022 р. Формат 60х90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-03-22.
Умовно-друк. арк. 39,5. Обл. -вид. арк. 27,13.
Тираж 100. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс: 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@wunu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.